

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAŞLILIK
AÇISINDAN KURUMSALLAŞMA VE MANEVİYAT**

Doktora Tezi

Habibe Gülsüm MÜFTÜLER

İstanbul, 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAŞLILIK
AÇISINDAN KURUMSALLAŞMA VE MANEVİYAT**

Doktora Tezi

Habibe Gülsüm MÜFTÜLER

Danışman: Doç. Dr. Halil AYDINALP

İstanbul, 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı
DOKTORA öğrencisi HABİBE GÜLSÜM MÜFTÜLER'ın MODERNLEŞME SÜRECİNDE
YAŞLILIK AÇISINDAN KURUMSALLAŞMA VE MANEVİYAT adlı tez çalışması,
Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.02.2016 tarih ve 2016-5/39 sayılı kararıyla oluşturulan jüri
tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..25.../...03.../...2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			İmzası
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. HALİL AYDINALP	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MUHSİN DEMİRCİ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ALİ AYTEN	
4.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. AHMET F. KILIÇ	
5.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. B.BANU OKUTAN	

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	IX
ABSTRACT	XII
ÖNSÖZ	XV
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Konusu	1
2.Araştırmanın Problemleri	2
3.Araştırmanın Amacı	6
4.Araştırmanın İddiası	7
5. Araştırmanın Sınırları	9
6.Araştırmanın Yöntemi	10
A. TEORİK BÖLÜM	15
1. KAVRAMLAR VE SINIFLANDIRMALAR	15
1.1. Modernleşme	15
1.2. Yaşlılık	18
1.3. Toplumsal Kurumlar	25

1.4. Maneviyat ve Din	27
2. YAŞLILIK TEORİLERİ	31
2.1. Birinci Kuşak Teoriler	33
2.2. İkinci Kuşak Teoriler	37
2.3. Üçüncü Kuşak Teoriler	40
2.4. Yetişkinlik Teorileri	43
3. YAŞLILIK VE TOPLUMSAL KURUMLAR	46
3.1. YAŞLILIK VE AİLE	46
3.1.1. Modernleşme Sürecinde Aile	46
3.1.1.1. Geleneksel Aile ve Modern Aile	48
3.1.1.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Yaşlanma	52
3.1.2. Kuşaklar Arası İlişkiler Açısından Maneviyat	58
3.1.2.1. Kuşaklar Arası Çatışma	65
3.1.2.2. Kuşaklar Arası Dayanışma	69
3.1.3. Toplumsal Cinsiyet	76
3.1.3.1. Geleneksel ve Modern Toplumlarda Toplumsal Cinsiyet	78
3.1.3.2. Yaşlılık ve Toplumsal Cinsiyet	81
3.1.3.3. Yaşlanma Karşıtlığı ve Gençlik Kültü	83

3.2. YAŞLILIK VE EĞİTİM	88
3.2.1. Toplumsallaşma	88
3.2.1.1. Yetişkin Toplumsallaşması ve Yaşlılık Toplumsallaşması	90
3.2.1.2. Yeniden Toplumsallaşma	92
3.2.1.3. Tersine Toplumsallaşma	93
3.2.1.4. Dini Toplumsallaşma	93
3.2.2. Hayat Boyu ‘Beşikten Mezara’ Öğrenme	98
3.2.2.1. Hayat Boyu Öğrenme: Yetişkin - Yaşlı Eğitimi ve Din Eğitimi	101
3.2.2.2. Yetişkin Üniversitesi	107
3.3. YAŞLILIK VE SERBEST ZAMAN	110
3.3.1. Modern Toplumda Zaman ve Serbest Zaman	110
3.3.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Serbest Zaman	113
3.3.3. Modern Toplumda Yaşlılar ve Serbest Zaman Etkinlikleri.....	116
3.4. YAŞLILIK VE SAĞLIK	120
3.4.1. Modern Toplumda Sağlık ve Yaşlı Sağlığı	120
3.4.1.1. Modern Toplumda Sağlık ve Sağlık Hizmetleri	120
3.4.1.2. Yaşlı Sağlığı ve Yaşlı Sağlığı Hizmetleri	124

3.4.2. Başarılı, Sağlıklı, İyi ve Aktif Yaşlanma	129
3.4.3. Modern Toplumda Sağlık ve Maneviyat	135
3.5. YAŞLILIK VE EKONOMİ	142
3.5.1. Modern Toplumda Ekonomi ve Yaşlılar	142
3.5.2. Modern Toplumda Sermaye	146
3.5.2.1. Ekonomik Sermaye ve Yaşlı Yoksulluğu	148
3.5.2.2. Toplumsal - Kültürel Sermaye ve Yaşlılar	154
3.5.2.3. Dini Sermaye ve Yaşlı Dindarlığı	156
3.5.2.3.1. Modern Toplumda Dini Sermaye	156
3.5.2.3.2. Modern Toplumda Yaşlı Dindarlığı	158
3.5.3. Modern Toplumda Sosyal Yaşam	164
3.5.3.1. Modern Toplumda Yaşam Kalitesi ve Yaşam Memnuniyeti	164
3.5.3.1.1. Yaşlılar ve Yaşam Kalitesi	164
3.5.3.1.2. Yaşlılar ve Yaşam Memnuniyeti	166
3.5.3.2. Yaşlılara Yönelik Sosyal Destek ve Sosyal İlişkiler	170
3.5.3.3. Yaşlılara Yönelik Sosyal Dışlama ve Sosyal Bütünleşme	173

3.6. YAŞLILIK VE SİYASET	178
3.6.1. Modern Toplumda Siyaset, Din ve Yaşlılar	178
3.6.2. Modern Toplumda Yaşlılık Politikası ve Yaşlı Hizmetleri	182
3.6.3. Modern Toplumda Yaşlılar ve Manevi Sosyal Hizmetler	188
3.6.4. Modern Toplumda Yaşlı Bakımı	192
3.6.4.1. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Evde Bakım....	192
3.6.4.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Kurum Bakımı	199
3.7. YAŞLILIK VE HUKUK	206
3.7.1. Modern Toplumda Yaşlı Hakları ve Yaşlılık İlkeleri	206
3.7.2. Modern Toplumda Yaş Ayrımcılığı ve Yaşlı Ayrımcılığı	209
3.7.3. Modern Toplumda Yaşlılara Şiddet ve Yaşlı İstismarı	213
3.7.3.1. Yaşlılara Yönelik Şiddet, İhmal ve İstismar	213
3.7.3.2. Yaşlılara Şiddet ve İstismarı Önleme; Toplumsal, Dini ve Ahlaki Değerler	216
3.8. YAŞLILIK VE AHLAK	221
3.8.1. Modern Toplumda Yaşlılık ve Değerler	221

3.8.2. Modernleşme Sürecinde Yaş ve Yaşlılık Algısı	223
3.8.3. Modernleşme Sürecinde Yaşlılık, Dini ve Ahlaki Değerler	227
3.8.4. Modernleşme Sürecinde Yaşlılık, Kişilik ve Ahlak Gelişimi	231
3.9. YAŞLILIK VE DİN	238
3.9.1. Modern Toplumda Din ve Yaşlılar	238
3.9.1.1. Geleneksel Toplumda ve Modern Toplumda Din... ..	241
3.9.1.2. Yaşlılar ve Bireysel Din - Toplumsal Din	244
3.9.1.2.1. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar; Bireysel Din ve Toplumsal Din	244
3.9.1.2.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar; Bireysel Dindarlık ve Toplumsal Dindarlık	246
3.9.1.3. Yaşlılar ve Normatif Din - Popüler Din	250
3.9.1.3.1. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar; Normatif Din ve Popüler Din	250
3.9.1.3.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar; Normatif Dindarlık ve Popüler Dindarlık	253
3.9.1.4. Yaşlılar ve İç Kaynaklı Dindarlık, Dış Kaynaklı Dindarlık	257

3.9.2. Hayatın Anlamı ve Ölüm	260
3.9.2.1. Yaşlılar ve Hayatın Anlamı	260
3.9.2.2. Yaşlılar ve Ölüm	263
3.9.2.2.1. Geleneksel Toplumda ve Modern Toplumda Ölüm	263
3.9.2.2.2. Modern Toplumda Yaşlılar ve Ölüm Korkusu	268
3.9.2.2.3. Modern Toplumda Yaşlılar ve Yas Süreci	272
3.9.2.3. Yaşlı İntiharı	273
B. UYGULAMA BÖLÜMÜ	276
ARAŞTIRMA BULGULARI	276
1. Araştırmaya Katılanların Sosyal Kimliği	276
2. Araştırmanın Bulguları	280
2.1. Yaşlılık Algısı	280
2.2. Yaşlılık ve Aile	291
2.3. Yaşlılık ve Serbest Zaman	301
2.4. Yaşlılık ve Eğitim	309
2.5. Yaşlılık ve Sağlık	314

2.6. Yaşlılık ve Ekonomi	319
2.7. Yaşlılık ve Siyaset	326
2.8. Yaşlılık ve Ahlak	330
2.9. Yaşlılık ve Hukuk	334
2.10. Yaşlılık ve Din	340
SONUÇ	354
ÖNERİLER	361
EK 1: GÖRÜŞME FORMU	362
EK 2: ÖRNEKLEM GRUBU: GENEL BİLGİ TABLOSU	365
KAYNAKÇA	368
A.KİTAPLAR	368
B.MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ	370
C.SUNUM, BİLDİRİ, RAPOR, PROJE VE ARAŞTIRMALAR	383
D. TEZLER	390
E.İNTERNET	391
ÖZGEÇMİŞ	392

ÖZET

'*Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat*' adlı bu tezde yaşlılar ve sorunları toplumsal, kültürel ve dini açıdan gündeme getirilmektedir. Tezimizde bütünsel, seçici, açıklayıcı ve çokyönlü yaklaşım sergilenmektedir. Modernleşme sürecinde toplumumuzdaki değişimlerin yaşlılık ve yaşlanma sürecine etkisi, yaşlılıktaki yapısal değişim ve toplumumuzdaki özellikle yaşlılara yönelik kurumsallaşma ihtiyacı sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Tez konusu teorik ve uygulamalı olarak araştırılmakta, böylece teorik bakış açısı nitel araştırma ile desteklenmektedir. Teorik bölümde dökümantasyon yönteminden ve uygulama bölümünde yüz yüze derinlemesine görüşme yönteminden yararlanılmaktadır. Araştırma İstanbul'da gerçekleştirilmiş ve katılımcılar tesadüfi örneklemeyle belirlenmiştir. Örneklem grubu İstanbul'da yaşayan, 65+ yaşta 22 erkek ve 23 kadın toplam 45 katılımcıdan oluşmaktadır. Ayrıca teorik ve uygulamalı araştırma sonuçları bir araya getirilerek sentez ve değerlendirme yapılmaktadır.

Modernleşme sürecinde toplumumuzda pek çok açıdan toplumsal değişim görülmektedir. Günümüzde bir taraftan geleneksel ve modern ayrımı, diğer taraftan kurumsallaşma sürmektedir. Üstelik bilim, teknoloji, sağlık ve ekonomideki gelişmeler hayatımızı oldukça etkilemektedir. Eğitim, siyaset, ahlak, hukuk ve din kurumları açısından da toplumsal değişim dikkat çekmektedir.

Toplumumuzdaki herkes gibi yaşlılar da bu toplumsal değişimlerden etkilenmektedir. Ayrıca hem dünyada hem ülkemizde toplumsal yaşlanma ve ortalama yaşam beklentisi artmaktadır. Bu nedenle yaşlılarımızın sorunlarına ve beklentilerine yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tezde yaşlılıkla ilgili temel kavramlara, sınıflandırmalara ve psikososyal yaşlılık teorilerine değinilmektedir. Yaşlılık ve yaşlanma süreçleri temel toplumsal kurumlar ve maneviyat açısından ele alınmaktadır. Genellikle aile, eğitim, sağlık, ekonomi, siyaset, serbest zaman, ahlak, hukuk ve din temel toplumsal kurumlar sayılmaktadır. Ancak bu çalışmada aile, din, ekonomi ve siyaset kurumları daha detaylı; diğer kurumlar ise daha sınırlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu araştırmada yaşlılarımızın sorunları özellikle toplumsal kurumlarda öncelikli bulunan alanlarla sınırlandırılmaktadır. Dolayısıyla yaşlıların ailedeki durumuna kuşaklar arası ilişkiler ve toplumsal cinsiyet açısından değinilmektedir. Ayrıca yaşlı eğitiminin, yaşlılık toplumsallaşmasının ve hayat boyu oğrenmenin önemi vurgulanmaktadır. Bazen yaşlılıkta sağlık en önemli konu haline gelir. Ancak günümüzde aktif ve sağlıklı yaşlanma da mümkündür. Öte yandan toplumumuzdaki yaşlı yoksulluğunun azalması, yaşlılarımızın yaşam kalitesinin ve yaşam memnuniyetinin artması beklenmektedir. Yaşlı hizmetleri ve yaşlılık politikaları da giderek önem kazanmaktadır.

Fakat yaşlılıkla ilgili değerler, yaşlı hakları ve ilkeleri, yaş ve yaşlı ayrımcılığı, yaşlı istismarı ve şiddet konuları ise toplumumuzda nadiren gündeme gelmektedir. Yaşlılar hayatı ve ölümü sorgulamakta, dolayısıyla yaşlılara yönelik manevi sosyal hizmetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Üstelik yaşlılıkta ahlak gelişimi ve kişisel gelişim sürmektedir.

Aslında yaşlılıkla ilgili toplumsal, kültürel ve dini değerler toplumumuzdaki yaşlıların hayatını ve toplumsal konumunu etkilemektedir. Ayrıca yaşlılıkta dine ve maneviyata yönelme veya yaşlı dindarlığı görülebilir. Yaşlılarımız arasında hem geleneksel ve popüler dindarlık uygulamaları yaygındır hem de bireysel dindarlık belirgindir. Serbest zaman bilinci ve serbest zamanı değerlendirme şekli de yaşlıların hayatını oldukça etkiler. Kısacası toplumsal kurumlarla ilgili bu konular yaşlılarımız açısından önceliklidir ve bu tezde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Araştırmamızın uygulama bölümünde, örneklem grubundaki 45 yaşlı katılımcı ile 23 Temmuz 2015 - 14 Ekim 2015 döneminde İstanbul'da derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırma bulgularına ve analize göre, tezimizin 'Modernleşme sürecinden yaşlılarımız etkilenmekte; bu süreçte yaşlıların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında, yaşlı sorunlarının çözümünde mevcut toplumsal kurumlar yetersiz kalmakta, yaşlılara yönelik düzenlemelere ve kurumsallaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır.' şeklindeki *temel iddiası genel olarak desteklenmiştir.*

Kısacası toplumumuzdaki yaşlılık, yaşlanma ve yaşlı sorunları bu tezde sosyolojik ve kurumsal bakışla ele alınmaktadır. Bu çalışma ülkemizde yaşlılıkla ilgili toplumsal araştırmalara başlangıç niteliğinde sayılabilir. Aslında bu konuda disiplinler arası, çok yönlü ve detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Tezimizin hem günümüz yaşlıları hem bugünün gençleri yarının yaşlıları hem de tüm toplum için faydalı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Yaşlılık, Yaşlanma, Sosyoloji, Yaşlılık Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi, Toplumsal Kurum, Maneviyat, Sosyal Gerontoloji

ABSTRACT

In this thesis, named '*Institutionalisation and Spirituality in Terms of Elderness in The Modernization Process*', elderly people and their problems are put on the agenda; in terms of social, cultural and religious dimensions. A holistic, eclectic, explanatory and multidimensional approach is taken in our thesis. The effect of changes in our society in the modernization process, to the process of elderness and ageing; the structural change in elderness and the need of institutionalisation -especially to the elderly people- in our society are taken into consideration in a sociological approach.

The subject of the thesis is examined in theoretical and empirical way so that the theoretical perspective is supported by a qualitative study. The documentation method in the theoretical part and the face to face deep interview method in the empirical part are used. This survey is conducted in Istanbul and the participants are selected by random sampling. In the sample group there are 45 participants in total, 22 men and 23 women participants who are 65 years old or over and who live in Istanbul. In addition, the results of theoretical and empirical studies are combined together, synthesized and evaluated.

There have been social changes from many dimensions in our society in the modernization process. Nowadays the distinction between traditional and modern continues on the one hand and the institutionalisation continues on the other hand. Moreover, the developments of science, technology, health and economics affect our lives too much. Social changes take into consideration in terms of the institutions of education, politics, law and religion.

Elderly people are also affected from these social changes like everybody in our society. In addition, population ageing and average life expectancy are increasing both in the world and in our country. So there is need to study about the problems and the expectations of our elderly people. Basic concepts and classifications about elderness, and psychosocial theories of elderness are mentioned in this thesis. The processes of elderness and ageing are taken into consideration in terms of basic social institutions and spirituality. In general family, education, health, economics, politics, free time, ethics, law and religion are seen as the basic social institutions. Anyway in this study, the institutions

of family, religion, economics and politics are taken into consideration in detail but the other institutions are in limited.

In this study, the problems of the elderly people are limited especially by the fields given priority in the social institutions. So, the position of the elderly people in the family is mentioned in terms of the relations between the generations, and the gender. In addition, it is focused on the importance of elderly education, elderly socialization and lifelong learning. Sometimes health becomes the most important subject in elderness. But nowadays active and healthy ageing is also possible. On the other hand, it is expected to decrease the elderly poverty and to increase the quality of life and life satisfaction of the elderly people in our society. So elderly services and elderly politics become important day by day too.

But the subjects of the values related to the elderness, elderly rights and principles, age discrimination and ageing discrimination, elderly abuse and violence are rarely taken on the agenda in our society. The elderly people question life and death, so there is need for spiritual social services to the elderly people. Moreover, the moral development and individual development continue in the elderness.

In fact, the social, cultural and religious values about elderness affect the life and the social position of the elderly people in our society. In addition, the elderly people may tend to religion and spirituality or elderly religiosity may also be seen. Both the traditional and popular practices of religiosity are common between our elderly people, and individual religiosity is also evident. The consciousness of free time and the form of spending free time also affect the life of the elderly people very much. In short, these subjects, related to the social institutions, are given priority in terms of our elderly people and are taken into consideration in detail in this thesis.

In the empirical part of our study, deep interviews -with the 45 elderly participants in the sample group- are held over the period of 23 July 2015 through to 14 October 2015 in Istanbul. According to study findings and analysis, *the main claim of this thesis is supported in general*, which is ‘The elderly people are affected from the modernization process, but the social institutions are not enough to provide with the

material and spiritual needs of the elderly people and to solve the elderly problems in this process so that there is need of arrangements and institutionalisation for the elderly people.’.

To sum up, elderness, ageing and the problems of the elderly people in our society are taken into consideration in a sociological and institutional perspective in this thesis. This study may be seen as the beginning of social studies related to elderness in our country. In fact, there is need to the multi-dimensional, multi-disciplined and detailed studies about this subject. Our thesis is expected to be useful for both the elderly people of today and the young people of today who are the aged people of tomorrow, and also for the whole society.

Key Words: Modernization, Elderness, Ageing, Sociology, Sociology of Elderness, Sociology of Religion, Sociology of Family, Social Institution, Spirituality, Social Gerontology

ÖNSÖZ

İnsanoğlu hayatı boyunca çeşitli dönemlerden geçmekte; öyle ya da böyle çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık yıllarını geçirmektedir. Aslında insan doğduğu andan itibaren yaşlanmaya başlamakta ve ölüme yaklaşmaktadır. Toplumlarda gençlik olumlu, yaşlılık ise olumsuz şekilde anılmaktadır. Üstelik insanın genç kalma ve uzun yaşama arzusu her çağda görülse de, modern dönemde bu durum iyice belirginleşmiştir denebilir. Oysa uzun yaşam da yaşlılığı beraberinde getirmektedir. Günümüz insanının arzusu olan hem uzun yaşamak hem yaşlanmamak ise pek mümkün görünmemektedir. Ancak sağlıklı ve aktif yaşlanmak, yaşlılık dönemini kendine ve topluma faydalı olarak geçirmek, hayata anlam katmak mümkündür.

Modernleşme sürecinde yaşlılık ve yaşlanma konusundaki çalışmalar çok sınırlıdır. Yaşlılığın insan hayatında doğal bir dönemden öte, gençlik karşıtı gibi algılanması ise; yaşlılıkta karşılaşılan pek çok önemli sorunun gözardı edilmesine neden olmaktadır. Oysa toplumumuzdaki yaşlı sayısı hızla artmakta ve toplumsal yaşlanma belirginleşmektedir. Yaşlılarımız sadece biyolojik değil, psikolojik ve sosyal açıdan da yaşlanma dönemi geçirmektedir. Üstelik yaşlılar çeşitli sorunlarla mücadele etmek ve gençlikte alışılan yaşam kalitesinden daha kötü koşullarda hayatını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle yaşlılarımızın insanca yaşamasını kolaylaştıran düzenlemelere ve uzun vadeli çözüm önerilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde Yaşlılık Sosyolojisi ve Sosyal Gerontoloji çalışmalarının önemi giderek artmaktadır. Ayrıca yaşlılık konusuna çok yönlü ve bütünsel yaklaşım ihtiyacı da belirginleşmektedir. Çünkü yaşlılığın hem bireysel hem de toplumsal ve kültürel yönü bulunmaktadır. Bu çalışmamızda yaşlılık ve yaşlanma konusuna sosyolojik açıdan yaklaşılmakta, toplumsal kurumların özellikle yaşlıları doğrudan ilgilendiren alanlarına öncelik verilmektedir. Araştırmamız tez çalışması sınırlarındadır. Oysa çok daha detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Yine de araştırmamızın yaşlılarımızın sorunlarını gündeme getirmesi ve bir nebze de olsa mevcut sorunlara ışık tutması beklenmektedir. Yaşlılık ve yaşlanma konusunda toplumsal farkındalık oluşturulması önemlidir. Çalışmamızın hepimiz için özellikle de yaşlılarımız ve yaşlılarla ilgili alanlarda eğitim görenler ve çalışanlar için faydalı olması umulmaktadır.

KISALTMALAR

AAK: Aile Araştırma Kurumu

AB: Avrupa Birliği

ABD: Anabilim Dalı

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ADNKS: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

a.g.e: Adı geçen eser

ASAGEM: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

B (Ch / P): Bölüm

Bkz: Bakınız

BD: Bilim Dalı

BM: Birleşmiş Milletler

C (Vol / V): Cilt (Sayı)

Çev (Trans): Çeviren

Çev. Ed: Çeviri Editörü

D: Dergi(si)

Der: Derleyen

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

Ed: Editör

E.T (Acc): Erişim Tarihi

F: Fakülte(si)

GEBAM: Hacettepe Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi

GEROATLAS: 1. Türkiye Gerontoloji Atlası

HÜKSAM: Hacettepe Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İ: İlahiyat

İTGE: İsmail Tufan Gerontoloji Enstitüsü

S (Num / N): Sayı

S: Soru (Uygulama Bölümü)

s (p): Sayfa

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

TİYAM: Türkiye İleri Yaşlılık Araştırma Merkezi

TNSA: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması

TÜİK: Türkiye Ulusal İstatistik Kurumu

TURYAK: Türkiye Yaşlılık Konseyi Derneği

Ü: Üniversite(si)

Vb: Ve benzeri

Vd: Ve diğerleri

YAŞAM: Ankara Ü. Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Y: Yayınevi / Yayıncılık / Yayınları

K: Kitabevi

Y. Lisans: Yüksek Lisans

60+: 60 yaş ve üzeri yaşta kişiler (65+, 85+, 90+, vb.) / 60-69 yaş arası

&: Ve

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

“*Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat*” isimli bu araştırmada, modernleşme süreci araştırma problemlerinin ele alındığı genel çerçeveyi ifade etmektedir. Yaşlılar bireysel, toplumsal, kurumsal ve manevi açıdan pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Araştırmada toplumsal kurumlar ve yaşlılık ilişkisi irdelenmekte; yaşlı davranışının toplumsal kurumlar içindeki yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. Öte yandan, yaşlılık konusu toplumsal kurumlar açısından ele alındığında, aslında toplumsal kurum ve yaşlılık ilişkisi kendi içinde maneviyat ilişkisini de barındırmaktadır. Çünkü yaşlılık kavramının kendisi zaten -hem yaşlılar açısından, hem yaşlılara yönelik davranışlar açısından- toplumsal normlar ve maneviyat kavramını da içine almaktadır.

Bu durumda araştırmamızda toplumsal kurumlar büyük oranda maneviyatla ilişkili olarak ele alınmakta ve teorik çerçevede maneviyat konusu çeşitli şekillerde problemlerin içinde yer almaktadır. Zaten her toplumsal norm yaşlılarla ilgili olarak kendi içinde maneviyat barındırmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızda maneviyat hem daha şemsiye bir kavram olduğundan, hem de -din içinde veya din dışında- değerlerle ilgili bütün normları kapsadığından tercih edilmiştir. Bununla birlikte yeri geldikçe maneviyat genel başlığından dine doğru tümelden tikele geçişler de yapılmaktadır.

Aslında *maneviyat* genel başlığının kullanılması, yaşlılarla ilgili değerler sisteminin daha geniş bir çerçevede ele alınma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Yine ‘yaşlılara iyi davranmak’ bir dini davranış olmanın ötesinde insani bir davranış olduğundan, bu konunun genel maneviyat tartışmalarının içinde ele alınmasının daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan maneviyat kavramı kendi içinde -dini ya da değil- daha geniş kapsamlı bir özgecilik barındırmaktadır. İnsanların yaşlılara bakışında ya da yaşlıların kendi çocukları ve diğer yakınlarına bakışında bu özgecilik çok belirgindir. Özellikle yaşlıların ekonomik davranışlarında bu durum dikkat çekmektedir. Öyle ki yaşlanmalarına rağmen bu kişiler çoğu zaman kendi rahatlarından fedakarlık yaparak maddi kaynaklarını yakın çevrelerine ayırmaya devam etmekte, hatta kendi ihtiyaçlarını asgari seviyede düşünmektedir. Bu durum, sadece dindarlıkla değil, genel maneviyat eğilimiyle ilgili görülebilir. Dindar olsa da olmasa da yaşlıların davranışlarında

maneviyat hakim renk gibidir. Maneviyat yaşlıların kurumlarla ilişkilerinde, aslında her yerde içkin bir şekilde kendini hissettirmektedir.

Araştırmada yaşlılık kurumsallaşmasının açıklanmasında temel toplumsal kurumların dikkate alınmasının yanında, bu kurumların birbirinden kesin hatlarla ayrılmaması da önemlidir. Yaşlılık davranışının kurumsallaşmasında, toplumsal kurumlar iç içedir ve biz bunu tezimizde mümkün merteye göstermeye çalıştık. Yaşlılık davranışının kurumsal bir yapı ve model haline gelmesinden ziyade, *yaşlılık* temel toplumsal kurumlar açısından problematik hale getirilmiştir. Bu durum ilk bakışta tezin sınırlarının çok genişlemesi anlamına gelmekle birlikte, biz toplumsal kurumları yaşlılıkla ilgili temel teorik yaklaşımlarla ilişkisi açısından ele almaya çalıştık. Amacımız burada toplumsal kurumları tanıtmak değil, daha çok yaşlılık problemini toplumsal kurumların içinde maneviyat açısından incelemektir.

Modernleşme sürecinde özellikle sanayileşme, kentleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme ve sekülerleşme süreçlerinin hakim sosyolojik akımlar olduğu kabul edildiğinde; yaşlılık davranışının modernleşme sürecinde kurumsallaşması devam etmektedir. Zira anılan bu süreçler bizim geleneksel yaşlı imajımızda değişim meydana getirmektedir. Geçiş sürecindeki toplumsal yapımız, geleneksel toplumda var olan yaşlı tasavvurunu modern toplumda da imaj olarak yaşatmaya çalışmaktadır. Fakat bu imajın sosyal realitelerin etkisiyle giderek başkalaştığı, farklı bir yere oturduğu ve çoğu zaman da insanların bunun farkında olmadığı söylenebilir.

Dolayısıyla günümüzde toplumsal kurumlar açısından yaşlılık probleminin yeniden ele alınması, modernleşme süreçleri içerisinde daha makul bir zemine oturtulması, yaşlılığın gelecekte alacağı durumlarla ilgili öngörülerde bulunulması ve yaşlı sorunlarına çözüm üretilebilmesi için yaşlılık kurumsallaşmasının ciddi bir şekilde ele alınması zaruridir. Biz de araştırma konumuzu belirlerken özellikle buradaki boşluğu veya eksikliği dikkate alarak, bu problem üzerinden bir tasvir denemesi yaptık; yaşlılık ve kurumsallaşma ilişkisini maneviyat açısından açıklamaya çalıştık.

2. Araştırmanın Problemleri

Araştırmamızda ele alınan teorik problemlerden bahsetmek gerekirse; modernleşme süreci, modernleşme sürecinde toplumsal kurumlar ve toplumsal kurumsallaşma içerisinde yaşlılık davranışı tezimizin temel parametlerini oluşturmaktadır. Tezimizde modernleşme süreci yaşlılık davranışının kurumsallaştığı

sosyolojik çerçeve olmakta; toplumsal kurumlar içinde yaşlı davranışının aldığı biçimler maneviyat açısından gözlem altına alınmaktadır. Dolayısıyla araştırmada modernleşme süreci, yaşlılık kurumsallaşması ve maneviyat temel problemlerimizdir.

Öte yandan araştırmanın teorik bölümünde bu üç problemle ilgili olarak ortaya koyduğumuz kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar araştırmanın uygulama bölümüne geçişi sağlamaktadır. Yine buna paralel biçimde, uygulama bölümünde de ele alınan bu üç parametre; sahaya inilerek gözlenmeye, tasvir edilmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırma problemleri uygulamadan elde edilen bulgularla test edilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin *teorik* bölümü üç alt bölümden oluşmaktadır. İlk alt bölümde araştırma problemlerimizle ilgili kavramlara, ikinci alt bölümde yaşlılık teorilerine değinilmektedir. Üçüncü alt bölümde ise temel toplumsal kurumlar açısından yaşlılık konusu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Tezimizin *uygulama* bölümü de ikiye ayrılmaktadır. İlk bölümde araştırmaya katılanların sosyal kimliği ve ikinci bölümde araştırma bulguları üzerinde durulmaktadır. Sonuç bölümünde ise araştırmanın problemleri ve iddiaları ile ilgili genel değerlendirme yapılmaktadır.

Bu tezde yaşlılık konusundaki çeşitli yaklaşım, teori ve kavramlar ele alınırken mütemmim ve çok yönlü bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır. Genel bir bütünlük sağlanması için yaşlılık teorilerinde *Birinci, İkinci ve Üçüncü Kuşak Teoriler* şeklinde bir sınıflandırma kullanılmış; *Yetişkinlik Teorilerine* de ayrıca değinilmiştir. Yaşlılık sosyolojisinde yaşlılık ve yaşlanma konusundaki literatürde en çok vurgulanan kavram, görüş ve eleştiriler gündeme getirilmiştir.

Genelde kendi kültürümüz, toplumsal yapımız ve kurumlarımız açısından değerlendirme yapılmış, gerektiğinde farklı kültürlerden örnekler verilmiştir. Yaşlılıkta yaşam kalitesinin arttırılması, hayat boyu öğrenme, bilinçli ve aktif yaşlanma, yaşlı hizmetleri ve evde bakım hizmetleri gibi çözüm önerileri ele alınmıştır. Yine de henüz *yaşlı toplum* kavramına, hem literatürde hem de gündelik hayatta pek aşına olunmadığı söylenebilir. Yaşlı nüfusa sahip toplumların bu gün yaşadığı problemlerin gelecekte kendi toplumumuzda -belki de daha büyük bir sorun olarak- tecrübe edilmesi kaçınılmazdır. Muhtemel problemlerin öngörülebilmesi ve mevcut problemlerim çözümü için yaşlılık kurumsallaşmasıyla ilgili çalışmaların detaylandırılması bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşme sürecinde yaşlılarımızın ailedeki ve toplumdaki konumu, karşılaştıkları sorunlar ve bunlarla başetme şekilleri, yaşlılıkla ilgili toplumsal değerler araştırma problemlerinin işlenmesinde dikkate alınmıştır. Araştırmada ailedeki değişim *kuşaklar arası ilişkiler* ve *toplumsal cinsiyet* açısından ele alınmakta ve bu alandaki literatüre odaklanılmaktadır. Yaşam koşulları ve yaşam kalitesi açısından genelde yaşlılarımızın özelde yaşlı kadınların dezavantajlı oldukları anlaşılmaktadır. Ancak avantajlı yaşlılarımız da mevcuttur. Yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin ailedeki ve toplumdaki konumu farklıdır. Tezimizde modern dönemde yaş ve yaşlılık ayrımcılığı, yaşlanma karşıtlığı gibi sorunlara da değinilmektedir.

Eğitim kurumu açısından toplumsallaşmanın önemi belirgindir. Dolayısıyla tezimizde yaşlıları yakından ilgilendiren *yetişkin toplumsallaşması*, *yeniden toplumsallaşma*, *tersine toplumsallaşma* ve *dini toplumsallaşma* üzerinde özellikle durulmaktadır. Hem gençler hem yaşlılar için faydalı olan *Hayat Boyu Öğrenme Yaklaşımı* vurgulanmaktadır. Günümüzde bilgiye ulaşma ve bilgi paylaşımı kolaylaşmıştır. Hatta bazı ülkelerde yetişkin üniversitelerinden bahsedilmektedir. Bu nedenle yaşlıların da eğitim etkinliklerinden yararlanması önemli sayılabilecek bir tartışma alanıdır.

Yine tezimizde *zaman ve serbest zaman* ayrımına toplumumuzdaki yaşlılar açısından değinilmektedir. Aslında zaman ve serbest zaman bilinci, serbest zamanı değerlendirme ve *serbest zaman etkinliklerine katılım*, hem yaşlılar hem toplumdaki diğer kişiler açısından önemlidir. İnsanın serbest zamanı değerlendirmesi psikolojik ve sosyal açıdan olumlu, değerlendirmemesi ise olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Yaşlılarımızın bu konuda bilinçlendirilmesi ve kendilerine serbest zamanı değerlendirme imkanları sunulması, yaşlılığın daha dolu ve motive geçirilebilmesi için önem arz etmektedir. Dolayısıyla araştırmamızda yaşlıların serbest zaman faaliyetleri de bir problem olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Yaşlılık denince ilk akla gelen ve yaşlılarımızın yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyen sağlık konuları ve bu alandaki sorunlar da araştırmamızda ele alınmaktadır. Dolayısıyla *sağlıklı ve başarılı yaşlanma*, *iyi ve aktif yaşlanma*, *sağlık ve maneviyat* konularına değinilmektedir. Modern dönemde bilim, teknoloji ve tıptaki gelişmelerin toplumsal alandaki etkileri açıktır. Yaşam süresinin uzaması ve yaşam beklentisinin artması nedeniyle *yaşlı sağlığı* ve *yaşlı hizmetleri* çalışmaları önem kazanmaktadır.

Bununla birlikte, ülkemizde bu çalışmalar sınırlı olduğundan, tezimizde farklı ülkelerdeki uygulamalara da özellikle yer verilmiştir.

Araştırmamızda yaşlılarla ilişkisi açısından ekonomi kurumu da ele alınmıştır. Hususi olarak yaşlı yoksulluğu gözlem altına alınmıştır. Bu bağlamda yaşlılık ve bakım sigortası, emeklilik, yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti konularına değinilmektedir. Yaşlılarımızı yakından ilgilendiren *ekonomik, toplumsal, kültürel ve dini sermaye* üzerinde durulmaktadır. *İnsan sermayesinin* sadece yaşlılığı değil, tüm yaşamı hatta tüm toplumu kapsadığı ve etkilediği anlaşılmaktadır. Yaşlıların çevredeki insanlarla ilişkileri de sosyal destek, sosyal ilişkiler, sosyal dışlanma ve bütünleşme açılarından ele alınmaktadır.

Modern toplumda siyaset kurumu da ekonomi gibi oldukça başat bir kurumdur. Tezimizde bu alandaki gelişmeler yaşlıların toplumdaki konumu ve otorite açısından ele alınmaktadır. Toplumumuzdaki nüfus yaşlanması nedeniyle yaşlı seçmen sayısında artış beklenmektedir. Dolayısıyla toplumumuza uygun *yaşlılık politikaları* geliştirilebilir. Ayrıca yaşlıların siyasal katılımı ve tercihleri de bu politikalara yön verebilir. Yaşlı bakımı konusuna ise aile içi ilişkiler, değerler, evde bakım ve kurum bakımı açısından değinilmektedir. *Yaşlı hizmetlerinin* yetersizliği üzerinde durularak bu konuda dünyadaki çeşitli uygulamalara yer verilmekte ve karşılaştırma yapma imkanı sunulmaktadır.

Hukuk insanlar ve toplumlar arasındaki sorunların çözümünde başvurulan bir kurumdur, yasalar da insanca yaşamamızı kolaylaştırır. Tezimizde yaşlıların hem insan haklarından hem yaşlı haklarından yararlanmasının önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca yaşlılar dezavantajlı gruplara sağlanan imkanlardan da yararlanabilir. Modern toplumda yaşlılık hukuku başlı başına bir alan olarak gelişmektedir. Ancak *yaş ayrımcılığı ve yaşlılık ayrımcılığı* da dikkat çekmektedir. Yaşlılarımız toplumda kötü muameleye maruz kalabilmektedir. Bu nedenle yaşlılara uygulanan şiddet, ihmal, suistimal ve istismar konularında toplumsal farkındalık oluşturulması önemlidir.

Diğer taraftan yaşlılık kurumsallaşması ahlak açısından da ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmada özellikle toplumda yaşlılığa bakış, yaşlılıkla ilgili değerler ve kalıpyargılar, yaşlılıkta ahlaki olgunluk konuları yaşlılarımızı doğrudan ilgilendirmektedir. Yine yaşlılıkta da ahlak gelişiminin sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle tezimizde *yaşlılıkta ahlak gelişimi* ve kişisel gelişim konusuna da değinilmiştir.

Modern toplumda ahlak ve ahlaki değerler konusundaki tartişmalar ise yaşlıları ilgilendirmekle birlikte araştırmamızın sınırlarını aşmaktadır.

Ahlakla birlikte din kurumu da yaşlılık kurumsallaşmasının bir parçasıdır. Modernleşme sürecindeki değişimler din toplum ilişkisini de etkilemektedir. Öte yandan birey ve toplum arasında karşılıklı ve sürekli etkileşim vardır. Yaşlılar açasından ise dinin hem bireysel hem toplumsal yönü önem kazanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda yaşlılık ve din konusuna detaylı bir şekilde değinilmektedir. *Bireysel ve toplumsal dindarlık, normatif ve popöler dindarlık, iç kaynaklı ve dış kaynaklı dindarlık* şekilleri üzerinde durulmaktadır. *Hayatın anlamı ve ölüm*, yaşlılara yönelik manevi sosyal hizmetler konuları ise ayrıca ele alınmaktadır.

3. Araştırmanın Amacı

Araştırma konusunun seğilmesinde yaşlılık ve yaşlanmanın insanoğlunun yaşam sürecinde karşılaştığı önemli bir gerçeklik olması etkili olmuştur. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ölkede olduğu gibi, ölkemizde de ortalama yaşam beklentisi artmakta ve yaşlılıkta geçirilen süre uzamaktadır. Bu durumda ölkemizde yaşlılıkta karşılaşılan toplumsal sorunların ve bunlara yönelik çözümlerinin gündeme getirilmesi önem kazanmaktadır. Toplumumuzda yaşlılık ve yaşlanmanın özellikle yaşlıların gözüyle açıklanması; yaşlılarımızın toplumsal konumuna, sorunlarına ve beklentilerine dikkat çekilmesi önemlidir. Sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarında yaşlılık ve yaşlanma konusunun kurumsal açından yeterli ölçüde ele alınmaması da bu konunun seğilmesinde etkili olmuştur.

Daha önce de vurgulandığı gibi, araştırmamızda yaşlılık temel toplumsal kurumlar açasından ele alınmaktadır. Zira bu alanda araştırmalara ihtiyaç vardır ve toplumumuzdaki yaşlı sayısı arttıka bu ihtiyacın daha da belirginleşmesi beklenmektedir. Üstelik modernleşme sürecinde kurumsallaşmanın önemi de giderek artmaktadır. Henüz yaşlı toplum sayılmasak da, toplumumuzda nüfus yaşlanması sürmekte; yaşlılık kişiye özel ve bireysel olmanın ötesinde, toplumsal boyut kazanmaktadır. Dolayısıyla yaşlılarımızın karşılaştıkları sorunların çözümünde toplumsal düzenlemelere ve kurumsallaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır; zira kurumsal açından ele alınmayan çözümler ve bireysel çözümler yetersiz kalmaktadır. Kısacası araştırmamızın amacı toplumumuzda yaşlılık kurumsallaşması ve bu kurumsallaşma sürecinde maneviyatın yerinin belirlenmesidir. Modernleşme sürecinde toplumumuzdaki değişimlerin yaşlılık ve

yaşlanma sürecine etkisi, yaşlılıktaki yapısal değişim ve toplumumuzdaki kurumsallaşma ihtiyacı sosyolojik bir yaklaşımla; toplumsal, kültürel ve dini boyutlarıyla ele alınmaya çalışılmaktadır.

Araştırmamız bir taraftan ilgili literatüre katkı sağlamak hedefindeyken; diğer taraftan hem günümüz yaşlılarına hem de yarının yaşlıları olacak bugünün gençlerine faydalı olmayı ummakta, özellikle yaşlılık kurumsallaşması konusunda atılacak teorik ve pratik adımlara -kendi sınırları içinde- önyak olmayı amaçlamaktadır. Araştırmada teorik çerçeve tasvir aşamasına tekabül ederken, sahadan gelen bilgiler anlama ve açıklama seviyelerinin zorlanması olarak görülebilir. Bu çerçevede, bu araştırma, ele alınan konuyu tasvir ve anlama çabası içinde hem yaşlılık sosyolojisi, hem de din sosyolojisi çalışmalarına katkı sağlamak hedefindedir.

4. Araştırmanın İddiası

Modernleşme sürecinden yaşlılarımız etkilenmekte; bu süreçte yaşlıların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında, yaşlı sorunlarının çözümünde mevcut toplumsal kurumlar yetersiz kalmaktadır. Bu durumda yaşlılara yönelik düzenlemelere ve bu konuda kurumsallaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Yukarıdaki temel kabulden hareketle, tezimizin *ana iddiası* şu şekilde özetlenebilir: “Modernleşme sürecinde, özellikle sanayileşme, kentleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme ve sekülerleşme süreçlerinin egemen olduğu çağdaş hayat yaşlılık davranışını doğrudan etkilemektedir. Yaşlılık kurumsallaşması modern toplumlarda temel toplumsal kurumların etkisi altında şekillenmektedir. Bu süreçte manevi değerler yaşlılığa bakışı ve yaşlıların çevresine bakışını hala etkileyen temel toplumsal normlar olmakla birlikte; dini ve manevi değerlerin yaşlılık kurumsallaşmasında, ekonomiyle birlikte ele alınması gerekmektedir. Modern toplumlar ekonomik toplumlardır. Bu durum yaşlılık kurumsallaşmasında da hakim renktir. Ekonomik kurumsallaşmasını olumlu yönde gerçekleştiren *avantaj birikimli* yaşlıların -aile, eğitim, sağlık, serbest zaman hatta din dahil- diğer kurumlarla ilişkileri de olumlu ve görece sorunsuzdur. Ekonomik kurumsallaşmanın eksik olduğu *dezavantaj birikimli* yaşlıların diğer kurumlarla ilişkileri de problemlidir. Kurumsallaşma kurumlar arası denge gerektirmektedir. Yaşlılık kurumsallaşmasında sağlık temel, ekonomi tetikleyici, maneviyat kolaylaştırıcı, aile yapıcı, siyaset yönlendirici ve serbest zaman yatıştırıcı etkiye sahip olmakla birlikte;

maddi koşullarla desteklenmeyen yaşlılık kurumsallaşmasında pozitif denge bozulmaktadır.”

Ana iddiayla ilgili *alt iddiaları* da şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yaşlıların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında ve sorunların çözümünde mevcut kurumlar yetersizdir.
- Modernleşme sürecinden yaşlılarımız olumsuz yönde etkilenmekte, geleneksel yaşlı imajı değişmekte, yaşlıların toplumsal değeri ve saygınlığı azalmaktadır.
- Günümüzde toplumumuzda çeşitli yaşlılık şekilleri görülmekte; yalnız ve yoksul yaşlılar, özellikle yaşlı kadınlar artmaktadır.
- Yaşlıların bireysel, toplumsal ve manevi sorunlarının çözümü için kurumsallaşma gereklidir; kurumsallaşma arttıkça yaşlı sorunları azalacak ve yaşlı sosyal bütünleşmesi daha rahat sağlanacaktır.
- Yaşlandıkça özel olarak aile ve arkadaş ilişkilerine, genel olarak sosyal ilişkilere duyulan ihtiyaç artar. Yalnız yaşayan yaşlılara ailelerinin ve arkadaşlarının sosyal desteği yetersizdir, dolayısıyla yaşlı hizmetleri ve evde bakım hizmetleri daha fazla yatırım yapılması gereken alanlardır.
- Yaşlılara yönelik eğitim hizmetleri verilmesi yaşlıların yaşam memnuniyetini artırır, böylece eğitim seviyesi yükselen yaşlıların toplumsal konumu ve saygınlığı da artacaktır.
- Yaşlılıkla birlikte artan sağlık sorunları karşısında, genel sağlık sistemi içinde yaşlılara yönelik daha özel bir sağlık kurumsallaşması ihtiyacı doğmuştur. Evde sağlık ve bakım hizmetleri yanında yaşlılara yönelik özel manevi destek hizmeti bir gereklilik haline gelmektedir.
- Yaşlı yoksulluğu yaşam memnuniyetini azaltmaktadır. Yaşlılara esnek çalışma ve isteğe bağlı emeklilik hakkı tanındığında; bir taraftan ekonomik tatmin artarken, diğer taraftan yaşlıların hayattan kopmaları önlenecektir.
- Yaşlandıkça kültürel ve dini etkinliklere ilgi artar; yaşlıların motive ve zinde kalmaları için yaşlı hizmetleri serbest zaman faaliyetleriyle birlikte geliştirilmelidir.
- Yaşlılık fiziki olduğu kadar, duygusal da güçsüzlük halidir. Koruyucu hizmetler ve kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler vasıtasıyla yaşlılık kurumsallaşmasında pozitif ayrımcılığa ihtiyaç vardır.

- Yaşlılık bilgeliği ve olgunluk halidir. Bu dönemdeki bilgeliği ve ahlaki olgunluk, yetişen nesiller için daha kurumsal bir rehberlik sistemi haline getirilmeye açıktır.
- Yaşlandıkça dine ve maneviyata ilgi artar. Bu ilgi doğru okunmaya ve daha işlevsel karşılığa muhtaçtır. Manevi sosyal hizmetler içinde yaşlı dindarlığının kuramsal ve pratik olarak geliştirilmesi, buradaki ilginin sadece camiye hapsedilmesinin önüne geçilebilmesi için gereklidir.

5. Araştırmanın Sınırları

Kurumsallaşma tabiatı gereği geniş bir alana tekabül etmektedir. Sınırları genişletme riskine rağmen, Türk toplumunda yaşlılık kurumsallaşması bilimsel olarak yeterince ele alınmadığı için araştırma kurumsallaşma ve yaşlılık üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda yaşlılık kurumsallaşması maneviyat ekseninde temel toplumsal kurumlar açısından ele alınmış ve yaşlılık davranışının bu kurumlar açısından nasıl bir görünüm sergilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda aile, din, ekonomi ve siyaset kurumları daha detaylı; eğitim, sağlık, serbest zaman, hukuk ve ahlak kurumları daha tamamlayıcı unsurlar olarak ele alınmıştır. Toplumsal kurumlar çok geniş bir sahaya tekabül ettiğinden, kurumsallaşma sadece yaşlılıkla ilişkili öne çıkan temel problemler açısından araştırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmada toplumsal kurumlar ve kurumsallaşma bu sınırlar içinde düşünülmelidir.

Diğer taraftan, bu araştırma yapıldığı zaman ve mekan yanında, mülakat yapılan kişilerle sınırlıdır. Araştırmada sınırlı sayıda kişiyle derinlemesine görüşme tekniği kullanıldığı için araştırma sonuçlarımız eğilim ölçmekten çok, araştırmada ele alınan problemlerin etraflıca analizini içermektedir. Yine bu araştırma, bilgisine başvuru katılımcıların verdiği bilgilerin doğruluğuyla da sınırlıdır.

Maneviyat konusu hem araştırmanın teorisinde hem de araştırmanın uygulamasında bütün bölümlerde içkindir. Daha önce de vurgulandığı gibi, yaşlanma ontolojik olarak maneviyatla yolları kesişen bir konudur. Yaşlılık kurumsallaşması da tabii olarak maneviyattan bağımsız ele alınmamıştır. Bununla birlikte, kurumsallaşma kurumların kendi problemleri açısından ortaya konmuş, her kurum içinde maneviyatla daha yakından ilgili olan teorik tartışmalar ayrıca vurgulanmıştır. Araştırmada yaşlılık kurumsallaşması asıl, maneviyat bu kurumsallaşma sürecinde ara bir problematik olarak ele alınmıştır. Yaşlılık kurumsallaşmasında maneviyatın yeri bir anlamda ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmada doğrudan maneviyat ve yaşlılık ilişkisi de ele alınabilirdi. Fakat

bu konuda nispeten daha fazla araştırmanın bulunması, bizi -maneviyattan ziyade- daha az çalışılan bir alan olan yaşlılık kurumsallaşması problemine çekmiştir.

Dolayısıyla araştırmamızda baskın nitelik yaşlılık kurumsallaşmasıdır. Yine yaşlılık tarihi ya da yaşlılık antropolojisi araştırmamızın sınırlarını aşmaktadır. Bu durum bir taraftan, yaşlık tarihinin insanlık tarihiyle aynı ölçüde kadim bir problem olmasıyla; belki çok daha önemli olarak diğer taraftan, kurumsallaşma meselesinin zaten yeterince geniş bir alana tekabül etmesiyle ilgilidir. Kısacası bu araştırma, yukarıda ifade edilen sınırlar içinde dşnldğnde anlamlıdır.

6. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız teori ve uygulama olmak üzere iki aşamada gerçekleşmektedir. Teorik bölümde dolaylı gözlem metotlarından *belgesel tarama yönteminden*, uygulama bölümünde ise doğrudan gözlemlerle pekiştirilen *mülakat yönteminden* faydalanılmıştır. Öte yandan araştırma problemlerinin ele alınmasında yer yer *içerik analizini* hatırlatan denemeler olsa da, araştırmamızda bütünüyle içerik analizinin kullanıldığını iddia edemeyiz. Ancak yüz yüze görüşmelerden elde edilen bulguların tasvir ve yorumlanmasında içerik analizinden de yer yer faydalanıldığı söylenebilir.

Teorik bölümde ortaya konan kavramsal ve kuramsal tartışmalar, araştırmanın uygulamasına geçişe zemin hazırlamıştır. Teorik bölümde, yaşlılık kurumsallaşması ve maneviyat merkeze alınarak konuyla ilgili kuramsal tartışmalar verilmeye çalışılmıştır. Fakat kurumsallaşma -uzun bir zaman diliminde davranışın kurumsallaşması olduğu için- pek çok konuyla ilgili olup geniş bir alanı içermektedir; dolayısıyla araştırmanın teorisinde sadece temel toplumsal kurumlara odaklanılmaktadır.

Tez çalışmamız için öncelikle tez konusuyla ilgili literatür ve kaynak taraması yapılmıştır. Araştırma problemleriyle ilgili mevcut her türlü sahih bilgiden yararlanılmaya çalışılmıştır. Gerekli görülen kaynaklar belirlenmiş, konuyla ilgili her türlü bilimsel yayın ve belge dikkate alınmıştır. Yayınların okunması ve değerlendirilmesi sonucunda tez konumuzun sınırları netleşmiş, başlıklar ve alt başlıklar belirlenmiştir. Süreç içinde ek okuma ve düzeltmeler de yapılarak araştırmamızın teorik bölümünün yazımı tamamlanmıştır. Teorik bölüm araştırma problemlerimizin tanınmasını sağlayarak sahaya daha donanımlı inmemizi sağlamıştır.

Daha sonra araştırmamızda örneklem grubu olarak belirlenen, İstanbul'da yaşayan 65+ yaşta 45 katılımcı ile mülakat yapılmıştır. *Tesadüfi rneklem yöntemi*

kullanılarak görüşme yapılacak kişiler belirlenmiştir. Araştırmacı öncelikle yaşlılarla ilgili ön çalışma sayılabilecek doğal kişisel gözlemler yapmıştır. Yaşlılık ve yaşlılarla ilgili medyadaki programları izlemiş, yaşlılarla sohbet etmiş ve yaşlıların dünyasını anlamaya çalışmıştır. Yaşlıların sorunları ve beklentileri tezin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Nitel araştırmaların, özellikle de *derinlemesine görüşme* yönteminin, katılımcıların tanınmasında ve anlaşılmasında kolaylık sağladığı bilinen bir gerçektir. Yaşlıların dünyasının anlaşılması için araştırmada mülakat yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca soruların açık uçlu ve yoruma açık olması da, katılımcıların kendi düşüncelerini açıkça ifade etmelerini sağlamaktadır. Araştırmacı ve katılımcı arasında karşılıklı sohbet ortamında araştırmayı gerçekleştirme imkanı sunması da, bu yöntemin seçilmesinin diğer bir nedenidir. Doğal bir sohbet ortamı içinde kurulan diyolojik ilişki yaşlıların dünyası hakkında ilk elden bilgilere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Benzerlik ve farklılık yanında ümitler, idealler ve çelişkiler de bu yöntemle gün yüzüne çıkmaktadır. Yine de araştırma bütünüyle yaşlıların anlam dünyasına girdiğini iddia edemez, belki anlamın mutfağına girme çabası olarak görülebilir.

Uygulama bölümüne geçilmeden önce, araştırma konusuyla ilgili mevcut araştırmalar taranmış ve tecrübi çalışmalar incelenmiştir. Bu araştırmalarda kullanılan sorular ve araştırma sonuçları gözden geçirilmiştir. Mevcut uygulamalar arasında nasıl bir boşluk veya eksiklik olduğu ve bu araştırmanın konuyla ilgili çalışmalar arasında nereye tekabül edeceği alan uzmanları ile istişare edilmiştir. Özellikle araştırma konusunun sınırlandırılmasında, metotların belirlenmesinde ve soruların hazırlanmasında danışma süreci ufuk açıcı olmuştur.

Araştırmanın uygulamasında tecrübe ettiğimiz aşamaları da şu şekilde özetleyebiliriz: Teorik bölümde ele alınan problemler, uygulama bölümündeki soruların belirlenmesinde rol oynamıştır. Aslında önce araştırmanın ön problemleri belirlenmiş, sonra bu problemler uygulamada soru haline getirilerek sahada test edilmeye çalışılmıştır. Alan uzmanlarının yönlendirmesiyle sorularda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bazı sorular çıkarılmış, bazı sorular yeniden düzenlenmiş ve bazılarında da ifade değişikliği yapılmıştır. Ayrıca yaşlılarla sohbet edilmiş ve görüşleri alınmıştır. Böylece soruların anlaşılır olması hedeflenmiştir. Araştırmamızda *yarı yapılandırılmış, açık uçlu ve yoruma açık sorular* kullanılmıştır.

Görüşme formundaki sorular sosyal kimlik bilgileri yanında araştırma konusuyla ilgili sorulardan meydana gelmektedir. Katılımcılara araştırma konusuyla ilgili 30 soru yöneltilmiş; bu sorular 4 alt bölüme ayrılmıştır: (1) Yaşlılık Algısı; (2) Yaşlılık ve Aile, Serbest Zaman, Eğitim; (3) Yaşlılık ve Sağlık, Ekonomi, Siyaset; (4) Yaşlılık ve Ahlak, Hukuk, Din (Bkz. EK 1).

Soru formu hazırlandıktan sonra, 20 Temmuz 2015 tarihinde 65+ yaşta 2 kişi ile *ön uygulama* yapılmıştır. Bu ön uygulama bize araştırma sorularının ne kadar anlaşıldığını ve sorulara verilen cevapların araştırma problemlerine ve hedeflerine ne kadar hitap ettiğini göstermiştir. Yine soruların ne kadar zamanda sorulduğu ve cevap alındığı gibi araştırmanın teknik alt yapısıyla ilgili bazı kolaylıklar da sağlamıştır. Ön uygulamadan edindiğimiz bilgi ve tecrübe ile araştırmanın esas uygulamasına geçilmiştir. Araştırmanın *esas uygulaması* ise 23 Temmuz 2015 ile 14 Ekim 2015 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın *örnekleme* İstanbul'da yaşayan 65+ yaşta - 22 erkek ve 23 kadın- toplam 45 katılımcıdan oluşmaktadır.

Yaşlılığın başlangıcını BM 60 yaş, DSÖ ise 65 yaş olarak belirlemiştir. Araştırmamızda 65+ yaşta kişilerin yaşlı olarak kabul edilmesinin nedeni, günümüzde hem dünyada hem ülkemizde 65 yaşın yaşlılığın başlangıcı sayılması yönünde eğilim olmasıdır. Ayrıca yine hem dünyada hem ülkemizde nüfusun yaşlanması sürmekte ve özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortalama yaşam beklentisi artmaktadır. 2013 TÜİK İstatistiklerle Yaşlılar çalışmasındaki veriler de örneklem grubunu belirlerken ve analiz yaparken dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Öte yandan Türkiye'nin en gelişmiş ve nüfusu en kalabalık şehri İstanbul'dur. Ayrıca İstanbul'un modernleşme sürecinden en çok etkilenen şehirlerden biri olduğu da söylenebilir. Burada ülkemizin çeşitli bölgelerinden, farklı kültürlerden ve toplumsal sınıflardan kişiler bir arada yaşamaktadır. Araştırmamızda farklı sosyokültürel ve toplumsal gruplardan kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Aslında İstanbul'da yaşayan yaşlıların, ülkemizin diğer bölgelerindeki yaşlıların basit bir modelini oluşturduğu düşünülmektedir. Üstelik tarihsel olarak da önemsenmiş ve medeniyetlere öncülük etmiştir. Dolayısıyla araştırmamız için seçilen kişiler İstanbul'un çeşitli bölgelerinde ikamet etmekte veya çalışmaktadır.

Araştırmamızın hedef grubu 65+ yaşta kişilerdir. Bu nedenle araştırmamıza *örneklem grubundaki* 65+ yaşta 22 erkek ve 23 kadın katılmıştır. Araştırmamızda belirlenen *kota örneklem* sayısı toplam 45 kişidir. Araştırmaya katılan yaşlılarımız *tesadüfi örnekleme* göre belirlenmiştir. Araştırma için başlangıçta belirlenen 20 kişi daha sonra 45 kişiye çıkarılmıştır. Böylece katılımcılar arasında toplumsal, kültürel, dini, mesleki, genel ve bireysel özellikler açısından çeşitliliğin artırılması hedeflenmiştir.

Araştırmacı gönüllü katılımcı bulmakta zorlanmıştır. Kendisiyle görüşülmek istenen kişilerin çoğu çeşitli nedenlerle mülakat talebini reddetmiş, bazıları da önce kabul etmiş sonra vazgeçmiştir. Oysa önce yaşlılarla *ön görüşme* yapılmış ve sadece gönüllü olanlar araştırma listesine dahil edilmiştir. Bu kişiler araştırma konusunda kısaca bilgilendirilmiştir. Daha sonra randevü alınarak, uygun bulunan yer, gün ve saatte kendileriyle mülakatlar yapılmıştır. Yani araştırma sürecinde gönüllülük esas alınmıştır. Katılımcılarımız araştırma konusunda önceden bilgilendirilmiş ve gönüllü olmayanlar araştırmaya dahil edilmemiştir.

Araştırmada önce 55 kişiyle görüşme yapılmış ancak bunlardan 10 kişinin görüşmesi daha sonra araştırmaya dahil edilmemiştir. Bunun sebepleri ise şöyle açıklanabilir: Bu katılımcılardan 3 kişi kendisi araştırma sürecini sonlandırmış ve araştırma kaydının iptalini istemiştir. Diğer 2 kişinin araştırmayı sürdürecektir psikolojik ve ruhsal olgunluğu olmadığı anlaşılmış, bu kişilerle görüşme yapılmasına rağmen, daha sonra bu kayıtlar iptal edilmiştir. Ayrıca evet hayır gibi kısa cevaplar, cevaplardaki eksiklikler ya da yeterince detaylı bilgi alınamaması ve kayıt sorunları gibi nedenlerle, diğer 5 kişinin görüşmesi de araştırmaya dahil edilmemiştir. Buna rağmen bu 10 kişiyle ilgili tecrübelerimiz, araştırmanın uygulama bölümünde ve yorumlarda dikkate alınmıştır. Zira bu kişilerden edindiğimiz bilgiler de, diğer katılımcıların anlaşılmasını kolaylaştırmış, aslında her görüşmenin araştırmaya katkısı olmuştur.

Katılımcıların bazıları ile bir kez bazıları ile birkaç kez görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin süresi 25 dakika ile 170 dakika arasında değişmektedir (Bkz. EK 2). Uygulama sırasında katılımcılardan izin alınarak ses kaydı yapılmıştır. Bu görüşmeler daha sonra detaylı değerlendirme ve analiz yapılması için kayıt altına alınmıştır. Ancak ses kaydına izin verilmediği yerlerde -özellikle kurumda yaşayan yaşlılarla (5 kişi) görüşme sırasında- ses kaydı yapılamamış, bu katılımcıların cevapları araştırmacı tarafından yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Yine bazı yaşlılarımız soruları yazılı olarak

cevaplamayı tercih etmişlerdir (7 kişi). Görüşmelerin tümü araştırmacının bizzat kendisi tarafından yapılmış ve araştırmaya üçüncü şahışlar dahil edilmemiştir. Yine görüşmelerin deşifresinin başkası tarafından yapılmasının araştırmanın sıhhatini etkileyeceği düşünülerek, tüm mülakatlar araştırmacı tarafından deşifre edilmiştir.

Araştırmamızdaki soruların kısa, anlaşılır ve net olması önemsenmiş; cevaplamaktan rahatsız olunacak sorulardan uzak durulmuştur. Görüşme yapılan yaşlılarımızdan geçerli ve güvenilir cevaplar alınması hedeflenmiş, ancak gizlilik ilkesine de dikkat edilmiştir. Ayrıca görüşme öncesinde katılımcıların konuyla ilgili soruları cevaplanmış ve araştırmacı ile katılımcılar arasında karşılıklı güven ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilecek bilgilerin bilimsel amaçla kullanılacağı ve isterlerse araştırma sonuçlarına ulaşabilecekleri vurgulanmıştır. Yanlış anlama ve anlaşılma ihtimalini en aza indirmek için de; gerektiğinde sorular yaşlılara okunmuş, açıklanmış, tekrarlanmış veya katılımcıya ek sorular sorulmuş ve detaylı açıklamalar yapılmıştır.

A. TEORİK BÖLÜM

1. KAVRAMLAR VE SINIFLANDIRMALAR

1.1. Modernleşme

Modernleşme modern kabul edilen toplumlar yönünde gerçekleşen sosyal değişim sürecidir (Arslantürk ve Amman, 2011: 422). Batı toplumlarındaki yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak için yapılan tüm düzenlemeleri gösterir. *Siyasal, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel modernleşme* şekilleri vardır. *Modernlik* genelde bir uygarlığın en son dönemde geliştirdiği, özelde Batı uygarlığında Rönesans ve Aydınlanma sonrası kültürel değerlerle ortaya çıkan yaşam tarzıdır. *Modernizm* ise Aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümü, ideoloji ve yaşam biçimini, insan merkezci dünya görüşünü savunmaktır (Demir ve Acar, 1997: 159-160, 184; Coşkun, 2011: 452-468).

Aydınlanma düşüncesinde akıl ve bilimsel bilgi, evrensel değerler ve rasyonel ahlak ilkeleri önemsendir (Thomas ve Walsh, 2012: 492-503, 513, 520-525). Modernleşme ile daha çok Batı dışı toplumlarda yaşanan Batılılaşma ve farklı modernlikler, modernlik ile Avrupa merkezli değişim anlatılır. Modernleşme sürecinde *sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme, rasyonelleşme, bürokratikleşme, demokratikleşme ve bireyselleşme* görülmektedir (Akgül, 2012: 183-189, 196-198, 206-209).

Postmodernlik kitle iletişim ve ulaşımdaki değişimlerin, küreselleşme sürecinin doğurduğu düşünce ve hayat tarzıdır. *Postmodernizm* ise pek çok alanda ve sosyal hayatta modernizmi eleştiren ve sorgulayan anlayıştır. Postmodernizm ile büyük anlatıların felsefi eleştirisi ve postmodernite ile postmodern sosyal ortam ifade edilmektedir (Coşkun, 2011: 452-468; 2012: 175-180; Demir ve Acar, 1997: 159-160, 184; Turner, 2002: 27-38).

Öte yandan *geleneksel düzenin, modern dönemin ve postmodern dönemin* kendine has özellikleri vardır. Eğitim, bilim ve siyasette din etkisi; gelenek karşıtlığı, Batılılaşma ve ulus devlet; internet, geleneğe yeniden yönelme ve maneviyat arayışı bu özellikler arasındadır. Ayrıca dine bakışı yönlendiren *geleneksel, modern ve postmodern ilkelerden* bahsedilebilir; bunlar arasında dinin işlevleri ve sekülerleşme en bilinenleridir (R. Şentürk, 2004: 32-39).

Günümüzde *geleneksel toplum, modern toplum, postmodern toplum ve geçiş toplumu* ayrımı kullanılmaktadır. Bu toplum şekillerinin her birinde bazı özellikler

belirgindir. Bazılarında din ahlak ve kültürün koruyucusudur; bazılarında sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme görülür; bazılarında da ileri sanayi ve teknoloji, hızlı toplumsal değişim, küreselleşme ve kültürel çoğulculuk dikkat çeker. Genelde geleneksel toplumun dini değerler; modern toplumun bireyci, akılcı ve seküler yapısı; postmodern toplumun görecelik, bilgi ve hoşgörü merkezinde şekillendiği söylenebilir (Coşkun, 2011: 452-468; 2012: 175-180; Engin, 2004: 20-21, 44-45; Günay, 2006: 394-412).

Modernleşme gelenekten moderne doğru toplumsal değişimi gösteren ilerlemeci bir süreç sayılır, bilimsel ve teknolojik gelişmeler önemsendir. Modern yaşam tarzı aile hayatında ve davranış modellerinde bazı değişimleri beraberinde getirmektedir. *Postmodern Yaklaşım*da ise ilerleme görüşü ve modernlik sorgulanmaktadır. *Avrupa Merkezci Yaklaşımın*, 1. ve 2. Dünya savaşlarının eleştirilmesi buna örnektir. Ayrıca modern bilimsel yöntem dışındaki bilgi kaynakları, anlam ve metin sorgulamaları gibi alternatif görüşler de gündeme getirilmektedir (Akgül, 2012: 183-189, 196-198, 206-209).

Geleneksel toplumdan ayrılmayla modernlik, modernlikten ayrılmayla postmodernlik ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sanayi toplumunda normatif, akılcı ve seküler kültür; sanayi sonrası toplumda ise tüketicilik ve çoğulculuk belirgindir. Ancak postmodernliğin modernlikle birlikte sürdüğü de söylenebilir. Çünkü modern sonrası kültürel değişim ve farklılaşma sürmekte hatta tüketim toplumu küreselleşmektedir.

Klasik sosyolojide modernliğin içeriği ve modernleşme süreçleri açıklanmaya çalışılmıştır. Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber'in *Modernlik-Modernleşme teorileri* bu konuda en bilinen çalışmalardır. Postmodern dünyada ise yapı, kültür, beden ve doğa açısından değişimler önemsenmektedir. Öyle ki nüfus yaşlanması, yaşlanmayla mücadele, kültürün ve bedenin önemsenmesi, eşya fetişizmi ve doğanın tamamen kontrol edilememesi gibi konular öne çıkmaktadır (Thomas ve Walsh, 2012: 492-503, 513, 520-525).

Toplumumuzda kendine özgü modernlik geliştiği söylenebilir (Amman, 2010: 1-4, 17-23). Zaten günümüzde tek modernlik tipi yerine, çoklu modernliklerden bahsedilmektedir. Bu konuda ABD ve Avrupa modernleşmesi farkı; Avrupa'da İngiliz, İskoç, Fransız ve Batı dışı toplumlarda Rus, Japon, Hint, Türk modernleşmesi farkı gibi örnekler sıralanabilir. Günümüzde *Klasik Modernleşme Teorisine* meydan okunmakta; yeni kimlikler, yeni dini yapılanmalar ve yeni modernlikler görülmektedir. Çevrecilik,

İslam ve yenilikçilik, Avrupa dışı modernlikler bunlardan bazılarıdır. Kısacası toplumsal koşullara göre çeşitli modernlikler yapılandırılmaktadır.

Ayrıca bir yandan modernliğin ölçütleri belirlenmeye çalışılırken ve modernlik indeksleri hazırlanırken, diğer yandan sosyoloji ve antropoloji araştırmalarında yeni yaklaşımlar geliştirilmektedir. Fakat modernleşmeyle birlikte bazı küresel sorunlar da gündemdedir (Akgül, 2012: 183-189, 196-198, 206-209; Davie, 2006: 244-248). A. Giddens (1984) ise gelişmiş toplumlarda değişimin çok hızlı olduğunu, modernliğin önce geleneği yok ettiğini, sonra yeniden yapılandırıldığını ve artık yüksek modernliğe geçildiğini vurgular (Wallace ve Wolf, 2004: 214-217, 221).

Yani modern dünyada farklılaşma ve sekülerleşme sürmektedir (Furseth ve Repstad, 2011: 156-178; Hefner, 2012: 269-271). Ancak artık modernleşme ve sekülerleşme tartışmaları da bir yana bırakılmıştır. Çünkü sekülerleşme modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu değildir, günümüzde modern toplumlarda büyük dini topluluklar varlığını sürdürmektedir. Modern çoğulculuk da sekülerleştirici veya tam tersi yönde olabilir, modern toplumlarda dini çoğulculuk görülebilir. Hatta artık sekülerleşmenin gerilemesinden de bahsedilmektedir. Çünkü hem dünyadaki küresel gelişmeler hem dinin toplumsal ve siyasal etkisi sürmektedir. Ayrıca dini inanç ve uygulamaların geleneksel biçimleri modern dünyada da varlığını sürdürmekte veya yeni dini inançlar ortaya çıkmaktadır (Berger, 2006: 288-297, 303-305; Smith ve Woodberry, 2006: 215-216, 233).

Günümüzde *Klasik Sekülerleşme Teorisi* eleştirilmekte, *Aşırı ve İlımlı Sekülerleşme Teorileri* ayrımı yapılmaktadır. Çünkü modern öncesi dünyada da çeşitli dini inanç ve uygulamalar bir aradadır (Furseth ve Repstad, 2011: 156-178). Üstelik bazı modern toplumlarda dini çoğulculuk görülmekte; dini inanç ve bağlılıklar, dini katılım ve organizasyonlar önemsenmektedir. Yaşlanmanın dini katılımı arttırması ve hayatın anlamını üst düzeyde sorgulama gibi konular da gündemdedir. Kısacası toplum ve din arasındaki etkileşim karşılıklıdır (Engin, 2004: 44-45).

Toplumsal hayatta din varlığını sürdürmektedir. Sekülerleşmenin zorunlu veya evrensel bir süreç olmadığı ve toplumda herkesi kapsamadığı hatta farklı şekillerde görülebileceği de belirtilmektedir. M. T. Amman (2010) Türkiye'nin hızla sekülerleştiğini, ailede *açık ve örtük sekülerleşme* görüldüğünü öne sürmektedir. Açık sekülerleşme inançlar, değerler ve tutumlar yani zihniyet boyutunda değişim göstererek dini hassasiyetin kalmamasını veya azalmasını; örtük sekülerleşme ise inanç, ibadet ve

sembol boyutlarıyla dini hassasiyeti daha fazla olanların gündelik hayatlarındaki sekülerleşmeyi göstermektedir. Bu konuda ailedeki sekülerleşme açısından toplumumuzda eş seçimi, evlilik öncesi süreç, nikah töreni ve çocuk isimleri gibi örnekler verilebilir (Amman, 2010: 1-4, 8-13, 17-23).

Aslında modern toplumda da din toplumsal hayatı etkilemekte ve toplumsal farklılaşma sürmektedir. Dinin aile ilişkilerini ve siyasi bağlılıkları etkilemesi, toplumsal ve dini sermaye, dini söylemlerde yeniden yapılanma gibi durumlar buna örnek gösterilebilir (Hefner, 2012: 269-271; Sherkat ve Ellison, 2006: 251-258). Çünkü din bireylere *ontolojik güven duygusu* kazandırmaktadır (dünyanın anlamlı, düzenli ve tutarlı olduğu anlayışı). Ayrıca dinin pek çok toplumsal işlevi vardır: Duygusal ihtiyaçları karşılama, hayata ve dünyaya anlam katma, güvenlik duygusu ve kimlik kazandırma, davranış şekilleri önerme, vd. (Bilton ve Bonnett, 2008: 425-426, 435-436, 530-531). Bu ontolojik güvenlik ihtiyacının insanın dine yönelmesini ve dini otoritenin benimsenmesini kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Din ve kültür ilişkisi de bu durumu destekleyebilir; dini otoritenin evliliği onaylaması bu konuda bilinen bir örnektir (Borg, 2012: 327-330, 335).

Günümüzde küreselleşme ve din arasındaki etkileşim de karşılıklıdır; kitle iletişim, uluslar arası ilişkiler ve küresel ekonomik sistemde bu durum rahatlıkla görülebilir. Üstelik sosyal yapıların, kültürlerin modernleşmesi ve sekülerleşmesi de dini yaşamı etkiler. Çünkü bir taraftan dünyada küresel etkileşim sürmekte ve yenilikçi yaklaşımlar görülmekte, diğer taraftan din devlet ilişkileri dikkat çekmektedir. Küreselleşme sürecinde ortak sosyokültürel ilişkiler ağıyla dünyanın bir köye dönüştüğü belirtilmektedir. *Küreselleşme teorileri* çeşitli şekillerde sınıflandırılmakta, özellikle de *Aşırı ve Dönüştürücü Küreselleşme Teorileri* ayrımı yapılmaktadır. Ayrıca *Kültürel ve Dini Küreselleşme Teorileri* gibi alternatif küreselleşme teorileri de öne sürülmektedir (Bodur, 2012: 211-218).

1.2. Yaşlılık

Yaşlanma her canlı için ana rahmindeki yaşamda başlayıp, ölüme kadar süren değişim sürecidir; doğal ve kaçınılmazdır. *Yaşlılık* ise insan yaşamının son aşaması ve bireyin ileri yaşlanma dönemidir. DSÖ'ne göre, yaşlılık çevresel etkenlere uyum sağlama yeteneğinin azalmasıdır. Yaşlılık göreceli, yaşlanma süreci ise evrenseldir (Kalınkara, 2011: 1-3; Kurt, 2010: 33-34; Kutsal, 2005: 1; 2008: 1-3). İnsan ömrü *yetişme ve hayata hazırlanma, verimlilik ve hayatını kazanma, yaşlılık ve hayatı değerlendirme*

dönemlerinden oluşur. Toplumumuzdaki yaşlılar da *düşkün* (sağlıksız yaşlanma), *geleneksel* (pasif yaşlanma) ve *dinç yaşlılar* şeklinde sınıflandırılabilir (başarılı ve aktif yaşlanma. Dülger, 2012: 31-33, 37).

Yaşlılığın başlangıcı için yaş sınırı belirlemek zordur. Çünkü bu sınır topluma ve döneme göre değişir; endüstri öncesi Japonya’da 40 yaş ve endüstri toplumlarında emeklilik yaşı buna örnek verilebilir. Kişinin eğitimi ve ekonomik koşullar da bunda etkilidir; Afrika’da Ayizolarda en yaşlı kişi en çok söz hakkına sahiptir. Ayrıca yaşlılık sınırı bazen cinsiyete, fizyolojik ve psikolojik yaşa göre bireysel farklılıklar gösterir. Öyle ki Afrika’da Tuareglerde bedensel gücünü yitirenler ve Ayizolarda 20 yaşında evli kadınlar yaşlı sayılmaktadır. Günümüzde yaşlılığın ne zaman başladığından çok, yaşlılığa çok yönlü bakış önemsenmektedir (Kılıççı, 1988: 41-45; Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63; Tufan, 2002: 33-38; 2007: 39, 81; 2010: 9; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

20. yüzyılda çocukluk, gençlik ve yaşlılık gibi yaşam dönemlerinin anlamı değişmiş, *modern çağın yaşlısı* ortaya çıkmıştır. Artık 65 yaşındaki herkes yasalar önünde yaşlıdır. Endüstrileşmiş ülkelerde yaşlılığın sınırı 65 yaş yani *emeklilik yaşıdır*. Oysa 1970’te DSÖ’ne göre, yaşlılığın sınırı 60 yaştır. Günümüzde çok çeşitli sınıflandırmalar yapılmakta; 65-74 yaşta kişiler *genç yaşlı (erken yaşlılık / yaşlılık)*, 75-84/89 yaştakiler *yaşlı (ihtiyarlık)*, 85+/90+ yaştakiler ise *yaşlı yaşlı (ileri yaşlılık / ileri ihtiyarlık)* sayılmaktadır (Çohaz, 2005: 132; Kalınkara, 2011: 1-3; Kalkan, 2008: 4-8; Kurt, 2010: 33-34; Onur, 2011: 285-288, 299-300).

Fakat 70-80+ yaştaki aktif kişilere sadece kronolojik yaş nedeniyle yaşlı demek zordur. Bu nedenle emekli olan dinamik ve özgür yaşlılar için *üçüncü yaş* (65-74 yaş), *dördüncü yaş* (75-84 yaş) ve *beşinci yaş* (85+ yaş); *gümüş kuşak*, *altın kuşak* ve *platin kuşak* kavramları da kullanılmaktadır (Amman, 2007: 165; Kılıççı, 1988: 41-45; Tufan, 2007: 39; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

Aslında kaç yaşında *yaşlı* olduğu duruma göre değişir. Çünkü bazı kişiler yaş ilerledikçe güçsüzleşirken; bazıları fiziksel, zihinsel ve sosyal etkinliklerini sürdürerek, ölüme kadar ‘üçüncü yaşta’ kalırlar. Bir taraftan da dünyada ortalama yaşam beklentisi artmaktadır; ABD’de 1902’de nüfusun %3.1’i 65+ yaşta iken, 2030’da nüfusun %20’sinin 65+ yaşta olması beklenmektedir. İnsan topluluklarının yaş yapısındaki bu değişime *uzun ömürlülük devrimi* denmekte ve önümüzdeki 50 yıl boyunca da bunun sürmesi beklenmektedir (McFadden, 2013: 333-335, 352).

21. yüzyıl sonunda dünyada yaşam beklentisinin kadınlarda 90, erkeklerde 80 yıl veya daha fazla olması beklenmektedir (Memlük ve Yılmaz, 2005: 112-113). Yaşam süresi ortalama her 10 yılda 2.5 yıl uzamaktadır, dolayısıyla yaklaşık 125 yıl ömür beklentisinden bahsedilmektedir. Almanya’da yaşam beklentisi 1850’de 40 yıl iken, günümüzde erkeklerde 68 ve kadınlarda 72 yıldır. Yaşam süresini ve yaşlanma sürecini belirleyen etkenler çok çeşitlidir; genetik, yaşam tarzı, çevresel etkenler ve hastalıklar yaşam süresini ve yaşlanmayı etkiler (Kutsal, 2005: 1; 2008: 1-3; Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63; Tufan, 2007: 39, 81; 2007b: 38; 2010: 69; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

200-300 yıl önce dünyada pek çok kişi salgın hastalık ve savaşlar nedeniyle erken yaşta ölmüştür (Bilir, 2007a: 10). Günümüzde ise dünyada ortalama yaşam süresi uzamaktadır. Öyle ki dünyada ortalama yaşam süresi 1. yüzyılda 20, 10. yüzyılda 30, 13. yüzyılda 35, 19. yüzyılda 39, 20. yüzyılın başında 47, 1946’da 62, 1961’de 71 ve 1995’te 78 yıldır. Türkiye’de de ortalama yaşam süresi uzamaktadır; 1928’de 32, 1990’da 67 ve 2010’da 71 yıldır (Dülger, 2012: 31-33, 37).

J. M. Rybash, P. A. Roodin ve W. J. Hoyer’e göre (1995), yaşlılığın kronolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları vardır. Yaşlanma da çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. *Kronolojik yaşlanma* takvim yaşı veya doğum yaşı olarak ifade edilir. Genellikle 65+ yaşta kişiler *yaşlı* kabul edilse de, bu tanımın yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü özellikle genel sağlık durumu açısından yaşlılar arasındaki farklar dikkat çekicidir.

Biyolojik (fizyolojik) yaşlanma vücudun yapısal ve işlevsel olarak değişimidir. Tüm vücut sistemlerinde, doku ve organlarda gerileme ve yıpranma şeklindedir. İnsanın biyolojik yaşı *vücut yaşıdır*. Kronolojik yaş tüm insanlarda aynıdır, biyolojik yaş ise kişiye göre değişir. Genetik etkenler başta olmak üzere, biyolojik yaşlanmanın ve yaşlanma sürecinin nedenleri çok çeşitlidir. Hatta ikizlerin bile biyolojik yaşı farklıdır (Abduşoğlu, 2012: 82, 104; İçli, 2008: 31; Kutsal, 2005: 1; 2008: 1-3; Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63; Şimşek, 2006: 3-8; Terzi: 2012: 19-25; Tufan, 2007: 81; 2007b, 38; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

Üstelik insanın kronolojik ve biyolojik yaşlanması dengeli değildir, genelde ya kronolojik yaşı ya biyolojik yaşı öndedir (Memlük ve Yılmaz, 2005: 112-113). Kronolojik (doğal) yaşlanma zamanın ilerlemesine bağlı kaçınılmaz değişikliklerden

oluşan süreçtir. *Foto yaşlanma* ise çevre etkisiyle ortaya çıkar; güneş ve rüzgar etkisi sonucu deri yaşlanması buna örnektir (Karaduman, 2007: 55).

Psikolojik yaşlanma deneyimlerin artmasıyla oluşan davranış değişikliği ve davranışsal uyum yeteneğinde yaşa bağlı değişimlerdir; hafıza, duygu durumu ve kişilik özellikleri buna örnek verilebilir. *Psikolojik yaş* kişinin kendini hissettiği yaştır (Abduşoğlu, 2012: 82, 104). Yaşlılarıyla karşılaştırıldığında kişinin çevresel zorluklarla ne kadar iyi başa çıkabildiğidir. Yani yaşlılık aslında insanın kendini yaşlı hissetmesi ve yaşlı kabul etmesi ile ilgilidir (Kalınkara, 2011: 7-9; Terzi, 2012: 23-32).

Psikolojik yaşlılık insanın kendini yaşlanmaya hazırlanmamasından kaynaklanır; yetersizlik ve işe yaramama duygusu belirgindir. Takvimsel yaş ilerledikçe zihinsel yetenekler ne kadar iyi korunabilirse, kişi psikolojik açıdan o kadar genç kalır. Psikolojiye göre, yaşlılık tecrübe ve bilgi artışıdır (Şimşek, 2006: 3-8). *Yaşlanma psikolojisi* de genç yetişkinlik sonrası davranışlarda düzenli değişimlerdir. Ancak araştırmalarda 60+ yaş veya 85+ yaş gibi daha ileri yaşlara odaklanılmaktadır (McFadden, 2013: 333-335, 352; Tufan, 2007: 39, 81; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

Sosyal (toplumsal) yaşlanma kişinin çalışma hayatında ve toplumsal yaşamda güç ve yeteneğinin azalarak kaybolması; rol, statü ve beklentilerinin değişmesi; topluma sosyal yönden iyi uyum sağlayamamasıdır. *Sosyal yaş* bireyin kronolojik yaşına göre, toplumsal yaşamdaki rollerine ne kadar uyduğunu gösterir. Kişinin kendini 'dede' olarak değil de, 'golf oynamayı seven emekli bir işadamı' olarak görmek istemesi buna örnektir (C. Doğan, 2007: 36-37; Güngör, 2012: 31-33, 37; 2012b: 255; Kalınkara, 2011: 7-9; Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63; Terzi, 2012: 24-31). Yani yaş ve yaşlılık tanımları çok çeşitlidir; *takvimsel, idari, biyolojik, hukuksal, işlevsel, sosyal, etik, bilişsel, dinsel, tarihsel ve kişisel yaş* kavramlarından da bahsedilebilir. Yaşlanma çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir (Ceylan, vd. 2015: 37-38; Tufan, 2014).

Toplumun yaşlılarla ilgili olumsuz yaklaşımı insanın yaşlılığı erken hissetmesine veya yaşamdan geri çekilmesine neden olabilir. Fakat yine de yaşlı kişinin sosyal ölüye dönüşmesi önlenemez. Yaşlılık toplumsal ve ekonomik önkoşullarla da ilgilidir. İnsanın yaşlılığının nasıl olacağı aslında yaşlılık dönemine kadarki yaşantısına bağlıdır denebilir. Özellikle de toplumsallaşmanın yaşlının hayatını oldukça etkilediği anlaşılmaktadır (Abduşoğlu, 2012: 104; Ergan, 2007: 1; Tufan, 2002: 33-38; 2007: 39, 81; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

Normal yaşlanma zamana ve yaşa bağlı olarak, hastalık olmaksızın ortaya çıkan sosyal, psikolojik, anatomik ve işlevsel değişimlerdir. *Patolojik yaşlanma* normal biyolojik yaşlanma sürecinden ayrı olarak, sağlık sorunlarına bağlı yaşlanmadır. Yoksulluk sonucu yetersiz beslenme, zenginlik sonucu aşırı beslenme veya çeşitli hastalıklar buna örnek verilebilir (Kalkan, 2008: 3-4, 8; Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63; Şimşek, 2006: 3-8).

Yaşlılığın *fiziksel* boyutu kronolojik yaşla birlikte görülen fiziksel değişimleri göstermektedir. *Ekonomik yaşlanma* maddi koşullardaki değişimin veya -emeklilik- etkisiyle yaşlının yaşam tarzının değişmesidir. *İşlevsel yaşlanma* insanın yetenek ve becerilerini toplumda yerine göre kullanmasıyla alakalıdır. Çevreye sosyal uyum sağlama veya yaşlı eşin sağlık sorunlarını halledebilme gibi durumlar buna örnek gösterilebilir (C. Doğan, 2007: 36-37).

Yaşlılık sürecindeki biyolojik, psikolojik, sosyal ve psikososyal değişimler birbirleriyle ilişkilidir. Aslında her insan bu boyutları farklı yaşar. Bu değişimlerin yavaş veya hızlı olması da yaşam biçimi, stres, yetersiz ve dengesiz beslenme, meslek ve gelir durumu, aile, kültürel ve sosyal çevre gibi çok çeşitli etkenlere bağlıdır. *Sosyolojik açıdan yaşlılık (sosyolojik yaşlanma)* toplumda belli yaş grubundan beklenen davranışlar, yaşla ilgili değerler ve kültürel normlarla ilgilidir. Toplumda her bireyin statüsü ve rolü vardır. Yaşa bağlı normlar toplumsallaşma sürecinde kazanılır ve bu süreç yaşam boyu sürer. Yani toplumlarda okula başlama, işe girme ve oy kullanma yaşı bellidir (Akdemir, vd. 2007: 215-222; Er, 2009: 103-111, 120, 134-135; Güngör, 2012: 31-33, 37; 2012b: 255; İçli, 2008: 31; Kalkan, 2008: 3-4, 8).

Yaşlılığın sosyal boyutu kişiye ve topluma göre değişir; yaşlılıkta saygı görme veya aşağılanma mümkündür. Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan biyolojik değişim - özellikle hastalıklar- yaşlının sosyal hayatını da etkiler. Sosyal rol ve davranış şekilleri nedeniyle insanlar yaşlı veya daha az yaşlı olarak algılanırlar (Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63). *Kültürel anlamda yaşlılık* belirli bir yaş ile kültürel olarak örtüşen değer, rol ve beklentilerdir; toplumun yaşa ve yaşlılığa yüklediği anlamlarla ilgilidir (Bulut, 2012: 414; Tufan, 2002: 33-38; 2007: 81; 2007b: 38; 2010c: 1, 4; 2011: 20, 73-74).

Ayrıca moleküler, hücresel, bireysel ve toplumsal yaşlanma; doku ve organ yaşlanması sınıflandırması da kullanılır. *Bireysel yaşlanma* çevreye uyumun azalmasıyla başlayan, ölüme doğru ilerleyen ve giderek kötüleşen bozulmadır. *Toplumsal yaşlanma*

toplumdaki yaşlı sayısının ve oranının, nüfusun ortalama yaşının artmasıdır. Günümüzde nüfusu yaşlanan Avrupa toplumları buna örnek verilebilir (Davie, 2005: 81; Kalkan, 2008: 3-4, 8; Konak ve Çiğdem, 2005: 27-28; Oğuz, 2007: 1, 6-7, 44-46, 55-63).

Aslında yaşlılığın hayatı anlamlı kılma ve yanlışları düzeltme gibi *bireysel işlevlerinden*; geçmiş gelecek sürekliliği bilinci, tecrübe paylaşımı, olgunluk ve denge, kuşaklar arası ilişkiler, kültür aktarımı ve toplumsallaşma gibi *toplumsal işlevlerinden* bahsedilebilir (Dülger, 2012: 31-33, 37). 1930'lardan beri ABD'de ve Avrupa ülkelerinde yaşlanma konusu gündemdedir. Bazı üniversitelerde toplumsal yaşlanma yüksek lisans dersleri verilmektedir. Çünkü 21. yüzyılda tüm toplumlarda nüfus yaşlanması beklenmektedir (Kurt, 2010: 33-34; Tufan, 2007:16; 2010c: 1, 4; 2011:20, 73-74).

Öte yandan kronolojik yaş ve biyolojik olgunluk, bebeklik ve çocukluk gibi bazı gelişim dönemlerini belirlemede yeterli iken; yetişkinliğin başlangıcı gibi bazı dönemleri belirlemede yetersiz kalmaktadır. Modern toplumlarda olgunluk ile ilgili kültürel yapı çeşitlilik gösterir; Batı toplumlarında ehliyet alma yaşı 16, Türkiye'de 18; milletvekili olma yaşı ABD'de 30, Türkiye'de 25'tir. Genelde yaşa uygun davranışların toplumsal kurullarla belirlendiği anlaşılmaktadır (İlhan, 2012: 240-241, 266).

Günümüzde birincil, ikincil ve üçüncül yaşlanma sınıflandırması da yapılmaktadır. *Birincil (normal) yaşlanma* bir türün tüm üyelerinde görülen -saçların ağarması gibi- aşamalı, evrensel, kaçınılmaz, normal ve yaşa bağlı değişimlerdir. Genetik Programlama Teorisi, Bağışıklık Mekanizması Teorisi, Yaşam Hızı Teorisi gibi biyolojik yaşlanma teorilerinde birincil yaşlanma açıklanmaya çalışılır. *İkincil yaşlanma* ise - hastalıklar gibi- insanların çoğunda ortaya çıksa da, evrensel veya kaçınılmaz değildir. Bedeni kullanmama, kötü kullanma ve yanlış kullanma veya kronik hastalıklar sonucu görülür.

İkincil yaşlanma erken yaşlanmadır, insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle ilişkilerini iyi düzenleyememesi sonucu gerçekleşir. Birincil yaşlanmanın etkileri için hiçbir şey yapılamasa da; ikincil yaşlanmanın etkileri geciktirilebilir, yavaşlatılabilir veya durdurulabilir. *Üçüncül yaşlanma* yaşamın sonunu haber veren hızlı bozulmadır; sağlıkta ve toplumsal yaşamda yaygın değişimler buna örnektir. Yaşamın çoğu artık uykuda geçer ve ölümün gelmesi yakındır (Kalınkara, 2011: 120-124; Karan, 2007: 20; Oğuz, 2007: 8-9; Onur, 2011: 299-300).

İ. Tufan (2010) *yaşlanma süreçlerini* şöyle sınıflandırmaktadır: Dinamik (kazanç ve kayıplar), biyolojik ve tıbbi (yaşlılık hastalıkları), biyografik (ömür boyu yaşlanma), toplumsal (toplumsal beklentiler), çevresel (çevre etkisi), ekonomik (yaşlı yoksulluğu), cinsiyete bağlı (avantajlar ve dezavantajlar), farklılaşma (yaşlı tipleri), çok boyutlu ve çok yönlü (fizyolojik değişim ve toplumsal değişim), objektif ve subjektif (objektif koşullar ve subjektif yaşantılar), sınırlı esneklik (gelişim ödevleri ve yaşam dönemi krizleri).

Gerontoloji yaşlanmanın ve yaşlılığın bedensel, ruhsal, sosyal, tarihsel ve kültürel yönlerinin açıklamasıyla ilgilenir. Yaşlanma açısından önemli olan, yaşlanmayı yapılandıran çevreler ve toplumsal kurumlar analiz edilir. Gerontolojiye göre, yaşlanma karmaşık ve çok boyutludur (Holdsworth, 2009: 236-242; Kalınkara, 2011: 11, 16-17, 120-124; Tufan, 2010: 10, 15, 20, 40-52). Gerontolojide yaşlanma nedenleri ve koşulları, yaşla ilgili davranış değişimleri araştırılmaktadır. Bireyin davranışları biyolojik, psikolojik ve sosyolojik kökenlidir. Bu nedenle gerontolojide disiplinler arası ve çok boyutlu araştırmalar yapılmaktadır (M. Koç, 2002a: 289-308).

Gerontoloji ve bazı bilim dalları arasında ortak çalışmalar yapılmaktadır. Tıbbın alt dalı olan *geriatri*de yaşlı hastaların özel sorunlarına çözüm aranır, rehabilitasyon ve tedavi ile ilgilenilir, biyolojik yaşlanmada genetik etkenler araştırılır. Psikolojinin alt dalı olan *gerontopsikolojide* yaşlanma sürecinde ortaya çıkan psikik kayıplar ve gelişmeler önemsenir, zeka yeteneğinde değişimin araştırılması buna örnek verilebilir.

Sosyolojinin alt dalı olan *gerontososyoloji* ikiye ayrılmaktadır: Yaşlılık sosyolojisi ve Yaşlanma sosyolojisi. *Yaşlılık sosyolojisinde* yaşlıların yaşam koşullarını belirleyen toplumsal yapılar önemsenir. *Yaşlanma sosyolojisinde* yaşlılık politikaları ve uygulamalar araştırılmaktadır (Kalınkara, 2011: 16-19). Ülkemizdeki akademik araştırmalarda çok yönlü ve çok disiplinli çalışmalara ihtiyaç vardır. Yaşlılık sosyolojisi ve sağlık sosyolojisi araştırmaları yapılması beklenmektedir (Gündüz, 2012: 82-86).

Serbest zaman pedagojisi ise yaşlı sayısının artması ve erken yaşlarda iş hayatından ayrılma nedeniyle yaşlılarla ilgilenir; ekonomik ve sağlık durumu iyi yaşlılar için üçüncü yaş turizmi buna örnek gösterilebilir. *Gerontopsikiyatride* yaşlı psikiyatrik hastalar ele alınmaktadır. *Geronteknolojide* de yaşlanmayla birlikte görülen fiziksel işlevlerde azalma dikkate alınır. Yaşlıların yaşam kalitesini arttırmak için teknolojik ürün ve hizmetler geliştirilir, çevre ve konut düzenlemeleri yapılır (Hazer, 2012: 342).

Gerontolojinin alt dalı olan *sosyal gerontolojide* sosyal gerçek ve yaşlılık arasındaki etkileşim önemsenir, yaşlı kişi toplum içinde incelenir. Sosyal eşitsizliklerle ilgili araştırmalar buna örnektir (Emiroğlu, 1984: 1-11; Kalıncara, 2011: 16-22; Tufan, 2007: 161; 2010: 11-13, 18). Yaşlılık sosyolojisinden daha kapsamlıdır çünkü sosyal etkenleri, sosyal güvenlik sistemlerini ve sosyal hizmetleri de içerir. Sosyal gerontoloji disiplinler arası bir alandır; davranış bilimlerini, ekonomi, siyaset, sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerdeki bilgileri içerir. Yaşlılıkta kaliteli yaşam gibi konular araştırılır. *Biyogerontolojide* de yaşlanmanın geciktirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır (Kalıncara, 2011: 20-22, 120-124; Kutsal, 2012: 7; Oğuz, 2007: 2, 33).

Kısacası gerontoloji yaşlılık bilimi ve geriatri yaşlılık hekimliğidir. Gerontolojide yaşlanma süreci, geriatride ise yaşlılarda hastalıkların tedavisi önemsenir. *Sosyal gerontoloji ve sosyal geriatride* yaşlanma sürecinin ve yaşlı hastalıklarının toplumsal boyutu ele alınmaktadır. Gerontolojinin *garagoji (yaşlı eğitimi)*, *gerontolojik bakım*, *yaşlanma demografisi ve gerontolojik antropoloji* gibi alt dalları vardır (Cangöz, 2009: 1; Kalıncara, 2011: 16-22; Tufan, 2007: 161; 2010: 11-13, 18).

Tezimizde genel bütünlük sağlamak adına, 65+ yaş grubundaki bireyler için *yaşlı*, 85+ yaş grubundakiler için *ileri yaşlı* kavramı tercih edilmiştir. Bu tanım ve sınıflandırmaların topluma, kültüre ve döneme göre değiştiği unutulmamalıdır. Kısacası araştırmamızda kullanılan kavramlar, güncel ve anlaşılır olması, bilimsel çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılması nedeniyle tercih edilmiştir. Günümüz koşulları ve toplumları ile sınırlıdır.

1.3. Toplumsal Kurumlar

Kurum sosyal grup üyelerinin temel sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için üyeler tarafından kabul edilen, oldukça sürekli sosyal rol ve ilişki yapısıdır. Kurumların gruplarda bütünleşme ve dayanışma sağlama gibi *olumlu işlevleri* ve yeniliklere direnme gibi *olumsuz işlevleri* bulunmaktadır. Temel toplumsal kurumlar şunlardır: *Aile, eğitim, sağlık, ekonomi, siyaset, serbest zaman, ahlak, hukuk ve din* [Arslantürk ve Amman, 2011: 298-307 (Nirun, 1978: 72); Fichter, 2006: 69, 120, 139-147; Kirman, 2004: 15, 103, 135; Okumuş, 2012: 668].

Modernleşme sürecindeki kurumsallaşma yaşlılarımızı hem bireysel hem toplumsal yönden ilgilendirmektedir. Bu süreçte yaşlılık ve yaşlılar açısından önemli değişimler görülmekte, genel *yaşlı* imajındaki değişim ve toplumumuzdaki demografik

değişim dikkat çekmektedir. Yaşlılarımızın mevcut sorunları da kurumsallaşmayı zorunlu hale getirmektedir. Tezimizde yaşlılarımızı yakından ilgilendiren aile, siyaset, ekonomi ve din kurumlarına daha fazla ağırlık verilmiştir; diğer kurumlar da günümüzde yaşlıların karşılaştıkları özel durumlar açısından gündeme getirilmiştir. Her toplumsal kurumun detaylı açıklaması tez boyutlarını çok aşacağından, bu kurumlar yaşlılarımızı ilgilendiren yönleriyle ve öncelikli bulunan konularla sınırlandırılarak ele alınmıştır.

Aile toplumla ilgili en küçük sosyal birimdir. Ailenin yapı ve işlevleri toplumsal değişime paralel olarak değişmektedir. Toplumun ve neslin devamını sağlama, cinsel ve psikolojik tatmin sağlama gibi işlevlerden bahsedilebilir (Arslantürk ve Amman, 2011, 298-307; K. Canatan, 2011a: 21-22; E. Yıldırım, 2011a: 66). Eğitim bireyin bedensel, duygusal, düşünsel ve sosyal yeteneklerinin kendisi ve toplum için en uygun şekilde geliştirilmesidir. Böylece beden ve ruhen sağlıklı, topluma uyum sağlayan bireyler yetiştirilmesi hedeflenir. Eğitimin işlevleri ise bireye bilimsel, mesleki bilgi ve statü kazandırmak, toplumun kültürel mirasını yeni kuşaklara aktarmaktır [Arslantürk ve Amman, 2011: 360 (Yeşilyaprak, 2010: 2); Davarcı, 2008: 24-25].

Modern toplumda hastalık ve sağlık önemsenmektedir hatta hastalık toplumsal bir konudur denebilir. 2012 DSÖ'ne göre *sağlık* tam iyilik durumudur. Toplumsal açıdan hastalık ve sağlık kalıpları, sağlıklı olma veya olmama durumu aslında topluma ve kültüre göre değişmektedir (O. Koç, vd. 2012: 275-282; Korkmaz, 2012: 326; Marshall, 2005: 628-630).

Ekonomi kurumu topluma maddi ürün ve hizmetlerin sağlandığı, sürekli tekrarlanan -üretim, tüketim, dağıtım ve alışveriş gibi- sosyal davranışlardan oluşur. Ekonominin işleyişi toplumun kültürüne, kaynak ve servetin dağılımına göre değişir. Siyaset sosyal grup içinde, üyeler arasındaki davranışları düzenleme ve yönetme faaliyetleridir. Siyaset kurumunda genel yönetim ve kamu düzeninin sağlanması hedeflenir. Serbest zaman ise iş ve hayatı sürdürme sorumluluklarından serbest olunan yani mecbur olunmayan zamandır. Böylece insanın fiziksel ve ruhsal dinlenme ihtiyacının karşılanması mümkündür. Bu kurum serbest kullanım hakkı ve fırsatlarla da alakalıdır [Arslantürk ve Amman, 2011: 331, 336-340, 352 (Kraus, 1985: 5; Wössner, 1979: 187, 192-195); Fichter, 2006: 69, 120, 139, 147].

Ahlak insanların günlük hayatlarında, bireysel ve toplumsal ilişkilerini hatta diğer canlılara karşı davranışlarını düzenleyen ilke ve değerler sistemidir. Her toplumun

gelenek, görenek, örf ve adetleri vardır; bunlar ahlak kurallarını oluşturmaktadır. Hukuk da devlet gibi yetkili ve meşru bir otorite tarafından onaylanan ve kabule zorlanan ilke ve kurallar bütünüdür. Devletin toplumsal hayatı düzenleme özelliğini gösterir. Modern devlet hukuka dayalıdır (Kirman, 2004: 15, 103, 135).

Din ise aşkın varlık ile ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan tecrübenin inanan kişinin hayatındaki tezahürleridir (Arslantürk ve Amman, 2011: 308-315, 328; Eliade, 1990). İnsan-Tanrı, insan-insan ve insan-toplum ilişkilerini düzenler (K. Canatan, 2011a: 21-22). Dinin de değerler sistemi, zihniyet, tutum ve davranış şekilleri oluşturma gibi çok çeşitli işlevleri bulunmaktadır [Arslantürk ve Amman, 2011: 331, 337 (Wössner, 1979: 187, 192-195)].

1.4. Maneviyat ve Din

Tezimizde hem maneviyat hem din kelimeleri hem de bunlarla ilgili başka kelimeler sık sık kullanılmaktadır. Çünkü hem toplumumuzda geleneksel ve modern öğeler bir aradadır; hem de yaşlılarımızda dini ve manevi konulara yönelim belirgindir. Üstelik insanların maddi ihtiyaçları olduğu kadar manevi ihtiyaçları da vardır. Ancak bu kavramlarla ve tanımlarla ilgili tartışmalar bu tezin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle tezimizde sadece genelde literatürde kullanıldığı şekliyle bu kavramlara yer verilmekte; özellikle de modernleşme sürecindeki değişimler ve yaşlıların hayatındaki yeri açısından bunlara değinilmektedir.

Din kavramının hükmetme, izlenen yol, adet, itaat, korku ve saygı ile bağlanma gibi çok sayıda anlamı; hak din ve batıl din, monoteist din ve politeist din gibi sınıflandırmaları bulunmaktadır. Din sosyolojisinde *subjektif din* ve *objektif din* ayrımı kullanılır; hem dindarlık hem toplumun bağlandığı inançlar önemsenir. Dinde objektif yön toplumsal, subjektif yön ise özel ve duygusal olanı göstermektedir (Acaboğa, 2007: 5; Günay, 2006: 212-228, 253). Din psikolojisinde ise din büyük bir güce bağlanmayı veya bu güce yönelik duygu, düşünce ve davranışları ifade eder. Dinin insan ve toplum için işlevi gibi *işlevsel*; inanç, öğretisi ve uygulama gibi *özsel* tanımları da yapılmaktadır.

Kişiyi dine yönlendiren çeşitli güdüler vardır: Modelden öğrenme (taklit), güçsüzlük ve çaresizlik (güven arayışı), bir varlığa bağlanma ihtiyacı (yüce bir varlığa yönelme), akıl yürütme ve zihinsel tatmin (doğal sistemle ilgili sorular), korku (kaygı ve korkudan kurtulmak için güç arayışı), ölümsüzlük arzusu (yarına kalma arzusu ve

ölümden sonraki yaşam), suçluluk duygusu (Örneğin suçluluktan kurtulma çabası. Kayıklık, 2011: 12, 27, 77).

Kısacası din insanın yönelme, sığınma ve güvende olma ihtiyacına karşılık verir; insana ümit ve güven duygusu kazandırır. Hayata anlam katar, hayatın bütün olarak algılanmasını ve anlam sisteminin sürmesini sağlar. Böylece kişi varoluşsal sorularına cevap bulur, kendine bireysel amaçlar veya toplumsal hedefler belirler (Altıntop, 2005: 46-54, 95-96; Hökelekli, 2010: 27-28, 33-34).

Dindarlık ve maneviyat kavramları bazen birbirine yakın veya eş anlamda, bazen de birbirinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Belli bir geleneğin sınırları içinde şekillenen dini yaşayışa *dindarlık*; varoluşa anlam veren bireysel inanç ve bağlanmalara *maneviyat* denmektedir. Aslında dindarlık, kurumsal ve geleneksel dine kişisel olarak bağlanmadır ve kendi içinde maneviyat barındırır. Ancak maneviyatın kapsamının daha geniş olduğu da belirtilmektedir. Çünkü hem kurumsal dine bağlanmayı hem herhangi bir kurumsal dine ve dini geleneğe ait olmadan inanmayı gösterebilir (Yapıcı, 2002: 11-15, 22). Yani dindarlık kurumsal veya geleneksel merkezli dini inanç ve uygulamaları, maneviyat ise kurumsal veya geleneksel olmayan inanç ve uygulamaları göstermektedir. Bu konuda ABD’de insanın yaşam seyri ve din konusunda; yaşam seyri boyunca dini değerlerde ve alışkanlıklarda değişimi veya sürekliliği ölçen araştırmalar yapılmaktadır (Dillon ve Wink, 2003: 180).

Öte yandan din ve maneviyat kavramları literatürde bazen birbirinin yerine kullanılmakta ve birbirinden ayrılmamakta hatta bazen din kavramı maneviyatı da kapsamaktadır. Günümüzde dinin kurumsal ve toplumsal yönü, maneviyatın kişisel ve aşkın yönü vurgulanmaktadır (Örneğin ağır hastalarla yapılan bir araştırma). Fakat bu kavramların tanımı ve kapsamı ile ilgili tartışmalar da sürmektedir (Zinnbauer ve Pargament, 2013: 63-69).

R. Stark ve C. Y. Glock’a göre (1989), *dinin ve dindarlığın boyutları* şunlardır: *İnanç boyutu* (temel değerler ve inanç ilkeleri), *uygulama boyutu* (içten bağlılık ve ritüeller), *tecrübe boyutu* (bireysel dini duygu ve deneyim, dini uygulamalar), *etki boyutu* (duygu, düşünce ve davranışları, günlük hayatı etkileme) ve *bilgi boyutu* (dini metin, temel öğretisi ve ilkeleri). J. Wach (1995) dini tecrübenin *teorik* (normatif inanç sistemleri), *pratik* (semboller) ve *sosyolojik* anlatım yönünü vurgulamaktadır (sosyolojik çevre ve din ilişkisi). Aslında her din karakteristik bir tutum, dünya görüşü ve hayat anlayışını

beraberinde getirmektedir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 49-54; Engin, 2004: 46-50; Furseth ve Repstad, 2011: 56-63, 286-288; Günay, 2006: 235-238, 253, 415-420, 608-615; Hökelekli, 2010: 27-28, 33-34; Mehmedoğlu, 2006: 471; Şimşek, 2006: 32-35; Yapıcı, 2002: 2, 6-8; 2012: 3-8).

N. Smart (1982) da dinin boyutlarından bahseder: *Tecrübe ve duygu boyutu* (duygu dünyasında canlılık), *hikaye ve mitsel boyut* (tasvir ve kıssa), *öğretisel ve felsefi boyut* (entelektüel altyapı), *etik ve hukuki boyut* (davranış kuralları), *toplumsal ve kurumsal boyut* (toplumsal yapıyı etkileme ve kurumsallaşmış din), *maddi boyut* (ibadet yerleri, motif ve süslemeler. Kayıklık, 2011: 12, 27, 77, 191-201). Dinler ve dünya görüşleri genelde yerleşik ve kurumlaşmış geleneklerdir. *Dindarlık* ve yaşamla ilgili yorumlar ise yaşamda anlam bulmak için sarf edilen kişisel çabalardır. Aslında dindarlığın kişiden kişiye, kültürden kültüre ve dine göre değiştiği söylenebilir (Furseth ve Repstad, 2011: 56-63, 286-288; Karakaya, 2008: 20-21, 34-38, 46-48).

Dinin çok çeşitli işlevleri vardır: *Kişisel* (kişisel, toplumsal ve kültürel kimlik kazandırma; umut ve huzur kaynağı), *toplumsal* (toplumsal yapıyı destekleme ve ahlaki norm ölçütleri belirleme. Günay, 2006: 235-238, 253, 415-420), *psikolojik* (hayata anlam katma), *olumlu* (toplumsal bütünleştirici güç), *olumsuz* (ayrıştırıcı güç), *açık* (bilinçli işlev), *gizil* (bilinçli olmayan işlev) ve *ters işlevler* (Örneğin Azteklerde insan kurban etme geleneği).

Berger'e göre (2002), modern toplumda dinin olumlu toplumsal işlevleri sembolik bütünleştiricilik, toplumsal kontrol ve toplumsal yapılandırmadır. Bu konuda dinde ortak semboller, vicdan, iç ve dış kontrol, dini meşrulaştırma, din siyaset ilişkisi gibi örnekler verilebilir (Berger, 2002: 127-134). Öte yandan toplumsal açıdan din çatışmanın veya barışın kaynağı olabilir. Buna da dini ve sosyal çatışmalar, şiddeti meşrulaştırma, ahlaki değerler ve ahlaki bütünlük, büyük dini kültürlerde barış çağrısı vb. örnek gösterilmektedir. Yani dini bağlılıkların bir tarafta özgürlük ve kardeşlik duygularını, barışı ve huzuru; öte tarafta ayrılık ve çatışmayı arttırması mümkündür (Akgül, 2012: 192, 196-197; Furseth ve Repstad, 2011: 56-63, 286-288).

Toplumumuzda din çok işlevlidir. Dinin toplumsal değişimi kolaylaştırma veya engelleme, tekrarcılık ve taklitçilik, sözlü kültüre dayalı geleneksel dini kültürü sürdürme ve toplumsal ilişkileri güçlendirme gibi işlevlerden bahsedilebilir. Dindarlık ise *göreceli* bir kavramdır ve farklı dindarlık eğilimleri olabilir. Ü. Günay'a göre (2006),

toplumumuzda çeşitli dindarlık tipleri görülmektedir: İlgisiz, geleneksel, seçkin, mistik, uzlaşmacı ve modernist dindarlık, halk dindarlığı tipleri.

Aslında çok farklı *dindarlık sınıflandırmaları* yapılabilir [Örneğin geleneksel-tarihsel dindarlık, rasyonel-sistemik dindarlık, sezgisel-iradi dindarlık; amaç, araç ve arayış dindarlığı; samimi dindarlık ve gösterişçi dindarlık; bireysel ve kültürel dindarlık; bireysel ve kurumsal dindarlık; ortodoks ve heterodoks dindarlık ayrımı. A. Yapıcı'nın (2002) liberal, muhafazakar, dogmatik ve fanatik dindarlık ayrımı. D. Cüceloğlu'nun (1997) gerçek dindarlık ve –miş gibi dindarlık ayrımı. Coştu, 2009: 120-121; Günay, 2006: 415-420, 608-615; Karakaya, 2008: 34-38; Kayıklık, 2011: 12, 191-201; Şimşek, 2006: 32-35; Yapıcı, 2002: 11-15, 22].

2. YAŞLILIK TEORİLERİ

Doğar doğmaz kendini yaşlanma süreci içinde bulan insan aslında sürekli değişim içindedir. Sosyolojik yaşlanma ve yaşlılık teorilerinde zaman ve yer faktörleri, modern toplumun üretim ve emeklilik anlayışı önemsenmektedir. Çünkü farklı toplum ve kültürlerde aslında yaşlanma da birbirinden farklıdır. Özellikle Yaşlılığın Politik Ekonomisi Teorisi günümüzde toplumlar ve yaşlılık politikaları arasındaki farklara dikkat çekmektedir (Tufan, 2002: 119-122, 149).

Yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili teoriler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Öncelikle makro ve mikro seviye teoriler ayrımı yapılmaktadır. *Makro seviye teorilerde* genel açıklamalar yapılır; Modernleşme Teorisi, vb. *Mikro seviye teorilerde* ise birey ve ilişkiler, sosyal ortamlara uyum üzerinde durulur; Etkinlik Teorisi, vb. Bazı teorilerde de makro ve mikro konular birleştirilmektedir. Yaşamdan Geri Çekilme Teorisi buna örnek gösterilebilir çünkü bu teoride hem toplumun yaşlılara bakışı hem yaşlanan kişilerin davranışları önemsenir (Baran, 2011: 31-33; Şentürk ve Altan, 2015a: 18-20).

Sosyolojide yaşlılık sürecini ele alan teoriler *Demografik ve ekonomik teoriler* (Örneğin Yakınsama, Yaşam Döngüsü ve Varlık Akışı Teorileri); *Psikolojik, sosyolojik ve siyasal teoriler* şeklinde de sınıflandırılır (Örneğin Etkinlik, Süreklilik ve Sosyal Yapılandırma Teorileri. Abduşoğlu, 2012: 83-84). Günümüzde sosyal gerontoloji çalışmalarının önemi giderek artmaktadır. Yaşlılık ve yaşlanma konusunda *Sosyal Bilimsel Yaklaşım* dikkat çekmektedir (Şentürk ve Altan, 2015a: 18-19). Sosyal gerontolojide *Erken dönem teoriler ve İkinci kuşak teoriler* ayrımı da kullanılır (Örneğin Yaşamdan Geri Çekilme Teorisi ve Modernleşme Teorisi. Kalıncara, 2011: 27, 40-43). J. Hendricks ve D. Hendricks'e göre (1986), 1950-1960'lardan beri geliştirilen sosyal yaşlılık teorileri *Birinci, İkinci ve Üçüncü kuşak teorilerdir*. Sosyal gerontolojideki teorik yaklaşımlar da sosyoloji ve psikoloji temellidir.

Birinci kuşak teoriler işlevselciliğe, *İkinci kuşak teoriler* sosyal etkileşim ilkelerine dayandırılmaktadır (Örneğin Yaş Tabakaları Teorisi ve Rol Teorisi; Sosyal Çöküş Teorisi ve Damgalama Teorisi). Yaşlılar ve yaşlıların sosyal dünyaları arasındaki etkileşim, bakımevine geçme, vb. koşullarda yaşlının mevcut toplumsal duruma uyumu önemsenir. Bu teoriler sosyal gerontolojiye önemli katkılar sağlasa da; hiçbiri sosyal yaşlılığı tamamen açıklayamaz, evrensel de değildir. Hatta sadece modern kent toplumlarında geçerlidir denebilir; Amerikan toplumu araştırmaları buna örnektir. *Üçüncü*

kuşak teoriler psikoloji temellidir ve bireysellik ön plandadır (Örneğin Eleştirel Teori ve Feminist Teori. A. Canatan, 2012: 364-365, 369-371).

Diğer bir sınıflandırma biyolojik ve psikososyal teoriler şeklindedir. *Biyolojik teorilerde* yaş ile birlikte ortaya çıkan anatomik ve fizyolojik değişimler, doğal ölüm; *Psikososyal (sosyal) teorilerde* yaşlı bireyin davranışları ve tüm süreç önemsenir (Örneğin Mutasyon Teorisi ve Bağışıklık Teorisi; Süreklilik Teorisi ve Etkinlik Teorisi). Biyolojik teorilerle ilgili çalışmalar 1930'larda ve Sosyal gerontoloji çalışmaları da 1960'larda başlamıştır (Ergan, 2006: 1; Kalıncara, 2011: 27, 40-43, 98-102; Kaygusuz, 2008: 219-230). Yaşlanmanın biyolojisi konusundaki teorilerde ise yaşayan organizmalarda yaşlanmanın nedeni açıklanmaya çalışılır. Psikolojik teorilerde de yaşlanmanın dinamik ve kompleks bir süreç olduğu vurgulanır; yaşlı kişilerdeki değişim ve süreklilik, sosyal ilişkiler, sosyal ve duygusal destek önemsenir (Şentürk ve Altan, 2015a: 18-20).

Biyolojik teorilerde *birincil yaşlanma* açıklanmaya çalışılır. Psikososyal teorilerde *psikolojik yaşlılık* davranışsal değişimler, *sosyolojik yaşlılık* ise yaşlıları etkileyen çevresel değişimler açısından ele alınmaktadır. Her yaşlı bir bireydir, her bir yaşantı ve çevresel değişim kişiyi etkiler. Yaşlılık tanımında yaşlı bireyin kendine özgü özellikleri, fiziksel ve sosyal çevresi ile etkileşimi önemsenir. Psikososyal teoriler şunlardır: Etkinlik, Yaşamdan Geri Çekilme, Modernleşme, Süreklilik, Rol, Toplumsal Alışveriş, Eksiklik ve Sosyal Çevre Teorileri (M. Durak, 2012: 278, 285-292, 300; Ergan, 2006: 1).

Toplumsal yaşlılık teorileri genelde konuları ve dayandıkları görüşler açısından farklılaşmaktadır. Yaşlılık sosyolojisinde çeşitli yaklaşımlara göre de teoriler sınıflandırılabilir: Çatışmacı, Etkileşimci ve Yapısalcı İşlevselci teoriler. *Çatışmacı Yaklaşımındaki Teoriler* makro seviyededir; Yaşlılığın Politik Ekonomisi Teorisi, vb. *Etkileşimci Yaklaşımındaki Teoriler* mikro seviyededir; Sembolik Etkileşim, Damgalama, Sosyal Çöküş ve Alışveriş Teorileri, vb. Bu teorilerde yaşlıların sosyal dünyayla etkileşimi önemsenir. Toplumdaki herhangi bir değişim karşısında yaşlının uyum sağlaması beklenir; günümüzde bazı koşullarda yaşlı kişilerin de bilgisayar kullanmayı öğrenmesi beklenmektedir. *Yapısalcı İşlevselci Yaklaşımındaki Teorilerde* bazı toplumsal düzenlemelerin işlevi sorgulanmaktadır; örneğin Yaşamdan Geri Çekilme Teorisi'nde emekliliğin statükoyu sürdürme işlevi sorgulanır (Kalıncara, 2011: 27, 40-43, 98-102).

Yaşlanma teorilerinde ise zamanla gerçekleşen değişimler genetik yapıdaki programlama ve vücut sistemlerindeki hasar ile açıklanır: DNA Hasar Teorisi, Genetik Teori ve Programlı Yaşlanma Teorisi; Serbest Radikal Teorisi, Aşınma Teorisi, Hücresel Yaşlanma Teorisi ve Metabolik Artıklar Teorisi bunlardan bazılarıdır. Bu teorilerde insanın 110-120 yıl gibi doğal bir yaşam uzunluğuna sahip olduğu varsayılır. Öte yandan bazı genetik hastalıklar erken yaşlanmaya neden olabilmektedir (Giddens, 2005: 163; Karan, 2007: 21-22; Kaygusuz, 2008: 219-230; Oğuz, 2007: 10-13, 55).

Yaşlılıkta kişilik teorileri de geliştirilmiştir: J. M. Digman'ın 1990'da geliştirdiği *Beş Faktör Kişilik Teorisi* (Dışadönüklük, duygusal denge-nevrotizm, yumuşak başlılık-uyumluluk, sorumluluk, deneyime açıklık-kültür); B. L. Neugarten, R. J. Havighurst ve S. S. Tobin'in 1996'da geliştirdikleri *Yaşlılıkta Kişilik Örüntüleri Modeli* (Entegre, zırlı savunucu, pasif bağımlı ve dağılmış çözülmüş kişilik. Durak, M. 2012: 278, 285-292, 300; Mehmedoğlu, 2006: 473; Onur, 2011: 298-302, 332-333).

Sosyoloji, sosyal gerontoloji ve yaşlılık sosyolojisi açısından *Birinci, İkinci ve Üçüncü Kuşak Teoriler* ayrımı daha kapsamlı ve günceldir. Bu nedenle tezimizde bu sınıflandırma kullanılmıştır. Biyolojik yaşlanma teorileri ise tezimize dahil edilmemiş, sosyal ve psikososyal yaşlanma teorilerine ağırlık verilmiştir. Yetişkinlik teorileri de sadece yaşlılıkla ilgili yönleriyle ele alınmıştır.

2.1. Birinci Kuşak Teoriler

Tezimizde yer verilen birinci kuşak teoriler şunlardır: Eksiklik, Yaşamdan Geri Çekilme, Etkinlik, Süreklilik, Rol, Alt Kültür ve Yaş Tabakaları Teorileri.

R. M. Yerkes ve arkadaşlarının geliştirdikleri *Eksiklik Teorisine* göre (1921), yaşlılık kayıp ve eksiklik sürecidir. Bu konuda yapılan zeka araştırmaları buna örnek gösterilebilir. Oysa daha sonraki araştırmalarda gençlerin ve yaşlıların farklı alanlarda birbirlerine üstünlük sağladıkları anlaşılmıştır. Bu teori araştırmalarda çeşitli etkenleri gözardı etmekle ve yaşlıların huzurevinde bakılmalarını desteklemekle eleştirilmiştir (Oğuz, 2007: 37-40; Tufan, 2002: 122-138; 2003: 132-133; 2007b: 16; 2010: 39, 44).

E. Cumming ve W. E. Henry'nin geliştirdikleri *Yaşamdan Geri Çekilme Teorisine* göre (1961), *yaşlılık* fiziksel, psikolojik ve toplumsal açıdan yaşamdan aşamalı geri çekilme sürecidir. Modern toplumda yaşlıya *rolsüzlük rolü* verilir ve diğer kişilerle etkileşim azalır. Yaşlılığa uyum sağlayan kişi yaşamdan giderek kopar, sosyal ve

psikolojik olarak ölüme hazırlanır. Bu teori kavramsal ve ampirik açıdan eleştirilmiştir. Yaşlının kurumda bakımını savunması da eleştirilmiştir çünkü yaşlıların çoğu kurumda değil, toplum içinde yaşamaktadır [Baran, 2004: 45-50; M. Durak, 2012: 278-280, 299; Kalıncara, 2011: 31-33 (Emiroğlu, 1984: 5); Onur, 2011: 347-348; Tufan, 2002: 142-145]. Bu teorinin yaşlı hizmetlerindeki, yaşlı bakımındaki ve emekli maaşlarındaki yetersizliği mazur gösterdiği öne sürülmüştür (Şentürk ve Altan, 2015a: 23).

R. Havighurst (1961) yaşlıların sosyal çevreyle ilgilenmediklerini belirtse de, M. Kohli (1994) araştırmasında bunun tersi sonuçlara ulaşmıştır. Yine de bu teori sosyolojik açıdan önemlidir. Çünkü bu yaklaşımda, yaşlanma süreci kişisel sorun olmaktan çıkmış, toplumsal boyut vurgulanmıştır. Öte yandan bu teori yaşlıların yalnızlığını ve dışlanmasını abartmakla eleştirilmiştir. Çünkü ileri yaşam döneminde bazıları yaşama katılmamayı, bazıları ise ölene kadar çalışmayı tercih etmektedir; ki 'yazarlar' bu konuda bilinen örneklerdendir. *Yaşamdan geri çekilme ve yaşama katılmama* kavramları da net değildir (A. Canatan, 2012: 365; Kaygusuz, 2008: 231-232; Tufan, 2002: 142-145; 2003: 132-133; 2007b: 16; 2010: 44).

Etkinlik Teorisi R. J. Havighurst, B. L. Neugarten, S. S. Tobin (1961-1968) ve E. W. Burgess, R. S. Cavan, H. Goldhammer'in (1949-1953) çalışmalarına dayanır. Bu teoride yaşlının etkinliğini belirleyen -kişilik özellikleri, vb.- faktörlere dikkat çekilmektedir. Aslında yaşlıların sosyal ve psikolojik ihtiyaçları orta yaştakilerle aynıdır. Dolayısıyla yaşam doyumunun ve mutluluğun gerçekleşmesi için yaşlılıkta kaybedilen etkinliklerin, sosyal rol, ilişki ve statülerin yenileriyle değiştirilmesi önerilir. Yaşlı kişinin toplum gönüllüsü olması ve bazı gönüllü çalışmalara katılması buna örnek gösterilebilir [A. Canatan, 2012: 366; Kalıncara, 2011: 27-30 (Emiroğlu, 1984: 3-11); Onur, 2011: 348-349; Tufan, 2002: 139-141; 2003: 157-160, 254-255].

Bu teoriye göre, insanları birbirinden ayıran yaş farkı değil, etkinlikleri ve yararlılıklarıdır (Kalıncara, 2011: 27-30; Oğuz, 2007: 38-39). Etkinliklerin kişi için anlamı olmalıdır; *hobi etkinlikleri, resmi olmayan etkinlikler ve resmi etkinlikler* vardır. Kitap okuma, alışveriş yapma veya sivil toplum çalışmaları, vb. bunlar arasındadır. Bu teori ampirik açıdan yetersiz bulunmuş, yaşlılığın sadece etkinlik açısından ele alınması da eleştirilmiştir (M. Durak, 2012: 280-281, 299; Kaygusuz, 2008: 233-235).

Üstelik kitap okuma gibi yalnız yapılan etkinlikler bazen grup etkinliklerinden çok daha yararlı olabilir. Aslında orta yaş davranış kalıpları ve değerleri ileri yaşlarda da

sürdürülürse *başarılı yaşlanma* mümkündür. *Aktif yaşlanmanın* ideali de orta yaşın uzatılmasıdır. Aktif yaşlılar topluma ve yaşlılığa kolay uyum sağlamaktadır. Yaşlı merkezleri ve emekli dernekleri de bu konuda yaşlılara yardımcı olabilir (Amman, 2007: 168-169; A. Canatan, 2012: 366; Ergan, 2006: 1-2).

Bu teoriye göre, insan emeklilik döneminde de aktif olmalıdır (Tufan, 2002: 139-141; 2003: 254-255; Oğuz, 2007: 38-39). Fakat sağlıklı yaşlıların çoğunun etkinlik düzeyinin basit seviyede olduğu belirtilmektedir (Kaygusuz, 2008: 233-235; Onur, 2011: 348-349). Genç yaşlılar için aktiflik ve gönüllü etkinliklere katılım mümkün olsa da, ileri yaşlarda bu pek gerçekleşmeyebilir. Bu teoriyi destekleyen çok sayıda çalışma vardır (Kalınkara, 2011: 27-30; Şentürk ve Altan, 2015a: 21-22). Ancak *aktif yaşlı* imajı eleştirilmiştir çünkü bazı yaşlılar aktifliği istemeyebilir. Üstelik *etkinlik*, *yararlılık*, *pasiflik* kavramları net değildir. Yine de günümüzde *aktif yaşlı* neredeyse *modern yaşlı* sembolü olmuştur (Tufan, 2003: 157-160).

R. C. Atchley'in geliştirdiği *Süreklilik Teorisine* göre (1989), yaşlılıkta bazı roller bırakılır, bazıları ise sürdürülür. Yetişkin olma sürecinde bireyin belli bir kişiliği ve yaşam tarzı, deneyimleri ve alışkanlıkları olmakta; yaşlandıkça da bu özellikler sürdürülmektedir. Yani hayatın sürekliliği esastır. Bu teori toplumsal, tarihsel, siyasal ve ekonomik etkenleri önemsememekle eleştirilmiştir (Durak, 2012: 281, 299; Kaygusuz, 2008: 237-240; Onur, 2011: 349-351; Şentürk ve Altan, 2015a: 21-24).

Yaşam doyumunun temeli *başarılı yaşlanma* sayılır. Olgun ve bütünleşmiş kişilik geliştirenler başarılı şekilde yaşlanırlar. Genelde yaşlılık döneminde de daha önceki etkinliklerin sürdürülmesi önerilmektedir (A. Canatan, 2012: 366-367; Oğuz, 2007: 40). Yaşlılıkta toplumsal etkileşimin azalması ise kötü sağlık koşulları ile alakalı olabilir (Baran, 2004: 46-49; Kaygusuz, 2008: 237-240). Bu teori ampirik açıdan desteklenmiştir. İnsan kendine özgü özellikleri orta yaşlardan itibaren yaşlılık sürecine taşımaktadır. Temel kişilik özellikleri ise pek değişmez. Yani gençliğimizde ne idiysek, yaşlanınca da öyle oluruz (M. Durak, 2012: 281, 299; Ergan, 2006: 2; Kalınkara, 2011: 37-39; Tufan, 2003: 167-168; 2007b: 41).

Zena S. Blau'nun geliştirdiği *Rol Teorisine* göre (1973), her insan yaşamı boyunca toplumda pek çok rol üstlenir (Kaygusuz, 2008: 237-240). İnsandan beklenen bu rol ve beklentiler yaşa göre değişmektedir. Aslında her toplumda bulunan *yaş normları* da toplumsallaşmayla aktarılır. Bu toplumsallaşma yaşam boyu sürer; yaşlılık

toplumsallaşması buna örnektir. Ancak evlenme yaşı gibi bazı yaş normları zamanla değişebilir (Şentürk ve Altan, 2015a: 20-21). I. Rosow'a göre (1974), endüstrileşmiş toplumlarda yaşlının statüsü azalır ve yaşlı kişi *rolsüzlük rolünü* üstlenir (Tufan, 2003: 167-168; 2007b: 41). Yaşlılara atfedilen rol normları ise sosyal destekten yoksundur, öyle ki bazen yaşlılar yararsız görülmektedir (Kalınkara, 2011: 37-39; Onur, 2011: 349-351). Bu teori yaşlılıkta rol ikilemleri oluşturmakla ve yaşlının rol kaybını abartmakla eleştirilmiştir (A. Canatan, 2012: 366-367; Kaygusuz, 2008: 237-240).

A. M. Rose'un geliştirdiği *Alt Kültür Teorisine* göre (1965), yaşlılar toplumda alt kültür ve değerler oluşturmaktadır. P. B. Baltes ve M. M. Baltes'e göre (1994), araştırmalarda yaşlılar arasındaki ortak yönler vurgulanır, farklılıklar pek önemsenmez. Oysa biyolojik, ruhsal ve sosyal yönden her insan farklı yaşlanır. Gerontoloji çalışmalarında da yaşlıların birbirlerinden çok farklı oldukları anlaşılmıştır.

Yaşlıların gençlerle değil, kendi aralarında daha çok etkileşimde bulunmaları sonucu *yaşlılık alt kültürü* oluşmaktadır. Bu teori tüm yaşlılara uygulanamayacağı için eleştirilmiştir. Öte yandan yaşlı ayrımcılığı gibi bazı toplumsal uygulamalar yaşlıları azınlık grup gibi davranmaya zorlayabilir. Yine de tüm davranışların alt kültürle açıklanması, bireysel ve çevresel farkların önemsenmemesi eleştirilmektedir (A. Canatan, 2012: 368-369; Kaygusuz, 2008: 229-230; Oğuz, 2007: 41; Tufan, 2002: 147-148).

H. P. Tews'in 1980-1990'lardaki çalışmalarına dayanan *Yaş Tabakaları Teorisinde* belli bir kuşağa ait yaşam süreci ve yaşamdaki kritik olaylar önemsenir. Aynı tarihsel süreçte yaşlananlar buna örnek gösterilebilir. Bu teoriye göre günümüzde tek bir yaşlılıktan söz edilemese de, kuşakların yaşlanma şekilleri benzerdir. İnsan yaşlanırken biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan değişir; güçlü ve zayıf yönleri ortaya çıkar. Farklı zaman dilimlerinde dünyaya gelen kuşaklar ise farklı şekillerde yaşlanırlar. Yine de günümüzde yaşlılığa bağlı farklar azalabilir çünkü yaşlılık yaşam tarzı değişmektedir (Tufan, 2002: 147-148; 2003: 93-97). Aslında tüm toplumlarda yaşa göre belirlenmiş tabakalar vardır (Oğuz, 2007: 41). Nüfus grupları da 'genç, yetişkin, yaşlı, vb.' şeklinde tabakalara ayrılmaktadır. Toplumdaki roller, haklar ve öncelikler de bu yaş tabakaları arasında dağılır. Öte yandan bu teorinin *sosyal sınıf*, vb. rol tanımları eleştirilmiştir (A. Canatan, 2012: 368- 369).

2.2. İkinci Kuşak Teoriler

Tezimizde bahsedilen ikinci kuşak teoriler şöyle sıralanabilir: Modernleşme, Çatışma, Sembolik Etkileşim, Damgalama, Sosyal Çöküş, Toplumsal Alışveriş, Yaşlılığın Politik Ekonomisi, Sosyal Çevre, Yaşam Rotası ve Yaşam Boyu Sermaye teorileri.

W. W. Rostow'un geliştirdiği *Modernleşme Teorisinde* (1960), tarihsel olarak aşamalı toplumsal ilerleme olduğu varsayılmaktadır. *Geleneksel toplum ve modern toplum* ayrımı yapılır. Bu teori toplumlar arasındaki farkları önemsememekle eleştirilmiştir (Slattery, 2007: 310-315, 338-339). Bu teoriye göre yaşlılığın statüsü geleneksel toplumda yüksektir. Modernleşme sürecinde kentleşme, toplumsal hareketlilik ve sanayileşme yaşının yaşam deneyimine ve bilgeliğine verilen değeri azaltmıştır.

L. Morgan ve S. Kunkel'e göre (1998), yaşlılar teknolojik değişim hızına ayak uyduramamaktadır. Dolayısıyla modern toplumda yaşlılar değer ve statü kaybederler. Modernleşmeyle yaşının statüsünün azaldığı görüşü sosyal ve tarihsel açıdan eleştirilmiştir. Öte yandan bu teoride yaşlılık bunalımlı ve huzursuz bir dönem sayılır. Oysa bazı kişilerin yaşlılık dönemi verimli geçebilir. Günümüzde yaşlılara yönelik önyargılara da rastlanmaktadır [Kalınkara, 2011: 34-36 (Baran, 2004: 40-42, 46-50, 49-50); Oğuz, 2007: 42; Şentürk ve Altan, 2015a: 19; Tufan, 2002: 146-147; 2007b: 17-18].

R. Dahrendorf'un geliştirdiği *Çatışma Teorisinde* (1959), toplumsal ilişkiler rekabet ve çatışma açısından ele alınmaktadır. Ayrıca toplumsal yaşam kuralları ve emeklilik gibi bazı toplumsal düzenlemeler eleştirilir. Ailede ve toplumda çatışma ilişkileri vurgulanır. Fakat bu teori sosyal düzen, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı açıklayamamakla; toplumsal ilişkileri tek nedene indirgemekle eleştirilmiştir. Toplumdaki çatışma ve değişimin abartıldığı, sorunlara çözüm üretilmediği vurgulanmıştır [A. Canatan, 2011b: 40-41; 2012: 369; Slattery, 2007: 181-186 (Baran, 2004: 46, 49-50)].

J. F. Gubrium'un 1970'lerdeki çalışmalarına dayanan *Sembolik Etkileşim Teorisinde* birey ve toplum arasındaki karşılıklı bağımlılık vurgulanır. Çünkü çevredeki farklılaşma, birey ve çevre arasındaki etkileşim yaşlanma sürecini etkilemektedir. Yaşlılıkta çeşitli nedenlerle toplumsal etkileşim azalır. Oysa uygun politikalar sonucunda çevresel engeller azaltılabilir. *İyimser Yaklaşım* sergilenmesi veya işe almada yaş ayrımının kaldırılması gibi uygulamaların gerçekleşmesi mümkündür (A. Canatan, 2011b: 40-41; 2012: 369; Kalınkara, 2011: 40-42). Bu teori kurumları ve yapısal etkenleri

önemsememekle eleştirilmiştir; *rol beklentisi ve rol çeşitliliği* gibi kavramları da belirsizdir (K. Canatan, 2011b: 43-44; Slattey, 2007: 181-186, 338-339).

E. Goffman (1961) ve H. Becker'in (1963) çalışmalarına dayanan ***Damgalama Teorisinde***, toplumda *normal ve normal olmayan* ayrımı yapıldığı, yaşlıların toplumsal olarak damgalandıkları ve dışlandıkları vurgulanır (Slattey, 2007: 188-189, 214-219). Sosyal etkileşim sürecinde başkalarının bizi nasıl tanımladıklarına ve bize nasıl davrandıklarına bakarak kendimizi değerlendiririz, beklentiler ve davranışlar arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Damgalama süreci insanın emekliliği düşünmesi ile başlar, zaten kişiye yaşlı gibi davranılır. Sonuçta da yaşlanan kişilerin zamanla yaşlı rolüne uyum sağladıkları görülür (A. Canatan, 2008: 58-59; 2012: 369-370; Kalınkara, 2011: 40-43).

W. Kornhauser'in görüşlerine dayandırılan ***Sosyal Çöküş Teorisine*** göre (1959), yaşlılıkta rol kaybı, belirsizlik, kararsızlık ve eş ölümü durumunda çöküntü yaşanabilir. Yaşlı kişi yeni rollerine uyumda zorlanabilir. Ancak yaşlılıkta az hareketlilik gibi bazı genel eğilimler de görülmektedir [A. Canatan, 2008: 58-59; 2012: 369-370; Kalınkara, 2011: 40-43 (Emiroğlu, 1984: 6-8)].

1950 sonrasında George Homans ve Georg Simmel ***Alışveriş Teorisini*** gündeme getirmişlerdir. Buna göre, toplumsal davranış ve arkadaşlık gibi bazı toplumsal durumlar sanki alışveriş gibi görülür (Wallace ve Wolf, 2004: 346-351, 360, 369-371). ***Toplumsal Alışveriş Teorisi*** insan ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu ilişkiler rasyoneldir ve kar zarar temeline dayanır. Bu teoride *karşılıklılık ilkesi* esastır yani ceza getiren davranıştan kaçınır ve ödül getiren davranışı sürdürürüz. Fakat bu teori aile ilişkilerini çıkar ilişkilerine benzetmekle eleştirilmiştir. James J. Dowd (1975) bu teoriyi yaşlılık sürecine uyarlamıştır. Ayrıca yaşlandıkça birincil sosyal etkileşimin azaldığı öne sürülmüştür (A. Canatan, 2008: 58-59; 2012: 369-370; K. Canatan, 2011b: 45; Kaygusuz, 2008: 241-242).

Yine bu teoride yaşlı kişinin yetişkin çocukları, akrabaları ve arkadaşları ile toplumsal alışverişte bulunduğu öne sürülür. Yaşlı kişinin torununa bakması buna örnek gösterilir (Şentürk ve Altan, 2015a: 24-25). Dolayısıyla yaşlının ailesiyle bir arada yaşaması ve insanlar arasındaki etkileşim önemsenir. Geleneksel toplumda yaşlının konumunun yüksek olduğu ancak modernleşme ile bu konumun gerilediği vurgulanır. Oysa günümüzde -Rusya ve Japonya gibi modern sayılan toplumlarda- yaşlıların yüksek statüsünü gösteren istisnalara da rastlanmaktadır. Bu nedenle bu teori yaşlılığı tam açıklayamaz [Kalınkara, 2011: 40-43 (Baran, 2004: 50-51); Onur, 2011: 69-71, 349-350].

Dini Rasyonel Seçim Teorisine göre de, insan hayatta dini tercihler yapar ve ödül elde etmeye çalışır; dini bağlılıklar buna örnek gösterilebilir. Aslında dini tercihler kolay kolay değişmez. Çünkü yaşlıların *dini sermayesi* gençlerden daha çoktur. Bu teori din ve alışveriş benzetmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca geleneksel, tarihi, sosyal ve kültürel etkenleri pek önemsememektedir (Hamilton, 2012:199-218).

M. Minkler ve C. L. Estes'in geliştirdikleri (1991) *Yaşlılığın Politik Ekonomisi Teorisinde* toplumdaki sosyal eşitsizlikler vurgulanır. Modern devletlerde sosyoekonomik politikalar yaşlının yaşam koşullarını ve toplumdaki durumunu belirlemektedir. Bu teori yaşlılara özel sosyal politikalar geliştirilmesi gerektiğini göstermiştir. Fakat yaşlının iş toplumundaki yerini açıklayamaz. Bu konuyla ilgili olan P. Townsend'in (1981) *Düzenli Bağımlılık Teorisinde* ise emeklilik bir çeşit bağımlılık sayılmaktadır (A. Canatan, 2012: 371-373; Oğuz, 2007: 43, Tufan, 2002: 149-152).

J. F. Gubrium'un geliştirdiği *Sosyal Çevre Teorisinde* (1973), hem yaşlı ve çevre ilişkisi hem sosyal davranışlar önemsenir. *Sosyal Çevre Yaklaşımı normatif veya bireysel* açıdan ele alınabilir (A. Canatan, 2012: 371-373). Çünkü farklı sosyal çevrelerde yaşayanların farklı istekleri vardır. Bu teori bilimsel olmamakla, yaşlanma ve ölüm gibi konulara pek fazla yer vermemekle eleştirilmiştir (K. Canatan, 2011b: 38; Konak ve Çiğdem, 2005: 27). *Sosyal Yapılandırma Yaklaşımında* da kültür ve toplum ilişkisi, yaşlanma sürecinde kişiler arası etkileşim vurgulanır (Şentürk ve Altan, 2015a: 25-27).

M. L. Benson (2001), J. Giele ve G. H. Elder'in (1998) çalışmalarına dayanan *Yaşam Rotası Teorisine* göre, herkesin bir yaşam seyri vardır; *bireysel zaman, aile zamanı ve tarihsel zaman* ayrımı yapılabilir. Yaşlanma ve gelişim sürekliedir hatta bu durum insan ölüncüye kadar sürmektedir. Üstelik insanın gelişimi ekonomik krizler ve savaşlar gibi bazı sosyal ve tarihi değişimlerden de etkilenmektedir (Osunluk, 2014: 1-3). Kişinin bireysel kararlarının, avantajlarının ve dezavantajlarının da gelecekteki yaşamını etkilediği bilinmektedir (Şentürk ve Altan, 2015a: 25).

Yaşam rotası insanların yaşam seyriindeki deneyimlerin çeşitliliğini gösterir. Günümüzde aile yapısındaki farklılık ve çeşitlilik, geleneksel aile yaşam döngüsünü değiştirmektedir (Bilton ve Bonnett, 2008: 253-254). Yaşam rotası teorisinde yaşam boyu değişen roller önemsenir. Çünkü insanın gelişimi sadece büyüme ve değişme değildir, insan hayattaki kayıplardan da etkilenir. Yaşlılar *birikimli dezavantajlıdır*; yaşlı

yoksulluğu buna örnek gösterilebilir. Kısacası bu teoride yaşlılığın kültürel ve sosyal yapı, zaman ve dönem ile ilişkisi vurgulanır.

N. Hooyman, H. Kiyak (2005), C. Estes ve arkadaşlarının (2003) geliştirdikleri **Yaşam Boyu Sermaye Teorisinde** ise *insan sermayesi* önemsenir. Yaşam boyunca toplumda kalıcı eşitsizlikler görülmektedir. Bu teoriye göre, *sermaye sosyal, psikolojik, fiziksel ve biyolojik* olabilir. Hem çevresel etkenler hem *toplumsal, kurumsal ve ahlaki sermaye* kişinin sahip olduğu insan sermayesini etkiler; bu sermaye yaşam boyu birikir (A. Canatan, 2012: 371-373).

2.3. Üçüncü Kuşak Teoriler

Tezimizde gündeme getirilen üçüncü kuşak teoriler şunlardır: Psikososyal, Analitik, Fenomenolojik, Eleştirel, Feminist ve Postmodern Teoriler.

E. Erikson'un geliştirdiği **Psikososyal Teoriye** göre (1968), insan yaşamı bir bütündür ve insanın psikososyal ihtiyaçları vardır. Yaşlılık döneminde benlik bütünlüğü ve umutsuzluk çatışması gibi yaşamın her döneminde birbiriyle çatışan ilişki sistemlerine rastlanır (Kaygusuz, 2008: 243-245; Eryılmaz, 2012: 62-65, 81). İnsanın çevresiyle etkileşimi ve gelişimi yaşam boyu sürer (Davarcı, 2008: 13-18).

Psikososyal gelişim yaşam boyu dönemler halindedir. Her dönemde psikososyal krizler görülebilir. *Verimsizlik ve durgunluğa karşı üretkenlik döneminde* (30/35-60/65 yaş); aile, ilişkiler, iş hayatı ve toplum konularında üretkenlik hedeflenir. Çocuk yetiştirme buna örnektir (Eryılmaz, 2012: 62-65, 81; Gürses ve Kılavuz, 2011: 153-165; İlgar, 2008: 64-65). Yaşlanan kişi ölümle yüzyüze geleceğini bilir, yine de günlük olaylar ve yaşam sürer. Genelde aile ve iş hayatı arasında denge beklenir. Ayrıca kişi yaşlılık döneminde dindarlaşabilir (Davarcı, 2008: 13-18; Tarhan ve Kılıç, 2012: 103-105). Bilişsel, ahlaki ve dini gelişim açısından insanlarla iletişim önemlidir; böylece yetişkinler rol model olur. Bu gelişim dönemleri din eğitimi için de geçerlidir: Yetişkinlikte bireysel değerler, yaşlılıkta bütünlük ve güven duygusu, tecrübe paylaşımı olması beklenir (Gürses ve Kılavuz, 2011: 153-165).

İnsanın kimlik arayışı, bütünlük ve anlam bulma çabası yaşam boyu sürer. *Umutsuzluğa karşı benlik bütünlüğü döneminde* kişi ölüme yaklaşır (60-65+ yaş). *Benlik bütünlüğü* olumlu olumsuz, acı tatlı yönleri ile tüm yaşamı olduğu gibi kabul etmektir. Yaş ilerledikçe bastırılmış bazı kişilik özellikleri ortaya çıkabilir. Özellikle kadınların yaş ilerledikçe daha girişken olmaları buna örnek gösterilmektedir (Eryılmaz, 2012: 62-65,

81; İlgar, 2008: 64-65). Bu dönemde kişi fiziksel kayıplar sonucu kendine odaklanır, bilgelik ve erdem önemsenir. Yaşlılık değişimlerinin genelde orta yetişkinlik döneminde başladığı belirtilmektedir (Kaygusuz, 2008: 243-245; Şimşek, 2006: 9).

Yaşlılıkta insan geçmiş hayatı değerlendirir; dini şüphe araştırmaları buna örnek gösterilmektedir. Genelde kişi kendisiyle barışık ve huzurludur. Ancak bazı kişiler geçmişle yüzleştğinde kendini başarısız ve hayatı anlamsız bulabilir, mutsuz ve huzursuz olabilir. Geçmişe yönelik öfke, suçluluk ve pişmanlık; geleceğe yönelik umutsuzluk hissedebilir (Davarcı, 2008: 13-18; Gürses ve Kılavuz, 2011: 153-165; Kalınkara, 2011: 331; McFadden, 2013: 342).

İnsanoğlu politika, din ve ölümden sonraki hayat gibi bazı temel konularda belli inanç sistemi geliştirmektedir. Yaşlılıkta bazı kişilerde yaşama dair katı tutum, değersizlik ve anlamsızlık eğilimi görülebilir. Bazıları da yeni şeyler keşfetme ve öğrenme çabasındadır. Çünkü yaşamı değerli, anlamlı ve mücadeleye değer bulurlar (İlhan, 2012: 244-252). Yaşlı kişinin 80-90+ yaşlarında, önceki çatışmaları gözden geçirme ve bunlarla yüzleşme ihtiyacında olduğu bir dönem daha vardır. Artık birey yaşadığı tüm çatışmaları kabullenir ve yaşam doyumuna ulaşır. Bu teori yöntem açısından ve yaşam dönemlerindeki krizlerin nasıl aşılabileceğini açıklamamakla eleştirilmiştir (M. Durak, 2012: 276-277; Tarhan ve Kılıç, 2012: 103-105).

C. G. Jung'ın geliştirdiği *Analitik Teoriye* göre (1917), hayat bir bütündür, gençlik ve yaşlılık dönemlerinden oluşur. *Psikoanalitik Yaklaşım*a göre bireyleşme ve bireyselleşme yaşam boyu sürer. Yaşlılık döneminde insanın kişiliği bütünleşir çünkü yaşlanma olgunlaşma sürecidir. Bu teoride yaşam deneyimleri önemsenir. Güçlü amaçları ve idealleri olan kişilerin yaşam deneyimleri zengindir ancak bunun tersi de mümkündür (Kaygusuz, 2008: 246-249). Yaşlılıkta *içedönük veya dışadönük kişilik* görülebilir, duygu ve düşünceler önemsenir (Karakaya, 2008: 16-17).

E. Husserl (1913) ve A. Schutz'ın (1972) geliştirdikleri *Fenomenolojik Teoride* yorumcu sosyoloji önemsenir. Sosyal dünyanın algı, yorum ve anlamlandırmaya dayalı olduğu belirtilir. Araştırmalarda bilimsel yöntem dışındaki etkenler de önemsenir. Bu teori bilimsel olmamakla ve sosyologların yorumlarına dayanmakla eleştirilmiştir (Slattery, 2007: 230-238). Ayrıca sembolik dışlanmanın etkisinin abartıldığı vurgulanır. Toplumda yaşlılar marjinalleşmekte, damgalanmakta ve önyargılardan etkilenmektedir (Tufan, 2002: 149-150).

*Sosyal Fenomenolojik Yaklaşım*da da anlam vurgulanır; *yaşlanma* tanımları, yaşlılıkta bireysel süreçler ve sosyal yapıların etkisi araştırılır. J. F. Gubrium (1973) bakımevinde kalanların yaşam kalitesini ve yaşlılık deneyimini araştırmıştır. Gerontolojide yaşlılıkta karşılaşılan problemler kadar; yaşlıların güçlü ve esnek yönlerinin, yaşam deneyimlerinin de ele alınması önerilmektedir (A. Canatan, 2012: 373-374).

Eleştirel Teori M. Horkheimer, H. Marcuse, T. W. Adorno ve J. Habermas'ın 1920-1990'lardaki çalışmalarına dayanır. Bu teoride modern toplum eleştirilir (Slattery, 2007: 203-211). *Yaş* kavramsallaştırmaları ve yaşlılık teorileri ele alınır. Gerontoloji yaşlılıkla ilgili pozitivist ve sınırlı model üretmekle, yaşlı kadınların sorunlarına ve emeklilik konusuna çözüm üretmemekle eleştirilmektedir. *Gerontoloji Yaklaşımının* hedefleri belirlenir; gerontoloji araştırmalarında yaşlılığın bireysel boyutunun teorileştirilmesi, *iyi yaşlılık* ve teknik gelişmelerin önemsenmesi gibi öncelikler sıralanır. *Eleştirel gerontolojide* de yaşlılığın güçlü yönlerini vurgulayan pozitif yaşlanma modelleri geliştirilmesi önerilmektedir (A. Canatan, 2012: 374-375).

B. Friedan (1963), G. Greer (1971) ve A. Oakley'in (1981) geliştirdikleri **Feminist Teoride** toplumda kadının ve erkeğin konumu, ataerkillik ve kadın hakları önemsenir (Slattery, 2007: 137-140, 149-150). Yaşlı kadın ve yaşlı erkek arasındaki ekonomi ve iktidar ilişkileri, toplumda sosyal ve yapısal düzenlemeler, yaşlanma ve yaşlılık konuları ele alınır. Çünkü yaşam boyu süren karşılıklı etkileşimlerde kadınlar ve erkekler yaşlılığı farklı süreçler halinde yaşamaktadır (A. Canatan, 2012: 374-375).

Feminist gerontolojide kadınların dezavantajlarının toplumda kurumsallaşması ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri vurgulanır (Şentürk ve Altan, 2015a: 27). S. Walby (1997) araştırmasında yaşlı kadınlar ile genç kadınların toplumsal konumunu karşılaştırmıştır. Modern toplumda da ataerkillik sürmekte ve yaşlı kadınlar yaş ayrımcılığı gibi bazı toplumsal kısıtlamalara maruz kalmaktadır (Slattery, 2007: 149-150, 246). Bu teori sınırlı olmakla ve aileye sadece kadın açısından yaklaşmakla eleştirilmiştir (K. Canatan, 2011b: 41-42).

Postmodern Teori J. F. Lyotard'ın (1979) çalışmalarına dayanır. Bu teoride bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insanoğlunun kurtuluşunu değil, huzursuzluğunu arttırdığı vurgulanır. Yaşlı kadınlarla ilgili araştırmalar yetersiz bulunmaktadır. Çünkü gerontoloji araştırmalarında emeklilik, yaşlılığa hazırlık ve yaşlılığa uyum gibi konular

genelde erkekler açısından ele alınmaktadır. *Gerontolojide Postmodern Feminist Yaklaşımında* da kadın yaşantıları araştırılır. Bu teori ahlaki göreciliğe yol açmakla eleştirilmiştir. Ayrıca teorideki modern bilim ve geleneksel düşünce eleştirisi de abartılı bulunmuştur (A. Canatan, 2012: 374-375; Slattey, 2007: 447-452).

2.4. Yetişkinlik Teorileri

Yetişkinlik teorilerindeki *yetişkinlik ve yaşlılık* açıklamaları çeşitlilik göstermektedir (Eryılmaz, 2012: 59-75, 81). Tezimizde ele alınan *Yetişkinlik teorileri* şöyle sıralanabilir: Psikososyal Gelişim (Bkz. 2.3), Yaşam Yapısı, İnsan Yaşamının Akışı, Yaşama Uyum Sağlama, Dönüşüm, Bilişsel Gelişim ve Yaşam Boyu Gelişim Teorileri. Çalışmamızda bu teorilerin sadece yetişkinler ve yaşlılar ile ilgili bölümlerine değinilmiştir.

D. J. Levinson'un geliştirdiği *Yaşam Yapısı Teorisine* göre (1978), gelişim dönemler halindedir. *Yaşam yapısı, yaşam akışı ve yaşam döngüsü* kavramları önemsenir. *Orta yaşın yaşam yapısını sonuçlandırma döneminde* (55-60 yaş), insan orta yaştaki yaşamını değerlendirir. *Son yetişkinlik geçişi döneminde* (60-65 yaş) ise orta yetişkinlik ve son yetişkinlik dönemi yaşam yapıları bütünleşir. Emekliliğe ve fiziksel kayıplara uyum sağlanır (Eryılmaz, 2012: 66-70, 81). Yaşam dönemlerinde insan önceki dönemin kararlarını ve sorumluluklarını gözden geçirir [*Orta yetişkinlik* (40-60 yaş), *Geç yetişkinlik* (60-80 yaş), *Geç yetişkinlik sonrası dönem* (80+ yaş)]. İlhan, 2012: 244-252].

Yaşam akışı insanların yaşam sürecinde karşılaştıkları deneyimlerin çeşitliliğini gösterir. Modern toplumdaki yaşam deneyimleri çok çeşitlidir. Günümüzdeki gençlik ve yaşlılık gibi bazı toplumsal bölünmeler ise sosyal eşitsizlikler ve dezavantajlar üretmektedir. Bu durumda yaşlılar toplumda yaş ayrımcılığına maruz kalabilirler (Bilton ve Bonnett, 2008: 68-70, 253).

C. Bühler'in geliştirdiği *İnsan Yaşamının Akışı Teorisine* göre (1933), psikolojik gelişim biyolojik gelişimle uyumludur. *Üreme yeteneğinin yitirildiği dönemde* (45-65 yaş), kişi amaçlarına ulaşmak için yaptıklarını değerlendirir. *Gerileyen büyüme ve biyolojik iniş döneminde* (65+ yaş) ise hayattaki amaçlar gerçekleştirilirse mutluluk, gerçekleştirilemezse başarısızlık duygusu hissedilir (Eryılmaz, 2012: 70-71, 81; Tufan, 2010: 36).

G. E. Vaillant'ın geliştirdiği *Yaşama Uyum Sağlama Teorisine* göre (2000) de, insanın gelişimi uyumsuz savunma mekanizmalarından, uyum sağlayıcı mekanizmalara

doğrudur. Yetişkin bireylerin başarması gereken görevler vardır; kimlik, kariyer, üretkenlik, anlamın korunması ve bütünlük. Yani yetişkin kişinin hayatın gerçeklerini kabullenmesi beklenir.

R. Gould'un geliştirdiği *Dönüşümler Teorisinde* (1978), gelişim dönemseldir. Her gelişim döneminde insan olgunlaşır. Yetişkin gelişimi dönemlerinden *Alışma döneminde* (45-55 yaş), kişi yaşamı bütün çıplaklığıyla görür. *Kabullenme döneminde* (55-60 yaş) ise yaşamın geçiciliğinin farkındadır, geçmişi kabullenir, olgun ve hoşgörülüdür (Eryılmaz, 2012: 71-73, 81).

K. W. Schaie'nin geliştirdiği *Bilişsel Gelişim Teorisine* göre (1978) de bilişsel gelişim yaşam boyu sürer. Sosyal bağlamda zekanın kullanımı önemsenir. Her dönem belli yaşam amaçlarıyla alakalıdır [*Yeniden organize dönemi* (Orta yaş sonu), *Yeniden entegrasyon dönemi* (Yetişkinliğin sonu), *Miras üretme dönemi* (İleri yaş)]. Holm, 2003: 216-217; Karaçanta, 2012: 220-225, 231-232].

Yaşam Boyu Gelişim Teorisi 1970'lerde geliştirilmiştir. 1920-1970 yılları arasında G. S. Hall, B. L. Neugarten, K. W. Schaie, P. Costa ve R. McCrae *yetişkinliği* araştırmışlardır. Bu teoriye göre insanın yaş profili hem kronolojik yaşını hem biyolojik, psikolojik ve sosyal yaşını içerir. Gelişim de döllenmeden itibaren ölüme kadar sürer. P. B. Baltes'e göre (1987), bu teoride *yaşam boyu gelişim ilkeleri*, davranışlarda sabitlik ve değişim, gelişimde bireysel farklar ve benzerlikler araştırılır. R. Havighurst de (1952) hayatın her aşamasında, kişinin ihtiyaçları ile toplumun hedefleri arasında gelişimsel görevleri vurgular. Yaşlılık döneminde yaşlılarla iyi ilişki ve toplumsal sorumluluklar, eş ölümüne ve emekliliğe uyum önemsenir (İlgar, 2008: 66; Özben, 2008: 99; Terzi, 2012: 20-29, 45).

Bu teoride *yaşlılık* şöyle açıklanır: İnsanın gelişiminde her zaman kazançlar ve kayıplar vardır. Sağlık ise sosyal ve tarihsel süreçte oluşur, yaşam boyu sürer (M. Durak, 2012: 277-278). İnsanın kendini yetişkin gibi hissetmesi önemlidir. Günümüzde yetişkin gelişimi farklı şekillerde açıklanmakta; *Sosyogenetik Modelde* yetişkin rolü ve *Liberal Modelde* bireysel irade önemsenmektedir (Eryılmaz, 2012: 60). *Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımında* da *başarılı yaşlanma* üzerinde durulur. Gelişim çevrenin taleplerine ve zaman, enerji, para gibi kişisel kaynaklara bağlıdır. *Yaşam Boyu Gelişim Teorisinde* her yaştaki gelişme ve gerileme önemsenir. Bu nedenle sadece yaşlılıktaki kayıpları ele alan

teorilere göre, yaşılanma konusundaki açıklamaları daha geçerlidir denebilir (Amman, 2007: 169-170).

Gelişim psikolojisinde, *kişilik* konusundaki tartışmalar sürmektedir. Kişiliğin genetik çerçevede oluştuğunu ve gelişimin orta yaşlarda tamamlandığını belirten *Biyolojik Yaklaşımlar (Alçı hipotezi)*; kişilik gelişiminde çevre etkisini ve gelişimin yaşam boyu sürdüğünü vurgulayan *Etkileşimsel Yaklaşımlar* vardır (*Esneklik hipotezi*). Oysa günümüzde kişiliğin zaman içinde hem geliştiği hem kararlılık gösterdiği anlaşılmıştır. Orta yaş döneminde bazı kişiler orta yaş krizi yaşar; bundan kurtulmak için bilgelik, sosyal ilişkiler, duygusal ve zihinsel esneklik önerilmektedir (İlhan, 2012: 244-252: Kılavuz ve Gürses, 2009: 1-17).

3. YAŞLILIK VE TOPLUMSAL KURUMLAR

3.1. YAŞLILIK VE AİLE

Modernleşme sürecinde toplumumuzdaki genel toplumsal değişimle birlikte ailede de bazı değişimler dikkat çekmektedir. Bu bölümde yaşlı bireylerin ailedeki yerine ve önemine değinilmektedir. Ayrıca ailedeki muhtemel kuşak çatışmaları ve bunlara alternatif olarak öne sürülen kuşaklar arası dayanışma da önem kazanmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin toplumsal konum ve rolleri ile alakalıdır. Toplumsal değerler de toplumsal yaşamda önemsenir ve bireylerin davranışlarına yön verir. Bu değerler bir kuşaktan diğerine aktarılmakta veya zamanla değişmektedir. Öte yandan insanların yaşlılarla ilgili görüşleri ve yaklaşımları olumlu veya olumsuz olabilir. Öyle ki yaşlı ayrımcılığı, yaşlanma karşıtlığı ve yaşlıların dışlanması günümüzde modern toplumlarda gündeme getirilen problemlerdendir.

3.1.1. Modernleşme Sürecinde Aile

Aile kurumu yüzyıllardır varlığını sürdürmekte ve toplumdaki önemini korumaktadır (Yavuz ve Yüceşahin, 2009: 1-10). Günümüzde aile konusunda çeşitli teorik yaklaşımlar bilinmektedir: Ailenin yapısını ve toplumsal işlevlerini önemseyen *Yapısalcı-İşlevselci Yaklaşım*; aile normlarını ve ailenin geçirdiği aşamaları vurgulayan *Ailevi Gelişim Yaklaşımı*; aileyi sistem olarak ele alan *Aile Sistemleri Yaklaşımı*. Aile araştırmalarında çok çeşitli eğilimler görülmektedir: 1950'lerde kavramlar, 1960-1970'lerde teoriler, 1980-1990'larda çoğulculuk; teorik ve metodolojik çeşitlilik, aile şekillerinde değişim; din, ahlak ve değerler konusuna ilgi dikkat çekmektedir (K. Canatan, 2011b: 34-39, 45-47).

*Yapısalcı İşlevselci Yaklaşım*da modernleşme öncesinde kalabalık geniş ailelerin ve sonrasında da çekirdek ailenin yaygın olduğu öne sürülür. Oysa Avrupa toplumlarında sanayileşme öncesinde de en yaygın aile tipinin çekirdek aile olduğu ve yaşlıların çocuklarıyla birlikte yaşamadıkları anlaşılmakta; 18. yüzyılda Orta ve Kuzey Avrupa toplumları buna örnek gösterilmektedir (Tufan ve Yazıcı, 2009: 1-10). 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Osmanlı-Türk ailelerinde geniş aile tüm ailelerin ancak üçte biridir. Öte yandan geniş aile endüstrileşmiş ülkelerde de varlığını sürdürmektedir. Japonya'da evliliğin ilk yıllarında anne babayla birlikte oturma ve sonra iki ayrı çekirdek aileye dönüşme; genç ve yaşlı kuşak arasında karşılıklı dayanışma görülmektedir (Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 82-85, 100-101).

Toplumumuzda aile genelde üç kuşaktan oluşur. Kültürel değerlerde yaşlıya saygı esastır. Bu konuda eski Türklerde ve Selçuklularda anne babaya saygı, Oğuzlarda büyüklere dini ve siyasal bağlılık, Uygurlarda anneye karşı söz söylememe ve Osmanlılarda aşevinde yaşlılara hizmet gibi örnekler bilinmektedir. Osmanlı aile yapısında da üç kuşak bir aradadır. Yaşlılarda toplumsal işlev kaybı veya statü kaybı olmaz; aksine yaşlı kadının statüsü artar, kültür aktarımı ve çocuk eğitimi işlevi gerçekleştirilir (Bulut, 2012: 408-410; C. Doğan, 2007: 34, 45-56, 67).

Osmanlılarda vakıflar, 1868'den itibaren Kızılay ve 1895'ten itibaren de Darülaceze çalışmaları görülmektedir. Günümüzde ileri yaşta kişilerin aile yaşamı kendine hastır denebilir. Ayrıca kuşaklar arası destek çok yönlüdür, aile tarihi ve deneyimi vardır (Devran, 2007: 21; E. Ersanlı, 2008: 177-178; İlgar, 2008: 71; Kalınkara, 2011: 68-69, 157-166, 272-273; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92, 103; Memlük ve Yılmaz: 2005, 116-120).

Ülkemizde aile araştırmaları zamanla kurumsallaşmış ve belli dönemlerde belli konulara odaklanılmıştır: 1970'lerde köy ve gecekondu aileleri; 1980'lerde aile sorunları; 1987'de DPT'nin yaptığı Türk Ailesi Araştırması; 1989'da AAK'nun kurulması, modern dönemde Türk ailesi, göç ve kentleşme; 2004'te ASAGEM'nin kurulması ve aile yapısında değişim; 2006'da ASAGEM ve TUİK'nun yaptığı Aile Yapısı Araştırması (K. Canatan, 2011a: 25-30).

Modernleşme, sanayileşme, kentleşme ve küreselleşmenin etkileriyle toplumumuzda bazı sorunlar yaşanmaktadır (Amman, 2012: 47). Günümüzdeki teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, aile yaşam şekillerini de değiştirmektedir. Endüstrileşmiş ülkelerde yalnız yaşayan yaşlıların sayısı artmaktadır. Geleneksel büyük aile küçük kent ailesine dönüşmüştür. Yine de yaşlı kişi için ailesi psikolojik ve toplumsal destek sistemidir, gerektiğinde yaşlının bakım ihtiyacı karşılanır. Aile ve akrabalık sistemi işlevlerini yerine getirmekte, akrabalar arasında karşılıklı yardım ve destek sürmektedir (Kalınkara, 2011: 157-166; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92, 103; Şimşek, 2006: 9-14, 18-24; Tufan, 2003: 104-107; 2011: 18).

İnsan yaşlandıkça ev ve aile yaşamın merkezi haline gelir. Bu durumda aile desteği ve yardım, yaşlının sosyal ilişkileri ve sosyal iletişim ağları önem kazanmaktadır (Güngör, 2012b: 262-263). Yaşlının sosyal uyumu çeşitli etkenlerle alakalıdır. Özellikle kişinin kendini yaşlı hissetme düzeyi; eğitim, gelir ve sağlık durumu; çocuklarla ve

arkadaşlarla görüşme, sosyal katılım ve dayanışma, sosyal ve kültürel çevre sosyal uyumda etkilidir (Ergan, 2006: 2-7; G. Kurt, vd. 2010: 34-35). Toplumumuzda yaşlılar kendi konutunda bağımsız olarak (kent ailesi, eşi ölen yaşlı kadınlar), ailesiyle birlikte (geleneksel aile) veya kurumda yaşamaktadır. Özellikle bakıma ve korunmaya muhtaç yaşlıların; evsiz, istismar ve ihmal edilen yaşlıların kurumda kaldığı görülmektedir (Şimşek, 2006: 9-14).

3.1.1.1. Geleneksel Aile ve Modern Aile

Aile çeşitleri tarihe ve topluma göre değişmektedir. Modernleşme süreci de aileyi değiştirmiştir. Genelde *geleneksel aile ve modern aile* ayrımı yapılır, çekirdek ailenin modern aileyi temsil ettiği varsayılır. Oysa modernleşme öncesinde de çekirdek ailenin olduğu anlaşılmaktadır. *Çekirdek aile* anne baba ve çocuklardan, *geleneksel aile* de bunlarla birlikte yaşayan diğer akrabalarından oluşur (E. Yıldırım, 2011a: 71-81; 2011b: 138). Modern toplumda *çekirdek aile* yaygındır ancak geniş aile ve tek ebeveynli aile gibi *alternatif aile* şekillerine de rastlanır (Bilton ve Bonnett, 2008: 228, 251-258).

Toplumumuzda hep geniş ailenin yaygın olduğu sanılsa da, çekirdek aile de uzun süredir varlığını sürdürmektedir. 1907'de İstanbul'da çekirdek aile %33.8, geniş aile %20, çoğul aile %21.9, yalnız yaşayanlar ve ailesizler %9.2'dir (S. Yılmaz, 2012: 42, 59-64). Hatta Türkiye'de 1950 öncesinde de geniş aile yaygın değildir. 1970 sonrasında en yaygın aile tipi küçük ve basit ailedir, bir ve iki çocuklu çekirdek aileler artmıştır.

Günümüzde ataerkil geniş aile azalmakta ve geçici geniş aile varlığını sürdürmektedir. Çünkü yaşlı kişi çekirdek aile yanında kalmakta, dolayısıyla yaşlılıkla ve sorunlarla başetmede yaşlıya destek ve kuşaklar arası alışveriş sürmektedir. 2008 TNSA'na göre Türkiye'de geçici geniş aile oranı %7.4'tür (Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 76-80, 94-107). 2011 TUİK'na göre, Türkiye'de %80.7 çekirdek aile ve %13 geniş aile vardır. İnsanlar yaşlanınca %55 çocuklarının yanında kalmayı, %17.8 evde bakım hizmeti almayı ve %9.3 huzurevini tercih etmektedir (O. Koç, vd. 2012: 279).

Geleneksel toplumda ailenin işlevleri çok yönlüdür; meslek kazandırma, ekonomi ve üretim gibi işlevlerden bahsedilebilir. Modern çekirdek aile ise sanayi toplumuyla özdeşleştirilir. Ailenin üretim işlevi kurumlara bırakılır. Çocukların toplumsallaşması gibi bazı işlevler ise sürdürülür. Ayrıca geleneksel aile *kır ailesi* ve çekirdek aile de *kent ailesi* ile özdeşleştirilmektedir (E. Yıldırım, 2011a: 71-81; 2011b: 124-131, 138). Kentte ailenin toplumdaki rolü ve işlevi yeniden tanımlanmakta, küçük

aile normu ve ailede eşitlikçi ilişkiler yaygınlaşmaktadır. Yine geleneksel ailedeki güvenlik, barınma, eğitim ve beslenme işlevlerini günümüzde kurumlar üstlenmektedir.

Türkiye’de *çekirdek ailenin* her zaman baskın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca geniş aileden çekirdek aileye ve aile içermeyen oluşumlara doğru değişim görülmektedir. *Yalnız yaşayanların, çocuksuz ailelerin ve dağılmış ailelerin* sayısı artmaktadır. Güney ve Batı bölgelerde çekirdek aile ve dağılmış aile, Kuzey ve Doğu bölgelerinde geniş aile daha yaygındır. Yine 2008 TNSA’na göre, Türkiye’de dağılmış ailelerin oranı 1978-2008 arasında %8.1’den, %14.3’e yükselmiştir. Nüfusumuz *yaşlanmakta*, yalnız yaşayanlar ve yalnız yaşayan kadınlar artmaktadır. *Tek ebeveynli ailelerde* de artış vardır. Tek kişilik ailelerin kırsal alanda, tek ebeveynli ailelerin ise kentsel alanda daha yaygın olduğu görülmektedir.

Geleneksel aileyi değiştiren çeşitli demografik ve sosyolojik etkenler dikkat çekmektedir: Türkiye’de evlenme ve doğurganlık hızında azalma, boşanmada artış, ilk doğum ve evlilik yaşının ötelenmesi, bireysel yaşamın yaygınlaşması, az çocuk doğurma normu ve nüfus artış hızının düşmesi (Baran ve Çoban, 2012: 189-192; Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 76-80, 94-107). Modernleşme sürecinde aile iç ve dış göç, gecekondulaşma, kentleşme, sanayileşme, demokratikleşme, ailede kadın ve erkeğin rolü, gelenek ve görenekler gibi çok çeşitli süreçlerden de etkilenmektedir. DİE 2005 Yıllığı ve ADNKS 2007’e göre nüfusumuzun %70’i kentlerde yaşamaktadır (C. Doğan, 2007: 39; E. Yıldırım, 2011b: 124-131, 138; S. Yılmaz, 2012: 46-49, 56-64, 72-73, 87).

Modern toplumda *yeni aile şekilleri* ve aileye alternatif yaşam tarzları görülmektedir; tek ebeveynli aile, üvey aile veya birlikte yaşama buna örnek gösterilebilir. Ailedeki yapısal değişim ve *kurumsallaşma* da belirgindir. Çocuk bakımı için kreş, yaşlı bakımı için huzurevi, kadın sığınma evleri, vb. görülmektedir. Aile politikaları belirlenmekte ve kurumlar arası dayanışma hedeflenmektedir (Baran ve Çoban, 2012: 189-192; Kalaycıoğlu, 2012: 52).

Ayrıca -özellikle refah toplumlarında- aile küçülerek çekirdek aileye dönüşmektedir. Modernleşen ailede eş seçimi, kadın ve çocuk hakları gibi bazı öğeler dikkat çekmektedir. Ancak geleneksel özellikler de varlığını sürdürebilir. Modernleşmenin ailenin mahremiyet kimliğini de dönüştürdüğü belirtilmekte ve mahrem konuların TV’de konuşulması buna örnek gösterilmektedir (E. Yıldırım, 2011a: 74-76; 2011b, 124-131, 138).

Toplumumuzda çekirdek aile belirgin olsa da, işlevsel olarak aile kurumu önemini korumaktadır. Ailelerde maddi manevi ve ahlaki ilişkiler sürdürülmekte, yeni birliktelik ve sorumluluk alanları ortaya çıkmaktadır. Ailede dini ve kültürel mirasın, geleneksel, maddi ve manevi değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılması beklenir. Olağanüstü durumlarda yakın aileler arası dayanışma ve sorumluluk duygusu önemlidir (Sucu, 2006: 110-113).

Modern toplumda değişime uğramış *geniş aileler* de vardır, yaşlılar ve akraba ilişkileri önemsenir. Nüfustaki yaş dağılımı ileri yaşlara kayınca, ailedeki üyelik profili ve yaş kompozisyonu değişebilir yani 65+ yaşta biri 4 kuşaklı bir aileye sahip olabilir. Kadınların kendilerinden büyük erkeklerle evlenmeleri nedeniyle dulluk kaçınılmaz olabilir (Örneğin 1981'de ABD'de 65+ yaş kadınların ancak %41'inin eşi hayattadır.). Erkeklerin kendilerinden genç kadınlarla evlenmeleri toplumsal normlarla desteklenir hatta yaşlı erkeğin yeniden evlenme olasılığının yaşlı kadından 5 kat fazla olduğu belirtilmektedir (Onur, 2011: 342-343).

Ailede kuşak çatışması, gelenek ve modernlik gerginliği gibi bazı sorunlar belirginleşebilir. Yine de gelenek ve modernlik bir aradadır. 2006 Türkiye Aile Yapısı Araştırması da bunu göstermektedir (E. Yıldırım, 2011a: 73-77; 2011b: 124-131, 138). Çünkü toplumumuz *geçiş modeli* sergilemektedir. Geleneksel aile anlayışından uzaklaşma, komşuluk ilişkilerinde zayıflama ve toplumsal baskının azalması da bunu göstermektedir. Ayrıca ailelerde adet ve gelenek etkisinin, dini inanç ve tutumların etkisinden daha fazla olduğu belirtilmektedir. Toplumumuzda boşanmada artış ve eş seçimindeki öncelikler buna örnek gösterilmektedir (S. Yılmaz, 2012: 59-64, 72-73).

Toplumda nüfus kentlerde yoğunlaşsa da, kırsal alanda ve kentte yaşayan yaşlıların sayısı birbirine yakındır. Kentin kalabalığı ve karmaşası, yaşlının eğitim ve gelir durumu gibi nedenlerle yaşlılar kırsal alanı tercih etmektedir. Ayrıca yaşlılarımızın bir kısmı yaşamın son döneminde çocuklarının yanına yerleşmekte, buna *geçici geniş aile* denmektedir (İçli, 2008: 32-37). Toplumumuzda her 10 kişiden 6'sı kendine bakamayacak kadar yaşlanınca çocuklarının yanında kalmak istemektedir. 2008 TNSA'na göre, Türkiye'de geçici geniş ailelerin çoğu kuzey bölgelerdedir (Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 76-80, 94-107).

Öte yandan günümüzde köyden kente *yaşlı göçü* de dikkat çekmektedir. 2009-2010 TÜİK'na göre, en fazla yaşlı göçü İstanbul, Ankara ve İzmir'dir. Yaşlılar

ekonomik sorunlar, vb. çeşitli nedenlerle kente göç etmekte ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Bu yaşlıların toplumsal yaşamı ve uyumu ise sınırlıdır, öyle ki hastaneler sosyalleşme mekanı olmaktadır. Çünkü yaşlılar kendi mahallelerinin dışına nadiren çıkmakta ve bu durumda da ancak akraba ziyareti yapmaktadır.

Dolayısıyla köy yaşamı veya gecekondü yaşamı kentte devam eder denebilir. Yaşlı yoksulluğu belirgindir. Yine de bazı yaşlılar çocuklarına maddi destek sağlamakta hatta emekli maaşını da evin temel ihtiyaçlarına harcamaktadır. Kuşaklar arası ilişkilerde dayanışma kadar çatışma, gerilim ve yabancılaşma da görülür (Örneğin yaşlı kişi ile gelini ve çocukları arasında. Boz ve Türkmen, 2012: 215-223). Genç kuşakların kente yönelmesi sonucunda, kırsal alandaki yaşlılar yalnız kalmakta, destek ve bakım mekanizmasından pek yararlanamamaktadır. Kentte de çocukların ebeveynlere desteği yetersizdir. Ancak yine de kentte yaşlıların yaşam alanı daha geniş ve imkanlar daha fazladır (Şentürk, 2015c: 283-285).

Geleneksel toplumda yaşlı ve ailesi arasında karşılıklı bağımlılık görülür. Oysa ait olma ve özerklik ihtiyacı gibi yaşlının bazı ihtiyaçları arasındaki denge önemlidir. Modern toplumda *yaşlının toplumsal rollerindeki* değişim farklı tepkilere yol açabilir. Yaşlı kişide yenilikten korkma, bencillik, cimrilik, emeklilik sonrası dışlanma, öfke ve depresyon, işkoliklerin işi bırakamaması gibi durumlarla karşılaşılabilir. *Aile rollerinde* değişim de bazı sorunlara neden olabilir. Yaşlının çocuklarının ebeveynlik rolü veya koruyucu ve kurtarıcı rolü üstlenmesi; akrabalık bağlarının zayıflaması, yalnızlık ve ruhsal sorunlar, anne babanın çocuklaşması, yaşlıya bakan çocukta sağlık sorunları ve karşılıklı bağımlılık, yaşlının huzurevine yatırılması sonucu suçluluk ve utanç duygusu gibi sorunlarla karşılaşılabilir (Hofman, 2012: 20-33, 183-198; Kalkan, 2008: 9-11).

Tarihsel süreçte tüm toplumlarda aile varlığını sürdürmüştür. Genelde dinlerde de aile önemsendir ve otokontrol sistemi oluşturulur, aile ile ilgili prensipler vardır ve çocuk eğitimi önemsendir. Özellikle İslam'da anne babaya saygı, iyilik yapmak ve onları koruyup gözetmek tavsiye edilir [Bkz. Karaman, Özek, Dönmez, vd. 2005: 13, 26, 139, 268, 402, 494 (2/83, 2/177, 6/151, 17/23-24, 31/14-15, 46/15); Yakup, 2003: 434-439]. Modernleşme sürecinden ailenin etkilendiği, bireyselleşme ve sekülerleşmenin görüldüğü bilinmektedir. Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye dönüşüm aşlında aile içi ilişkileri ve akraba ilişkilerini etkilemiştir. Günümüzde eşler arası anlaşmazlıklarda aile

büyüklerinin araya girmesi, vb. şeklindeki bazı ara sistemler ortadan kalkmıştır denebilir (Tekin, 2011: 235-237, 244-245, 250-261).

3.1.1.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Yaşlanma

21. yüzyılda dünyada ekonomik, siyasal, teknolojik, sosyal, kültürel, ekolojik ve demografik boyutlarda değişim görülmektedir. Yaşlılıkla ilgili ise küreselleşme, özelleştirme, zenginleşme ve yoksullaşma gibi *ekonomik değişim*; kentleşme ve sekülerleşme gibi *sosyal ve kültürel değişim* görülür. Geleneksel dayanışma ve yardımlaşma azalırken, bireyselleşme ve yabancılaşma artmaktadır. Din ise insanoğlunun yaşamındaki yerini farklı boyutlarda korumaktadır.

Türkiye’de de sosyokültürel değişim sürmekte ve çekirdek aile sayısı artmaktadır. Yaşlı sorunlarına yönelik geleneksel dayanışma bağları ise yetersizdir. Bu nedenle modern kurumlar giderek önem kazanmaktadır. Yaşlılara verilen hizmetler toplumda yaşlıyla ilgili kültürel ve dini özelliklerden, ekonomideki ve aile yapısındaki değişimlerden etkilenir. Küreselleşme sonucu yeni imkanlar veya yoksullaşma ve sosyal dışlanma görülebilir (Kalınkara, 2011: 68-82, 87-93, 111, 157-166). Yine de toplumumuzdaki modernleşme sürecinden bilinçli ve eğitilmiş yaşlılar olumlu yönde etkilenebilir hatta uzun yaşamak ve sağlıklı kalmak da mümkün olabilir. Ancak bazen de bu etkilenebilir olumsuz yöndedir. Öyle ki ailede sorumluluklar orta yaşlara kadar ertelenebilmekte ve yaşlı kişinin bilgisine pek başvurulmamaktadır. Yaşlının toplumdan uzaklaşması veya yaşlı düşmanlığı ile de karşılaşılabilir (Dülger, 2012: 34-35).

Dünyada *yaşam beklentisi* artmaktadır. 1950-2004 yılları arasında Türkiye’de yaşam beklentisi 25 yıl artmıştır. Hatta 21. yüzyılın dünyada ve ülkemizde *yaşlı yüzyılı* olması beklenmektedir: 2007 TUİK’na göre 2025’te yaşlı nüfusu dünyada %14, Türkiye’de %12.8 olabilir. 2050’de Türkiye’de 16 milyon yaşlı olması bekleniyor. 2011 TUİK’na göre Türkiye’de 2025’te yaşlı nüfus oranı beklentisi %14-15’tir; 2013 TUİK’na göre 2023’te %10.2 ve 2050’de %20.8’dir (Aydemir, 2014: 1, 13; Baran ve Çoban, 2012: 189; Kalkan, 2008: 9-11; Kırdı, vd. 2007: 5-11, 42, 103; G. Kurt, vd. 2010: 34; Kutsal, 2008:1).

Nüfus yaşlanması hem gelişmiş ülkelerde hem gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir (Arslan, 2009: 113; Çapcıoğlu ve Bilgin, 2012: 2). Yani bütün dünya yaşlanmaktadır. 2004 BM verilerine göre, 2050’de 65+ yaş nüfusunun Batı Avrupa, Japonya, ABD, Çin ve Avustralya’da %30; Rusya ve Latin Amerika’da %29, Türkiye’de

%22 olması beklenmektedir (Devran, 2007: 11-13). Ancak ülkemizde yaşlılık ve yaşlanma hala sosyal bir problem sayılmamakta ve yaşlı sorunlarına ilgisizlik dikkat çekmektedir (Tufan ve Yazıcı, 2009: 7).

Tüm dünyada doğum sayısı ve beklenen ölüm hızı azalmış, yaşam beklentisi artmıştır. Dünya nüfusunda yaşam beklentisi 1950’de 46 yaş, 2000’de 65.4 yaş, 2020’de 70.5 yaştır. Gelişmiş ülkelerde bu 1950-2000’de 65.8’den 75.9’a, az gelişmiş ülkelerde 41.1’den 63.9 yaşa yükselmiştir. 2020’de gelişmiş ülkelerde 77.2’ye, az gelişmiş ülkelerde 69.5 yaşa çıkması beklenmektedir (Kalınkara, 2011: 87-93). 2004’te dünya nüfusunun %10’u 65+ yaştadır ve 2050’de bunun %16 olması beklenmektedir (Kırdı, vd. 2007: 5-11, 42, 103).

Bu durum çeşitli etkenlere bağlıdır. Teknoloji ve sağlıktaki gelişmeler, kentleşme, yaşam kalitesinin artması ve kadınların çalışma hayatına katılması bunlar arasında sayılabilir. Toplumlardaki modernleşme, hızlı demografik değişim, gelir ve eğitim seviyesinde artış sürmektedir. Dolayısıyla dünyada *yaşlı nüfus* artmaktadır. Öyle ki dünyada 65+ yaş kişi sayısı 1950’de 131 milyon, 1995’te 371 milyondur. 2025’te 750 milyon, 2050’de 1.4 milyar, 2025’te %10.4 olması beklenmektedir. Türkiye’de 2007’de %7.1’dir (Kalınkara, 2011: 68-82, 87-93).

Toplumumuzda da yaşlı nüfus artıyor. Türkiye’de 60+ yaş 1950’de %5.9, 1990’da %7 ve 2005’te %9’dur. Yaşlı nüfusumuzun 2020’de %15 ve 2050’de %30-35 olması beklenmektedir. Kısacası hem dünyada hem ülkemizde insan ömrü uzamaktadır. Aslında ülkelerin gelişmişliğinde ve refah seviyesinde artış da bunda etkilidir (C. Doğan, 2007: 38-39; G. Kurt, vd. 2010: 34; Tufan ve Yazıcı, 2009: 7).

Ancak tezimizdeki karşılaştırmaların modernleşme süreciyle alakalı olduğu unutulmamalıdır. Çünkü insanlık tarihinde insan ömrünün süresi değişmekte; Adem, Nuh ve Musa peygamberler arasındaki dönemler ve sonrası şeklinde ayırım yapılmaktadır. Hatta insanlık tarihinin erken dönemlerinde yaşam süresinin uzunluğundan bahsedilmektedir (Örneğin Adem peygamberin 930 yıl, Nuh peygamberin 950 yıl, İbrahim peygamberin 175 yıl, Musa peygamberin 120 yıl yaşadığı belirtilmektedir.). İnsanoğlunun uzun yaşam isteği ve zamanın göreceliği de bilinmektedir. Bir günün bin yıl gibi olması veya insanın bin yıl yaşamak istemesi, vb. buna örnek gösterilebilir (Gündüz, 2007: 71-73).

Günümüzde dünya genelindeki nüfus yaşlanması genç nüfuslu dünyadan yaşlı nüfuslu dünyaya geçişi gösterir, buna *demografik geçiş* denmektedir. 2009 BM Dünya Nüfus Yaşlanması Raporu'na göre gelişmiş ülkelerde nüfus hızla yaşlanmaktadır. Bu nedenle önümüzdeki yıllarda beklenen bu nüfus yaşlanmasına toplumların hazırlanması önerilmektedir. Hatta Endonezya ve Kenya gibi gelişmekte olan ülkelerde de yaşlı nüfus artışının 2025'e kadar %300-400 olması beklenmektedir.

Modernleşme sürecinde dünya genelinde ölümlülük ve doğurganlık hızı azalmıştır. 1950 sonrasında *demografik dönüşüm* sürecinde geleneksel demografik rejimden, modern demografik rejime geçilmiştir. Önceden yüksek doğurganlık ve ölüm oranı, günümüzde düşük ölüm oranı görülmektedir. Ancak modernleşme süreci her yerde aynı gerçekleşmemekte, bölgeye ve ülkeye göre değişmektedir (Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 78-80).

Bu demografik dönüşüme *küresel yaşlanma veya demografik yaşlanma* da denmektedir. Ayrıca 65+ yaş nüfus genelde %4'ten az ise *genç*, %4-7 arası *erişkin*, %7-10 arası *yaşlı*, %10'dan fazla ise *çok yaşlı toplum* denmektedir (Abduşoğlu, 2012: 81-82). Hastalıkların erken teşhisi ve tedavisi, koruyucu sağlık hizmetleri, doğurganlık hızının ve bebek ölümlerinin azalması, vb. bilimsel gelişmeler demografik değişimi, ortalama yaşam süresinin uzamasını ve nüfus yaşlanmasını kolaylaştırmıştır.

Günümüzde *küresel yaşlanma* sürmektedir. 2006 DPT verilerine göre dünya nüfusunun %10'u 65+ yaşadadır. 2010'da dünya nüfusunun 7.5 milyar, yaşlı nüfusun 1 milyar olması beklenmektedir. 2011 TÜİK ADNKS'ne göre, Türkiye'de 65+ yaş %7.2'dir. 2025'te %11, 2050'de %17 olması beklenmektedir. Marmara, Doğu ve Batı Karadeniz bölgeleri çok yaşlı, Ege ve Orta Anadolu yaşlı, diğer bölgeler yetişkin nüfusa sahiptir. Genç nüfuslu bölgemiz bulunmamaktadır (Kumtepe ve Akay, 2012: 61-71, 76).

Türkiye'de nüfus artış hızı azalmakta ve doğurganlık hızı düşmektedir, 2009'da bu oran %2.12'dir. Buna karşılık *beklenen yaşam süresi* uzamaktadır. 2009 TÜİK'na göre Türkiye'de yaşam beklentisi 73.7 yaş; 2015'te 72.3 yaş, 2025'te 75.9 yaştır (A. Canatan, 2012: 357-360; Kutsal, 2008: 1). 2011 TÜİK'na göre, Türkiye'de yaşam beklentisi erkeklerde 72, kadınlarda 77.1 yıldır. 2012 TÜİK'na göre de toplumumuzda yaşam beklentisinin 2025'te erkeklerde 73.1, kadınlarda 78.9 yıl olması beklenmektedir. 2013 TÜİK'na göre, toplumumuzda ortalama yaşam beklentisi 76.9 yıl, erkeklerde 74.7 yıl ve

kadınlarda 79.2 yıldır; bunun 2023'te erkeklerde 75.8 yıl ve kadınlarda 80.2 yıl olması beklenmektedir (Aydemir, 2014: 1, 13; O. Koç, vd. 2012: 278).

Ülkemizde *demografik yaşlanma* 1920-1930'larda başlamış, 1970'lerden itibaren belirginleşmiştir, nüfus planlamasının toplumsal yaşlanmaya etkisi dikkat çekmektedir. Genç nüfuslu Türkiye hızla *yaşlı topluma* dönüşmektedir. Öyle ki 1960'ta 1 milyon olan yaşlı sayısı günümüzde 7 kat artmıştır. 2023'te *durağan nüfus* olmamız beklenmektedir. Yaş gruplarının nüfus artış hızı da değişmektedir. 2008 TÜİK verilerine göre, nüfus artış hızı genç yaş gruplarında azalmakta ve ileri yaş gruplarında artmaktadır (Kumtepe ve Akay, 2012: 61-71, 76).

Modern dönemde *yaşlılığın yapısal değişimi* dikkat çekmektedir: *Yaşlılığın gençleşmesi, meslekten arındırılması, kadınsallaşması, tekilleşmesi ve ileri yaşlılık* Günümüzde bazı yaşlıların kendini oldukça zinde ve genç hissetmesi buna örnek verilebilir. Yine 20. yüzyıl sonunda 60 yaşındaki kişilerin, günümüzde ise gelişmekte olan ülkelerde 75+ yaştakilerin ve gelişmiş ülkelerde 80+ yaştakilerin 'yaşlı' sayılması da zaman içindeki değişimi göstermektedir (Ceylan, vd. 2015: 35, 64-65).

Toplumumuzda da yaşlılığın yapısal değişimi görülmektedir. Şentürk ve Ceylan'ın 2015'te yaptıkları bir araştırmaya göre, hem Türkiye genelinde hem İstanbul'da yalnız yaşayan yaşlıların ve yaşlı kadınların sayısı artmakta, kadınların %20'si yalnız yaşamayı tercih etmektedir. Kent merkezindeki, eşi ölen veya boşanan kadınlar tekrar evlenmek istememektedir (Şentürk, 2015c: 283-291).

Modern toplumda yaşlılık toplumsal bir problemdir; demografik değişim, yaşlılığın yapısal ve toplumsal değişimi, yeni yaşlanma tarzları dikkat çekmektedir. Yaşlılığa bakışta kutuplaşmadan da bahsedilebilir; yaşlılığın olumlu ve olumsuz yönleri, sevilen ve sevilmeyen yaşlılar ayrımı görülebilir. Kalıplaşmış yaşam süreçlerinin ortadan kalkması sonucu yaşlılıkta *çoğullaşma* ve yalnız yaşamının artması sonucu yaşlılıkta *tekilleşme* görülmektedir (Tufan, 2003: 80-92, 209-216; 2007: 15-26, 31-42, 113; 2007a: 2; 2007b: 20-30, 126; 2008: 6, 12-13, 25-26; 2010: 26-27; 2011: 18-22; 2012: 15-18).

Ayrıca *yaşlılığın kadınsallaşması* dikkat çekmektedir, günümüzde ileri yaşta kadınların sayısı erkeklerden 2-3 kat fazladır. Tüm ülkelerde yaşlı kadınların sayısı yaşlı erkeklerden fazladır, fakat bu yaşlı kadınların eğitim ve gelir seviyesi yaşlı erkeklerden düşüktür. Türkiye'de ise yaşlı kadınların %84'ünün ve yaşlı erkeklerin %70'inin eğitimi yoktur. Yaşlı erkeklerin %75'inin, yaşlı kadınların ise %38'inin geliri vardır. Yaşlı

erkeklerin %86'sı ve yaşlı kadınların %45'i evlidir. Toplumumuzda *ileri yaşlılık* da artmaktadır (Kırdı, vd. 2007: 5-11, 42, 103). Kısacası -özellikle de 2030-2050 yılları arasında- kalabalık bir yaşlı nüfus ve hızlı nüfus yaşlanması beklenmektedir. 2010 TÜİK verilerine göre Türkiye'de yaşlı nüfus oranı %7.1'dir ve 2025'te bunun %17 olması beklenmektedir (A. Canatan, 2012: 357-360; Güngör, 2012b: 255, 262-263).

Ancak ülkemizdeki genç nüfus nedeniyle toplumsal yaşlanma pek önemsenmemektedir. Endüstrileşmiş ülkelerde *nüfusun grileşmesi veya gri şafak* denen süreç yaşanmaktadır (Örneğin 65+ yaş nüfus Britanya'da 1850'de %5 ve 2000'de %15'tir. 60+ yaş nüfusun 2030'da Almanya'da %50 olması beklenmektedir.). Türkiye'de de bu süreç başlamıştır çünkü yaşam süremiz her 10 yılda 2.5 yıl uzamaktadır (Giddens, 2005: 161-162; Onur, 2011: 342-346).

Demografik yaşlanma etkenleri ise nüfus yapısındaki değişimle alakalıdır. Bu değişimler uluslar arası göç ve yaşlı nüfusta artış, doğurganlık hızında, ölüm ve bebek ölüm oranında azalmadır. Yaşlı nüfusun artış hızı hem ülkeye göre hem sosyoekonomik gelişim ve refah seviyesine göre değişmektedir; 2000'de en uzun yaşam beklentisi Japonya'da 82, Hong-Kong'da 81.7, İsveç'te 80.6, İtalya'da 79.9 yıldır. Türkiye'de yaşam beklentisi 2006 TÜİK'na göre 70 yıldır. 2010 TÜİK'na göre 60+ yaş grubu %10.3'tür. Bunun 2020'de %15 ve 2050'de %30 olması beklenmektedir. Dünyada yaşam beklentisi 2004'te Japonya'da 90, Almanya'da 78, Afrika ülkelerinde 50 yıldır.

Kadınlarda yaşam beklentisi daha fazladır; 2010'da Norveç'te yaşam beklentisi kadınlarda 83 yıl ve erkeklerde 78 yıldır. Rusya'da kadınlar erkeklerden ortalama 10-12 yıl daha uzun yaşamaktadır. Günümüzde ayrıca 80+ yaş nüfus da artmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Japonya'da 2000'de %3.7, 2030'da %11.1'dir. Türkiye'de 2030'da 84 milyon nüfusta 60+ yaş %10.1, 65+ yaş %12.9 ve 80+ yaş %2.4 olması beklenmektedir. Kadınlar 2001'de Japonya'da ortalama 95 yıl ve ABD'de 101.5 yıl yaşamaktadır (Kalınkara, 2011: 71-82; Tufan, 2003: 80-88; 2007: 15-26, 31-42, 113).

Modernleşme sürecinde göç ve kentleşme, ailedeki ve toplumsal yapıdaki değişim sonucu yaşlılığın yapısal değişimi gerçekleşmekte ve yaşlanma süreçleri farklılaşmaktadır (Ceylan, vd. 2015: 35, 64-65). Kısacası toplumumuzda yaşlılığın *yapısal* değişimi sürmekte ve normal yaşlanma süresi uzamaktadır. Ayrıca sosyolojik değişim de dikkat çekmekte, toplumda yaşam standardı yükselmekte ve yeni yaşam tarzları ortaya çıkmaktadır.

Bireysel yaşlanma ve toplumsal yaşlanma ise birbirinden farklıdır. Modernleşme sürecinde toplumumuzda yaşlıların bölgesel dağılımı da değişmektedir. Bu konuda kentte yaşlının sosyal hayata katılımı, gecekondular, köyden kente göç ve yaşlı göçünde artış gibi örnekler verilebilir. Demografik değişimin etkileri ise bölgelere göre değişmektedir. 2010 TÜİK verilerine göre, Aydın ve Nazilli’de yaşlı oranı %20, bazı köylerde %30’dur, yaşlıların %14’ü ise 80+ yaşlıdır (Tufan, 2003: 77-92, 209-216; 2007: 15-26; 2007a: 2; 2007b: 20-30, 126; 2008: 6, 12-13, 25-26; 2010: 26-27, 53-55; 2011: 18-22; 2012: 15-18, 26-27).

Öte yandan bu demografik değişimin uzun süreli etkileri olabilir. Genelde yaşlılarımızın yaşam koşullarını iyileştirici düzenlemelere ihtiyaç vardır. Konut ve çevre düzenlemeleri, engelli yaşlılara özel ve denetimli konutlar yapılması, kamu taşımacılığı düzenlemeleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca düzenli olarak yaşlılık raporları hazırlanabilir veya yaşlılık veri bankası oluşturulabilir. Böylece genel ve yerel yönetimlerde yaşlılıkta bakıma muhtaçlık ve engellilik bilgileri bir araya getirilebilir. Aydın, Nazilli’de bu konuda bazı çalışmalar yapılmaktadır (Devran, 2007: 11-13). Öte yandan ev ortamının yaşlıya göre düzenlenmesi de yaşlının hayatını kolaylaştırabilir; evde elektrik, su, ısıtma, havalandırma sistemi gibi düzenlemeler buna göre yapılabilir (Özcebe, 2007b: 133-138).

Aslında toplumumuzda yaşlı nüfustaki artış da bazı toplumsal değişimleri beraberinde getirmekte ve yaşlılar hizmet talep etmektedir, sosyal güvenlik hakları ve sağlık hizmetleri bunlardan bazılarıdır. Ekonomideki, çevre koşullarındaki ve ailedeki değişim de belirgindir; yalnız yaşayan yaşlı sayısı artmakta ve yaşlı bakımı ihtiyacı gündeme gelmektedir. Dolayısıyla yaşlılara yönelik olumlu politikalar geliştirilebilir ve yaşlıların yaşam kalitesi artırılabilir. Fakat demografik yaşlanma arttıkça bazı uygulamalar sürdürülemeyebilir; erken emeklilik ve yüksek işsizlik maaşı bu uygulamalardan bazılarıdır (Kalınkara, 2011: 87-93). Öyle ki günümüzde dünyada emeklilik yaşının 70’e çıkarılması konusu gündemdedir hatta Almanya’da emeklilik yaşı 67 olmuştur (Erçil, 2012: 184).

Günümüzde *ebeveynlik sonrası evlilik* süresi yani çocukların evden ayrılıp, kendi yuvalarını kurmalarından sonra, eşlerin birlikte geçirdikleri süre uzamaktadır, bu süre 20-30 yıl civarındadır. Dolayısıyla uzun süren evliliklerde bazı problemler ortaya çıkabilir; davranışlarda ve beklentilerde uyumsuzluk, eşlerde ve rollerde değişim, yıllarca biriken problemler bunlardan bazılarıdır. Yaşlı çiftlerin evliliklerinde de baskı ve gerilim olabilir.

Sadece ideal durumlarda eşler arasında arkadaşlık, ortak yaşam hikayeleri ve tecrübeler vardır; karşılıklı saygı, sevgi ve şükran duyguları görülür.

Kısacası aile, toplum ve nüfus yapısındaki değişimler genelde yaşlılığın ekonomik, siyasal, kurumsal ve bireysel koşullarını değiştirmiştir. Yaşlılıkta çoğullaşma, farklılaşma ve bireyselleşme bunlardan bazılarıdır (Tufan, 2003: 209-228; 2007: 15-26, 31-42, 53-55, 113, 125; 2007a: 2; 2007b: 20-30, 126; 2008: 6, 12-13, 25-26; 2011: 18-22; 2012: 15-18). Modern toplumda yaşlının topluma katılımı umulur, sağlıklı ve aktif yaşlanma önerilir. Ancak yaşlının yaşam kalitesi yükselse de, toplumdaki değeri azalabilir. Yaşlıların önemli sorunları kuşaklar arası iletişimsizlik ve değer çatışması, yabancılaşma, sosyal dışlanma, rolsüzlük rolü, yalnızlık ve sağlık sorunlarıdır (Kalınkara, 2011: 68-69, 111, 157-166).

3.1.2. Kuşaklar Arası İlişkiler Açısından Maneviyat

İnsanlar arasındaki ilişkiler çok çeşitli nedenlerle olumlu veya olumsuz olabilir. Ancak modernleşme sürecindeki hızlı toplumsal değişim nedeniyle genç ve yaşlı kuşak arasındaki ilişkilerin öneminin arttığı anlaşılmakta ve mevcut durum farklı açılardan açıklanmaya çalışılmaktadır. Tezimizde bu konu aile açısından ele alınmaktadır.

Yaşlıların ailedeki ve toplumdaki yeri kişiye, zamana, kültüre ve topluma göre değişmektedir. Farklı toplumlarda yaşlılarla ilgili *olumlu* uygulamalar görülebilir. Bu konuda Magellan'da Yaghanlarda yaşlılara saygı, Asya'da Aleutlarda yaşlılara ve anne babaya iyi davranma, Avustralya'da Arandalarda *gerontokrasi* yani yaşlıların toplumu yönetmesi, Çin'de üst yönetimde yaşlıların olması, Amerika'da İnkalarda anne babaya itaat ve yardım, Antik Yunan'da yaşlıların danışman, güç ve iktidar sembolü olması gibi örnekler sıralanabilir.

Fakat yaşlılara yönelik *olumsuz* uygulamalara da rastlanır: Eskimolarda ve Kuzey Avrupa'daki topluluklarda yaşlıların ölüme terk edilmesi, Sibiryada Çukçenlerde yaşlıların törenle öldürülmesi, Sudan'da Dinkalarda yaşlıların diri diri toprağa gömülmesi, Avustralya'da Murnginlerde yaşlının daha ölmeden dini cenaze töreninin yapılması ve Japonya'da Ainu topluluğunda yaşlı kadınların değersiz yaratıklar sayılması (Bulut, 2012: 401-402; Kalınkara, 2011: 52-69; Oğuz, 2007: 53-54).

Kuşak kavramı gençlerin görüşlerinin ve olaylara tepkilerinin, dünyayı algılama şeklinin yaşlılardan farklı olmasıyla alakalıdır; olumlu veya olumsuz anlam içerebilir. Bu konuda aynı yaşta olma ve arkadaşlık ilişkisi, 'benim kuşağım, senin kuşağın' gibi

ayrımalar örnek gösterilebilir. Aynı çağda yaşayan bireylerin birbirleriyle ilişkileri ve sosyal tecrübeleridir, bireysel değildir. Dolayısıyla kuşaklar toplumdaki sosyokültürel süreçleri etkiler, böylece toplumsal birlik veya değişim sağlanır. Sonuçta dünya görüşü, kültürel geçmiş ve yaşam tarzı ile ilgili *kuşak kimlikleri* ortaya çıkar. Belli bir kuşakta değerler, inanç ve tutumlar ilk yetişkinlikten yaşlılığa kadar paylaşılabılır ve sürdürülebilir. Aslında her kuşak farklıdır fakat aynı zamanda kendinden önceki kuşaklarla da ilişkilidir. Kuşak kimliği ve değerleri de karşılıklı iletişim ve kültür alışverişi içinde gerçekleşir. Kültür ve din kuşaklar arası devamlılığı sağlar.

Kuşaklar çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir; *eski kuşak ve yeni kuşak*, yaşa dayalı *grup kuşakları ve aile kuşakları*. Kültüre ve döneme veya on yıllık yaş gruplarına göre de kuşak grupları ayrılır. 1960 sonrasında kuşaklarla ilgili çalışmalar artmıştır. Kuşaklar arasındaki kültürel farklar, siyaset ve ideoloji, din ve maneviyat ilişkisi araştırılmaktadır. *Kuşak boşluğu* durumunda ise herkes kendi kendinin otoritesi olur (Örneğin 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da *kontROLSÜZ kuşak* ve ABD’de *Nüfus patlaması kuşağı*).

Kuşakların sosyal, kültürel ve siyasal değişimleri önemlidir. Çünkü gençler ve yaşlılar arasında belirgin farklar olabilir; 21. yüzyılda *Yeni binyıl kuşağı* buna örnektir. Savaşlar, kitle iletişim, küresel ekonomi ve tüketim kültürü gibi toplumsal değişimler de kuşakları etkiler. Kuşaklar arasındaki sınırları belirleyen etkenler ise değişebilir (Örneğin ABD’de ekonomi ve *Depresyon kuşağı*, doğum oranında artış ve *Nüfus patlaması kuşağı*, kültür ve *X kuşağı*).

Modern toplumda kuşak sınırları önemsenmektedir, kitle kültürü ve medya etkisi belirgindir. Yaş gruplarının yer değiştirmesi durağan ve yaşlı toplumlarda pek değişiklik oluşturmaz. Ancak hızlı toplumsal değişim görülen toplumlar farklıdır. Günümüzde yaş grupları arasındaki mesafe zaman farkının ötesindedir hatta davranışlara da yansır, *teknoloji kuşağı* buna örnektir. Kuşak etkisi de kişiye göre değişebilir; kimi insan 20’li yaşları kimisi de yaşlılarla ilgili hatıraları önemser.

Aslında büyük toplumsal değişimler hem genç kuşağı hem yaşlı kuşağı etkilemektedir. ABD’de 1945 sonrasında siyasi ve dini kurumlara güvenin azalması, *İnsan hakları hareketi ve Gençlik hareketleri* buna örnek gösterilebilir. Kuşaklar bazen dini ve manevi özellikleriyle de tanınmaktadır: 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da dini kurumlarda gerileme ve karşıt akımlarda artış; ABD’de *Nüfus patlaması kuşağında*

Doğu öğretileri, meditasyon ve maneviyatçılık; *X kuşağında* dini çoğulculuk, popüler din, görsel ve elektronik kültür gibi örnekler bunlardan bazılarıdır.

Çünkü kuşak grupları *dini ve manevi değerlerin* taşıyıcısıdır, dini aktarımda anne baba etkisi belirgindir. Yaşlılar genelde geleneksel dini uygulamaların sürdürülmesini sağlar. Ayrıca insanın yaşlandıkça dine ilgisi ve dini uygulamalara katılımı artabilir. Kuşaklar yeni dini ve manevi tarzların, yeni kültürel ve toplumsal yapıların da taşıyıcısıdır (Örneğin çokkültürlülük, gençlere yönelik çalışmalar ve ikinci kuşak göçmenler). Günümüzde genç ve yaşlı kuşak arasındaki fark -yaş farkının ötesinde- gençlerin karşı kültüre maruz kalmasıyla da açıklanmaktadır; dini bağlılık ve dini katılım araştırmaları, kuşaklar arasındaki kültürel ve dini farklar buna örnek gösterilebilir (Roof, 2012: 37-62).

Geleneksel kurumlar kuşaklar boyunca kültürel ve dini kimliğin taşıyıcısı sayılmışlardır. Modern toplumda geleneksel kurumların zarar görmesinin etkileri görülmekte ve bu durum araştırmalara konu olmaktadır. Geleneksel yaşam tarzının tüketim kültürüyle yer değiştirmesinden ve kültürel hafıza kaybından bahsedilmektedir. Ayrıca postmodern toplumda kuşaklar arası süreklilik konusu tartışılmaktadır; çoklu kimlikler ve dini çeşitlilik, genç kuşaklara dini değerlerin aktarılamaması, vb. konular gündemdedir (Guest, 2012: 98-109).

Kuşaklar arası ilişki kavramı aslında farklı kuşaktan kişiler arasındaki sosyal ilişkileri gösterir. Demografik değişim nedeniyle toplumumuzda kuşaklar arası ilişkilerin önemi giderek artmaktadır (Tufan ve Yazıcı, 2009: 3-6). Maddi ve kültürel değer paylaşımı gibi aile ve akrabalık temelli dayanışma ağları da yaygındır. Kuşaklar arası ilişkilerle ilgili araştırmalarda, gençlerin yaşlılara karşı tutumu, yaşlılığın nasıl algılandığı, kuşaklar arası etkileşim, çatışma ve dayanışma, yaşlının ailedeki konumu ve saygınlığı konularına odaklanılmaktadır (Baran ve Çoban, 2012: 192-200; Tamer, 2014: 7, 18-19, 25-27).

Kuşaklar arası etkileşim toplumsal kültürün sürdürülmesi açısından önemlidir. Yaşlı bireyler birikimlerini genç kuşaklara aktarır, böylece toplumda kültürel birikimin ve değerlerin sürekliliği sağlanır, torunlara kültürel değerler aktarılır. Ailede yaşlı kişi ve çocukları arasında karşılıklı destek akışı da olabilir; bu konuda yaşlının çocuklarına para yardımı yapması, çocukların da hastayken yaşlıya bakması ve ev işlerine yardım etmesi gibi örnekler sıralanabilir. Yaşlının genç kuşakla iletişimi ve arkadaşlarıyla sosyal

ilişkileri aslında sosyal uyumu ve yaşam memnuniyetini arttırmaktadır. Fakat toplumumuzda yaş ilerledikçe arkadaş edinme azalmakta, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri zayıflamakta; bunların yerini aile almaktadır. 2011'deki bir araştırmaya göre, 65+ yaşta arkadaşlarla görüşme sıklığı azalmaktadır (Ceylan, vd. 2015: 49-52).

Kuşak araştırmalarında değerler konusu önemsenir. Çünkü özellikle hızlı ekonomik gelişme görülen modern toplumların değerlerinde kuşaklar arası fark dikkat çekmektedir, *genç kuşağın değerleri yaşlı kuşağın değerlerinden farklıdır*. Hatta 1981-1991 Dünya Değerler Araştırması verileri de bunu göstermektedir. Bu araştırmaya göre dindarlık ve cinsiyet rolleri, ekonomik gelişme ve demokratik kurumlar gibi bazı konularda gençlerle yaşlılar arasında değer farkları belirgindir (Korkmaz, 2013: 62-66).

J. Treas ve V. L. Bengtson'a göre (1987), yaşlı kişi ve aile arasındaki etkileşim çeşitli şekillerde sınıflandırılır: *İlişki Dayanışma Modeli* (aile bireyleri arasında iletişim ve çatışma), *Etki Dayanışma Modeli* (anne baba ve çocuk etkileşimi) ve *Paylaşım Dayanışma Modeli* (Örneğin kriz dönemlerinde aile bireyleri arasında dayanışma. Kalınkara, 2011: 157-169).

Aslında insan yaşlandıkça akraba olunan kişi sayısı artmakta, aileye yeni üyeler ve yeni kuşaklar eklenmektedir. Günümüzde doğum oranındaki düşüş her çocuğa ilgiyi arttırmıştır denebilir hatta kardeş kavgasında azalma da mümkündür. Ölüm oranındaki düşüş ise kuşaklar arası ilişkileri ve güçlü bağları geliştirebilir. Çünkü toplumda çoğunluk yaşlı olursa, olgunluk farkından doğan kuşaklar arası çatışmalar azalabilir. Yaşlı akrabalar kendi deneyimlerini ve yaşlılıktaki toplumsallaşma tarzlarını gençlere aktarabilir (Onur, 2011: 343-346). Ekonomik durum ve coğrafi mesafe de kuşaklar arası ilişkileri etkilemektedir. Bir yanda kentte kendi geçimini sağlayabilen yaşlılar, diğer yanda köyden kente göç etmeyen yaşlılar görülmektedir. Genelde aradaki mesafe arttıkça yaşlılar ve çocukları arasındaki sosyal ilişki azalmaktadır (Tamer, 2014: 7, 18-19, 25-27; Tufan ve Yazıcı, 2009: 3-6).

Yaşam süresinin uzunluğu nedeniyle günümüzde birçok anne baba çocuklarıyla birlikte yaşlanmaktadır. Emekli olan ve kendi çocuklarını evlendiren çocuklar, artık anne babalarına bakmak durumundadır. *Orta kuşak sıkışması* denen bu durumda, yetişkinler hem çocuklarının hem anne babalarının isteklerini yerine getirmekte zorlanabilirler. Çocukların boşalttığı yuva, yaşlanan anne babalar tarafından doldurulur. Geleneksel olarak yaşlının bakımını orta yaştakiler üstlendiğinden, kadınların dışarıda çalışması

durumu zorlaştırabilir (Onur, 2011: 343-346). Orta yaşta kişinin yaşlı anne babasına bakması durumunda, çalışan kadınlar iş ve aile sorumlulukları arasında denge kurmakta zorlanabilir veya bakıcı depresyonu ile karşılaşılabilir (Holdsworth, 2013: 29-30, 35-38).

Çekirdek ailede yaşlı bakımını üstlenen kadınların çocukları, eşleri ve işleri ile ilgili başka sorumlulukları da vardır. Bu nedenle orta yaşta kız çocuklar ve gelinler iki kuşak arasında sıkışabilir ve zor durumda kalabilirler. Buna *sandviç kuşak* denmektedir. Dolayısıyla ailede bebek, kronik hasta ve yaşlı bakımı gibi bakım gereken durumlarda evde bakım hizmetlerine yönelme görülmektedir (A. Canatan, 2012: 171).

21. yüzyılda gelişmiş ülkelerde yaşam düzenlemeleri değişmiştir. 1980'de ABD'de 65+ yaştakilerin sadece %15'i çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Günümüzde yaşlıların yalnız yaşama eğilimi olsa da, çoğu akrabalarına yakın yaşamayı tercih etmektedir. Yaşlıların çocuklarla ilişkileri de cinsiyete göre değişir. Genelde kadınların kızlarıyla ilişkileri daha uzun sürelidir. Erkekler anne babalarına ekonomik, kızlar ise toplumsal ve duygusal destek sağlamaktadır. Orta kuşak ise kuşaklar arası bağın köprüsü sayılır. Yaşlı kişiler çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır; *paylaşılmış, uzak, simgesel, bireyselleşmiş büyükanne ve büyükbaba* (Onur, 2011: 343-346).

Yaşlı çiftler de *geleneksel ve modern çift* diye ayrılabilirler. Emekli çiftler genelde yeniden uyum ve denge dönemi geçirmektedir; *boş yuva sendromu* veya torunu aşırı sevme görülebilir. Gündelik yaşamda yaşlı kadın ve yaşlı erkeğin alanı farklıdır. Fakat ailede uyum için bazı düzenlemeler yapılabilir. İletişim artırılabilir, eşle birlikte gelecek planları; bütçe ve mekan düzenlemeleri yapılabilir. Yine de yaşlılıkta eşler arasındaki sorunlar, kişisel kriz ve anlaşmazlıklar artabilir (Hofman, 2012: 44-60, 108-119, 148, 168-169).

B. Neugarten'e göre (1968), orta yaş döneminde büyükannelik ve büyükbabalık rolleri kazanılır, birikimler torunlara aktarılır. Torunlar ile ilişkiler çeşitlilik gösterir çünkü torun biyolojik yenilenme ve biyolojik süreklilik duygusu veya 'artık genç değilsin' imajı vermektedir. Büyükanne ve büyükbabalık tarzı da kişiye göre değişir; *resmi, eğlence arayan, zorunlu ebeveyn, uzak figür veya aile sağduyusu*, vb. Torunu sevme ve hoşgörü, oyun arkadaşı olma, toruna bakma, sadece tatillerde görüşme veya torun ile otoriter ilişki tercih edilebilir (İlhan, 2012: 256-257). Ancak toplumumuzda büyükannelik veya büyükbabalık rolünün genelde yaşlıya olumlu enerji verdiği anlaşılmaktadır (M. Durak, 2012: 285-292, 300).

A. Kornhaber'e göre (1996) büyükanne ve büyükbaba rolleri *işlevsel, duygusal ve ruhsal rol* şeklinde sınıflandırılır (Örneğin günlük yaşamda etkileşim, torun sevgisi ve sevilme, ruhsal doyum. İlgar, 2008: 67-68). Modern toplumda büyükanne ve büyükbabalar soy zincirinin ve soyadının devamını, ailenin birleşmesini sağlar. Ayrıca aile tarihini temsil eder, zamansal devamlılık, ölüm korkusunu engelleme ve teselli işlevi görürler. Büyükannenin aile dayanışmasına ve aileyi bir arada tutmaya kendini adanması veya annelik görevini kızına aktarması mümkündür. Özellikle büyükanne büyükbaba ve torunlar arasında kuşaklar arası duygusal bağlar oluşur. Hatta artık dört beş kuşağa yayılan bir aile de mümkündür çünkü toplumda 100+ yaşta kişiler de vardır. Yaşlı aile büyüğü hayatın tüm zamanlarını temsil eder: Geçmiş, bugün ve gelecek (Hofman, 2012: 108-119, 128-134, 148, 168-169).

Günümüzde modernleşmenin etkileri çeşitli şekillerde görülmektedir: Demografik değişim, yaşlı toplumsallaşması, ailede çatışma ve kuşaklar arası çatışma. Kuşaklar arası ilişkiler ülkemizde aile sorunu, endüstri ülkelerinde ise toplum sorunu sayılır. Toplumumuzda birkaç kuşak bir arada yaşadığından, kuşaklar arası dayanışmanın önemi artmaktadır. Çünkü üç, dört veya beş kuşak bir arada bulunmaktadır. Ailenin ekonomik durumu aile içi kuşak ilişkilerini etkiler hatta ekonomik durum iyileştikçe gençlerin yaşlıyla ilişkileri daha iyidir. Bazen de yaşlı kişi yetişkin çocuklarını maddi açıdan destekler (Kalaycıoğlu, 2012: 52-57; Tufan ve Yazıcı, 2009: 3-6; Tufan, 2007b: 7, 57-63, 126; 2011: 16, 25-34, 75-77).

Kuşaklar arası ilişkilerde benzerlik ve farklılıklar görülebilir. Bu konuda çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir; haklar ve sorumluluklara dayalı *Normatif Kuşaklar Arası Düzen Yaklaşımı* buna örnektir. Kuşak ilişkileri genelde *çift kutupludur*; çatışma ve dayanışma, sevgi ve nefret, sempati ve antipati bir aradadır. Yaşlı kişi ve ona bakan yetişkin çocukları arasında çelişkili ve zıt hisler, arada kalma veya psikolojik baskı görülebilir; 65+ yaştaki bir kişinin ileri yaştaki anne babasına bakması buna örnek gösterilebilir.

Ailede ve toplumda yaşlının çevresindeki kişilerle ilişkileri pek çok etkenle alakalıdır: Kültürel, çevresel ve hukuki düzenlemeler; toplumsal beklentiler, ailenin objektif yaşam koşulları (ikamet, ekonomik durum, medeni durum, eğitim seviyesi), subjektif koşullar ve yaşlının subjektif algılaması (bireyin bilinci ve duyguları, huzur, mutluluk, subjektif sağlık); yaşlının bireysel, sosyal, ekonomik ve psikolojik birikimi.

Öte yandan yaşlı kişi -özellikle yaşlı yoksullar- sosyal dışlanmaya maruz kalabilir. Günümüzde yaşlılara karşı bazı davranışlar şekilci bulunmakta ve eleştirilmektedir. Yaşlıya saygı göstergesi olarak ayağa kalkma ve yaşlının elini öpme ancak gerçekte ona saygı duymama gibi durumlar buna örnek gösterilebilir (Kalaycıoğlu, 2012: 52-57; Tufan, 2007b: 57-63, 87; 2011: 16, 25-34, 75-77).

Aile ilişkileri aktif yaşlılık için önemlidir. Ancak günümüzde yaşlıların toplumdaki statü ve saygınlığının değiştiği anlaşılmaktadır. Bazı ülkelerde geleneksel değerlerde yaşlıya saygı gösterilmesi ve sahip çıkılması, toplulukçu değerlerde de yaşlıya yetişkin çocukların bakması buna örnek gösterilebilir (M. Durak, 2012: 287-292, 300). Öte yandan yaşlılıkta sağlık sorunları ve bakıma muhtaçlık gibi toplumdaki yaşlılıkla ilgili olumsuz algılar gençlerin yaşlılığa bakışını etkilemektedir. Ancak yaşlılığın olumlu yanları da vurgulanabilir. Sabırlı, bilgili ve deneyimli olmak, çalışmak zorunda olmamak, serbest zamanı olmak, dini sorumlulukları yerine getirebilmek gibi özelliklerden bahsedilebilir (Tamer, 2014: 7, 18-19, 25-27).

Aslında yaşlılıkta aile ilişkilerinin önemi artar. Çünkü yaşlılar aile odaklı yaşam sürmektedir. Aile ilişkileri ise yaşlı ile birlikte çok sayıda kişiyi içerir; eş ilişkisi, çocuk ebeveyn ilişkisi, kardeşler arası ilişkiler, torunlarla ilişkiler, vb. Bu ilişkiler yaşlılar açısından en güvenilir ve sağlam destek ağını oluşturabilir. Toplumumuzda yaşlıların ailede en çok kardeşlerini önemsedikleri belirtilmektedir. Ancak bu durum her zaman gerçekleşmez. Çünkü aile bazen yaşlılar için risk de oluşturabilir ve bazı ailelerde yaşlıya yönelik şiddet ihtimali vardır. Eş ilişkileri ise yaşlılıkta daha olumludur denebilir çünkü yaşlı çiftlerin daha az tartıştıkları belirtilmektedir (Tufan, 2007b: 7, 57-63; 2011: 16, 25-34, 75-77). Kısacası yaşlılık döneminde aile *duygusal, finansal ve fiziksel destek* mekanizması işlevi görmektedir. Fakat yine de bir tarafta yaşlı anne babanın bazı beklentileri, diğer tarafta ailenin çeşitli ihtiyaçları ailede zaman zaman gerginlik ve strese, sorunlara neden olabilir (Ceylan, vd. 2015: 49-52).

E. O. İmamoğlu ve V. İmamoğlu (1992), Türkiye’de yaşlıları ve yaşlıların sosyal çevre ile ilişkilerini araştırmışlardır. Aslında yaşlıların çoğu çocuklarıyla birlikte oturmamaktadır. Yine de yaşlılar -özellikle 71+ yaş grubu- en çok evlerini ve çevrelerindeki insanları önemsemektedir. Toplumumuzda genelde çekirdek aile olsa da, geniş aile işlevi de yerine getirilir. Fakat aktif yaşlılık için bazen aile desteği veya profesyonel destek gerekebilir, deneyimlerin ve anıların paylaşımı sağlanabilir (M.

Durak, 2012: 285-292, 300; İmamoğlu ve İmamoğlu, 1992: 102-108). Toplumumuzda kentleşmenin en çok yaşlılarımızı etkilediği söylenebilir. Yaşlı anne babayla birlikte oturma veya yaşlıların yalnız yaşama nedenleri ise değişmektedir. Adet ve gelenekler, dini inançlar, yaşlının kendine bakabilecek durumda olması, vb. nedenler insanların tercihini etkilemektedir. Aile içi norm ve değerlerde de değişim görülmektedir (Kalaycıoğlu, 2012: 55-57; S. Yılmaz, 2012: 22, 78-85, 155-158, 165, 213-215).

Aile yapısındaki bu değişim ve sosyoekonomik koşullar yaşlılarımızı *yalnız* yaşamaya yöneltmiştir denebilir; çünkü yaşlılarımızın büyük bir kısmı yalnız yaşamaktadır. Yaşlının otoritesi, statüsü ve saygınlığı azalmış; yaşlının ihtiyaçlarının karşılanmasında gelenek ve görenekler yetersiz kalmıştır, bazen yaşlının dışlanması da sözkonusudur. Kısacası yaşlılar ve gençler artık pek anlaşmamakta, yaşlı ile çocuklarının hayatta farklı değerleri benimsemesi buna örnek gösterilmektedir. Yaşlı bireylerin ailede eskisi gibi maddi ve manevi yaşam yükünü paylaşmadığı, bu nedenle de ailedeki samimi duyguların ve saygının zayıfladığı belirtilmektedir. Ayrıca genç kuşakların ve akrabaların yaşlıları pek ziyaret etmedikleri, yaşlıların toplumda kendilerini yalnız hissettikleri vurgulanmaktadır. Bu durum yaşlılarımızı olumsuz yönde etkilemekte, depresyon ve intihar riskini akla getirmektedir (Konak ve Çiğdem, 2005: 37-41, 59).

3.1.2.1. Kuşaklar Arası Çatışma

Kuşak çatışması kültürel değişim sürecinde ailede birlikte yaşayan genç ve yaşlı kuşaklar arasındaki çatışmadır, toplumsal bir olgudur. Bireysel, sosyal, kültürel ve demografik nedenleri olabilir. Yaş ve cinsiyet, aile yapısı, eğitim ve meslek; örf, adet, din, gelenek ve görenek bunlar arasındadır. Aslında çatışma ve anlaşmazlık insan ilişkilerinin bir parçasıdır. Toplumdaki kültürel değişime genelde çocukların gençlerden, gençlerin de yaşlılardan daha kolay uyum sağladığı belirtilmektedir (Anıl, 2011: iii, 1-3, 17-20).

Endüstrileşmiş ülkelerde belirginleşen kuşaklar arası anlaşmazlık, 21. yüzyılda yaşlı oranının artmasıyla birlikte ülkemizde de gündeme gelebilir (Örneğin 1960'larda Afrika ülkelerinde, İtalya ve Japonya'da kuşak çatışması araştırmaları, sanayileşme sonrası Batı toplumları). İşsizlik nedeniyle yaşlıya yapılan yatırım genci, gence yapılan yatırım yaşlıyı rahatsız edebilir. Nüfus artışı, nüfus yapısındaki değişim ve beklentiler nedeniyle kuşaklar arası bazı toplumsal sorunlarla karşılaşılabilir. İleri yaşlılıkta artış ve yaşlıların yüksek yaşam standardı beklentisi de bu konuda etkili olabilir.

Üstelik yaşlılık ve yaşlanma sadece Batı Avrupa, Japonya ve Avustralya gibi gelişmiş bölgeleri değil; Afrika, vb. de dahil bütün ülkeleri ilgilendirmektedir. Türkiye’de de nüfusun ve yaşlı nüfusun artması, ortalama yaşam süresinin uzaması beklenmektedir. Türkiye’de 1998’de ortalama yaşam süresi erkeklerde 64.5, kadınlarda 68.6 yıldır. Nüfusumuzun 2050’de 100 milyon kişi olması beklenmektedir. Ayrıca toplumsal yaşlanma sürmektedir (Tufan, 2002: 55-56, 73-74, 83; 2011: 10-38, 50-70). Beklenen yaşam süresi de sürekli artmaktadır; bu süre 1950’lerde 50’li yaşlar, günümüzde ise 70’li yaşlardır (Çiftçi, 2012: 12).

Endüstrileşme sonucu babadan oğula mesleki bilgi aktarımı azalmış, yaşlılar toplumsal üretimin dışında kalmış, yaşlılık verimsizlik ve rolsüzlük ile bağdaştırılmıştır (Tufan, 2003: 110-112; 2011: 10-38, 50-70). Modernleşme sürecinde geleneksel aile yapısında çözülme ve kuşak çatışması görülebilir. Yaşlıya olumsuz bakış, yaşlı kuşağın tüketici ve muhtaç kişi sayılması gibi durumlarla karşılaşılabilir. Öte yandan toplumumuzda çekirdek aile yaygın olsa da, geniş aile ve akrabalık sistemi işlevsel açıdan varlığını sürdürmektedir. Bu konuda ailede yaşlının sorumlu birey sayılması, genç ve yaşlı kuşak arasında karşılıklı destek beklentisi olması, yaşlıya yardımın ailenin görevi sayılması, vb. örnekler verilebilir (Taşcı, 2012: 138-145).

Toplumumuzda kuşaklar arası anlaşmazlık nedenleri çeşitlilik göstermektedir; arkadaş seçimi, dini ve siyasi konular, geleneklere bağlılık bunlardan bazılarıdır. Genelde ailede kaynaklar, hedefler ve değerler konusunda anlaşmazlık yaşanmaktadır (Bkz. 1988, 2006 TÜİK Türk Aile Yapısı Araştırması; Baran ve Çoban, 2012: 193; S. Yılmaz, 2012: 22, 76-85, 155-165, 213-215).

Genç ve yaşlı kuşak arasındaki çatışma konuları ise çok çeşitlidir; eş, okul ve meslek seçimi; kız erkek arkadaşlığı, giyim tarzı ve moda, gelenek ve görenekler, alışkanlıklar ve serbest zamanı değerlendirme gibi konularda sorun yaşanmaktadır. Kısacası genç ve yaşlı kuşak günlük yaşamda pek çok konuda tartışma ve çatışma yaşamaktadır. Kuşaklar arası sorunların çözümü için gençlerin ve yaşlıların birbirlerinden bazı beklentileri vardır. Bu beklentilerden bazıları şöyle sıralanabilir: Sevgi, saygı ve güven; rehberlik ve anlayış gösterme; örf ve adetlere bağlılık, sorumluluk alma ve tecrübelerden yararlanma (Anıl, 2011: 23-24, 29-35, 45-47, 52-53, 78-84, 90-113, 119-127, 142-147, 155-157).

Teknolojik ve ekonomik gelişmeler de aileyi etkileyebilir ve kuşak çatışmasına neden olabilir; internet kullanımı, bilimsel bilgi birikimi ve zenginliğin artması buna örnek gösterilebilir. Kuşak çatışması aslında toplumsal hareketlilik, gelir dağılımındaki dengesizlik ve toplumsal değişim sonucu genç ve yaşlı kuşak arasındaki kültürel farkların artmasından kaynaklanmaktadır. Yaşlıların sosyoekonomik seviyesinde gerileme, gençlerin eğitim seviyesinde yükselme ve toplumda değer sisteminin değişmesi de bu konuda etkilidir.

Dolayısıyla farklı *kültürel ve dini değerlere* sahip kuşaklar arasında çatışma kaçınılmaz olabilir; yabancılaşma, kültürel ve dini kimlik aktarımında yetersizlik, aile kültürel değerlerinden uzaklaşma görülebilir. Çatışma alanları köylerde ve kentlerde farklıdır. Genelde meslek ve eş seçimi, geleneksel normların ihlali, arkadaş seçimi, kardeş geçimsizliği ve zararlı alışkanlıklar gibi konularda çatışma yaşanmaktadır.

Ancak hiçbir toplum çatışmasız değildir. Aslında kuşak farkından doğan anlaşmazlıklar yüzyıllar önce de vardı. Sümerlerde kıyafet tartışmaları buna örnek gösterilebilir. Eflatun yaşlı kuşağın genç kuşağa üstün olduğunu ve yaşlılara saygı duyulması gerektiğini vurgular. Aristoteles ise kuşak çatışmasını önlemek için anne baba ve çocuk arasındaki yaş farkının çok fazla veya çok az olmamasını önerir.

Kuşak çatışmasının *olumlu ve olumsuz işlevleri* vardır. Bağımsız düşünebilme ve yeni normlar, yaşlı kuşağın değişime zorlanması, iletişim kopukluğu, normların korunamaması ve değerlerin aktarılamaması, vb. bunlardan bazılarıdır. Dini konulardaki kuşak çatışması ise dindarlık seviyesi gibi sosyal veya psikolojik nedenlere bağlı olabilir. Gelenek ve modernlik arasındaki sorun farklı hayat tarzları ve ahlak anlayışı ile de açıklanmaktadır. Modern toplumda bireysellik ve çıkar ilişkileri buna örnek gösterilebilir. Ailedeki iletişim şekli ve çatışmalar genelde aile tipine göre değişir. Günümüzde geleneksel ve modern aile, geçiş ailesi farkı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca aile ilişkilerinde herkesin birbirini etkilediğini öne süren *Karşılıklı Etkileşim Modeli* dikkat çekmektedir (Anıl, 2011: 20-24, 29-53, 90-113, 119-127, 155-157; S. Yılmaz, 2012: 22, 28, 78-85, 97, 155-165, 213-215).

Günümüzde bilim ve teknolojideki gelişmeler toplumsal yaşamı ve insan ilişkilerini değiştirmektedir. Yaşam tarzındaki ve değerlerdeki değişim sonucu yabancılaşma ve iletişimsizlik, kuşaklar arası değer çatışması görülebilir. Genç ve yaşlı kuşak arasındaki mesafe artabilir; yaşlının yeniliklerden korkması ve eskiye özlem

duyması mümkündür. Yine de yaşlının bilgelik ve olgunluk farkını kullanması kuşaklar arası çatışmayı azaltabilir. Aslında yaşlanan kişi zamanla bu yaşlı rolüne alışmaktadır (Özben, 2008: 108).

Geleneksel toplumda kuşak çatışması pek yaygın değildir çünkü gençlerden beklentiler, gelenek ve görenekler bellidir. Modern toplumda ise toplumun gençlerden beklentileri pek net değildir. Bu nedenle kuşaklar arası çatışma yaşanabilir. Modernleşme sürecinde *değerler sistemi* değişmektedir. Yaşlı kuşak bilgi ve deneyimi genç kuşağa aktarır. Ancak kültürel değişim sürecinde yaşlının kendini yenilemesi gerekebilir; yaşlı kuşağın genç kuşaktan bilgisayar ve cep telefonu kullanmayı öğrenmesi buna örnektir. Kırsal alanda yaşlılar çevreye daha kolay uyum sağlar. Kent kültürüne yeterince uyum sağlayamayan yaşlı ise çocukları ve torunları ile kuşak çatışması yaşayabilir. Toplumda dulluk ve emeklilik, rolsüzlük rolü gibi yaşlılığa yüklenen anlamlar yaşlı kişiyi etkileyebilir. Kuşaklar arası farklar da çatışmaya neden olabilir.

Kuşak çatışmasına her toplumda rastlanır; yetişkin kuşak ve ergen kuşak arasındaki çatışmalar ve yaşlıların gençlerden şikayetçi olması bilinen bir durumdur. Bu çatışma toplumun ilerlemesini sağlayabilir hatta çatışma sonucunda yeni görüşler ortaya çıkabilir. Ancak çatışmalar toplumda dengesizliğe, sorunlara ve yabancılaşmaya da neden olabilir. Kuşak çatışmasının olumsuz etkilerini azaltmak için yaşlı ve genç, yaşlı ve çocuk, orta yaşlı ve bebek gibi farklı nüfus gruplarının bir araya getirilmesi önerilmektedir (A. Canatan, 2008: 65-67; Anıl, 2011: 18-24, 29-53, 155-157).

Modernleşme sürecinde *bireyselleşme ve özgürleşme*, kültürel değer aktarımını engelleyebilir ve sonuçta gençler kendi kültürel değerlerini oluşturabilirler. Fakat çocuğun toplumsallaşması ve kültür aktarımı gerçekleşmezse, ailede gençler ve yaşlılar arasında çatışma muhtemeldir. Çünkü gençler farklı kültürel değerleri benimsemişlerdir (S. Yılmaz, 2012: 22, 78-85, 155-165, 213-215). *Kuşak farklılıkları* bazen *kuşaklar arası boşluk* oluşmasına ve köprü kurulamamasına neden olabilir. Bu durumda yeni kuşak yeni değerleri, inançları benimser ve ailenin değerlerini, inançlarını terk eder. Göçmen topluluklarda yapılan araştırmalar, birinci ve ikinci kuşak arasındaki boşluk ve gençlerin ailenin dinini terk etmesi buna örnek gösterilmektedir (Smith ve Woodberry, 2006: 221). Kısacası kuşak çatışması biraz da değerlerin çatışmasıdır denebilir. Günümüzdeki aile değerleri ile sosyal yaşamdaki değerlerin çelişmesi, yaşlının değerlerini benimsememe ve gençlik kültürü buna örnek gösterilebilir.

Yaşam tarzındaki değişim de kuşak çatışmasına neden olabilir. Bunun örneği toplumsallaşma farkı ve toplumsal değerlerin gençlere aktarılamamasıdır. Modern toplumda anne babalarından daha iyi eğitilmiş ve deneyimli gençler ortaya çıkmıştır. Genç kuşağın yetişkinliğe geçiş süresi de uzamıştır. Öte yandan yaşlı kuşağın yeni gelişmeleri izlemesi zor olsa da, sürekli eğitim mümkündür çünkü özellikle eğitim seviyesi düşük yaşlı kadınlar toplumda sorunlarla karşılaşabilir. Ancak bir taraftan tüketim ve şiddet kültürü de yaygınlaşmaktadır; gençlerde markalı giyinme isteği ve filmlerde şiddet sahneleri dikkat çekicidir. Yine de kuşak çatışması azaltılabilir. Bu konuda kuşaklar arası iletişim ve empatinin artırılması, ortak değerlere bağlılık, gençlere sorumluluk verilmesi ve yaşlı kuşağın eğitilmesi önerilmektedir (Anıl, 2011: 20-24, 29-53, 154-158).

Fakat toplumda bakıma muhtaç kişilerin artması, aile ilişkilerindeki değişim ve zor yaşam koşulları kuşaklar arası ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilir. Ailede kadının çalışması; ekonomik, psikolojik ve toplumsal baskı; bakım kurumlarında yaşlılara yönelik profesyonel bakıcı şiddeti gibi örnekler verilebilir (Tufan, 2002: 55-56; 2003: 110-116; 2011: 10-38, 50-70). Yaşlılar arasındaki toplumsal cinsiyet, vb. farklar da kuşaklar arası gerilim ve çatışmayı arttırabilir. Günümüzde gençlik yönelimli tüketim toplumunda yaşlılar uyum sorunu yaşayabilir; yaşlı ihmali, fiziksel ve psikolojik ihmal gibi olumsuz durumlarla karşılaşılabilir (Bilton ve Bonnett, 2008: 86-88).

3.1.2.2. Kuşaklar Arası Dayanışma

Dayanışma geçmişte de günümüzde de önemsenmiş bir kavramdır. E. Durkheim'in geleneksel toplumda *mekanik dayanışma* ve sanayi toplumunda *organik dayanışma* ayrımı; G. C. Homans'ın *Toplumsal Alışveriş Teorisi* buna örnek gösterilebilir (Tamer, 2014: 7-16). *Kuşaklar arası dayanışma* hem ailede farklı yaş grupları arasındaki dayanışmayı hem toplumdaki yaşlılar gibi dezavantajlı gruplarla dayanışmayı gösterir. Ayrıca hak ve sorumlulukları da içerir, yaşlıların kaliteli yaşaması önemsenir (Özmete, 2012: 14).

Kuşaklar arası dayanışma uyuma ve *karşılıklılık prensibine* dayalıdır. Bu konuda aile kaynaklarının havuzda toplanması, yaşlının bağımlı olmaması ve duygusal destek gibi durumlara rastlanmaktadır. Dayanışma çok boyutludur; *rızaya ve norma dayalı dayanışma* görülebilir. Aslında yaşlılığın nasıl geçeceği biraz da kişinin kendine ve yaşamsal etkinlikleri yerine getirmesine bağlıdır. Çünkü insanın hayatı boyunca yaptığı

şeyler ve yaşadığı olaylar hem tüm hayatını hem yaşlılık sürecini etkilemektedir; iş ve eğitim, aile ve toplumla ilişkiler, vb. bunlar arasındadır (Kalaycıoğlu, 2012: 55).

Kuşaklar arası dayanışma modellerinde ailede ve toplumda genç ve yaşlı kuşaklar arasında dayanışma ilişkileri önemsenir. Küresel gelişmeler ve modernleşme süreci kuşaklar arası ilişkileri etkilemektedir. Yaşam süresinin uzaması, aile ve nüfus yapısındaki değişim, sanayileşme ve bireyselleşme bu gelişmelerden bazılarıdır. Kuşaklar arası dayanışma *işlevsel* (kaynak paylaşımı ve yardım), *ilişkisel* (ailede etkileşim), *uzlaşımsal* (değer, tutum ve inançlar), *duygusal* (olumlu duygular), *yapısal* (coğrafi yakınlık) ve *normatif dayanışma* şeklinde olabilir (aile içi rolleri benimseme). Gençler ve yaşlılar arasında *pratik* (hastalıkta bakım), *finansal* (para yardımı), *sosyal* (öğüt verme) ve *duygusal destek* şekilleri de görülmektedir (emeklilik durumu. Baran ve Çoban, 2012: 189-200). Kısacası kuşaklar arası dayanışmanın çok boyutlu olduğu anlaşılmaktadır (Tamer, 2014: 7-16).

Öte yandan toplumumuza uygun kuşaklar arası dayanışma modeli arayışı sürmekte, gönüllü gençlik hizmeti programları ve sosyal sorumluluk projeleri hazırlanmaktadır. Ayrıca yalnız yaşayan yaşlılara gönüllü toplumsal destek sağlanabilir, bakım hizmeti sağlanabilir ve ziyaretler gerçekleştirilebilir. Toplumda kuşaklar arası dayanışma bilinci oluşturulabilir (Hablemitoğlu, 2012: 206-213).

Kuşaklar arasındaki toplumsal bağlılık *duygusal, ilişkisel, konsensusa dayalı, işlevsel, normatif ve yapısal faktörlerden* etkilenmektedir. Bu faktörler toplumu ve grupları makrososyal seviyede (*makrogenler*, genç ve yaşlı kuşak, yaş kohortları), aileleri ve bireyleri de mikrososyal seviyede etkiler (*mikrogenler*, aile kuşağı, anneler ve kızları). Günümüzdeki araştırmalarda kuşak çatışmasının çok abartıldığı ve kuşak dayanışmasının ise pek önemsenmediği vurgulanmakta, kamu kaynaklarının yaşlıların lehine dağıtılmasına karşı çıkılması da eleştirilmektedir.

Kuşak ilişkileri konusunda çeşitli yaklaşımlar vardır: *Kuşak Eşitliği Yaklaşımı, Kuşak Bağımlılığı Yaklaşımı, Kuşak Çatışması Yaklaşımı ve Kkuşaklar Arası Çelişki Yaklaşımı*. Ancak günümüzde *Kuşak Çatışması Yaklaşımının* çok önemsenmesi eleştirilmektedir. Çünkü modern toplumlarda da -sadece çatışma değil- dayanışma da mümkündür. Kuşaklar arasında samimiyet, ilgi, sevgi, etkileşim ve yardımlaşma görülmektedir (Bengtson ve Oyama, 2007: 1-15).

Kuşaklar arası anlaşma önceden aile fertleri arasında karşılıklı yardımlaşmayı göstermekteydi. Yani ebeveyn yaşlanınca aile yönetimi çocuğa geçmekte ve bunun karşılığında yaşlı ebeveynin bakımı gerçekleştirilmekteydi. Günümüzde de kuşaklar arasında böyle bir anlaşma varsayılır yani çalışanlar (20-60 yaş) çocuk ve gençlerin bakımını sağlar. Böylece kendileri yaşlandıklarında önceden bakımını üstlendikleri tarafından bakılmaya hak kazanırlar. Sanayileşme ve kentleşme sonucu yaşlılar yoksullaşmış ve yasal düzenlemeler zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla 1889'da Almanya'da Yasal Emeklilik Sigortası ve 1949'da Türkiye'de İhtiyarlık Sigortası Kanunu çıkarılmıştır. Artık günümüzdeki *emeklilik sistemi* 'kuşaklar arası anlaşma' sayılmaktadır (Tufan, 2002: 71-72; 2005: 1-3; 2007b: 12-16, 39; 2007c: 11; 2011: 63).

Kuşaklar arasında geleneksel anlaşmayı gösteren normatif beklentiler vardır: *Biyososyal kuşak ve toplumsallaşma normları, gerososyal devamlılık normları, geriatrik bağımlılıklarla ilgili normlar*. Günümüzde kuşaklar arası anlaşmanın değiştiğinden, ailedeki ve ilişkilerdeki değişimden, yaşam seyrinin uzamasından bahsedilmektedir.

Çünkü hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde aileler çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle ailede yaşlı bakımının ve kuşaklar arası karşılıklılık normlarının değişmesinden bahsedilmektedir. Üstelik değerlerin ve normların değişmesi, toplumsal cinsiyet rolü farklılıkları da kuşaklar arası sevgi alışverişi gibi kuşaklar arası ilişkileri etkilemektedir. Yine de önümüzdeki yıllarda kuşaklar arası çatışma da, dayanışma da artabilir. Örneğin bir taraftan erken emeklilik kesintisine karşı çıkılmakta, diğer taraftan kuşaklar arası karşılıklı sosyal destek alışverişi sürmektedir.

Endüstrileşmiş ülkelerde aile mikrososyal seviyesinde kuşak problemi vurgulansa da (Örneğin bağımlı yaşlının bakımında yetersizlik); kuşaklar arası sık ve düzenli ilişkiler, yardım ve sosyal destek de sürmektedir. Kuşak dayanışması farklı şekillerde olabilir; *duygusal, ilişkisel, konsensusa dayalı, işlevsel, normatif ve yapısal dayanışma*. Hatta kuşaklar arası bağlılık ve destek ulusal sınırların ötesinde bile gerçekleşir (Örneğin Britanya'daki Güney Kore'li yaşlı göçmenler araştırması, aile üyelerini ziyaretin ve finansal yardımın sürmesi). Aslında her ülkedeki mevcut inançlar ve tercihler kuşaklar arası aile dayanışmasını etkilemektedir.

Endüstrileşmemiş ülkelerde de kuşak dayanışması sürmekte hatta bu durum kültürel değerler ve dini inançlarla desteklenmektedir. Ancak bazı yaşlılar yine de zor durumdadır, özellikle çocuksuz yaşlılar uzak akrabalara güvenmek zorunda kalmaktadır.

Oysa hem makro hem mikro seviyede kuşaklar arası dayanışmanın artması mümkündür; *dayanışma ve destek normları, karşılıklılık normları*, kuşak özgeciliği ve yaşlılara yeni roller verilmesi, vb. sağlanabilir (Bengtson ve Oyama, 2007: 1-15).

Günümüzde İspanya ve Portekiz gibi AB ülkelerinde kuşaklar arası dayanışmanın zayıfladığı belirtilmektedir. Asya toplumlarında anne babaya hizmet ve saygı değerleri, Afrika ülkelerinde ise aile yapısında kırılma görülmektedir. Özellikle Afrika'da AIDS hastalığı sonucu genç yaşta ölme oranının artmasına dikkat çekilmektedir. Aslında yaşlıların çoğu akraba, arkadaş ve komşuların desteğiyle yaşamını sürdürmektedir. Kurumsallaşma oranı ise düşüktür; bu oran 1990'da İsveç'te %10, Hollanda'da %9.7 ve Japonya'da %1.7'dir.

Öte yandan yaşlıların yalnız yaşaması dünyada çeşitli nedenlerle artmaktadır. Boşanmaların artması, çocuk sahibi olmama ve kente göç bu nedenlerden bazılarıdır. Hatta 2008'de Arnavutluk'ta bazı köylerde genç kalmaması nedeniyle yaşlılar tarlada çalışmak zorunda kalmışlardır. Çin, Hindistan ve Malezya gibi bazı Asya ülkelerinde çocuğa anne babaya bakma zorunluluğu getiren yasalar vardır. Birlikte oturma da teşvik edilir, Hong Kong ve Güney Kore'de bu kişilere vergi muafiyeti sağlanmaktadır. Ayrıca Avustralya gibi bazı ülkelerde ailede bakım verenleri eğiten gönüllüler ve sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır (Kalınkara, 2011: 166-169). Toplumumuzda ise bakıma muhtaçlık durumunda genelde aile üyeleri yaşlıya bakar (Örneğin %80 eşler, kızlar ve gelinler). Sürekli bakım gerektiğinde ise başkaları da devreye girer (A. Canatan, 2008: 67-69; 2012: 171).

Kısacası modern toplumda da kuşaklar arası *dayanışma ve yardımlaşma* görülür, yaşlı kişi hem alıcı hem verici konumdadır. Toplumda yaşlıya yönelik hizmetler veya yaşlının çocuklarına maddi yardımını buna örnek gösterilebilir. Genelde yaşlılar -tüm zorluklara rağmen- kendi evlerinde yaşamayı tercih etmektedir. Aile üyeleriyle olan ilişkilerde de hem yakınlığı hem mesafeyi korumaya çalışırlar. Bu durumda yakın bir yerde oturarak, çocuklarla duygusal ilişkiler sürdürülür. Çocuklar evlendikten sonra ise boş yuva sendromu görülmekte ve yaşlılar çocuklarıyla sosyal ilişkilerini sürdürmektedir (Kırdı, vd. 2007: 50-51, 106; Tufan ve Yazıcı, 2009: 4-5; Tufan, 2002: 71-72; 2005: 1-3; 2007b: 12-16; 2007c: 11; 2011: 63).

L. Rosenmayr (1969) buna *mesafeli yakınlık* demektedir. Türkiye'deki kuşaklar arası karşılıklı ilişkiler de buna örnek gösterilebilir (Güngör, 2012b: 262-264; Tufan,

2003: 116-119, 236, 254-255). 2000 TNSA'na göre Türkiye'de yaşlıların %39'u çocuklarına yakın oturmaktadır; %14.4'ü çocuklarının çok yakınında, %14.1'i çocuklarıyla aynı muhitte ve %10.5'i çocuklarına yakın muhitte oturmaktadır. Yaşlı bakımı %56.5 kendileri ve %41.4 çocukları tarafından gerçekleştirilir (İçli, 2008: 32-37). Toplumumuzda da hem çocuklar hem yaşlı anne babalar mesafeli yakınlığı veya mekansal yakınlığı korumakta, böylece yaşlıların sorunları çözülmekte ve beklentileri karşılanmakta, kuşaklar arası destek ve dayanışma da sürmektedir. Yaşlı kişi ile çocuklarının aynı evde, apartmanda, sokakta, mahallede, ilçede veya ilde oturması buna örnek gösterilebilir (Şentürk, 2015c: 286).

Ayrıca yaş ilerledikçe de çocuklarla birlikte oturma isteği artmaktadır. Öyle ki 2011'deki bir araştırmaya göre, 40-50 yaş grubunda bu oran %17, 65+ yaşta ise %30'dur (Ceylan, vd. 2015: 47, 96). Kısacası toplumumuzda yaşlı bakımı gerektiğinde, yaşlı anne baba ile birlikte oturma veya aynı binada, sokakta veya mahallede oturma gibi mekansal yakınlık tercih edilmektedir (Abduşoğlu, 2012: 101-110; Kalaycıoğlu, 2012: 51-56; Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 103).

Kentte yaşayan yaşlılar genelde kendi evlerinde, çocuklarından bağımsız ve kendi programlarına uygun yaşamak istemektedir. Ayrıca kentte aktif yaşam sürdüğünden, yaşlının toplumsal değişime ve teknolojiye uyumu kolaylaşabilir. Ancak bireysel yaşam diğer kuşaklarla iletişimi azaltabilir. Öte yandan yaşlandıkça akraba sayısının artması sonucunda -gelin ve damat, vb. kişilerle- yeni ilişkiler de kurulabilir (A. Canatan, 2008: 67-69; 2012: 171).

Günümüzde kuşaklar arası ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve paylaşım yani aile desteği önemlidir. Yaşlıların toplumla bütünleşmesi, yaşam kalitesinin arttırılması ve yaş ayrımcılığının önlenmesi beklenmektedir (Kırdı, vd. 2007: 50-51, 106). Böylece yaşlı kişi -büyükanne veya büyükbaba rolü gibi- yeni roller üstlenir ve kuşaklar arası karşılıklı destek sağlanır. Aslında yaşlı anne baba ve çocuk arasında -önceden olmasa da- zamanla kaliteli iletişim ve ilişkiler gerçekleşebilir (İçli, 2008: 32-37). Yine de yaşlının ailesiyle birlikte yaşadığı durumlarda, kuşaklar arası anlaşmazlık olabilir; gençler ve yaşlılar arasında kişilik ve değer farkı bunda etkilidir. Ancak karşılıklı anlayış, hoşgörü ve birlikte yaşam kurallarına uyulması ile sorunlar çözülebilir (Şimşek, 2006: 10).

Toplumumuzda yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte, farklı kuşaklar bir arada bulunmakta, kuşaklar arası dayanışma ve işbirliğinin önemi de giderek artmaktadır. Yaşlının sosyal yaşamdan kopmadan hayatını sürdürmesi biraz da kuşaklar arası ilişkilerle alakalıdır. Ancak toplumumuzda kuşaklar arası dayanışma gayriresmi şekilde sürmekte, bu konuda devlet desteği de olmadığından, yaşlı bireyler aileye bağımlı olabilmektedir. Modern dönemde ailede değişim olsa da, aile hala önemini korumakta ve aile ilişkilerinin güçlendirilmesine yönelik çabalar görülmektedir. Fakat ailedeki değişim toplumumuzda yaşlının ailede işlevsiz kalmasına ve yalnızlaşmasına hatta ailede yaşlı bakımı işlevinin gerçekleşmemesine de neden olabilir (Tamer, 2014: 7-16).

Öte yandan insanlık tarihinde yaşlılar ile gençlerin tam anlamıyla uyumlu oldukları, birbirlerini destekledikleri ve kuşaklar arası dayanışmanın görüldüğü bir dönemin gerçekten olup olmadığı da sorgulanmaktadır. Ayrıca insanın yaşlılığı kendine yakıştıramadığı ve hep kendinden sonraki kuşağı yaşlı olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır (Tufan, 2005: 1-3; 2007b: 12-16, 39; 2007c: 11; 2011: 63). Oysa yaşlılığa uyum sağlamak yani *başarılı ve sağlıklı yaşlanma* mümkündür. Yaşlı kişi toplumdan kopmadan yaşamını sürdürebilir ve kuşaklar arası dayanışma sağlanabilir; aile, arkadaş ve toplum ilişkileri sürdürülebilir (Taştan, 2009: 4).

Aslında herkes kişisel olarak yaşlanır ve birinin yaşlılığı diğer tüm yaşlılardan farklı olabilir. Toplumumuzdaki yaşlıların bazı sağlık sorunları ve psikolojik problemleri vardır; kronik hastalıklar; depresyon, ölüm korkusu, suçluluk ve değersizlik duyguları, vb. Psikolojik yaşlanma genelde bilişsel beceriler ve duygusal davranış değişimleriyle ilgili olsa da, yaşlının sosyal ilişkilerini de etkiler ve uyum sorunlarıyla karşılaşılabilir. Üstelik yaşlılıkta eskiye aşırı bağlılık ve egoizm gibi bazı özellikler de belirginleşebilir.

Yaşlıların yaşadıkları psikolojik süreç, yaşlılar ve gençler arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilir ve yaşlı kişide duygusal yalnızlığa neden olabilir. Hatta hem yaşlı ve genç kuşaklar hem yaşlı kuşaklar kendi aralarında sorun yaşayabilirler. Bazen önceden uyumlu olan evli çiftler yaşlılıkta birbirleriyle anlaşamayabilirler. Bu durumda yaşlılık danışmanlığı ile yaşlılara psikolojik hizmet verilebilir ve yaşlının yaşam kalitesinin artırılması hedeflenir (Örneğin anlamlı hayat sürme ve kişiler arası ilişkilerde uyum, evlilik danışmanlığı, yaşamı gözden geçirme terapisi ve aile yaşam döngüsü terapisi. Kaygusuz ve Kalkan, 2008: 251-261, 290-291).

Toplumumuzda büyük anne babalar ailede çeşitli roller üstlenmektedir; torun bakımı, danışman ve arkadaş olma, kültürel ve ahlaki değerleri genç kuşağa aktarma gibi örnekler sıralanabilir. Özellikle *torun sevgisi* dikkat çeker. Ergenlerin büyük anne baba algısı ise olumlu veya olumsuz olabilir. Yani ‘misafirperver, iyi kalpli, hoşgörülü ve cömert yaşlı imajı’ veya ‘sabırsız, sinirli ve cimri yaşlı imajı’, vb. Çünkü büyük anne baba ve torun ilişkileri -cinsiyet, eğitim düzeyi, görüşme sıklığı, kaliteli ilişki ve duygusal bağlar gibi- çok çeşitli etkenlerle alakalıdır.

Günümüzde ailedeki ve demografik yapıdaki değişim nedeniyle kuşaklar arası bağlılık ve dayanışmanın önemi artmaktadır. Kuşakların bir araya gelmesiyle karşılıklı etkileşim gerçekleşir; yenilikler, toplumsal değerler ve gelenekler aktarılır. Böylece yaşlının bilgi ve deneyim aktarımı da sağlanır. Etkileşimin azalması ise kuşaklar arası çatışmayı artırır; anne baba ve ergen ilişkisi buna örnek gösterilebilir. Öte yandan kuşaklar arası dayanışma aile ilişkilerini güçlendirir ve böylece hem *aile kültürü* sürdürülür hem büyük anne babanın ergenlere rehberliği sağlanır. Kuşaklar arası ilişkilerin güçlendirilmesi için yaşlılarla gençlerin uygun ortamlarda bir araya getirilmesi ve yaşlıların kültürel rehberliği önerilmektedir. Özellikle de büyük anne baba ve torun ilişkisi önemlidir.

Ayrıca ekonomi ve ticaret gibi alanlarda *kuşaklar arası eğitim* programları uygulanabilir. Aile ilişkilerini ve kültürünü destekleyen yayınlar yapılabilir (Örneğin 1990’larda ABD’de TV programları). Kuşaklar arası dayanışma ve desteğin güçlenmesi için rehberlik ve danışmanlık hizmetleri verilebilir. Bilgisayar ve elektronik araç kullanımı gibi konularda yaşlılara yeniliklere uyum için eğitim verilebilir. Okullar ve yaşlı merkezleri aynı mahallede veya bahçede bir araya getirilebilir, ortak katılım sağlayan programlar düzenlenebilir. İleri endüstri ülkelerindeki uygulamalar, çiçek yetiştirme ve tarım etkinlikleri, vb. düzenlemeler buna örnektir (A. Canatan, 2008: 67-69; 2012: 171; Hazer, 2012: 125-126, 136-139).

Kısacası günümüzde kuşaklar arası dayanışmayı ve iletişimi arttırmaya yönelik çalışmaların önemi artmaktadır. Bu konuda bazı ülkelerdeki uygulamalar dikkat çekmektedir: Avusturya’da genç ve yaşlı kuşağın birlikte katıldığı etkinlikler; Çin’de kuşaklar arası öğrenme, gönüllülük, kültürel mirasın devamı ve toplum eğitimi programları, vb. (Ceylan, vd. 2015: 47, 96). Yaşlılardan genç kuşaklara ve topluma bilgi, birikim ve deneyim aktarımını sağlayacak mekanizmalar geliştirilebilir. Bu konuda

toplumumuzdaki tarihsel, kültürel ve toplumsal birikimden yararlanılabilir. Ayrıca yaşlılık ve yaşlanma konusu *Sorun Temelli Yaklaşımdan* çok, *Bütüncül Yaklaşım* ile ele alınabilir (Şentürk ve Altan, 2015c: 286).

3.1.3. Toplumsal Cinsiyet

Sosyal bilimlerde *cinsiyet* kavramı insana dair biyolojik doğal bir durumu, *toplumsal cinsiyet* kavramı ise bu doğal durum üzerinde yükselen sosyal ve kültürel edinimleri göstermektedir (Amman, 2012: 16). Toplumsal cinsiyet genelde erkekler ve kadınlar arasındaki fiziksel, psikolojik, kültürel ve toplumsal farklarla alakalıdır (Giddens, 2005: 107-109).

Toplumsal cinsiyet konusunda erkeklerin ve kadınların toplum içindeki davranışları ve rolleri, erkeksilik ve kadınsılık açıklanmaya çalışılmaktadır. *Doğacı Yaklaşımında* biyolojik farklar, *Gelişmeci Yaklaşımında* ise toplumsal ve kültürel farklar önemsenir. Bu konuda erkeklerde güçlülük, kadınlarda dayanıklılık, kadın ve erkek meslekleri, toplumsallaşma farkı gibi örnekler bilinmektedir. Aslında tüm toplumlarda erkekler ve kadınlar ile ilgili bazı kalıpyargılar vardır. Toplumdaki *güçlü erkek* imajı nedeniyle erkeklerin duygularını gizleme gereği hissetmesi buna örnektir (Slattery, 2007: 341-346).

Toplumsallaşma Yaklaşımına göre, aile ve medya, ödüllendirme ve yaptırımlar gibi bazı toplumsal araçlar yoluyla toplumsal cinsiyet rolleri öğrenilir (Giddens, 2005: 107-109). Toplumsal cinsiyet farklılıkları sosyal ve kültürel temellidir; toplumlarda kadın ve erkeğe farklı sorumluluklar verilebilir veya işbölümü farklı olabilir. Çocuklar toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirirler (Bilton ve Bonnett, 2008: 130-135). Böylece bu toplumsal roller kuşaktan kuşağa aktarılır; kız çocuklarının anne ile özdeşleştirilmesi ve çocuk oyunları buna örnektir (Wallace ve Wolf, 2004: 493-494).

Günümüzde kadınlara ve erkeklere bazı özellikler atfedilmektedir; erkekler için saldırganlık, girişkenlik, kuvvetlilik ve sertlik; kadınlar için edilgenlik, uysallık, yumuşaklık ve nezaket, vb. Kadın ve erkeklerin toplumsal statüleri, *cinsiyet ve toplumsal cinsiyet* ayrımı, cinsiyet ayrımcılığı, kültürel semboller, kamusal ve özel alanlarda kadın erkek ayrımı tartışmaları sürmektedir. Kamusal alanın erkeklere ve özel alanın kadınlara has sayılması konusu bu tartışmalara örnek gösterilebilir (Entwistle, 2012: 216-225, 233).

Toplumsal cinsiyet konusunda farklı sınıflandırmalar yapılmakta ve belli konulara odaklanılmaktadır: *İşlevselci* (rol farklılaşması, geleneksel işbölümü ve

geleneksel cinsiyet rollerinde farklılaşma), *Çatışmacı* (cinsiyet eşitsizliği ve güç farklılaşması, istismar), *Feminist* (kadınların temsili, sosyal eşitsizlik ve kadın hakları) ve *Etkileşimci Yaklaşım* (kadın ve erkek davranış sembolleri, toplumsallaşma). Ayrıca kadın yoksulluğu, kadınların evdeki emeğinin değersiz görülmesi, çocuk ve yaşlı bakımı, aile içi şiddet, kadın sığınma evleri gibi güncel konulara da değinilmektedir (Demirbilek, 2007: 13-25).

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme sağlansa da; gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk ve işsizlik sorunları çözülememiştir. Özellikle kadınlar kalkınmanın getirdiği nimetlerden yararlanamamakta, yoksulluk ve işsizlikten oldukça etkilenmektedir. *Geleneksel Kalkınma Anlayışında*, ev işleri ve yaşlı bakımı gibi kadının evdeki yeniden üretici faaliyetlere harcadığı emeğin karşılığı bulunmaz. Hatta kadınlar işgücüne katıldıklarında da dezavantajlı konumda olabilir. Çünkü ailede bakım sorumlulukları devam eder veya işyerinde düşük ücretlerle çalışabilirler. Sanayileşme sürecinde ise ucuz işgücü dikkat çekmektedir. Güneydoğu Asya ülkelerinde çalışan kadınlar buna örnek gösterilebilir.

İnsan Odaklı Kalkınma Anlayışında eğitim ve istihdam gibi temel insan haklarına odaklanılmaktadır. Çocuk, hasta ve yaşlı bakımına destek gibi kamusal düzenlemelerle kadın istihdamı desteklenir. Ülkemizde işgücü piyasasında kadın ve erkek istihdamında *İnsan Odaklı Kalkınma Modeli* önerilmektedir. Böylece kadınların üretici ve yeniden üretici faaliyetleri yani iş ve aile yaşamı uzlaşabilir (Toksöz, 2012: 5-12).

Toplumumuzdaki cinsiyet rolleri meslek seçimini etkilemekte, kadınlar ev hanımlığını veya çalışmayı tercih etmektedir. Kız ve erkek çocuklarına sağlanan imkanlar ise pek eşit görünmemektedir; kız çocuklarının okutulmaması bilinen bir örnektir. Ancak günümüzde toplumsal cinsiyet rolleri de değişmekte, çalışan anne sayısı artmakta ve annenin kız çocuğa rol model olması ise devam etmektedir. Kadınların iş dünyasına katılması kadın istihdamının artması ile refah düzeyinde artış beklentisi gibi çok çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Bir taraftan da, çalışan kadınların sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır; esnek çalışma saatleri, kota uygulaması, ücretli izin, çocuk ve yaşlı bakım hizmetleri, vb. bunlardan bazılarıdır (Karaçanta, 2012: 210-215).

Araştırmamızda toplumsal cinsiyet konusunda gündemdeki bazı tartışmalara değinilmemektedir; toplumsal cinsiyet ilişkileri ve cinsiyet ayrımcılığı; dinlerde erkeğin ve kadının yeri, toplumsal cinsiyet sembolleri, vb. Ancak sadece yaşlı erkeklerin ve yaşlı

kadınların içinde buldukları durum sosyal ve kültürel açıdan -yaşlı gözüyle- ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından geleneksel toplum ve modern toplum farklıdır. Tezimizde bu konudaki ayrıma genel olarak değinilmekte, daha çok modernleşme sürecindeki değişimlere odaklanılmaktadır.

3.1.3.1. Geleneksel ve Modern Toplumlarda Toplumsal Cinsiyet

Tarım toplumunda yaşlı insanlara ihtiyaç duyulduğu ve statülerinin yüksek olduğu belirtilir. Yaşlıların işçileri yönlendirmesi veya yönetmesi buna örnek gösterilmektedir. Geleneksel toplumda -kültürel değerler, yaşam deneyimi, gençlere rehberlik etme ve ekonomik güç gibi- çok çeşitli nedenlerle erkek yaşlılara daha çok saygı duyulduğu anlaşılmaktadır. Geniş ailede yaşlının tüm ihtiyaçları karşılanmaya çalışılır ve gerektiğinde yaşlı bakımı sağlanır. Öte yandan sanayileşme ve çekirdek aileye geçişle birlikte yaşlının statüsünün azaldığı belirtilmektedir.

Gelişmiş toplumlarda farklılaşan değerler yaşlının bilgeliğini ve yeteneğini geçersiz kılabilir çünkü bireysel başarı çok önemsenmektedir. Yaşlılara yeni imkanlar sunulsa da, yaşlı kişi yeni zorluklarla, duygusal ve maddi sorunlarla karşılaşabilir. ABD ve İngiltere gibi bazı gelişmiş ülkelerdeki gençlik takıntısı yüzünden yaşlı insanların toplumsal açıdan değer kaybettiği belirtilmektedir. Öyle ki yaşlılar bazen sorun olarak görülmekte ve bağımlı nüfus sayılmaktadır. Oysa yaşlıların torun bakımı, vb. şekilde yani dolaylı olarak ekonomiye katkısı vardır. Japonya ve Çin gibi bazı toplumlarda ise yaşlılar tarihsel hafıza ve bilgelik kaynağı sayılmakta ve aktif yaşam sürmektedir (Bulut, 2012: 397-408).

Toplumsal cinsiyet araştırmalarında genellikle toplumlarda kadın ve erkek kimlikleri, kadın ve erkek rolleri, bunların kültürlere göre farklılıkları üzerinde durulur (Amman, 2012: 19). Toplumsal cinsiyet rollerini aslında kültürel değerler belirlemektedir. Bu rollerin yerine getirilmesinde ise, yaşı ilerleyenlere karşı genelde daha hoşgörülü davranılmakta hatta yaşlıların kültürel sorumluluğu azalmaktadır. Toplumdaki yaş grupları ve toplumsal cinsiyet de kültürel değerlerle alakalıdır (Örneğin yaşlandıkça toplumsal statü artışı ve Eski Roma'da yaşlıların toplumda güç sahibi olmaları). Dolayısıyla farklı toplumlarda yaşlılara yüklenen anlam değişebilir, yaşlı erkeğin ve yaşlı kadının toplumsal statüsü birbirinden farklı olabilir. Yaş ve cinsiyetle ilgili beklentiler de topluma göre değişebilir hatta özellikle kadınların ileri yaşta saygınlık kazanması da mümkündür.

Toplumumuzda askere gitme gibi bazı toplumsal görevlerin sınırı yaşa göre belirlenmektedir. Kültürel değerlerde erkek ve kadının yeri farklıdır, bazen erkek çocuk daha çok önemsenir. Kırsal bölgede yaşlılar hem evde hem dışarıda etkindir; yaşlı erkeğin hayvanlara bakması veya yaşlı kadının ev işlerini yönetmesi buna örnek gösterilebilir. Ancak bazen göç, vb. nedenlerle ailede çözülme yaşanabilir. Yine de genelde çekirdek aileler geniş aile işlevini yerine getirmekte ve yaşlı bakımı gibi konularda aileler birbirini desteklemektedir (Bulut, 2012: 397-408).

Günümüzde *ileri yaşlılık* hem endüstrileşmiş ülkelerde hem gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Ayrıca toplumsal yaşlanmanın artmasıyla birlikte *emeklilik* de sorgulanmakta ve emeklilik sigortası finansmanı sorun haline gelmektedir. Transkültürel gerontolojide L. Rosenmayr ve H. Rosenmayr'ın geliştirdikleri *Reserv Teorisine* göre (1978); yaşlılığın statüsü aslında elindeki mal varlığına, iktidar gücüne, bilgi ve becerisine bağlıdır. Kuşaklar arası dayanışma olsa da, ne toplum genelinde ne de akrabalık ilişkilerinde buna pek güvenilemez. Hatta kıtlaşan kamu kaynakları için kuşaklar karşı karşıya bile gelebilir ve kuşaklar arasında rekabet görülebilir. Bu konuda serbest zaman ve eğitim imkanları, bakım sigortası uygulaması gibi bazı örnekler verilebilir.

Modernleşme sürecinde yaşlılık ailenin ötesinde ele alınır, kamusal ve sosyoekonomik bir sorun sayılır. Çünkü emeklilik sonrası uzun bir yaşam dönemi vardır. Dolayısıyla günümüzde *yaşlılığın işten arındırılması* yani emeklilik sorgulanmaktadır. Üstelik yaşlılık giderek dezavantaj birikimi ve kadın problemi haline gelmektedir. Çünkü eğitim seviyesinin düşüklüğü ve ekonomik güncenin yetersizliği nedeniyle, bazı yaşlı kadınlar akrabalarına ve sosyal yardımlara bağımlıdır (Tufan, 2003: 22-29).

Ayrıca 65+ yaş gruplarının cinsiyet dağılımında, kadınların erkeklere oranı yüksektir. TÜİK 2009 nüfus dağılımına göre, Türkiye'de 65-69 yaş erkekler 803.062 ve kadınlar 920.652 kişi; 90+ yaş erkekler 16.465 ve kadınlar 50.365 kişidir. Yani yaşlılıkla ilgili sorunlar aynı zamanda kadın sorunlarıdır denebilir. Bu duruma *yaşlılığın kadınsallaşması* denmektedir (A. Canatan, 2012: 359, 384, 390).

Modernleşme süreci yeni yaşam tarzlarını da beraberinde getirmiştir; özellikle kişilik gelişimini ve yaşam zevkini önemseyen yeni yaşlılar dikkat çekmektedir. Toplumumuzdaki yaşlılar şöyle sınıflandırılabilir: *Yeni yaşlılar* (büyük kentlerde akademisyenler), *evde oturanlar* (kasabalarda orta halli dullar), *güvenlik ve beraberlik arayışında olanlar* (işçiler) ve *bezginler* (dezavantaj birikimli dullar). Toplumumuzda

eğitim ve gelir seviyesi yüksek, erken emekli olabilen ve girişimci bu *yeni yaşlıların* sayısı artabilir. Bu yaşlılar bağımsızdır, aktif yaşam tarzını benimser, eğitici ve kültürel etkinliklere katılır, seyahat ederler. Yani yaşlılığın tüm imkanlarından yararlanır ve sorunlarını kamuoyunda gündeme getirirler. Kısacası toplumumuzda daha sağlıklı, zinde ve bilinçli bir *yaşlı kuşak* gelmekte; meslek sahibi *yeni yaşlı kadınlar* da artmaktadır. Ancak kuşaklar arası ilişkiler, vb. konulardaki mevcut sorunların nasıl çözüleceği de pek bilinmemektedir.

Gerontolojik teoriler cinsiyet faktörünü ve yaşlı kadınları pek önemsememekle eleştirilmektedir. Çünkü modern toplumda yaşlanma sürecinde kadının değerı hızla azalır. İdeal kadının genç, sevimli, çekici gibi yaşla ilgili özelliklerle; ideal erkeğin dürüstlük, çalışkanlık, güvenilirlik gibi yaştan bağımsız özelliklerle anılması buna örnektir. Modern dönemde kadının toplumdaki soyutlandığı ve toplumsal statüsünün pek de yükselmediği vurgulanır. Endüstri lkelerinde kadına yönelik şiddetin sürmesi, Çin’de doğacak çocuk kız ise kürtaja izin verilmesi ve bu nedenle gelecekte yaşlılara bakacak kadın sayısının azalacağı şeklindeki görüşler bu konuya örnek gösterilmektedir. Yaşlılarla ve kadınlarla ilgili önyargılar, yaşlı kadınlarla ilgili olumsuz tutumlar da dikkat çekmektedir. Kadının gençlikte güzelliğin fakat yaşlılıkta da çirkinliğin sembolü sayılması eleştirilmektedir (Tufan, 2007: 100-103; 2007b: 90-95).

Eleştirel Yaklaşımda da toplumsal, kültürel ve dini uygulamalarda toplumsal cinsiyetin yerine ve toplumsal cinsiyet rollerine dikkat çekilir; kadın ve erkek rolleri, güç ilişkileri ve ataerkillik, cinsiyet ayrımcılığı, vb. zerinde durulur. Eleştirel toplumsal cinsiyet analizlerinde de günümüzdeki araştırmalarda ve geleneksel uygulamalarda toplumsal cinsiyet farklarının pek önemsenmemesi eleştirilmektedir. Toplumsal cinsiyet farkındalığı önemsenmektedir. Yine özellikle 1970 sonrası çalışmalar ve din bilimleri araştırmaları, din bilimlerinde erkek ve kadın uzmanların bulunması bu konuda örnek verilebilir.

Aslında tüm dinler temelde ‘insana’ hitap etmektedir. Araştırmalarda çeşitli dinlerdeki, dini gelenek ve öğretilerdeki erkek ve kadın *rol modelleri*, erkeğin ve kadının yeri, toplumsal rolü vurgulanır. Kısacası toplumsal cinsiyet ve din konusunda detaylı ve karşılaştırmalı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleri ve sosyal ilişkiler gibi konularda tartışmalar sürmektedir (King, 2010: 649-660, 664-665).

3.1.3.2. Yaşlılık ve Toplumsal Cinsiyet

Günümüzde yaşlılar *dezavantajlı grup* sayılmaktadır. Toplumsal cinsiyet araştırmalarında toplumsal cinsiyet farkları, toplumsal statü, otorite ve saygınlık gibi belli konulara odaklanılmaktadır (Giddens, 2005: 163-165). Toplumsal cinsiyet konusunda geliştirilen *Farklılık Yaklaşımında* toplumdaki farklı sosyal ilişkiler, kurumlar ve süreçler; *Eşitsizlik Yaklaşımında* da toplumdaki eşitsizlik, hiyerarşi ve güç ilişkileri vurgulanır (Baran, vd. 2005: 8-17, 25-28).

Yaşlılık konusunda U. Beck'in geliştirdiği *Bireyselleşme Tezine* karşı (1986), H. P. Tews'in geliştirdiği *Tekilleşme Tezi* (1993) daha çok kabul görmüştür. Tekilleşme tezine göre, özellikle kadınlarda yaşlılıkta tek başına yaşama ve yalnızlaşma artmaktadır. Bu konuda kadınların uzun yaşaması ve gençlikten itibaren yalnız yaşam tarzını benimsemesi, çocuksuz kadınlar, vb. nedenler sıralanabilir. Bireyselleşme ise hem gençlerde hem yaşlılarda görülür. Ancak yalnız yaşama gençlerde tercih, yaşlılarda ise zorunluluk olabilir (Tufan, 2003: 22-29, 183, 186, 273-277). Toplumumuzda da yalnız yaşayan yaşlılar dikkat çekmektedir. 2011'deki bir araştırmaya göre, Türkiye'de tek kişilik hanelerde yaşayanların %50.5'i 65+ yaşta'dır (Ceylan, vd. 2015: 59).

Aslında yalnız yaşayanların sayısı tüm kuşaklarda artmaktadır. Yalnızlık nedenleri ise çeşitlidir; bekarlık ve dulluk, evlilikte iki kişilik yalnızlık, vb. (Hofman, 2012: 239-241). Yalnız yaşayanların çoğu, özellikle de yaşlı kadınlar büyük kentlerde'dir. *Yalnızlık ve dulluğun* yaşlıları oldukça etkilediği söylenebilir. Yalnız yaşlılarda fiziksel ve psikolojik sağlık problemleri artabilir. Yaşlı erkeklerde bakımsızlık ve yaşlı kadınlarda yetersiz beslenme alışkanlıkları görülebilir. Oysa vücutta ince görüntüyü ödüllendiren toplumsal eğilim nedeniyle, toplumumuzda hem genç kadınlar hem yaşlı kadınlar ince beden yapısına özendirilmektedir (A. Canatan, 2012:376-384; Tufan, 2007:103-114; 2007b: 21).

Kadınlar kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlendikleri ve erkeklerden uzun yaşadıkları için, 65+ yaş kadınların çoğu duldur. Geleneksel toplumda dulluk kadınlar için dezavantajdır. Ayrıca yaşlı dul ve boşanmış kadınların yeniden evlenme ihtimali erkeklere göre düşüktür, kadının yaşı arttıkça yeniden evlenme ihtimali azalır. Çünkü hem modern toplumda hem geleneksel toplumda yaşlı erkekler kendilerinden genç kadınlarla evlenmeyi tercih etmektedir. Yaşlı kadınlar ise zor ekonomik koşullar altında değilse,

sosyal güvenlik ve aylık geliri varsa yeniden evlenmeyi pek düşünmemektedir (A. Canatan, 2012: 376-384).

Toplumumuzda erken yaşta evlenen kadınlar erken yaşta dul kalmakta ve yaşlı dul kadınların da sayısı artmaktadır. Genelde kadınların problemlerinin eşleri ölünce daha da arttığı anlaşılmaktadır. 2002 DİE'ne göre, 25-29 yaşta kadınların %80'i ve 30-34 yaşta kadınların %90'ı evlidir. Ayrıca 70-74 yaşta kadınların %52'si, 80+ yaşta her 10 kadından 8'i duldur. 85+ yaşta kadınların %55'inin sosyal güvencesi yoktur. Dul kadınların sosyal yaşama katılımı azalmakta ve toplumsal kontrol artmaktadır. Kısacası *ileri yaşta kadınlar dezavantajlı durumdadır; engellilik, bakıma muhtaçlık, yoksulluk ve sosyal dışlanma görülebilir* (Tufan, 2007: 103-114; 2007b: 21).

Modern toplumda hem yaşlı kişi hem yetişkin çocuğu birlikte yaşamaya pek istekli değildir. Gençler çekirdek aile kurmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla toplumumuzda yaşlıların yetişkin çocukları tarafından bakılması da azalmaktadır. Geçmişte dul kadınlar ölen eşinin ailesinin veya kendi ailesinin korumasına girerken, günümüzde kırsal alandaki kadınlar bunu sürdürmektedir. Kentte eğitilmiş ve ekonomik düzeyi yüksek kadınlar ise yalnız yaşamayı tercih etmektedir.

Günümüzde Amerika gibi bazı ülkelerde *ileri yaşlarda boşanma* artmaktadır. Özellikle ekonomik birikimi olmayan, boşanmış yaşlı kadınlar sosyal ve ekonomik problemlerle uğraşmaktadır. Boşanmış yaşlı erkekler ise yalnız yaşamak yerine bakım kurumunda kalmayı tercih etmektedir. Toplumumuzda her yaşta ve koşulda kadına ailesinin ve eşinin ailesinin sahip çıkması geleneği giderek azalmaktadır. Aile bu kadına sahip çıkmıyor ve onu gözetmiyorsa toplumsal yaptırımla karşılaşılır (A. Canatan, 2012: 376-384).

Emeklilik erkekler açısından yeni bir döneme uyumu gerektirir. Öyle ki gündüz saatlerinde evde zaman geçirme ve yeni uğraşlar edinme gerekebilir. Kadınlar ise toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle emeklilikte evde yapacak pek çok iş bulurlar. Arkadaşlık ilişkilerinde yaşlı kadınların ev ortamını ve uzun süreli arkadaşlıkları, yaşlı erkeklerin ise kahvehane ortamını ve sınırlı iş arkadaşlıklarını tercih ettikleri görülmektedir (İlgar, 2008: 86). Erkeğin önceki statüsünü kaybedip emekli olması kadının yetki alanını genişletebilir. Aile içi kararlara katılım açısından ise, yaşlı kadın ve yaşlı erkek bazı konularda birlikte karar verirler. Çocukların iş ve eş seçimi, eğitimi;

çocuklarla görüşmeler, günlük yiyecek alışverişi ve yaşlının kendi parasını harcaması gibi konular bunlardan bazılarıdır (Baran, vd. 2005: 8-17, 25-28).

Öte yandan yaşlılarda ihtiyacı olmadığı halde dilencilik yapma, kişisel eşyalara aşırı bağıllık ve çöp eve sahip olma gibi farklı kişisel özellikler gelişebilir. Yaşlının ölüm duygusunu bastırmak için para biriktirmesi, vb. bazı davranışları da bastırma ile açıklanabilir (İlgar, 2008: 86). Aslında insanın kendi yaşlılığına özel olarak hazırlanması önerilmektedir. Emekliliğe hazırlık kursları ve yaşlılara yönelik eğitici kurslar, yeni etkinlik ve alışkanlıklar; bireysel emeklilik, sosyal bakım sigortası ve yaşlılık öncesi birikimler bu öneriler arasındadır (Ergan, 2006: 7; Kırdı, vd. 2007: 107; Tufan, 2007: 103-114; 2007b: 21).

3.1.3.3. Yaşlanma Karşıtlığı ve Gençlik Kültü

Yaşlanma konusuna ilginin ve yaşlanmayı engellemeye yönelik çalışmaların insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir (Acıduman ve İlgili, 2010: 41-47). Binlerce yıl önce de gençliğin ve uzun ömrün önemsendiği, insanlara gençlik reçeteleri sunulduğu bilinmektedir; Eski Mısır'daki makyaj reçeteleri hala anılmaktadır (Hofman, 2012: 72-73; Tufan, 2007: 162; 2007b: 65-76, 98; 2010a: 4).

İbni Sina yaşlılık konusunda *iyimser yaklaşım* sergiler. Vücudumuzdaki organların işlevleri, hastalıkların teşhis ve tedavisi üzerine çalışır. Genç ve dinç kalmak, uzun yaşamak için tavsiyelerde bulunur; az yeme ve çok tuzlu yememe, hastalıklardan korunma, beden ve cilt bakımı bu tavsiyelerden bazılarıdır. Yaşlanmanın tahribatını en aza indirmeyi hedefler; manevi mutluluk, iyilik ve yüksek ahlak önerir (İ. H. Aydın, 2010: 289-295). İnsan yaşamını *gelişme, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine* ayırmaktadır. Yaşlılıktaki sorunların giderilmesi için önerilerde bulunmakta; tedavide kullanılan ilaçlardan, yaşlılara özel gıdalardan, egzersiz ve masajdan bahsetmektedir. Ayrıca yaş ve kişilik ilişkisi üzerinde de durur. Yaşlılık döneminde yani 60+ yaşta kuvvet zayıflığı ve çökme, soğuk ve kuru vücut gibi özelliklerden bahseder (Acıduman ve İlgili, 2010: 41-47).

Tarihte güzellik normları topluma ve döneme göre değişmektedir; Eflatun'a göre güzellik iyi ve doğru ile alakalıdır. 19. yüzyılda *güzel kadın* simgesi olan Venüs aynı zamanda soyluluk, saflık ve ahlaklılık göstergesidir. Yani güzellik yargıları kişiye, kültüre ve toplumsal değerler sistemine göre değişebilir. 20. yüzyıldan itibaren yaşlılık genç

görünümünden uzaklaşma ve şişmanlık da kusur olarak algılanmaktadır. Üstelik dış görünüş insan ilişkilerini oldukça etkiler. Öyle ki yaşlı kişi toplumdan dışlanabilir.

21. yüzyılda yaşlılıktan korunma ve yaşlanmaya karşı koyma arzusu belirgindir; gençlik yıllarına özlem ve yaşlıların estetik operasyon isteği buna örnek gösterilebilir. Toplumdaki ortak yaşam alanları ve giysiler gibi çeşitli düzenlemeler de gençlere göredir (Gürsu, 2005: 89, 93-109). Hatta tüketim toplumunda yaşlıların tıbbi bakım ve rehabilitasyon gibi pek çok sorunu görmezden gelinmektedir. Genelde yaşlı algısı iki farklı şekildedir: *Yaşlılığa meydan okuyan yaşlı ve hayattan elini eteğini çekmiş mutsuz yaşlı* (Demez, 2012: 94-117).

Modern toplumda ortalama yaşam beklentisi ve tüketim artmaktadır. Gençlik ve hayat vurgulanır, yaşlılık ise ölümü hatırlattığı için gözardı edilir. Modern tıpta gençlik ve güzelliğin sürdürülmesi önemsenir. Oysa yaşlıların hayatta başka sorunları da vardır. Öte yandan yaşlanmanın doğallığını kabullenemeyenler olgunlaşma sürecine hazırlıksız yakalanmaktadır. Çeşitli krizler, aykırı olma takıntısı, toplumsal dışlanma veya ölüm korkusu ile karşılaşılabilir (Güngör, 2012b: 257-258). Hatta genç görünme isteği yaşlı kişide saplantıya bile dönüşebilir (M. Koç, 2002b: 290).

Oysa yaşlılık kaçınılmaz bir olgudur ve günümüzde dünya nüfusu hızla yaşlanmaktadır. *Yaşlanma karşıtlığı* (anti-aging) ve yaşlanmayı geciktirme önerileri de yaygınlaşmaktadır; spor, beslenme alışkanlıkları, stresten uzak yaşam ve estetik cerrahi uygulamaları bunlar arasındadır. Fakat yaşlanma yok edilemez, sadece geciktirilebilir ve *sağlıklı yaşlanma* sağlanabilir. Sosyokültürel koşullar, genetik özellikler ve yaşam biçimi yaşlanmanın erken veya geç olmasını etkilemektedir (Kaygusuz ve Kalkan, 2008: 251).

Modern toplumda *gençlik kültürü* belirgindir (Tufan, 2007: 162; 2007b: 9-12, 65-76, 98; 2010a: 4). Modern popüler kültürde *beden* çok önemsenir ve bireyselleşir (Örneğin kadın güzelliği; şişmanlık, güzellik ve sağlık ilişkisi). Öyle ki bedenin sınırları reddedilmektedir. Oysa bu sınırlar herkes için geçerlidir ve herkes sonunda ölecektir (Wallace ve Wolf, 2004: 432-438). Bir taraftan da tüketim toplumunda insanların tüketim arzusu sürekli arttırılmaktadır. Reklamlarda, filmlerde ve dizilerde bu belirgindir; cinsellik ve beden çok önemsenmektedir (Amman, 2012: 43).

Aslında toplumda yaşlılık ve gençlikle ilgili değerler kültürelidir. Medyada gençlik ideali, gençlik ve yaşlılık temsilleri; *bilge, yol gösterici veya işe yaramaz yaşlı imajı*, vb. dikkat çekmektedir. Günümüzde tüm yaş kategorilerinin yeniden düzenlendiği

söylenbilir. Gelişmiş toplumlarda nüfus yaşlanmakta ve yaşam koşulları iyileşmektedir. Yaşlılık konusu medyada popüler açıdan ele alınmakta; 'genç, güzel, bakımlı insan imajı' dikkat çekmektedir. Bir yandan tüketim teşvik edilir; genç kalma, anti aging, kozmetik ve estetik ürünleri sürekli gündemdedir. Öte yandan tüketim toplumundaki *genç ve güzel kadın imajına* karşı çıkan görüşler dikkat çeker. Kadının kendisiyle barışık yaşama isteği ve yaşlanmama stresinin gerçekte yaşlanmayı hızlandırması vurgulanır.

Yaşlanma karşıtlığı ve gençlik ideali tüm toplumlarda yaygınlaşmaktadır. Tüketim toplumunda yaşlanmayı önleme ve geciktirme yaklaşımı neredeyse herkesi kapsar; uzun ömür beklentisi, yaşını göstermeme çabası ve çocuk yaştakiler için kozmetik ürünler, vb. örnekler dikkat çekicidir. Dolayısıyla aktif ve sürekli tüketen birey modeli yani genç, yaşlanmayan, formda ve sağlıklı birey örneği vurgulanır. Bu insan hastalığa ve yaşlılığa hatta ölüme direnmekte, yaşlanmayı geciktiren alışkanlıklar çok önemsenmektedir.

Kısacası beden çok önemsenir ve gazetelerde kadın güzelliği için önerilerde bulunulur. Yaşlanma ise sosyal bir sorun sayılır. Dolayısıyla yaşlı kadının sosyal açıdan aşağılanması, orta yaşta kadının da gençlik baskısı nedeniyle bedeninden hoşnut olmaması ve suçluluk duygusu yaşaması muhtemeldir. Yaşlanmamak ve genç kalmak için çeşitli öneriler sunulur, insanın hissettiği yaşta olması görüşü veya yaşlının kendini genç hissetmesi önemsenir.

Toplumumuzda yaşlının fiziksel özellikleri de önemsenmektedir. Bazen gençler yaşlıyı dış görünüşe göre değerlendirebilirler. Dolayısıyla yaşlılığın hastalıkla bir tutulması, fiziksel kayıplar arttıkça yaşlıya karşı olumsuz tutumların artması, yaşlıyı pek önemsememe, sağlıklı ve zinde yaşlının toplum tarafından frenlenmesi gibi durumlarla karşılaşılabilir. Oysa yaşam süresinin uzaması nedeniyle sağlıklı bedenin de önemi giderek artmaktadır, sigarayla mücadele ve toplum sağlığı çalışmaları bu yöndedir. Ölümsüzlük arzusu ise kişiyi insanlığa hizmet etme veya fiziksel görünümüne tıbbi müdahale gibi çok çeşitli davranışlara yönlendirebilir.

Toplumumuzda da *yaşlanmayı kontrol* etme ve ölümsüzlük arzusu belirgindir. Bu konuda gençlik kürleri, özel diyetler, kaplıcalar, vitamin ve hormon desteği gibi örnekler sıralanabilir. Güzellik ve güzel kalabilmek çok önemsenir. Son zamanlarda güzellik merkezi sayısındaki artış belirgindir. Yaşlılıkla ilgili önyargılar ise insanın yaşlandıkça çirkinleştiği düşüncesini ve yaşlanma korkusunu beslemekte, TV

programlarında *zavallı aciz yaşlı imajı* öne çıkmaktadır. Dolayısıyla yaşlandıkça güzellik idealinden uzaklaşan insanın yaşlılık korkusu giderek artabilir. Zaten medyada, yazılı basında, reklamlarda gençlik ve yaşlılık haberleri sürekli gündemdedir. Oysa yaşlılıkta bağımsızlığın yitilmesi çok daha önemlidir (Demez, 2012: 94-117; Tufan, 2007: 162; 2007b: 9-12, 65-76; 2010a: 4, 7).

B. Friedan (1997) modern toplumda hayatın sadece gençlikten ibaret gibi gösterilip *yaşlılığın yok sayılmasını* eleştirmektedir. Yaşlılık hastalıkla bir tutulmakta ve medyada sürekli bu *hasta yaşlı imajı* kullanılmaktadır. Ayrıca ideolojik çıkarlar, vb. nedenlerle kuşaklar arası çatışma ve kutuplaşma eğiliminin öne çıkarılması da eleştirilmektedir. Öte yandan tarih boyunca yaşlının değerinin ve statüsünün aslında topluma sağlanan faydayla alakalı olduğu öne sürülmekte, geleneksel toplumda yaşlının bilgi aktarıcı rolü buna örnek gösterilmektedir (Tufan, 2003: 121, 180). M. Foucault da (1976-1984), dini söylem ve uygulamalar ile beden ilişkisine odaklanmaktadır. Bu konuda dini ifade, sembol ve ritüeller; dinde beden kontrol altına alınması çabası ve toplumda güç ilişkileri gibi konular üzerinde durmaktadır (Furseth ve Repstad, 2011: 336-338; Furseth, 2012: 180-189).

M. M. Gullette (2013) ise *yaş sınıflandırmalarının* ticari amaçla kullanılmasını eleştirir. Aslında yaş ayrımları toplumsal olarak yapılandırılır, ki medyada kuşak farklarının abartılması buna örnek verilebilir. Hatta yaş grupları isimlendirilirken bile önyargıların desteklendiği görülmektedir: '*Kayıp kuşak*'. Anne babalar ve çocukları arasındaki benzerliklerin görmezden gelinmesi ve aralarındaki çatışmaların abartılması da etik açıdan sorunludur. Bu konuda *yaş savaşı ve kültürel çatışma* gibi kavramların gündemde tutulması da eleştirilmektedir.

Edebi eserlerde *yaş ve yaşlanma imajı* çeşitli şekillerde yansıtılır; romanlarda *acı çekmiş yaşlı* karakteri, orta yaşa gelmenin yaşlanma ve çocuk ölümünün zamansız ölüm sayılması gibi örnekler sıralanabilir. Görsel medyadaki yaş görüntüleri ise çok çeşitlidir. Toplumda yaşın zamanla kişiye ayrıcalık getirmesi beklense de, bu pek gerçekleşmez. Hatta orta yaşta saygınlık ve kıdem beklentisine karşı, kişinin işten çıkarılması da mümkündür. Yaş hiyerarşisinde de bilgi, özdenetim ve ahlaki sorumluluk gibi gençlerle yaşlıları birbirinden ayıran gerçek farkları ihmal riski vardır. Üstelik bir taraftan gençlik kültürü yaygınlaşırken, diğer taraftan gençlik hala tehlikeli bulunmakta; uyuşturucu, suç, işsizlik ve intihar ile ilişkilendirilmektedir.

Eleştirel gerontolojide sosyal adalete ve ekonomik koşullara, toplumdaki kültürel eğilimlere odaklanılır. Yaş araştırmalarında da yaş uzmanları ve eleştirmenleri yaşla ilgili konuları gündeme getirmektedir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Beden sosyolojisi, kültürle yaşlandırılmak, yaş toplumsallaşması, yaşam süreci ve süresi, yaş kültürü ve bilinci, yaş krizi, yaş ayrımcılığı, kuşak çatışması ve yaşam hikayesi, vb.

Gençlik araştırmalarında ise *gençlik kültürü* baskındır. Hatta gerontofobi yani yaşlanma korkusu ve orta yaş ayrımcılığı desteklenir. Kuşaklar arası ilişkiler çatışmaya dayandırılmaktadır. Kısacası yaş genelleyici ve olumsuz bir kimliğe dönüşmekte, kuşaklar arası dayanışma imkansız görülmektedir. Oysa yaş ayrımcılığı önlenebilir. Gençlik merkezli kültür veya gençlik kültürü yerine, her yaştan insanı ve tüm yaşam sürecini önemseyen bir yaklaşım geliştirilebilir.

Günümüzde yaşçılık ve gerontofobiye karşı teoriler de geliştirilmektedir: 1990'larda geliştirilen Teresa Brennan'ın *Ego Gelişimi Teorisi*, Kathleen Woodward'ın *Yaşçılık Karşıtı Teorisi* bu konuda en bilinen teorilerdir. Kısacası yaşam sürecinin tümünü ele alan *yaş teorilerine* ve araştırmalara ihtiyaç duyulmakta, kuşaklar arası benzerliklerin vurgulanması önerilmektedir (Gullette, 2013: 72-73, 81-94, 101-111, 130, 137, 163-172, 182, 199-208). Öte yandan gençlik de olumsuz çağrışım ve önyargılar içerebilir; sorumsuz ve saygısız gençlik, çılgın ve sapkın gençlik, aylak gençlik, gençlik krizi, vb. (Çayır, 2012: 3). Hatta günümüzde 'gençlik sevdasının' son on yılda azaldığını söyleyenler de vardır; reklamlardaki 'yüzücü dedeler' buna örnek gösterilmektedir. Yine de hem kadınlar hem erkekler genç görünmeyi oldukça önemsemektedir (Hofman, 2012: 72-73).

3.2. YAŞLILIK VE EĞİTİM

Tezimizde yaşlılık ve eğitim konusu toplumsallaşma ve hayat boyu öğrenme açısından ele alınmaktadır. Çünkü eğitim ve toplumsallaşma içiçedir. Hayat boyu öğrenme ise orta yaştakiler, yetişkinler ve yaşlılar açısından gelişimi kolaylaştırabilir. Ayrıca eğitim seviyesinde artışla birlikte, yaşlılığa uyum ve yaşlılık sorunlarıyla başetme de kolaylaşabilir.

3.2.1. Toplumsallaşma

Yaşlılık ve eğitim kavramları pek yan yana anılmamaktadır. Oysa insanın öğrenme süreci fizyolojik ölüm anına kadar sürer. *Öğrenme* çevreye uyum sürecidir, tecrübe yoluyla kazanılan kalıcı davranış değişiklikleridir. Hatta öğrenme de toplumsallaşma da ömür boyu sürer. *Garagojide* yaşlılıkta öğrenme konusuyla ilgilenilir. Aslında öğrenme çok farklı şekillerde gerçekleşir; deneme yanılma, gözlem ve taklit yoluyla öğrenme; bilinçli ve bilinçsiz, planlı ve plansız, kontrollü ve kontrolsüz öğrenme (Tufan, 2010: 111-118).

Toplumsallaşma en geniş anlamda *eğitimdir* denebilir; toplumsal öğrenme buna örnektir (Aziz, 1982: 1, 54). Çünkü toplumsallaşma sürecinde toplumun değerleri, duygu ve davranış örnekleri öğrenilir, içselleştirilir ve kişiselleştirilir. Yaş ilerledikçe iş grupları ve yerel topluluklar gibi ikincil grupların etkisi artar. Dolayısıyla genelde toplum öğretici, birey de öğrenendir. Her toplumun genel ve özel normları olabilir; yaş normları, ödül ceza mekanizması, ortak özellikler ve toplumsal denetim bu konuda ilk akla gelenlerdir (Solmaz, 2012: 405-406).

İnsanoğlu hep sosyal bir kişidir ve yaşam boyu süren değişimlere maruz kalır. *Toplumsallaşma* kişinin çevresindekilerle arasındaki etkileşim sürecidir. Toplum açısından bir kuşaktan diğerine kültür aktarımı şeklindeki *nesnel toplumsallaşma* ve toplumun alışkanlıklarını edinen, topluma tepkide bulunan birey açısından *öznel toplumsallaşma* söz konusudur (Fichter, 2006: 26-27).

Bireysel açıdan toplumsallaşma insanın kişiliğini bulması ve insani değerler kazanması; *toplumsal* açıdan ise sosyal ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması ve kişilik gelişimi sürecidir. *Toplumsallaşma kurumlarında* toplumun kültürü bireylere aktarılır; aile, okul, arkadaş grupları, din, çalışma ortamı ve kitle iletişim araçları (Davarcı, 2008: 2-9). Böylece maddi ve manevi kültür öğeleri kuşaktan kuşağa geçer. *Genel toplumsallaşma* ile birlikte *özel toplumsallaşma* da görülür. Dini değerler de bu

şekilde kazanılır. *Siyasal toplumsallaşma* gibi farklı toplumsallaşma şekilleri de vardır. İnsanın toplumsallaşma süreci ve yaşam kalitesi birbirini etkilemektedir (Baran, 2008: 86, 95; Coştu, 2012: 370-374).

Aslında herkes kendi toplumundaki koşullara göre toplumsallaşır. *Geleneksel ve gelenek dışı toplumsallaşma* mümkündür. Geleneksel toplumda yaşlı kadının saygınlık kazanması, dine ve törelere bağlılık, kuşaktan kuşağa değer aktarımı ve sözlü gelenekler belirgindir. *Yetişkin toplumsallaşması* ise kişiden kişiye, kuşaktan kuşağa ve toplumdan topluma değişir. Yine *ahlak toplumsallaşması*, okur yazar olan veya olmayan yetişkin kişilerin toplumsallaşması, vb. birbirinden farklıdır (Aziz, 1982: 5-7, 11, 15-17, 27-37).

Kültürel değerler ve toplumsal davranış normları toplumsallaşma sürecinde kazanılır. Kuşaklar arasında anlayış farkları olsa da, eski ve yeni kuşak arasında benzer davranışlar da görülür. İnsanın anne babasına benzer davranışlar sergilemesi, ailedeki dini yaşantının kuşaktan kuşağa aktarılması, anne baba ve çocuk dindarlığı arasındaki benzerlik bu konuda bilinen örneklerdendir (Ş. Doğan, 2010: 110-114).

Toplumsallaşma hem kültürel ve toplumsal devamlılığın sağlanması hem bireysel gelişim açısından önemlidir. Böylece toplumsal birliktelik, sosyokültürel çevreye uyum, öğrenme, toplumun norm ve değerlerini edinme de gerçekleşebilir. Çünkü kişilik gelişimi ancak toplumsal hayatta mümkündür. Davranışlar da sosyal etkileşim sürecinde gerçekleşir. *Toplumsallaşma teorilerinde* çeşitli konular ele alınır: Sosyal varlık olarak bireyin gelişimi, benlik oluşumu, toplumsal bilinç, toplumsal roller ve ilişkiler, toplumsal gruplar ve topluluklar (Coştu, 2012: 370-374).

İnsanın gelişiminde dar ve geniş toplumsallaşma da etkilidir. *Geniş toplumsallaşmada* kişinin kendini gerçekleştirme için pek çok seçenek sunulur; gelişmiş Batı toplumları buna örnektir. *Dar toplumsallaşmada* kişi topluma ve aileye güvenme yönünde toplumsallaştırılır ancak seçenekler kısıtlıdır; endüstrileşmemiş toplumlar buna örnek gösterilebilir. Dar toplumsallaşmada toplumsal kurallar, geleneksel cinsiyet rolleri, ailede ve kuşaklar arası ilişkilerde kurallara uyma; geniş toplumsallaşmada bireysellik, bağımsızlık ve özerklik önemsenir. Yetişkinliğin anlamı modern ve geleneksel kültürlerle göre değişir (Eryılmaz, 2012: 52-56). Günümüzde aile ve toplumun yanında, medya da önemli bir toplumsallaşma aracıdır. Küreselleşmiş medya ve elektronik kitle iletişim araçları, TV ve radyo yetişkin toplumsallaşmasını ve siyasal toplumsallaşmayı etkilemektedir (Aziz, 1982: 3-7, 15-21, 56-58, 108; Bilton ve Bonnett, 2008: 56).

3.2.1.1. Yetişkin Toplumsallaşması ve Yaşlılık Toplumsallaşması

Modernleşme sürecindeki demografik değişimin toplumsal etkileri bilinmektedir; tasarruf politikaları, yaşlılık ve yaşlıların siyasi gücü bunlardan bazılarıdır. *Yaşlılık toplumsallaşması* dikkat çeker çünkü modernleşen toplumlar yaşlanmaktadır. ABD, Japonya ve Türkiye gibi toplumlarda hem yaşlıların sayısı hem ileri yaştakilerin sayısı ve oranı artmaktadır. Eğer yaşlıların oranı gençlerden daha hızlı artarsa *toplum yaşlanıyor* demektir. Cumhuriyet döneminde ülkemizde 1960'lara kadar nüfus arttırıcı, sonra nüfus azaltıcı politikalar izlenmiştir. Modernleşme, kentleşme ve göç hareketleri sonucu demografik değişim sürmekte; yaşlılar da bundan etkilenmektedir.

G. M. Backes (1998), *yaşlılığın bireyselleşmesi, çoğullaşması ve farklılaşması* kavramlarını vurgulamaktadır. M. Kohli'nin bahsettiği (1985), *yaşlılığın kurumsallıktan arındırılması* ise yaşam sürecinin kalıplaşmış seyrindeki çözümlerdir. Kurumsal yaşlanma süreci ortadan kalkmaktadır. Yani insanlar artık toplumun öngördüğü tipik süreçte yaşlanmamakta ve yaşlılıktaki bu çeşitlilik dikkat çekmektedir.

Modernleşme sürecindeki toplumlarda ve toplumumuzda görülen bu *farklılaşma*, yaşlanma ve yaşlılığın her insanda farklı sonuçlar doğurmasına (*bireyselleşme*) ve her insanda ayrı yol izlemesine neden olmaktadır (*tekilleşme*). Yani hem baba ile oğlunun yaşlanma süreçleri hem de yaşıt olanların yaşlanmaları ve yaşlılıkları birbirinden farklıdır. *Çoğullaşma* da yaşlılığın değişen yönüdür, ki *yeni yaşlılar* buna örnek gösterilebilir. Kısacası toplumumuz yaşlanmakta ve modernleşme sürecine bağlı olarak yaşlılığın birbirinden farklı olumlu ve olumsuz yönleri ortaya çıkmaktadır (Tufan, 2003: 30-40, 237-238).

Modernleşme sürecinde yaşlıların yaşam tarzları, beklentileri ve yaşlanma süreci de değişmektedir. H. P. Tews'in vurguladığı (1993), *yaşlılığın yapısal değişimi* sürmektedir; *yaşlılığın gençleşmesi* (yaşlı modası), *meslekten arındırılması* (erken emeklilik), *kadınsallaşması* (ileri yaşta kadınlar), *tekilleşmesi* (yaşlı dullar) ve *ileri yaşlılık* (85+ yaşta kişiler) gündeme gelmektedir (Ceylan ve Ayar, 2015: 64-65; Tufan, 2003: 45-58).

Yaşlılığın gençleşmesi ileri yaştaki insanların kendilerini daha genç hissetmeleri ancak daha genç yaştakilere yaşlı olduklarının hissettirilmesidir. İnsanlar ancak kendinden bir sonraki kuşağı 'yaşlı' saymaktadır (Örneğin 1997'de ABD'de 60+ yaşta kişilerin %92'si kendisine yaşlı denilmesinden hoşlanmamaktadır.). *Yaşlılığın meslekten*

arındırılması ise çalışan yaşlı sayısındaki belirgin azalmadır. İnsanlar isteyerek veya zorunlu olarak çalışma hayatının dışına çıkmaktadır. Fakat Avrupa'nın en genç emeklileri Türkiye'dedir. Dolayısıyla yaşlılık dönemi gittikçe uzamaktadır. Üstelik meslek hayatından ayrılma başka sorunları da beraberinde getirebilir. Meslek sonrası yaşama uyum sağlama, eşlerin her birinin aynı zamanda çalışma hayatından ayrılma ve gençlerin bir an önce çalışmayı bırakıp hayatlarını yaşama isteği bu sorunlardan bazılarıdır.

Yaşlılığın kadınsallaşması toplumdaki yaşlı kadın sayısının yaşlı erkeklerden fazla olmasıdır. Oysa 100 yıl önce dünyada kadın ve erkek sayısı yaklaşık olarak eşittir. *Yaşlılığın tekilleşmesi* de yalnız yaşayan yaşlıların sayısındaki artıştır, ki özellikle yaşlı kadınlarda yalnızlığa alışma görülmektedir. İleri yaşlılıkta hastalık gibi bazı sorunlar da artabilir. Ancak bu durum kaçınılmaz değildir. Hatta 100+ yaşta kişilerin %30'u yeterli fiziksel ve zihinsel güce sahip yani sağlıklıdır (Tufan, 2007: 116; 2007b: 14, 23, 95-96).

İnsanın biyolojik gelişimi dursa da, toplumsal ve ruhsal gelişimi sürmekte, yeni durumlara göre *yetişkin toplumsallaşması* gerçekleşmektedir. Bu toplumsallaşmada aile ve çevre etkisi azalır, kitle iletişim araçlarının etkisi artar. Dolayısıyla gelenek dışı toplumsallaşma görülebilir. Yine de yaşlıların TV ve radyoya ilgisinin gençlerden az olduğu belirtilmektedir. *Başarılı toplumsallaşma* ise toplumsal değişime uygun toplumsallaşmadır. Yetişkin kişi toplumdaki rol ve beklentilerine göre ilişkilerini düzenler. Özellikle kent toplumunda yetişkin toplumsallaşması önemsenir.

Yetişkin toplumsallaşmasında kişi yeni roller edinir. Bu nedenle farklı yaşlardaki kişilerin rol beklentileri de farklıdır. Toplumsallaşma açısından kuşaklar arasında da fark vardır. Çünkü toplumsal değişim dönemleri olabilir. Modern toplumda kişinin tercih yapma özgürlüğü önemsenmektedir. Toplum ve birey arasındaki etkileşim karşılıklıdır fakat yaş ilerledikçe kişi toplumu daha çok etkiler. Üstelik yaşlandıkça toplumsallaşma daha kapsamlı ve karmaşık hale gelebilir, siyasal toplumsallaşma buna örnektir.

Yetişkin toplumsallaşmasında daha çok öğrenmeye ve zamana ihtiyaç duyulur. Bu konuda *yaşlılık toplumsallaşması* örnek verilebilir. Yetişkin ve yaşlılık toplumsallaşmasında önceki bilgi, inanç, değer ve kuralların etkisi görülür. Ancak toplumsal dezavantajlar, bilgi eksikliği, yaşlı kişinin yeni rollerine uyumda isteksizliği gibi nedenler yaşlılık toplumsallaşmasını zorlaştırabilir. Çünkü yaşlı kişi yeniliklere uyumda zorlanabilir. Genellikle yaşlılara göre gençlerin toplumdaki yenilikleri daha kolay benimsedikleri ve kültür değişiminin gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca geleneksel

toplumda ve kırsal alanda geleneklerin ve değerlerin, dini inançların kuşaktan kuşağa aktarılması, bireyin bu değerleri benimseyerek toplumsallaşması beklenmektedir. Yine de hem kentte hem kırsal alanda gençlerde veya yaşlılarda gelenek dışı toplumsallaşma da görülebilir. Günümüzde kitle iletişim araçlarının etkisi buna örnek gösterilebilir (Aziz, 1982: 6-7, 15-37, 41, 56-58, 108, 173-174, 178-183).

3.2.1.2. Yeniden Toplumsallaşma

Yaşlılık döneminde insanın günlük yaşam ritmi değişir. Yaşlı kişi *yeniden toplumsallaşma* göreviyle karşı karşıyadır ve yeni roller edinir. Aslında kişinin ileri yetişkinlik ve yaşlılık dönemindeki hayatı, biraz da orta yetişkinlik dönemindeki gelişimsel görevleri tamamlamasına bağlıdır. Dolayısıyla üretkenlik, topluma faydalı olma, neslin devamı ve fikir üretimi gibi gelişimsel özellikler önem kazanır. Ancak çevresine kayıtsız yaşlı kişilerde yalnızlaşma görülebilir.

Toplumsallaşma sürecinde yaşlı kişi davranış kalıplarını hemen bırakmak istemez ve eskiden alışkın olduğu yapıyı sürdürmeye çalışır. Bu durumda toplumsallaşma ve uyum problemleri veya toplumsal ilişkilerde uyumsuzluk görülebilir. Din ise insana uzun vadeli amaçlar sunarak insanda kararlı kişilik yapısı gelişimini destekler. Ayrıca dini öğretilerde insanoğlunun yalnızlık duygusu, vb. problemlerine çeşitli çözüm önerileri sunulmaktadır (İnce, 2013: 214-216, 235).

Toplumsallaşma doğuştan itibaren başlar ve ömür boyu sürer. Her toplumda gelişim dönemi geçişleri bulunur; bunlar gençlik, yetişkinlik ve yaşlılıktır. Bu dönemlerde insanın *yeniden toplumsallaşması* beklenir. Meslek değiştirme ve sosyal statü değişikliği, bekarlık, evlilik veya dulluk bazı yeniden toplumsallaşma örnekleridir. Çocukluk ve gençlik döneminde de toplumsallaşma gerçekleşir. Ancak toplumsal hayattaki hızlı değişim yetişkin kişileri bu yeni duruma uyuma zorlayabilir. Toplumsal beklentiler önemszenir ve sonuçta yeni davranış tarzları ortaya çıkar.

Dolayısıyla *yetişkin toplumsallaşmasının* zamanla gerçekleştiği söylenebilir. Toplumsallaşma sürecinde bazı ortak özellikler kazanılır yani kişiler birbirine benzer. Toplumun kültürü öğrenilir ve benimszenir. Aynı zamanda bireyselleşme de gerçekleşir. Kısacası toplumda eğitim öğretim ve toplumsallaşma hep birlikte gerçekleşir. *Makro Eğitim Anlayışı*, hayat boyu eğitim, eğitimin bireysel ve toplumsal işlevleri de yetişkin ve yaşlı toplumsallaşmasında önemszenen konulardandır (Solmaz, 2012: 406-413).

3.2.1.3. Tersine Toplumsallaşma

20. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler bilgiye ulaşımı kolaylaştırmıştır. Önceden kuşaklar arasında kültür ve bilgi aktarımı genelde yetişkinlerden diğer kişilere doğrudur. Günümüzde ise bu durum tersine dönmüştür denebilir. Teknolojik ürün alınırken ergenlerin anne babayı etkilemesi buna örnek gösterilebilir.

Geleneksel Toplumsallaşma Teorisine göre, kültür sonradan öğrenilir ve yaşlılardan gençlere gelenek aktarımı gerçekleşir. Yaşamla ilgili bilgi ve beceriler önce anne babadan, daha sonra akran grubu ve medya gibi diğer kanallardan edinilir. Oysa modernleşme sürecindeki toplumsal değişimler aileyi de etkilemektedir. Ailede çocuk sayısı azalmakta ve satın alma, vb. kararlarda artık çocuklar da etkili olmaktadır. Aslında hızlı toplumsal değişim dönemlerinde kültür önceden oluşmaktadır hatta genç kuşaktan yaşlılara bilgi aktarımı olabilir. Bazen de akran gruplarındaki gibi eşzamanlı ve karşılıklı kültür aktarımı gerçekleşir. Günümüzde modern toplumda yaş ve kuşak farkının önemi giderek artmaktadır.

Tersine Toplumsallaşma Teorisine göre, günümüzde yetişkinler ve yaşlılar toplumsal ve kültürel değişime uyumda zorlanmaktadır. Çünkü ters yönde toplumsallaşma yani çocuktan anne babaya bilgi ve beceri aktarımı gerçekleşmektedir. Üstelik teknolojik ürünler gençler açısından çok önemli hale gelmiştir. Cep telefonu vazgeçilmezdir hatta bir taraftan TV seyrederken diğer taraftan internete girilmektedir. *Tersine toplumsallaşma* gençlerin yetişkinleri ve yaşlıları etkilemesi, onların davranışlarını değiştirmesidir. Yaşlının teknolojik ürün alırken, kullanırken çocuklarına danışması ve çocukların bilgi üstünlüğünden yararlanması buna örnek verilebilir. Bu durumda yetişkinler ve yaşlılar değişim konusunda toplumsal baskı hissedebilirler. Çünkü bazen de yaşlının çağın gerisinde kaldığı söylenir (E. Aslan, 2010: 2-22).

3.2.1.4. Dini Toplumsallaşma

Dini toplumsallaşma dini inanç, değer ve normların, davranış şekillerinin insan kişiliğine yerleşmesi; insanın doğuştan getirdiği dini eğilimin toplumda belli bir sosyokültürel ve dini ortamda gelişmesidir. Özellikle kimlik bunalımı veya geçiş dönemlerindeki kişilik gelişimi açısından çevre etkisinin belirgin olduğu anlaşılmaktadır (Günay, 2006: 423-426). Bu konuda *resmi ve gayri resmi toplumsallaşma; birincil ve ikincil toplumsallaşma* ayrımı da kullanılmaktadır (A. Canatan, 2008: 64-65; Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-236).

Din genelde toplumsallaşma sürecinde öğrenilmekte, toplumsallaşma ise hayat boyu sürmektedir. Aslında dini toplumsallaşmanın hem bireysel hem toplumsal yönü vardır. İnsanın bilinç kazanması ve mevcut dini geleneğin kuşaklar boyunca aktarılması önemsenir. *Yaşlıların toplumsallaşması ve dini toplumsallaşması* ise *ikincil toplumsallaşma* sayılmaktadır. Bu konuda iletişim araçlarının ve ailenin etkisi görülebilir, dolayısıyla yaşlı kişinin dini etkinliklere katılımı artabilir (M. Arslan, 2006: 61-62, 80-81; 2009: 114-123). Yaşlılık sürecinde din önemli bir yere ve yaşamsal değere sahiptir. Ayrıca dini etkinliklere katılım ülkemizdeki yaşlılar için toplumsallaşma ortamı sağlamaktadır (M. Durak, 2012: 293-294; Güngör, 2012a: 87-88, 102-105, 112-116; 2012b: 258-262). Bu durum bireysel ve toplumsal entegrasyonu, uyumu ve *yeniden toplumsallaşmayı* da kolaylaştırabilir. Çünkü böylece insan kendini değerlere ve uzun vadeli amaçlara adanmaktadır (Argyle ve Hallahmi, 2004: 258-273).

Dini gelişim açısından, dindar ailelerin dindar çocuklara sahip olacakları varsayılsa da, istisnalara da rastlanmaktadır. Çünkü toplumsallaşma yetişkinlikte de sürer. Hatta evlilik ve ahlak gibi konularda anne baba ve çocuk arasında *karşılıklı toplumsallaşma* gerçekleşebilir. Dini toplumsallaşma çeşitli şekillerde görülebilir; yerleşik dini geleneğe, alt kültürde ve yerel topluluklarda toplumsallaşma veya bireysel dindarlık şeklindedir. Dini toplumsallaşma sonucunda bazen yaşlılar ve yetişkinler, bazen de büyükanne ve büyükbaba ailede *dini rol model* olabilirler (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-236). Bu toplumsallaşma hem evde hem dış ortamda gerçekleşmektedir. Dini topluluklar, haftalık etkinlikler ve metin okumaları buna örnektir. Genelde örnek kişiler ve davranışlar idealleştirilir, gönüllü çalışmalar ve ahlaki rehberlik önemsenir. Ayrıca bayramlar ve gelenekler gibi çok çeşitli kültürel öğeler de toplumsallaşma ortamı sağlamaktadır (Ammerman, 2012: 403-412).

Aslında aile ve din kurumunun her zaman birbirini etkilediği söylenebilir. Ailedeki toplumsallaşma sürecinde dini inançlar ve değerler kuşaktan kuşağa aktarılır, böylece kültür aktarımı gerçekleşir. Zaten genelde insanlar ailesinin dinini benimsemektedir. Dini tercihlerde ebeveyn etkisi veya anne etkisi belirgindir. *Sosyal Öğrenme Teorisinde* de bu vurgulanmaktadır. Toplumumuzda dini bilgi, inanç ve uygulamalar öncelikle aileden edinilir. 2006 TUIK'na göre dini bilgilerin %58'i aile ve akrabalarından edinilmektedir (Amman, 2010: 4, 13-14).

Dini toplumsallaşmada önemli etkenler şunlardır: Aile (dini tercihlerin aktarılması ve anne babanın rol model olması), eğitim (dini bilgi aktarımı, dini kimlik oluşumu ve din hizmetleri), toplumsal çevre (mahalle ve akrabalar, sosyal çevre etkileşimi), kitle iletişim araçları (dini öğretinin aktarımı ve rol model karakterler), siyasi kimlik (din ve siyaset ilişkisi), mesleki ve sosyoekonomik durum (dini tutumların oluşması), dini kurumlar (dini topluluk, dini ve sosyal etkinlikler), akran grubu ve arkadaş çevresi, din eğitimi (M. Arslan, 2006: 61-62, 80-81; 2009: 114-123; Coştu, 2011: 7-8; 2012: 374-383; Ş. Doğan, 2010: 114-116, 124-125; Güngör, 2012a: 87-88, 102-105, 112-116; 2012b: 258-262).

Dini toplumsallaşma ve toplumsal etki insanın dini tercihlerini ve kararlarını yönlendirebilmektedir (Örneğin hayatın anlamı ve amacı, eş seçimi; sempati, antipati, örnek çevre veya sosyal yaptırımlar. Sherkat, 2013: 279-291). Aile etkisi ise bazen olumlu bazen de olumsuzdur. Örnek vermek gerekirse, otoriter dindar anne babanın çocuğun dini toplumsallaşmasını sağlaması da engellemesi de mümkündür. Hatta toplumsallaşma her konuda değil sadece belli konularda gerçekleşebilir. Din değiştirme ve dini katılım araştırmaları bunu göstermektedir (M. Arslan, 2006: 62, 80-81; 2009: 114-123; Levenson, vd. 2013: 310).

Aslında sosyal, kültürel ve dini açıdan *dengeli toplumsallaşma* önemlidir. Dini toplumsallaşmada dini bilgiyle birlikte gelenekler, örf ve adetler, değer ve tutumlar da kuşaktan kuşağa aktarılır. Fakat kuşaklar arasında çatışma ve zıtlama olursa sonuçta *düzensiz dini toplumsallaşma* gerçekleşir. ABD’de göçmen Türk aileleri ve kimlik krizi konusundaki araştırmalar buna örnek gösterilebilir. Yetişkinlerin ve yaşlıların yani aile büyüklerinin *yeniden dini toplumsallaşması* da mümkündür. Dini toplumsallaşmada ait olmadan inanma veya inanmadan ait olma da görülebilir. Yine ABD’de göçmen Türk çocuklarının toplumsallaşması buna örnektir (Güngör, 2012a: 87-88, 102-105, 112-116; 2012b: 258-262).

Dinin ve eğitimin birbirine benzer yönleri olduğu bilinmektedir. Öyle ki insanı muhatap alma, hayat boyu sürme, bireyi ve toplumu etkileme, toplumsal denetim sağlama ve değerler gibi bazı ortak yönlerden bahsedilebilir. Dini toplumsallaşmada manevi kültür aktarımı ve dini kişilik gelişimi sağlanır. İslam’da eğitime önem verildiği bilinmektedir [Solmaz, 2012: 415-421; Bkz. Karaman, vd. 2005: 257, 307, 384, 451, 541-542, 615 (16/43, 20/114, 28/80, 39/9, 58/11, 96/1-5)].

Dini toplumsallaşmada insanın toplumsal görev ve sorumlulukları, yapılması gerekenler belirlenir. Yine İslam'da dürüst ve adaletli olmak, iyilik yapmak, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, çalışmak, sözünde durmak, insan haklarına saygı göstermek, akraba ilişkilerini sürdürmek ve anne babaya iyilik etmek gibi tavsiyelerde bulunulur. Öte yandan -dini açıdan- yapılmaması gerekenler de netleşir; bozgunculuk, hırsızlık, cimrilik, emanete ihanet etmek ve alay etmek gibi davranışlar dinlerde -özellikle de İslam'da- yasaklanmaktadır [Davarcı, 2008: 31-42; Bkz. Karaman, vd. 2005: 26, 418, 468, 177, 220; 82, 94, 103, 261, 473; 18, 30, 41, 60, 63, 116, 134, 361, 255; 60, 185, 191; 61, 268, 354; 56, 103, 153, 262; 356, 365; 13, 79, 177, 269, 500; 13, 139, 268, 402, 494; 6-7, 32, 384; 230-231, 550; 79, 356, 502; 47, 82, 331; 509, 478, 623 (Dürüstlük: 2/177, 33/70, 41/30, 9/7, 11/112; Adaletli olmak: 4/58, 4/135, 5/8, 16/90, 42/15; İyilik yapmak: 2/112, 2/195, 2/256, 3/104, 3/134, 5/93, 6/115, 26/84, 16/30; İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak: 3/104, 9/71, 9/112; Çalışmak: 3/115, 17/19, 25/47; Sözünde durmak: 3/76-77, 5/7, 7/102, 16/91; İnsan haklarına saygı: 25/68, 26/183; Akraba ilişkileri ve iyilik etmek: 2/83, 4/36, 9/8-10, 17/26, 47/22; Anne babaya iyilik etmek: 2/83, 6/151, 17/23-24, 31/14-15, 46/15; Bozgunculuk yapmamak: 2/27, 2/30, 2/205, 28/77; Hırsızlık yapmamak: 12/70-81, 60/12; Cimrilik etmemek: 4/37, 25/67, 47/38; Emanete ihanet etmemek: 2/283, 4/58, 23/8; Alay etmemek: 49/11, 43/7, 104/1); Yakup, 2003: 14-15, 219, 434-439, 24-25, 40-42, 181; 145-147, 358, 176-177, 244-245, 44-45].

Aslında dini toplumsallaşma süreci insanın doğumuyla başlar ve ölüme kadar sürer. Böylece toplumdaki dini kültür, değer ve semboller öğrenilir (Eren, 2007: 134-135, 142). Bu toplumsallaşma her dönem farklı şekillerde olabilir. Çocukluk döneminde anne baba etkisi belirgindir ve *birincil dini toplumsallaşma* görülür. Gençlik döneminde dini bunalım, kararsızlık ve dini öğretileri sorgulama görülebilir. Yetişkinlik döneminde ise *ikincil dini toplumsallaşma* gerçekleşir, dini kimlik gelişimi ve dini yönelimde olgunluk ortaya çıkabilir. İlk, orta ve geç yetişkinlik dönemlerinde de dini toplumsallaşma çeşitli şekillerde gerçekleşir çünkü karşılıklı etkileşim sürmektedir. Yaşlılık döneminde birey pasif ve alıcı konumda olabilir hatta dini konularda bazen yetişkin çocuklar yaşlıyı yönlendirebilir (Çoştı, 2011: 7-8; 2012: 374-383).

Öte yandan yaşamın ilk dönemlerinde dini toplumsallaşmada, anne baba yanında önemli başkalarının etkisinden de bahsedilmektedir. Daha sonraki yıllarda ise bu konuda giderek aile, arkadaş, eş, akran, yakın arkadaş veya sosyal ağların etkili olduğu

anlaşılmaktadır. Dini toplumsallaşma sürecinde dini değerler ve dini tercihler belirlenir. Fakat bazen yetişkinlerin herhangi bir sempati duymadan da -başkalarının hatırına- dini tercihlerde bulunabilecekleri ve dini gruplara katılabilecekleri belirtilmektedir. Özellikle yetişkin çocukların -kendileri dini açıdan şüphede olsalar da- yaşlı anne babalarını memnun etmek için dini mekanlara gidebileceklerinden bahsedilmektedir; ki Batı'da Kilise'ye gitme davranışı araştırmaları buna örnek gösterilmektedir. Ancak dini bağlılık ve tercihlerde anne baba etkisinin çok sınırlı olduğunu gösteren araştırmalar da vardır.

Kuşaklar Arası Boşluk Tezinde özellikle kuşaklar arasındaki değer farklılıklarına ve dini değişime; *Hayat Boyu Öğrenme Modelinde* ise, toplumsallaşmada anne baba etkisinin yaşam boyu sürdüğüne değinilmektedir. *Toplumsal Alışveriş Teorisinde* de, dini toplumsallaşmada -özellikle yaşamın ileri yıllarında, anne baba çocuğuna daha bağımlı olduğunda- çocukların anne babalarının değerlerini ve dini tercihlerini etkilemesi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bireysel farklılıkların kişinin dindarlığını etkilemesi de mümkündür. Bazı çalışmalarda da, yaşamın ileri dönemlerinde çocukların anne babalarının değerlerini etkileyebileceği anlaşılmıştır (Sherkat, 2003: 152-156, 162-163).

Hayat Boyu Öğrenme Modeline göre insanın toplumsallaşması ömür boyu sürer. Ayrıca ebeveyn toplumsallaşması ve dayanışması da sürmekte, dini ritüellere katılım çocukları ve torunları etkilemektedir. Anne baba ve çocuk arasındaki karşılıklı etkileşim ileri yaşlarda da sürer ve aile değerlerine bağlılık beklenir. Dini kurumlarda da hayat boyu toplumsallaşma önemsenir. Hatta Batı'da bütün yaş grupları için din eğitimi veren Pazar okulları bulunmaktadır (Sherkat, 2013: 279-291).

Günümüzde modernleşme ve kentleşme koşulları, teknolojik gelişmeler kitle iletişimi zorunlu hale getirmektedir. Kitle iletişim araçlarının hem toplumsallaşma işlevi hem siyasal ve ekonomik işlevleri bulunmaktadır. Din ve medya arasında da karşılıklı etkileşim olabilir; gazete ve TV yayınları buna örnek gösterilebilir. Yani toplumsal değişim dini hayatta da görülür. Gazetelerde dini haberler yer alır, dini kitaplar ve dini metinler anadile çevrilir. Dini toplumsallaşmada kitle iletişim araçları da etkilidir. Zaten değer aktarımı ve TV etkisi araştırmaları da bunu göstermektedir. Din içerikli program, sinema ve filmler de buna örnektir. 1990'larda hızla gelişen internet yani *yeni medya* ise bilgi paylaşımını kolaylaştırmakta ve pek çok alanda tercih edilmektedir. Artık hem geleneksel dini gruplar hem yeni dini hareketler interneti ve medyayı önemsemekte ve kullanmaktadır (Yenen, 2012: 425-432).

Kısacası dini toplumsallaşma açısından değerlendirildiğinde, yaşamın farklı dönemlerinde anne baba ve çocuk, yani gençler ve yaşlılar arasında karşılıklı etkileşim sürmektedir. Dini toplumsallaşmanın çok boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplumsallaşmada henüz pek araştırılmamış pek çok konu olduğu da öne sürülmektedir. Önemli hastalıklar ve ölüm gibi bazı yaşam olaylarının kişinin dini toplumsallaşmasını ve dini tercihlerini ne kadar etkilediği konusu buna örnek gösterilebilir (Sherkat, 2003: 152-156, 162-163). Eğitim ve dindarlık ilişkisi araştırmalarında ise birbirinden farklı sonuçlar elde edilmektedir (Örneğin Türkiye ve ABD; 1981-2008 Avrupa Değerler Araştırması; din ve dindarlık tanımları, eğitimin amacı ve içeriği. Solmaz, 2012: 415-421).

3.2.2. Hayat Boyu “Beşikten Mezara” Öğrenme

Hayat boyu öğrenme konusu gerçekte insanoğlunun tüm yaşam dönemlerini kapsasa da, tezimizde sadece yaşlılar açısından ele alınmaktadır. Bazı tanınmış yaşlılardan örnekler verilmekte ve öğrenmenin yaşı olmadığı vurgulanmaktadır. Üstelik modernleşme sürecindeki bilimsel, toplumsal ve teknolojik değişimler de genelde tüm yaş gruplarının özelde yaşlıların kendilerini geliştirmesini zorunlu hale getirmektedir.

Aslında düşünme ve öğrenme gibi insana özgü özellikler yaşlılıkta da sürer. Genellikle 40’lı yaşlar yaşamın en verimli dönemi sayılsa da, bunun istisnaları vardır. İnsan bilimleri alanında çalışanların 70’li yaşlarda da 40’lı yaşlardaki kadar üretken oldukları belirtilmektedir. Aslında insanın üretkenliği bedensel dinçlik ve entelektüel merak gibi etkenlere göre değişir (Onur, 2011: 320-322). Yaşamın bazı dönemlerinde başarı zirvesine ulaşılması mümkündür. Hatta Harvey C. Lehman en güzel şiirlerin 25-29 yaşta ve 80-84 yaşta, en etkili kitapların 35-43 yaşta ve 60-64 yaşta yazıldığını öne sürmektedir (Skinner ve Vaughan, 1996: 17-20, 62-63).

Bazı üretkenlik şekilleri ise yaşamın sonuna kadar sürer: Sophokles *Kral Oedipus’u*, Goethe *Faust’u* 80 yaşında yazmıştır. Hobbes 91 yaşına kadar yazmış ve Picasso 90 yaşına kadar resim yapmıştır. Churchill 77 yaşında başbakan olmuştur. Erik Erikson 84 yaşında yaşlılık araştırmalarına başlamıştır. Betty Friedan 75 yaşında kitap yazmış ve üniversitede doçentliğe başlamıştır. Wilhelm Wundt *Toplumlar Psikolojisi’ni* 88 yaşında, Martin Buber *Diyaloğun Prensipleri Üzerine Dersler’i* 76 yaşında, Bertrand Russel *Felsefe Sanatı* adlı kitabını 96 yaşında yazmıştır (Kutsal, 2005: 30; 2008: 1-3; Onur, 2011: 320-322; Tufan, 2003: 121, 136-137; 2010: 29-37).

Yüzyıllar öncesinde de yaşlılığın ve yaşlı insanların gündeme getirildiği anlaşılmaktadır. Eflatun *bireysel yaşlanmayı* önemser, yaşlılık döneminin nasıl geçirileceğini aslında kişinin gençlik ve yetişkinlikteki yaşam tarzının belirlediğinden bahseder. William Shakespeare yaşlılıktaki fiziksel, bedensel, davranışsal, zihinsel değişimleri ve zayıflıkları gündeme getirmiştir. Arthur Schopenhauer ise gençlikte tutkuların mutluluktan çok acı verdiğini ve huzurlu yaşamın yaşlılıkta olduğunu belirtir. Goethe *yaşlılığa olumsuz yaklaşımı* eleştirir ve yaşlılıkta tecrübenin zirveye ulaştığını vurgular (Kalkan, 2008: 2; Kaygusuz, 2008: 215-218; M. Koç, 2002a: 290-296, 307).

Aslında yaşlıların saygınlığından ve üretkenliğinden bahseden eserlere de rastlanmaktadır. Eflatun'un *Kanunlar ve Devlet* adlı kitabı, Homeros'un *İlyada ve Odysseia*'sındaki Nestor olumlu yaşlı karakteri ve yaşlı danışmanlar buna örnektir. Yaşlılıkla ilgili görüşler ise döneme ve kişiye göre değişmektedir: 81 yaşındaki Eflatun *gerontokrasiden* bahseder. Ayrıca bilinçli yaşanan gençlik ve orta yaş insanı yaşlılığa hazırlar, yaşlılara iyi muamele edilmelidir. 89 yaşındaki Sophokles'e göre de yaşlı insan bilgedir ancak yaşlılık tatsızdır. Cicero'ya göre insan yaşlılığında da başarılı olabilir ve yaşlılıktaki tecrübeler önemlidir. Mutlu yaşlılık için gençken şerefli bir hayat sürmeli, bilgili ve erdemli olmalıdır. Yaşlılar devlet yönetimi, bilim ve sanatta başarılıdır. Aristoteles'e göre yaşlılık doğal bir hastalıktır ve yaşamın son dönemidir. Galen ise yaşlılığın bir hastalık olmadığını vurgular (A. Canatan, 2012: 361-363; Bulut, 2012: 393; Kahveci, 2012: 152-157, 181-182; Kaygusuz, 2008: 215-218; Kutsal, 2005: 30; 2008: 1-3; Oğuz, 2011: 320-322; Özmete, 2012: 14; Tufan, 2010: 29-37).

M. T. Cicero'ya göre (2011), yaşlılar topluma yararlıdır; siyaset, devlet işleri, felsefe ve ahlak konularında etkilidirler. Yaşlılıkta beden güçsüz olsa da, manevi güçle yapılan işler de vardır; düşünce ve öğütleri ile devleti koruma, yöneticilik, bilimsel çalışma, iyi ve yararlı şeyler öğretmek, vb. bunlardan bazılarıdır. Yaşlılık 'kötü' gösterilir çünkü insanı işlerinden uzaklaştırdığı, bedeni zayıflattığı düşünülür ve ölüme yakındır. Oysa bilge kişilere yaşlılık yük değildir. Pek çok kişi yaşlılıkta da, ölüncüye kadar çalışır. Üstelik Homeros ve Eflatun gibi filozoflar yaşlılıkta da etkili olmuşlardır. Yaşlılarla ilgili sanılan olumsuz özellikler ise aslında her yaşta sorundur; huysuzluk, somurtkanlık, cimrilik ve bellek zayıflığı gibi özellikler bunlar arasındadır.

Cicero yaşlılığın *olgunluk dönemi* olduğunu, kişinin bilgili ve erdemli olması gerektiğini vurgular. Onurlu bir yaşam sürerek yaşlanan kişilere saygı duyulur. Sparta'da

63+ yaşta kişilerden oluşan *yaşlılar kurulu* ve Atina'da *rahipler kurulu* bulunmaktadır. Yaşlılar ve gençler arasında iyi ilişkiler kurulabilir, özellikle iyi huylu ve öğüt dinleyen gençler yaşlılarla iyi anlaşmaktadır. Genelde insan önceleri neyle uğraşmışsa, yaşlılığında da onunla uğraşır. Fakat yaşlılıkta da yeni şeyler öğrenilebilir. Öyle ki yaşlılık döneminde Sokrates'in saz çalmaya ve Cicero'nun Yunan edebiyatına merak sardığı söylenmektedir (Cicero, 2011: 87-108, 121-122; Tufan, 2010: 29-32).

Bizim kültürümüzde de yaşlıların saygı gördüğü, kendilerine danışıldığı ve bilgilerinden yararlandığı belirtilmektedir. *Dede Korkut Destanı* buna örnek gösterilebilir. Öte yandan Osmanlı tapu tahrir belgelerine göre, yaşlıların vergiden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca tarih boyunca çeşitli eserlerde yaşlılıkla ilgili konulara değinilmiştir. El Razi yaşlılarda gerilemeler ve melankoli; İbni Sina yaşlılık özellikleri üzerinde durmaktadır. Genelde vakıflar aracılığı ile yaşlılara yardım edilmeye ve ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır (A. Canatan, 2012: 361-363).

Yaşlılık ile ilgili sistematik çalışmalar psikolojide Stanley Hall'un *Yaşamın Son Yarısı* (1922) adlı eseri ile başlamıştır; yaşlıların kendine özgü duygu, düşünce ve istekleri vurgulanmıştır. 1929'da N. A. Rybnikov'un kullandığı *gerontoloji* kavramı ise sonradan yaygınlaşmıştır. E. Cowdry'nin *Yaşlanmanın Sorunları* (1939) adlı eseri yaşlılık konusunda yeni çalışmaları gündeme getirmiştir. Ayrıca bazı kuruluşlarda yaşlanma araştırmaları yapılmaktadır. Özellikle 1940, 1950, 1960 ve 1980'li yıllarda ABD, İngiltere, Almanya ve Hollanda'da bu amaçla enstitüler ve vakıflar kurulduğu belirtilmektedir (M. Koç, 2002a: 290-296, 307; Kaygusuz, 2008: 215-218; Tufan, 2010: 31-32). Günümüzde de çeşitli ülkelerde yaşlılıkla ilgili çalışmalar sürmektedir. ABD'de 100+ yaş grubu ile yapılan bir araştırmaya göre, bu kişiler disiplinli, çalışkan ve özgürlüklerine düşkündür; dengeli beslenme alışkanlıkları ve olumlu aile ilişkileri vardır. Hatta Amerika'da 1979'da 137 yaşında ölen Charlie Smith'in, yaşamı boyunca aktif olduğundan bahsedilmektedir (Kahveci, 2012: 181-182).

Ülkemizde de yaşlılık araştırmaları yapılmakta, özellikle 1960, 1980 ve 1990 sonrasındaki çalışmalar dikkat çekmektedir [Yaşlılık psikolojisi alanında Bekir Onur'un *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm* (1986) adlı eseri; Din psikolojisi alanında Hayati Hökelekli'nin *Din Psikolojisi* (1993) adlı eserinde 'Yaşlılık Döneminde Din' alt bölümü. M. Koç, 2002a: 290-296, 307]. Ayrıca yaşlıların yaşam öykülerini dile getiren eserler de vardır [Örneğin Şadiye Dönümcü'nün *Dokunsan Kırılan Dokunmasa Kuruyan*

İnsanlar adlı kitabı (2012)]. Bazı eserlerde ise yaşlılara çeşitli öneriler sunulur [Örneğin Burrhus F. Skinner ve Margaret E. Vaughan'ın *Yaşlılığın Tadını Çıkarın* adlı kitabı (1996)].

Kısacası bu yüzyılda yaşlılık konusu önem kazanmaktadır. Yaşlılık konusunda insanın bir şeyler yapması, dünya ile ilişkiyi kesmemesi, geçmişle bağları koparmaması, boş durmaması ve iyi ilişkiler kurması önerilmektedir (Skinner ve Vaughan, 1996: 17-20, 62-63). Öte yanda hayat boyu öğrenme stratejisi ve ileri yaşta kişilerin üniversitelere kabulü bazı sorunların çözümünü kolaylaştırabilir, yaşlılara stresle başetmede sosyal destek sağlanabilir. Sosyal ve kültürel çalışmalar, çeşitli etkinliklere katılım yaşlı kişilere saygı duyulmasını ve hayatlarında belli amaçların sürdürülmesini de sağlayabilir (Kahveci, 2012: 156-157, 181-182).

3.2.2.1. Hayat Boyu Öğrenme: Yetişkin - Yaşlı Eğitimi ve Din Eğitimi

Tarihsel süreçte önceleri yetişkin eğitimi yaygındır; Eski Çin'de Konfüçyus'un ve Lao Tze'nun yetişkinleri eğittiği bilinmektedir. Oysa 12-20. yüzyıl arasında çocuk eğitimi, 20. yüzyıldan günümüze genç ve yetişkin eğitimi önem kazanmıştır. Dünyada 1920'lerde ABD'de sistemli olarak yetişkin eğitimi başlamış, 1950'lerde Avrupa'da yetişkin eğitimi ve öğretimi yaygınlaşmıştır. 1960'larda *hayat boyu eğitim* kavramı gündeme gelmiştir. 1970'lerde ABD'de üniversitelerde yetişkin din eğitimi çalışmaları başlamıştır. Ülkemizde de yetişkin eğitimi hem geçmişte hem günümüzde sürdürülmüştür. Bu konuda Ahilik teşkilatı, halk eğitimi ve yaygın eğitim örnek gösterilebilir.

Okul eğitimi artık pek yeterli değildir. Bu nedenle eğitimin aile hayatını, iş hayatını ve serbest zamanları da içermesi beklenmektedir. 21. yüzyılın *yetişkinlerin çağı* olacağı öne sürülmektedir. Dolayısıyla yaş ayrımı yapılmadan ve sürekli eğitim verilmesinin önemi artmaktadır. Ayrıca temel insan hakları, dünya barışı, açlık ve fakirlik gibi küresel sorunların çözümünde de yetişkinlere -ve yaşlılara- ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde hayat boyu öğrenme zorunlu hale gelmektedir. *Yaşlılık döneminde eğitimi* gerekli kılan nedenler şöyle sıralanabilir: Demografik değişim ve yaşlı nüfusta artış, aile yapısındaki değişim ve çekirdek ailede artış, siyasi ve sosyal etkinlikler gibi önemli sorumlulukların yetişkinlik ve yaşlılık döneminde yerine getirilmesi, bilim ve teknolojideki gelişmeler, hayatın kompleksliği ve hayat boyu eğitimin zorunluluğu, serbest zamanın artması, önceki bilgilerin yetersizliği ve hayat boyu öğrenme ihtiyacının,

psikolojik ve sosyal ihtiyaçların giderilmesi. Ayrıca bu eğitim sayesinde yaşlı kişinin topluma faydalı olması, yeni beceriler geliştirmesi ve hoşça vakit geçirmesi de mümkündür (Köylü, 2007: 205-207, 212-218).

Fakat günümüzde toplumumuzda yaşlıların eğitim durumu pek yüksek değildir. 2013 TUİK'na göre Türkiye'de yaşlıların %23.9'u okuma yazma bilmemektedir, %20.5'i okuma yazma bilse de bir okul bitirmemiştir, %41.2'si ilkokul, %4.1'i ortaokul ve %4.9'u lise mezunudur (Aydemir, 2014: 31). Bu nedenle de hayat boyu öğrenme yaklaşımının ve yaşlılarımıza -istedikleri ve ihtiyaç duydukları alanlarda- eğitim imkanları sunulmasının önemi artmaktadır.

İnsan hayatı boyunca öğrenir. Bu öğrenme planlı ve kontrollü veya plansız ve kontrolsüz olabilir. Bu konuda bilinçli öğrenme, deneme yanılma yoluyla öğrenme ve sosyal öğrenme gibi örnekler bilinmektedir (Tufan, 2010: 112-118). Aslında hayat boyu öğrenme imkanları giderek artmaktadır. Farklı yaşlardaki kişilerin kendilerini yetiştirme, bilgi ve beceri edinme istekleri de belirgindir. İnternet kullanımı ve seminerlere katılım buna örnek gösterilebilir. Üstelik resmi eğitim ve dış dünya arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmekte, Britanya gibi bazı ülkelerde öğrenme bankası çalışmaları yapılmaktadır. Çünkü hayat boyu öğrenme bilgi toplumuna geçişi sağlar. Böylece yetişkinlere, yaşlılara ve emeklilere istedikleri alanlarda kendilerini geliştirme imkanı sunulur. Artık *üçüncü yaş üniversiteleri ve e-üniversiteler* açılmaktadır (Giddens, 2005: 520-522).

Hayat Boyu Öğrenme ve Öğrenmek İçin Öğrenme Yaklaşımları temelde yetişkin kişilerin gelişimini ve olgunlaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca anne baba veya vatandaş olarak kişinin yeni rollere uyumunu kolaylaştırır. *Hayat boyu eğitim ve din eğitimi* açısından, aslında kişinin her gelişim aşaması önemsenir; ileri yaşlılık döneminde din etkisi görülebilir. Zaten yaşlanma dönemindeki kayıplar, sevilen bir kimsenin ölümü veya duygusal stres de yaşlılıkta din eğitimi gerekli kılmaktadır.

Günümüzde dünyadaki hızlı değişim sürekli öğrenmeyi zorunlu hale getirmektedir, bilgi toplumu ve teknolojik gelişmeler bunu göstermektedir. Üstelik hem gelişmiş ülkelerde hem gelişmekte olan ülkelerde yetişkin eğitime ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü yetişkinlerin ve yaşlıların eğitilmesi, toplumsal değişime uyum ve toplumsallaşma açısından önemlidir (Örneğin 55-75 yaş arası ve 75+ yaş). Eğitim etkinliklerine katılan yetişkinler ve yaşlılar yeni ilgi alanları geliştirirler. Ayrıca insan ilişkileri ve iletişim sürdürülür, hoşça vakit geçirilir. Böylece kuşak farkları azalabilir,

gençlerin ve yaşlıların birbirini tanımaları, yaşlılık dönemine hazırlanma ve başarılı yaşlanma gerçekleşebilir. Bir yandan da gelenekler ve dini inançlar kuşaktan kuşağa, özellikle de torunlara aktarılır.

Sürekli eğitim yaşlılık yıllarının kalitesini artırır. Bilgili ve erdemli olmak yaşlının onurlu yaşam sürmesini kolaylaştırabilir. Böylece topluma faydalı olmak da mümkündür. Aslında yaşlılık dönemi eğitimi hem yaşlılar hem bu döneme hazırlanan gençler ve yetişkinler için gereklidir. Çünkü gençlerin yaşlılık dönemi hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, kuşak çatışmasına neden olabilir (Kılavuz, 2002: 59-71; 2005: 97-106, 111; 2007: 231-234).

Günümüzde yaşlıların cep telefonu ve internet gibi modern teknoloji ürünlerini kullanması da önemlidir. Ayrıca eğitimin sürdürülmesi insanın daha iyi yaşam koşullarına, iyi bir işe ve gelire sahip olmasını kolaylaştırabilir. Böylece yaşlının serbest zamanı değerlendirilmesi, sosyal ve kültürel hayata katılması da sağlanabilir. Zaten eğitilmiş yaşlılar genelde kendilerine sunulan imkanlardan daha çok yararlanmakta, bilgisayar ve internet kullanmakta, kültürel etkinliklere katılmaktadır. Üstelik yaşam koşullarının iyileşmesi sağlıklı yaşlanmayı da kolaylaştırmaktadır.

Nüfusun hızla yaşlandığı Hollanda gibi AB ülkelerinde yaşlılara *aktif yaşlanma* bilinci kazandırılmaya çalışılmaktadır. Yaşlıların eğitimi, mesleki ve kişisel gelişimi, ekonomiye katkısı önemsenir (Devran, 2007: 58-60). Aslında genelde yaşlının aktif olması ve önceki etkinliklerini sürdürmesi önerilse de; bunu yapamayanların -en azından- *yarı aktif* olması da hayata bağlanmayı, sosyal ilişkilerin sürdürülmesini ve kendini iyi hissetmeyi sağlayabilir. *İşe Yaramama Hipotezi* buna örnek gösterilmektedir (M. Yılmaz, 2013: 241-245, 253-262).

Öte yandan *dini bilgi ve değerlerin* yaş ayrımı yapılmaksızın tüm insanlara ulaştırılması esastır. Çeşitli nedenlerle *yaşlılık döneminde din eğitimi* ihtiyaç duyulabilir: Yetişkin ve yaşlının eğitici görevi olabilir; bu durum gençlerin yaşlıları model alması, dini ve ahlaki gelişim, dini toplumsallaşma ve değerler açısından önemlidir. Din eğitimi yaşlının hayatına dini, psikolojik ve sosyal açıdan anlam katar. Kişinin yaşlılık kayıplarını ve ölümü kabullenmesi kolaylaşır. Yine serbest zamanı değerlendirme, kimlik ve aidiyet duygusu kazanma, sosyal ilişkiler ve etkileşim açısından da din etkilidir.

Ayrıca yaşlılıkta, ertelenmiş dini sorumluluklar yerine getirilebilir; suçluluk duygusu giderilebilir, dini uygulamalar ve ileri yaşlılıkta dini yaşantı önem kazanır. Yaşlının ruh ve beden sağlığı açısından da din eğitimi gereklidir. Çünkü dini uygulamaların sağlık ve mutlulukla ilişkisi genelde olumludur. Ayrıca birey ve toplum açısından dinin düzenleyici, destekleyici, koruyucu, birleştirici ve bütünleştirici işlevleri bilinmektedir. Psikolojik ve sosyal açıdan dinin destek ve ümit kaynağı olması da bunlara eklenebilir.

Kısacası yaşlılar modern dünyanın olumsuzluklarından oldukça etkilenmektedir. *Oysa eğitimin yaşı ve sınırı yoktur.* Yaşlıların eğitilmesi yeniden hayata bağlanma ve uyumda, psikososyal sorunların aşılmasında ve tüm toplumun gelişiminde faydalı olabilir. Ancak bu eğitimde bireysel farklılıklara dikkat edilmesi önerilmektedir (Köylü, 2007: 205-207, 218-229).

Dini ihtiyaçlar ve din eğitimi açısından yaşlılık dönemine uygun yaklaşım sergilenmesi önemlidir. Çünkü yaşlı kişinin dini bilgi ve uygulamaları öğrenme konusunda ihtiyaçları olabilir. Özellikle aktif yaşamdan pasif yaşama geçmiş yaşlı bireyler manevi desteğe her zamankinden daha çok ihtiyaç hissedebilirler. Ayrıca manevi değerler hayatta karşılaşılan sorunların çözümünde yaşlı kişiye yardımcı olabilir, dini başatma yöntemleri kullanılabilir ve manevi destek sağlanabilir.

Günümüzde hem genç hem yaşlı bireyler açısından hayat boyu öğrenmenin ve kendini geliştirmenin önemi giderek artmaktadır. Yetişkin eğitiminde ve yaşlı eğitiminde bireylerin istek ve ihtiyaçları önceliklidir; günlük yaşamda kullanılabilen ve sorunlara yönelik eğitim verilmesi beklenir. Bireysel, toplumsal veya mesleki sorunlar öncelik kazanabilir. Yaşlıların öğrenmeye karşı tutumları ise çeşitlilik göstermektedir: *Amaç Yönelimli, Etkinlik Yönelimli ve Öğrenme Yönelimli Yaklaşımlar.* İleri yaşta, yaşlılıkta veya emeklilikte kişi hayatı boyunca yapmak isteyip de, bir türlü fırsat bulamadığı ve yapamadığı şeyleri yapmak, ilgilendiği konularda eğitim almak isteyebilir. Belli bir yaştan sonra Kuran okumayı öğrenen, hayatını anlamlı kılan eğitsel, dini ve sosyal etkinliklere katılan, kendine hobi edinen kişiler buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla toplumumuzda bu yaş grubuna yönelik eğitime ve din eğitimine, çeşitli etkinlik ve hizmetlere ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özellikle yaşlı kişinin ihtiyacına ve beklentilerine yönelik, konu merkezli, pratik dini bilgi edinme ve rehberliğe yönelik eğitim çalışmaları yapılabilir (M. Yılmaz, 2013: 241-245, 253-262).

Yetişkin eğitiminde hem kişilik gelişimi hem bireysel, kurumsal ve toplumsal ihtiyaçlar önemlidir. Bireysel öğrenme ve yetişkin merkezli din eğitimi de önceliklidir. Dini değerlerin ve dinin herkese, özellikle de yetişkinlere hitap ettiği bilinmektedir. Kısacası yaşlılık döneminde eğitimin gereksiz olduğu önyargısı aşılabılır ve beşikten mezara kadar öğrenme gerçekleşebilir.

Öte yandan yaşlanma sürecinde ve yaşlılıkta dini duygu ve düşüncenin, *dindarlığın* arttığı görüşü bazen geçerli olsa da; bu her zaman gerçekleşmez. Yetişkinlik döneminde anne baba veya eş dindarlığı etkisi bilinmektedir. Zaten yaşlılık biraz da olgunlaşma sürecidir. Yaşlılıkta insanın hayatında din önemli olabilir; Türk yaşlıların %80'inin ve İsveçli yaşlıların %74'ünün dini önemseydiği belirtilmektedir. Ancak dini ilgi ve öğrenme isteği bazen azalır bazen de artar. Hatta bazen alışkanlıklar da bu konuda etkili olabilir.

Aslında dini ilgi ve bağlılıklar konusunda -kişinin yaşantısı, dine yaklaşımı, anlam arayışı ve hayat olayları gibi- yaş dışındaki etkenler daha belirgindir denebilir. Çünkü çocukluk, gençlik ve yetişkinlikte dine ilgi duyanlar; yaşlandıklarında da bu ilgiyi sürdürmekte ve dini kişilik geliştirmektedir (Kılavuz, 2002: 59-71; 2005: 97-106, 111; 2007: 231-234; M. Yılmaz, 2013: 250). Genelde yaşlıların çoğunun önceki dini duygu, inanç ve tutumlarını sürdürdüğü belirtilmektedir. Yine de yaşlı kişi dini yaşantısını tekrar gözden geçirme ihtiyacı hissedebilir. Ölüm gerçeği ve ölüm ötesine hazırlık isteği bunda etkili olabilir (M. Koç, 2002b: 297-299).

Yaşlılara yönelik din eğitiminde şunlara dikkat edilmesi önerilmektedir: Eğitimin uygun ortamda ve zamanda gerçekleşmesi, ihtiyaç merkezli ve yaşlı bireye yönelik olması; merak ve ilgiyi, moral ve motivasyonu artırıcı, sosyal ilişkileri güçlendirici olması; istek ve beklentilere, kişisel gelişime ve kendi kendine öğrenmeye uygun olması. Böylece yaşlının hayata tutunmasına ve huzurlu bir yaşam sürmesine, mnaeviyatını ve iç dünyasını zenginleştirmesine yardımcı olunabilir (M. Yılmaz, 2013: 241-245, 253-262).

Hayat Boyu Öğrenme Yaklaşımı Almanya gibi yaşlı nüfusa sahip bazı ülkelerde uygulanmaktadır. Fakat *yaşlı yetişkinlerin* eğitiminde bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Öncelikle yaşlıların *eğitime katılımı* çok sınırlıdır (Örneğin Almanya'da 65+ yaştakilerin genel nüfusa oranı %15 iken, yetişkin eğitimi programlarına katılan yaşlıların oranı sadece %6'dır.). Ayrıca ileri yaşta kişiler *aktif katılım* ve performans gerektiren

kurslardan uzak durmaktadır. Almanya’da yetişkin eğitimi merkezlerinde, 60+ yaşta kişilerin yabancı dil kursuna katılımının %5.8 ve bilgisayar eğitimi kursuna katılımının da sadece %1 olduğu belirtilmektedir.

Üstelik ileri yaşlarda eğitime ve yetişkin eğitimi programlarına pek olumlu bakılmamaktadır. Çünkü yetişkin eğitimi insana okul yıllarını yani sınavları, başarılı veya başarısız olmayı hatırlatmaktadır. Yine Almanya’da yetişkin eğitimi programlarına katılmayanların %58’i, zaten bu -okul benzeri- kurslara pek olumlu yaklaşmamaktadır. Yaşlıların bağımlılık ve yetersizlik korkusu gibi bazı korkuları olabilir ve yaşlılarla gençlerin performans karşılaştırması da rahatsız edicidir. Yine de yaşlı kadınların bu eğitim programlarına katılımı yüksektir, Almanya’da yetişkin eğitimi kurslarına katılanların %80-90’ı kadındır. Yaşlı erkeklerin ise emekli olduktan sonra, kendilerine yeni ilgi alanları bulmakta zorlandıkları anlaşılmaktadır.

Öte yandan günümüzde üniversitelerin popülerliği giderek artmakta, üçüncü yaş üniversiteleri açılmaktadır. Modern toplumda yaşlılıkta hem yaşam hem öğrenme *bireyselleşir*. Aslında insan yaşlandıkça kendi yolunu çizer denebilir. Öte yandan yaşlandıkça öğrenme yeteneğinin azalması gerekmez ancak yaşlılarla ilgili kalıpyargılar bulunmaktadır. Yaşlılarda cinsiyet, sosyal çevre, kişisel deneyim, sağlık durumu, ilgi alanı, dil ve eğitim seviyesi farkı olabilir. Yaşlıların bu bireysel farkları öğrenme sürecini ve ileri yaşta eğitimi etkilemektedir.

Yaşlıların öğrenme isteği ise geleceğe değil şimdiye yöneliktir. Dolayısıyla genel bilgiye değil krize yönelik öğrenme, uzun süreli değil kısa süreli eğitim ve bireysel danışmanlık tercih edilmektedir. Yaşlı yetişkinler öğrenmeye isteklidir fakat *doğal öğrenme* tercih edilir (Örneğin yaşlıların %80’inin kitap okuyarak, seyahat ederek ve TV seyrederek öğrenmesi; sadece %10’unun kurslara katılarak öğrenmesi). Genelde yaşlılar sorun çözmeyi ve uygulanabilirliği önemsemekte, bazı öğrenme şekillerini daha çok tercih etmektedir; *anlamlı öğrenme, yaparak ve deneyerek öğrenme, bireysel öğrenme ve bireysel danışmanlık*.

Yaşlı yetişkinlerin *hayat boyu öğrenme* programlarına katılımı artırılabilir. *Resmi ve gayriresmi öğrenme* (Örneğin eğitim ve ulaşım imkanları; öğrenme merkezleri ve atölyeleri), *doğal ve bütünsel öğrenme* birlikte gerçekleşebilir (Örneğin öğrenme toplumu veya topluluğu, danışmanlık hizmetleri, her zaman ve her yerde öğrenme). Kısacası *Hayat Boyu Öğrenme Yaklaşımına* göre, modern öğrenme toplumunda aslında

öğrenme her yerde gerçekleşir. Günümüzde hasta ve yaşlı bakımı konusundaki çalışmalar, internet grupları, vb. buna örnek gösterilebilir. Yetişkin ve yaşlı eğitimi sayesinde kuşaklar arası iletişim sürdürülebilir. Ayrıca yaşlı yetişkinlerin sosyal görevlere katılımı ve deneyim paylaşımı da gerçekleşebilir. Yaşlılar topluma yük değildir. Çünkü toplumda yaşlılar gençlere birşeyler öğretir; yardım, danışmanlık ve rehberlik ederler (Dohmen, 1999: 1-12).

Hayat Boyu Öğrenme Modeli 1970'lerden beri dikkat çekmekte ve bu konuda OECD, UNESCO ve Avrupa Konseyi çalışmaları yapılmaktadır. Bu modelde *bireysel öğrenme, aktif öğrenme ve kendi kendine öğrenme* desteklenir. Yetişkin ve yaşlı eğitimi açısından, okuldan çok çevre önceliklidir. Dolayısıyla yaşlının sosyal yaşamı ve iş çevresi önem kazanır. Bu eğitimde kişinin değerleri ve hedefleri, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu önemsendir. Ancak ekonomik ve kurumsal sorunlar nedeniyle bu modelin uygulamada pek başarılı olmadığı belirtilmektedir.

Yetişkin eğitiminin boyutları ülkelere göre değişmekte; ABD, Kanada, Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde bu eğitim verilmektedir. Yetişkinlerin öğrenme etkinliklerine katılımı da ülkelere göre değişir; İsveç ve Japonya farkı buna örnek gösterilebilir. Tarih, kültür, toplumsal değerler ve inançlar bu konuda etkilidir. Genelde genç yetişkinler okul eğitimini ve diplomayı, yaşlı yetişkinler ise bireysel tatmin ve başarıyı önemsemektedir. Günümüzde Japonya, ABD ve Avrupa'da yaşlı eğitiminde yeni arayışlar gündemdedir. Yaşlının gerçek yaşam alanında, kendi kontrolünde ve doğal bir şekilde öğrenmesi hedeflenmektedir. *Bütünsel Yaklaşım*, topluluk temelli öğrenme ve teknoloji kullanımı da gündemdedir (Keith, 1999: 1-14, 17).

3.2.2.2. Yetişkin Üniversitesi

Üçüncü yaş üniversitesi kavramı 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Bu üniversitelerde emekliliğe hazırlananlara veya emekli olanlara -özellikle de 50-75 yaş arası gruplara- bilim ve sanat alanlarında eğitim verilmektedir. Yetişkin üniversiteleri hem Avrupa ülkelerinde hem Doğu ülkelerinde yaygınlaşmaktadır; Fransa, İngiltere, İsviçre, Kanada ve Çin gibi ülkeler bunlar arasındadır. Günümüzde 50+ yaşta öğrenme tutkusu olan herkes bu üniversitelerde eğitim alabilir, çalışma gruplarına ve kültür seyahatlerine katılabilir. Yetişkin üniversiteleri devlet desteğiyle kurulur veya özel kuruluşlar şeklindedir; ülkelere göre *Fransız Modeli* veya *İngiliz Modeli* tercih edilmektedir (Amman, 2007: 167-168).

Yaşlılar akademisi ve yetişkin üniversitesi öğrencilerinin aktif, sosyal ve üretken olmaları hedeflenmektedir. ABD, Almanya, İspanya, Portekiz, Polonya ve Arjantin gibi bazı ülkelerde bu üniversiteler ilgi çekmektedir. *Üçüncü yaş* denen dönemde yaşlılara, kendi seçtikleri alanlarda veya mesleki alanlarda kendilerini geliştirme imkanı sunulur. Öğrenciler yaş sınırı veya koşul aranmadan, bilimsel eğilimlerine göre bu üniversitelere kabul edilmektedir. Öyle ki 1982'de Frankfurt Yetişkinler Üniversitesi'nde en genç öğrenci 43, en yaşlı öğrenci 86 yaşındadır. 2004-2005 akademik yılında Hollanda'da 50+ yaşta üniversite öğrencisi sayısı 6000 kişidir.

Önceki eğitimi yarım kalan kişiler de yetişkin üniversitelerine gidebilirler. Öyle ki 1982'de Frankfurt Yetişkinler Üniversitesi'nde yetişkin öğrencilerin %75'i ailevi nedenlerle öğrenimini tamamlayamayan kadınlardan oluşmaktadır. Bu üniversitelerde hem yaşlılıkla ilgili alanlarda hem farklı alanlarda eğitim verilir. Hukuk, eğitim, psikoloji, yaşlılık psikolojisi gibi dersler çoğunluktadır. Ayrıca Frankfurt Üniversitesi'nde sosyal yaşlılık ve fen bilimleri; Hollanda'da dil bilimleri, sanat, felsefe ve tarih alanında dersler verilmektedir.

Yetişkin üniversitelerinde araştırma projeleri hazırlanır, seminer ve konferanslar düzenlenir. Yaşlılığa hazırlık ve yaşlılık toplumsallaşması önemsenir. Yaşlılar kendi kuşaklarından kişilerle ve daha genç öğrencilerle arkadaşlık ederler. Böylece kuşaklar arası boşluk azalabilir. Günümüzde açık üniversite eğitimi de tercih edilmektedir. Hatta 2004'te Hollanda'da Açık Üniversite öğrencilerinin %23'ü 45+ yaşta (Devran, 2007: 59-60; Rossberg, 1984: 289-294).

Ülkemizde 21. yüzyılda karşılaşılan hızlı yaşlanma sürecine yönelik çalışmalar yapılması ve yaşlı eğitiminin önemsenmesi beklenmektedir. Yaşlanma enstitüsü kurulması, yaşlı eğitime yönelik proje ve programlar hazırlanması hedeflenmektedir. *Hayat Boyu Öğrenme Yaklaşımı* önemsenmektedir. Çünkü toplumumuzda emeklilik kariyeri yapmak veya yaşlılık mesleği edinmek isteyenler olabilir. Yaşlılar araştırma enstitüsü, emekli üniversitesi, yaşlı dostu üniversiteler ve 60+ yaş üniversitesi kurulması planlanmaktadır (Dülger, 2012: 40-41; Kırdı, vd. 2007: 107; Taluğ, 2012: 10).

Toplumumuzda yaşlılar çeşitli alanlarda görev alabilir veya ikinci kariyer yapabilirler. Ayrıca mesleki, ekonomik ve sosyal projelere katılabilirler. AB ülkelerinde yaşlılar teknik ve mesleki alanlar, yönetim, sosyal uzlaştırıcılık, aile ve birey danışmanlığı gibi alanlarda görev almaktadır. Böylece ekonomiye katkı da sağlanabilir. Emeklilikte

maaşların yetersizliği ve yaşam standardının düşmesi gibi çeşitli sorunlarla karşılaştığı bilinmektedir. Bu nedenle insanlara emekliliğe hazırlanmaları ve ikinci bir çalışma hayatı planlamaları önerilmektedir. Dolayısıyla 50+ yaşta, hayatı okuyabilen ve kendini geliştiren kişilerin emeklilikte veya yaşlılıkta pek sorun yaşamadıkları söylenebilir (Erçil, 2012: 181-183).

3.3. YAŞLILIK VE SERBEST ZAMAN

Tezimizde modernleşme sürecindeki zaman ve serbest zaman ayırımından bahsedilmektedir. İnsanın zaman bilinci kazanması ve serbest zamanını iyi değerlendirmesi önemlidir. Yaşlılarımızın serbest zamanı değerlendirme şekilleri kişiye ve yaşam koşullarına göre değişir. Genelde yaşlıların serbest zamanının bol olduğu sanılsa da, asıl bu zamanın nasıl geçirildiği önem kazanmaktadır. Bu nedenle yaşlılara özel düzenlemelere ve güvenli alanlara ihtiyaç bulunmaktadır.

3.3.1. Modern Toplumda Zaman ve Serbest Zaman

Serbest zaman modern toplumun sosyal koşullarında ve sanayileşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Günümüzde orta tabakalaşma, otomatik üretim, ücretlerin ve tatil süresinin artması, çalışma saatlerinin azalması bu gelişmelerden bazılarıdır. Modern dönemde *çalışma zamanı ve boş zaman* ayrımı yapılmıştır. İş takvimi ve iş disiplini önemsenmektedir. Ayrıca ev dışında *ücretli iş* ve ev içinde *ücretsiz iş* ayrımı da bilinmektedir. Serbest zaman etkinlikleri için boş zaman, yeterli gelir ve uygun ortam gerekir. Dolayısıyla parası olup da boş vakti olmayan veya boş vakti olup da parası olmayan kişilerin serbest zaman etkinliğinden bahsedilemez (Amman, 2007: 163-174; Okumuş, 2012: 668-712, 718-719; Slater, 2012: 528-544).

Serbest zaman kişinin çalışmadığı, yaşam zorunluluklarının ve görevlerinin dışında kalan yani kendi isteğine göre harcayabileceği zamandır. İnsan zaman tüketicisidir fakat geçen zaman da geri gelmemektedir. Modern toplumda çalışma zamanı *kamusal alanla*, serbest zaman ise *özel alanla* ilişkilendirilir. İş hayatı ve dinlenme zamanı ayrımı buna örnektir. Sosyolojik açıdan boş zaman insanın kendine ayırdığı özgür zamandır. Bu serbest zaman serbest ve bireysel olma, faydacı olmama ve haz verme gibi bazı özelliklerle tanımlanmaktadır. Ayrıca hem faydacı olan hem haz veren etkinliklerle ilgili *yarı serbest zamandan* da bahsedilebilir (İlgar, 2008: 87-93; Okumuş, 2012: 668-712, 718-719; Slater, 2012: 528-544).

Modern toplumda serbest zamanın artması çeşitli etkenlere bağlıdır: Kentleşme, sanayileşme, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, eğitimin yaygınlaşması; aile ve ev hayatında, değerlerde değişim. Medyanın zamanı tükettiği ve insanın kendine ayırabileceği zamanı elinden aldığı vurgulanmaktadır. Özellikle TV etkisinden, insanın entelektüel etkinliklere ve dinlenmeye zaman ayıramamasından bahsedilmektedir. Oysa serbest zamanın bilinçli şekilde değerlendirilmesi de mümkündür.

Serbest zaman kurumunun *olumlu işlevleri* vardır. Zihinsel, kişisel, kültürel, siyasal, dini, ekonomik, ailevi ve törensel işlevleri bilinmektedir. Kişilik gelişimi, kuşaktan kuşağa kültür aktarımı, sivil toplum çalışmaları, dini etkinliklere katılım, düşünme, üretim ve tüketim, ailede bütünleşme, toplumsal bütünleşme ve dayanışma duygusu gibi özellikler sıralanabilir. Ayrıca bedensel ve ruhsal dinlenme, bireyselleşme ve toplumsallaşma, eğitim, dayanışma, suçları önleme, sağlık ve zaman bilinci kazandırma işlevleri de bulunmaktadır. Birey bilinci kazandırma, sosyal etkinliklere ve kurslara katılım, kitap okuma, toplumsal dayanışma, serbest zaman etkinlikleri ve spor etkinlikleri, zaman planlaması ve aktif çalışma bilinci de bunlar arasındadır.

Fakat serbest zamanın *olumsuz işlevlerinden* de bahsedilebilir. Bu konuda zaman israfı, çatışma ve ayrılık, toplumsal kutuplaşma, anomi ve intihar, suçların artması, aile içi huzursuzluk, çevreye ilgisizleşme, toplumsal kurallara uymama, mutsuzluk, hedefsizlik, tüketim toplumuna dönüşme gibi örnekler sıralanabilir (Örneğin gösterişçi tüketim, tüketim ve mutluluk ilişkisi araştırmaları).

Aslında serbest zaman çocuklardan yaşlılara kadar hemen her yaşta insanı ilgilendirmektedir. Serbest zamanı değerlendirme şekli ise topluma ve kişiye göre değişir. Üstelik insanın serbest zamanı değerlendirme tercihinde pek çok etken söz konusudur; yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, kültür seviyesi ve ekonomik durum bunlardan bazılarıdır. Çocuklar, gençler, yetişkinler ve yaşlılar genelde kendi yaşlarına uygun serbest zaman etkinlikleri seçmektedir. Dolayısıyla gençler daha hareketli etkinlikleri tercih edebilirler.

Dinlerde *zaman* kavramı önemsendir. İslam'da da zamana, hayatın anlamına ve yaşam süresine vurgu yapılır; dünya hayatında zamanın sınırlılığı ve ahiret hayatında zamanın sonsuzluğu üzerinde durulur. Dinlerde genelde *serbest zamanı ve zamanı boşa geçirmemek* önerilir. İslam'da zamanın, boş zamanı iyi değerlendirmenin ve çalışmanın önemi vurgulanmaktadır. Boş zamanın fırsat zamanına dönüşmesi ve gecenin dinlenme gündüzün de çalışma zamanı olması üzerinde durulmaktadır. Yine Protestanlık'ta çalışmamanın ve zamanı boşa harcamanın suç olması da dikkat çekicidir.

Dini organizasyonlarda da çeşitli serbest zaman etkinliklerine rastlanır. Bu etkinlikler toplumsallaşma ve toplumsal bütünleşme açısından önemlidir. Dolayısıyla bayramlar, etkinlik ve kurslar, seyahat ve programlar, çeşitli toplumsal çalışmalar önemsendir. Çünkü din bireyin gündelik yaşamını ve toplumsal yaşamı etkiler; kişiye belli

bir zihniyet, tutum ve davranış kazandırılmaya çalışılır. Kısacası dinde serbest zamanın iyi değerlendirilmesi hedeflenir [Okumuş, 2012: 668-712, 718-719; Bkz. Karaman, vd. 2005: 622, 15, 233, 262, 392, 464, 563; 32, 61, 64, 124, 238, 255, 462, 480, 605; 61, 88, 268, 354, 382, 420, 613 (103/1-3; 2/96, 12/101, 16/97, 29/64, 40/67-68, 67/2; 2/201, 3/114, 3/145, 6/32, 13/26, 16/30, 40/39, 43/35, 87/16-17; 3/115, 4/95, 17/19, 25/47, 28/55, 34/13, 94/7); Yakup, 2003: 348-349, 27-33, 145, 181].

Modern toplumda serbest zaman endüstrisi gençlere, genç yetişkinlere ve yaşlılara yöneliktir (Örneğin 1970'lerde Batı Avrupa'da tatil ücreti, *demografik yaşlanma* ve demografik değişim). Serbest zaman konusundaki görüşlerine göre, insanlar farklı şekillerde sınıflandırılabilir; *aile, grup ve topluluk veya ileri eğitim adamı, dinlenip rahatlayanlar, gönüllüler, yeni meslekçiler*.

Yine de modern ve postmodern toplumda *çalışma zamanı ve serbest zaman* ayrımı konusunda tartışmalar sürmektedir. Kadınların evde çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri, ücretli ve ücretsiz işler, kayıtdışı ekonomi, makineleşme ve otomasyon sistemleri, vb. konulardaki gelişmeler tartışılmaktadır. Yaş algıları ise kültüre göre değişmektedir hatta *yaş ayrımcılığı veya yaşlı ayrımcılığı* görülebilir. Çalışma hayatında çeşitli yaşlarda istihdam durumu da artık değişmekte ve yaşlı işçiler işten çıkarılmaktadır. Oysa günümüzde İngiltere gibi bazı ülkelerde yaşlılar emeklilikten sonra da çalışmayı tercih etmekte ve işin kişiye sağladığı mesleki kimlik duygusu önemsenmektedir.

Serbest zamanın *metalaşması, ticarileşmesi ve kişiselleşmesi* eleştirilmiştir. Tüketim kültürü, kültürel ürünler, hobi bahçeleri, bireysel müşteri hizmetleri, popüler serbest zaman etkinlikleri gibi konulardaki eleştiriler bunlardan bazılarıdır. Modern toplumda popüler kültür, bilgisayar programları ve internet gibi yeni teknolojiler, medya ve TV programları serbest zamana göre düzenlenmektedir. Bu konuda gazete haberleri, yarışma programları, diziler ve reklamlar örnek verilebilir. Genelde yaşlılar, gençler ve genç yetişkinler serbest zaman etkinliklerinde hedef kitledir. Özellikle 60-75 yaş arasındaki kişiler tüketici endüstrisi ve kültür endüstrisi açısından önemsenmektedir (Bilton ve Bonnett, 2008: 300-302, 311-325; Slater, 2012: 528-544).

Öte yandan boş zamanın düzenlenmesi de önemlidir. Kamusal alanda kısıtlamalar ve ahlaka aykırı etkinliklerden arındırılma, *çalışma ahlakı ve boş zaman ahlakı* ayrımı ise bu düzenlemelerden bazılarıdır (Slater, 2012: 528-544). Ayrıca günümüzde boş zamanın probleme dönüşmesi ve zaman öldürmeyle bir tutulması; bireyi

ve toplumu amaçsız, aşırı ve gösterişçi tüketime yönlendirmesi de eleştirilmektedir. Tüketim toplumunun *boş zaman sınıfı* veya aylaklar sınıfı oluşturduğu vurgulanır, zenginlik ve statü göstergesi kıyafetler buna örnek gösterilmektedir. Oysa önceki toplumlarda serbest zaman ve çalışma hayatı genelde iç içedir. Yani eğitim, dayanışma ve dinlenme, kültürel ve dini etkinlikler bir arada gerçekleşmektedir (Okumuş, 2012: 668-712, 718-719).

Bizim toplumumuzda özellikle geleneksel çevrelerde, yaşlıların gündelik hayatında dini etkinliklerin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Uygulamalı bölümde daha detaylı tartışılacağı gibi, ibadet yerlerine gitme, dini mekan ziyaretleri ve dini nitelikli toplantılar bazı yaşlıların hayatında daha fazla yer tutmaktadır. Özellikle dini mekan ziyaretlerine ilgi artmaktadır. Bununla birlikte, modern özellikler taşıyan toplumsal yapımızda, camii ve dini kurumların etkisi tartışmaya açıktır. Zira tüm yaşlarda olduğu gibi, yaşlıların dini hayatında da genelde bireyselleşme eğilimi göze çarpmaktadır. Dini hayatın ve maneviyatın ne kadar canlı olduğu kişilerin sadece katıldığı dini topluluk ve etkinliklerle sınırlı değildir. Aslında daha bireysel ve iç kaynaklı dindarlık da araştırmamızda dikkat çekmektedir.

Eleştirel teorilerde kitle kültürü, popüler kültür ve tüketici kültürü değerleri birlikte ele alınmaktadır. Bu teorilerde günümüzdeki istihdam problemi, boş zamanı ve tüketimi özendirme gibi konular tartışılmaktadır. Modern dönemde kişinin saygınlığı ve toplumsal kimliği ücretli işinden kaynaklanır. Yani serbest zaman pek olumlu karşılanmaz (Örneğin Protestan ahlakı ve işsizlikte toplumsal statü kaybı). Dolayısıyla yetişkin eğitimi ve çeşitli hobilerle boş zaman ortadan kaldırılır. Kısacası günümüzde serbest zamanın anlamı değişmektedir. Geçici işler, serbest çalışma ve esnek iş düzenlemeleri gündemdedir. Postmodern toplumda ise çalışma zamanı ve boş zaman birleştirilmeye çalışılmaktadır (Slater, 2012: 528-544).

3.3.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Serbest Zaman

Modernleşme sürecinde ülkemiz kentleşme, eğitim ve gelir seviyesinde yükselme gibi bazı aşamalardan geçmektedir. Sosyolojik açıdan *Geleneksel, Modern ve Geçiş sürecindeki Türkiye* ayrımı yapılabilir. Yaşlıların serbest zaman etkinlikleri açısından değerlendirildiğinde, *Geleneksel* Türkiye’de serbest zaman bilinci yoktur denebilir. Yaşlı erkeklerin bahçe işlerine ve yaşlı kadınların ev işlerine yardım etmesi

buna örnektir. Geleneksel toplum özellikleri, geleneksel ve manevi değerlere bağlılık sürmektedir.

Geçiş sürecindeki Türkiye’de geleneksel ve modern bir aradadır. Modern Türkiye’de ise hem serbest zaman bilinci hem serbest zaman etkinliklerine ilgi ve katılım hem de sosyal çevre imkanları artmaktadır. Ancak aynı toplumsal koşullardaki yaşlı bireylerin bu etkinliklere katılımı birbirinden çok farklı olabilir. Çünkü kişinin eğitim seviyesi, etkinliklere katılma isteği veya isteksizliği gibi bireysel özellikler bunda etkilidir (Bkz. 3.5.2; Amman, 2007: 163-174).

Toplumumuzda geleneksel kesim serbest zaman etkinliklerini pek önemsememekte, yaşlılar kentsel etkinliklere pek katılmamaktadır. Ancak bir taraftan da sosyal yaşam devam eder. Komşu ziyaretleri, dini etkinliklere, günlere ve düğünlere katılım da sürmektedir. Genelde yaşlılarımız sosyal etkinliklere katılmak yerine, akrabalarıyla, çocuklarıyla ve torunlarıyla birlikte olmayı tercih etmektedir. Serbest zamanlar da evde, alışveriş merkezinde veya açık alanlarda geçirilmektedir (Anıl, 2011: 117-118; Ceylan, vd. 2015: 53-54; İlgar, 2008: 87-93).

Yaşlılığın ilk yıllarında ev dışı etkinliklere, son döneminde ise ev içi etkinliklere yönelme görülebilir. Bahçecilik ve balıkçılık, seyahat ve ziyaretler, TV seyretme ve el işleriyle uğraşma bu etkinliklerden bazılarıdır. Kısacası yaşlılarımız zamanın çoğunu evde geçirmekte ve nadiren evden çıkmaktadır. Ayrıca alışveriş yapma, akraba ve komşu ziyaretleri, ibadet etme, gazete okuma ve bulmaca çözme gibi etkinlikler yerine getirilmektedir (Abduşoğlu, 2012: 98; A. Canatan, 2012: 385-388; Ceylan, vd. 2015: 53-54; Tezcan, 1982: 180-185, 190-191).

Günümüzde yaşlılık dönemi uzamakta ve yaşlı nüfusumuz artmaktadır. Bu nedenle yaşlılara *serbest zaman bilinci* kazandırılmasının da önemi artmaktadır. *Sürekli Eğitim Anlayışı* açısından yaşlılara serbest zaman eğitimi verilebilir ve uygun serbest zaman etkinlikleri planlanabilir. Ayrıca yaşlılara yönelik ürün ve hizmetler sunulabilir. Yaşlı yetişkinlerin serbest zaman etkinliklerine karar vermeleri de önemlidir. Özellikle *başarılı yaşlanma* için çeşitli düzenlemeler yapılabilir [Örneğin P. Baltes ve M. M. Baltes’in (1990) *Seçim, En İyileştirme ve Telif Teorisi*; L. L. Carstensen’in (1991) *Sosyal Duygusal Seçicilik Teorisi*. Amman, 2007: 163-174].

Sağlıklı ve başarılı yaşlanma için çok yönlü *aktiflik* ve kişisel gelişim önerilmektedir (Şener, 2009: 1-12). Çünkü insanın yaşlılık öncesi yaşamında aktifliği,

yaşlılığında da aktif olmasına; sağlıklı, mutlu ve başarılı bir yaşlılık geçirmesine yardımcı olmaktadır. Eğitim seviyesinde artış ile yaşlılıkta aktif yaşam isteğinde artış ilişkisi buna örnek verilebilir. Aktif insanlar yaşlandıklarını pek kabul etmemekte çünkü yaşlılık döneminde hayatları pek değişmemektedir. Bu yaşlılarımız sivil toplum kuruluşlarında çalışmayı ve gönüllü etkinliklere katılmayı sürdürmektedir. Ayrıca insanın bir yaşam amacı olması, kendine pozitif bakışı ve başkalarıyla sıkı ilişkiler kurması da *iyilik* durumunun göstergesi sayılmaktadır.

Yaşlıların -özellikle 70+ yaş grubunun- *sosyal ihtiyaçları* vardır. Eğitim etkinliklerine katılarak bu ihtiyaçlar giderilebilir. Bu ihtiyaçlar şöyle sıralanabilir; saygı görme, topluma katkıda bulunma ve faydalı olma, kendini kontrol etme, memnuniyet veren etkinliklere katılım, gençlerle iletişim, bilgi edinme, dinlenme ve hoş vakit geçirme ihtiyacı, vb. Aslında toplumdaki yaşlılıkla ilgili *genel yaklaşım*, yaşlının toplumsal konumunu belirlemektedir. Yaşlının 'fayda sağlayan' veya 'işe yaramayan' olarak görülmesi buna örnektir. Gençlerin yaşlılara bakışı da yaşlının konumunu etkileyebilir. Toplumumuzda gençlerin kendi yaşlılarına olumlu, başka yaşlılara ise olumsuz yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bazen *ileri yaşta* eşitsizlikler ve güç kaybı artar, ki bu durumda yaşlının konumu da pek işe yaramayabilir.

Serbest zaman etkinliklerine katılım yaşlının yaşam kalitesini artırır ve dinç bir yaşlılık dönemi geçirmesini kolaylaştırır; gezilere katılmak, kitap okumak ve spor yapmak bunlardan bazılarıdır. İnsanın herhangi bir işe yarar uğraşı olmaması ise sıkıntıya ve işe yaramazlık duygusuna neden olabilir. Bu nedenle yaşlılık dönemine gelmeden sosyal ilişkilerin düzenlenmesi önerilmektedir. İlk yaşlılık dönemindeki veya yaşlılık öncesindeki eğitimler, insanın sonraki yaşlılık dönemiyle ilgili planlar yapmasını sağlayabilir. Böylece yaşlının hayata uyumu kolaylaşır. Serbest zaman etkinlikleri insan ilişkilerini de etkilemektedir. Bazı ülkelerde 55-75 yaş arasındaki kişilerin üniversitelerde öğretim programlarına ve derslere dinleyici olarak katılmaları sağlanmaktadır.

Serbest zaman etkinlikleri *emekliliğe uyumu* da kolaylaştırmaktadır. Orta yaşlarda edinilen alışkanlıkların yaşlılıkta da sürdürülmesi ve yaşlının kişiliğine uygun etkinliklere katılması önerilmektedir. Yaşlılar siyasal ve toplumsal etkinliklere, siyasi gruplara, yardım gruplarına ve gönüllü etkinliklere katılmaktadır. Günümüzde ikinci ve üçüncü meslek, öğretici rolü ve eğitim programlarına katılım da yaşlılar arasında yaygınlaşmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde yaşlılara uygun sosyal konutlar bulunmakta, medya aracılığıyla yaşlılık konusunda bilgilendirme yapılmakta ve yaşlılara yönelik çeşitli programlar düzenlenmektedir. Günümüzde yaşlılarla ilgili her türlü hizmette, yaşlıların ihtiyaçlarının ve bireysel farklılıklarının dikkate alınması önerilmektedir. Kişinin *aktif yaşlanma* isteği ve eğitim seviyesi önemsenmeli, kültürel ve sosyal etkinlikler buna göre düzenlenmelidir (İlgar, 2008: 65-70, 79-93).

3.3.3. Modern Toplumda Yaşlılar ve Serbest Zaman Etkinlikleri

Modern toplumda serbest zamanın ve serbest zamanı değerlendirme şeklinin önemi artmıştır. Dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfusun artması nedeniyle serbest zaman kurumunun giderek daha çok önem kazanması beklenmektedir. *Boş zamanlar sosyolojisi* günümüzde serbest zamanı değerlendirmeyi ele alır. Serbest zaman etkinlikleri çok çeşitlidir; dinlenme ve kitap okuma, kültürel etkinliklere katılım bunlardan bazılarıdır.

Aslında serbest zaman etkinlikleri kişiye ve topluma, toplumun kültürel yapısına ve değerlerine göre değişmektedir. Cinsiyet ve yaş, ilgi, öğrenim, kültürel ve toplumsal durum bu konuda etkilidir. Ayrıca kişinin zengin veya yoksul olması yani ekonomik durumu ve yaşı -yani genç veya yaşlı olması da- serbest zamanı değerlendirme şeklini etkileyebilir. Hatta bu konuda bölgeye ve ülkeye göre de farklılıklar görülmektedir. Doğu ve Batı toplumlarında; Türkiye, Almanya, ABD, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerde bu etkinlikler birbirinden farklıdır (İlgar, 2008: 84-93; Okumuş, 2012: 668-694, 698-705, 719).

Genelde insanların kendi ilgilendikleri serbest zaman etkinlikleri bellidir ve bunlar yaşa göre pek de değişmez. Ancak yaşlılar bazı etkinlikleri yerine getirmek isteseler de, çeşitli kısıtlamalarla da karşılaşabilirler. Bu kısıtlamalar fiziksel, psikolojik, sosyal, ekonomik veya kültürel olabilir. Sağlık problemleri, özgüven eksikliği ve başaramama korkusu, ilgisizlik, uygun arkadaş bulamama, geçim sıkıntısı; ‘Etraf ne der’, ‘Yaş yetmiş iş bitmiş’, ‘Bu yaştan sonra bizden bir şey olmaz’ görüşü, vb. bunlardan bazılarıdır. Öte yandan yaşlılık aktif ve bilinçli bir yaşamın başlangıcı da olabilir. Hatta gençlik ve yetişkinlik döneminde entelektüel kapasitesini geliştirenlerin, yaş ilerledikçe bilgidan *bilgeliğe* geçişi de mümkündür.

Serbest zaman etkinlikleri şöyle sınıflandırılabilir: *Fiziki, sosyal, kültürel, edebi, turistik, sanatsal, seyirsel, işitsel ve entelektüel etkinlikler*. Spor etkinlikleri, arkadaş toplantıları, gönüllü kuruluşlarda çalışma, seyahat etme, hikaye yazma, el sanatları, TV

izleme, müzik dinleme ve kitap okuma bu etkinlikler arasındadır. Ayrıca iek yetiştirme gibi ev ve bahçe etkinlikleri, satranç gibi çeşitli oyunlar ve hobiler de serbest zamanın değerlendirilmesini sağlar (Amman, 2007: 163-174).

Bireysel ve toplumsal; aktif ve pasif serbest zaman etkinlikleri ayrımı da yapılmaktadır. Serbest zaman etkinlikleri kırsal ve kent yaşamına, evde veya kurumda yaşamaya göre farklılık gösterebilir. Kentte gönüllü etkinlikler ve geziler daha yaygındır. Ancak yaşlılık dönemi serbest zamanı değerlendirme açısından bazen avantajlı bazen de dezavantajlı olabilir. Çünkü yaşlı kişinin zamanı olsa da bedensel veya ekonomik engelleri de olabilir.

Serbest zaman etkinliklerine katılım yaşlının *yaşam kalitesini*, mutluluğunu ve yaşam memnuniyetini arttırmaktadır. Özellikle bakımevinde kalan yaşlılar buna örnek gösterilebilir. Toplumsal hizmet uygulamaları ve anlamlı etkinlikler de faydalıdır. Kısacası iyi bir yaşlılık dönemi geçirebilmek için özellikle orta yaştaki etkinliklerin sürdürülmesi veya yaşlılıkta yeni etkinlikler edinilmesi önerilmektedir (A. Canatan, 2012: 385-388; Okumuş, 2012: 668-694, 698-705, 719; şener, 2009: 1-12).

Genelde *yaşlılığa ve emekliliğe hazırlanmak*, yaşlılıkla ilgili çeşitli planlar yapmak önerilmektedir. Zihinsel, fiziksel, sosyal ve bireysel etkinlik planları yapılabilir. Evde entelektüel etkinlikler, ev dışında ise fiziksel ve sosyal etkinlikler gerçekleştirilebilir. Yani yaşlılığı pasif bir şekilde oturarak veya aktif bir şekilde bir şeylerle uğraşarak geçirmek mümkündür (Taştan, 2009: 3, 6).

Toplumumuzda yaşlıların serbest zamanı değerlendirme şekilleri çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Dinlenme ve uyuma, yürüyüş yapma, sohbet etme, kitap okuma, radyo dinleme ve TV seyretme, bahçe ve tamir işleri, ev işleri, arkadaş ve akraba ziyaretleri, dini törenlere ve sanat etkinliklerine katılım, çocuklarla ve torunlarla birlikte zaman geçirme, vb. Yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin kendilerine göre farklı uğraşları olabilir; kadınlarda ev ziyaretleri ve erkeklerde kahvehaneye gitme yaygındır (İlgar, 2008: 79-93; Memlk ve Yılmaz, 2005: 115; Okumuş, 2012: 668-694, 698-705, 719; Tezcan, 1982: 180-191).

Aslında serbest zamanın iyi değerlendirilmesi yaşlıları hatta her yaş grubundan kişiyi olumlu yönde etkiler ve kişiyi mutluluk verir. Öyle ki serbest zamanı iyi ve faydalı kullanmak yaşam memnuniyetini arttırabilir, kişinin psikolojik *iyi olma* durumunu etkiler (Barut, 2008: 56; İlgar, 2008: 79-93). Serbest zaman etkinliklerine katılım insanın

fiziksel, ruhsal, sosyal sağlığını ve psikolojik refahını olumlu yönde etkilemektedir. Böylece sağlıklı ve mutlu olmak, kendini iyi hissetmek mümkündür. Yani serbest zaman etkinlikleri neşe ve zevk kaynağı olabilir (Şener, 2009: 1-12).

Ancak yaşlılarımızın çoğunun zamanlarını pek de birşey yapmadan geçirdikleri anlaşılmaktadır. Huzurevlerindeki yaşlılar en çok TV seyretmekte ve radyo dinlemektedir. Yine huzurevinde yaşlıların %42'si oturarak vakit geçirmektedir, %48'inin boş zaman aktivitesi vardır ancak %62'sinin yapmak istediği herhangi bir uğraşı yoktur. Yaşlılarımızın %91.7'si TV seyretmekte, %76.7'si ise kitap ve gazete okumaya zaman ayırmamaktadır (Taştan, 2009: 3, 6; Top, vd. 2010: 19-21). Huzurevlerinde kalan yaşlılar için günlük geziler, gösteri ve konserler gibi bazı etkinlikler düzenlenmekte, yaşlılarımıza okuma, oturma ve dinlenme salonları gibi çeşitli imkanlar sunulmaktadır. Fakat bunların da yeterli olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla yaşlı hizmetlerinde gönüllü kişilerin ve kuruluşların desteğine ihtiyaç vardır (Tezcan, 1982: 180-191).

İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması'na göre (2015); toplumumuzda yaşlı kadınlar evde ve ev işleriyle uğraşarak, yaşlı erkekler dışarıda, derneğe veya kahveye giderek zaman geçirmektedir. *Günlük etkinlikler* yaşlı kişinin sosyoekonomik durumuna ve eğitim durumuna göre değişmektedir. Bazı yaşlılar kitap ve gazete okumayı, bazıları TV seyretmeyi ve radyo dinlemeyi, bazıları da yürüyüş yapmayı, seyahati veya dış mekanlarda arkadaş toplantılarını tercih etmektedir.

Bazı kişiler de yaşlandıkça dini hayatı daha çok önemsemekte ve *dini etkinliklere* katılmaktadır. Kuran okumak, ibadet etmek ve dini sohbetlere katılmak bunlardan bazılarıdır. Yaşlılık döneminde dindarlık eğiliminde artış gözlenmekte ve yaşlılar dini ritüellere eskisinden daha çok zaman ayırmaktadır. *Gönüllü etkinliklere* katılım ise çok azdır ancak hayır işleri ve bağış yapmak önemsenmektedir. Yaşlandıkça maddi değil manevi kazanımların, olgun ve tecrübeli olmanın, gençlere tavsiyelerin ve ahlaki özelliklerin aktarılmasının önemi artmaktadır.

Sosyokültürel etkinliklere katılım ise yaşlının sosyoekonomik düzeyine ve eğitim durumuna göre değişmektedir. Kent merkezinde yaşayan yaşlılar buna örnek gösterilebilir. Ayrıca aktif yaşamı ve sosyal ilişkilerini sürdüren yaşlılar kendilerini 'yaşlı' hissetmemekte, evden çıkmayanlar ve hasta olanlar ise kendilerini 'yaşlı' hissetmektedir. Kuşaklar arası iletişim açısından bakıldığında, yaşlıların çoğu cep telefonu kullanmakta ancak internet nadiren kullanılmaktadır. Bazı yaşlılar cep telefonu ve internetin, akıllı

telefonların kuşaklar arası iletişimsizliği arttırdığını ve karşılıklı ilişkileri azalttığını belirtmektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 245-264, 279-281; Şentürk, 2015c: 311-313).

Günümüzde iletişim ve ulaşım imkanları gelişmiş, emekli maaşı olan sağlıklı yaşlıların seyahate ilgisi artmıştır. Özellikle erken emekli olanlar ve genç yaşlılar bunlar arasındadır. Yaşlılara yönelik turizme *üçüncü yaş turizmi* denmektedir. Bu da *sağlık turizmi, dini turizm ve memleket turizmi* şeklinde sınıflandırılmaktadır. İmkani olan yaşlılarımızın kaplıcaya, yazlığa veya hacca gitmesi buna örnek gösterilebilir. Toplumumuzda nüfus yaşlanması sürmektedir. Bu durumda üçüncü yaş turizmi de zamanla gelişebilir (A. Canatan, 2012: 385-388).

Kısacası günümüz toplumlarında her yaşta insanın *serbest zaman bilinci* geliştirmesi yaşam kalitesini arttırmaktadır. Aslında serbest zamanın nasıl geçirildiği kadar kimlerle geçirildiği de önemlidir. Yaşlılarımız özellikle arkadaşlarıyla zaman geçirmekten hoşlanmaktadır. Toplumumuzda bu konuda hizmet verecek kuruluşlara ihtiyaç duyulmaktadır. SHÇEK Yaşlı danışma merkezleri bulunmaktadır (Şener, 2009: 1-12). Ayrıca yaşlı dayanışma merkezlerinde yaşlılara yönelik çalışmalar ve serbest zaman etkinlikleri, toplantı ve konferanslar, kurslar ve eğitici etkinlikler gerçekleştirilebilir (Kırdı, vd. 2007: 27-28).

3.4. YAŞLILIK VE SAĞLIK

Sağlık konusu yaşlılarımızı yakından ilgilendirir. Çünkü yaşlıların çoğu çeşitli sağlık sorunları yaşamakta, hatta yaş ilerledikçe bu sorunlar artmaktadır. Modern toplumda sağlık konusunun geleneksel topluma göre daha fazla önemsendiği anlaşılmaktadır. Üstelik bilim ve teknolojiadaki gelişmeler sağlık alanındaki çalışmalarını etkiler. Hastalık ve sağlık algısı ise topluma ve kişiye göre değişir. Tezimizde modernleşme sürecinde tıptaki gelişmelere, yaşlı sağlığı hizmetlerinin önemine ve sağlık ile maneviyat ilişkisine değinilmektedir.

3.4.1. Modern Toplumda Sağlık ve Yaşlı Sağlığı

Modern toplumda *tıbbileşme* görülür ve sağlık çok önemsenir. Geleneksel tıp ve modern tıp ayrımı yapılır. Sağlık hizmetlerinde *kurumsallaşma*, *uzmanlaşma*, *sekiülerleşme* ve *küreselleşme* dikkat çekmektedir. Artık sağlık hem bireysel hem toplumsal yönden ele alınmaktadır. Toplumsal yaşlanma nedeniyle *toplum sağlığı ve yaşlı sağlığı* çalışmalarının da önemi artmaktadır.

3.4.1.1. Modern Toplumda Sağlık ve Sağlık Hizmetleri

Modern dönemde tıptaki, çalışma ve yaşam koşullarındaki gelişmeler sonucu insanların genel sağlık durumu iyileşmiştir. *Sağlık* bedensel, zihinsel ve sosyal yönden kişinin kendini iyi hissetmesi ve hastalıktan muaflik; *hastalık* ise sağlıktan yoksunluk olarak tanımlanmaktadır (Tufan, 2005: 32-40; 2007: 113, 131-150; 2010: 84-87; 2012: 22-24). Tarih boyunca sağlık ve hastalık kavramları çeşitli şekillerde anlamlandırılmıştır. Tarihte salgın hastalık nedenleri konusunda çok farklı görüşler öne sürülmüştür. Yine Japon kültüründe bireysel bağımlılığın, Amerikan kültüründe ise bağımsızlığın sağlıklı gelişim sayılması da bu konuda diğer bir örnektir. Geleneksel toplumda bedenin acı çekerek olgunlaşması, modern toplumda ise bedenin güçlenmesi beklenir (Korkmaz, 2012: 308, 338-347).

Günümüzde hasta kişinin hastalığını tanıma ve tedaviye yönelik çabalarına *hastalık davranışı*; sağlıklı kişinin sağlığını korumaya yönelik çabalarına *sağlık davranışı* denmektedir. Ayrıca *objektif sağlık ve subjektif sağlık* ayrımı da yapılır. Çünkü insanların hastalık tecrübeleri aynı olmayabilir. Sağlık aktiflik ve zindelik; hastalık ise pasiflik, güçsüzlük ve bağımlılık ortaya çıkarmaktadır (Tufan, 2005: 32-40; 2007: 131-150; 2010: 86-90; 2012: 22-24). Modern toplumda *bilinçli, kaliteli ve sağlıklı yaşlanma*

hedeflenmektedir. Genel sağlık koşulları ve fiziksel sağlık yaşının yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini etkiler. Fiziksel egzersiz, yaşama katılım ve sosyal ilişki ağı gibi bazı etkenler de yaşının yaşam kalitesini arttırmaktadır (Baran, 2008: 87-95).

Rehabilitasyonda hastanın işlevsel durumu en üst düzeye çıkarılır. *Geriatrik rehabilitasyonda* hastalığa bağlı işlevsel kötüleşmenin önlenmesi veya en aza indirilmesi, yaşının günlük yaşamda bağımsız olması hedeflenmektedir. Böylece yaşının fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan yaşam kalitesi artırılır (Kutsal, 2005: 32-40; 2007: 15-22; 2008: 3-6; 2012: 7-9). *Geriatri hizmetlerinde* yaşının tüm sağlık sorunları ele alınır. *Sağlıklı, başarılı, aktif yaşlanma* ve yaşam boyu sağlık hedeflenir, koruyucu hekimlik çalışmaları önemsenir (Cankurtaran ve Yeşil, 2012: 243-248).

Sosyolojik açıdan sağlık ve hastalık konusu farklı şekillerde ele alınmaktadır. *İşlevselci Yaklaşım*da hasta rolü, normları, hakları ve ayrıcalıkları; *Simgesel Etkileşimci Yaklaşım*da hastalık deneyimi, anlam ve yorumları önemsenir. Sağlık sosyolojisi, beden sosyolojisi ve gerontoloji gibi alanlar modern dönemde ortaya çıkmıştır. *Modern Tıp Yaklaşımı* günümüzde eleştirilmekte ve modern tıbbın insanlığa yarardan çok zarar getirdiği öne sürülmektedir (Giddens, 2005: 143-167).

İnsanı hasta yapan çevre ve yaşam koşullarıdır denebilir. Hastalıkların neden ve nasıl ortaya çıktığını açıklayan teoriler geliştirilmiştir. Modern tıp görüşünü yansıtan *Biyomedikal Hastalık Modelinde* hastalık sebebi, fizyolojik işlevlerde azalma ve objektif ölçütler; *Psikosomatik Hastalık Modelinde* insanın kendini hasta hissetmesi ve hastalık türü önemsenir. *Sosyolojik Hastalık Modelinde* ise çalışma ve çevre koşulları, sosyal ilişkiler ve gruplar gibi sosyal etkenlerin hastalıklara yol açtığı kabul edilir (Tufan, 2005: 32-40; 2007: 131-150; 2010: 88-90; 2012: 22-24).

Biyomedikal Tıp Modeli yerine *Biyopsikososyal Tıp Modeline* geçilirse, insan bütüncül yaklaşımla ele alınabilir. Böylece beden, zihin ve çevre etkileşimi önemsenir; tedavide hasta ve hekim işbirliği sağlanır. Oysa sadece bedene odaklanan tıp modelinde insan pek anlaşılabilir; *hasta* kavramının doktor ve hasta açısından farklı anlaşılması buna örnek gösterilmektedir. Üstelik hastalık ve sağlıkla ilgili yorumlar, sorun çözme şekilleri de topluma ve kültüre göre değişmektedir. Kronik yorgunluk sendromunun Batı toplumlarında ve Doğu toplumlarında farklı şekillerde açıklanması buna örnek gösterilebilir (S. Ünal, 2010: 132-135).

Modern öncesi geleneksel tıp ve bilimsel tıp ayrımı yaygındır. Modernleşme sürecindeki toplumsal ve tıbbi gelişmeler, sağlık ve hastalığa bakışı değiştirmiştir. Önceden bulaşıcı hastalıklar, günümüzde ise kronik hastalıklar ölüm nedenidir. Modern dönemde *tıp uzmanları* sağlıkta tek otoritedir, bilimsel olmayan tedaviler ve alternatif tıp önemsenmez. Yaşlılar ise maddi açıdan dezavantajlıdır ve yaşlı kadınların geliri azdır. Britanya'da 80+ yaşta yalnız yaşayan yaşlılara ve maddi birikimi olmayan insanlara dikkat çekilmektedir. Üstelik toplumlarda sağlık hizmetleri ihtiyacı ve kaynak dağılımı da dengesizdir. Buna *ters hizmet yasası* denmektedir. Yine Britanya'da Kuzey ve Güney bölgeleri arasındaki fark, sağlığı en kötü olanların en az kaynağa sahip olmaları ve sağlık hizmetlerine ulaşamamaları buna örnek gösterilebilir.

Modern toplumda bazı hastalıklar ve sorunlar artmaktadır; uykusuzluk, stres, depresyon, vb. bunlar arasındadır. Ölüm oranları da yaşla birlikte artar. Oysa önceden bebek ölüm oranı yüksektir. Toplumsal norm ve değerlerdeki değişim hayata bakışı etkiler, artık beden çok önemsenmektedir. Dolayısıyla yaşlanma sürecine ve *yaşlılığa bakış* da değişmektedir. Ortalama yaşam beklentisinde artış, kamu sağlığındaki gelişmeler, yaş ve sağlık ilişkisi araştırmaları buna örnek verilebilir. Öte yandan resmi sağlık hizmetleri ne kadar ilerlese de, insanlar çeşitli nedenlerle alternatif tıba da yönelmektedir. Bilimsel tıp konusunda dini şüpheler olabilir veya bilimsel tıbbın bazı hastalıkların tedavisinde yetersiz kaldığı düşünülmektedir (Bilton ve Bonnett, 2008: 354-377; Giddens, 2005: 143-167).

Tıp sosyolojisinde hastalıklar sosyal açıdan ele alınmaktadır. Modern toplumda hastalık ve sağlık ilişkisi önemsenir. T. Parsons'un (1964) *hasta rolü ve doktor rolü* ayrımı bilinmektedir. Hastalıklar toplumsal bir konu sayılır ve toplumda *tıbbileşme* görülür. I. Illich'in (1995) bu konudaki görüşleri dikkat çekicidir. Toplumda *doktor rolü ve din adamı rolü* ayrımı, doktor ve din adamı benzetmesi, hastane ve modern din kurumu benzetmesi, *normal hasta ve yoğun bakım hastası* ayrımı, tıbbi uygulamaların dini ritüel gibi gerçekleştirilmesi şeklindeki görüşleri bilinmektedir. M. Foucault (2002) ise modern toplumda tıbbın öneminin abartılmasını eleştirmektedir (Korkmaz, 2012: 308, 338-347).

Gerçekten de modern toplumda tıp giderek karmaşıklaşmakta, tıpta uzmanlık ve profesyonelleşme görülmektedir. Sağlık ve toplum ilişkisi araştırmalarında hastalık ve sağlığın toplumsal, tarihsel ve kültürel temellerine değinilmektedir. Çünkü insanların hastalık ve sağlık algıları değişebilir; sigara tiryakisinin 'sabah öksürüğünü hastalık

belirtisi olarak saymaması', bu konuda çok bilinen bir örnektir (Bilton ve Bonnett, 2008: 354-377).

Sağlık sosyolojisinde sağlık ve hastalığın toplumsal boyutları, sağlık ve hastalık tanımları, sınırları ve toplumsal dağılımı üzerinde durulmaktadır. Çünkü sağlıklı olma ve olmama durumu topluma ve kültüre göre değişebilir. Yani bir toplumdaki tüketim kültürü, sağlık kuruluşuna başvurma oranı ve hasta davranışı, vb. durumlar diğer toplumlardakinden farklı olabilir. Tarihsel açıdan hastalık ve sağlık kalıpları da çeşitlilik gösterir. Sanayi toplumunda ölüm oranında azalma ve ortalama ömür beklentisinde artış görülmektedir. Hastalığın ve sağlığın ortaya çıkmasında yaş ve cinsiyet önemlidir. Bu konuda hastalanma ihtimalinin yaşlılarda gençlere göre daha yüksek olması, kadınların erkeklerden daha uzun yaşaması gibi örnekler verilebilir. Ancak toplumsal sınıflar ve işyeri koşulları gibi toplumsal etkenler de belirleyicidir (Marshall, 2005: 628-630).

Toplumsal Yaklaşım yaşlılık sorunlarının çözümünde yararlı olabilir. Çünkü bu yaklaşımda yaşlı nüfus sayısı, yaşlıların sağlık sorunları, yaşlılarda yalnızlık ve sosyal ilişki eksikliği gibi sosyal sorunlar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca sağlık taramaları ve hasta bulma çalışmaları da yapılır. Yaşlılara uygun tedavi, izleme ve eğitim programları düzenlenir. Kronik hastalıklar ve diyet düzenlemesi, yaşlılık özellikleri ve eğitim çalışmaları, vb. programlar bunlar arasındadır (Bilir, 2007a: 11-14).

*İnsan Odaklı Yaklaşım*a göre, sağlık hizmetlerinde özel ihtiyacı olanlar yani yaşlılar ve şiddete maruz kalanlar önceliklidir. Günümüzdeki nüfus yaşlanması nedeniyle sağlık ihtiyaçları da değişmekte, yaşlı sağlığı açısından evde sağlık hizmetlerinin önemi artmaktadır. Böylece hastaneye ve acil servise gitmeyi veya sağlık hizmetlerinde maliyeti azaltmak da mümkün olabilir (O. Koç, vd. 2012: 275-282).

Gerontolojiye göre, yaşam koşulları çok boyutludur. Yaşlıların hayatında maddi durum, konut, sağlık, vb. pek çok etkenden bahsedilebilir. Bu nedenle yaşlılıktan önce de toplum sağlığı korunmalı ve aile hekimliği önemsenmelidir (Tufan, 2005: 32-40; 2007: 113, 131-150, 158-161; 2010: 93-95, 101-103; 2012: 22-24). Yaşlılıkta yaşam kalitesinin artırılması, koruyucu sağlık ve koruyucu hekimlik çalışmaları önemlidir. Hasta ve hekim, hekim ve aile, hekim ve bakıcı ilişkilerinin de iyi olması beklenir.

Yaşlı sağlığı açısından etik boyut da önemlidir. Bu nedenle klinik koşullarda ne yapılması gerektiğine karar verilir ve tıbbi tercihte hastaya yardım edilir. Günümüzde etik açıdan tıpta *yararlılık, zarar vermeme, hasta özerkliğine saygı ve adalet* ilkeleri

önemsenir (Kutsal, 2005: 32-40; 2007: 15-22; 2008: 3-6; 2012: 7-9). Yaşlı sağlığında çok disiplinli yaklaşım önerilmektedir (Örneğin Amerika’da ekip çalışmaları; doktor, hemşire, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, diyetisyen ve iş uğraşı terapisti. Savaş, 2010: 132-135).

Modern toplumda *tıbbın küreselleşmesi* dikkat çekicidir. Tıptaki yeni gelişmeler dikkat çekmekte, doktorlar arasında uluslar arası iletişim ağı ve veri tabanı kurulmakta, bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılmaktadır. Öte yandan sağlık eşitsizlikleri de yaygındır. Toplumsal sınıflar arasında hastalık ve ölüm oranları farkı, alt toplumsal sınıflarda sigara içme ve akciğer kanseri oranının yüksekliği gibi durumlar bunu göstermektedir. Bu sağlık eşitsizliklerinin nedenleri ise çok çeşitlidir. Bu konuda maddi ve kültürel yoksunluk, yaşam tarzı, meslek ve eğitim gibi nedenler sıralanabilir.

Günümüzde sağlık ihtiyacının karşılanması ve sağlık hizmetleri sağlık politikalarıyla da alakalıdır. *Toplumsal Bakım Modeli*, hastane hizmetlerinin özelleşmesi ve vakıf hastaneleri kurulması gibi çalışmalar dikkat çekicidir. Fakat öte yandan bazen yaşlı hastaların tıbbın dışına itildiğinden bahsedilmektedir. 1980-1990’larda İngiltere’de yaşlılara sağlık hizmetlerinin sınırlandırılması buna örnektir. Bazı toplumlarda yaşlılarla ilgili önyargılar olabilir. Yaşlı kişinin toplumda ‘hasta’ olarak damgalanması veya zinde yaşlının hastalığını kabullenmemesi de mümkündür (Bilton ve Bonnett, 2008: 354-377).

3.4.1.2. Yaşlı Sağlığı ve Yaşlı Sağlığı Hizmetleri

Modern dönemde sağlıklı toplum oluşturulmaya çalışılır. Sağlık politikalarında sağlıklı yaşam ve *sağlıklı yaşlı nüfus* hedeflenmektedir. Hollanda’da 2003’te ortalama yaşam süresi erkeklerde 76.3 ve kadınlarda 81 yıldır. Yaşlılarda *algılanan sağlık, fiziksel ve psikolojik sağlık* araştırmaları yapılmaktadır (Devran, 2007: 60-63). Sosyal güvenlik sistemi ve sosyal devlet uygulamaları açısından da yaşlılar ve ortalama yaşam süresi dikkate alınır. İşsizlik, emeklilik, hastalık, engellilik ve bakım gibi konulardaki uygulamalar bunlar arasındadır.

Toplumsal cinsiyet açısından bakılırsa, dünyanın pek çok ülkesinde kadınlar erkeklerden daha uzun yaşamakta ancak ileri yaşta kadınlar erkeklerden daha çok hastalığa yakalanmaktadır. Toplumsal rolleri, ailevi ve mesleki sorumlulukları veya stresli yaşam nedeniyle kadınlarda anksiyete ve depresyon gibi durumlara daha sık rastlanmaktadır. Sağlık konusunda erkeklerle kadınlar arasında fark vardır (Örneğin ölüm nedenleri, erkeklerde alkol ve madde bağımlılığı eğilimi). Bu konuda genetik, çevresel,

kültürel, ekonomik, bölgesel ve toplumsal etkenler önemlidir. Sağlık hizmetlerine ulaşım da herkes için mümkün olmayabilir (Giddens, 2005: 143-167).

Modern tıpta enfeksiyon hastalıkları ve akut hastalıklar gibi hastalıklarla mücadelede epey ilerleme kaydedilmiştir. Sonuçta günümüzde yaşam süresi uzamış ancak *kronik hastalıklar* da artmıştır. Yaşlıların kronik hastalıklara yakalanma riski yüksektir, özellikle ileri yaşta kronik hastalıklar ve kalp damar hastalıkları artabilir. 2007'de Türkiye'de 65+ yaşta kişilerin %90'ında en az bir kronik hastalık vardır (Bilir, 2007a: 11-14; Kırdı, vd. 2007: 63, 74; Kutsal, 2005: 32-40; 2007: 15-22; 2008: 3-4; 2012: 7-9; Tufan, 2007: 45, 49, 113, 131-150, 158-161; 2010: 91-96, 110; 2012: 22-24).

Toplumumuzda kronik hastalıklar en sık ölüm nedenleri arasındadır; 60+ yaşta kadınlarda ve erkeklerde en sık ölüm nedeni 10 hastalıktan 9'u kronik hastalıktır. Oysa gelişmiş ülkelerde yaşlıların kronik hastalık oranı düşüktür. 2008'de İsveç'te yaşlıların sadece %14.8'inin kronik hastalığı vardır. Türkiye'de ise kronik hastalığı olmayan yaşlıların oranı %18'dir. Obezite, yüksek tansiyon, kalp ve damar hastalıkları gibi bazı kronik hastalıkların ise yaşam tarzından kaynaklandığı belirtilmektedir (Ceylan, vd. 2015: 41-43; Gündüz, 2012: 86; Şentürk, 2015c: 302-305).

Yaşlılar arasında *multimorbidite* yani birden fazla (kronik) hastalığa sahip olma durumu da yaygındır. Ayrıca hastalık sayısı yaşa bağlı olarak artar. 2006 GeroAtlas'a göre, yaşlılarımızın ortalama 6.7 hastalığı vardır. 1996 Berlin Yaşlılık Araştırması'na göre, 70-103 yaş arası yaşlıların %94'ünün en az 5 hastalığı vardır. Yaşlılıkta kronik hastalıklara yakalanma riski de yaşa bağlı olarak artar. 2002 DİE Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, Türkiye'de 60-69 yaş arası kişilerin %32'si kronik hastadır. Oysa ABD ve Almanya'da bu yaşta kişilerin %1-3'ü kronik hastadır.

Ülkemizde kronik hastalıklar insanların yaşından değil, yaşam koşullarından kaynaklanmaktadır. Hatta 84+ yaşa kadar bütün yaş gruplarında, gelir durumu en düşük olanlarda kronik hastalıklar en yüksek seviyededir. Refah düzeyi yüksek ülkelerde insanlar yaşlandıkça kronik hastalıklara yakalanırken, toplumumuzda kronik hastalıklarla beraber yaşlanmaktadır. 2002 DİE'ne göre, kronik hastalıkların çoğu 25-59 yaş grubundadır ve 50-59 yaş grubunun %27'si kronik hastadır. 2005-2009 GeroAtlas'a göre yaşlıların %36.4'ü kronik hastadır, %39'u okuryazar değildir, %28'inin sosyal güvencesi yoktur ve %72'si de dar gelirlidir.

Sosyoekonomik durum ve sağlık ilişkisi 3nemlidir. Bu konuda Max Weber'in *sağlık davranışı ve hastalık davranışı* ayrımı bilinmektedir. Toplumda yaşlılar hasta ve bakıma muhtaç kişiler olarak algılanabilir. Sağlıklı olduğu halde hasta, hasta olduğu halde sağlıklı g3r3len yaşlılar da vardır. Bazı yaşlılar tedavi olamamakta, bazıları ise 3nyargılara veya sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Toplumumuzda yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin sağlık davranışı birbirinden farklıdır. Yaşlı kadınlarda sağlık durumunu gizlememe ve yardım isteme, yaşlı erkeklerde sağlık sorunlarını dışarı yansıtma eğilimi g3r3lmektedir 3te yandan yaşlı erkeklerin %78'i ve yaşlı kadınların %12'si sigara kullanmaktadır.

Yaşlanma s3recindeki olumsuz yaşam koşulları ve yaşlı yoksulluğu kişinin sağlık durumunu etkiler. Erken yaşlarda sağlığı bozan etkenler bilinmektedir; bu konuda beslenme sorunları, evre kirliliği, g3r3lt3, vb. 3rnekler sıralanabilir. Ancak yine de *sağlıklı yaşlanma* m3mk3nd3r. Çalışma ve yaşam koşullarının d3zenlenmesi, sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaşması ve bilgilendirici yayınlar bu konuda etkili olabilir (Tufan, 2007: 45, 49, 113, 131-150, 158-161; 2010: 101-103; 2012: 22-24).

Toplumumuzda yaşlılara 3zel sağlık taramaları, işitme kaybı ve kanser taramaları yapılmakta, aşılama programları uygulanmaktadır (Kutsal, 2005: 32-40; 2007: 15-22; 2008: 3-4; 2012: 7-9). Ayrıca gerektiğinde farklı testler de uygulanır: İşlevsel faaliyetler anketi, Alkolizm tarama testi, N3ropsikolojik testler; bilişsel işlevler, g3nl3k yaşam etkinlikleri ve madde bağımlılığı testleri, vb. Psikoterapide ise yaşlı hastalara 3zel teknikler kullanılır; yaşam değerlendirme terapisi, grup terapisi, aile terapisi, vb. (Cang3z, 2009: 2-5).

Sosyoekonomik etkenler yaşlının zihinsel sağlığını da etkilemektedir. Bakım koşullarının 3nemi bilinmekte ve bakımevinde kalanların %94'3nde psikiyatrik bozukluk olduğu belirtilmektedir. Yaşlanma s3recinde dikkat, iletişim ve dil gibi bazı bilişsel işlevler sabit kalır, artar veya azalır. Yani 80 yaşında bir kişide kelime dağarcığında artış veya 3đrenmede yavaşlama olabilir. Yaşlılarda hafıza sorunları da yaşanabilir veya hafıza işlevleri değerisebilir; eski bilgilerin hatırlanması sabit kalabilir veya yeni bilgilerin 3đrenilmesi azalır. Yaşlı n3fusun artması toplumumuzda demans ve Alzheimer gibi bazı hastalıkların g3r3lme sıklığını arttırırsa da; fiziksel ve zihinsel etkinliklerle bu risk azaltılabilir (Selekler ve Karakoç, 2005: 77-84).

İnsan yaşlandıkça fiziksel, duygusal ve maddi sorunlarla karşılaşabilir. Yaşlılarda *ruhsal ve bedensel sağlık sorunları, psikososyal sorunlar* görülebilir. Kimlik duygusunda zedelenme ve sosyal ilişkilerde azalma; umutsuzluk, çaresizlik, değersizlik ve suçluluk duygusu görülebilir. Yaşlı sorunlarının hep birlikte ele alınması ve yaşlı hastaya özel değerlendirme yapılması önerilmektedir (İçli, 2008: 33; Kunt, 2012: 66, 69-72; Özben, 2008: 101-106). Yaşlılıkta bazı fiziksel ve ruhsal değişimlerle karşılaşılır; saçlarda beyazlaşma ve dökülme, fiziksel hareketlerde ve duyularda gerileme, dikkat eksikliği, öğrenme ve bilgi depolamada azalma görülebilir. Solunum, sindirim, dolaşım, sinir ve bağışıklık sistemlerinde yaşa bağlı değişimlerle karşılaşılır (Karaduman, 2007: 54-57; Oğuz, 2007: 17-31, 63).

Yaşlılarda sağlık sorunları artabilir. Ancak *yaşlı sağlığı* konusunda dikkatli olunması önerilmektedir. Çünkü yaşlılarda hastalık belirtileri değişebilir, çok sayıda patolojik durum bir arada olabilir, reçetesiz ve çoklu ilaç kullanımı da yaygındır. Yaşlı hastalarda baş ağrısı, halsizlik ve iştahsızlık gibi belli bir hastalığa ait olmayan yakınmalar da olabilir. Yaşlı kadınlarda yaşlanma duygusunun getirdiği stres daha fazla olabilir, kemik erimesi ve kanser gibi bazı sağlık sorunlarına da daha sık rastlanır (Kutsal, 2005: 32-40; 2007: 15-22; 2008: 3-4; 2012: 7-9; Önderoğlu ve Özyüncü, 2005: 51-55).

Yaşlılıkta hastalık türleri değişir ve diyabet ve felç gibi bazı hastalıklar daha sık görülür. Ayrıca görme ve işitme kaybı, düşme ve kırıklar yaşa bağlı olarak artar. 2002 TUİK'na göre, işitme ve görme özürülü 10 yaşlıdan 4'ü 60-69 yaş arasındadır. Yaşlılarda uyku bozukluğu, ağrı ve hareketsizlik gibi bazı geriatrik sendromlar da görülebilir (Cankurtaran ve Yeşil, 2012: 243-248; Şahin ve Cankurtaran, 2010: 31-35; Tufan, 2007: 45, 49, 113, 131-150, 158-161; 2010: 95-104; 2012: 22-24).

Bazı yaşlılarda yaşam gücü ve isteği azalır, eskiye bağlılık artar (Şimşek, 2006: 8). Aile ilişkilerinde ise yaşlı kişi ile yakınları arasında psikolojik uyum önemlidir. Eşler arasındaki bağlılık artabilir. Ölümden sonra hatırlanmak için yaşlı kişi kendini hayır işlerine verebilir. Ancak bazı yaşlılarda psikiyatrik ve psikolojik bozukluklara, duygulanım bozukluklarına rastlanır. Yaşlılık egoizmi ve kurumda kalan yaşlılarda depresyon, kişilik değişimi ve alınganlık bunlardan bazılarıdır. Yaşlı kişide sevdiklerini kaybetme sonucu yalnızlık ve yabancılaşma duyguları belirginleşebilir. Aşırı gelecek kaygısı, aşırı iyimserlik veya öfke gibi yaşlılığa özgü bazı davranışlar da görülebilir (Barut, 2008: 49-60). Kısacası yaşlı kişinin sorunları artabilir. Kişisel eşyalara aşırı

bağlılık, biriktirme hastalığı, iz bırakma çabası, kötü kişilik özelliklerinde belirginleşme, alışkanlıkları bırakamama ve evlilikte sorunlar ortaya çıkabilir (Asımgil ve Çekmegil, 2010: 172-175; M. Koç, 2002b: 290-293).

Öte yandan psikiyatrik hastalıklar bazen yaşlılığa bağlı değişim sanılmakta ve yaşlı kişiye pek yardım edilememektedir (Örneğin depresyon belirtileri, patolojik yas, intihar düşüncesi ve anksiyete bozuklukları. Aki, 2012a: 326-328, 346-347; 2012b: 34-38). *Yaşlılık psikopatolojisinde* eskiye aşırı bağlılık, yeniden korkma, egoizm, moral çöküntüsü, ahlak dışı hareketler ve hezeyanlar görülebilir. Geriatrik psikiyatride bazı hastalıklara sık rastlanır; yaşlı hastaların %37.4'ü demans ve %35'i major depresyon hastasıdır (M. Koç, 2002b: 290-293).

Aslında tedavide *beden ve ruh sağlığının* birlikte ele alınması önemlidir. Çünkü bazı hastalıklar bedende bozukluk gibi görünse de, gerçekte ruhsal ve sosyal alandaki sorunlarla ilgili olabilir. Bazen yaşlı kişi hastalık ve sağlıkla aşırı uğraşır veya tıbben açıklanamayan yakınmaları olabilir. Aslında ruhsal, sosyal, kültürel ve çevresel etkenler de hastalıklarda belirleyici olabilir (S. Ünal, 2002: 3-6).

Genelde *iyi yaşlanan* kişinin ruh sağlığının da iyi olması beklenir. Fakat *yaşlılarda ruh sağlığı* konusunda toplumumuzda yanlış görüşler yaygındır. Yaşlılarda ruh sağlığı hastalıklarının ve depresyonun yaygın olduğu, iyi tedavi edilemeyeceği ve hastanın ruhsal sorunları kendi başına aşması gerektiği düşüncesi, vb. kalıpyargılarla karşılaşılabilir. Yaşlılık dönemindeki yaşam krizleri nedeniyle kişi çok üzülebilir.

Ancak depresyon yaşlılığın doğal bir parçası değildir ve tedavisi mümkündür. Hatta bazı bilişsel rahatsızlıklar dışında, yaşlı kişiler öğrenme yetisini ömür boyu korumaktadır. Fakat yaşlılık döneminde bazı nedenlerle *ileri yaş depresyonu* ortaya çıkabilir. Dolayısıyla 65+ yaşta yaşam stresleri, sosyal rol kaybı, yalnızlık, yakınıni kaybetme, fiziksel hastalıklar ve maddi sorunlar depresyonda etkilidir (Özer, 2007: 58-62). Toplumumuzda yaşlılarda depresyon artmakta ve yaşlılık depresyonu halk sağlığı sorunu haline gelmektedir. 2005'teki bir araştırmaya göre, 65+ yaştakilerde depresyon oranı %10-25'tir ve 2008'deki bir araştırmaya göre huzurevinde kalan yaşlılarda bu oran %68'dir (Ceylan, vd. 2015: 41-43).

Yaşlılıkta hastalıkların çok boyutlu ele alınması önerilmektedir. Çünkü hastalıkların psikososyal etkileri görülebilir. Bu konuda yaşlının hayatındaki kayıplar, kendini nasıl hissettiği veya toplumdaki soyutlanma gibi durumlar etkilidir. Aile

hekimliğinde yaşlı hastalara çok yönlü hizmet sunulmaktadır. Yaşlı sağlığının bozulması önlenmeye çalışılır, yaşlının evde yaşamını sürdürebilmesi ve günlük yaşam etkinliklerini yerine getirmesi hedeflenir (Tufan, 2007: 131-150, 158-161; 2010: 84-94; 2012: 22-24).

Ülkemizde önde gelen ölüm nedenleri son 50-60 yılda değişmiştir, 1930-1940'larda ölüm nedeni enfeksiyon hastalıkları, verem ve zatürredir (Bilir, 2007a: 11-14). Günümüzde ölüm nedenlerinde kalp damar sistemi hastalıkları, tümörler ve kronik alt solunum yolu hastalıkları belirgindir. Toplumumuzda yaşlılarda ölüm nedenlerinde de belli hastalıklar dikkat çekmektedir. 2013 TUİK'na göre Türkiye'de 65+ yaşta ölüm nedenleri %43.9 dolaşım sistemi hastalıkları, %17.4 kötü huylu tümörler ve %11.7 solunum sistemi hastalıklarıdır (Aydemir, 2014: 66; Kırdı, 2007: 63, 74; Kunt, 2012: 66, 69-72).

3.4.2. Başarılı, Sağlıklı, İyi ve Aktif Yaşlanma

Başarılı yaşlanma hem sağlık açısından hem psikolojik ve sosyal açıdan tam iyilik halini gösterir. *Etkinlik Teorisinde* sosyal temasın çokluğu ve *Sosyal Duygusal Seçicilik Teorisinde* de yaşam boyu gelişim açısından başarılı yaşlanma ele alınır. P. B. Baltes ve M. M. Baltes'in geliştirdikleri *Seçim, En İyileştirme ve Telaflı Teorisine* göre de (1990), yaşlanan kişiler çeşitli stratejiler kullanmaktadırlar. Hedef belirleme, serbest zaman etkinlikleri ve gönüllü etkinlikler, başarılı kişileri model alma, yeni teknolojiyi kullanma, vb. bunlardan bazılarıdır. Böylece *bireysel yaşlanma* sürecine uyum sağlanır (Örneğin insanın sınırlı esneklik yeteneği; piyanistin yaşlandıkça parmaklarının hızının azalmasını, buna uygun parçalar seçerek dengelemesi. Amman, 2007: 169-171; Kırdı, vd. 2007: 31-33, 60-81, 94-96, 104-106; Öztürk, 2010: 31-34; Tufan, 2003: 172-175; 2010: 51, 97; 2012: 28).

Başarılı yaşlanma kişinin sağlığını koruyucu önlemleri, moral desteği ve sosyal ilişki ağını gösterir. L. L. Carstensen'in geliştirdiği *Sosyal Duygusal Seçicilik Teorisinde* (1991), sosyal ilişki ağlarının yapısı araştırılır. Yaşlının seçici davranması ve geniş sosyal ilişkiler yerine az sayıda kişiyle anlamlı ilişkiler kurması üzerinde durulur. Sosyal gerontolojide R. C. Atchley'in geliştirdiği *Süreklilik Teorisinde* (1989) başarılı yaşlanma önemsenmektedir (Amman, 2007: 169-171; Baran, 2008: 95; M. Durak, 2012: 281, 299).

T. F. Johnson ve F. Torress-Gill (1995), yaşlanma imajını ve araştırmalarını ikiye ayırmaktadır; 1930'dan önceki *genç yaşlanma döneminde* yaşlılara olumlu yaklaşılır, saygı gösterilir ve bilgelik önemsenirdi. *Modern yaşlanma döneminde* ise

yaşlılık imajı olumsuzla dönmüştür ve ‘gençlik’ vurgusu belirgindir. 1960’larda *Yaşamdan Geri Çekilme Teorisi* ve yaş ayrımcılığı, 1980’lerde ayrımcılıkla mücadele, 1990’larda ise *iyi yaşlanma ve olumlu yaşlanma* gündeme gelmiştir.

Başarılı yaşlanma, verimli yaşlanma ve sağlıklı yaşlanma kavramları *olumlu yaşlanmayı* açıklarken kullanılmaktadır. *İyi yaşlanma* kavramı ise daha kapsamlıdır. Sağlıklı olmayı, arkadaşlık ve aile bağlarını, araçsal ve duygusal desteği de kapsar. Aslında herkes farklı yaşlanır. İyi yaşlanma bilinci geliştirebilmek için yaşam doyumunun ve yaşam kalitesinin artırılması, gönlünce yaşaması veya yaptığı yararlı işleri hatırlaması önerilmektedir (Onur, 2011: 360-365; Özben, 2008: 109-111). Yaşlının toplumsal ilişkilerini sürdürmesi ve aktif olması, eve bağlı kalmaması ve dışarı çıkması yaşam doyumunu arttırmaktadır (İçli, 2010: 1-12).

Olumlu yaşlanma, yaşlanmayı geciktirme ve gençleştirme kavramları ticari olmakla ve yaşlılığın gerçek sorunlarını gizlemekle eleştirilmiştir. Bu konuda botoks bağımlılığı ve estetik operasyonlar, Budizme geçerek orta yaş krizine çözüm arama çabaları, vb. örnek gösterilmektedir. Üstelik başarılı yaşlanma herkes için geçerli değildir hatta sadece orta ve yüksek sınıftan bireylerde görülür. Fakat günümüzde başarılı yaşlanma artık orta yaştakileri ve gençleri de ilgilendirmektedir. Toplumda yaş bilinci artsa da, -özellikle kadınlarda- ideal yaş sürekli düşmektedir (Gullette, 2013: 39-71, 231).

2010 DSÖ’ne göre *aktif yaşlanma* yaşam beklentisinde, üretkenlikte ve yaşam kalitesinde artışı gösterir. İnsanın *fiziksel, zihinsel ve sosyal iyi olma* açısından yaşamı boyunca fırsatları en etkin şekilde kullanmasıdır. Yaşam doyumunu yaşlının ruh sağlığını, sağlıklı yaşlanmasını ve toplumla ilişkilerini etkilemektedir (Güven ve Şener, 2010: 180). Aktif yaşlanmada kişi başarılı yaşlanma sürecinden kendi sorumludur. Gençlikte kendine bakan ve sağlığını koruyan kişinin; yaşlılıkta da sağlıklı ve aktif olması, yaşam kalitesinin artması mümkündür (Kalaycıoğlu, 2012: 55-57).

Aktif, başarılı, üretken yaşlanma ve iyi bir yaşlılık dönemi geçirmek için *sağlıklı yaşlanma* zorunludur denebilir. Aslında uzun yaşam için de bazı öneriler sunulmaktadır; aktif yaşam, bilinçli beslenme, hayata olumlu bakış ve kötü alışkanlıklardan uzaklaşma, vb. bunlar arasındadır (Kutsal, 2005: 39-47; 2007: 22; 2008: 5-6; 2012: 10-14). Toplumumuzda sağlık durumu iyi olan yaşlıların daha aktif, hayata bağlı ve mutlu oldukları; sağlık sorunu olanların ise bu durumu yaşlılığa bağladıkları anlaşılmaktadır.

2015'te İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması da bunu göstermektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 234-235; Şentürk, 2015c: 302-304).

Günümüzde hastalık, sağlık ve yaşlılığın anlamı yeniden belirlenmekte; sağlıklı yaşlanma önerileri ve ilaç sektöründeki gelişmeler de dikkat çekmektedir. Genelde insanın yaşlanmaya direndiği anlaşılmaktadır. Yaşlandığını kabullenmeme, estetik cerrahi ve anti aging uygulamaları buna örnek verilebilir. Öte yandan hızlı nüfus yaşlanması sonucu ekonomide yeni sektörler ortaya çıkmış ve başarılı yaşlanmanın önemi artmıştır. Dolayısıyla yaşlılar için sosyal ve kültürel sektörlerin gelişmesi mümkündür (Demez, 2012: 98-105).

Toplumun *yaş normları* ile kişinin yaşlılığa bakışı birbirinden farklı olabilir. Yaşam koşulları yaşlılığın iyi veya kötü geçmesine, başarılı veya zor bir yaşlılık dönemine neden olabilir. Bu nedenle *başarılı yaşlanma* pek çok etkenle alakalıdır. Özellikle maddi güvence, *aktif yaşlanma* ve yaşlılığı yönetme önemlidir. Ayrıca yaşlının fiziksel, zihinsel ve psikolojik sağlığı; psikolojik özellikleri ve sosyalliği; aile, akrabalık ve komşuluk ilişkileri de başarılı yaşlanmayı etkiler. Toplumsallaşma, duygusal ve manevi destek yaşlının çevresine uyumunu ve yaşam memnuniyetini arttırabilir. Ayrıca yetişkinlik döneminde yaşlılığa hazırlık önerilmektedir. Sağlık kontrolleri, serbest zaman etkinlikleri ve kaliteli yaşlanma eğitimi, yaşlıya uygun konut düzenlemeleri, vb. çalışmalar yapılabilir (Abduşoğlu, 2012: 86, 111-113; İçli, 2010: 1-12; Konak ve Çiğdem, 2005: 32, 60).

Yaşlılığını kendisi ve toplum için anlamlı uğraşlara ayıranlar, gönüllü hizmetlere katılanlar kaliteli ve sağlıklı yaşlılık geçirmekte; kendisiyle barışık, huzurlu ve mutlu olmaktadır. Meslek hayatından sonra yaşlıya yeni çalışma imkanları sunulabilir. Özel ve kamu kuruluşları, vakıflar, sivil toplum ve yardım kuruluşları yaşlılara bu konuda destek sağlayabilir. Yaşlılık hayatın en anlamlı dönemi bile olabilir ve manevi alanda gelişim sağlanabilir. Başarılı yaşlanmada insanların en iyi şekilde yaşlanması ve uygun sosyal politikalar geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ancak toplumumuzda *başarısız yaşlanma* yaygındır (Tufan, 2003: 172-175; 2010: 51, 96-97; 2012: 28).

Toplumsal yaşlanmanın ve uzun ömürlülüğün artması sonucunda; günümüzde araştırmalarda anlamlı, amaçlı ve toplumsal katılımı yüksek yaşlanmayı sağlayan etkenlere odaklanılmaktadır (Örneğin Amerikalıların uzun ve sağlıklı yaşaması; 1999'da ABD'de nüfusun %13'ü 65+ yaştadır, bebek patlaması kuşağının yaşlanması). Bu

durumda başarılı yaşlanmanın da önemi artmaktadır. Son araştırmalarda fiziksel sağlık ve ölüm oranının ötesinde, yaşlı insanların günlük yaşam kalitesine odaklanılmaktadır.

Günümüzde sosyal bilimciler başarılı yaşlanma açısından, yetişkinliğin ikinci yarısında *maneviyat ve bilgeliğin* önemini fark ettiler. Ayrıca yaşlı yetişkinliğe özel olmasa da, yine de yaşlanma sürecinde önemli rol oynayan *dindarlık* gibi özelliklere dikkat çekilmektedir. Çünkü yetişkinlikte toplumsal işlevlerde olumlu etkisi görülen dindarlığın, yetişkinliğin ikinci yarısında artması mümkündür (Dillon ve Wink,2003:179).

Sağlıklı olmak kişinin fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda iyi durumda olmasıdır. Aslında insanların çoğu sağlıklı doğar. Çocukluk ve gençlik yıllarında sağlıklı davranış kurallarına uyulması insanı hastalıkların çoğundan korur. Üstelik hastalıklardan korunarak sağlıklı büyüme ve *sağlıklı yaşlanma* da mümkündür. Günümüzde dünyada ölümlerin çoğu orta ve ileri yaşlardadır, ölüm nedeni hastalıklar bellidir; sigara kullanımına bağlı sorunlar, şişmanlık, vb. başta gelmektedir. Oysa sağlıklı yaşam sürmek ve ileri yaşlara kadar sağlıklı kalabilmek için yeterli ve dengeli beslenme, düzenli egzersiz yapma ve sigara kullanmama gibi temel ilkelere uyulmalıdır. Ayrıca *yaşlı sağlığını koruma* çalışmaları yapılabilir, tütün ve şişmanlık ile mücadele edilebilir.

Bu konuda *Birincil, İkincil ve Üçüncül Korunma Yaklaşımları* kullanılmaktadır. *Birincil korunma* hastalıklardan korunmak için hava, su gibi çevresel etkenlerin düzeltilmesini ve dengeli beslenme gibi sağlıklı yaşam davranışlarını gerektirir. *İkincil korunmada* hastalığın erken tanısı önemsenir, yaşlılara tarama ve erken tanı programları uygulanır. *Üçüncül korunmada* hastalığın tedavisi ve rehabilitasyon esastır, hastayı sağlığına kavuşturma ve hastalığın olumsuz sonuçlarından korunma hedeflenir (Bilir, 2007b: 23-29; 2007c: 49-54; 2008: 6).

2009 DSÖ'ne göre günümüzde dünyada yaşam beklentisi artmaktadır. Dolayısıyla *halk sağlığı* politikalarının, yaşam kalitesinin ve sağlıklı yaşlanmanın da önemi artmaktadır (D. Aslan, 2009: 1-5; 2012: 42-44). Yaşam süresinin uzaması aslında organizmanın yaşlanmasıdır. Bu nedenle yaşlanmayla birlikte sağlık sorunları ve psikososyal sorunlar görülebilir, kronik hastalıklarda artış ve toplumsal entegrasyonda azalma bunlardan bazılarıdır.

Toplum sağlığı doğumdan ölüme kadar tüm süreci içermektedir. Sağlıklı toplum hedefi de herkesi kapsar. Bu konuda veri tabanı oluşturulması ve özel sağlık sigortası sistemi gibi yaşlılara yönelik özel sağlık politikaları geliştirilmesi gerekebilir. Ayrıca yaşlı

refahının artırılması ve sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesi beklenmektedir. Yaşlıların sağlık ve bakım hizmetlerinden, sosyal hizmetlerden eşit yararlanması sağlanabilir, yaşlılara yardım ve destek hizmetleri geliştirilebilir, kültürel etkinlikler düzenlenebilir.

Toplumumuzda *sağlıklı yaşam ve sağlıklı yaşlanma bilinci*, aktif ve sağlıklı yaşam tarzı önem kazanmaktadır. Bu konuda yeterli ve dengeli beslenme rehberleri, sağlık taraması ve toplum sağlığı programları hazırlanmaktadır. Ayrıca sosyal dışlanmayı ve ruh hastalıklarını önleme çalışmaları yapılabilir. Ruh sağlığı hizmetleri, arkadaş toplantıları, toplumsal yardımlaşma grupları gibi çalışmalar buna örnek verilebilir (Kırdı, vd. 2007: 31-33, 60-81, 94-96, 104-106).

Yaşlılara yönelik *psikolojik rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinde* bazı uygulamalar sık kullanılır; *yaşamı gözden geçirme terapisi ve yaşam döngüsü grup terapisi* (Örneğin yaşlı kişinin ve ailesinin özgeçmiş öyküsü, kuşaklar arası diyalog, vb.). *Yaşam doyumu* yaşlı kişinin hayatla hesaplaşmasının sonucudur, kişinin hayatta ne istediği ve ne bulduğu karşılaştırılır.

Hayatı olgunlukla karşılama ve *yaşlılığa hazırlanma* önemlidir. Ruhsal açıdan sağlıklı yaşlının yaşam sorunlarını çözmesi, insanlığa ait değerlere yönelmesi, kişisel ve toplumsal başarıyı huzur ve mutlulukla birleştirmesi, kendisi ile barışık olması beklenir (M. Koç, 2002b: 295-300). Yaşam doyumu yüksek olan yaşlılarda bazı özellikler belirgindir ve yaşama karşı iyimser tutum sergilerler. Günlük yaşam etkinliklerinden zevk alma, hayatı anlamlı bulma ve geçmiş yaşamın sorumluluğunu kabullenme dikkat çeker (Abduşoğlu, 2012: 86).

Yaşlılıkta da etkinliklerini sürdüren kişiler genellikle daha dinç kalmakta ve daha uzun yaşamaktadır, hastalıklara da daha dayanıklıdır. Özellikle emeklilikte bir kenara çekilenler ise ailede ve toplumda yeni konumuna uyum sağlayamamakta, ruhsal sorunlar yaşamakta ve depresyona girmektedir. Modern toplumda depresyon artmaktadır. Bu konuda sanayileşme ve kentleşmenin getirdiği stres, duygusal bağların ve ilişkilerin zayıflaması, sosyal destek yetersizliği gibi nedenler etkili olmaktadır (Konak ve Çiğdem, 2005: 32, 60).

Ülkemizde ‘21. Yüzyılda Herkes İçin Sağlık’ politikasında *sağlıklı yaşlanma ve yaşlı sağlığı* ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca bazı üniversitelerde geriatri bölümlerinde poliklinik ve yatan hasta hizmeti verilmektedir. GEBAM ve TURYAK gibi

bazı sivil toplum kuruluşlarında ve özel kuruluşlarda da yaşlılara hizmet sunulmaktadır. Yaşlı hizmetlerinin çok yönlü, bütüncül ve disiplinler arası olması önerilmektedir (Örneğin ekip çalışması; hemşire, psikolog ve sosyal hizmet uzmanı). Bu nedenle geriatri hastaneleri ve rehabilitasyon merkezleri açılabilir, yaşlılarla çalışan sağlık personeline hizmet içi eğitim verilebilir. Gerontoloji ve geriatri eğitimi, psikolojik ve sosyal destek sağlanabilir (Kırdı, vd. 2007: 31-33, 60-81, 94-96, 104-106).

1970'lerde ABD ve Almanya gibi ülkelerde düzenli egzersizin ruh ve beden sağlığına olumlu etkisini vurgulayan *Yaşam Boyu Spor Yaklaşımı* gündeme gelmiştir. 1990'larda Türkiye'de benzer uygulamalar başlamıştır; Herkes İçin Spor Federasyonu, vb. çalışmalar yapılmaktadır. Çünkü sağlıklı yaşlanmanın ve sağlıklı yaşamın sırrı düzenli fiziksel aktivitedir denebilir. Düzenli fiziksel aktivite yaşlının yaşam kalitesini artırır; fiziksel ve psikolojik fayda sağlar, işlevsel kayıplar ve depresyon azalır. Aslında egzersize başlamanın yaşı yoktur. Fakat yaşlıya uygun egzersiz programı uygulanması önerilir (Uzun, 2012: 285-298). Yaşlılık döneminde fiziksel etkinlik sonucu kişi kendini iyi hisseder, daha canlı ve esnek olur. İnsanın az hareket etmesi ise kolay yorulmasına ve kuvvetsizliğe neden olmaktadır. Sağlıklı bir yaşam için sürekli yapılması gereken egzersizler şöyle sıralanabilir: *Dayanıklılık, kuvvetlendirme, germe ve denge egzersizleri* (İnanıcı, 2007: 121-126).

Kısacası *yaşlılıkta sağlık ve refahın* artırılması önemlidir. Yaşam boyu sağlık, sağlık ve bakım hizmetlerine erişim, yaşlı ruh sağlığını koruma gibi düzenlemeler yapılabilir. Ancak toplumumuzda yaşlıların ilaçlarla ilgili sorunlarına da sık rastlanmakta; kronik hastalıkları şiddetlendirme, ilaçların istenmeyen etkileri, vb. sorunlarla karşılaşmaktadır. İlaçların zarar değil yarar sağlaması için doğru zamanda, doğru miktarda ve düzenli alınması; *akılcı ilaç* kullanımı önerilir. Oysa yaşlılarımız arasında *çoklu ilaç kullanımı* yaygındır [Örneğin çoklu ilaç (6-9 ilaç), aşırı ilaç (10+ ilaç) ve reçetesiz ilaç kullanımı; ilaç yan etkileri, yanlış ve gereksiz ilaç kullanımı. Kırdı, vd. 2007: 31-33, 60-81, 94-96, 104-106; Kunt, 2012: 66-67; Kutsal, 2005: 39-47; 2007: 22; 2008: 5-6; 2012: 10-14; Şahin ve Baydar, 2007: 90-94].

Üstelik yaşlılarımızın çoğu ilaç kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Hatta ilaçlarını düzenli kullanmamaktadır. 2012'de yapılan bir araştırmaya göre, Aile Sağlığı Merkezi'ne gelen 65+ yaşta hastaların %67.9'u ilacını kendi içebiliyor, %85.5'i ilaçlarını düzenli kullanmıyor, %61.1'inin ilaç konusunda bilgisi yok, %58.7'si

kullandığı ilacın yan etkisini bilmiyor, %70.9'u ilacın son kullanma tarihini kontrol etmiyor ve %67.8'i ilaç prospektüsünü okumuyor (Demirbağ ve Timur, 2012: 1-7).

Öte yandan sigara kullananlarda ilerleyen yaşla birlikte kalp damar hastalıkları ve kronik akciğer hastalıkları gibi bazı hastalıklar ve ruhsal sorunlar artmaktadır. Toplumsal korunma için sigaraya başlama ve pasif etkilenme önlenmelidir. Bu nedenle toplu alanlarda sigara izni verilmemesi önemlidir. Türkiye'de sigaraya başlama yaşı 13'tür. Sigarayı bırakmanın desteklenmesi de önemlidir. Çünkü Türkiye'de 17 milyon kişinin sigara içtiği ve sigara içenlerin de ortalama 22 yıl daha erken öldükleri belirtilmektedir (Bilir, 2007b: 23-29; 2007c: 49-54; 2008: 6).

3.4.3. Modern Toplumda Sağlık ve Maneviyat

Sağlık, kültür ve din ilişkisi neredeyse tüm toplumlarda görülür. Bu konuyla ilgili olarak dini metinlerde hijyen ve koruyucu tıp uygulamaları; Ortaçağ'da Avrupa'da dini kurumlarda tedavi yöntemleri; Eski Yunan'da tıp, felsefe ve din birlikteliği; Eski Mısır'da mumyalama ve inanç ilişkisi, vb. örnekler sıralanabilir. Sosyolojik açıdan basit toplumda din ve tıp iç içedir, hastalar için dini tören ve uygulamalar gerçekleştirilir. Karmaşık ve modern toplumda ise *farklılaşma ve uzmanlaşma* görülür, *din kurumu ve tıp kurumu* ayrımı yapılmaktadır.

Tıptaki ağrı kesiciler ve aşılardan gibi bazı tedavi yöntemleri dini açıdan çok tartışılmıştır. Günümüzde *tıp ve din* arasında hem işbirliği ve uzlaşma hem gerilim ve çatışma sürmektedir (Örneğin tıbbın maddi dinin ise manevi hastalıklarla ilgilenmesi, din ve mutluluk ilişkisi; kan ve organ bağıışı, kansız ameliyat, kürtaj, sigara ve alternatif tedavi tartışmaları). *Tıp etiğinin* de önemi artmakta; hasta ve doktor ilişkisi, tıbbi ve genetik araştırmalar, estetik ameliyat, beyin ölümü, ötenazi ve otopsi gibi konularda tartışmalar sürmektedir.

Dinde insanların *sağlığı* önemsenir ve sağlığı koruyucu uygulamalar önerilir. Yaşlılık, hastalık, sağlık, toplum sağlığı ve ölümle ilgili bilgiler verilir. İslam'da *koruyucu tıp* önerileri, tıbbi mucizeler, suyun ve balın önemi, beslenme, yiyecek ve içecekler, bitkisel ve hayvansal gıdalar, temizlik ve uygunun önemi, vb. bunlardan bazılarıdır. Ayrıca yaşlılık dönemindeki zorluklardan ve yaşlılıktaki güçsüzlükten bahsedilir. Sağlığa zarar veren davranışlar, yiyecek ve içecekler yasaklanır. İslam'da sarhoşluk veren içeceklerden uzak durma, salgın veya bulaşıcı hastalıklardan korunma önerilir, ölümler gömülür. Toplumumuzda Anadolu kültüründe, sağlık konusunda hem bilimsel

uygulamalar hem dini ve kültürel uygulamalar yaygındır [Korkmaz, 2012: 308-316, 321-329, 336-362; Bkz. Karaman, vd. 2005: 321, 399, 464, 230, 268, 290, 515; 26, 28, 30, 80, 89-90, 188, 231, 317, 348, 361, 505; 259; 148, 102, 235, 237, 581; 25, 133, 137-138, 159, 407, 511; 34, 80, 115; 354, 590; 118, 132, 290, 300, 515; 64, 106 (Yaşlılık dönemi ve güçsüzlük: 22/5, 30/54, 40/67, 12/78, 17/23, 19/4-8, 51/29; Hastalık ve ibadetlerde kolaylık: 2/177, 2/184-185, 2/196, 4/43, 4/102-103, 9/91, 12/85, 21/83, 24/61, 26/80, 48/17; Bal: 16/68-69; Su ve temizlik: 7/57, 5/6, 13/4, 13/17, 74/4; Yiyecek ve içecekler: 2/168, 6/99, 6/141, 6/145, 7/160, 32/27, 50/7-9; Sarhoşluk: 2/219, 4/43, 5/90-91; Uyku ve dinlenme: 25/47, 78/9; Tıbbi mucize: 5/110, 6/95, 19/8, 20/22-23, 51/29; Ölüm ve ölünün gömülmesi: 3/145, 5/31); Yakup, 2003: 865-866, 343-345, 118, 740-744, 139, 401, 426, 550, 598, 654, 657, 885, 826].

İnsanların zor zamanlarında, ruhsal ve fiziksel hastalık durumlarında dine yöneldikleri bilinmektedir, zaten duanın insan fizyolojisine olumlu etkisi de belirgindir. Hayattaki önemli kararlarda da din etkilidir. Hatta 70+ yaşta hastaların %90'ı maneviyatı önemsemektedir. Doğal felaketler ve hastalıklar gibi çeşitli yaşam olaylarıyla ve stresle mücadelede, çaresizlik ve umutsuzluk dönemlerinde bazı *dini başetme yöntemleri* kullanılmaktadır: *Kendini Yönetme, Takdire Uyuma ve İşbirliği Modelleri; Olumlu ve Olumsuz Dini Başetme Yöntemleri*. Yani dini inançları genelde herkese özelde yaşlı kişiye umut kaynağı olabilir ve hayatına anlam katabilir. Ancak bazen kişi manevi çatışmalar da yaşayabilir.

Yaş ilerledikçe bu dini başetme yöntemlerine daha sık başvurulur denebilir. Bazen kişi yaşlanmayla ilgili sağlık krizleri yaşayabilir; özellikle de yatan yaşlı hastalarda hastalık sebebi konusunda olumsuz dini yorumlara rastlanmaktadır. Oysa fiziksel ve psikiyatrik hastalıklarda dini inancı hastaya duygusal destek sağlayabilir. Özellikle yatan hastalarda, kanser ve psikiyatri hastalarında dua ve maneviyatın önemi bilinmektedir. Ayrıca olumlu dini başetme yöntemleri ve inançlar yaşlılıkta insanı hayata bağlamaktadır. Dini inançlar yaşlılarda hayatı sürdürme nedeni olabilir. Çünkü kişinin hayatına anlam katabilir, kişiye anlam ve amaç duygusu, umut ve güven duygusu verebilir. Ayrıca bu inançların ruh sağlığını destekleme rolü, depresyondan ve intihardan koruma rolü olduğu da bilinmektedir (Hökelekli, 2010: 73-88, 199; Park, 2013: 54, 59; Ö. G. Aydın, 2011: 2-10, 20-24, 30, 34, 46, 52-69, 74-90, 106-107, 114, 124-134, 142, 151-155, 191-192).

Genelde olumlu dini başetme yöntemleri daha etkili görünmektedir. Yaşlı kişilerde manevi ve sosyal destek arayışı, stres kaynaklı gelişim ve manevi gelişim ilişkisi, yatan hastalarda dini etkinliklere yönelme gibi konulardaki araştırmalar buna örnek gösterilebilir. Fakat olumsuz olanlar da kullanılır. Kişi manevi memnuniyetsizlik ve güvensizlik veya psikolojik uyum sorunu yaşayabilir. Aslında dini başetme yöntemleri dindarlarda ve zor durumlarda daha etkilidir. Bu konuda yaşlılar, din adamları ve psikolojik uyum araştırması; evlat kaybeden ebeveynlerde manevi destek araştırması gibi çok çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca aktif (*Kendini Yönlendirme Yaklaşımı*), pasif (*Erteleme Yaklaşımı*) ve etkileşimli dini başetme yöntemleri (*İşbirliği Yaklaşımı*) ayrımı yapılmaktadır. *Duygu Merkezli Yaklaşım ve Problem Merkezli Yaklaşım* ayrımı da yaygındır (M. Koç, 2002b: 288, 294-300; Pargament, vd. 2013: 378-400).

Yaşlılarda stres, kaygı, üzüntü ve olumsuz duyguların giderilmesinde *dini inançlar* etkili olabilir. Ayrıca yaşlılarda düzenli duanın depresyon ve kaygıyı azalttığı da bilinmektedir (Örneğin Malezyalı Müslüman hastalarda duanın, dini destek ve rehberliğin yas sürecine katkısı. Cadge, 2012: 370-389). Çünkü dini bağlılıklar ruhsal ve fiziksel sağlığı genelde olumlu yönde etkiler; affetme davranışı, empati, gönüllü çalışmalar ve hayır işleri bu konuda bilinen örneklerdir (Örneğin Yaşlı Afrikalı Amerikalılarla yapılan bir araştırma). *Stresle başetmede* dini anlam yüklemenin etkisi ise olumlu veya olumsuz olabilir. Kişi bazen travma yaşayabilir veya kişinin kendine olan saygısı zarar görebilir (Johnson, 2012: 416, 419; McCullough, vd. 2013: 230-231; Park, 2013: 54, 59; Smith ve Woodberry, 2006: 222-223).

Öte yandan din ve maneviyatla ilgili kişilerde, stresle başetme yöntemleri kullanılarak, fiziksel ve ruhsal sağlık korunabilir; öfke kontrolü ve kişisel gelişim sağlanabilir. Özellikle sağlık davranışlarının yaşam tarzı olarak benimsenmesi, koruyucu mekanizmalar ve *koruyucu sağlık davranışları* önemlidir. Sigara, alkol, uyuşturucu madde tüketimini ve bağımlılığı önleme bunlardan bazılarıdır. Uzun yaşama ve dini bağlılık arasında da pozitif ilişki olabilir, bu konuda araştırmalar yapılmaktadır. İleri yaşta kişilerin sağlığına meditasyonun olumlu etkisi görülmektedir. Yine yaşlılarda özgeci ve gönüllü davranışlar ile uzun ömürlülük ilişkisi; depresyonda azalma, sağlık kurallarına uyma ve sosyal ilişkiler ilişkisi gibi konularda araştırmalar sürmektedir.

Dini ve dini olmayan başetme yöntemleri birlikte de kullanılabilir ve bunlar birbirini tamamlar. Stres yönetimi, tedavi sürecinde teselli ve destek arayışı, travmatik

olaylarda dine yönelme ve meditasyon buna örnek gösterilebilir. İnsanın fiziksel, psikolojik, sosyal ve manevi *iyi olma* durumları açısından; dinin ve dini başetme yöntemlerinin etkisi çok yönlü ele alınabilir, teorik ve ampirik araştırmalar yapılabilir. Sosyal bilim uzmanları ve sağlık uzmanları birlikte çalışabilir (Hökelekli, 2010: 73-88, 199; Oman ve Thoresen, 2013: 295-332; Pargament, vd. 2013: 378-400; Pessi, 2012: 532-535; Smith ve Woodberry, 2006: 222-223).

Ayrıca dini başetme yöntemlerinin dini olmayan başetme yöntemlerini harekete geçirebileceği ve daha etkili olabileceği de belirtilmektedir. Böylece yaşlıların çevresindekilerle daha anlamlı ilişkiler kurması, geçmişi onarma çabası, manevi ve sosyal destek, depresyonda ve ölüm korkusunda azalma sağlanabilir (M. Yılmaz, 2013: 246-255). Aile ve arkadaş ilişkilerinin düzenlenmesi de insanın sağlıklı ve iyi olmasını kolaylaştırabilir (Örneğin yaşlanma, sağlık, iyi olma ile din ve affedicilik arasındaki ilişki araştırmaları). Güçlü sosyal iletişim ağı, sosyal ilişkiler ve sosyal destek stresi azaltmakta ve sağlığı korumaktadır. Sosyal destek hissedenlerde bağışıklık sisteminin güçlendiği ve kişinin iyi olduğu görülmektedir; ki geçiş ritüelleri ve cenaze törenleri buna örnek gösterilebilir (McCullough, vd. 2013: 230-231; Miller ve Kelley, 2013: 343-366; Oman ve Thoresen, 2013: 295-332; Pargament, vd. 2013: 378-400).

Dini öğretiler ve değerler yaşlı sağlığını hem olumlu hem olumsuz yönde etkileyebilir. Yaşlılarda bağışıklık sisteminin güçlenmesi ve hastaların %60-90'ında inancın iyileştirici etkisi bilinmektedir. Öte yandan dini inançları nedeniyle kişinin yaşam kurtarıcı tedavileri sonlandırması, kan naklini ve psikiyatrik yardımı reddetmesi gibi durumlarla da karşılaşmaktadır. Dini ve ahlaki etkenlerin psikolojik sağlık üzerindeki etkisi ise kişiye göre değişir. Yaşam amacı, yaşama bağlanma ve yaşamı sürdürme nedeni; intihar yasağı, intiharı ve depresyonu önleme; kibirlenme korkusu, ilahi ceza algısı ve önyargılar, vb. bunlar arasındadır.

Aslında dini öğretilerdeki bazı yönlendirmeler insana iyi gelir. İyiliklerin karşılıksız kalmayacağı düşüncesi; iyilik yapmanın, yardım etmenin ve özgeci davranışların önemsenmesi kişiyi olumlu yönde etkiler. Din ve maneviyat genelde insanın daha iyi, bilgili, erdemli, sosyal ve fiziksel olarak sağlıklı bireye dönüşmesine; psikolojik zorluklarla başetmesine ve ruh sağlığına katkıda bulunur. Bu konuda bazı ülkelerde manevi danışmanlık hizmetleri sunulmaktadır (Shafranske, 2013: 410-419, 430-431; Ö. G. Aydın, 2011: 5-10, 20-24, 30, 34, 52-69, 74-78, 89-90, 106-107, 124-134, 151-155).

Sevgi, şefkat ve özdenetim gibi *erdemli davranışlar* da sağlığı etkilemektedir. Dinde pozitif sağlık uygulamaları teşvik edilir, sağlık kurallarına uyma ve sağlık hizmetlerinden yararlanma önerilir. Pozitif psikolojik durumlar da beden sağlığını güçlendirmektedir. Mutluluk, merhamet ve umut duygularının organlara etkisi; affedicilik ve fedakarlığın bencilliği, stres ve öfkeyi azaltması gibi konularda araştırmalar yapılmaktadır. Hatta iyimserliğin karamsarlık, korku ve öfke gibi negatif duyguları azalttığı belirtilmektedir. Hoşgörüsüzlük ise olumsuz sonuçlara neden olabilir (Miller ve Kelley, 2013: 343-366; Oman ve Thoresen, 2013: 295-332).

Kısacası *din ve mutluluk* arasında genelde anlamlı ve pozitif ilişki olduğu, dini duyguların insana mutluluk ve huzur verdiği söylenebilir. Ancak dini ve manevi yönelim insan sağlığını ve mutluluğunu farklı şekillerde de etkileyebilir. Bazen insan hayatını geliştirici ve iyileştirici, bazen de tedaviyi yavaşlatıcı etki gösterir (Arslan, 2009: 115; Exline ve Rose, 2013: 68-69).

Yaşlılık dönemine yönelik *psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri* de önemlidir. *İyimserlik Yaklaşımı* sayesinde yaşlı kişi hastalığın tedavisine inanır, dini inancı yaşlıya ümit ve moral verir. Bu konuda Batı'da *pastoral tedavi ve danışmanlık hizmetleri* verilmektedir. Manevi yönü güçlü hastabakıcıların yaşlı hastalarla kaliteli iletişim kurduğu görülmekte ve yaşlılarda depresyon azalmaktadır. Ayrıca 90+ yaşta kişilerin ölüm sonrası hayata %100 inandığı belirtilmektedir. Toplumumuzda yaşlılığa bağlı ruhsal sorunlar kentte yaşayan yaşlılarda kırsal alandakilere göre daha fazladır. Kentte hızlı yaşam, gürültü ve kalabalık yaşlıları etkilemekte; kırsal alan ise yaşlılara çalışma imkanı sunmakta ve yaşlı kişi saygı görmektedir (M. Koç, 2002b: 288, 294-300; A. Kurt, 2009: 11; Hökelekli, 2010: 73-88, 199). Modern dönemde yaşlı sorunlarının çözümünde *danışmanlık ve dini danışmanlık hizmetlerinin* önemi artmaktadır. Özellikle yaşlı bakımevleri ve hastanelerde; yaşlılık, hastalık ve ölüm gibi konularda ihtiyacı olan yaşlılara destek verilebilir (M. Yılmaz, 2013: 246-255).

Psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi gelişimsel açıdan da ele alınabilir: *Bilişsel Gelişim Teorisinde* yaşam hikayeleri; *Yaşam Boyu Dindarlık Gelişimi Teorisinde* kültürler arası araştırmalar ve kişisel hikayeler önemsenmektedir. Çünkü farklı yaşta, farklı inanç ve kültürdeki kişiler birbirlerinden farklıdır. Ayrıca dini ve manevi uygulamaların etkisi de bilinmektedir. Aslında hem gençlerin hem yaşlıların hayatında din etkilidir. Hatta dini görüşler gençlerde eş seçimi nedeni, yaşlılarda ise teselli kaynağı

olabilir. Dinin kişinin ruh sağlığına etkisi ise kişiye göre değişmektedir (rneğin sağlıklı ve mutlu olma ile dindarlık ilişkisi, dini duyarlılık seviyesi ve acıya duyarlılık seviyesi yüksek kişiler ile ilgili araştırmalar. Miller ve Kelley, 2013: 343-366; Pargament, vd. 2013: 378-400).

Aslında *ruh sağlığı* açısından yetişkinlerde dindarlık koruyucu olabilir. Bu konuda çok çeşitli araştırmalar yapılmaktadır: Affedicilik ve madde kullanımı ilişkisi, yaşam stresini azaltarak iyileştirme; şükretme, kinci olmama ve depresyon ilişkisi araştırmaları, vb. Din insan psikolojisini olumlu yönde etkileyebilir. Çünkü din insanın hayatına anlam ve amaç kazandırır, genel mutluluğu ve yaşam memnuniyetini etkiler. Günümüzde uzun ömürlülük ve dini inanç ilişkisi de araştırılmaktadır. Ancak bazen psikopatolojik durumlarla da karşılaşılabilir; halüsinasyonlar, aşırı ritüeller ve suçluluk duygusunda artış bunlardan bazılarıdır.

Dini uygulamalar da ruh sağlığını genelde olumlu yönde etkiler. Bu konuda dua edenin kendini daha iyi hissetmesi, rahatlaması ve yalnız hissetmemesi; dinin hayata anlam ve amaç kazandırması, teselli ve umut kaynağı olması gibi örnekler verilebilir. Ancak bazen bunun tersi olur; din kaynaklı stres, suç ve utanma duygusu hissedilebilir. Dini şüpheler ve ilahi mahkeme düşüncesi de kişiye rahatsız edebilir. Hatta bu konuda *sağlıklı dindar ve patolojik dindar* ayrımı yapılmaktadır.

Dini bağlılıklar güven ve huzur duygusunu arttırır, psikolojik iyilik haline katkıda bulunur. Ancak bunun tersi durumlarla da karşılaşılır. Kişi dini sorumluluklarını yerine getirmeme sonucu huzursuzluk ve gerginlik yaşayabilir. Yaşlılarda bütün sosyal etkinliklerde yaşa bağlı gerileme olabilir fakat dini etkinlikler ileri yaşlara kadar sürer. İnsanın hem mutluluk hem maddi ve manevi sıkıntı anlarında duaya yöneldiği de bilinmektedir. Dini inançlar yaşlı kişinin ölüm korkusunu ve intihar düşüncesini azaltabilir hatta insana yaşama gücü verir. Aslında yaşlılıkta ölüm daha çok düşünülebilir. Bazı dinlerdeki ölüm, ölüm sonrası hayat ve ölümün son olmadığı düşüncesi yaşlı kişiye farklı bir bakış açısı kazandırabilir. Fakat bazı yaşlıların ölüm kaygısı zamanla artabilir ve ölümden sonra ne olacağı düşüncesi kişiye epey rahatsız edebilir (Acaboğa, 2007: ıv, 3, 28-29, 34-57; Miller ve Kelley, 2013: 343-366; Pargament, vd. 2013: 378-400; Yapıcı, 2002: 12).

Modern dönemde tıp hizmetleri *sekülerleşmiş*; ancak din temelli sağlık hizmetleri ve organizasyonları da varlığını sürdürmüştür. Bu konuda ABD'deki

uygulamalar dikkat çekmektedir: 1960'larda farklı geleneklere göre hizmet veren kurumlar; 1980-1990'larda Budist, Hristiyan ve Müslümanlara hizmet veren ücretsiz klinikler; 1995-2005'ten beri hastanelerde *manevi danışma hizmetleri* ilkeleri ve hasta hakları, alkolizm ve madde bağımlılığı tedavisinde manevi destek, sigara bırakma merkezleri, vb. bu uygulamalardan bazılarıdır.

Bu kurumlardaki ve hastanelerdeki manevi hizmet şekli hastalığa, hastanın yaşına ve maneviyatına göre değişir; bu konuda hasta ve ailesi ile görüşme, duygusal ve uygulamalı hizmet, toplu ritüeller, vb. düzenlemeler yapılmaktadır. *İnançlar Arası Modele* veya belli bir dini geleneğe göre hastalara manevi hizmet sunulur. Maneviyat yönelimli alternatif tıbbi yaklaşımlar da gündemdedir. Yani din ve maneviyatın insan sağlığına etkisi, dinin bireysel ve toplumsal etkisi günümüzde de sürmektedir (Örneğin duanın iyileştiriciliği, ABD'de dini ve biyomedikal kurumlar ilişkisi araştırmaları. Cadge, 2012: 370-389).

Kısacası günümüzde *sağlık ve din* ilişkisi bazen pozitif bazen negatiftir. Dini ve manevi etkenler kişiyi ve tedaviyi hem olumlu hem olumsuz yönde etkileyebilir. Bu konuda çok çeşitli örnekler sıralanabilir: Manevi kimlik ve manevi sağlık; psikolojik kriz, manevi eğilimde ani değişim, ahlaki standartları uygulayamama stresi, ahlaki nedenlerle tıbbi müdahaleyi reddetme, hasta ve doktor ilişkisi, vb. Fiziksel ve ruhsal sağlık ile maneviyat ilişkisi konusunda tartışmalar sürmektedir (Örneğin 1998 DSÖ Yaşam Kalitesi Anketi, Yedinci Gün Adventistleri üyelerinde vejeteryan beslenme ve meditasyon araştırmaları). Çünkü din ve maneviyatın sağlığa hem faydası hem zararı olabilir; stresle başetme yöntemleri kişinin hayatını kolaylaştırabilir ancak -dini nedenlerle- tıbbi uygulamaları reddetme ve aşı olmama gibi örneklerle de karşılaşmaktadır.

Sonuç olarak, *Genel Psikolojik Teori, Stresle Başetme Teorisi ve Çağdaş Teoriler* birlikte ele alınabilir. Din ve maneviyat psikolojisi, sağlık psikolojisi çalışmaları da birlikte yapılabilir. *Çoğulcu ve Disiplinler Arası Yaklaşım* sergilenebilir. Sağlık ve maneviyat konusunda kültürler arası araştırmalara da ihtiyaç vardır. Amerikan kültüründe ve Japon kültüründe dini katılım farkı, İslam ve Hristiyan kültürlerinde mistik tecrübe benzerliği, vb. konulara değinen araştırmalar bunlar arasındadır (Cadge, 2012: 370-389; Oman ve Thoresen, 2013: 295-332; Shafranske, 2013: 410-419, 430-431).

3.5. YAŞLILIK VE EKONOMİ

Tezimizde yaşlılık ve ekonomi konusu sermaye açısından ele alınmaktadır. Toplumsal, kültürel ve dini sermayeden bahsedilmektedir. Hem dünyada hem ülkemizde *yaşlı yoksulluğu* bilinen bir durumdur. Aslında yaşlılarımızın ekonomik koşullarını iyileştirici ve yaşlı yoksulluğunu azaltıcı düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. İnsan sermayesi ise sadece yaşlılığı değil, tüm yaşamı hatta tüm toplumu kapsar. Yaşlılarımızın yaşam kalitesinin ve yaşam memnuniyetinin artırılması için çokyönlü çalışmalar yapılması beklenmektedir.

3.5.1. Modern Toplumda Ekonomi ve Yaşlılar

Ekonomi mal ve hizmetlerin üretimini, dağıtımını ve tüketimini düzenleyen toplumsal bir kurumdur; böylece toplumdaki kıt kaynaklar sınırsız insan isteklerine bölüştürülür (Usta, 2012: 577). Sosyolojik açıdan basit toplumda yaşlı kişi tüketici sayılır, öyle ki yaşlıların öldürülmesine bile rastlanır. Ancak yaşlıyı güvence altına alan mekanizmalar da vardır; bilginin ve dinsel kültlerin gençlere öğretilmesi, mal mülk edinme ve evlenme hakkı bunlardan bazılarıdır. Modern toplumda üretim önemsenir. Endüstri toplumunda ise yaşlının rolleri değişir ve yeni rollere uyumu beklenir. *Kurumsallaşma* ile yaşlı hakları güvence altına alınır, emeklilik buna örnektir (Tufan, 2007: 27-28, 55-56, 79-98, 117-129, 156-161; 2010a: 9). Yaşlılara yönelik çeşitli hizmetler sunulur. Yaşlı bakım hizmeti ve bakım aylığı bunlardan bazılarıdır (Bilton ve Bonnett, 2008: 76-77, 241).

20. yüzyılın olgusu olan *emeklilik*, bireyin belli bir iş günü veya yıl olarak hesaplanan sürede çalışarak elde ettiği haktır. R. Atchley'e göre (2000), emeklilik döneminin aşamaları vardır: *Emeklilik öncesi* (uzak-yakın aşama), *emekli olma* (balayı-büyüden kurtulma aşaması), *emeklilik* (yeniden yönlenme-durgunluk aşaması) ve *emekliliğin sonu* (son aşama. A. Canatan, 2012: 377-384; Kırdı, 2007: 19-22, 43-57).

Günümüzde *zorunlu emekliliği* insan hakkı ihlali sayanlar ve eleştirenler vardır çünkü 65+ yaşta dinç bir kişinin çalışma hakkı elinden alınmaktadır. Oysa emeklilik yaşı tercihi olabilir, kişi tercihe göre prim ödeyebilir ve emeklilik yaşını seçebilir. Ayrıca emeklilik öncesi ve emeklilik sonrası eğitim programları, emekliliğe hazırlık programları düzenlenebilir, emekli girişimcilere kolaylık sağlanabilir (Dülger, 2012: 37-45; Erçil, 2012: 184-185).

Modernleşme sürecindeki *demografik değişim* ekonomiyi olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. *İyimser görüşe* göre nüfusun artmasıyla birlikte ekonomik gelişme de artar. *Kötümser görüşe* göre ise nüfus artışı ekonomiyi olumsuz yönde etkiler. *Tarafsız görüşte* nüfustaki artış veya azalmanın işgücü piyasasını etkilemeyeceği savunulur.

Modern toplumda çalışma hayatı karmaşık ve çalışma biçimleri düzensizdir. Makroekonomik politikalarda bütün yaş gruplarında istihdamın artırılması, yaşlıların da istedikleri ve yapabildikleri sürece iş hayatında yer almaları hedeflenir. Esnek emeklilik, yaşlının kendi işini kurması ve kayıtdışı çalışan yaşlılara sosyal güvenlik sağlanması gibi çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca bazı toplumlarda yaşlı eğitimine yönelik imkanlar sunulmaktadır. Bazı ülkelerde *Hayat Boyu Öğrenme Yaklaşımı* önemsenmekte; meslek içi eğitim, yetişkin eğitimi, sürekli eğitim ve öğretim imkanları sağlanmaktadır (Kırdı, 2007: 19-22, 43-54, 57).

Yani yaşlılarda ekonomik bağımlılığın ve gelir kaybının azaltılmasına çalışılmakta, dolayısıyla iş piyasasında kalma ve istihdama yönelik politikalar geliştirilmektedir. *Esnek Çalışma Modelleri* ve çalışma saatleri, evde çalışma ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, yaşlı ayrımcılığının önlenmesi bu uygulamalardan bazılarıdır. ABD’de isteğe bağlı geciktirilmiş emeklilik yaşı 70’tir (Ceylan vd. 2015: 75-77).

Günümüzde dünyada yaşlanan nüfus nedeniyle ekonomik önlemlere başvurulmaktadır: Japonya’da robotlarla beraber çalışan yaşlılar; Japonya’da ve Çin’de gönüllü hizmetler, çalışma hayatının son döneminde yaşlıların gençlere deneyim aktarma zorunluluğu gibi uygulamalar buna örnek gösterilebilir. Hatta Avrupa’da artık *erken emekli olmama* teşvik edilmektedir. Kısacası *sağlıklı, bağımsız, aktif ve üretken yaşlılık* hedeflenmektedir (Dülger, 2012: 37-45; Özmete, 2012: 14; Taluğ, 2012: 9-10).

Gelişmiş ülkeler demografik geçiş sürecinden oldukça etkilenmiştir. Bu nedenle AB ülkelerinde çeşitli çözüm önerileri gündemdedir. Genelde işgücüne katılımın artırılması hedeflenir. İşgücüne katılım oranı İsveç’te %78, Türkiye’de ise %48’dir. Ayrıca AB ülkelerinde 65 yaşta emekli olma sağlanır ve böylece çalışanların ve yaşlıların işgücü piyasasından ayrılması geciktirilir. Türkiye de *demografik geçiş* sürecindedir ve nüfusumuz hızla yaşlanmaktadır. Dolayısıyla *nüfus yaşlanmasından* kaynaklanan sorunlara hazırlıklı olunması önerilmektedir. Çünkü 2050’de Türkiye’de nüfus artışının durması ve nüfusun küçülmesi beklenmektedir (Özdemir, 2012: 117-119).

Ülkemizde yaşlıların çoğu çalışmamakta ve emekli maaşı ile geçinmeye çalışmaktadır. 2011'de Türkiye genelinde yaşlıların %93.8'i çalışmamaktadır. 2015'te İstanbul'da yaşlı erkeklerin %87.3'ü ve yaşlı kadınların %11.1'i gelirini emekli maaşından; yine erkeklerin %15.8'i ve kadınların %63.2'si gelirini eşinin maaşından elde etmektedir. Genelde yaşlının sosyal güvencesi olsa da, geliri yetersiz kalmakta ve yoksulluk problemiyle karşılaşmaktadır, özellikle yaşlı kadın yoksulluğu dikkat çekicidir (Şentürk, 2015c: 294-299, 334).

Toplumumuzda genç yaşta emekli olabilme, *emekli maaşlarının* yetersizliği ve emeklilerin halen çalışabilecek durumda olmaları nedeniyle emekliler yeniden iş aramaktadır (A. Canatan, 2012: 377-384; Özben, 2008: 99-101). Emekli olma yaşı kadın ve erkekte farklıdır. Dolayısıyla 25 yıl hizmet süresi olan, 58 yaşını doldurmuş kadınlar ve 60 yaşını doldurmuş erkekler emekli olabilmektedir. İhtiyacı olan yaşlılara aylık bağlanmaktadır. 1976'da çıkarılan kanunla, 65+ yaşta kimsesiz, bakıma muhtaç olan ve geliri olmayan yaşlılara; 1994'ten itibaren de huzurevindeki yaşlılara aylık ödenmektedir. Emeklilere yapılan sağlık harcamaları ise giderek artmaktadır.

Ülkemizdeki demografik eğilim nedeniyle *işgücü yaşlanmaktadır*. Nüfus artışı da işsizliği beraberinde getirmektedir. Üstelik bazı işçiler resmi işgücü piyasasının dışındadır ve sosyal güvenceleri de yoktur (Kırdı, 2007: 19-22, 43-54, 57). Yaşlı sayısında artış aslında sosyal güvenlik, emeklilik ve sağlık sistemlerini etkiler. Toplumumuzda yaşlılara ekonomik güvence ve sosyal güvenlik sağlanması, yaşlılıkta bakıma muhtaçlık durumu öncelikli sorunlardandır. Emeklilerin sayısı sürekli artarken, emeklilik sigortasına aidat ödeyen kişi sayısı azalmaktadır. Sosyal kesintilerin artması da, sosyal güvenlik sistemini tartışmalı hale getirmektedir. Bu durum sosyal dayanışmayı olumsuz yönde etkileyebilir (Tufan, 2007: 27-28, 55-56, 79-83, 90-98, 117-129, 152-161; 2010a: 9).

Yani ülkemizde sosyal güvenlik sistemi ve sosyal sigorta yetersiz kalmakta, sosyal yardımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşlılık sigortası finansman sorunu buna örnek gösterilebilir. Genel yoksulluğu ve *yaşlı yoksulluğunu* önleme çalışmaları yapılmaktadır ancak bunlar da sınırlıdır. 2009 TUBİTAK Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi, 65+ yaşta muhtaç kişilere yaşlılık aylığı, yoksulluk envanterleri ve genel yardımlar; vakıfların gıda, yakacak ve barınma yardımları bunlardan bazılarıdır (Kumaz ve Yavuzkanat, 2012: 123-134).

Ülkemizde ileri yaşlarda ihtiyacı olanlara *kurum bakım hizmeti* verilmektedir. Fakat hem kurum hizmetlerinin hem sosyal desteğin yetersiz kaldığı söylenebilir, özellikle kırdaki ve kentte gecekondulu bölgelerinde yaşayan yaşlılar buna örnek gösterilebilir. Kaliteli kurum bakım hizmeti ancak ekonomik durumu iyi olan yaşlılara yöneliktir. Sosyal güvenliği olmayan ve düşük gelirli yaşlıların sadece yeme içme ve barınma ihtiyaçları karşılanabilmekte, bunun dışında yaşam kalitesini artırıcı psikososyal hizmetler bulunmamaktadır. Yaşlıların sosyal ve kültürel etkinliklere katılımı da kendi maddi imkanlarıyla sınırlıdır (Danış, 2008: 1-13).

Batı toplumlarında 50+ yaşta -yani 50-59 yaş arası, ne yaşlı ne genç- kişilerin ekonomiye katkısı ve bunların gelecekteki yaşlı kuşak olmaları nedeniyle işsizlik gibi bazı sorunlar gündeme gelmiştir. Toplumumuzda da bu yaş grubuna dikkat çeken araştırmalar vardır. 2002 DİE'ne göre, 50+ yaşta hiç evlenmemiş erkeklerin ve kadınların sayısında ve dul kadın sayısında artış görülmektedir; bu yaşta evli olanlarda ise ruhsal ve ekonomik sorunlar dikkat çekmektedir.

Ekonomik açıdan benzer sorunlarla ülkemizde de karşılaşılabilir; işsizlik ve istihdam sorunu, sosyal güvence eksikliği, ucuz işgücü ve düşük maaş, vb. sorunlar zaten bilinmektedir. Ancak bu yaş grubuna hizmet veren sektörler gelişirse, yaşlılar bu durumdan kazançlı çıkabilirler. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Turizm sektörü ve yaşlı evleri, yaşlılara yönelik ürünler, tıbbi malzeme ve cihazlar, yemek ve yardım hizmetleri; yaşlı bakım, eğitim ve serbest zaman hizmetleri, vb. dikkat çeken örneklerdir (Tufan, 2007: 27-28, 55-56, 79-98, 117-129, 152-161; 2010a: 9).

Günümüzde yaşlılara yönelik ürünlerin önemi giderek artmaktadır. Yaşlılara yönelik gazete ve dergiler, bilgisayar programları, doğal beslenme ve bakım ürünleri hizmete sunulmaktadır. Ayrıca yaşlılara yönelik yeni meslek alanları da ortaya çıkmaktadır. Yaşlı hakları avukatı, yaşlı psikoloğu, yaşlı hemşireliği, sosyal hizmetler yaşlılık uzmanı, aile ve yaşlı danışmanlığı, e-bakım, uzaktan hasta ve yaşlı denetim hizmetleri gibi örnekler sıralanabilir (Dülger, 2012: 37-45).

Yani dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfusun artması yeni bir tüketici kitlesi ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 60+ yaşta sağlıklı, zamanı ve parası bol *yeni yaşlılar* dikkat çekmektedir. Bu *yaşlı tüketiciler* için bazı sektörlerde yeni fırsatlar oluşabilir: Sağlık (sağlık bakım tesisleri ve egzersiz aletleri), konut (küçük, kullanışlı, tek katlı ve konforlu evler), medya (aktif yaşlılar hakkında programlar), ulaşım (yaşlılar için özel araçlar),

eğlence sektörü (serbest zaman etkinlikleri) ve mali sektör (Örneğin güvenilir finans kuruluşları ve alışveriş. Babaoğul, 2007: 139-147).

Günümüzde yaşlıların satın alma davranışı ve beklentileri de araştırılmaktadır. 1998'de Ankara'da yapılan bir araştırmaya göre, 65+ yaşta kişilerin %49.5'i giyim, gıda ve dayanıklı tüketim mallarını kendisi satın almaktadır. Fakat yaşlılar ürün satın alırken çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Yaşlıya uygun giysi bulunmaması, ürün kullanma talimatının anlaşılabilmesi, mağazalarda dinlenme alanları bulunmaması ve personelin yaşlıya saygılı olmaması gibi sorunlar bunlardan bazılarıdır (Cerit, 2000: 1-2).

Kısacası yaşlı tüketicilerin alışverişte karşılaştıkları sorunlar çözüm beklemektedir. *Tüketici haklarının* bilinmesi hayatı kolaylaştırabilir, tüketici sorunları hakem heyetine başvurma gibi konularda yaşlılarımız bilinçlendirilebilir. Ayrıca alışverişte fatura alınması ve para üstünün kontrolü gibi bazı basit önlemlerle yaşlının haksızlığa uğraması önlenir. Şikayet bildirimini de yaşlının hakkının korunmasını sağlar; alınan malın değiştirme, tamir veya iade edilmesi hakkı gibi konularda bilgilendirici yayınlar hazırlanabilir (Babaoğul, 2007: 139-147). Alışverişte yaşlılara kolaylık getiren düzenlemeler yapılabilir. Mağazalarda yaşlılara özel bölüm ve raflar, ödeme kasaları yapılabilir, yaşlılara ulaşım ve servis hizmetleri sağlanabilir (Dülger, 2012: 37-45).

3.5.2. Modern Toplumda Sermaye

P. Bourdieu'nun geliştirdiği *sermaye (kapital)* kavramı (1986), kişinin kendisi ve diğer insanların gelecekte üzerindeki kontrol kapasitesiyle alakalıdır. Toplumda *akademik alan, dinsel alan, ekonomik alan ve güç alanı* bulunur. Sosyolojik açıdan karmaşık toplumda bu alanlar birbirinden farklı ve özerktir hatta rekabet içindedir. Sanat alanı ve ekonomik alan buna örnek verilebilir (Furseth ve Repstad, 2011: 120-122; Furseth, 2012: 176-189; Wallace ve Wolf, 2004: 130-133).

Her toplumsal alanın kendi *yaşlanma* tanımları vardır. Bunlar zamana, yere ve topluma göre hatta aynı toplumda bile değişir. Üstelik gençlerdeki bazı özelliklerin yaşlandıkça kaybolduğu görülmektedir. Entelektüel gençte görülen uzun saç ve kot pantolonun şirket müdürü olunca ortadan kalkması buna örnektir. Toplumlardaki biyolojik yaş ve toplumsal yaş ilişkisi, gençlik ve yaşlılık ölçütleri de birbirinden farklı olabilir. Kültürel sermaye yaşlılıkta yaşam kalitesini etkiler. Fakat kuşaklar arasındaki kültürel sermaye dağılımının eşit olmadığı belirtilmektedir (Demez, 2012: 98, 103).

P. Bourdieu'nun (1994) *ekonomik, toplumsal (sosyal), kültürel ve sembolik (simgesel) sermaye* sınıflandırması bilinmektedir. Toplumsal, kültürel ve ekonomik sermaye arasında karşılıklı etkileşim vardır. *Ekonomik sermaye* çok etkilidir ve ekonomik kaynaklara egemendir. *Toplumsal sermaye* de toplumsal ilişkilere egemendir.

Sembolik sermaye ise onaylanan kültürel sermayedir, hiyerarşinin toplumsal olarak meşrulaştırılmasını sağlar ve güç ilişkilerini etkiler. Kişinin yeni ünvanı ve buna uygun davranışlar, rütbelere, vb. buna örnek verilebilir. *Kültürel sermaye* de dil, kültür ve değerler aracılığıyla meşrulaştırılabilir. Bu durumda sermaye egemen sınıfın hegemonya aracına dönüşebilir. Yani toplumda ayrıcalıklı ailelerden gelenlerin eğitimi farklı olabilir veya seçkinlerin zevki ve popüler zevkler ayrımı yapılabilir.

Aslında kültürel sermaye zamanla edinilir ve toplumsal yapıyla alakalıdır. Toplumsal sınıflar arasındaki beğeni farkları, yemek yeme ve toplumsallaşma şekilleri buna örnektir. *Dini ve manevi sermaye* de kültürel sermaye sayılmaktadır. Yüksek statülü kişilerin dini görüşlerinin toplumda dinin yayılmasına etkisi olabilir (Örneğin Beatles müzik grubu ve meditasyonun toplumda yayılması). Dini alandaki sembolik etkileşimler dini çıkarlarla alakalı olabilir hatta dini otoriteye yönelik rekabet veya dini meşrulaştırma görülebilir. Bu durum toplumdaki güç ve rekabet ilişkilerini yansıtır; ABD'de dini, politik ve etnik hareketler arasındaki rekabet bu konuda bilinen bir örnektir. Dini sermayede bazı sembolik sınıflandırmalar, *gerçek din ve hurafe* ayrımı yapılır. Din sosyolojisi ve kültür sosyolojisi benzerliği de dikkat çekicidir.

Toplumsal ve dini sermaye bir arada da bulunabilir. Bazen dini lider hem dini hem toplumsal sermayeye sahip olabilir. Kültürel, toplumsal, ekonomik ve sembolik sermaye ayrımı toplumsal sınıf ve din analizlerinde kullanılmaktadır. Günümüz toplumlarında dinin ayırım ve fark oluşturma işlevi belirgindir [Örneğin. L. Rosenlund'ın (2000) Norveç'te sosyal çevre ve dini yaşam araştırması. Baran, 2008: 89; Furseth ve Repstad, 2011: 120-122; Furseth, 2012: 176-189; Wallace ve Wolf, 2004: 130-133].

Modern toplumda tüm sermaye şekilleri -insan sermayesi, toplumsal, kültürel, dini, ekonomik ve sembolik sermaye- birbirini etkiler. Özellikle toplumsal güç, ekonomi ve din ilişkisi belirgin olabilir. *Manevi sermaye* ise kuşaklar arasında değer aktarımını ifade etmektedir. Ahlaki örnekler, ahlaki sorumluluk, dini ve ahlaki bilinç buna örnek verilebilir. Postmodern toplumda manevi sermayenin yaygınlığı ve dini kimliklerde çeşitlilik dikkat çekicidir. Dini liderlik ise bireysel gelişimi veya topluluk oluşumunu

destekleyebilir (Guest, 2012: 110-114). Toplumsal ve manevi sermaye araştırmaları da gündemdedir. Gönüllülük, özgecilik, sivil katılım ve din ilişkisi araştırmaları yapılmaktadır (Johnson, 2012: 402).

3.5.2.1. Ekonomik Sermaye ve Yaşlı Yoksulluğu

Yoksulluk insani olarak nitelenen bazı olanaklara sahip olamama durumudur. Günümüzde *küreselleşme* yoksulluğu arttırmıştır. 2001 Dünya Bankası Raporu'na göre ve 2008 Dünya ekonomik krizi sonrasında yoksulluktan en çok etkilenenler yaşlılar ve çocuklardır. Aslında her ülkenin kendine göre bir yaşam standardı vardır ve bu sınırın altındakiler *yoksul* sayılır. Ülkenin kendi içinde de farklı ülkeler arasında da gelir uçurumu olabilir (Kalınkara, 2011: 79-93, 197-216).

20. yüzyılın en önemli sorunlarından birinin yoksulluk olduğu söylenebilir. 2000 Dünya Bankası Raporu'na göre, dünyada 2.8 milyar kişi günlük 2 Dolar yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Yoksulların içinde buldukları sosyoekonomik, doğal ve kültürel koşullar sonucu *yoksulluk kültürü* gelişmektedir. Yoksulluk hem maddi hem kültürel kaynaklardan yoksunlukla alakalı olabilir.

Mutlak yoksulluk bireyin geçimini sağlamak için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan yoksun olmasıdır. Özellikle zorunlu ihtiyaçlar, yeme içme ve barınma ihtiyaçı buna örnektir. Mutlak yoksulluk asgari gıda harcamasına, günlük ihtiyaçlara ve hanehalkı gelirine göre hesaplanır. *Görelî yoksulluk* ise bireyin toplumun diğer üyelerine göre sahip olduğu yaşam standardıyla alakalıdır; ev ve araba sahibi olma, vb. örnekler verilebilir. Yani bu durumda temel ihtiyaçlarla birlikte, tüketim alışkanlıkları gibi kültürel ve toplumsal ihtiyaçlar da dikkate alınmaktadır. Bu nedenle görelî yoksulluk ülkelere ve bölgelere göre değişir. *Kırsal ve kentsel yoksulluk, objektif ve subjektif yoksulluk* sınıflandırmaları da yapılmaktadır.

Yoksulluk nedenleri bireysel, yapısal veya ekonomiktir. Genelde sosyoekonomik sistem, nüfus artışı, işsizlik ve enflasyon; özelde bireysel çalışma farkı ve kişisel özellikler yoksulluğa neden olabilir. Yine yoksulluğun bireyin sorumluluk ve disiplin anlayışı gibi *içsel*; demografik değişim, hükümet politikaları, ekonomik krizler ve göçler gibi *dışsal nedenleri* de olabilir.

Yoksullukta ve gelir dağılımında toplumsal koşullar, çevre, kişisel ve kültürel farklar etkilidir. Ayrıca yaşlılık ve engellilik, toplumsal ve kültürel bakış açısı, kamusal hizmetler ve iklim koşulları gibi yaşamı etkileyen çok çeşitli etkenlerin de dikkate

alınması gerekebilir. Düşük gelir ve tüketim, kötü beslenme ve sağlık, eğitim eksikliği de yoksullukla alakalıdır. Yoksullukla mücadelede toplumsal dengenin ve sosyal adaletin sağlanması, güçsüzlerin korunması ve herkesin yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedeflenir; emeklilik sigortası ve işsizlik sigortası buna örnektir (Kalınkara, 2011: 88-93, 197-216, 292-298; Macit, 2012: 597-609).

Günümüzde *gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk* ayrımı kullanılmaktadır; insanın temel ihtiyaçları için gereken gelirin eksikliği veya kötü yaşam beklentisi buna örnektir. Çünkü yoksulluk gerçekte düşük eğitim seviyesi, vb. *insani sermaye* eksikliğinin de bir sonucudur. Ülkemizde çok sayıda kişi yoksulluk içindedir. Bu nedenle yoksulluk önemli bir sorundur. 2010 TUIK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'na göre, nüfusumuzun %16.9'u yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Yoksulluk etkenleri ise çok çeşitlidir; cinsiyet, eğitim ve sağlık durumu, fırsat eşitsizliği, kırsal ve kentsel yaşam bu etkenlerden bazılarıdır. Genelde *insani sermaye* arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda 2001'de Şartlı Nakit Transferi Programı gibi bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Böylece dezavantajlı gruplara yardım, yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın azaltılması, yoksulların eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşımının sağlanması hedeflenmektedir (Öcal, 2012: 31-37).

Ülkemizde yoksulluk 1990'lara kadar sadece maddi açıdan ele alınsa da, artık farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. 2010 TUIK Yoksulluk Analizi'nde, mutlak ve görel yoksulluk, yoksulluk sınırı ve açlık sınırı önemsenmiştir. Toplumumuzda yoksulluk oranı 2002-2010 yılları arasında düşüş eğilimindedir. Ancak 2007 DPT verilerine göre nüfus yaşlanması nedeniyle *yaşlı yoksulluğunun* artabileceği belirtilmektedir. Yine 2013 TUIK'e göre, Türkiye'de 2011'de %17 olan yaşlı yoksul oranı, 2012'de %18.7'dir (Aydemir, 2014: 4-6, 70-72; Kumaz ve Yavuzkanat, 2012: 123-134).

Aslında yoksulluk insanlık tarihinde her dönemde görülmüştür. Modern dönemdeki sosyoekonomik gelişmeler sonucunda dünyada yoksulluğun ortadan kalkacağı sanılmış fakat bazı toplumlarda yoksulluk giderek artmıştır. Dinlerde de yoksulluk problemine dikkat çekilmektedir. Yoksullukla mücadele konusu ve yoksulluğa karşı sabır gösterilmesi önemsenmekte, yoksulluk ve dindarlık araştırmaları da yapılmaktadır. İslam'da sürekli çalışma, yardımlaşma ve dayanışma teşvik edilmektedir. Tarihte bu nedenle kurulan pek çok yardım derneği olduğu da bilinmektedir [Macit, 2012: 597-609;

Bkz. Karaman, vd. 2005: 61, 88, 268, 354, 175 (Çalışma: 4/95, 3/114-115, 17/19, 25/47; Yardımlaşma ve dayanışma: 8/72-74); Yakup, 2003: 181, 859-860].

Dini öğreti ve uygulamalar insanın ekonomi konusundaki davranışını yönlendirebilir. İslam'da üretimi teşvik, ekonomi ahlakı, paraya dayalı yardımlaşma ve ahlak, zekat ve sadakanın övülmesi, haksız kazancın kınanması gibi düzenlemeler bilinmektedir. Modern ekonomide de tasarruf ve yatırım önemsenir. Genelde toplumsal, tarihi ve siyasi koşullar, din ve ekonomi birbirini etkilemektedir. İslam'da tasarruf bilinci ve sermaye birikimi ilişkisi üzerinde durulur [Usta, 2012: 582-587; Bkz. Karaman, vd. 2005: 8, 26, 44-45, 98, 184-185, 397, 413; 139, 392, 422; 28, 34, 79, 184, 342; 45-46, 62, 397 (Zekat ve sadaka: 2/43, 2/177, 2/271-273, 2/276, 4/162, 9/60, 9/71, 30/39, 33/35; Rızık: 6/151, 29/62, 34/34-36; Fakirlere yardım: 2/184, 2/215, 4/36, 9/60, 24/22; Alışveriş ve faiz: 2/275-279, 3/130, 30/39); Yakup, 2003: 704-705, 904-908, 259-261].

Modern toplumda *ekonomik sermaye* çeşitli şekillerde olabilir; özel mülkiyet, üretici ve tüketici mülkiyet hatta *küresel sermaye* şeklindedir. Yoksulluğa maruz kalma ihtimali en yüksek olanlar işsizler, hastalar, engelliler, kadınlar -özellikle yaşlı kadınlar- ve yaşlılardır. Yaşlılarda fırsat eşitsizliği de belirgindir. Yaşlılar hem işten çıkarılmakta hem de işten çıkarıldıktan sonra tekrar iş bulmakta zorlanmaktadır.

Günümüzde dünyada *yaşlı yoksulluğu* yaygındır. Avrupa'daki düşük emekli maaşları ve ödenekleri eleştirilmektedir. Yaşlı yoksulluğu genellikle maddi yoksulluk açısından ele alınır fakat yaşlıların başka sorunları da vardır. Yaşlı ihmali, emeklilik sonrası yaşam, beyaz yakalı olmayan ve az avantajlı yaşlıların emekliliği, vb. sorunlar bunlar arasındadır. Yoksulluk *sosyal dışlanmaya* sebep olabilir. Özellikle de yaşlı veya engelli olanlar, dezavantajlı gruplar toplumda ayrımcılığa maruz kalabilir. Aslında gençler de yaşlılar da bazen sosyal dışlanmaya ve yaş ayrımcılığına maruz kalmaktadır.

Genelde dünyada yaşlı yoksulluğu artmaktadır. Toplumlarda fırsat eşitsizliği görülmekte; yaşlı işsizler, emekli maaşlarının yetersizliği ve yaşlılar arasında *kitleysel yoksulluk* dikkat çekmektedir. Çeşitli nedenlerle yaşlı yoksulluğu özellikle kadınlar arasında yaygındır. İstihdamda toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla karşılaşılabılır, erkek ve kadında tam zamanlı ve yarım zamanlı iş ayrımı da yapılmaktadır. Öte yandan ortalama yaşam süresinin en uzun olduğu ülkeler -ABD gibi en zengin ülkeler değil- İsveç ve Japonya gibi en eşitlikçi ülkelerdir. Yani sosyal eşitsizlik yaşlılar açısından dezavantajdır denebilir (Tufan; Bilton ve Bonnett, 2008: 72-86, 92, 144-146, 156, 241).

Aslında yaşlılıkta gelirden azalma ve ekonomik sıkıntı bilinen bir durumdur. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelerde *emekli maaşları* yetersizdir. Ülkemizdeki yaşlıların genel yaşam standartları da gittikçe düşmektedir. 2007 TÜİK'na göre, yaşlıların 1/4'inin emeklilik güvencesi yoktur. 60+ yaşta kadınların %90'ı yoksulluk sınırının altında gelirden yaşamaktadır. 65+ yaşta muhtaç, güçsüz ve kimsesizlere verilen *yaşlılık ödeneği* ayda 76.63 TL'dir (Damış, 2008: 1-13. 2015'te 135 TL).

Öte yandan endüstrileşmiş ülkelerde çeşitli nedenlerle yaşlılar toplumun sırtında yük gibi algılanmaktadır. Emeklilik sistemi, sağlık giderleri, sosyal giderler ve gençlerin istihdam sorunu bunlar arasındadır. Yine de bakıma muhtaç yaşlılar bakım güvencesi altındadır. AB ülkelerinde bakım sigortası ve yaşlı bakımında uzman personel uygulaması bulunmaktadır. Günümüzde AB ülkelerinde yaşlıların ekonomiye, işgücüne katkısında ve yaşlı çalışan sayısında artış hedeflenmektedir. İşgücü içindeki 55-64 yaş grubu oranı açısından, Avrupa ortalaması %50'dir. Dolayısıyla sosyal güvenlik sistemlerinde ciddi problemler yaşanmaktadır. Zaten Hollanda gibi bazı ülkelerde yaşlılar artık erkenden emekli olmak istememektedir (Devran, 2007: 60).

Toplumumuzda yetişkin ve *üretken nüfus* artmaktadır. Türkiye'de 15-64 yaş arası çalışma çağındaki nüfus 2011'de %64'tür, önümüzdeki 20 yılda bunun %25 artması beklenmektedir. 2009 TÜİK'na göre ise bu oran %67'dir. Üretken olmayan nüfusun -15 yaş altı ve 65 yaş üstünün- üretken nüfusa oranı yani *bağımlılık oranı* düşmüştür. Türkiye'de 1990'da 60 ve 2011'de 48.4'tür (Abduşoğlu, 2012: 81-82; Kalınkara, 2011:79-83, 197-216). Ancak *yaşlı bağımlılık oranı* yani 65+ yaş nüfusun çalışan nüfusa oranı zamanla artabilir. 2007 DPT ve 2011 TÜİK verilerine göre, 2025'te yaşlı bağımlılık oranında artış beklenmektedir. 2013 TÜİK'na göre, Türkiye'de 2013'te her 100 çalışanın bakması gereken yaşlı sayısı 11'dir, 2030'da bunun 19 kişi olması beklenmektedir (Aydemir, 2014: 4-6, 70-72; Kumaz ve Yavuzkanat, 2012: 123-134; Taşcı, 2012: 140-141).

Ülkemizde *yaşlılık yükü* de henüz düşük seviyededir. 2002'de 15-59 yaş grubunda her 100 kişiye düşen yaşlı sayısı %13.6'dır. Ancak *genç emekliler* çoğunluktadır ve 2007 Emeklilik Yasası'na göre emeklilik yaşı kademeli olarak yükseltilmektedir. Ancak 2048 sonrasında herkesin 65 yaşta emekli olması beklenmektedir. Dolayısıyla gelecekte yaşlı emeklilerin sayısı da ekonomik sorunlar da

artabilir. Ayrıca evlenme yaşı yükselmekte, bebek ölüm oranı ve doğum oranı azalmaktadır (C. Doğan, 2007: 38-39).

Toplumumuzda insanlar *avantaj birikimi veya dezavantaj birikimi* ile yaşlanmaktadır. Yaşlıların maddi durumunu belirleyen etkenler şöyle sıralanabilir: Ülkenin genel ekonomik durumu, yaşlının gelir seviyesi ve maddi birikimi, yaşlılık öncesinde ve çalışma yaşamında alınan bireysel kararlar, yaşlılığın uzaması. Toplumumuzda *ekonomik durumu iyi yaşlıların* da artması beklenmektedir. Bu nedenle yaşlıların ihtiyaçlarına yönelik ürünler ve hizmetler ekonomiyi canlandırabilir. Serbest zaman etkinlikleri, tıbbi hizmetler ve bakım hizmetleri, yaşlılara yönelik tüketim malları, özel besinler ve ev eşyaları bunlar arasında sayılabilir (Tufan, 2007: 18-30, 53-56, 79-80, 91-98, 106-107, 113, 149-150-161; 2007a: 2; 2007b: 126; 2007c: 8, 19-21; 2008: 6-13, 25-26; 2010c: 1; 2011: 18-22; 2012: 15-27).

Toplumumuzda *yaşlılar* yoksulluktan en çok etkilenenler arasındadır, sosyal güvencenin olmaması veya iş bulamama buna örnek gösterilebilir. Özellikle *ileri yaşta kadınlarda* yoksulluk belirgindir. 2006 Geroatlas'a göre, Türkiye'de 75+ yaşta dul kadınların %67'sinin hiçbir geliri yoktur (G. Kurt, vd. 2010: 38). Üstelik ekonomik durum yaşlıları pek çok açıdan etkilemektedir. Ekonomik sıkıntı içindeki yaşlının başkalarıyla ilişkilerinde de sorunlar yaşanabilir.

Boşanmış yaşlı kadınlar ekonomik açıdan dezavantajlıdır ve bazıları zor ekonomik koşullar nedeniyle yeniden evlenmektedir. Kent kültüründe ev sahibi olmak önemlidir. Bu nedenle ev sahibi olabilmek için ailenin tüm birikimi kullanılır. Yaşlılık döneminde kiracılık ise yaşam koşullarını oldukça zorlaştırmaktadır. Yine de yaşlılar evlerinden ayrılmak istememekte; oturdukları evi değiştirmek yerine, evde basit düzenlemeler yapmayı tercih etmektedirler (A. Canatan, 2012: 377-384).

Yaşlılık öncesi yaşam koşullarının özellikle *yaşlı kadınları* etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü toplumda kadınların sosyokültürel alanlara katılma engeli olabilir veya yoksulluk belirgin olabilir. Yaşlı kadınların kendilerine özgü sorunları da vardır. Boşanmış ve dul kadınlarda sosyal dışlanma ihtimali ortaya çıkmakta ve emekli kadınlar da maddi sıkıntılar yaşamaktadır. Yine de yaşam memnuniyeti kişiye göre değişir hatta önceden çalışmış yaşlı kadınlarda yüksek yaşam memnuniyeti görülmektedir (İlgar, 2008: 86).

Ancak ekonomik koşullar yaşlılıkta yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini doğrudan etkiler. Zaten yaşlılarımızın ekonomik sorunlar yaşadığı, emekli ve yaşlı maaşlarının yetersiz kaldığı bilinmektedir. 2007’de İstanbul’da yapılan bir araştırmaya göre, yaşlıların %83’ünün kişisel geliri aylık 1000TL’nin altındadır ve yaşlıların %17’sinin hiçbir geliri yoktur. 2014 TUİK’e göre Türkiye’de emekli ve dul-yetim aylığından yararlanan yaşlı nüfus oranı %75.5’tir. 2011’deki bir araştırmaya göre de, Türkiye’de yaşlıların %93.8’i çalışmamaktadır (Ceylan, vd. 2015: 44-48).

Kısacası yoksulluk yaşlılarımızın hayatını oldukça etkilemektedir. Bu nedenle öncelikle yaşlıların ekonomik ve sosyal kalkınması sağlanmalı, sosyal adalet hedeflenmelidir. Ev odaklı üretim hizmetleri ve esnek çalışma uygulamaları buna örnek verilebilir. *Hayat Boyu Eğitim Yaklaşımının* yaygınlaştırılması ve *toplumsal sermayenin* geliştirilmesi önemlidir. Ayrıca yaşlılara yönelik sosyal güvenlik, sosyal yardım ve çevre düzenlemelerine ihtiyaç duyulmaktadır; vergi indirimi, sosyal konutlar ve mobil hizmetler gibi uygulamalar da yapılabilir (Danış, 2008: 1-13).

Fakat ülkemizdeki yaşlı yoksulluğunu önleme çalışmaları çok yetersizdir; 65+ yaşta kadın yoksulluğu belirgindir ve yaşlılık aylığı da yetersiz kalmaktadır. Yaşlı yoksulluğunun azaltılması için bazı öneriler sunulmaktadır. Yaşlıların ekonomiye katılımı, yaşlı çalışan istihdamı, yaşlılara sürdürülebilir ekonomik ve sosyal destek, emekli maaşlarında artış, özel ve ek emekli maaşları, eğitim programları ve mesleki etkinlikler bunlardan bazılarıdır. Yaşlılık sigortasına ek olarak prim ödemeli *bakım sigortası* uygulanabilir. Bakıma muhtaç yaşlılara Almanya’da prim ödemeli yaşlılık hizmetleri sunulmaktadır. Japonya’da ise parasal yardım olmaz, kişiye yaşlı hizmetleri şeklinde yardım edilir. Benzer uygulamalar ülkemizde de gerçekleştirilebilir (Akın, 2012: 149-153; Kırdı, 2007: 19-22, 43-57; Kumaz ve Yavuzkanat, 2012: 123-134).

Günümüzde toplumumuzdaki demografik eğilimlerin dikkate alınması beklenmektedir. Mikro ve makro düzeyde yaşlılığa hazırlanma, yaşlı haklarının korunması, yaşlı potansiyelinin değerlendirilmesi, yaş ayrımıcılığının ve sosyal dışlanmanın önlenmesi önemlidir. Kuşaklar arası adaletin sağlanması için sosyal sigorta sisteminin geliştirilmesi zorunludur. Temel yaşlılık emekliliği ve uzun vadeli bakım sigortası uygulaması gerçekleştirilebilir. Ayrıca *Aktif yaşlanma politikası* sergilenmesi ve yaşlı sorunlarının çok yönlü ele alınması önerilmektedir (Kalınkara, 2011: 197-216, 292-298).

3.5.2.2. Toplumsal - Kültürel Sermaye ve Yaşlılar

J. S. Coleman'ın geliştirdiği (1988) *toplumsal (sosyal) sermaye* kavramı, toplumsal yapıların insanların bir şeyler başarmalarını sağlayan yönlerini gösterir. Kişinin 'arkadaşlarına' para bozması buna örnektir. Toplumsal sermaye genelde üretimi kolaylaştırır çünkü toplulukta güven ve işbirliği sağlanır. Toplumsal normlar etkili şekilde uygulanırsa da toplumsal sermaye artar. Çünkü bu durumda kişiler arasında uzun vadeli ve yakın ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Ancak modern toplumlarda genellikle toplumsal norm geliştirmede bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Anne baba ve çocuk ilişkileri, çocuk yetiştirme, gençlerin desteklenmesi, değerler ve toplumsallaşma gibi konulardaki sorunlar bunlardan bazılarıdır (Wallace ve Wolf, 2004: 413-427).

R. D. Putnam (2003) insanlar arasındaki karşılıklı güvene *toplumsal sermaye bağı* demektedir. İnsanların birbirini önemsemesi ve aralarındaki güven duygusu buna örnek verilebilir. Toplumsal sermaye zor durumdaki insanlara her türlü maddi ve manevi desteği içerir. Bu konuda ABD'de dini topluluklarda hayır işleri ve gönüllü çalışmalar yapılmakta, ihtiyacı olanlara iş bulunmakta, yaşlılara hastalıkta ve ölüm sonrası destek verilmektedir (Ammerman, 2012: 408-410, 417).

Toplumumuzda aile yalnız değildir çünkü sosyal ağlarla kuşatılmıştır. Bu sosyal ağlar bireylerin ve toplulukların toplumsal sermayesini oluşturur, kuşaklar arası dayanışmayı güçlendirir. Böylece yaşlıdan gence ve gençten yaşlıya kültür aktarımı veya finansal aktarım gerçekleşir. Ancak bu sosyal ağlara sahip olmayan yaşlılar ve aileler toplumda yalnız kalabilir ve çeşitli sorunlar yaşayabilirler. Yaşlının ekonomik ve manevi açıdan aktif olması ise kuşaklar arasında karşılıklı aktarımı kolaylaştırmaktadır. Yaşlı kişinin ikinci iş edinmesi, torununa bakması veya gençlere gerektiğinde yardımcı olması buna örnek gösterilebilir. Gençlerin yaşlılara desteği ise farklı şekillerdedir. Özellikle yaşlı bakımı ve günlük destek, sohbet, alışveriş ve temizlik işleri gibi konularda yardım beklenmektedir (Kalaycıoğlu, 2012: 56).

P. Bourdieu'nun *kültürel sermaye* kavramı (1994) zamanla geliştirilmiştir (Furseth ve Rapstad, 2011: 120-122). Beden sosyolojisi çalışmaları da dikkat çekmektedir. B. S. Turner (1984) bedenlerimizin toplumsal olarak yapılandırıldığını vurgular. Modern toplumda *beden* kültürel sermayenin önemli bir parçasıdır. Aynı toplumda veya farklı toplumlar arasında insanları birbirinden ayırmayı sağlar. Örneğin diyetin önceden mantığı ve sağlığı, günümüzde ise uzun ömrü desteklediğine

inanılmaktadır. Güneş yanığı cilt önceden düşük statü göstergesidir, günümüzde ise Batı toplumlarında yüksek statü ve zenginlik göstergesi sayılmaktadır.

Ayrıca kişinin kendine bakması ve güzellik önemsenir. Bu durumun Batı sanayi toplumlarındaki *nüfus yaşlanmasıyla* alakalı olabileceği belirtilmektedir. İnsan bedeninin yaşlanma süreçleri açısından ele alınış şekli de değişmektedir, özellikle *sonsuz gençlik* imajı dikkat çekicidir. Hatta günümüzde genç bedenler yaşlılığa karşı yapılandırılmaktadır denebilir. Kadın güzelliğinin çok önemsenmesi ve estetik ameliyatlara buna örnek gösterilebilir (Wallace ve Wolf, 2004: 436-441, 448). Oysa yaşlılık yaşamın normal bir sürecidir hatta *çocukluk ve yaşlılık* benzerliği üzerinde durulabilir (Alataş, 2012: 25).

Kültürel sermaye insanın toplumsallaşma sürecinde sahip olduğu özellikleri ve eğilimleri göstermektedir; yeme içme ve konuşma alışkanlıkları, bilgi birikimi, inanç ve aidiyet gibi konularda belirgindir. Kültürel sermaye başkalarıyla karşılıklı etkileşim sonucu gerçekleşen ve yeniden üretilen toplumsal ilişki şeklidir. İnsanlar önce birbirini tanır, sonra hayatta bir şeyler paylaşır. Aslında toplumsallaşma süreci yaşam boyu sürer ve kültürel sermaye de buna eşlik eder. Yaşlı kişilerin ve yetişkinlerin öğrenmesi de yaşam boyu sürer.

Kültürel sermaye sosyal davranışlar, beğeniler, iletişim kurma ve dili kullanma şekliyle de alakalıdır. Ailede edinilen davranışlar, eğitimle edinilen okul sermayesi ve diploma buna örnek gösterilebilir. İnsanın toplumsallaşma sürecinde öğrendikleri yani seçim yapma şekilleri, inanç, önyargı veya deneyimleri kültürel sermayesine yansımaktadır. Bu toplumsallaşma süreci yaşlılık döneminde de etkilidir. Sonuçta *yaşlılık toplumsallaşması* gerçekleşir. Aslında toplumsal yapı *yetişkin toplumsallaşmasını* da etkilemektedir. Bilinçli birey kendi yaşamını düzenler ve sosyal ilişkiler aracılığıyla toplumsallaşması sürer. Genelde yaşlı kişinin yaşamı bırakmaması ve yaşama bağlanması önerilir. Hatta huzurevinde bile yeni arkadaşlıklar kurulabilir (Baran, 2008: 88-90).

Modern toplumda *yaşlanma* sosyal açıdan kayıp sayılır. Batı toplumlarında *yaşlı ayrımcılığı* görülmektedir. Yaşlının yeni yaşam tarzına uyumu önemsenir. Gençler yaşlıları hayat tarzında ve giyimde modası geçmiş sayabilmekte, kitle iletişim araçlarındaki *formda ve dinamik beden* imajı da bunu desteklemektedir (Demez, 2012: 97). Öte yandan yaş ilerledikçe bazı toplumsal rollerin ve sorumlulukların yerine getirilmesi beklenir. Gönüllü hizmetler, ailevi sorumluluklar ve ebeveyn rolü bunlardan

bazılarıdır. Aslında yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde kişilik değişimi ve olgunlaşma da mümkündür (İlhan, 2012: 251).

Yaşlıların toplumsal ve kültürel sermaye birikimi, bilgi ve deneyimleri topluma kazandırılabilir. AB ülkelerinde aktif yaşlanma politikaları uygulanmakta, İngiltere’de yaşlıların gönüllü etkinliklere aktif katılımı hedeflenmektedir. Yaşlının kültürel sermayesi aslında yaşam kalitesini de etkiler. Gönüllü çalışmalara katılan yaşlılar hem fiziksel ve ruhsal sağlıklarını korumakta hem de topluma faydalı olmaktadır. Ancak toplumumuzda yaşlıların gönüllü etkinliklere katılımı çok azdır. Hatta ‘Yaşlılıkta çalışılmaz, dinlenilir’ görüşünün yaygın olduğu söylenebilir. Hayat boyu öğrenme, kendini yetiştirme ve yaşlılara yönelik eğitim etkinliklerine katılım ise yaşlının kendi isteğine bağlıdır. Dolayısıyla Batı toplumlarındaki ve toplumumuzdaki ‘yaşlı’ farkı dikkat çekicidir (Şentürk, 2015c: 318-323, 341).

3.5.2.3. Dini Sermaye ve Yaşlı Dindarlığı

3.5.2.3.1. Modern Toplumda Dini Sermaye

L. R. Iannaccone’nin geliştirdiği *Dindar İnsan Sermayesi Teorisine* göre (1990), dini katılım bireylerin dini stoklarını oluşturmaktadır. *Dini sermaye* dini etkinlikleri geliştiren ve güzelleştiren dini bilgi, beceri, tecrübe ve hatıralardır (Hamilton, 2012: 204, 216; Selman ve Uçar, 2011: 93-104; Sherkat, 2013: 282). Dini sermaye birikimi genelde dini değişimi veya sürekliliği etkilemektedir (Smith ve Woodberry, 2006: 217).

Toplumsal sermaye ve dini sermaye bir arada bulunabilir. Dini topluluklarda kişisel ilişkiler ağı olabilir, dini bağlılıklar ve sosyal ilişkiler birbirini etkileyebilir. Yaşlıların dini sermayesinin gençlerden daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Çünkü yaşlılarda dini topluluk etkinliklerine katılma eğilimi görülebilir. Ancak toplumsal sermaye ve dini sermaye birbirinden farklı konuları da içerebilir. Dini bağlılığın tercih edilmesi ve temel inanç ilkelerinin kabulü buna örnektir (Hamilton, 2012: 204, 216).

Aslında *dini sermaye* eğitim ve öğretimle yıllar boyu edinilir ve kullanılır. Bu durumda *dindar insan sermayesinden* bahsedilebilir. Ayrıca kolektif ritüeller ve kolektif dini hafızanın yeniden doğrulanması gibi uygulamalar da buna örnektir. Toplumdaki dini otorite, dini liderlik, dini güç ve yetki de bunu destekler. Hatta dini metin yorumlamalarının da dini sermayeye yönelik olması beklenir (Borg, 2012: 323-326). Dini sermaye dini değer üretiminde, öğretimi ve ritüellerde kullanılır. Alışılmış dini ortamların dini sermayenin etkili kullanımını ve dini değer üretimini kolaylaştırdığı, yabancı dini

anlayışların ve toplulukların ise bunu zorlaştırdığı belirtilmektedir. Çünkü bu ortamlarda dindar insan sermayesi etkili şekilde kullanılamaz.

Bireylerin ve toplulukların mevcut *insan sermayesi* miktarı önemsenir. Bireylerin dini tercihlerde özgür olması veya olmaması bu konuyla ilgilidir. Çünkü bu insan sermayesi bireyin dini kabullerinden vazgeçme ihtimalini sınırlandırmaktadır. İnsanlar din değiştirmede benzer dini gruplara yönelmektedir. Yetişkinlere ve yaşlılara göre, gençlerin dini kabullerini değiştirme ihtimali daha yüksektir. Çünkü dini inançlarına daha az yatırım yapmışlardır ve daha az dini sermayeye sahiplerdir. Ayrıca alışılmış dini geleneklerden kaynağını alan dini hareketler daha başarılıdır denebilir. Yahudilik sonrası Hristiyanlık ve Hristiyanlık sonrası Yeni dini hareketler buna örnek gösterilebilir.

İnsan Sermayesi Yaklaşımına göre, önceki dini deneyimleri kişinin dine yönelik arzularını etkilemektedir. İnsanın yeni bilgi edinme isteği, geleneksel bağlılıkları ve alternatif tercihler bunlardan bazılarıdır. Din konusunda karar vermede hem insan sermayesi hem öncelikler önemlidir; *dini toplumsallaşma* ve dini katılım buna örnek gösterilebilir. Genelde dini öncelikler dini tercihlere rehberlik eder. *Rasyonel Seçim Teorisi'ne* göre tercih ve davranış ilişkisi önemlidir. Ayrıca toplumsal bağlar, ödül, ceza ve örnek olma gibi toplumsal etkiler de bireysel dini tercihleri yönlendirebilir (Sherkat ve Ellison, 2006: 266-277).

Ancak bazen insan gerçek tercihlerinin dışında, istemeden de tercihler yapabilir, zaman ve para kısıtlılığı bunda etkilidir. Dini katılımında kişinin yaşı da etkili olabilir. *Dini sermaye* oluşumunda anne baba ve çevre etkisi de belirgindir. Anne babanın çocuğa din eğitimi vermesi beklenmektedir. Dini sermaye, mesleki sermaye ve eş seçimi arasında da benzerlikler vardır. Öyle ki bu konuda, kişinin kendi dini sermayesine uygun eş seçmesi, yeni bir din seçmenin ve meslek değiştirmenin zorluğu gibi örnekler bilinmektedir. Ayrıca yaş ilerledikçe *insan sermayesi* artar. Bu nedenle yaşlılar mesleklerini ve dinlerini nadiren değiştirmektedir. Hatta genç yaşlarda din değiştirme ihtimalinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Selman ve Uçar, 2011: 93-104).

Dini gruplar özgür sosyal alan işlevi görür, grup üyelerini belli amaçlara yönlendirir ve *toplumsal sermaye* ile donatırlar. Bu konuda örnek gösterilebilecek olan Afrikalı Amerikalıların dini organizasyonlarında grup liderliği, ahlak reformu, sosyal hizmetler, kolektif hareket, ruhsal ve psikolojik tatmin gibi özellikler öne çıkmaktadır. Yani toplumsal sermaye çeşitli açılardan etkili olmaktadır; norm ve değerler, bilginin

dolaşımını hızlandırma, ilişkileri düzenleme ve ABD’de dini kurumlarda yarı özerk alanlar bu konudaki diğer örneklerdir.

“Dini topluluklarda gönüllü yardım davranışlarını ve hayır kurumlarını destekleme gibi dinin teşvik edici rolü ve *dini toplumsallaşma* belirgindir. Dini toplumsallaşmada uzun vadeli hedefler belirlenir, yetişkin rollerinin öğretilmesi, kurallara uyma ve kararlılık önemsenir. Eğitim alanında da özgür sosyal alanlar oluşturulmaktadır. Evde eğitim verme, dini ve kültürel azınlık okulları bunlara örnektir. Ya da resmi eğitime devam edilmektedir. Bu durumda devlet okulları ve yüksek eğitim kurumları tercih edilir. Dinin bazen suç ve sapmaya engel olduğu da bilinmektedir. Çünkü dini norm ve ahlaki mesajlar içselleştirilmektedir. Ayrıca bazen toplumsal yaptırımlar ve dini toplulukta kabul görme isteği de kişinin suç işlemesine engel olabilir (Sherkat ve Ellison, 2006: 266-277).’

Modern toplumda sosyal hizmetlerde ve bazı toplumsal sorunların çözümünde *dini sermaye* etkilidir. Bazı ülkelerdeki inanç temelli organizasyonlar, suçlu tedavisi ve rahabilitasyonu uygulamaları bu konuda örnek gösterilebilir. Günümüzde suç ve din ilişkisi çeşitli araştırmalarda ele alınmaktadır. Alkol, uyuşturucu kullanımı ve suç ilişkisi araştırmaları; bireysel dindarlığın risk grubu gençlerde uyuşturucu kullanımını engellemesi gibi konularda araştırmalar yapılmaktadır. Çünkü yaşlılarda, gençlerde ve yetişkinlerde dini bağlılık, dini katılım ve dini etkinlikler suça yönelik davranışları azaltabilir. Zaten suç ve dindarlık arasında ters yönde ilişki olması muhtemeldir. Bu konuda eski mahkumlarla yapılan araştırmalar; ABD’de Afrikalı Amerikalı gençlerde dini bağlılık ve suç, ciddi suç ilişkisi araştırmaları örnek gösterilebilir (Johnson, 2012: 402-419).

3.5.2.3.2. Modern Toplumda Yaşlı Dindarlığı

Modern toplumda *yaşlı dindarlığı* dikkat çekmektedir. Dini inançlar özellikle yaşlılar açısından önemli hale gelebilir. Hatta yaşlılık dönemindeki sorunlarla baş etmeyi, yaşlılığı kabullenmeyi ve yaşlılığa uyum sağlamayı kolaylaştırmaktadır. Bazen uzun yaşama isteği de yaşlının hayata bakışında etkili olabilir. Dini inançlar yaşlının kendisiyle ve hayatla barışık olmasını kolaylaştırabilir. Bu durum yaşlılık dönemi gelişimi açısından önemlidir. Yaşlının hayatın anlamını düşünmesi ve geçmişiyile barışması buna örnektir. İnsanın yaşlandıkça dinle daha çok ilgilenmesi mümkündür. Ancak bazen yaş grupları arasında pek fark olmayabilir. Çünkü yaş dışındaki etkenler kişinin dini yönelimini daha çok etkileyebilir; sağlığı kötü olan kişinin dua etmesi buna örnektir (Şimşek,2006:44, 84).

Yaşlı yetişkinlikte *dindarlık ve maneviyatın* anlam ve güven kaynağı olması gibi toplumsal işlevine, yaşlandıkça dindarlık ve maneviyatta artışa dikkat çeken araştırmalar vardır (Örneğin ABD’de 1920’lerde doğan kişilerde, ergenlik döneminden yaşlı yetişkinliğe -2000’lere- yani 70+ yaşlara kadar kadın ve erkeklerde dindarlık ve maneviyat şekilleri konusunda yapılan boylamsal araştırma; dini inanç, tutum ve uygulamalar). Yaşlılıkta karşılaşılan zorluklar ve kayıplar, yaşlandıkça ölümü düşünme, emeklilik sonrası toplumsal rollerde azalma ve boş vaktin artışı da, kişinin dindarlığının artmasında etkilidir. Hatta sadece 85+ yaşta fiziksel problemler nedeniyle dini katılımı azalma görülmektedir. İnsanın dindarlığında artışın emeklilik öncesi dönemde 45-55 yaşları arasında başladığı ve 50-60’lı yaşlarda da hızla arttığı belirtilmektedir.

Yaşlı yetişkinlikte hem kadınlarda hem erkeklerde dindarlıkta artış görülmektedir (Örneğin Protestanlar ve Katolikler, üst ve alt toplumsal sınıflar). Ayrıca dindarlığın yaşam seyri boyunca, maneviyatın ise orta yaş ve sonrası dönemlerde belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yaşlı yetişkinlik döneminde dindarlıkta artış yerine sabitlik olduğunu gösteren araştırmalar da vardır (Dillon ve Wink, 2003: 179-184).

Toplumumuzda kişinin dindarlığı çok çeşitli etkenlerle alakalı olabilir. Medeni durum bunlardan biridir hatta evlilerin kendilerini bekarlara göre daha dindar buldukları anlaşılmaktadır. Aslında *yaşlılarda dini katılım* yüksektir. Batı’da yaşlılar, orta yaşta kişiler ve gençlerle yapılan araştırmalar bunu göstermektedir. Türkiye’de de yaş ilerledikçe dindarlıkta ve dini ibadetlere katılımı artış olduğu belirtilmektedir. Dini hayata yönelik tutumlar da yaşa göre değişebilir. Çünkü insan yaşlandıkça dine yönelebilir. Özellikle 61+ yaşta dindarlıkta ve dini hayata yönelik olumlu tutumda artış olduğu vurgulanmaktadır (Aydınalp, 2012: 174-177, 186, 213-215; Çapcıoğlu ve Bilgin, 2012: 1).

Bireysel dini etkinliklere katılım da yaşlandıkça artabilir. Radyo ve TV’de dini programların izlenmesi, 60+ yaşta dine ilgide ve 90+ yaşta bireysel dini etkinliklerde artış da bunu göstermektedir. Geleneksel inançlar ve dini yönelim yaşlılar ve kadınlar arasında yaygındır. Genelde yaşlıların özelde yaşlı kadınların dini etkinliklere ve dini gruplara ilgisi belirgindir (Örneğin ABD’de Hristiyan Bilimi topluluğu; sağlık sorunları, yoksunluklar ve bedensel engeller). Ayrıca suçluluk duygusu her yaş grubunda görülebilir. Yaşlılarla birlikte gençler ve kadınlar da bireysel dini etkinliklere yönelebilirler; Protestanlar ve Katoliklerle yapılan bazı araştırmalar bunu göstermektedir.

Yaşlı dindarlığında bazı özellikler dikkat çeker; öbür dünyaya inanma belirgindir, ölüm kaygısı ve intihar girişimi azdır. Yaşlı kişinin inancı bireysel ve toplumsal uyumunu hatta evlilik uyumunu arttırabilir (Örneğin ABD’de yapılan araştırmalar). Yaşlının bir yakınının ölümü gibi bazı yaşam krizleriyle başetmesi kolaylaşabilir (Argyle ve Hallahmi, 2004: 260-269). Yaşlı kişi varoluşu ve ölümü anlamlandırma çabasına girerse; önceki dini duygu, düşünce ve davranışlarını gözden geçirir. Geçmişteki yanlışlar nedeniyle oluşan suçluluk duygusunu azaltmak için bağışlatıcı dini davranışlar sergileyebilir (M. Koç, 2002b: 288, 299-300).

Yaşlılarda hayatın anlamını sorgulama, şüpheden uzak ve *içkaynaklı dindarlık* görülebilir. İleri yaşta fiziksel sorunlar ve yaşlılık psikolojisi görülebilir, dini değerleri önemseyen yaşlılar da vardır. Aslında yaş ilerledikçe dini ilgi ve bağlılık artar veya azalır. Bunda yaşlanma dönemindeki sorunlar, bireysel hayat olaylarının etkisi ve anlam arayışı etkilidir. Yaşlılarda dini tutum ve davranışlarda artış, 80+ yaşta kişilerde ise dini uygulamalara aktif katılımında azalma görülebilir.

Yaşlı kişi *manevi gelişim* için çabalayabilir. Çünkü din kişiye eskisinden daha anlamlı gelebilir. Yaşlı kadınlarla yapılan araştırmalar bunu göstermektedir; ileri yaşta kişilerin %50-70’i kendini dindar bulmaktadır. Aslında çocukluk, gençlik ve yetişkinlikte dine ilgi duyanlar; yaşlılıkta da bu ilgiyi sürdürmektedir. Yani dindar yetişkinler genelde yaşlanınca da dindardır ancak bu dindarlık farklı şekillerde olabilir (Arslan, 2009: 113-115; Kılavuz, 2005: 102-111).

Günümüzde dinlerin *kadın* konusundaki yaklaşımları çeşitlilik göstermektedir: Bu konuda kadın maneviyatında rol modeller, kadın dinleri, dini organizasyonlarda kadının konumu ve dini metinlerin yeniden yorumlanması gibi örnekler sıralanabilir. Kadınların din konusundaki yaklaşımları da çeşitlilik göstermektedir; geleneği onaylayıcı, reformcu veya yeniden yapılanmacı yaklaşım şeklinde olabilir. Ataerkil toplumlarda ve modern toplumlarda kadın erkek ilişkileri, erkek egemenliğini meşrulaştırma ve kadın hakları gibi konular gündemdedir (Toker, 2012: 728-740).

Modern toplumlarda *toplumsal cinsiyet ve din* konusunda araştırmalar yapılmakta, belli konular gündeme gelmektedir. Kadın dindarlığı, dini katılım ve duyarlılık bu konulardan bazılarıdır. Ancak analizlerde genelleme eğilimi dikkat çeker. Oysa erkeklerin ve kadınların tek bütünsel grup olmadıkları ve aralarında sosyal sınıf,

eğitim ve kültür gibi farklar olduğu bilinmektedir (Eren, 2007: 137; Furseth ve Repstad, 2011: 311-330).

Genellikle toplumda ve ailede toplumsal cinsiyet ilişkileri nemsendir. İşlam'da evlilik ve aile, eşler arasındaki ilişkiler, kadın ve erkek rol modeller buna örnek gösterilebilir. Günümüzde modern toplumda dini organizasyonlarda kadının ve erkeğin rolü tartişılmaktadır. Bu konuda şu örnekler verilebilir: Kadın merkezli dinler ve hareketler, feminist cadılık ve büyücülük akımları, ritüeller ve semboller; erkek merkezli *Promise Keepers hareketi* ve kadın merkezli *Wicca hareketi*, vb.

Aslında kadınlarda ve erkeklerde *din algısı* farklı olabilir (rneğin Ortodoks kadınların aileyi ve kişisel ilişkileri, erkeklerin ahlak ve iş hayatını önemsemesi; Hristiyan topluluklarda kadınların dini ritüellere ve yardım etkinliklerine katılımı; Avrupalı ve Kuzey Amerikalı Müslüman kadınların topluluklardaki ğretmen rolü). 21. yüzyılda Batı'da kadınların dine ilgisi ve aktif katılımı dikkat çekmektedir. Hatta tüm dünya dinleri açısından bakıldığında kadın üyelerin sayısı ve dini etkinliklere aktif katılımı dikkat çekicidir [Furseth ve Repstad, 2011: 311-330; Bkz. Karaman, vd. 2005: 35, 76, 102, 344; 52, 300, 365, 420; 72, 179, 259, 396, 537, 543, 558 (Evlilik: 2/221, 4/23, 5/5, 24/32; Aile: 3/33, 20/29, 26/169, 34/13; Aile ilişkileri: 4/1, 9/24, 16/72, 30/21, 57/20, 58/22, 64/15); Yakup, 2003: 255-257, 33-35, 250-251, 191].

Eleştirel toplumsal cinsiyet ve din araştırmalarında çeşitli konulara odaklanılmaktadır. Etik değerler, toplumsal cinsiyet ve kimlik araştırmaları bunlardan bazılarıdır. Erkek ve kadın dindarlığı ise ayrı ayrı ele alınmaktadır. Özellikle kültürler arası çalışmalar ve dini metin incelemeleri yapılmaktadır. Dini geleneklerde kadınların yaşamı, dini organizasyonlarda eğitimi beyaz erkeklerin yeri ve kadınların dışlanması, erkek veya kadın merkezli din ve dindarlık biçimleri üzerinde durulmaktadır (Hawthorne, 2012: 224-226, 236-238).

Toplumumuzda da *erkek ve kadın dindarlığı* konusunda araştırmalar yapılmaktadır. Genelde kadınların erkeklerden daha dindar oldukları düşünülür. Oysa cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, dini hayata yönelik tutumlarda pek farklılık olmayabilir. Sadece dindarlığın çeşitli boyutlarında kadınlar ve erkekler arasında fark görülebilir. Öyle ki kadınlarda ahlaki normlara bağlılık ve *mistik dindarlık*, erkeklerde dinin *toplumsal* boyutu daha belirgin olabilir (Aydınalp, 2012: 174-175, 213-215).

Dini hayatın çok boyutlu olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca dini hayatın bilgi boyutunda erkekler; inanç, uygulama, duygu ve etki boyutunda kadınlar daha dindar görünmektedir. Fakat *genel dindarlık* açısından kadın ve erkek dindarlığı arasında önemli bir fark olmadığını da, bunun tersini gösteren araştırmalara da rastlanmaktadır. Yine de toplumumuzda kadınlar erkeklerden daha dindar görünmektedir. Çünkü toplumumuzda cinsiyete göre dindarlık konusundaki bir meta analiz çalışmasına göre, erkeklerde içkaynaklı ve dogmatik dindarlığın, kadınlarda dış kaynaklı ve popüler dindarlığın yaygın olduğu belirtilmektedir.

Kadın dindarlığı nedenleri çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmaktadır. *Ataerkil Toplumsal Cinsiyet Anlayışı* yani erkeklere kendine güvenmenin ve bağımsızlığın, kadınlara itaat ve sorumluluğun öğretilmesi bunlardan biridir. Yine kadınların psikolojik yapısı, duygusal ve etkilenmeye açık olması, şefkat ve merhamet duygusu; evhanımlarının dini etkinliklere daha çok zaman ayırması; kadınların dini stresle başetme yöntemlerini kullanması gibi nedenler de kadın dindarlığında etkili olabilir (Yapıcı, 2012: 1-2, 9-24).

Endüstrileşmiş Batı toplumlarında demografik değişim sürmekte, genelde yaşlıların ve özelde yaşlı kadınların sayısı artmaktadır. Özellikle *yaşlı kadınların dindarlığı* dikkat çekmektedir. Erkek ve kadın dindarlığı farkı çeşitli yaş gruplarında da sürer (Örneğin kadınların kiliseye gitme oranında artış ve erkeklerin kilise katılımında azalma). Dini yaşam açısından da erkekler ve kadınlar arasında fark olabilir. Erkeklerin sosyal kabulü, kadınların kendini dine adanmayı ve dini metin okumayı önemsemesi buna örnek gösterilmektedir. Ayrıca toplumsal yaşamda dinin önemsendiği toplumlarda, kadınların ve erkeklerin dini uygulamalara katılımı birbirinden farklı olabilir. İslam'da ve Yahudilik'te toplu yapılan ibadetlere erkeklerin katılımı kadınlardan daha fazladır.

K. Marx (1964) sosyal, ekonomik, siyasal yoksunluk ve güçsüzlük içindeki kişilerin dine yöneldiklerini ve sınıf eşitsizliğinin toplumdaki etkisini vurgulamaktadır. *Yoksunluk ve Telafi Teorileri* dini açıdan da ele alınmıştır. C. Glock (1964), R. Stark ve W. S. Bainbridge'in (1987) bu konudaki çalışmaları; toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlarda yoksunluk ve dine yönelmeyi açıklamaya çalışmaktadır. Öte yandan dini gruplarda da yoksunluğa rastlanabilir. Bu konuda Hristiyan gruplarda kadınlarda *statü ve güç yoksunluğu*, kadınların eşitlikçi gruplara yönelmesi, kadınlarda statü yoksunluğu ve affedilme arayışı araştırmaları örnek gösterilebilir. Ancak dine yönelme sadece

yoksunlukla alakalı değildir hatta ortada herhangi bir yoksunluk da olmayabilir. 20. yüzyıl sonunda Britanya’da orta sınıf yaşlı kadınlarda dini yönelim bunu göstermektedir.

Günümüzde kadın dindarlığının nedenleri tartışılmakta, dezavantajlı kadının dindar olması veya olmaması üzerinde durulmaktadır. *Sosyal ve fiziksel yoksunluk* kadın dindarlığında etkili olabilir. *Sosyal yoksunluk teorilerine* göre, kadın dindarlığının nedenleri çok çeşitlidir. Kadının çocuk doğurması ve yetiştirmesi, annelik ve hemşirelik, hastaya bakma, hastalık ve ölümle iç içe olma; erkeklerin sadece savaşlarda, kadınların ise çocuk doğumu sırasında ölümle yüzleşmesi gibi durumlar kadın dindarlığıyla alakalı bulunmaktadır. Bazen de hayatın anlamı ve amacı sorgulanır, doğuma ve ölüme dini anlamlar yüklenir. Dolayısıyla dine yönelme görülür. Bu konuda doğum mucizesi ve geleneksel dini ritüeller örnek gösterilmekte, hastanelerde ölüm sonrası dini uygulama olmamasına dikkat çekilmektedir. Toplumsal cinsiyet ve din ilişkisi tartışmaları da sürmektedir. Bu konuda kadınlarda acıya dayanma ve sabretme, anne olma; Hristiyanlıkta çocuk doğurmanın ve yetiştirmenin önemsenmesi; Britanya’da ve ABD’de ebeveyn olanlarda dini yönelim ve dindarlıkta artış, vb. örnekler verilebilir.

Modern toplumda toplumsal cinsiyet kimlikleri *esnekleşebilir*; kadınların dini veya yarı dini yönelimleri buna örnek gösterilmektedir. Ayrıca çok yaşlıların ve cephedeki askerlerin yani ölümle yakından ilgili olanların dindarlığında artış gözlenebilir. Hastalık ve ölüm de kadın dindarlığını etkileyebilir. Çünkü resmi veya gayriresmi olarak kadınlar hastalara ve ölmek üzere olanlara bakmaktadır. Ayrıca bazı durumlarda öbür dünya inancında artış gözlenmektedir. Özellikle eşin ölümü kadın dindarlığında etkilidir. Çünkü günümüzde erkeklerden daha erken evlenme ve uzun yaşama nedeniyle genelde kadınlar dul kalmaktadır.

Modernleşme koşullarında sosyal ve fiziksel yoksunluk değişebilir. Genelde erkeklerin kadınlardan daha çok sekülerleştikleri vurgulanmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu, yüksek modernlik ve refah toplumu ortaya çıkmıştır. Tıptaki gelişmeler, doğayı kontrol çabası, bebek ölümünde azalma ve kamu sağlığı çalışmaları buna örnektir. Yani modern toplumda insanoğlunun ekonomik ve fiziksel güçsüzlüğü azalmıştır; hastalıklarla mücadele ve ölüm oranlarında azalma bunun en belirgin örneğidir. Yine de postmodern dönemde *dindarlık* konusu dikkat çekmekte ve bu konuda araştırmalar yapılmaktadır; çalışan kadınların ev hanımlarından daha çok sekülerleştikleri görüşü bunlardan biridir.

Kısacası Batı toplumlarında kadınların erkeklerden daha dindar oldukları belirtilmekte ve bunun nedenleri araştırılmaktadır (Örneğin Hristiyanlık, dini inanç ve uygulamalar; dindarlık araştırmaları, kadınların ekonomik ve sosyal koşulları). Din sosyolojisinde toplumsal cinsiyet konusunun pek ele alınmaması eleştirilmektedir. Ayrıca *Feminist Yaklaşım*da ‘dindar’ kadınların pek önemsenmediği vurgulanmaktadır. Üstelik toplumsal cinsiyet dengesizliği sadece günümüze has değildir. 17-19. yüzyıllarda Kuzey Amerika’da kilise üyeliğinde erkek ve kadın oranı 2/3’tür. 20. yüzyılda da kadın dindarlığı belirgindir (Walter ve Davie, 1998: 640-653, 656).

3.5.3. Modern Toplumda Sosyal Yaşam

3.5.3.1. Modern Toplumda Yaşam Kalitesi ve Yaşam Memnuniyeti

3.5.3.1.1. Yaşlılar ve Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi bireyin iyi olma durumudur, içinde yaşanılan kültür ve değerler sistemindeki yaşam algıdır. Yaşam kalitesi yaşamın pek çok alanını ve kişiden kişiye değişen farklı değerleri kapsar (İlgar, 2008: 85; Özben, 2008: 110-111). Yaşam kalitesi eğitim seviyesi ve sağlık durumu gibi *objektif*, algılanan yaşam kalitesi ve psikolojik iyilik hali gibi *subjektif* refah ölçümleriyle değerlendirilmektedir. Ancak toplumumuzda yaşlıların pek kaliteli bir yaşam sürmedikleri bilinmektedir. Modernleşme, sanayileşme ve göç sonucu aileler küçülmüş; ailede ve toplumda yaşlının rolü ve yaşam kalitesi de bundan olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle sosyal destek eksikliği dikkat çekmektedir (Kalınkara, 2011: 113-114, 158-162, 254-261; Kutsal, 2005: 1; 2008: 2; 2012: 8; Tufan, 2003: 162; 2007a: 1).

Yaşam kalitesi araştırmalarında yaşamın *olumlu ve olumsuz* yönleri birlikte ele alınmaktadır. Toplumdaki değerler, beklentiler, standartlar, çevre koşulları, kültürel ve ekonomik koşullar yaşam kalitesini etkiler. Aslında yaşam kalitesinin anlamı herkes için farklı olabilir. Yaşlılar için aile ve akraba ilişkileri, sosyal ilişkiler ve iletişim, *duygusal iyilik* hali önemlidir. Fakat yaşlılıkta yaşam kalitesi azalabilir. Günlük yaşam etkinliklerinde azalma, görme ve işitme sorunları, uyku sorunları ve kronik hastalıklar görülebilir.

Yaşlı kadınların yaşam kalitesi genelde yaşlı erkeklerden daha düşüktür. Bu konuda olumsuz yaşam koşulları ve yoksulluk, sosyal güvence olmaması ve sağlık hizmetlerine ulaşamama gibi nedenler sıralanabilir. Günümüzdeki araştırmalarda *genel iyilik* halini ve yaşam kalitesini tüm yönleriyle değerlendiren yöntemler kullanılmaktadır.

DSÖ Yaşam Kalitesi Ölçeği ve Sağlık Değerlendirme Anketi bunlardan bazılarıdır (D. Aslan, 2009: 1-5; 2012: 42-44).

DSÖ (1996) yaşam kalitesi ölçümlerine göre, fiziksel ve psikolojik sağlık, sosyal ilişkiler ve çevre kriterleri önemsenmektedir. Aslında herkesin yaşamı ve yaşlılığı farklıdır. Kişilik yapısı, dünya görüşü ve yaşam beklentisi gibi özellikler insanın yaşlılığa bakışını etkileyebilir. Yaşlının *toplumsallaşması ve kültürel sermayesi* de yaşam kalitesini etkilemektedir. Bireysel ve toplumsal öğrenme bu konuda etkilidir. Çünkü toplumsallaşma süreci yaşam boyu sürer (Baran, 2008: 87-95; Ceylan, vd. 2015: 55-57; Kalıncara, 2011: 114, 158-162, 254-261).

Yaşlılıkta yaşam kalitesinin *ekonomik, sosyal, psikolojik ve sağlık göstergeleri* vardır: Kişi başına düşen yıllık gelir, sosyal ilişkilerde aktiflik, bilgi ve deneyim, mutluluk ve yaşam doyumu, ruhsal ve fiziksel sağlık bunlardan bazılarıdır. R. L. Schalock ve M. A. Verdugo'ya göre de (2002), *yaşam kalitesinin göstergeleri* duygusal, fiziksel ve maddi refah; kişiler arası ilişkiler, toplumsal katılım, kişisel gelişim ve özerklidir.

Yaşlının yaşam kalitesi *iç ve dış değişkenlerle* de alakalıdır. Yaşlının yaşama yönelik duygusal tutumu ve sosyoçevresel kaynaklar bunlardan bazılarıdır. İnsanın yaşlılığa bakışı davranışlarını etkiler, *bilinçli ve kaliteli yaşlanma* mümkündür. Genelde yetişkin kişinin gelecekteki yaşam kalitesini arttırmaya çalışması, erdemli yaşam ve sorumlulukların yerine getirilmesi önerilmektedir. Yaşlılarda ayrıca istikrarlı yaşam, yaşam memnuniyeti, bağımsızlık ve işlevlerin korunması da hedeflenir (Baran, 2008: 87-95; Kalıncara, 2011: 113-114, 158-162, 254-261).

Yaşam kalitesinin yüksek tutulması *yaşlı sağlığı* açısından da önemlidir, tedavide amaç işlevlerin iyileşmesidir. Yaşlıların *genel veya tam iyilik hali* şöyle sınıflandırılmaktadır: *Fiziksel* (bilinçli ve dengeli beslenme, fiziksel aktivite), *manevi* (yaşamın anlamı ve amacı, etik değerler ve ahlak, dini uygulamalar), *entelektüel* (hayat boyu öğrenme ve problem çözme), *sosyal* (arkadaş çevresi, iyi ilişkiler ve iletişim, topluma ve çevreye pozitif katkı), *çevresel* (yürüme), *mesleki* (serbest zamanlarda dengeli çalışma) ve *duygusal iyilik* (Örneğin kendini ve başkalarını anlayabilme, duygularını açıkça ifade etme ve duygusal denge. Kalıncara, 2011: 114; Kutsal, 2005: 1; 2008: 2; 2012: 8).

Aslında yaşlıların yaşam kalitesinin artırılması kültürler üstü insani bir görevdir. Yaşlıya yönelik serbest zaman etkinlikleri de insan sermayesine katkıda bulunur, yaşam

kalitesini ve yaşam memnuniyetini arttırır. Kitap okuma alışkanlığı buna örnek gösterilebilir. Yaşlılıkta yalnızlık ve sosyal dışlanma ise yaşam kalitesini olumsuz yönde etkiler çünkü sosyal ilişki kaybı belirgindir. Serbest zamanın değerlendirilememesi de yaşlıda olumsuz davranışlara neden olabilir. Çünkü yaşlı kişi kendini düşünerek sıkıntı ve kuruntu yapabilir.

Öte yandan yaşlılıkla ilgili çalışmaların topluma özel, toplumsal koşullara ve kültürel değerlere uygun olması önerilmektedir. Yaşlı refahının sağlanması için yaşam kalitesinin arttırılması beklenmektedir. Oysa bireyin ve toplumun yaşam kalitesinin - sağlık, iş, konut, sosyal yaşam ve dini inançlar gibi- başka pek çok etkenle de alakalı olduğu anlaşılmaktadır (Amman, 2007: 162-163; G. Kurt, vd. 2010: 36; İlgar, 2008: 85; Özben, 2008: 110-111; Şener, 2009: 4).

3.5.3.1.2. Yaşlılar ve Yaşam Memnuniyeti

Yaşam memnuniyeti (doymu) bir insanın beklentileri ile elinde olanların karşılaştırılmasıyla elde edilen sonuçtur, kişinin hayatta ne istediği ve neye sahip olduğudur. Yaşam memnuniyeti yani gönlün hoş olması aslında tüm yaşamla ilgilidir. Gençlere göre yaşlılarda, bekarlara göre evlilerde yaşam memnuniyetinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir.

Aslında yaşam memnuniyeti mutluluk, moral, *iyi olma* hali gibi hayatın çok çeşitli boyutlarını içermektedir. *Yaşlılarda yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti* birbirleriyle alakalıdır. Uygun yaşam koşulları, toplumdan dışlanmadan yaşama, anlamlı etkinliklere katılma, sağlık hizmetleri, arkadaş ve komşu ilişkileri, vb. bu konuda etkilidir. Gerontolojide yaşam memnuniyeti yani *öznel yaşam kalitesi* ise *kaliteli yaşlanmayı* gösterir. Yaşlı refahı, fiziksel ve ruhsal tedavilerin başarısı da bu konuda etkilidir.

Günümüzde yaşam süresi uzamakta ve toplumumuzdaki yaşlı sayısı artmaktadır. 2005'te Türkiye'de ortalama yaşam süresi kadınlarda 71.5, erkeklerde 66.9 yıldır. Dolayısıyla yaşlıların fiziksel ve ruhsal sağlığının önemi de artmaktadır. Aslında 65+, 75+ veya 85+ yaşta sağlıklı olmak mümkündür. *Yaşlılıkta yaşam memnuniyeti* ruh sağlığını, yaşlının sosyal ilişkilerini, *sağlıklı ve aktif yaşlanmayı* etkilemektedir. Kişinin kendine güveni ve huzurlu olması da yaşam memnuniyetini gösterebilir. Genelde sağlıklı yaşam açısından *öznel ve psikolojik iyi olma* ayrımı kullanılır. *Öznel iyi olma* kişinin kendi değerlendirmesidir; olumlu duyguların varlığını, olumsuz duyguların yokluğunu ve

yaşam memnuniyetini ifade eder. *Psikolojik iyi olmada* ise bütünsel değerlendirme yapılır; kişinin geçmişi ve potansiyeli, insan ilişkileri önemsenir.

B. L. Neugarten'e göre (1961), *yaşam memnuniyeti* pek çok etkenle alakalıdır. *İyimser yaklaşım* ve olumlu kişilik, hayatın anlamı ve amacı, günlük yaşam etkinliklerinden zevk alma bunlardan bazılarıdır. Yaşlının kişisel ve sosyal uyumu, bireysel yaşam düzenlemeleri, özgüven ve otokontrolü gibi *kişisel* özellikler yaşam memnuniyetini etkilemektedir. Ayrıca yaş, cinsiyet, din ve eğitim gibi *sosyodemografik*; gelir durumu, emeklilik, ekonomik ve sosyal destek gibi *sosyoekonomik ve çevresel* etkenler de yaşlının yaşam memnuniyetinde etkilidir. Aktif yaşam, sosyal ilişki ağı, sosyal etkinliklere ve serbest zaman etkinliklerine katılım, aile yaşamı ve sosyal yaşam, önemli yaşam olayları ve huzurevi yaşantısı da bu etkenler arasındadır (Ceylan, vd. 2015: 55-56; M. Durak, 2012: 293, 301; Göcen, 2013: 99-107, 116, 122-123; Güven ve Şener, 2010: 179-186; G. Kurt, vd. 2010: 36-38; Kalıncara, 2011: 243-253; Şener, 2009: 2-12).

Genelde yaş arttıkça yaşam memnuniyetinin azaldığı ve yaşlanmayla birlikte belli seviyede yaşam doyumunun sabitlendiği belirtilmektedir. Oysa çok gençlerde ve çok yaşlılarda yaşam doyumunu benzer seviyededir, 45 yaş ise doyumsuzdur. Üstelik *yaşlıların yaşam memnuniyeti* yaşlanmayla değil, kent yaşamı, ekonomik koşullar ve stres gibi dış koşullarla ilgili de olabilir. Toplumdan dışlanmak ise yaşlı açısından yıkıcı olmaktadır, bu durumda sosyal ve duygusal destek gerekebilir (Onur, 2011: 358-360).

Oysa emeklilik döneminde de yaşam memnuniyetinin artması mümkündür. Yaşlının yüksek gelir ve eğitim düzeyi, iyi sağlık durumu, akraba ilişkileri; dini, mesleki ve sosyal etkinliklere katılımı da bunda etkilidir (Taştan, 2009: 2-3). Kent kültüründe yaşlıların yaşama ve yaşlılığa uyumu ise kişiye göre değişmektedir. Yaşlılar arasında sosyokültürel çevre, eğitim ve statü farkı olabilir. Özellikle eğitim seviyesi düşük yaşlılarda yaşam uyumunun ve doyumunun sorunlu olduğu belirtilmektedir. Yine de yaşlılar yaşama bağlılık ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi çok farklı uyum mekanizmaları geliştirmektedirler (Gitmez, 2000: 1-2).

Dini hedefler ve bunun için çabalamak da hayata anlam katar; insanın mutluluğunu, psikolojik dengesini ve yaşam memnuniyetini etkiler. Yaşlı yetişkinlerde genel memnuniyet araştırmaları bunu göstermektedir. Dini duygular sayesinde günlük sıradan olaylara olumlu anlam yüklenir. Yaşlı kişi kendini iyi hisseder, umut, sevinç ve huzur duygusu gibi olumlu duygular güçlenir (Park, 2013: 44-46). Yaşlılığa ve hayata

yüklenen anlam, yaşlılık toplumsallaşması, sosyal çevre ve inançlar da yaşlının yaşam kalitesini ve memnuniyetini etkilemektedir (Ceylan, vd. 2015: 55-56).

Dindarlığın ruh sağlığı ve yaşam memnuniyetine olumlu etkisini gösteren pek çok araştırma vardır. Kriz dönemlerinde ve zor zamanlarda yaşam memnuniyeti konusundaki araştırmalar buna örnek gösterilebilir. Yaşlılıkta işler yolunda giderken veya tam tersi durumlarda, dinin etkisi ise dolaylıdır. Öyle ki fiziksel sağlığı iyi olmayan ve dindar olanların, dindar olmayanlara göre daha mutlu ve iyimser oldukları; sağlıklı olanlarda ise dindarlığın yaşam memnuniyetini pek etkilemediği belirtilmektedir. Yaşlı yetişkinlikte dindarlığın yaşam memnuniyetine etkisinin aslında orta yetişkinliğin sonlarından, 50+ yaşlardan itibaren öngörülebildiği belirtilmektedir (Dillon ve Wink, 2003: 188).

Yaşlının aile ve arkadaşlık ilişkileri, sosyal ilişki ağına katılımı da önemlidir. Ayrıca insanın yaşlanmadan önce yaşlılık dönemini düşünmesi ve *yaşlılığa hazırlanması* önerilir. Böylece *bilinçli ve başarılı yaşlanma* gerçekleşir (Baran, 2008: 93-95). Ancak yaşlılık döneminde çalışma hayatındaki ve aile hayatındaki rol kayıpları sosyal yaşama katılımı engelleyebilir. Aslında yaşlının yaşam memnuniyetinde yaştan çok diğer etkenler önemlidir denebilir. Bu konuda kişinin 70+ yaşta emekliliğe özel yaşam tarzı, yaşlılıktaki değişimlere uyum ve serbest zaman etkinliklerine katılım gibi etkenler sıralanabilir.

Toplumumuzda sosyal ilişki ağı ve sosyal destek yaşlıya güven verir, yaşam memnuniyetini artırır. Yaşlının sağlıklı ve aktif olması, tüketici ve bağımlı olmaktan kurtulması da önemlidir. Kişiyi serbest zaman bilinci kazandırılabilir ve danışmanlık yapılabilir. Ayrıca yaşlı eğitimi de mümkündür. Kuşaklar arası ilişkiler, karşılıklı iletişim ve destek yaşlının yaşam memnuniyetini arttırmaktadır (Şener, 2009: 2-12; Güven ve Şener, 2010: 179-186).

Kuşaklar Arası Destek Modeli genel yaşam memnuniyeti seviyesine odaklanır. Kuşaklar arası destek ve dayanışmanın yaşam memnuniyetine etkisi vurgulanır. Fakat yaşlılarımızın yardım almaktan pek hoşlanmadıkları söylenebilir. Çünkü Türkiye’de yaşlı erkek ve yaşlı kadınların yaşam memnuniyeti ile çocuklarından aldıkları yardım ve destek arasında negatif ilişki olduğu belirtilmektedir. Yine de toplumumuzda yaşlılar ve çocukları arasında karşılıklı yardımlaşma görülür. İleri yaşlarda bile anne baba sorumluluklarının sürmesi buna örnektir (Öztop, vd. 2009: 957-958).

Gençler ve yaşlılar arasındaki bu karşılıklı dayanışma maddi ve manevi destek şeklindedir. Yaşlının çocuklarına para yardımı, torunlarına bakması ve kültürel değer aktarımı; çocukların yaşlı anne babaya bakması, alışveriş yapması ve duygusal destek bunlardan bazılarıdır. Yaşlılarımız çocuklarına miras bırakmak yerine, gelirlerini çocuklarıyla ve torunlarıyla birlikte harcamayı tercih etmektedir (İçli, 2008: 34-37).

Aslında yaşlılık hem bireyseldir hem toplumsal koşullara bağlıdır. Bu nedenle toplumumuzda yaşlıların yaşam kalitesini, yaşam memnuniyetini ve mutluluğunu arttıran etkenler çeşitlilik göstermektedir: Ekonomik durum, konut ve çevre, güvenlik, eğitim ve bilgi, sosyal güvence, sosyal ilişkiler, sağlık hizmetleri ve sağlık güvencesi bunlar arasındadır (Göcen, 2013: 99-107, 116, 122-123; Tufan, 2003: 164-166; 2010b: 14-15).

TÜİK'in 2009 Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nda Türkiye'de yaşlara göre; mutluluk ve umut düzeyleri, mutluluk kaynağı olan değerler, evlilikten ve işten duyulan memnuniyet değerlendirilmiştir: 65+ yaş grubunda umut düzeyi %64.21 ve gerçek mutluluk %46.37'dir. Mutluluk kaynağı değerlerde sağlık %85.14'tür, evlilikten duyulan memnuniyet %68.27 memnun ve işten duyulan memnuniyet %61.72 memnundur (Bacanlı ve Terzi, 2012: 31-32).

Yine de toplumumuzda son zamanlarda yaşlıların mutluluk düzeyi artmıştır denebilir. Çünkü 2013 TÜİK'na göre, Türkiye'de 2009'da 65+ yaşta 'mutlu' olanların oranı %54.3 iken, 2013'te bu oran %63.4'tür. 2014 TÜİK'na göre, Türkiye'de nüfusun %56.3'ü mutlu ve yaşlı nüfusun %62.9'u mutludur. Ayrıca 2015'te İstanbul'daki yaşlıların yaşam memnuniyeti seviyesi Türkiye genelinden yüksektir (Aydemir, 2014: 81; Ceylan, vd. 2015: 55-56; Şentürk, 2015c: 321-323).

Yaşlılık politikalarında da *kaliteli yaşam ve kaliteli yaşlanma* hedeflenir. Dolayısıyla Türkiye'de yaşam memnuniyeti araştırmaları giderek önem kazanmaktadır. 2004 Yaşam Memnuniyeti Araştırması buna örnektir. Yine 2004'te Muğla huzurevindeki yaşlıların yaşam doyumu %2 çok iyi, %60 iyi, %28 kötü ve %10 çok kötüdür. 2008 Sivas'ta evde ve kurumda kalan yaşlıların %2.8'i çok mutlu, %56.3'ü mutlu, %35.2'si mutsuz ve %1.4'ü çok mutsuzdur (G. Kurt, vd. 2010: 36-38).

Yaşlıların yaşam memnuniyeti ve aktif yaşlanma konusunda bazı çalışmalar başlatılmıştır. 2009 TİYAM Solmayan Gönüller Araştırma Projesi bunlardan biridir (Tufan, 2003: 164-166; 2010b: 14-15). Günümüzde yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti; psikolojik iyi olma, huzur ve mutluluk; yaş ve psikolojik iyi olma ilişkisi;

değerler, gelenekler, din, maneviyat ve mutluluk ilişkisi konularında araştırmalar sürmektedir (Göcen, 2013: 99-107, 116, 122-123).

3.5.3.2. Yaşlılara Yönelik Sosyal Destek ve Sosyal İlişkiler

Sosyal destek insanın fiziksel ve zihinsel sağlığı, topluma ahlaki ve davranışsal uyumu için gerekli deneyimdir. Modern toplumda yaşlılar ihmal ve sosyal dışlanma ile karşılaşabilmektedir. Yoksulluk ve işitme problemi gibi durumlar yaşlılarda sosyal dışlanmaya neden olabilir. Yaşlı kadınların yoksunluğu ve yaşlı ayrımcılığı da sürmektedir; ev işlerinin yükü ve emekli olamama bunda etkilidir.

Sosyal destek sistemleri bireye gerektiğinde duygusal, ekonomik ve bilişsel yardım sağlayan tüm kişiler arası ilişkilerdir. *Sosyal ağ* sosyal ilişkilerin tümüdür; yaşlılar açısından bireysel bakımı, sosyal etkinlikleri ve ev işlerini içerir. Yaşlının arkadaşlarını ziyaret etmesi, çeşitli hobileri olması, mali yönetimi ve kendi işlerini yapabilmesi önemlidir. Sosyal destek de yaşlılıkta refahın, sağlık ve iyilik halinin sürmesinde; yaşam kalitesinin ve yaşam memnuniyetinin artmasında önemlidir. Özellikle eşini kaybeden yaşlıda *duygusal ve sosyal yalnızlık* görülebilir. Sosyal destek para, gıda ve işgücü gibi *pratik destek* veya sohbet etme gibi *duygusal destek* şeklinde olabilir (Kalınkara, 2011: 158-162, 170-172).

Sosyal destek genelde sosyal ilişkilerin sıklığı, maddi ve duygusal yardımla alakalıdır. *Resmi ve gayri resmi, araçsal ve duygusal destek* şeklinde de sınıflandırılır. Sosyal destek yaşlının ruh sağlığını oldukça etkiler. Gayri resmi sosyal destek yaşlının yaşam memnuniyetini artırır, fiziksel ve psikolojik açıdan iyi olmasını sağlar. Yaşlılar ve yetişkin çocukları arasındaki karşılıklı sosyal destek de yaşam memnuniyetini etkiler. *İyi yaşlanma* buna örnek verilebilir. Ancak çok fazla yardım edilmesi, yaşlı kişide güçsüzlük, bağımlılık veya yardıma muhtaçlık duygusuna neden olabilir (Öztop, vd. 2009: 958-966).

Sosyal destek geleneksel toplumlarda oldukça güçlüdür, gelişmiş toplumlarda ise kurumsallaşmıştır. Aslında *sosyal destek ve sosyal ilişkiler* her toplumda önemlidir. Fakat yaşlıların toplumdan beklentileri, sosyal ilişkiler ve sosyal destek kültürüne göre değişmektedir. 1997'de J. Sokolovsky'nin Afrika, İrlanda, ABD ve Hong Kong'da yaptığı araştırmaya göre; Afrikalı ve Asyalılar, yaşlılara çocuklarının bakmasını faydalı bulurken, Amerikalı ve İrlandalılar yaşlılıkta yakın aile ve akraba ilişkilerinin problem oluşturabileceğini düşünmektedir (Güven ve Şener, 2010: 183-184).

Aile toplumumuzda yaşlılar için temel duygusal, psikolojik ve sosyal destek sistemidir. Fakat akranelar gibi aile dışı destek sistemleri de bulunmaktadır. Yaşlılar için huzurlu aile ortamı hep tercih edilse de, gerçekte yalnız yaşayan yaşlılar da vardır. Sosyal destek hem yalnız yaşayan yaşlılar hem huzurevinde yaşayan yaşlılar için önemlidir. Yaşlı kişi ile oda arkadaşları arasında da duygusal destek görülebilir (İlgar, 2008: 71-83). Toplumumuzda yalnız yaşayan yaşlıların oranı epey yüksektir. 2013 TÜİK, 2011 Nüfus ve Konut Araştırması verilerine göre, 2011’de Türkiye’de tek kişilik haneler %11.7’dir ve bunların %42.2’si 65+ yaşta kişilerden oluşmaktadır (Aydemir, 2014: 5).

Toplumumuzda yaşlı bakımı genelde topluluk içinde gerçekleşir. Kurum bakımı yerine aile üyeleriyle birlikte veya yalnız yaşama tercih edilmektedir. Fakat yaşlılarımız aşırı yardımdan da hoşlanmamakta ve çocuklarına yük olmak istemediklerini belirtmektedir. Kısacası yardım etmek yaşam memnuniyetini artırır ancak yardım almak geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle alakalıdır denebilir. Çünkü özellikle yaşlı erkekler yardım almak istememektedir (Öztop, vd. 2009: 958-966).

Sosyal ilişkilerin gerçekleşmesi için sosyal ortam, karşılıklı ve yüzyüze iletişim gerekir. *Sosyal aktiflik de başarılı yaşlanma* göstergesi sayılır. Hobiler ve sosyal etkinlikler, gönüllü çalışmalar ve toplumsal sorumluluk projeleri bunlardan bazılarıdır. Sosyal ilişkilerin canlı tutulması genelde yaşlının yaşam kalitesini arttırmaktadır. Çünkü arkadaş gruplarındaki ilişkiler, birbirini anlama ve uzlaşma kültürü önemlidir (Baran, 2011: 1-5).

Aslında sosyal ilişki ağını insan kendisi oluşturur ve ilişki kuracağı kişileri kendisi belirler. Ancak toplum da bunda etkilidir çünkü toplumsal rolüne uymayan yaşlı kişi dışlanabilir. Günümüzde *yaşlılığın tekillleşmesinin* uzun vadeli etkileri olabilir. Bu nedenle yalnız yaşayan yaşlıların, yaşlanma sürecindeki gençlerin ve orta yaştakilerin sosyal ilişkilerini geliştirici düzenlemeler yapılması önerilmektedir (Tufan, 2003: 192-193, 244-246; 2007: 159; 2010: 74-75).

Günlük yaşamda kişisel ilişkiler önemlidir. Çünkü kişisel ağ insanlara toplumsal kimlik ve saygınlık sağlar, yaşam memnuniyetini artırır. Yaşlının kişisel katılımı sosyal bütünleşmeyi ve paylaşımı artırır, pratik ve duygusal destek sağlar. Sosyal arkadaşlıklar ve başkalarını ziyaret etme de yaşlı kişiye sosyal destek sağlamaktadır. Ancak yaşlının yakın akrabaları, arkadaşları ve komşuları ile ilişkilerinde denge sağlanması ve farklılıklara hoşgörülle yaklaşılması önemlidir (Kalınkara, 2011: 158-162, 170-172).

Yaşlının kişisel özellikleri de sosyal ilişkilerini ve iletişimi etkiler; yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum, medeni durum, vb. bunlar arasındadır. Özellikle üst sosyoekonomik gruptaki yaşlıların sosyal etkinliklere katılımının yüksek olduğu belirtilmektedir. Aslında yaşlının hem aile ilişkileri hem arkadaşlarıyla ve kendinden küçüklerle ilişkileri yani çeşitli yaştakilerle arkadaşlık ve dostluk kurması önemlidir (İlgar, 2008: 71-83).

Yaşlılar çocuklarını, anne babalarını, akrabalarını, arkadaşlarını ziyaret etmekte ve onların da ziyaret etmesini beklemektedir. 2015'te İstanbul'da yapılan bir araştırmaya göre, yaşlılar çocuklarının ve torunlarının ziyaretini veya telefonunu beklemekte; yaşlı kadınlar komşuluk ilişkilerini ve yaşlı erkekler de arkadaş ilişkilerini önemsemektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 240-245, 267-281; Şentürk, 2015c: 299-300, 308-309, 329). Yaşlılarımız aile, akraba, arkadaş ve komşuları ile ilişkilerinden genelde memnun görünmektedir. Çünkü 2013 TUIK'na göre, Türkiye'de 65+ yaşta kişilerin akraba ilişkilerinden memnuniyeti %80.9, arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnuniyeti %83.7 ve komşularıyla ilişkilerinden memnuniyeti %82'dir (Aydemir, 2014: 85-87).

Genellikle çocukların evden ayrılıp kendi yuvalarını kurmasıyla sosyal ilişkiler değişmektedir. Günümüzde üç kuşağın birlikte yaşadığı aileler azalmaktadır. Eşler arasındaki ilişki uyumlu ise ebeveyn çocuk ilişkisine duyulan istek daha azdır. Aile dışı sosyal ilişkiler iyi ise yalnızlık duygusu daha azdır (Tufan, 2003: 192-193, 244-246; 2007: 159; 2010: 74-75). Yaşlının ve ailenin birbirini benimsemesi, desteklemesi ve yeni yaşam alanları bulunması önemlidir. *Psikososyal Yaklaşım* ve emeklilik sonrası destek buna örnek gösterilebilir. Öte yandan bazen duygusal travma gibi kişinin kendi iradesiyle, bazen de bakımevinde kalma gibi iradesi dışında yaşlının toplumla bağı kopar. Yine de yaşlının toplumla iletişimi artırılır ve ilişkileri iyileştirilirse yaşam memnuniyeti artar.

Fakat yaşlılarla ilgili toplumsal sorunlar da bilinmektedir, bazen sosyal uyumsuzluklarla karşılaşılabilir. Hatta yaşlının sosyal rehabilitasyon ihtiyacı da olabilir, yaşlının köşesine çekilip anıları günlük yaşamın yerine koyarak yaşaması buna örnektir. Bu durumda yaşlı kişi ve çevresi, yaşlının yakınları bütün olarak ele alınır. Yaşlının sosyal ortamlara girmesi sağlanır, yaşama bağlılığı ve yaşam kalitesi artırılır. Sosyal destek ve sosyal rehabilitasyon çalışmaları yapılabilir, konferans ve geziler düzenlenebilir (Karan, 2007: 28-29).

Maddi ve manevi sıkıntı durumunda yaşlıların desteğe ihtiyacı olabilir. Toplumumuzda genelde yaşlının kendi sorunlarını çocuklarıyla paylaşması beklense de, bu durumun pek gerçekleşmediği anlaşılmaktadır, duygusal paylaşım azlığı dikkat çekmektedir. Yaşlıların çocuklarından pek maddi destek beklemedikleri ve almadıkları görülmektedir. Hatta bunun yerine bankadan kredi çekmek tercih edilmektedir. Yine yaşlılarımız manevi sıkıntılarını çocuklarıyla değil; komşuları, akrabaları ve arkadaşları ile paylaşmaktadır.

Bazen de yaşlılar çocuklarının ve torunlarının ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Öyle ki torunların yaşlı kişiyi hayata bağladığı görülmektedir. Yaşlı kişi bazen torununa tavsiyelerde bulunmakta, bazen de torununun eğitim masraflarını karşılamakta veya harçlık vermektedir. Yaşlıların genelde ekonomi, sağlık, ulaşım ve mekan düzenlemeleri konusunda sorunları ve beklentileri bulunmaktadır. Bu konuda mahallede yaşlıların bir araya gelebileceği mekanlar, bahçeli evler veya evde yaşlıya özel odalar olması, bölgede kültür merkezi veya yaşlı merkezi bulunması gibi öneriler gündemdedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 240-245, 267-281; Şentürk, 2015c: 299-300, 308-309, 329).

Sosyal ilişkiler insanın davranışlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Duygusal bağlılığın ve sosyal bağların olmaması, sosyal ilişkilerin azalması ise yalnızlığı arttırmaktadır. Sosyal destek yetersizliği ve yalnızlık insanın mutluluğunu ve iyilik halini etkilemekte, psikososyal strese neden olmaktadır. *Yaşlılıkta yalnızlık* ise yaygın bir durumdur. Kişiler arası yakın ilişkiler yaşam memnuniyetini de etkiler. Özellikle arkadaş ve akran grubu dostluğunun yaşlının yaşam memnuniyetini arttırdığı görülmektedir. Huzurevindeki yaşlıların iletişim kurdukları kişiler ise genelde sağlık personeli ve oda arkadaşları ile sınırlıdır. Kısacası yaşlılık döneminde sosyal ilişkilerin canlı tutulması yaşlının yalnızlık hissetmemesi ve sosyal ihtiyaçların karşılanması açısından önemlidir (Kahraman, vd. 2011: 2-5, 12).

3.5.3.3. Yaşlılara Yönelik Sosyal Dışlama ve Sosyal Bütünleşme

Sosyal dışlanma toplumsal işlevlerin dışında bırakılma ve zarar görmedir, yurttaşlık haklarından yoksunluk buna örnek gösterilebilir. Aslında gelir kaybı veya suçluluk gibi nedenlerle ortaya çıkan sosyal dışlanma bireylerin ve grupların yaşadıkları topluma tam katılımını engellemektedir. *Sosyal bütünleşme* topluma katılmak ve toplumun bir parçası olmaktır. Toplumda madde bağımlıları ve suçlular gibi sosyal

dışlanmaya maruz kalanlar olabilir. Yaşlıların toplumdan dışlanma sebepleri ise çok çeşitlidir. 2006'da hazırlanan 1. Türkiye Gerontoloji Atlası Raporu'na göre, yaşlıların sosyal güvenliğinin olmaması, yoksulluk ve bakıma muhtaçlık sosyal dışlanma nedenidir. Özellikle *çok yaşlılar ve engelli yaşlılar* sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadır (Tufan, 2003: 195-199; 2007: 11, 14; 2010: 76-79, 93; 2010a: 8-9).

Modern toplumda sosyal eşitsizlik ve dezavantajlar üreten toplumsal tabakalaşma ve sosyal dışlama görülebilir. *Yaşlıların dışlanması*, gençlik yaşlılık ve zenginlik yoksulluk ayrımı gibi durumlar bunlardan bazılarıdır. Üstelik zengin yaşlılar da dahil, tüm yaşlılar toplumda *yaş ayrımcılığına* maruz kalabilirler. Öte yandan ekonomik avantajlar, toplumsal hiyerarşi ve statü gibi bazı toplumsal bölünmeler de kuşaklar boyu sürmektedir (Bilton ve Bonnett, 2008: 68-69, 80-92).

Özellikle dezavantajlı gruplarda sosyal dışlanma belirginleşebilir. Yaşlanmaya bağlı sosyal dışlanma ise yaşla, dezavantajlarla, toplumla veya yaş ayrımcılığıyla alakalı olabilir. Bu konuda yaşlıların sosyalliğinde azalma, düşük gelir ve sınırlı sosyal hizmetler, toplumda ilgi ve dostlukta azalma, yaşlıların rol ve statü kaybı gibi örnekler verilebilir. Sosyal dışlanmada yaşlı kişi üretim, tüketim ve tasarruf etkinliklerinden, sosyal etkinliklerden uzaklaşmaktadır. Ayrıca sosyal ilişkilerden dışlanma da görülebilir. Bu durumda aile ve komşuluk ilişkileri azalabilir (Gökçearslan ve Dölek, 2006: 396-399).

Öte yandan kültürümüzde sosyal bütünleşmeyi, sosyal dayanışmayı ve sosyal güvenliği destekleyen kurumlar varlığını sürdürmüştür. Dul ve kimsesiz yaşlılara yardım amaçlı vakıflar bulunmaktadır (C. Doğan, 2007: 43-45). Din kurumunun sosyal bütünleşmeyi ve dayanışmayı teşvik edici, toplumsal kontrol sağlayıcı işlevleri bilinmektedir. E. Durkheim, T. Parsons ve R. Bellah'ın vurguladığı *Bütünleşme teorileri* bunlardan bazılarıdır. Ancak dini değerlerin sosyal bütünleşmeyi artırıcı etkisi her zaman gerçekleşmez. Bazen değer çatışması veya dinin sosyal bütünlüğü bozucu etkisi de görülebilir (Aydınalp, 2012: 98-102, 112; Günay, 2006: 222-231, 294).

Yaşlılıkta *yalnızlaşma ve toplumdan dışlanma* çağımızın önemli sorunlarından. Kuzey Avrupa'da yaşlıların %5-15'i, Yunanistan'da ise %36'sı kendini yalnız ve toplumdan soyutlanmış hissetmektedir. Ayrıca AB 2002 Sosyal Güvenlik ve Sosyal Entegrasyon Raporu'na göre sosyal dışlanma ve sosyal bütünleşme açısından, düşük gelir durumu ve engellilik gibi nedenlerle, yaşlılık risk faktörü sayılmaktadır (Tufan, 2003: 195-199; 2007: 11, 14; 2010: 76-79, 93, 101-103). Yaşlılarda sosyal

dışlanma riski toplumsal, kültürel ve bölgesel olarak değişir; AB ülkeleri ve Japonya farkı dikkat çekicidir. AB üyesi ülkelerde yaşlıların hem sosyal korunma hakkı hem sosyal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkı bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşlılara yönelik hizmet ve kolaylıklar, istihdam, konut ve eğitim imkanları vardır.

Modern toplumda sosyal dışlanmayı arttıran *sosyal faktörler; farklılaşma, rasyonelleşme, bireyselleşme ve küreselleşmedir* (Örneğin kurum bakımı, kurallar ve planlı yaşam, bireysel yaşam biçimi ve dünya sosyal sistemi). Bu toplumsal gelişmeler toplumun sosyal yapısını; aile, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerini etkiler. Ayrıca işgücüne katılım, çalışma ortamı ve yaşanan çevrenin değişimi de etkilidir. Büyük kentlerde yaşam ve sosyal etkileşim azlığı da yaşlıları etkilemektedir (Kalınkara, 2011: 173-188).

Kişinin eşinin olmaması ve huzurevinde yaşama da sosyal dışlanmaya neden olabilir; yaşlı kişi güvensizlik ve terk edilmişlik duygusu yaşayabilir. Aslında *sosyal dışlanma* bireyin toplumda kabul edilen bir yerinin olmaması yani sosyal rol eksikliği, *duygusal dışlanma (izolasyon)* da bireyin yaşamında sevgi objesi olmaması yani sosyal ve duygusal ilişki eksikliğidir. Yaşlılıkta yalnızlığın *bireysel ve çevresel nedenleri* olabilir. Sosyal ilişkilere girememe ve utangaçlık; yetersiz sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar bunlardan bazılarıdır (Danış, 2008: 6-8).

Öte yandan sosyal dışlanma her zaman gerçekleşmez çünkü yaşlılar birbirinden farklıdır, sosyal eşitsizlik ve dezavantajlar da kişiye göre değişir. Üstelik yerleşik kültürel kalıplara uymayan çok sayıda yaşlı vardır, özellikle bakımlı yaşlılar dikkat çekicidir. Günümüzde emekliliği de yaş ayrımcılığı sayanlar bulunmaktadır. Bazen de yaşlıları genç kuşaktan ayıran *ortak kuşak kimliği* duygusu gelişir ve toplumsal koşullar bunu destekler. Yaşlılar için tasarlanmış ürünler ve tatil paketleri bu konuda dikkat çekici örneklerdir.

Modern toplumda yaşlılığın yerinin ve anlamının belirsizleşmesi de sosyal dışlanmayı arttırabilir, özellikle *ileri yaşlılıkta dışlanma* görülebilir. Toplumsal yaşlanma araştırmalarında yaşlıların -genelde yaşlı kadınların- marjinalleşmesine ve sosyal dışlanma çeşitlerine odaklanılmaktadır. Yaşlı yoksulluğu, toplumsal cinsiyet, beyaz yakalı yaşlılar ve az avantajlı yaşlılar farkı üzerinde durulmaktadır (Bilton ve Bonnett, 2008: 68-69, 80-92).

Bazı ülkelerde yaşlıların sosyal dışlanmasını önlemeye ve sosyal çevre oluşturmaya yönelik çalışmalar vardır. AB ülkelerinde yaşlı göçmenlere yönelik

çalışmalar, İngiltere’de sosyal dışlanmaya maruz kalan yaşlılara yönelik etkinlikler, Avusturya’da dezavantajlı yaşlılara yönelik hizmetler, Türkiye’den gelen göçmen kadınlara spor ve beslenme kursları, vb. bunlardan bazılarıdır (Ceylan, vd. 2015: 95-96).

Sosyal dışlanmada *kişisel faktörler* ise önemli yaşam olayları, kişisel geçmiş, sağlık sorunları, problemlerle başetme kapasitesi ve sosyal yeterlidir. Boşanma ve işsizlik, engellilik, yaşam koşulları ve gelir durumu, stres ve sosyal ilişkiler buna örnek gösterilebilir. Sosyal dışlanma kişisel refahı ve toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla sonuçta marjinalleşme, kurumsal dışlanma, uyum ve dayanışma eksikliği görülebilir (Kalkınkara, 2011: 173-188).

Modern toplumda *bireyselleşme* süreci genç ve yaşlı kuşakların ayrı evlerde oturmasına yol açmıştır. Günümüzde Almanya’da yaşlıların %90’ının çocuklarından ayrı yaşadığı belirtilmektedir. Toplumumuzda da benzer gelişmeler görülmektedir. Ancak ayrı evde otursalar da, yaşlıların kendilerini pek yalnız hissetmedikleri de söylenmektedir. Çünkü bu durumda yaşlıların *sosyal ilişki ağı* önem kazanmaktadır. Yani arkadaşlar ve komşular, karşılıklı ziyaretler ön plana çıkmaktadır. Genç ve yaşlı aile üyeleri arasında karşılıklı maddi destek ve hizmet alışverişi de sürer. Toplumumuzdaki büyükanneler ise Avrupa’dakilerden farklıdır. Genç yaşta büyükanne olan ve ekonomik özgürlüğü kısıtlı kadınlar buna örnek gösterilebilir (Tufan, 2003: 195-199; 2007: 11, 14; 2010: 76-79, 93).

Günümüzde toplumumuzda kentteki yaşlılar ailenin diğer üyeleriyle birlikte aynı evde değil, çocuklarına yakın ancak kendi evlerinde yalnız yaşamayı tercih etmektedir. Bu konuda yaşlının bağımsız hayat sürme isteği, manevi ihtiyaçları, vb. de etkilidir. Yaş ilerledikçe toplumdan *dışlanma, yalnızlık ve yabancılaşma* duyguları artabilir. Çünkü ileri yaşlarda güven azlığı, duygusal ve sosyal yalnızlık görülebilir.

Yaşlılıkta *sosyal uyum* ise eğitim, meslek, gelir, sağlık durumu ve sosyal katılım gibi çok çeşitli etkenlere göre değişmektedir. Çünkü toplumsal hayata katılım kişinin sosyalliği ve bireysel özellikleri ile de ilgilidir. Bazı kişilerin benmerkezci düşünmesi buna örnektir. Bazı ülkelerde yaşlı yetişkinler için üniversitelerde öğretim programları ve çeşitli kurumlarda kurslar bulunmakta, yaşlılar derslere ve spor etkinliklerine katılabilmektedir. Ayrıca insan ilişkilerini düzeltici ve sosyal ilişkileri arttırıcı eğitimler verilebilir (İlgar, 2008: 73-82).

Yaşlıların hayır kurumlarına, gönüllü hizmet ve dernek çalışmalarına katılması toplumsal entegrasyonu arttırabilir. Yaşlı yoksulluğunun ve bakıma muhtaçlığın

azaltılması yönünde çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda *Bakım sigortası modeli*, sosyal bakım sigortası ve bakım parası, bakım hizmetleri gibi öneriler gündeme gelmektedir (Abduşoğlu, 2012: 87; Tufan, 2003: 195-199; 2007: 11, 14; 2010: 76-79, 93, 101-103; 2010a: 9).

3.6. YAŞLILIK VE SİYASET

Tezimizde yaşlılık ve siyaset konusu *otorite, yaşlılık politikası ve yaşlı hizmetleri* açısından ele alınmaktadır. Yaşlı hizmetleri ülkemizde yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yaşlı hizmetlerinin ve yaşlılık politikalarının geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşlılarımızın siyasal katılımına ve siyasal tercihlerine ise araştırmamızda kısaca değinilmektedir.

3.6.1. Modern Toplumda Siyaset, Din ve Yaşlılar

Otorite kavramı çeşitli anlamlarda kullanılır. U. Beer (1975) toplumda otorite kavramının anlamlarını araştırmış; *insancılığı-bilgeliği ve makamı-iktidar gücünü* temsil edenler ayrımı yapmıştır. Otorite bazen yaşlılık, saygı, sorumluluk, tecrübe, örnek insan ve rehberlik; bazen de hiyerarşi, diktatörlük, para, amirlik ve şiddet gibi anlamları çağrıştırmaktadır. Yani tarihsel süreçte otorite farklı anlamlarda kullanılmıştır. Antik dönem buna örnek gösterilebilir. Eflatun ve Seneca ideal, mantıklı ve bilge yaşlının insancıl yönünü vurgulamaktadır. Oysa Romalı bir vatandaş için bu kavram günlük yaşamdaki otorite anlamına gelmektedir. Aristoteles ise yaşlılar hakkında karamsardır, yaşlıları kavgacı ve hırçın bulmaktadır (Tufan, 2002: 177-184; Kaygusuz, 2008: 216).

R. Sennett'e göre (1990), *otorite* yetişkin insan rollerindedir, insanın kendine hakim olmasını ve özgüveni gösterir. Gerçek otorite baskı ve şiddete karşıdır çünkü insanın bağımsızlık hakkına saygı gösterilir. Otoritesini kanıtlamış kişi, başkalarının kendisine uymasını sağlayan doğal güce sahiptir ve insanları yönlendirir. Oysa örneğin Antik Roma'da aile reisine verilen sınırsız haklar aile üyeleri arasında çatışma, kıskançlık, kin ve nefrete yol açmaktadır (Tufan, 2002: 182-190).

Aslında bütün toplumlarda yaş grupları ve bunlara göre belirlenen statüler bulunmaktadır. Çocuklar tüm toplumlarda sevilir ancak statüleri yüksek değildir, gençlerin ve orta yaştakilerin statüleri de yaşları nedeniyle yükselmez. Yaşlılar ise bilgi ve deneyim birikimi nedeniyle statü kazanır ve hürmet görürler. Yaşlanma bireysel olsa da, her toplumun kendine özgü kültürü ve değerleri, yaşlıya verdiği yeri ve değeri belirler.

Tarımla uğraşan geleneksel toplumda *yaşlılar* ailenin otoritesi konumundadır; ekonomik, politik, dini ve sosyal her konuda karar verirler. Geniş aile güç anlamına gelir ve bu gücün temsilcisi de *yaşlı erkektir*. Geleneksel toplumda gençlerin yaşlılara saygı göstermesi beklenmektedir. Hatta köy toplumunda 'büyüğünü küçüğünü bilmek' önemsenir. Toplumumuzda köylerde yaşlıların ailedeki işlevi ise kişiye göre

değişmektedir. Ailede çocuk bakımı, insan ilişkilerini düzenleme veya dini konularda rehberlik bunlardan bazılarıdır.

Modern toplumda ise çekirdek ailedeki yaşam tarzı farklıdır ve *bireyselleşme* görülür. Yaşlı otoritesinin, tecrübe ve geleneğin yerine bilimsel bilgi geçmiştir. Yani modernleşme yaşlanmayı sağlasa da, sorunlar bitmemiştir (A. Canatan, 2012: 363-364; Konak ve Çiğdem, 2005: 35-37). 2014 Kalkınma Bakanlığı Raporu'na göre, toplumumuzda yaşlının ailedeki ve toplumdaki statüsünün azaldığı, özellikle ileri yaşlılıkta otorite rolünün kaybedildiği belirtilmektedir (Ceylan vd. 2015: 65).

Yaşlanan kişi çevresinde otoritesi kalmadığını ve sözlerine kulak asılmadığını düşünebilir. Endüstrileşmiş ülkelerde yaşlılar genç kuşaklara karşı sayısal üstünlüklerini kullanabilir, çeşitli organizasyonlarda çıkarlarını ve demokratik haklarını savunurlar. Bunu genç kuşaklara haksızlık sayanlar da vardır. Çünkü genç kuşak ve yaşlı kuşak arasında otoriterlik mücadelesi olabilir. Günümüzde sosyal, ekonomik ve teknolojik güç gençliğin elindedir. Siyasal alanda da *Gençleşme Akımından* bahsedilse de, siyaset hala yaşlılar tarafından yürütülmektedir. Hatta gelecekte insan ömrünün giderek uzamasının ve otoritenin yaşlıların eline geçmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir (Tufan, 2003: 59-79; 2007b: 20, 42, 100-123).

Toplumlarda *dini otorite* ve diğer otorite şekilleri iç içedir. Dini, ekonomik ve siyasal otorite bir arada bulunabilir. Dini otorite ve dini lider güce ve yetkiye sahiptir, kültürel açıdan da önemsenir. Evlilik onayı, aile ahlakı, din ve ekonomi ilişkisi bunlardan bazılarıdır. Modernleşme sürecinde dini metinlerin yeniden yorumlanması gibi *yeniden yapılanma ve uzmanlaşma* dini otoriteyi de etkileyebilir. Genelde dini otorite uzmana veya potansiyel karizmatik kişiye bırakılır (Borg, 2012: 325-335). Aslında toplumsal ve dini açıdan otoritenin toplumda benimsendiği anlaşılmaktadır. Gönüllü çalışmalar yapılmakta; yerel, ulusal ve uluslar arası ilişki ağları bulunmaktadır. Dini gelenek ve topluluklarda da *merkezi otorite veya yaygın otorite* görülebilir (Örneğin ABD'de Protestanlarda *gevşek otorite* sistemi. Ammerman, 2012: 413-417).

U. Beer'e göre (1975), Alfred Weber otoriteyi *makam, uzman ve kişilik otoritesi* şeklinde sınıflandırmaktadır. İnsanın makamıyla, eğitim ve uzmanlaşmayla elde ettiği otorite önemli olsa da; gerçek otorite *kişisel otoritedir*. Bazı kişisel özelliklerin kitleleri harekete geçirdiği bilinmektedir. Bu durumda makam ve uzmanlık otoriteleri, kişisel otorite etrafında toplanmaktadır.

Modern toplumda yaşlının toplumsal değerinin ve statüsünün azaldığı vurgulanır. Günümüzde yaşlı insanın makam ve uzmanlık otoritesi pek kalmamıştır denebilir, zaten çocuklar kendi ailelerini kurmaktadır. Artık emeklilik vakti gelenler iş hayatını ve uzmanlık otoritesini genç kuşaklara bırakmak zorundadır. Eskiden mesleki bilgi ve tecrübeyi yaşlılar gençlere aktarıırken, günümüzde bu durum tersine dönmüştür denebilir çünkü dedeler torunlardan bilgi almaktadır.

Yaşlı otoritesi *kişisel, işlevsel (profesyonel) ve kurumsal otorite* açısından da ele alınabilir. *Yaşlının kişisel otoritesi* çeşitli etkenlere göre değişir; yaş, cinsiyet, fiziksel ve zihinsel yetenekler, vb. özellikler önemlidir. Bu nedenle yaşlılık döneminde kişisel otorite önerilse de, gençlik ve orta yaşlılık döneminde otoritesi olmayanın, yaşlanınca bunu elde etmesi pek mümkün değildir.

Profesyonel otorite uzman bilgisine dayanır. Bu nedenle alanında eğitimli uzman yaşlıların gençler açısından rekabet oluşturması mümkündür. Fakat gençlerin uzman yönetici yaşlılara güvenmediği ve yaşlıların eğitimini yetersiz gördüğü vurgulanmaktadır. Ayrıca bazıları yaşlıların tecrübesine artık ihtiyaç kalmadığını düşünmektedir. *Kurumsal otorite* insanın konumuyla ve kurumla alakalıdır. Yaşlı kişinin bir kurumda yöneticilik yapması buna örnektir. Fakat gençler yaşlıların kurumsal otoritesinden pek hoşlanmayabilirler. Bazı gençler yaşlıların etik değerleri pek önemsemediklerini düşünmekte ve yaşlı yöneticileri başarısız bulmaktadır. Ayrıca günümüzde *genç dinamik yönetici* vurgusu yapılmaktadır.

L. Rosenmayr'e göre (1983), farklı kültürler modernleşme sürecini farklı şekillerde geçirmektedir. Avrupa ve Türkiye modernleşmesi birbirinden farklıdır. Dolayısıyla yaşlının ille de toplumdaki konumunu yitirmesi gerekmez. Endüstrileşmiş ülkelerde yaşlıların sorunları çözülsede, itibar kaybı olabilir. Aslında gelenekler de insanlar üzerinde otorite kurar hatta *gelenek otoritesi* zamanla *bürokratik otoriteye* dönüşebilir.

Yaşlılık ile toplumsal ve siyasal gelişmeler karşılıklı etkileşim içindedir. Günümüzde siyasal ve ideolojik açıdan yaşlılık koşulları değişmekte, yaşlıların sayısı ve siyasal güçleri artmaktadır. Modern toplumda yaşlıların sorunları ise çeşitli şekillerde gündeme getirilmekte, yaşlı lobileri ve temsilcilikleri kurulmaktadır. Ayrıca ekonomik ve sosyal güvenlik, toplumsal yaşlanma, yaşlı bakımı, yaşam kalitesi, yaşlılık kültürü ve

gençlik kültürü, çocukluk ve yaşlılık, yaşlının rol kaybı ve rol artışı gibi konular gündemdedir (Tufan, 2003: 59-92, 104-119, 147-152; 2007b: 20, 42, 65, 100-123).

Modernleşme sürecindeki toplumsal değişimler yaşam tarzını da değiştirmiştir, sanayileşme ve kentleşme buna örnektir. Aslında sosyal çevre ve sosyopolitik ortam insanların siyasal ve dini kimliğini etkilemektedir. *Siyasal tutumlar* toplumsallaşma sürecinde edinilir. Aile, akran ve arkadaş grubu, eğitim, din, kültür, kitle iletişim, siyasal sistem ve partiler siyasal toplumsallaşmada etkili olabilir. Siyasal parti tercihleri de çeşitli etkenlere göre değişmektedir. Bu konuda genç ve yaşlı seçmenler, cinsiyet, yaş, sosyal statü, bölge, din ve milliyet gibi etkenler sıralanabilir.

Tarihsel süreçte sağ sol ayrımı gibi siyasal farklılaşmalar görülmektedir. Yaş ile parti tutma ve siyasal farklılaşma arasındaki ilişkiler değişebilir. Genç seçmenlerin ve yaşlı seçmenlerin siyasal tercihlerinin zamana ve ülkeye göre de değiştiği belirtilmektedir (Ş. Doğan, 2010: 118-125). Yine de yaşlıların karar süreçlerine katılımı ve temsili önemlidir. Bu nedenle siyasi partilerde Gençlik kolları gibi Yaşlılık kolları oluşturulabilir. Ayrıca çalışmak isteyen yaşlılara istihdam imkanı sağlanabilir. 2004'te Yaşlılar koordinasyon merkezleri kurulmuştur; yaşlılara yönelik kültürel ve sosyal etkinlikler, sağlık ve danışmanlık hizmetleri de planlanmaktadır (Hotar, 2012: 22-24; Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-30, 38, 41, 85-91, 107).

Öte yandan *siyaset ve din* ilişkisi aslında tarih boyunca gündemde kalmıştır. Modern toplumda da siyasi liderlerin dini kurumlarla ilişkisi olabilir (Örneğin George W. Bush ve Evangelist Hristiyanlar). Hatta bazen din politikayı etkiler; liderlik ve karar verme araştırmaları bunu göstermektedir. Politikanın dini etkilemesi de mümkündür. Siyasi etkinlikler, siyasal liderlerin din dili kullanması; arabuluculuk, barış ve sosyal yardım çalışmaları buna örnek verilebilir (Donahue ve Nielsen, 2013: 557-563).

İnsanların dini ve siyasi tercihleri birbirini etkileyebilir; ki Avrupa'da dine mensup olma ve parti seçimi ilişkisi araştırmalarstermektedir. Yine ulusal ve uluslar arası ilişkilerde de dinin veya dini organizasyonların etkisi görülmektedir. Özellikle ABD'de iç siyaset ve dini organizasyonlar ilişkisi veya uluslar arası ilişkilerde din etkisi bilinmektedir. Toplumumuzda da seçmenlerin dini tercihlerinin parti tercihlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Özellikle seçilecek adayın kimlik yapısının ve genel dindarlık durumunun önemsendiği belirtilmektedir. Yani modern toplumda da din, bireysel ve toplumsal yaşamda, siyasette ve diğer toplumsal kurumlarda yerini korumaktadır. Öyle ki

bir taraftan siyasi hedefler ve din ilişkisi; diğer taraftan küreselleşme, din ve siyaset ilişkisi sürmektedir denebilir (Eren, 2012: 626-629).

M. Perlmutter ve E. Hall'e göre (1992), 'yaşlandıkça insanların daha tutucu oldukları' görüşü yaygındır. Oysa tutuculuk eğilimi eğitim durumu, yetişme koşulları ve çıkarlar gibi bazı etkenlere göre değişir. Aslında bütün yaş grupları toplumdaki liberal veya muhafazakar gibi genel eğilimlere uyarlar. Üstelik aynı yaş grubundaki siyasi eğilim farkı, değişik yaş gruplarından daha fazla olabilir. Siyasi etkinliklere katılım da kişiye veya ülkeye göre değişir. Öyle ki 1990'da ABD'de genç yetişkinlerin siyasi etkinliklere katılımı diğer yaş gruplarından daha azdır.

Öte yandan siyasi katılım *ileri yaşlarda* da sürmekte ve 70-95 yaş arası buna örnek gösterilmektedir. Çünkü insan yaşlandıkça, siyasete ilgisi artabilir veya azalabilir; 75 yaşta oy verme eğiliminde artış veya yine 75-80+ yaşta siyasete ilgide azalma görülebilir. Oy verme davranışı ise cinsiyet, eğitim durumu ve evli olma gibi çok çeşitli etkenlerle alakalıdır. Dünyada *yaş siyaseti* henüz yaygın değildir ve yaşlıları destekleyen kuruluşların sayısı da azdır.

Ancak *yaşlıların sayısının artması* ve seçmenin demografik yapısındaki değişim siyaseti etkileyebilir. Dolayısıyla siyasi partiler yaşlıları daha çok önemseyebilir ve politikaların şekillenmesinde yaşlıların rolü artabilir. Bu durumda gençlerin aleyhine politik kararlar alınabileceği ve kuşaklar arası çatışmanın artabileceği belirtilmekte, ailenin öneminin azalması buna örnek gösterilmektedir. Yaş siyasetinin yaşlılarla gençleri karşı karşıya getirmemesi için kuşaklar arası eşitlik önerilmektedir. *Kuşaklar arası eşitlik* ulusal kaynakların yaş gruplarına adaletli şekilde dağıtılmasıdır. Böylece bütün toplumsal düzenlemeler yaşa değil, ihtiyaçlara göre yapılır (Onur, 2011: 351-353; Tufan, 2002: 121, 177-181).

3.6.2. Modern Toplumda Yaşlılık Politikası ve Yaşlı Hizmetleri

Yaşlılık politikaları Avrupa'da 1980'lerden itibaren gündeme gelmiştir, sosyal ve ekonomik politikalarla birlikte ele alınır. AB ekonomi politikası bunlardan biridir. Ülkemizde ise yaşlılıkla ilgili yeni yeni adımlar atılmaktadır denebilir, 2007 Emeklilik Yasası çıkarılmıştır. *Yaşlı hizmetleri* genelde yaşlı insanlara yönelik çalışmalardır. Bu çalışmalarda yaşlılığa hazırlanma, yaşlının topluma katılımı ve sosyal ilişkiler önemsenir. Bu hizmetlerde yaşlı sorunları yaşlılarda yalnızlık, bakım ve destek gereksinimi gibi tüm

yönlerden ele alınmaya çalışılmaktadır (Danış, 2008: 1; Tufan, 2007: 26-30, 55-64, 79-80, 92-98, 123-129, 149-161; 2007d: 1-4; 2010: 102-103).

Modern toplumda yaşlılığa bakış pek olumlu değildir. Hatta yaşının toplumsal yaşamdan dışlanması ve yaş ayrımcılığı görülebilir. Ancak yaşlılıkla ilgili sosyal politikalarda ve yaşlılık politikalarında yaşlıların toplumsal entegrasyonu ve yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmektedir (Gökyay, 2005: 124-126; Kumtepe ve Akay, 2012: 77-78). Yaşam süresinin uzaması ve emeklilik ödemeleri, ailenin yapısal ve işlevsel değişimi gibi toplumumuzdaki demografik ve sosyoekonomik değişimler de yaşlılara yönelik sosyal politikaların ve yaşlı hizmetlerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yaşlılarımızın hem ailelerinden hem belediyelerden ve devletten beklentileri bulunmaktadır (Ceylan, vd. 2015: 61-81, 105-106; Şentürk, 2015c: 325-327, 339).

Tarihsel açıdan kültür ve geleneklerimizde yaşlıların korunması esastır, *yaşlı hizmetleri* uygulamalarına rastlanır. Cumhuriyet öncesinde de sonrasında da yaşlılara yönelik hizmetler bulunmaktadır. Günümüzdeki yaşlılık politikası ve yaşlı hizmetleri ise *sosyal güvenlik hizmeti ve sosyal hizmetler* şeklindedir. Sosyal sigorta ve emekli aylığı, sosyal yardımlar ve kurum bakımı bunlardan bazılarıdır (Örneğin 1963-2013 arası Beş yıllık kalkınma planları; yaşlılık hizmetleri, yaşlı koruması ve bakımı. 1977'den itibaren 65+ yaşta muhtaç, güçsüz ve kimsesizlere aylık bağlanması. Kalınkara, 2011: 267-273, 304-311; Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-41, 85-91, 107).

Yaşlılık politikalarında *yaşlılık ve yaşlanma süreci*; yaşlanmanın biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları önemsendir. Yaşlanma sürecinin iyileştirilmesi ve yaşam memnuniyetinin artırılması hedeflenmektedir. Yaşının yaşam koşulları ve çevre dikkate alınır. Kamu taşıtlarındaki düzenlemeler ve bariyersiz çevre düzenlemeleri bunlardan bazılarıdır. 2007 Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu'na göre, yaşlılıkta sosyal güvenlik, ekonomik güvence, engellilik, bakıma muhtaçlık ve sosyal dışlanma konuları önceliklidir. Toplumumuzda sosyal güvenlik en az yararlananlar ise *ileri yaşta kişiler* ve kadınlardır. *Hasta, engelli, bakıma muhtaç ve dul yaşlılar* daha dezavantajlıdır. Dolayısıyla günümüzde her çalışanın sigortalı olması, yaşlılara sosyal güvenlik ve asgari düzeyde gelir sağlanması önerilmektedir (Hazer, 2012: 342-346; Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-41, 85-91, 107; Kutsal, 2005: 41-43).

Yaşlılık politikalarında yaşlıların ihtiyaçlarının karşılanması ve gençlerin *toplumsal yaşlanma* fırsatlarından yararlanması hedeflenmektedir. Gençlere mesleki

eğitim verilmesi ve kalifiye eleman yetiştirilmesi de 6nemlidir. Ailede ve toplumda sosyal b6t6nleşme esastır. Yaşlılar açısından b6lgesel eşitsizliklerin giderilmesi beklenmektedir. 6zellikle k6yden kente g66n getirdiği eşitsizlikler, kırsal ve kentsel alan farkı dikkat çekicidir. Ayrıca yaşlılara y6nelik bilgilendirme ve d6zenlemelere ihtiyaç vardır. Yaşlılara *psikososyal danışmanlık hizmetleri* verilebilir, emekliliğin ve sigortalı olmanın 6nemi vurgulanabilir. Herkese asgari emeklilik ve sosyal bakım sigortası sağlanabilir. 6te yandan eğitim ve gelir durumunda iyileşme de yaşlıların yaşamını oldukça etkiler. 6nk6 b6ylece bireysel gelişim ve sosyal konumda y6kselme sağlanır, yaşlı kişi daha iyi maddi ve manevi koşullarda yaşayabilir.

Sosyal politikalarda yaşlılık 6ncesi d6nemlerin yaşlılık s6recine etkisi 6nemsenir. Sosyal ilişkiler ve alışkanlıklar bunlardan bazılarıdır. Genelde yaşlılık 6ncesinde ve yaşlılıkta yaşam kalitesinin arttırılması esastır. B6ylece *aktif yaşlanma* da sağlanabilir. Yaşlılara y6nelik danışmanlık ve rehabilitasyon merkezleri, g6nl6k bakım merkezleri, profesyonel bakım ve kısa s6reli bakım hizmetleri sunulabilir. Ayrıca kurumsal bakımda kalite arttırılabilir.

6te yandan *gençlik ve yaşlılık politikaları* birbirinden bağımsız değildir 6nk6 *toplumsal yaşlanma* s6rmektedir. Zaten maddi durum ve sağlık durumu gibi bireysel yaşam s6releri de yaşlılığı etkiler. Bu nedenle gençler yani yaşlanmakta olanlar için de yaşlılık politikaları 6nemlidir. 6rneğin 2006'da T6rkiye'de 130.000 ocuk işçi vardır. Bu politikalar belirlenirken, bakıma muhtaç yaşlıların ve bakım yapanların durumunun da dikkate alınması 6nerilmektedir. Bu durumda yaşlının bağımsızlığının korunması esastır. Ancak bakım yapan aile 6yesine esnek çalışma saatleri ve işyeri g6vencesi gibi d6zenlemeler de yapılabilir (Tufan, 2002: 37-38; 2007: 26-30, 55-85, 92-98, 123-129, 149-161; 2007d: 1-4; 2010a: 9).

D6nyadaki toplumsal yaşlanma modern toplumlarda yaşlılık politikaları geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. 2015'te İtalya, Almanya, Portekiz ve İşve AB 6lkelerinde en yaşlı n6fuslu 6lkelerdir. 2013 BM Raporu'na g6re, yaşlıların yaşam kalitesi en y6ksek 6lke İşve'tir. Genelde emeklilik sistemleri, yaşlılık sigortası, yaşlı aylığı ve emekli aylığı 6lkeye g6re değişmektedir. İtalya, İngiltere, Almanya, Kanada ve T6rkiye buna 6rnek g6sterilebilir.

Geleneksel değerlerin 6nemsendiği toplumlarda da yaşlılık politikaları ve yaşlı hizmetleri geliştirilmektedir. Japonya'da *aktif ve sağlıklı yaşlanma* politikaları

uygulanmaktadır. Özellikle aileye önem verilmekte ve aile merkezli çözüm arayışları sürmektedir. Yine Japonya’da yaşlılara sevgi ve saygı önemsenmekte, yaşlıya öncelikle ailesinin bakması ancak kimsesiz yaşlıya kurum bakımı hizmeti sunulması hedeflenmektedir (Ceylan, vd. 2015: 61-81, 105-106).

Aslında yaşlılık politikaları ve uygulamalar ülkelere göre değişir. Hollanda’da koordinasyon kurulu, Danimarka ve Belçika’da bölgesel ve yerel yönetimler, yaşlılar yasası, Finlandiya’da bakanlıkta çalışma grubu gibi örnekler verilebilir. Avrupa’da sosyal güvenlik ve emeklilik sistemleri de finansmana ve yardım türüne göre değişmektedir. İskandinav ülkelerinde *Evrensel Yardım Modeli*, Hollanda ve İsviçre’de *Halk Sigortası Modeli*, Danimarka’da *Halk Emekliliği Modeli ve Ek Emeklilik* uygulamaları görülmektedir. Ayrıca yasal emeklilik sigortasına ek olarak *bireysel emeklilik* desteklenmektedir. Özellikle İskandinav ülkelerinde yaşlılara üst düzeyde bütçe ayrılmakta ve gerekli finansman da vergi ve primlerle sağlanmaktadır.

Bazı ülkelerde bakıma muhtaçlık durumunda sosyal bakım güvencesi ve bakım sigortası vardır. Batı toplumlarında bakım vergisi alınmaktadır. Hollanda’da *Primli Model*, Avusturya’da *Primsiz Model*, Almanya’da *Karma Model* yani primli ve primsiz model birlikte uygulanmaktadır. Benzer şekilde Türkiye’ye özgü bir model geliştirilebilir; sigortasızlara asgari emeklilik hakkı sağlanabilir ve çalışan herkes sigortalı yapılabilir (Devran, 2007: 27; Seyyar, 2005: 5-13; Tufan, 2007: 63-71, 79-80, 92-98, 149-161; 2007d: 1-4; 2010a: 9).

Sosyal bakım alanında, çeşitli bakım modelleri ve standartları araştırılmaktadır. Almanya’da temel ve koruyucu bakım hizmetleri uygulaması buna örnektir. Ayrıca sosyal bakım elemanları yetiştirilmektedir; sosyal bakım ve yaşlı bakım uzmanı, özel eğitim uzmanı, uzman hasta bakıcı ve hemşire, uzman aile bakıcısı ve manevi terapist, vb. kişiler bu alanda yaşlılarla çalışmaktadır. Ülkemizde sosyal bakım eğitimi çalışmaları ise başlangıç aşamasındadır. 2005’te Sakarya Ü. Yaşlı Hizmetleri Programı ve 2007’de Ankara Ü. Sosyal Hizmet Bölümü açılmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının da bu çalışmalara katılması beklenmektedir (Özmete, 2012: 15; Seyyar, 2005: 5-13).

Sosyal Bakım Modeli hem resmi hem gayri resmi desteği içermektedir, yaşlının evinde bakılması ancak resmi organizasyonlardan tamamlayıcı destek sağlanması esastır. Dünyadaki son çalışmalarda *Evde Bakım Modeli* tercih edilmektedir (Cankurtaran ve Yeşil, 2012: 252-254; İçli, 2008: 35). *Yaşadığı Ortamda Yaşlıya Hizmet Modeli* de dikkat

çekmektedir. Ülkemizde Ankara Yaşlılar Hizmet Merkezi buna örnek gösterilebilir. Yaşlılara sağlık, evde bakım ve destek hizmetleri; refakat ve danışmanlık hizmetleri verilmesi beklenmektedir (Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-41, 85-91, 107).

Aslında toplumsal yapımıza uygun yaşlılık politikasına ihtiyaç vardır. Genel politikalar ve yaşlılık politikası birlikte ele alınabilir, yaşlılara yardım ve hizmet çalışmaları bir arada yürütülebilir. Ayrıca geriatri uzmanı, sosyal hizmet uzmanı, gerontolog, sosyolog ve psikolog gibi uzmanlardan oluşan genel ve bölgesel kurullar oluşturulabilir. Böylece merkezi ve yerel yönetimler arasında işbirliği de sağlanabilir (Tufan, 2007: 55-70, 79-80, 92-98, 156-161; 2007d: 1-4).

Yaşlı hizmetlerinde kurumların birlikte çalışması önemlidir, sağlık ve hemşirelik hizmetleri bir arada yürütülebilir (Savaş, 2010: 132-135). Yaşlılara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler, evde bakım ve sağlık hizmetleri sunulabilir. Büyükşehir belediyeleri bu konuda görevlendirilebilir. Ülkemizde 2007'de Yaşlanma Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır. Fakat yaşlı hizmetleri hedefleri belirlense de, mevcut çalışmalar çok sınırlıdır. Hayat boyu öğrenme, kuşaklar arası yardımlaşma, sosyal dışlanmayla mücadele, gönüllü çalışmalar, insan hakları ve onurlu yaşama hakkı gibi konular gündeme getirilebilir (Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-41, 85-91, 107).

Sosyal güvenlik sisteminin hedefi sosyal adaleti ve fırsat eşitliğini sağlamak, sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. Sosyal politikalarda bütün yaşlıların sosyal güvenlik kapsamına alınması ve aynı hizmetlerden yararlanması beklenir. Yaşlı kişi hastalık sigortası ödemesi de, diğer sigortalılarla aynı kalitede tıbbi tedavi alabilir. Ancak finansman problemi nedeniyle tüm yaşlılara sosyal güvenlik sağlanamamaktadır. Sosyal giderlerde yaşlılara ayrılan pay ise ülkelere göre değişir, AB ülkelerinde bu pay en yüksektir. Genelde yaşlılık, geride kalan dul ve yetimler, hastalık ve engellilik durumu birlikte ele alınmaktadır.

Toplumumuzda *sosyal güvenliği bulunmayan yaşlılar* arasında kadınlar tüm bölgelerde en fazladır; sonra kronik hastalar, genç yaşlılar ve yaşlılar vardır. Özellikle 60-74 yaş arası buna örnek gösterilebilir. Kadınların çoğu eşleri üzerinden sosyal güvenlik sahibidir. Ayrıca sosyal güvenlik, ekonomik durum ve eğitim düzeyi boşanmaları da etkilemektedir. 2002 DİE'ne göre sosyal güvenliği olmayan yaşlılarda, 10 erkekten 2'si ve 10 kadından 5'i duldur. Yine toplumumuzda sosyal güvenliği olan ve eşinden boşananların %70'i kadındır.

Öte yandan toplumumuzdaki *demografik yaşlanmaya* uygun politikalar geliştirilmesi beklenmektedir. 2007’de Ulusal Yaşlılık Çalıştayı yapılmış ve yaşlılarla ilgili çeşitli konular gündeme getirilmiştir. *Başarılı yaşlanma*, kuşaklar arası ilişkiler; alkol ve ilaç bağımlılığının, şiddetin önlenmesi; sağlık ve ekonomi politikaları, yaşlı hizmetleri ve sosyal hizmetler, rehabilitasyon hizmetleri bu konular arasındadır. Kısacası toplumsal yaşlanmanın sosyal, psikolojik, ekonomik ve tıbbi sonuçlarına uygun çalışmalara ihtiyaç vardır (Tufan, 2007: 55-80, 92-98, 123-129, 149-161; 2007d: 1-4).

Yaşlılık politikalarında *yaşlı refahı* ve yaşam kalitesi arttırılmaya, yaşlı yoksulluğu azaltılmaya çalışılmaktadır, 2007 Yaşlılık Ulusal Eylem Planı buna örnektir. Tıp fakültelerinde geriatri eğitimi verilmesi ve geriatri hastaneleri açılması gibi yaşlılara yönelik *sağlık politikalarına* da ihtiyaç vardır. *Bağımsız, üretken ve başarılı yaşlanma* hedeflenir, genel sağlık durumunun iyileştirilmesi hedeflenir. *Bireysel Çözüm Modeli*, Aile destek projesi gibi öneriler de gündemdedir. Böylece her aileye bir sosyal danışman veya aile toplum hizmeti uzmanı sağlanabilir (Alataş, 2012: 26; G. Bahar, vd. 2009: 85-95; Cankurtaran ve Yeşil, 2012: 252-254; Çiftçi, 2012: 11; Dülger, 2012: 45; Hotar, 2012: 22-24; Kalınkara, 2011: 267-273, 307-311; Özmete, 2012: 15).

Yaşlılık politikası genel sağlık, konut ve ikamet politikalarıyla birlikte de ele alınabilir. Böylece sağlıklı yaşam, hijyen ve bilinçli beslenme, toplum sağlığını koruma hedeflenmektedir. Özellikle kentlerde ve kamu binalarında yaşlılar için düzenlemeler yapılabilir. Ulaşım düzenlemeleri ve yaya yürüme yolları, dinlenme merkezleri bunlardan bazılarıdır. Konut planlamalarında *Evrensel Tasarım Anlayışına* geçilirse, tasarım esnekliği sağlanabilir. Dolayısıyla daha işlevsel, emniyetli ve rahat konutlar yapılabilir. Elektrik, ısıtma ve havalandırma sistemi gibi çeşitli düzenlemelerle ev güvenliği arttırılabilir. Yani yaşlılara uygun yaşam alanlarına ihtiyaç vardır. Ergonomik ve ayarlanabilen eşyaların üretilmesi de yaşlıların hayatını kolaylaştıracaktır (Hazer, 2012: 342-346; Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-41, 85-91, 107; Kutsal, 2005: 41-43; Tufan, 2007: 26-30, 55-64, 79-80, 90-98, 117-129, 149-161; 2007d: 1-4).

Öte yandan, yaşlılık döneminde şiddet veya kaza gibi kasıtlı veya kasıtsız yaralanmalarla karşılaşmaktadır. Oysa güven içinde yaşamak ve yaşlılar için güvenli çevre oluşturmak mümkündür. *Güvenli Toplum Yaklaşımına* uygun politikalar, yaşlıları da kapsayan kaza ve yaralanma koruma programları geliştirilebilir. *Yaşlı Dostu Yaklaşım* sergilenebilir. Böylece güvenli çevre ve trafik düzenlemeleri, işitme ve görme engellilere

yönelik uygulamalar, yaşlı kullanımına uygun kaldırımlar ve yürüyen merdivenler, tekerlekli sandalye yolları ve otobüslerde düzenlemeler yapılabilir. Ev ortamı da yaşlılar için güvenli olursa, ev kazaları ve düşmeler azalabilir. Ayrıca yaşlılara şiddet, ihmal ve istismarın önlenmesi için de yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Çünkü bazı yaşlılarımız ailede veya bakım kurumlarında şiddete maruz kalmaktadır (Özcebe, 2007a: 127-132; 2007b: 133).

3.6.3. Modern Toplumda Yaşlılar ve Manevi Sosyal Hizmetler

Sosyal hizmet yaşlıların sosyal sorunlarını giderme çalışmalarıdır. *Sosyal çalışmacı* da sosyal hizmetleri düzenleyen ve geliştiren kişidir. Bu hizmetlerde yaşlının sosyal çevresindeki her türlü sorun en aza indirilmeye çalışılır. Sosyal sağlık sorunları, yaşlının ailesi ve dostları ile iletişim kopukluğu gibi sorunlar önemsendir. Sosyal bakım, tedavi ve rehabilitasyon çalışmaları yapılır; yaşlının topluma uyum sağlaması hedeflenir.

Yaşlıların sosyal rahatsızlık oluşturan ve sosyal hastalık aşamasına gelen çeşitli sorunları olabilir: *Ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel sorunlar; sağlık, iletişim ve kuşak sorunları*. Bu konuda komşularla ilgili sorunlar, iletişimsizlik ve gençlerle yaşanan sorunlar, bunalıma girme, kültürel uyumsuzluk, parasızlık, doktora gidememe, vb. örnekler verilebilir. Ayrıca yaşlı kişi sevgisizlik, umutsuzluk ve yalnızlık gibi sorunlar da yaşayabilir (Tomanbay, 2007: 1-5). Sosyal hizmet her türlü sosyal destek, rehabilitasyon ve yardımı kapsar. Özellikle *bakıma muhtaç yaşlılar* ve engelliler, maddi ve manevi yoksunluk içindekiler bu hizmetlerden yararlanmaktadır. Doğal afete maruz kalma, sokakta yaşama, madde bağımlılığı ve tutukluluk; ihmal, istismar veya şiddete maruz kalma gibi nedenler bu konuda belirleyicidir (Özdemir, 2012: 193-208).

Rehberlik hizmetlerinde danışanın kendini ifade etmesi, kültürü, ihtiyaçları ve beklentileri önemslenmektedir. *Psikolojik danışmanlıkta* kişinin hedeflerine ulaşmasına, sağlıklı kararlar almasına ve problemlerini çözmesine yardım edilir. *Dini danışmanlıkta* da kişinin dini alanla ilgili problemlerini çözmesine, çevresine uyumuna ve toplumsallaşmasına yardımcı olunur. Ancak danışan ve danışman arasında iyi iletişim ve işbirliği olması önemlidir. Yaşlılık döneminde genelde yaşlılıkla ilgili kayıplar veya yaşlının bir yakınının ölümü gibi bazı kayıplar yaşanır. Sonuçta da dine yönelme veya yetişkinlik dönemindeki davranışları sürdürme eğilimi görülebilir. Böylece yaşlı kişinin hayatı ve dini anlamlandırması netleşmektedir. *İyimser Yaklaşım* buna örnek gösterilebilir (Karaca, 2010: 10-18, 40-41, 47-52, 85).

Dünyada yaşlılara yönelik sosyal hizmet uygulamaları önceleri iyilik yapma çabalarıyla başlamıştır. ABD’de Hayırsever Organizasyonlar Birliği, yoksullara ve yaşlılara ilgi göstermiştir. Daha sonra 1920-1970’lerde profesyonelleşme görülmüş ve 1980-1990’larda da maneviyata ilgi, yaşlılık ve maneviyat araştırmaları artmıştır. Yani yaşlılar açısından maneviyat önemlidir denebilir. Zamanla yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte, maneviyat konuları daha çok önem kazanabilir. Yaşlılara sorunlarla başetmede *manevi destek* sağlanabilir.

Günümüzde disiplinler arası araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tıp bilimleri ve din bilimleri, vb. alanlarda birlikte çalışmalar yapılmaktadır. Sosyal hizmetler ve maneviyat, yaşlılık politikaları ve kamu politikaları, etik kılavuzlar, yaşlılara yönelik terapi ve iyileştirme çalışmaları gündemdedir. ABD’de İnanç temelli sosyal hizmet programları uygulanmaktadır. Ülkemizde ise yaşlıların sorunlarıyla ilgili araştırmalar genelde tıp alanındadır. Yaşlılık ve din ilişkisi konusundaki araştırmalar henüz çok sınırlıdır. Oysa toplumumuzda yaşlılar arasında -özellikle Anadolu kültüründe- dini geleneklerin yaygın olduğu ve bu alanda çalışmalara ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir (Çapcıoğlu ve Bilgin, 2012: 3-8).

Manevi sosyal hizmetler ise sosyal hizmet alanında, dini içerikli problemlerin çözümünde gerçekleştirilen rehberlik ve danışmanlıktır (Seyyar ve Özdemir, 2008: 66, 72-77; 2012: 193-208). Sosyal hizmet çalışmalarının *Manevi İnsan Modeline*, toplumsal ve manevi değerlere göre uygulanmasıdır. Bu hizmetlerde insanların ruh, kalp, vicdan, akıl ve irade gibi manevi özellikleri de önemsenir. Dolayısıyla kişinin mutluluğu, kendini manevi anlamda iyi hissetmesi, iç huzura kavuşması, *güzel ahlak* ve üstün karakter geliştirmesi hedeflenmektedir.

Koruyucu manevi hizmetlerde de *sosyal ahlak* önemsenir. Toplumsal ve manevi problemlerin çözümü, dezavantajlı kişilerin ve yaşlıların toplumsal çevreye uyumu, ahlaki bilinç kazandırma ve ahlaki davranışın alışkanlığa dönüşmesi hedeflenmektedir. *Pozitif sosyal hizmetler* sadece akla dayanır ve toplumsal davranış kalıplarına uyum önemsenir. Kişinin manevi özellikleri veya manevi mutluluk ise pek önemsenmez. Bu nedenle bu hizmetlerin hem teoride hem uygulamada yetersiz kalabileceği vurgulanmaktadır.

Manevi sosyal hizmetlerde kişilere sosyal uyum ve rehabilitasyon programları uygulanır; manevi sosyal hizmet uzmanları bu alanda çalışır ve kişinin davranış sapmaları önlenmeye çalışılır. *Seküler sosyal hizmetler* bilimsel bilgiye dayalıdır. *Manevi sosyal*

hizmetlerde ise diğerk bilgi kaynakları da önemsenir. Çünkü insanların manevi ihtiyaçları da vardır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: İnanma ve güvenme, hayatın ve ölümün anlamı, manevi güç bulma ve hayata ümit bağlama, sevgi ve ait olma ihtiyacı, vb. Bu alandaki çalışmalarda ihtiyaç içindeki kişiye, ailesine ve topluma manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmaktadır (Seyyar, 2008: 15-24, 29-30, 40, 46-50).

Dini sosyal hizmetler korunmaya ve bakıma muhtaç kişilerin maddi manevi huzur ve mutluluğuna, rehabilitasyonuna katkı sağlamak için sunulan *din eğitimi* hizmetleridir. Dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri buna örnektir. Çeşitli kuruluşlardaki dezavantajlı grupların, hastaların, gençlerin ve yaşlıların bu hizmetlerden yararlanması hedeflenir. Özellikle huzurevlerinde ve rehabilitasyon merkezlerinde bu çalışmalar yapılabilir. Çünkü yaşlılar farklı nedenlerle dini sosyal hizmetlere ihtiyaç duyabilir. İnanma ve teselli ihtiyacı, din duygusu, hayatı anlamlandırma, toplumsallaşma, toplumsal entegrasyon, uyum ve denge ihtiyacı bu nedenlerden bazılarıdır. İhtiyaç sahiplerine istekleri doğrultusunda din hizmeti verilebilir, böylece ihtiyaç içindeki bu kişilerin istismarı ve yanlış bilgilenmesi de önlenabilir (Özdemir, 2012: 193-208).

AB ülkelerinde bu konuda çeşitli düzenlemeler vardır ve bazı üniversitelerde manevi sosyal hizmet eğitimi verilmektedir. Ülkelerin sosyal, kültürel, siyasal, tarihi ve dini değerlerine göre sosyal politikalar ve sosyal hizmetler geliştirilmektedir. *Yaşlı eğitimi* önemsenir. *İskandinav Modeli ve Anglo-Sakson Modeli* buna örnektir. Almanya'da yaşlıların eğitimi için üniversitelerde sosyal pedagoji dersleri ve psikososyal uyum için sosyal çalışma dersleri verilmektedir. Manevi sosyal hizmetler de ülkelere göre değişmektedir. Almanya'da manevi rehabilitasyon hizmetleri ve ölüme refakat hizmetleri, manevi destekli psikososyal yardımlar dikkat çekmektedir.

Ülkemizde sosyal hizmet alanındaki yapılanmanın ve çalışmaların yetersizliği bilinmektedir. Sosyal hizmet uzmanı, manevi sosyal hizmet elemanı ve uzmanı eksikliği belirgindir. Huzurevlerinde ve cezaevlerinde bazı manevi sosyal hizmet uygulamalarına rastlansa da; hastaneler ve yetiştirme yurtları gibi diğerk kurumlarda böyle bir uygulama nadirdir. Kısacası *manevi sosyal hizmet* alanında çalışmalara ve uzman yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Seyyar ve Özdemir, 2008: 53-66, 72-77; 2012: 193-208).

J. W. Fowler'ın geliştirdiği *İnanç Gelişimi Teorisine* göre (1981), inanç evrenseldir. Bu konuda büyük dinlerde evrensel yönler, inanç aşamaları ve dini farkındalık çalışmaları örnek gösterilmektedir (Eren, 2007: 143-144; Hökelekli, 2010:

152-155). Yetişkinlik döneminde pekiştirici ve birleştirici inanç, yaşlılık döneminde de evrensel inanç içselleştirilir ve ahlak gelişimi önemsendir. *İnanç danışmanlığı* bu teoriye göre şekillenmekte, dolayısıyla hem geleneksel dinler hem diğer dinler önemsenmektedir. Ancak bu teorideki inanç gelişim dönemleri eleştirilmiştir. Bu konuda özellikle gençlik ve yetişkinlikte meraklı ve düşünceli olanlarda ileri yaşlarında manevi uygulamalarda artış görülmesi, genç yaşta olumsuz olaylar yaşayanların da ileri yaşlarda daha dindar olması gibi örneklere dikkat çekilmektedir (Holm, 2003: 218-219; Levenson vd. 2013: 316-324; Ok, 2008: 104-121, 124-127).

İnanç psikolojik danışmanlığı veya manevi psikolojik danışmanlık açısından değerlendirildiğinde, inanç duygusu olmayan insan yoktur. İnanılan şey değil, inanma şekli öne çıkar; bu durumda en üst değerler ve toplum arasında karşılıklı etkileşim olduğu kabul edilmektedir. Yaşlılar açısından seküler danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kadar, inanç danışmanlığına da ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu hizmetler daha kapsayıcı ve çoğulcudur, dolayısıyla yaşlı sorunlarının çözümünde daha etkili olabilir.

Günümüzde *genel danışmanlık hizmetleri* çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Danışmanlık hizmetlerinin beyaz orta sınıfa göre düzenlenmesi, danışanların dini değerlerinin önemsensememesi ve bu değerler konusunda danışmanların bilgi eksikliği, vb. açılardan eleştiriler yapılmaktadır. Psikiyatri çalışmaları da farklı açılardan eleştirilmektedir. Hayatın manevi ve dini boyutunun önemsensememesi, değer karmaşası ve kimlik sorunu yaşayanlara yardımda yetersizlik, vb. bu eleştirilerden bazılarıdır.

Dinsel danışmanlıkta (dinsel psikoterapi) ise bireyin bütünlüğü esastır; fiziksel, zihinsel ve manevi boyutlar arasındaki bağlantı korunmaya çalışılır. Psikolojik danışmanlıktan farklı olarak, bazı konular ve sorunlar da önemsendir (Örneğin aşkınlık, danışanın dini değerlerine saygı, değerler, dini ve kültürel semboller; yaşamı anlamlandırma güçlüğü gibi sorunlar). İnsan özellikle geçiş dönemlerinde inanç danışmanlığına ihtiyaç duyabilir, kimlik krizi veya kimlik karmaşası yaşayabilir, dini şüphe, sorgulama veya eleştiriye yönelebilir. Günümüzde ABD ve İngiltere gibi bazı ülkelerde çeşitli dinsel danışmanlık eğitimi programları vardır. Türkiye’de de bu konudaki ihtiyaç gündeme getirilmektedir (Ok, 2008: 104-121, 124-127).

Özellikle üniversitelerde Rehberlik ve Halkla İlişkiler, İnanç Bakım ve Danışmanlığı gibi yeni bölümler açılması, uzman yetiştirilmesi ve hizmet içi eğitim verilmesi önerilmektedir. Psikoterapi ve din ilişkisi de gündemdedir. *Danışan Merkezli*

Model, değerlerin önemszenmesi, dini danışmanlık ve din eğitimi, şiddetin önlenmesinde din ve ahlak eğitimi gibi konular bunlar arasındadır. Dini inanç ve uygulamaların ruh sağlığına etkisi çeşitli modellerde açıklanmaya çalışılmaktadır; *Sosyal Destek Modeli*, *Psikolojik Model*, *Dini Emir ve Yasaklar Modeli* bunlardan bazılarıdır. Kısacası modernleşme ve toplumsal değişim sonucu eğitim ve din eğitimi alanlarında yeni yapılanmalara ve düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Çelikel, 2013: 55-67).

3.6.4. Modern Toplumda Yaşlı Bakımı

3.6.4.1. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Evde Bakım

İnsanın yaşam döngüsü doğumla başlar ve ölümlle sona erer. Ancak herkes kendine özgü şekilde yaşlanır. *Yaşlanma* her canlıda görülen sürekli, evrensel ve kaçınılmaz bir süreç olsa da; bireysel farklılıklar yaşlanma sürecini etkilemektedir. Kalıtım, yaşam biçimi, kişilik özellikleri ve beslenme alışkanlıkları bunlardan bazılarıdır. Yaşlanma süreci *sağlıklı aktif dönem*, *düşkünleşme dönemi* ve *hizmet gereksinimi dönemi* şeklinde sınıflandırılabilir (Arpacı, vd. 2012: 486-494, 505-507, 513; E. Ersanlı, 2008: 173-189; Savaş, 2010: 132-135).

Bağımsız yaşam yaşının -yemek yeme, yürüme ve alışveriş yapma gibi- normal günlük yaşam etkinliklerini yerine getirebilmesidir. *Bakıma muhtaçlık* ise düzenli ve sürekli bakıma ihtiyaç duyma halidir (Seyyar, 2005: 2-13; Tufan, 2007: 86-91, 106-107, 136-139, 151-161; 2007d: 1-4; 2010a: 9). Bakıma muhtaçlık çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Türkiye’de *tam bağımlı*, *yarı bağımlı*; Almanya’da *belirgin*, *ağır*, *en ağır* ve *olağanüstü derecede ağır bakıma muhtaçlık* ayrımı yapılır. Aslında yaşlıların çoğu başkasının yardımına ve bakımına ihtiyaç duymadan yaşamını tek başına sürdürmektedir. Ancak Almanya gibi bazı ülkelerde ve 80+ yaşta bu durum değişebilir. Yaşlılıkta bakıma muhtaçlık riski artar hatta ileri yaşlarda psikiyatrik hastalıklar da görülebilir; 75+ yaşta bedensel kayıplar, demans ve Alzheimer hastalığı dikkat çekmektedir.

Toplumumuzda *yaşlı nüfus* hızla artmaktadır; 65+ yaşın nüfus oranı Türkiye’de 2009’da %7 ve 2025’te %10.7’dir. *Demografik yaşlanma* sonucunda yaşlılar arasında bakıma muhtaçlık da artabilir. Yani yaşam beklentisinin artması nedeniyle insanın artık ne kadar yaşayacağından çok, *nasıl yaşlanacağı* önem kazanmaktadır. İlerleyen yaşlarda organizmadaki değişiklikler yaşının yaşam kalitesini oldukça etkiler. Toplumumuzda 65-79 yaş arasındaki yaşlıların %11.5’inin günlük yaşam etkinliklerinde yardıma ihtiyacı

vardır. Yaşlı bakımında *Bütüncül Yaklaşım* önerilmekte; böylece yaşlılığın fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik yönleri vurgulanmaktadır (Arpacı, vd. 2012: 486-494, 505-507, 513; Savaş, 2010: 132-135).

Yaşlının bakıma ihtiyacı olduğunda *evde bakım veya kurum bakımı* yapılır. Günümüzde Avrupa'da bazı ülkelerde *tele bakım hizmeti* uygulanmaktadır. Tarihsel süreçte geleneksel bakımdan kurum bakımına, sonra da evde bakıma ve tele bakıma yönelme görülmektedir (A. Canatan, 2012: 170-173; Tomanbay, 2012: 325-337). Çünkü modernleşme ve küreselleşmeyle birlikte toplumlarda gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk da - özellikle dezavantajlı gruplarda- artmaktadır. Bu gruplara kamusal destek azalmakta, *sosyal adalet yaklaşımından* uzaklaşma ve *bireysel risk anlayışına* yönelme görülmektedir. Bu durumda kurum bakımında yaşanan sorunlar; yaşlılarda yalnızlık, sosyal ve duygusal dışlanma, yaşlı istismarı gibi nedenler dikkat çekmektedir. Özellikle 1965 sonrasında *Toplum Temelli Bakım Anlayışı ve Evde Bakım Hizmetleri* yaygınlaşmıştır. ABD'de ve Avrupa'da risk gruplarına profesyonel bakım ve destek hizmeti sunulmaktadır (M. Z. Danış ve Y. Danış, 2006: 307-315).

Türkiye'de *yaşlılık hizmetleri* sosyal yardım, emeklilik aylığı; hastane, bakımevi ve huzurevi hizmetleri şeklindedir. *Huzurevlerinde* genelde daha aktif ve kendi bakımını yapabilen yaşlılara; *bakımevlerinde* ise daha güçsüz, bağımlı ve bakıma muhtaç yaşlılara hizmet verilir. Bu durumda yaşlının kişisel bakımı önem kazanmaktadır (Erdil ve Çelik, 2007a: 109-116; Şimşek, 2006: 13-26).

Modern toplumda kadının ev dışında çalışması, ailedeki hizmetleri, özellikle de çocuk ve yaşlı bakımını etkilemiştir. Bu nedenle ailede bakım hizmetini yerine getirecek - *evde bakım hizmetleri* gibi- öneriler gündemdedir. Yaşlı kişi, yaşlı yakını ve yaşlıya bakan kişiye *yaşlı bakım üçgeni* denmektedir. Ülkemize bakım işlerinde çalışan yabancı kadınlar bulunmakta, bunlar sürekli ve yatılı bakım hizmeti vermektedir. Özellikle Azerbaycan, Moldova ve Gürcistan'dan göç eden kadınlar bakım hizmetlerinde çalışmaktadır. Dolayısıyla evde yaşlı bakımı konusunda yasal düzenlemeler yapılması, yaşlı bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve bakım standardı getirilmesi beklenmektedir (A. Canatan, 2012: 170-173; E. Ersanlı, 2008: 176-189; Savaş, 2010: 132-135).

Yaşlıya bakan kişi ve yaşlının ailesi ile ilgili düzenlemeler de yapılabilir. Bakıcıların yaşam kalitesi artırılabilir, stres yönetimi ve başetme stratejileri eğitimi verilebilir. Bazı ülkelerde hem yaşlıya hem yaşlıyla birlikte yaşayan kişilere yönelik

eğitim verilmektedir. Avusturya’da hafıza eğitimi, spor eğitimi, günlük beceri eğitimi, inanç ve değerlerle ilgili eğitim verilmektedir. Böylece yaşlının ve bakıcısının mutluluğu hedeflenmektedir. Bazı ülkelerde de yaşlılara ve yaşlanmakta olan kişilere yönelik depresyon, bağımlılık ve psikolojik rahatsızlıkları nleme programları düzenlenmektedir. 2006’da ABD’de madde bağımlılığını, Japonya’da depresyon ve intiharı nleme eğitimi verilmiştir (Ceylan, vd. 2015: 85-87, 94-106).

Toplumumuzda yaşlılık döneminde anne baba ile ilgilenme genelde *ailenin*, özellikle de yetişkin çocuğun sorumluluğundadır. Aile ortamında yaşlı birey kendini güvende hisseder. Ayrıca yaşlı kişiye maddi, duygusal ve bilişsel açıdan *sosyal destek* sağlanır. Böylece yaşlının yaşam memnuniyeti de artmaktadır. Arkadaşlık ilişkileri, sosyal ilişkiler ve iletişim sonucu yaşlının sosyal ihtiyaçları karşılanır. Toplumumuzda yaşlı kadınlarda anlamlı arkadaşlıklar ve yaşlı erkeklerde geniş arkadaş vresi dikkat çekmektedir (Abduşoğlu, 2012: 86-88, 101-113; E. Ersanlı, 2008: 176-183; Güngör, 2012b: 262-263; Kalınkara, 2011: 157-169; Onur, 2011: 346).

Toplumumuzda *bakıma muhtaçlık* durumunda yaşlılara genelde kadınların baktığı bilinmekte, bakım görevi dünyada da ‘kadınların işi’ olarak görülmektedir. 2010’da Antalya’daki bir araştırmaya göre, yaşlı yetişkinlere bakan gayriresmi bakıcıların %87.8’i kadındır. 2006’da Avrupa’da 23 lkede yapılan bir araştırmaya göre de bakım verenlerin %76’sı kadındır. Bakım yapan kişiler psikolojik, sosyal, duygusal ve fiziksel açıdan çeşitli sorunlarla karşılaşmakta; bazen de toplumdan yeterli sosyal destek görememektedir. Demans hastasına bakanlar buna örnek gösterilebilir.

Türkiye, Japonya, Almanya, İtalya gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus yaşlanması ve ortalama yaşam beklentisi artmaktadır. Türkiye’de 1950-2000 arası 60+ yaşta ve 80+ yaşta artış görülmektedir. Bu nedenle gelecekte özellikle kırsal alanda, yaşlı insanlara bakacak kişi sayısı azalabilir. Çünkü 2010’da Türkiye’de nüfusun %24’ kırsal alanda ve %76’sı kentte yaşamaktadır. Bakım görevi geleneksel olarak aileye bırakılır ve resmi kurumların buna pek katkısı olmaz. Güney Avrupa ve Akdeniz lkeleri modeli, yaşlı bakımında normatif yaklaşım buna örnek gösterilebilir.

Kuşaklar Arası Dayanışma Yaklaşımına göre, anne babalar çocuklarına bakar, sonra da çocuklar yaşlı anne babalarına bakar. Ancak günümüzde aileye dayalı sosyal desteğin azaldığı, çekirdek ailede çöküşün ve kentleşmenin arttığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bakım verenlere yardımcı olacak -sosyal destek sistemi, günlük bakım ve

geçici bakım hizmetleri gibi- düzenlemelere ihtiyaç vardır (Holdsworth, 2013: vi-vii, 7-32, 57-59, 75-81, 108-110, 146-151, 167-173).

Bakıma muhtaçlık durumunda yaşlı kişi farklı sorunlarla karşılaşabilmektedir. Miras tartışmaları, önceden baskı gören çocukların ebeveyninden öç almaya kalkması veya kızın kendi annesinin annesi rolünü üstlenmesi, vb. sorunlar bunlardan bazılarıdır (Tufan, 2007: 55-64, 149-161; 2007d: 1-4). Yaşlılıkta medeni durum ve çocuk sahibi olma da yaşlının hayatını etkiler. İleri yaşta evli olanlar maddi ve manevi açıdan birbirlerini desteklemekte, başkalarının yardımına ve bakımına daha az ihtiyaç hissetmektedir. Yaşlılıkta bekar, dul veya çocuksuz olanlar ise yalnızlık sorunuyla karşılaşabilir ve yaşlılıkla başetmede zorlanabilirler (İlgar, 2008: 75).

Yaşlılık, engellilik ve bakıma muhtaçlık arasında bağlantı kurulmaktadır. 2006 GeroAtlas'a göre, yaşlılarımızın %56'sı bakıma muhtaç hale gelmekten korkmaktadır. Ev koşulları yaşlılar için bazen risklidir. 2002 DİE'ne göre 85+ yaş kadınlarda ev kazalarıyla engelli olma oranı erkeklerden 3 kat fazladır. Özellikle engelli yaşlıların yardıma ihtiyacı olabilir. 2006 Birinci Türkiye Özürlüler Araştırması İkincil Analizleri'ne göre, Türkiye'de engelli yaşlıların %49'u günlük yaşamda yardıma gerek duymuyor ve %23'ü kısmen, %19'u tamamen başkasına bağımlıdır. Tam bağımlı yaşlıların %77'si 60-70 yaş arasındadır ve bağımlı yaşlıların %55'i kadındır (Tufan, 2007: 86-98, 149-161; 2007d: 1-4; 2010: 102-103; 2010a: 9).

Toplumumuzda bakıma muhtaçlık durumunda, hem yaşlı kadınlara hem yaşlı erkeklere kadınlar bakmaktadır. Bakıma muhtaçlık riski ise kaza sonrası bakım ve yaşlılıkta bakım gibi kısa süreli veya uzun süreli olabilir. Hastalıkta bakım ve ev işleri konusunda aile üyelerinin yaşlıya yardım etmesi beklenir (Abduşoğlu, 2012: 86-88, 101-113; Seyyar, 2005: 2-13). Ancak ailede cinsiyet rolleri nedeniyle yaşlı bakımı görevini genelde kadınlar üstlenir. 2011 GeroAtlas araştırmasına göre, Türkiye'de bakım verenlerin %81'i yaşlının kızı ve gelini, %12'si eşi, %10'u oğlu ve damadıdır. ABD'de bakım verenlerin %60'ı kadındır (Kalınkara, 2011: 157-169, 267-285). Yaşlılarımız bakıma muhtaç olmak, aileden birisine veya başkasına yük olmak istememekte, bu durumda bakıcı desteğine olumlu yaklaşılmaktadır. 2015'te İstanbul'da yapılan bir araştırma da bunu göstermektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 236-238; Şentürk, 2015c: 306-315, 324).

Yaşlı bakımının tek bir çocuk tarafından üstlenilmesi bakımı zorlaştırabilir. Çünkü yaşlının sorunları genelde yaşlı bakımını üstlenen kişileri de etkiler (Baran ve

Çoban, 2012: 200-201). Bakım yapan kişi duygusal baskı, zaman yetersizliği, ekonomik sıkıntı ve çalışma hayatındaki problemler gibi bazı sorunlar yaşayabilir. Ayrıca sağlık sorunlarıyla ve duygusal sorunlarla da karşılaşabilir; fiziksel hastalıklar, korku, depresyon, uykusuzluk ve başağrısı, mutsuzluk ve moral bozukluğu bunlar arasındadır.

En önemli yaşlı sorunları hastalık, engellilik, bakıma muhtaçlık, yoksulluk ve yaşlı kadına özgü problemlerdir. Zaten 80+ yaşta bakıma muhtaçlık riski yüksektir. Yine de 80+ yaşta kişilerin %85'i günlük yaşam etkinliklerini tek başlarına yerine getirirler. 2002 TÜİK verilerine göre, Türkiye'de 80+ yaşta kişilerin %55'i engellidir. Diğer yaşlı sorunları şöyle sıralanabilir: Ekonomik sorunlar ve emekli maaşının yetersizliği, yalnızlaşma ve sosyal uyum sorunu, yaşlı ihmali ve istismarı, kuşaklar arası mesafe ve çatışma, serbest zamanı değerlendirmeme, düşük yaşam kalitesi ve memnuniyeti, vb. (Abduşoğlu, 2012: 86-88, 101-113; G. Kurt, vd. 2010: 34-36).

Kısacası *nüfus yaşlanması* nedeniyle toplumumuzda hem *yaşlı bakımı* hem *aktif ve sağlıklı yaşlanma* önem kazanmaktadır. Vakıflarda ve belediyelerde *ev bakımı*, *evde bakım ve gündüz bakım hizmetleri* verilebilir. Belediyelerde aktif yaşlanma kampanyaları, eğitim ve etkinlikler düzenlenebilir. Hollanda'da belediyelerde ihtiyacı olanlara ev bakımı hizmeti verilmekte; ev işleri, alışveriş ve tamir işleri yapılmaktadır (Devran, 2007: 8-9, 13-22, 27-30, 41, 47-56, 67-86, 101, 117-118, 127-132, 141, 151-175).

Yaşlılarla ilgili düzenlemeler için Almanya ve Japonya gibi farklı ülkelerdeki uygulamalardan yararlanılabilir. Toplumumuzda *yaşlı dul kadın ve bakıma muhtaç yaşlı* sayısı artmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bakımını kolaylaştırıcı yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır; geriatri klinikleri, bakım sigortası ve çalışan kadınlara yaşlı bakım izni gibi düzenlemeler yapılabilir. Bakıma muhtaç yaşlının yaşam alanı kendi evidir. Fakat ülkemizdeki konutlarda -malesef ki- yaşlılara uygun düzenlemeler pek bulunmamaktadır (Tufan ve Yazıcı, 2009: 7-9; Tufan, 2007: 55-64, 79-80, 98-108, 149-161; 2007d: 1-4; 2010: 102-103).

Günümüzde huzurevi veya bakımevine alternatif olarak *yerinde yaşlanma* gündemdedir. *Toplum temelli yaşlı bakım hizmetlerinde* yaşlının toplum içinde, kendisinin ve ailesinin alışkın olduğu ev ortamında sosyal yaşamını sürdürmesi hedeflenir. Böylece kuşaklar arası iletişim sürer, huzurevi başvuruları ve kurum bakımı maliyeti azalabilir. Yaşlı kişi -kendi evinde- yaşamını sürdürebilir. *Mahalle odaklı yaşlı evleri* ve yaşlı bağımsızlığını korumaya yönelik özel tasarım teknoloji kullanımı gibi

öneriler de gündeme gelmektedir. Aslında yaşlı bakım hizmetlerinde yaşlıların güçlü yönlerinin, ihtiyaçlarının ve beklentilerinin önemsenmesi beklenmektedir (Abduşoğlu, 2012: 86-88, 101-113; M. Z. Danış ve Y. Danış, 2006: 307-315; E. Ersanlı, 2008: 179-189; Kalınkara, 2011: 267-285, 304-311; Kutsal, 2005: 41-43).

Müracatçı odaklı toplum temelli bakım hizmetlerinde yaşlının hayatta kendi ayakları üzerinde durması hedeflenir. Avrupa'da hem sağlıklı yaşlılara hem sağlık sorunu olanlara yönelik kurumlar ve programlar vardır. Yaşlı kulüpleri, gündüz bakım ve sağlık merkezleri, iş uğraşı terapisi, vb. örnekler yaygındır. Gündüz bakım merkezi programları *Sosyal Bakım Modeline* veya *Tıbbi Bakım Modeline* dayanır. Bu programlarda kültürel ve eğitici etkinlikler, toplumsallaşma, sağlık eğitimi ve tıbbi destek önemsenir. Bazı yerlerde bu modeller birlikte uygulanmaktadır. Günümüzde ABD'de yaşlılar için kapsamlı bakım programı, tedavi etkinlikleri, bakıcı destek hizmetleri ve acil geçici bakım hizmetleri verilmektedir.

Genelde yaşlının iyileştirilmesi veya bağımlılığın azaltılması hedeflenir. Gündüz bakımevi hizmetlerinde sosyal etkinlikler ve sağlık etkinlikleri de yer alır. İngiltere ve Galler'de 65+ yaştakilerin %6'sı gündüz bakım hizmetlerinden, Norveç'te yaşlıların 2/5'si evde bakım ve destek hizmetlerinden yararlanmaktadır. Yaşlı bakım hizmetlerinde ülkemiz geçiş aşamasındadır; ara bakım, evde bakım ve bakımevi hizmetleri yetersizdir. Bu nedenle tüm hizmetler hastanede vermeye çalışılmaktadır (Savaş, 2010: 132-135).

Evde bakım hizmetlerinde yaşlı kişi evinde yaşar ve evde bakım sağlanır. Yaşlının temel günlük yaşam etkinliklerine yardım edilir. Yaşlının kendi başına yemesi içmesi, ev dışına çıkması, sosyal çevre ilişkileri ve arkadaşlık gibi konular önceliklidir. Bu hizmetlerde sağlık personeli ve aile üyeleri gibi *resmi grup ve resmi olmayan grup* birlikte çalışabilir (Arpacı, vd. 2012: 486-494, 505-507, 513).

Evde bakımın yaşlı açısından olumlu etkileri görülmektedir. Psikolojik durum, aile bütünlüğü, entelektüel gelişim, sosyal katılım ve kişiler arası ilişkiler bunlardan bazılarıdır. Ancak bakım veren kişi ileri yaşta olabilir veya sosyal destek azlığı, stres ve depresyon gibi çok çeşitli sorunlarla karşılaşabilir. Bu nedenle evde bakım hizmetlerini kamu kapsamına alan yasal düzenlemeler yapılabilir. Bakım veren kişiye profesyonel destek sağlanabilir ve bakım elemanları eğitilebilir. Evde bakımın sağlık ve bakım maliyetinde azalma, zaman tasarrufu ve yaşlının yaşam kalitesini artırma gibi pek çok avantajı vardır (E. Ersanlı, 2008: 181-189; Kalınkara, 2011: 267-285, 304-311).

Evde bakım hizmetleri hem sosyal hizmetleri hem sağlık ve destek hizmetlerini kapsar (G. Kurt, vd. 2010: 34-36; O. Koç, vd. 2012: 275-282). Yaşlı kişiye ve ailesine, yaşadıkları ortamda koruyucu ve tedavi edici hizmetler sunulur. Ayrıca doktor, hemşire, sosyal çalışmacı ve psikolog gibi farklı meslekten kişilerle işbirliği yapılır. Yaşlı kişi ve bakım verenler eğitilir, danışmanlık yapılır. Yaşlının ihtiyacına göre bakım planı uygulanır ve sağlık ekibi yaşlının durumunu değerlendirir (Erdil ve Çelik, 2007a: 109-116). Evde bakım hizmeti kısa süreli veya uzun süreli olabilir, hemşirelik hizmetlerini de içerir. 2012’de Londra’da *Günlük Yaşam Aktivitesi Modeli* uygulanmıştır. Bu uygulamada bölge hemşireleri ve uzman hemşireler birlikte çalışmakta, gerektiğinde evde hastane hizmeti verilmektedir (Uçak, 2012: 321-323).

Evde sağlık hizmetleri ise aile hekimi ve mobil sağlık ekipleri tarafından ihtiyacı olan kişiye -özellikle yaşlı, engelli ve yatağa bağlı hastalara- evinde ve aile ortamında verilen sağlık hizmetlerini, sosyal ve psikolojik danışmanlık hizmetlerini, tıbbi bakım, tedavi ve rehabilitasyonu kapsar (O. Koç, vd. 2012: 275-282). Geriatri hastaneleri ve bakımevleri ise daha çok ileri düzeyde bakıma ihtiyacı olanlara ve ileri yaşta kişilere hizmet vermektedir. İnsan ömrünün uzamasıyla birlikte bu hastanelere de ihtiyaç artabilir çünkü Alzheimer ve demans hastalarının sayısı zamanla artabilir.

Evde bakım hizmetlerinde yaşlının yaşam alanının iyileştirilmesi ve günlük işlerine yardım hedeflenir. Bu nedenle hem birey hem devlet açısından, ideal bir hizmet modeli gibi görülmektedir. Avrupa ülkelerinde kurum bakımından evde bakım hizmetine doğru değişim dikkat çekmektedir. Ülkemizde bazı belediyelerde bu hizmet verilse de, henüz bu hizmetler çok sınırlıdır. 2015’te İstanbul’daki bir araştırmaya göre, Türkiye genelinde evde bakım hizmeti veren il yerel yönetimleri oranı %27.5 ve ev temizliği hizmeti oranı %21.25’tir. İstanbul’da ise evde bakım hizmeti veren belediyelerin oranı %74.35 ve ev temizliği hizmeti verenlerin oranı %48.72’dir (Ceylan, vd. 2015: 85-87, 94-106).

Kısacası ülkemizde evde bakım hizmetlerinin geliştirilmesi ile hastanelerde, huzurevlerinde ve bakımevlerinde yığılma önlenabilir. 2009’dan itibaren açılan yaşlı hizmet merkezleri, Ankara’da gündüzlü bakım merkezi, vb. uygulamalar buna örnektir (G. Bahar, vd. 2009: 85-95). Yaşlı sorunlarının çözümü için belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllülerin desteğine ihtiyaç vardır. Böylece serbest zaman etkinlikleri ve kültürel etkinliklere yaşlının aktif katılımı sağlanır. Yaşlıların evlerine yapılan

ziyaretler ve ev işlerine yardım edilmesi de memnuniyetle karşılanmaktadır (M. Z. Danış ve Y. Danış, 2006: 307-315).

3.6.4.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar ve Kurum Bakımı

Toplumumuzda sosyal, kültürel ve siyasal değişim görülmekte; aile yapısı, yaşlının ailedeki değeri ve statüsü değişmektedir. Bu nedenle yaşlılara yönelik *sosyal hizmetler* önem kazanmaktadır. 1950'lerde yaygınlaşmaya başlayan *huzurevi hizmetleri* 1980'lerden itibaren artmıştır (C. Doğan, 2007: 34, 41-56).

Toplumumuzda çeşitli nedenlerle yaşlının *evde bakımına* yönelik güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu nedenlerden bazıları şöyle sıralanabilir; sanayileşme, kentleşme, konutların küçülmesi ve kuşaklar arası iletişim bozukluğu. Dolayısıyla yaşlı bakım hizmetlerinde *kurum bakımına*; yasal, sosyal ve ekonomik desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak mevcut huzurevleri yetersiz kalmaktadır. Yaşlı hizmetlerinde sağlık ve bakım elemanları gibi eğitimli personel ihtiyacı da belirgindir. Yaşlı hizmetlerinin detaylı planlanması ve uygulanması da önemlidir (Devran, 2007: 8-56, 67-94, 100-108, 117-118, 127-141, 151-175; G. Bahar, vd. 2009: 85-95; Konak ve Çiğdem, 2005: 33-34, 60). Kısacası profesyonel bakım ve yardım hizmetleri yetersizdir, ekonomik yetersizlik nedeniyle bazı hizmetlere ulaşamamaktadır. Bakıma muhtaç yaşlıya yardım edenler ise genelde ailesi, tanıdıkları ve diğer kişilerdir (Abduşoğlu, 2012: 86-113).

Ülkemizde kamu ve özel huzurevleri, bakım ve rehabilitasyon merkezleri bulunmaktadır. 2012'de Türkiye'de 288 resmi ve özel huzurevi, 23.499 yatak kapasitesi vardır (Hotar, 2012: 22-23; Kalınkara, 2011: 273-283; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92). 1930'da belediyelere yaşlıları koruma sorumluluğu verilmiş, 1999'da İBB Kayışdağı Darülaceze açılmış ve 2004'te Büyükşehir Belediyesi Kanunu yeniden düzenlenmiştir. Darülacezeye hem bakıma ve yardıma muhtaç yaşlılar hem geliri olan yaşlılar kabul edilmektedir. Yine 55+ yaşta kadınlar ve 60+ yaşta erkekler; ölünceye kadar bakılma karşılığında malını kuruma bağışlayanlar da burada kalabilmektedir (Devran, 2007: 21-30, 165-175).

İstanbul Darülaceze'de yaşlılara genel ve kurumsal hizmetler, sağlık hizmetleri sunulur. Sosyal bakım, destek ve eğitim programları; toplantılar ve sosyal etkinlikler, sağlıklı yaşlanma ve aktif yaşlanma programları düzenlenmektedir (Karali, 2006: 103-111). 1983'te SHÇEK, 1997'de Yaşlı Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı ve Yaşlı Dayanışma Merkezleri kurulmuştur. Burada rehberlik, hukuki ve mesleki danışmanlık

hizmetleri verilmektedir. Dolayısıyla huzurevleri bakım ve rehabilitasyon merkezi olarak yani çok amaçlı kullanılmaktadır. SHÇEK Huzurevlerinde *ücretli ve ücretsiz bakım hizmeti* verilir. 2005-2010'da bakım hizmeti alan yaşlıların %70'i normal bakım ve %30'u özel bakım hizmetinden yararlanmaktadır yani yatalak hastadır (Çohaz, 2005: 133-139; Kalınkara, 2011: 273-285; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92; Şimşek, 2006: 13-26).

Belediyelerde *yaşlı hizmetleri* açısından çeşitli uygulamalar vardır. 1994'te Ankara'da açılan Yaşlı Hizmetleri ve Şefkat Evleri Müdürlüğü'nün, 2012'de hizmet kapsamı genişletilmiştir. Yaşlılara hizmet merkezi, yaşlı lokali ve şefkat evi, bilgi erişim merkezi; bilgisayar eğitimi, kurslar, sosyal ve kültürel etkinlikler; acil yardım hizmetleri; rehberlik, refakat ve danışmanlık hizmetleri; psikolojik destek hizmetleri, vb. bunlardan bazılarıdır (Koyuner, 2012: 303-316). Türkiye'de belediyelerin aşevleri ve huzurevleri, yaşlılara ücretsiz veya indirimli ulaşım ve gezi hizmetleri bulunmaktadır (Hotar, 2012: 22-23).

Sosyal hizmetlerde ekonomik ve sosyal yoksunluk içindeki -aile, çocuk ve muhtaç yaşlı gibi- özel ihtiyaç gruplarının ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenir. Fakat *kurum bakımının* olumlu veya olumsuz yönleri olabilir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Yaşlı hizmetleri, kimsesiz ve fakir yaşlılara hizmet, özel hayatın korunmaması, aileden uzak kalma ve çevreye uyum sorunu, vb. Kurumda kalan yaşlıların bazı konularda memnuniyet, bazılarında ise eksiklik ve rahatsızlık hissettikleri belirtilmektedir. Bunlar arasında sessiz sakin ve güvenli ortam olması olumlu; sevgi ve saygı eksikliği, ev ortamı özlemi, hastalanma ve ölüm korkusu, vb. ise olumsuz izlenim bırakmaktadır (C. Doğan, 2007: 45-56). Kurum bakımında yaşlının hem sağlık ihtiyacı hem fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları karşılanmaya çalışılır. Ayrıca yaşlının özel yaşam hakkına, kişiliğine, inanç ve düşüncesine saygı gösterilmesi beklenmektedir (Arpacı, vd. 2012: 486-494, 505-507, 513).

Kurumsal Bakım Modeline göre yapılandırılan huzurevlerinde çok sayıda yaşlı bir aradadır ve bu yaşlıların barınma, yeme içme ve dinlenme gibi ihtiyaçları karşılanır. Ancak yaşlılar toplumsal yaşamdan soyutlanmakta ve yaşamları çok değişmektedir. Üstelik toplumsallaşma da pek gerçekleşmez. Öyle ki kurumda kalanlar herhangi bir sorumluluk almamakta ve hızla yaşamdan kopmaktadır. İstanbul Darülacezede 700 kişinin kaldığı ve 653 personelin bulunduğu belirtilmektedir. Oysa Hollanda'da

Hümanitas'daki yaşlılar ve gönüllüler kurumdaki görevleri paylaşmakta, kurumda kalanlar aktif yaşam sürmektedir.

Kısacası kurum bakımının olumsuz sonuçları görülebilir. Öyle ki ruh sağlığı bozuklukları kurumda kalan yaşlılarda %80 ve kendi evinde yaşayan yaşlılarda %20'dir. Kurumda kalanlar ve çalışanlar moral desteğe ihtiyaç duyabilir. Günümüzdeki huzurevi ve bakımevi modeli gelecekteki çok sayıda yaşlı bakımını karşılayacak durumda değildir. Bu nedenle yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır. İBB Cep Darülaceze, İstanbul'da gönüllü bankası ve semtlerde gündüz bakım evleri gibi planlamalar gündemdedir (Devran, 2007: 14-23, 28-34, 47-56, 67-86, 139-141, 151-175; Kalıncara, 2011: 273-285; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92).

Yaşlı bakım hizmetlerinde yaşlının temel insan hakları ve yaşlı hakları, yaşlı özgürlüğü yasal açıdan korunmalıdır. Hakları ihlal edilen yaşlının hukuki başvurusu yapılmalıdır. Yaşlı eğitimi de önemlidir. Böylece yaşlılığa, sosyal ve kültürel değişikliklere uyum; çevreyle ve genç kuşaklarla iyi iletişim sağlanabilir. Ayrıca yaşlılara yönelik sosyal hizmet elemanları yetiştirilmesi beklenmektedir. Üniversitelerde sosyal gerontoloji, sosyal geriatri ve sosyal bakım dersleri verilebilir (E. Eranlı, 2008: 181-187).

Yaşlılara yönelik *tele sosyal hizmet ve tele sağlık hizmetlerinde* ise yaşlı bakımında bilişim ve teknoloji den yararlanılmaktadır. 1950'lerde ABD'de, 1980'lerde Avrupa'da uzaktan muayene ve yönlendirme, günümüzde çağrı merkezi, acil durumda yaşlıya ekip gönderme gibi uygulamalar vardır. Böylece yaşlının evde bakımı kolaylaşır, gerektiğinde yaşlıya sosyal hizmet verilir ve yaşlının yalnızlık duygusu giderilir. Ayrıca elektronik destek sağlanmaktadır. 2011'de Ankara'da Yaşam Destek Projesi ve Hizmeti; yaşlılara, kronik hastalara ve yalnız yaşayanlara hizmet vermektedir (Tomanbay, 2012: 325-337).

Günümüzde yaşlılarda yalnızlığın artması nedeniyle huzurevinde kalma alternatif olarak düşünülmektedir. Yine de yaşlıların çoğu huzurevinde kalmayı istememektedir. 2004'te Ankara'da yapılan bir araştırmaya göre yaşlıların %91.7'si huzurevinde kalmak istememektedir. Genelde kendi evinde kalmak ve aileyle birlikte yaşamak tercih edilmektedir (Kahraman, vd. 2011: 8-10).

Avrupa'da da yaşlılar kendi evlerinde yaşamayı tercih etmektedir. Hollanda'da 80-85 yaşta kişilerin %90'ı kendi evinde yaşamaktadır. 95+ yaştakilerin ise %50'si bakımevine başvurmuştur. Teknolojik gelişmeler sayesinde yaşlılara bazı imkanlar

sunulmaktadır. 2005'te Hollanda'da 65+ yaştakilerin %25'inin evinde bilgisayar vardır (Devran, 2007: 18-20,47-56, 67-94, 127-132, 139-141, 151-175).

Yaşlı bakımevi ve huzurevinin toplumdaki imajı olumsuzdur. Neredeyse dünyadaki tüm ülkelerde ve ülkemizde yaşlılar bakımevinde kalmayı istememekte ve kendi ev ortamını özlemektedir. 1998'de İstanbul Darülaceze'de ve Etiler Dinlenme ve Bakımevi'nde kalan yaşlıların %63'ünün çocukları ve yakınları hayattadır; %42'si bakacak kimsesi olmadığından, %22'si kalacak yeri olsa da bakılmadığından ve %20'si kimseye yük olmak istemediğinden kurumda kalmaktadır (Dülger, 2012: 38, 48). Hatta huzurevindeki yaşlıların, yakınları tarafından terk edildiklerini ve dışlandıklarını düşünerek üzüldükleri görülmektedir (Baran ve Çoban, 2012: 200-201).

Toplumumuzda varlıklı ve kimsesiz yaşlılar özel huzurevlerine başvurmaktadır. Genelde yaşlılarımızın huzurevinde kalma nedenleri şunlardır: Kimsesizlik ve yalnızlık, eşini kaybetme; sosyal güvencesi olmama gibi ekonomik, sosyal ve psikolojik nedenler; sağlık sorunları, gençler ve yaşlılar arasında inanç ve değer farkı, kuşak çatışması, yaşlının bencillik ve ilgi çekmeye çalışma gibi bazı kişilik özellikleri, vb. nedenler bunlardan bazılarıdır.

Şiddete ve tacize maruz kalan yaşlılar da huzurevinde kalmak istemektedir. İstanbul Ü. Adli Tıp 2000 verilerine göre, yaşlıların %26'sı çeşitli şekillerde şiddete maruz kalmaktadır. Yaşlılara %41 gelini, %21 oğlu, %17 damadı ve %7 kızı tarafından bu şiddet uygulanmaktadır (Şimşek, 2006: 13-26). Ayrıca yaşlı erkekler, evli olmayanlar ve kendi bakımını yapamayanlar, yalnız kalmak istemeyenler ve bakacak kimsesi olmayanlar da huzurevini tercih etmektedir. Bazı yaşlılarımız için de huzurevi sığınılacak bir yerdir (Kahraman, vd. 2011: 8-10; Konak ve Çiğdem, 2005: 33-34, 60; Top, vd. 2010: 17-18).

Özellikle geleneksel ailede saygınlığı ve otoritesi olan yaşlının, aile dışında bakım için huzurevine yerleştirilmesi ve alıştığı yaşamdan vazgeçmesi oldukça zordur. Dolayısıyla yaşlılarla ilgili problemlerin çözümünde yeni yapılanmalara ihtiyaç vardır. DSÖ'nün Yaşlı Dostu Şehirler Projesi ve Aktif Yaşlanma Projesi gibi yaşlılara yönelik uygulamaları bulunmaktadır. Ayrıca yaşlılara evde bakım, destek ve yardım hizmetleri projesi; gündüzlü hizmet ve bakım merkezleri, yaşlı danışma merkezleri ve yaşlılık masası gibi uygulamalar da gerçekleştirilebilir (Abduşoğlu, 2012: 86-113; G. Bahar, vd.

2009: 85-95; Çohaz, 2005: 133-139; C. Doğan, 2007: 45-56, 67; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92).

Dünyada ve ülkemizde bakımevinde kalan yaşlılara yönelik alternatif arayışlar sürmektedir. 2007'de İstanbul'da Cep Darülaceze Projesi yani birbirleriyle anlaşabilen üç yaşlı kişinin kiralanmış bir evde yaşaması görüşü bunlardan biridir. Çünkü kurum koşulları ve hizmet iyi olsa da, yaşlılar kendilerini dışlanmış hissetmekte ve mutlu olamamaktadır. İBB Kayışdağı Darülaceze buna örnek gösterilebilir. Yakınlarının yaşlıları ziyaret etmemesi, yaşlının fiziksel yetersizlik nedeniyle dışarı çıkamaması, yatağa bağlı hastalarda terk edilmişlik hissi, huzurevi sakinlerinde ölümü bekler gibi yaşama, hiçbir etkinlikle ilgilenmeme ve rehabilitasyon eksikliği bunlardan bazılarıdır.

Günümüzde yaşlının kendi ayakları üzerinde durarak yaşaması önemsenir. ABD, Hollanda ve İngiltere'de *yaşlı köyleri* bulunmaktadır (Kalınkara, 2011: 267-285). Yaşlılara uygun yaşam alanları oluşturulmakta, her türlü bakım ve tedavi hizmeti sunulmaktadır. Hollanda'da 'Humanitas' denen komplekslerde yaşlılara uygun kiralanabilen ve satın alınabilen evler; yeşil alanlar, alışveriş ve sağlık merkezleri, spor tesisleri ve sosyal tesisler; geniş arazide kurulan bahçeli evler ve sosyal mekanlar bulunmaktadır.

Yani Avrupa'da yaşlı bakım sektöründe *yeni yaklaşımlar* gündemdedir. İsveç'te yaşlılıkta kişisel katılım, Hollanda'da ise sağlık araştırmaları önemsenmektedir. Yaşlının yaşamdan kopmaması ve aktif yaşam hedeflenir. Dolayısıyla eski 'huzurevi' anlayışından uzaklaşmaktadır. Yani çok katlı çok odalı binalar yerine, yaşlıya uygun tasarlanmış akıllı binalar, mimari yapı ve kompleksler gündemdedir. İngiltere, vb. bazı ülkelerde yaşlılara kendi evinde kalma veya taşınma hizmeti sunulur. Hollanda'da 2007'de 65+ yaşta kişilerin nüfusa oranı %13'tür; bunların %92.8'i kendi evinde, %7'si bakımevinde kalmaktadır. Gündüz bakım hizmetleri giderek daha çok tercih edilmekte ve yaygınlaşmaktadır. Çünkü yaşlılar sadece belli saatlerde bakımevinde kalmakta sonra evlerine dönmektedir.

Yaşlıların yalnızlık hissetmemeleri için bakım kurumlarında sosyal etkinlikler ve bazı uygulamalar vardır. Fransa'da yalnız yaşlılara yönelik Alo Dost telefon hizmeti sunulmaktadır. Yaşlının yaşama tutunması için rol modeller seçilir ve *yaşlı eğitimi* teşvik edilir. Amerika'da 77 yaşında iken tarlada çalışamaz hale gelince resim yapmaya başlayan *Moses Nine*, 100 yaşına geldiğinde günde 3-6 saat resim yapan ünlü bir ressam

olmuştur. İngiltere’de 80+ yaşta tekerlekli sandalye kullanan yaşlılara yönelik kurslarda yüksek başarı gösterilmiştir.

Günümüzde özellikle AB ülkelerinde yaşlı hizmetlerinde *kurum bakımından uzaklaşma* eğilimi görülmektedir. 1950’lerde İngiltere’de yaşlı yurtları, günümüzde bakıcılı ve bakıcısız grup konutları, evde hizmet programı bulunmaktadır. 1980 sonrasında Hollanda’da yaşlının kendine yetmesi, kendi çevresinde kalması ve topluma katkıda bulunması desteklenmektedir. Ayrıca Avrupa’da 55+ konutlar, bakım desteği verilen yaşam apartmanları, 6-7 yaşlının birlikte kaldığı büyük evler; yaşlılara özel etkinlik ve terapiler, aile bireylerinin ve gönüllülerin yaşlıları ziyareti gibi düzenlemeler de vardır (Devran, 2007: 14-22, 47-56, 76-86, 127-132, 141, 151-175). Yani her ülke kendine göre çözüm üretmiştir denebilir. Almanya’da yaşlının evde bakımı, Fransa’da yaşlılar için ev bakımı hizmetleri ve Amerika’da yaşlı merkezleri gibi örnekler bulunmaktadır.

Ülkemizde de artık huzurevlerinin yaygınlaştırılmasından çok; yaşlının kendi evinde, uygun koşullarda rehabilitasyon ve bakımı hedeflenmektedir. Bu nedenle aile içinde bakım desteklenir ve aileye sosyal yardım yapılır (G. Bahar, vd. 2009: 85-95; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92; Özmete, 2012: 15). Ev ortamında kalan yaşlıların sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması için üyelik sistemine dayalı *yaşlı dayanışma merkezleri* açılabilir. Buralarda yaşlılara yönelik serbest zaman etkinlikleri, eğitici etkinlik ve kurslar düzenlenebilir (Abduşoğlu, 2012: 86-113; Çohaz, 2005: 133-139).

Bu konuda bazı bölgesel çalışmalar başlatılmıştır ancak bu uygulamalar henüz yaygın değildir. 2003’te Ankara’da Türkiye Ulusal Yaşlılar Bildirgesi’nde *yaşlı hak ve sorumlulukları* belirlenmiştir. Ayrıca yaşlı sağlığına uygun konut düzenlemeleri yapılması beklenmektedir. Hatta İstanbul’da yaşlı köyü gibi düzenlemeler ve yaşlılara özel konutlar yapılmaya başlamıştır.

Yine de yaşlıların çoğu kötü konutlarda ve gecekondularda yaşamaktadır. Bir taraftan da çeşitli çözüm önerileri sunulmaktadır. Ancak özellikle büyükşehirlerde yaşlılara yönelik düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu konudaki öneriler şöyle sıralanabilir: Yaşlı evde bakım hizmetleri, yaşlı evleri ve yaşlı dostu binalar, yaşlı yaşam siteleri, apartman girişlerinde küçük daireler; gönüllü çalışmalar, yaşlı kulüpleri ve okuma alanları; toplumsal dayanışma merkezleri, serbest zaman etkinlikleri için *buluşma evleri*

ve yatalak hastalar için *tıbbi bakım evleri*, vb. (Cankurtaran ve Yeşil, 2012: 248; Dülger, 2012: 38, 48; Memlük ve Yılmaz, 2005: 116-120; Kırdı, vd. 2007: 12-18, 22-28, 81-85, 91-92; Şimşek, 2006: 13-26).

Toplumumuzda yaşlılara yönelik toplumsal duyarlılık arttırılabilir, *yaşlılık bilinci* oluşturulabilir ve gönüllülerin desteği sağlanabilir. Hollanda'da yaşlı hizmetleri sektöründe vakıflar, gönüllü kuruluşlar ve gönüllü bulma kuruluşları; dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, vakıflarda yaşlılara acil yardım ve alarm sistemi, vb. uygulamalar dikkat çekicidir. Sivil toplum kuruluşları, vakıflar, eğitim kurumları ve üniversiteler de yaşlılıkla ilgili çalışmaları destekleyebilirler. 1960'lardan beri Almanya'da ve İngiltere'de üniversitelerde Yaşlı bakımı ve Bakım pedagojisi bölümleri bulunmaktadır (Alataş, 2012: 27; Devran, 2007: 67-86, 94, 100-108, 117-118, 131-132, 139-141, 151-175).

Kısacası ülkemizde yaşlılarımızın sorunlarıyla ilgili çalışmalar yetersiz kalmaktadır. 2008'de Türkiye Yaşlanma Ulusal Eylem Planı hazırlanmış; toplumsal kalkınma, kuşaklar arası dayanışma, bilgiye erişim ve eğitim, sosyal güvenlik; yaşlılara yönelik istismar, ihmal ve şiddetin önlenmesi gibi konular gündeme gelmiştir (Kutsal, 2008: 1-5; 2012: 14). Yine de yaşlıların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için yerel kuruluşların desteğine ihtiyaç vardır. Bu konuda 2009'da Aydın, Nazilli'de düzenlenen 1. Uluslar Arası Türkiye Uzun Yaşam Sempozyumu örnektir. Ancak toplumsal yapımıza uygun çok yönlü çalışmalar yapılması ve yaşlılık politikaları geliştirilmesi ihtiyacı da ortadadır (Tufan, 2005: 1-3; 2007: 23-30, 50-55, 91, 113, 145-150, 158-161; 2007a: 2; 2007b: 126; 2007c: 8-25, 44; 2008: 6-13, 25-26; 2009: 1-10; 2010a: 6-11, 2010c: 2; 2011: 18-22, 63; 2012: 22-25).

3.7. YAŞLILIK VE HUKUK

Modern toplumda hukuk kurumunun önemi artmıştır. Çünkü hem ulusal hem uluslar arası alanda belli hukuk ilkeleri ve kuralları kabul görmektedir. Artık toplumlardaki hukuk uygulamaları veya hukuksuz uygulamalar, toplumsal açıdan gelişmişlik veya geri kalmışlık göstergesi sayılmaktadır. Yaşlı haklarına yönelik çalışmalar ve yaşlılarla ilgili hukuksal düzenlemeler ise henüz başlangıç aşamasındadır.

3.7.1. Modern Toplumda Yaşlı Hakları ve Yaşlılık İlkeleri

Yaşlı hakları ve yaşlılık ilkeleri hem dünyada hem ülkemizde yeni yeni gündeme gelmektedir. Çeşitli ulusal ve uluslar arası kuruluşlarda yaşlılık konusu tartışılrsa da; konuyla ilgili çalışmalar çok sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Tezimizde yaşlılıkla ilgili hukuki çalışmalara kısaca değinilmektedir. Yaş ve yaşlı ayrımcılığı, yaşlı ihmali ve şiddet konuları daha detaylı ele alınsa da, bunlar da tez konusuyla sınırlıdır. Yani yaşlı hukuku ve yaşlı hakları konusunda daha kapsamlı ve disiplinler arası araştırmalara ihtiyaç vardır.

Özellikle toplumumuzda yaşlı sağlığı ve hasta hakları, kamu sağlığı ve etik, yaşlı eğitimi ve hayat boyu eğitim hakkı, alışveriş ve tüketici hakları, yaşlı hizmetleri ve yaşlılara din hizmetleri gibi yaşlılarımızı doğrudan ilgilendiren konulara öncelik verilebilir. Toplumumuzda yaşlı sağlığı, yaşlı eğitimi, yaşlılık ve ekonomi, yaşlı hizmetleri ve yaşlılara manevi sosyal hizmet konuları bu tezde detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Bkz. 3.2.2; 3.5.1; 3.6.2; 3.3.2; 3.3.3). Dolayısıyla burada bu konulara sadece yaşlı hakları ve hukuksal düzenlemeler açısından kısaca değinilmektedir.

Modern toplumda yaşlılık konusunun hukuki açıdan ele alınması çok yenidir. 1982'de BM Yaşlılık İlkeleri gündeme gelmiş ve şu konular üzerinde durulmuştur: Refah politikaları, yaşlıların temel ihtiyaçları, emeklilik koşulları ve gelir durumu; eğitim ve öğretim programları, topluma hizmet ve gönüllü çalışmalar. Yine 2002'de de BM Uluslar Arası Eylem Planı'nda yaşlılara yönelik hak ve ilkeler belirlenmiştir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Yaşlıların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal katılımı; yaşam boyu fırsat eşitliği, kuşaklar arası eşitlik ve dayanışma; bağımsızlık, saygınlık ve kendini gerçekleştirme, vb. 2006'da ise Türkiye Yaşlanma Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır. Bu çalışmada da yaş engellerinin kaldırılması ve yaşlı istihdamı; yaşlı organizasyonları, sürekli eğitim ve öğretim; yaşlıların rehberlik, arabuluculuk ve danışmanlık rolü üstlenmesi gibi konular gündeme gelmiştir (Kalınkara, 2011: 300-303; Taştan, 2009: 5-6).

BM Yaşlılık İlkeleri genelde şu başlıklarda toplanır: Bağımsızlık, katılım, bakım, kendini gerçekleştirme ve itibar (Gökyay, 2005: 121). BM 2010'da Yaşlı İnsan Hakları Anlaşması çalışmaları başlatmıştır. AB de 2012'yi Aktif Yaşlanma ve Kuşaklar Arası Dayanışma Yılı ilan etmiştir. 2010'da Türkiye'de Anayasa değişikliği yapılmış ve toplumda ihtiyaç gruplarına pozitif ayrımcılık ilkesi, *yaşlılara pozitif ayrımcılık ilkesi* kabul edilmiştir. Ayrıca yaşlılara bazı haklar verilmesi beklenmektedir: Ulusal yaşlılık politika belgesi; hayat boyu öğrenme hakkı, etik ve ahlaki değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması, ruhun yaşı yoktur anlayışı, vb. örnekler gündeme gelmektedir. Yaşlılara yönelik özel birimler de oluşturulabilir veya mevcut birimler geliştirilebilir (Dülger, 2012: 42-49; Özmete, 2012: 14).

Sosyal Devlet Yaklaşımında yaşlılara yardım edilmesi, yaşlıların bakımı, gözetimi ve korunması önemsenir. Bunlar yaşlı açısından hak, devlet açısından da görev sayılır. Herkesin *vatandaşlık hakları* yanında, dezavantajlı gruplara *imtiyazlı haklar* verilmesi önerilir. Bu konuda imtiyazlı vatandaşlık veya sosyal politika vatandaşlığı, sosyal yardımlar gibi örnek uygulamalar görülmektedir (Taşcı, 2012: 142-145).

Avrupa'da dezavantajlı gruplara dini sosyal hizmetler de sunulur. Huzurevindeki yaşlılar, cezaevindeki tutuklular, vb. bu hizmetlerden yararlanmakta; bu hizmetler *bireysel hak* sayılmaktadır. Hastanelerde din hizmetleri *hasta haklarına* dayalıdır ve hastanın talebi üzerine din görevlisi çağrılır. Ülkemizde ise bu konulara hukuki açıdan farklı yaklaşılmaktadır. Dolayısıyla dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sınırlıdır. 1994-1996 yılları arasında hastanelerde benzer bir uygulama ve 2011'de cezaevlerinde din eğitimi hizmetleri düzenlemesi yapılmıştır.

Yaşlılara yönelik din hizmetleri de sınırlıdır. 1989-1992 yılları arasında huzurevlerinde konferanslar düzenlenmiştir, günümüzde SHÇEK'na bağlı huzurevlerinde dini etkinlikler düzenlenmektedir. Avrupa'da sosyal hizmet gruplarına din hizmeti ve eğitimi verilmesi *insan hakkı* sayılmakta, bu konuda *evrensel hukuk* esas alınmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç sahiplerine istekleri doğrultusunda bu hizmetlerin sunulması beklenmektedir. Huzurevinde korunmaya ve bakıma muhtaç yaşlılar bunlar arasındadır (Özdemir, 2012: 201-208).

Ulusal ve uluslar arası hukukta *insan hakları* hukuku önemli bir yer tutar. İnsan yaşamına ve temel özgürlüklere saygı, adalet ilkesi, vb. bunlardan bazılarıdır. Yine insan hakları, insan onuru ve etik ilişkisi de belirgindir. Ayrıca genel sağlık ve genel ahlak

korunmaya çalışılır; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve T. C. Anayasası buna örnek gösterilebilir. *Kamu sağlığı* insanların fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan iyi olma durumuyla alakalıdır. Kamu sağlığında insanların fiziksel ve ruhsal sağlığı önemsenir. Toplumda insanların sağlıklı olma koşulları yani ekonomik, sosyal ve çevresel etkenler sağlanmaya çalışılır.

Kamu sağlığında birey değil toplum önceliklidir. Toplumda herkese *sağlık hizmetleri* sunulur. Böylece toplumda hastalıkların, salgın hastalıkların ve meslek hastalıklarının önlenmesi hedeflenir. Herhangi bir ayrımcılık olmaksızın, herkesin en yüksek sağlık standartlarından yararlanması *temel insan hakkıdır*. Yani siyasi görüş, ırk, din, ekonomik ve sosyal durum farkı, vb. açılardan ayrımcılık olmaksızın sağlık hizmetlerine ve ilaçlara erişim hedeflenir. Kamu sağlığı açısından sosyal sorumluluklar önemsenir ve organ satışı gibi insanlık dışı uygulamalar yasaklanır.

Biyetik sorunlar da insan hakları açısından ele alınmaktadır. Kamu sağlığına müdahale, sigara içmeyi önleme çalışmaları ve sigaraya karşı reklamlar, sigaradan vergi alınması, vb. uygulamalar bunlar arasındadır. Günümüzde aydınlatılmış onam gibi bazı tıbbi uygulamalar konusunda *kamu sağlığı etiği* ve biyoetik tartışmaları sürmektedir. Kamu sağlığı alanında genelde toplum sağlığının ve *sağlık hakkının* korunması esastır. Uluslar Arası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi bununla alakalıdır (Uygur, 2012: 55-65).

21. yüzyılda *nüfus yaşlanması* ve bu yaşlı nüfusun sağlık sorunları dikkat çekmektedir. Tıp uygulamalarında ve genetik teknoloji gibi bazı yeni teknolojilerin kullanımında etik sorunlarla karşılaşmaktadır (Özgüç, 2012: 125-127). Hukuki alanda da bazı biyoetik sorular cevap beklemektedir: *Bilme hakkı ve bilmeme hakkı*, araştırma etiği, genetik testler ve gen analizleri, kök hücre araştırmaları, organ nakli ve organ bağıışı gibi uygulamalar tartışılmaktadır. Dolayısıyla danışmanlık, gizlilik gibi bazı biyoetik ilkeler ve kamu biyoetik politikaları geliştirilmesi beklenmektedir (Örneğin UNESCO çalışmaları ve Hukuk fakültelerinde biyoetik eğitimi. Ikebe, 2012: 119-123).

Günümüzde toplumsal hayatı etkileyen önemli kararlara katılım, biyoetik kararlar, bilim etiği ve siyaset ilişkisi de tartışılmaktadır. Kamuoyu oluşturma, kürtaj izni veya doktorun hasta yaşamının sonu kararı tartışmaları bunlardan bazılarıdır. Bireysel sağlık ve kamu sağlığı çalışmalarında, adaletli bir sağlık sistemi oluşturulması, insanların *sağlıklı yaşlanması* ve hastalıklarla mücadele hedeflenir. Üstelik kamu sağlığı kararları

herkesin yaşam sürecini ve yaşam kalitesini etkiler. Bilimsel araştırmaların da küresel etkisi görölmektedir (Örneğin Hindistan'da uzun ömür, eğitim ve yüksek gelir ilişkisi araştırması). Bu nedenle bilim ve sağlıkla ilgili sorunlarda toplumun bilgilendirilmesi beklenir. Bu konuda medya etkisi belirgindir, eylem planları hazırlanabilir ve toplumda bilginin yayılması sağlanabilir (Semplici, 2012: 79-90).

İnsan hakları ve hasta hakları günlük yaşamdaki uygulamalara yansımaktadır. *Tıp etiği*, tıp uygulamaları ve bireysel özerklik, hastadan izin ve imza alınması bunlar arasındadır. İnsan hakları açısından yaş ve cinsiyet gibi bireysel özelliklere; bireyin sosyal, kültürel ve dini tercihleri gibi bireysel tercihlere saygı esastır. Toplumda *bireysel hakların* korunması sadece yaşlıların değil, herkesin beklentisidir denebilir. Bu konuda sorumluluk duygusunun geliştirilmesi, toplumda ahlaki ve etik davranışlar sergilenmesi önemlidir. Ayrıca haklar ve sorumluluklarla ilgili toplumsal bilinç arttırılabilir, alanında deneyimli uzmanlardan oluşan etik kurullar oluşturulabilir (Arda, 2012: 93-102).

3.7.2. Modern Toplumda Yaş Ayrımcılığı ve Yaşlı Ayrımcılığı

Modern toplumda gençler de yaşlılar da yaşa göre sınıflandırılmaktadır. Hatta bazen insanın başka özellikleri arka planda kalabilir. Dolayısıyla yaş bir baskı aracına dönüşebilir. Üstelik toplumlarda yaşlılarla ilgili pek çok önyargı vardır; 65+ yaşta kişilerin hastanelerde ve huzurevlerinde yaşadıkları görüşü, yaşlı işçilerin gençlerden verimsiz oldukları görüşü bunlar arasındadır (Giddens, 2005: 165-167).

R. N. Butler'e göre (1977), toplumdaki yaşlılarla ilgili önyargılar bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. *Kronolojik yaşlanma* ve üretim dışı olma konusundaki önyargılar buna örnek verilebilir. *Yaş ayrımcılığı* -sırf daha yaşlı oldukları için- insanları sistemli ayrıma tutma ve kalıplara sokma sürecidir. Bu ayrımcılık sonucu genç kuşaklar yaşlıları kendilerinden farklı görmektedir (Onur, 2011: 355-361). *Yaşlı ayrımcılığı* ileri yaştakilere yönelik önyargılar ve olumsuz davranışlardır. Ayrımcı eylemlere dönüşebilen inançları ve tutumları kapsar; *aksi ve hasta yaşlı* imajı, gençliği yaşlılığa tercih etme, vb. örnekler bilinmektedir (Kalınkara, 2011: 188-191).

Modern toplumda yaş ayrımcılığı ve yaşlının tecrübesinin dikkate alınmaması, yaşlının rolsüz kalmasına ve kendini gereksiz hissetmesine yol açabilir (A. Canatan, 2012: 384). Günümüzde neredeyse bütün ölkelerde *demografik yaş profili* yani yaşa dayalı nüfus yapısı değişmektedir (Örneğin erken emeklilik, emekli kişi ve yaşlı çalışan sayısında artış). Pek çok yerde yaş ayrımcılığı yapıldığı da bilinmektedir. İngiltere'de ve

ABD’de yaşlı işçinin az ücretli ve yarım günlük işlerde çalışması veya işten çıkarılması bu konuda örnek gösterilebilir. Türkiye’de de medyada gençlerin çalıştığından ve yaşlıların iş bulamadığından bahsedilmektedir (Bilton ve Bonnett, 2008: 313-314; Demez, 2012: 101-109).

Toplumumuzdaki genel algıya göre, gençlik erken biter ve yaşlılık erken başlar. 2010 Avrupa Sosyal Anketi’ne göre, ‘yaşlılığın başlangıcı’ Türkiye’de 55 yaş, Yunanistan’da ise 68 yaşdır. Aslında gençler de yaşlılar da yaş ayrımcılığına maruz kalmaktadır. Dolayısıyla aşağılama, muhatap almama ve sosyal hayattan dışlama, önyargılar ve suistimal gibi durumlarla karşılaşılabilir (Çayır, 2012: 2-11). Toplumumuzda hem yaş ayrımcılığı ve yaşlı ayrımcılığı hem bu konuda sosyal dışlanma olduğu anlaşılmaktadır. 2008’de İstanbul’daki bir araştırmaya göre, 65+ yaştakilerin %51.7’si toplumda yaştan kaynaklanan ayrımcılık olduğunu düşünmektedir. 2003’te Ankara’daki bir araştırmaya göre de, ileri yaştakiler gelir ve eğitim seviyesi açısından dışlanmaktadır (Ceylan, vd. 2015: 52).

Kısacası *yaşlılık ve yaşlanma algısı* hem toplumu hem yaşlıları etkiler, medyada bu konuda haberlere ve köşe yazılarına sık rastlanmaktadır. Toplumdaki sürekli *gençlik ve yaşlanmama* vurgusu yaşlı ayrımcılığını şekillendirebilir. Yaşlılıkla ilgili olumsuz görüşler de bunu destekler. Hatta yaşlı kişi fiziksel görünümünden dolayı ayrımcılığa uğrayabilir (Demez, 2012: 101-109). Bu yaşlı ayrımcılığı yaşlının toplumla bütünleşmesini de engelleyebilir (Taştan, 2007: 1).

Akademik alanda ve iş dünyasında *yaş ayrımcılığı ve yaş hiyerarşisi* görülmektedir. İş başvurularında ‘30 yaşını aşmamış’ ifadesi veya 40+ yaşta işe alınmama, ‘Şu yaşa geldi hala işi bırakmadı’ görüşü, vb. örneklere rastlanmaktadır. Üstelik toplumsal yaşlanma sonucu yaşlı ayrımcılığı giderek artabilir. Çünkü 2050’de Türkiye’de nüfusun %20’sinin yaşlı olması beklenmektedir. Bazı ülkelerde yaş ayrımcılığına ve yaşlı ayrımcılığına karşı yasal düzenlemeler vardır. AB ülkelerinde Yaşlılar sendikası; ABD, İngiltere ve Kanada’da yaş ayrımcılığını önleyen yasalar vardır. Ülkemizde de benzer düzenlemelerle *yaşlı hakları* korunabilir ve bu konuda toplumsal farkındalık oluşturulabilir (Çayır, 2012: 2-11).

C. L. Estes ve E. A. Binney’e göre (1991), modern dönemdeki *Yaşlılığa Biyolojik Yaklaşım* nedeniyle ‘yaş’ konusu olumsuz algılanmaktadır. *Yaşlanmanın medikalizasyonu* yaşın hastalık ve düşüşle, yaşlılığın umutsuzluk ve bakıma muhtaçlıkla

bir tutulmasıdır. Bu yaklaşımda yaşlanma tıbbi modele göre tanımlanır (Örneğin 1994'te ABD'de *yaşlılık imajı* araştırması. Onur, 2011: 355-361). T. Kirkwood'a göre (1999), *yaşlanma* bireyin yalnızca yaşından dolayı gözden düşmesidir. Oysa yaş nedeniyle gözden düşme anlamsız ve adaletsizdir. Öyle ki yaşlı kişi çocuk yerine koyulmakta ve yaşlıya merhametsiz davranılmaktadır (İlgar, 2008: 63).

M. M. Gullette (2013) de modern toplumdaki *olumsuz yaşlılık imajını* eleştirmektedir. Günümüzde insanların yaş ideolojisine göre eğitildiğini ve toplumsallaştığını vurgular. Dolayısıyla yaşlanma düşüş sayılır ve tamamen bedensel açıdan ele alınır. Sonuçta toplumda 'yaşlanmanın berbat bir şey olduğu' mesajı içselleştirilir (Örneğin 2000'de Boston Bilim Müzesi'nde açılan Yüz Yaşlandırma Sergisi'ne 10-15 yaşından küçükler girebilmektedir. Çocukların fotoğraflarına kırışıklıklar, lekeler eklenmekte ve 69 yaşına kadar nasıl görünecekleri ekrana yansıtılmaktadır. Aslında bunun bilimsel bir yönü yoktur. Fakat sergiyi gezen çocuklar yaşlılıktan ürkmekte ve yaşlanmak istemediklerini söylemektedir.). Oysa herkes farklı şekilde yaşlanır çünkü yaşam öyküleri ve hatıraları farklıdır. Bazı insanlar daha genç bazıları da daha yaşlı görünebilir. Hatta yüzlerimizin ve bedenlerimizin tarihsel depolarımız olduğu söylenmektedir.

Toplumda *yaşçılık* her alanda görülebilir. Yaş araştırmalarına göre, insanoğlu *kültürle yaşlandırılır* (Örneğin Amerikan yaş ideolojisi ve düşüş anlatısı). Çünkü yaş ve yaşlanma yapıları kültürel içeriklidir. Bu konuda 'Mutlu yıllar sana', 'Henüz yeterince büyümedin', vb. örnekler bilinmektedir. *Yaş toplumsallaşması* yetişkin kültürü aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır, toplumsal cinsiyet konusu ve yaş kimliği buna örnektir (Gullette, 2013: 13-27, 30-38). Yaşçılık ise genelde yaşlılara karşı ayrımcılığı ve olumsuz yaşlı imajını destekler. Bu durumda gençler üreten ve yaşlılar tüketen sayılır, gençlik kültürü vurgulanır, yaşlanma ise ölümle bir tutulur (Özmen, 2013: 114).

Yaş kimliği her insanın yaşla ilgili, genelde yaşlanmaya ve özelde kendi yaşı ile yaşlanmasına ilişkin bilgi birikimini kapsar (Örneğin 20. yüzyılda ABD'li çocuklar için yaş kimliği *büyüme ve ilerlemedir*. Oysa orta yaşlarda, gençlikten yaşlılığa geçişte bu ilerleme anlatıları *düşüş* anlatılarına dönüşür: 'Sen de baban gibi serseri olacaksın', 'Yaşlanmadan yap bunları, vb...'). Modern toplumda yaş kimliklerinin sürekli yapılandırıldığı anlaşılmakta ve gençlik kültü belirginleşmektedir. Yaşçılık veya yaş ayrımcılığı bazı yaşlarda ve finansal sorunlarda belirginleşebilir. Bu konuda *orta yaş*

ayrımcılığı ve yaşlı ayrımcılığı, orta yaş zirvesinin ileri yaşlara kadar veya çok kısa sürmesi gibi örnekler dikkat çekmektedir.

İnsanların hiçbir şeyde yaşlanmalarında olduğu kadar farklılık göstermedikleri belirtilmektedir. Yaşlanmayla ilgili olumsuz yaklaşım ise bazen kültürel açıdan desteklenmektedir. Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir: Medyada gençlik ve güzellik, sağlık haberlerinde ise yaşlılık vurgusu; ders kitaplarında ve dizilerde *olumsuz yaşlı* imajı, orta yaş krizine girmeyi ve kadınların yaşlanmaktan hoşlanmamalarını doğal karşılama, vb. (Çayır, 2012: 5-11; Demez, 2012: 107-110; Özmen, 2013: 114; Gullette, 2013: 33-47).

Modern toplumda *yaş sınıfları* diğer kimliklerden öncelikli hale gelmektedir. Yaş ayrımcılığında genelde farklılıklara odaklanılır, yaş kaygısı ve zamanın baskısı artar. *Orta yaş ayrımcılığı* ve aileye ayrılan zamanın azalması buna örnek gösterilebilir. Öte yandan modern dönemde yaşamda hızlanmaya karşı hareketler de görülmektedir. Öyle ki 1986'da Avrupa'da *Yavaş yemek hareketi* başlatılmıştır.

Yine de modern toplumda *yaş ve yaşlanma takıntısı* çeşitli şekillerde sürmektedir; *onyılcılık*, 50-60 yaş krizleri, gençlik kültü, gençlik reklamları, vb. örneklerle karşılaşılmaktadır. Kültürel yeniden toplumsallaşma sonucu insanlar genç yaşlardan itibaren kendilerini 'yaşlanıyor gibi' algılarlar (Örneğin nostalji ve gerontofobi, 13 yaşındaki kızlara 50 yaşına gelince iyi görünmeleri için cilt bakımı kursları). Yani günümüzdeki yaş araştırmaları göstermektedir ki, insanlar kültürle ve vaktinden önce yaşlandırılmaktadır. Yaş kaygısı ve gençlik fetişi belirgindir (Örneğin ABD'de ilerleme ve düşüş ikilemi, yaş ideolojisi, 1990'larda *X kuşağı gençler ve Bebek patlaması kuşağı yaşlılar* karşıtlığı. Gullette, 2013: 47-73).

Oysa toplumumuzda dengeli bir yaşlılık anlayışı ve buna uygun sosyal refah politikası geliştirilebilir (Onur, 2011: 355-361). Yaşlı ayrımcılığı önlenebilir ve kuşaklar arası dayanışma kurumsallaşabilir. Sosyal devlet uygulamaları ve aile içi dayanışma ağları arasında denge yani devlet ve aile işbirliği sağlanabilir. Yaşlı ayrımcılığıyla ilgili sorunlar *bireysel haklar ve insan hakları* açısından ele alınabilir (Baran ve Çoban, 2012: 189, 201-202). Yaşlı ayrımcılığının önlenmesi için toplumda farkındalık oluşturulabilir (Örneğin *Başarılı Yaşlanma Modeli* ve pozitif yaşlı örnekleri, 'medyada sürekli gençliğe ve güzelliğe değer verildiği' konusunda farkındalık. Kalınkara, 2011: 188-191).

Günümüzde yaşlılar ve sorunları ile ilgili çalışmalar yetersizdir. Bu durum uluslar arası alanda çeşitli şekillerde gündeme getirilmektedir. ABD'de ve Kanada'da

yaşlılık araştırmaları daha gelişmiştir. Avrupa'daki gerontoloji, sosyal psikoloji ve geropsikoloji çalışmaları; yaşam boyu gelişim ve yaşlı ayrımcılığı konulardaki araştırmalar ise sınırlıdır (Cangöz, 2008: 4). Ülkemizdeki yaşlı ayrımcılığı ve yaş ayrımcılığı konusundaki çalışmalar da çok sınırlıdır (Çayır, 2012: 5-11).

3.7.3. Modern Toplumda Yaşlılara şiddet ve Yaşlı İstismarı

Modern toplumda yaşlının toplumsal konumu, rolü ve işlevi değişmektedir. Toplumsal ve kültürel değerlerde yaşlının pek önemsenmemesi de, yaşlıya yönelik olumsuz davranışları besleyebilir. Üstelik yaşlıya yönelik ihmal, suistimal, şiddet ve istismar durumlarına da rastlanmaktadır. Tezimizde bu konu gündeme getirilmekte ve toplumsal farkındalık oluşturulması önemsenmektedir.

3.7.3.1. Yaşlılara Yönelik şiddet, İhmal ve İstismar

Günümüzde yaşam süresinin uzaması nedeniyle bir arada yaşayan kuşaklar çoğalmakta ve kuşaklar arası ilişkiler değişmektedir. Bu nedenle toplumumuzda özellikle farklı kuşakların bir arada yaşadığı ailelerde sorunlar ve çatışmalar olabilir. Yaşlılara saygı duyan, sevgi, hoşgörü ve dayanışma içinde bir toplum olduğumuza inanılır. Oysa bazı ailelerde yaşlılara yönelik şiddet, ihmal ve suistimal girişimleri görölmektedir.

Aslında şiddet her toplumda ve her dönemde karşılaşılan bir olgudur. *şiddet* kaba kuvvet, hukuk dışı muameledir. *Bedensel veya ruhsal şiddet* olabilir; dayak ve tokat, psikolojik baskı, vb. şekillerde olabilir. *İhmal* bir kimseyle yeterince ilgilenmeme ve onu önemsememedir. *Bedensel ve ruhsal ihmal; bilinçli ve bilinçsiz ihmal* şeklinde sınıflandırmalar yapılmaktadır. *Suistimal* de bir kişiye veya şeyi kötü niyetle yanlış ve izinsiz olarak kullanmadır. *Bedensel veya ekonomik suistimalle* karşılaşılabilir. Bu konuda yaşlıya ev işlerini yaptırma ve torun baktırma, yaşlının parasının veya malının alınması gibi örneklere rastlanmaktadır (Tufan, 2002: 55-56; 2003: 110-116; 2011: 10-19, 25-38, 50-70).

Modern toplumda yaşlıya karşı olumsuz davranışlar görölebilir. *Yaşlı istismarı* yaşlının sağlık ve iyilik halini tehdit eden, ona zarar veren her türlü davranışı kapsar. *Psikolojik, bedensel, sosyal veya ekonomik istismar* şeklinde görölür. Yaşlının parasını isteği dışında kullanma, kasıtlı olarak üzme ve fiziksel şiddet uygulama çeşitli istismar örnekleridir. Yaşlının ihtiyaçlarının karşılanmaması ve zorunlu ihtiyaçlara duyarsız kalınması ise *yaşlı ihmalidir*. Yaşlının sağlık hizmetlerinden yararlanamaması onun ihmal

edildiğini göstermektedir. Öte yandan yaşlının kendi kendini ihmali de mümkündür. Yaşlının düzgün beslenmemesi ve bireysel hijyeni önemsememesi, yaşlının yatağının ve elbisesinin kirli olması gibi örnekleri görülebilir (A. Canatan, 2012: 384-385; Kırdı, vd. 2007: 97-102; Özcebe, 2007a: 131).

Yaşlı istismarı *bireysel veya toplumsal* olabilir. Yaşlının maddi ve manevi yaralanması, yaşlı politikalarında ve yaşlı hizmetlerinde yetersizlik, yaşlının bağımsızlığını ve kendini gerçekleştirmesini engelleme gibi örneklerle karşılaşmaktadır. Bu istismar farklı şekillerde de görülebilir: *Fiziksel, cinsel, psikolojik ve duygusal, psikososyal istismar*. Yaşlıya şiddet ve güç kullanma, acı veren davranışlar, taciz, sözel ve sözel olmayan kötü davranışlar, tehdit, yaşlının duygusal ihtiyaçlarını önemsememe, önemli kararlara yaşlının katılmaması ve sosyal dışlama, vb. şekillerde olabilir.

Ayrıca yaşlının *ekonomik istismarına ve hak istismarına* da rastlanır. Yaşlının maddi haklarını devralma, parasını ve eşyalarını rızası olmadan kullanma, hırsızlık ve dolandırıcılık, yaşlıdan hileyle vekalet alınması ve yaşlının kendi evinden çıkarılması bunlardan bazılarıdır (Akdemir, vd. 2008: 68-74; Duyan, 2008: 151-169).

Yaşlıya yönelik şiddet, ihmal ve istismar -malesef ki- genelde eş, çocuklar ve kardeşler gibi aile üyeleri, akraba ve bakıcılar tarafından gerçekleştirilir. Özellikle fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismar; aktif ve pasif ihmal görülmektedir (Kırdı, vd. 2007: 97-102; G. Kurt, vd. 2010: 35-36). Bazı fiziksel ve zihinsel yetilerini kaybeden yaşlılar da dışlanabilir, ihmal veya istismara maruz kalabilirler. Evlenmemiş veya eşini kaybetmiş yaşlı kadınlar, bağımlı ve engelli yaşlılar bunlar arasındadır (Kalınkara, 2011: 135-154; Kutsal, 2005: 41).

Ne yazık ki, sağlık kurumlarında ve sosyal hizmet kurumlarında da yaşlının fiziksel ve psikolojik istismarıyla karşılaşmaktadır; yaşlıya zarar verme veya yaşlıdan faydalanma görülebilir. Yaşlı istismarının ve ihmalinin nedenleri ise *ailesel, kültürel ve kurumsal nedenler, bakım verenlerle ve yaşlı kişiyle ilgili nedenler* olabilir. Toplumda yaşlılıkla ilgili değerler, ailede şiddet öyküsü, kurum personelinin yetersizliği ve duyarsızlığı, kişilik problemleri, alkol ve ilaç bağımlılığı gibi nedenler sıralanabilir (Akdemir, vd. 2008: 68-74; Kalınkara, 2011: 135-154).

Yaşlılara yönelik şiddet, ihmal ve suistimal olaylarında farklı etkenler birlikte değerlendirilmelidir. Bu etkenlerden bazıları yaş, cinsiyet, ekonomik durum ve sağlık durumu, bakıma muhtaçlık ve engellilik, çoklu kronik hastalıklar ve psikososyal baskıdır.

Yaşlıların şiddete tepkisi ise kişiye göre değişir; *eylemsel, bilinçsel ve duygusal tepki* görülebilir. Yaşlı kişi şiddeti kimseye göstermemeyi, odaya kapanmayı veya ağlamayı tercih edebilir (Tufan, 2003: 110-116; 2011: 10-19, 25-38, 50-70).

Yaşlının toplumsal yaşamdan kopması, kendi yaşamını kontrol edememesi, bakıma veya yardıma muhtaç olması durumunda yaşlı istismarı gerçekleşebilir. Yaşlılıkta ailenin ve sosyal çevrenin önemi bilinmektedir. Yaşlı istismarı bireysel ve toplumsal bir sorundur, aynı zamanda suçtur. Öte yandan bu sorunun çözülmesi için *Bütüncül Yaklaşım* önerilmektedir. Böylece toplumda *başarılı yaşlanma* desteklenebilir; ihtiyacı olan yaşlılara psikolojik, ekonomik ve sosyal destek sağlanabilir. Yaşlının durumu ve istismar şekli de birbiriyle alakalıdır. Yalnız yaşayan yaşlılarda ekonomik istismar, demans hastalarında fiziksel istismar, yakın akraba ve çocuklardan duygusal istismar daha fazladır (Duyan, 2008: 151-169).

Yaşlılara yönelik şiddet çeşitli teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. *Yaşam Durumu Teorisinde* yaşlının bireysel birikimleri ve çevresel koşullar ele alınır. *İletişim Teorisinde* yaşlı ve çevresindeki insanlar arasındaki iletişim vurgulanmaktadır. Fakat şiddet nedenleri çok çeşitli olabilir. Kişiler arasında ilişkilerdeki sorunlar buna örnek verilebilir (Tufan, 2011: 10-19, 25-38, 50-70).

Şiddet teorileri *Kültürel, Yapısal, Etkileşimsel ve Psikososyal Teoriler* şeklinde de sınıflandırılır. Toplumda şiddetin kuşaklar arasında sürdüğü ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülmektedir. Şiddete hoşgörü gösterilmesi ve ailedeki şiddetin rol model alınması, şiddet içerikli filmler, öfke ve stresle başedememe, bakım rolünü benimsememe gibi örnekler şiddetin sürmesini kolaylaştırmaktadır. Yaşlıya yönelik şiddetle daha çok ileri yaşta, özellikle 75+ yaşlarda karşılaşmaktadır. Yaşlıların şiddete karşı tavırları da kişiye göre değişmektedir. İnsanlar arası ilişkilerde genelde kadınlarda ilişkiyi sürdürme ve erkeklerde ayrılma eğilimi görülmektedir (Kalınkara, 2011: 135-154).

Yaşlı istismarının hem bireysel hem toplumsal yönü vardır. Bu istismar bazı teorilerle açıklanır: *Durumsal Modelde* yaşlı bakıcısının özellikleri, aşırı yükü ve aile içi şiddet konularına değinilir. *Psikopatoloji Modelinde* zihinsel ve duygusal açıdan sorunlu istismarcının ve yaşlının sosyal, ekonomik koşulları önemsenir. *Ekolojik Modelde* de yaşlı istismarının bireysel, kişiler arası ve toplumsal nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Sosyal Alışveriş Teorisinde bağımlı yaşlı ve istismar olayı, ailede istismar konuları gündeme getirilir. *Sembolik Etkileşim Teorisinde* yaşlı ve bakıcısı arasındaki

etkileşim süreci ve şiddetin anlamı araştırılır. *Sosyal Öğrenme Teorisinde* de çocuklukta yaşanan ihmal, istismar ve eş istismarı konularına değinilmektedir. *Feminist Teoride* yaşlı ve başkaları arasındaki güç dengesizliği ve ailede ataerkillik; *Politik Ekonomi Teorisinde* ise yaşlıların toplumdaki uzaklaşması, emeklilik ve yaşlı yoksulluğu vurgulanır.

Toplumumuzda yalnız yaşayan yaşlılar, yaşlı kadınlar ve ekonomik açıdan bağımlı olanlar daha çok istismara uğramaktadır. Ancak yaşlı kişi istismarı gizlemekte, utanmakta veya kendini suçlamaktadır. Yaşlının bir zamanlar istismarcıyı incittiği veya çocuğunu iyi yetiştiremediği düşüncesi buna örnek gösterilebilir. Hatta bu yaşlı, yardımı reddetmekte ve bakım kurumuna gönderilmekten korkmaktadır (Duyan, 2008: 151-169).

Kısacası yaşlı istismarı başkası tarafından görülmez ve rapor edilmezse, istismar davranışı sürmektedir. Çünkü yaşlı kişi bu durumdan utanmakta ve başkalarıyla sosyal ilişkilerini kesmektedir (Kalınkara, 2011: 150-152). Dolayısıyla kendisine yapılan kimseye bildirmemektedir. Özellikle ailenin ve akrabaların istismarı gizli kalmaktadır. Oysa etraftaki kişilerin ve sağlık personelinin dikkatiyle, yaşlı ihmal ve istismarı önlenebilir. Yaşlıda görülen içekapanıklık, yetersiz beslenme, eziklik ve morarma, vb. durumlara dikkat edilmelidir (Akdemir, vd. 2008: 68-74).

3.7.3.2. Yaşlılara Şiddet ve İstismarı Önleme: Toplumsal, Dini ve Ahlaki Değerler

Yaşlılara yönelik şiddet ve istismar hiçbir şekilde kabul edilemez. Ancak zaman zaman toplumlarda bu sorunla karşılaşıldığı da bir gerçektir. Aslında toplumun genel yaklaşımı hem yaşlıyı hem çevresindeki kişileri etkilemektedir. Yaşlıya yönelik şiddetin önlenmesinde *toplumsal, dini ve ahlaki değerler* etkili olabilir. Ayrıca yasal düzenlemelere ve koruyucu önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Modern toplumlarda birçok sosyal problemle karşılaşmakta ancak bunlara pek çözüm üretilememektedir. Bireyselleşme, bireysel özgürlük ve topluma bağlılık dengesinin sağlanamaması, vb. bunlardan bazılarıdır. Toplumsal değerlerin genellikle toplumsal problemlere ters düştüğü anlaşılmaktadır; ABD'deki ve Avrupa'daki değerler çatışması araştırmaları da bunu göstermektedir. Dinlerde de toplumsal problemlerin çözümü hedeflenmektedir. İslam'da ve Hristiyanlık'ta yardımlaşma sorumluluğu, dinlerde başkasına yardımı ve bencil olmayan davranışları teşvik, Avrupa'da dini organizasyonların toplumsal problemlerle mücadelesi, vb. bu konuda örnek verilebilir.

Toplumsal değerler genelde *dini ve ahlaki değerlerle* desteklenmektedir. Dini değerlerde -özellikle İslam'da- dürüstlük, merhamet, paylaşma ve dayanışma duygusunun

önemsendiği bilinmektedir (Bkz. 3.5.2.1). Günümüzde dini organizasyonlar *insan haklarını ve barış hareketlerini* desteklemektedir. Toplumsal problemlerin çözümünde toplumsal dayanışma ve güven kültürü önemlidir. Dini kurumlarda da genelde toplumsal dayanışma ve dayanışma değerleri önemsenmektedir. Ayrıca yaşlı ve hastaların, bakıma muhtaç kişilerin özellikle dini organizasyonlardan sosyal yardım beklentisi olduğu anlaşılmaktadır (Örneğin ABD’de ve Finlandiya’da yapılan araştırmalar. Pessi, 2012: 524-529-544).

Toplumumuzda da kültürel değerlerde yaşlıya saygı esastır. Bu konuda eski Türklerde ve Selçuklularda anne babaya saygı, Oğuzlarda büyüklere dini ve siyasi bağlılık, Osmanlılarda aşevinde yaşlılara hizmet gibi örnekler bilinmektedir (Bulut, 2012: 408-410; C. Doğan, 2007: 42-56). Dini değerlerde -özellikle İslam’da- toplumda yaşlının korunması önerilir. İnsan hayatındaki dönemler ve yaşlılık gerçeği üzerinde durulur. Yaşlılıktaki yaşam koşullarından, yaşlıların uyarılmasından ve öğütlerden bahsedilir [Bkz. 3.9.1; 3.4.3; Karaman, vd. 2005: 230, 268, 290, 399, 464, 515, 563; 20-21, 192, 293-294, 495 (Yaşlılık gerçeği: 12/78, 17/23, 19/4-8, 30/54, 40/67, 51/29, 67/2; Uyarma ve uyarılma: 2/131-136, 9/114, 19/42-50, 46/17); Yakup, 2003: 349, 865-866, 396-398, 401, 335].

Öte yandan dindarlık kişinin *suç davranışı* ihtimalini azaltabilir. Günümüzde dindarlık ve suç oranı araştırmalarında; bireysel dindarlık, içsel ve dışsal dindarlık araştırmalarında buna değinilmektedir. Çünkü dini sorumluluklar gençleri ve yetişkinleri hatalı davranışlardan korumakta ve suç riskini azaltmaktadır. Hem en basit suçlar hem en ciddi suç içeren davranışlar bunlar arasındadır. Kuşaklar arası dini etkilenme de kişiyi suç işlemekten koruyabilir. Anne babanın dini bağlılığının kız çocuklarını suç işlemekten koruduğu belirtilmektedir. Yine dini bağlılıklar dezavantajlı grupların suç davranışını ve problemleri azaltmaktadır. Kısacası din hem gençleri hem yetişkinleri ve yaşlıları suçtan ve suç işleme eğiliminden, şiddet içeren davranışlardan koruyabilir. Dini ve manevi tecrübe bu konuda etkilidir (Johnson, 2012: 406-414).

Günümüzde aile içi şiddet ve fiziksel istismar konularında araştırmalar sürmektedir. İnsanın hayatta karşılaştığı sorunlarla başetme yöntemleri önemlidir. Şiddete maruz kalanlar da, *dini başetme veya dini olmayan başetme yöntemlerine* başvurmaktadır. Dini davranış ve inançların suçu önlemede veya teşvik etmede rolü, dinin caydırıcı etkisi araştırılmaktadır. Dinin olumlu ve olumsuz sosyal davranışlarla ilişkisi, dini toplulukların

etkisi ve suçluların cezalandırılması gibi konular da tartışılmaktadır [Örneğin G. Gallup ve D. M. Lindsay'ın araştırmasına göre (1999), Amerikalıların %75'i idam cezasını savunmaktadır. Donahue ve Nielsen, 2013: 554-556].

Tarih boyunca tüm kültürlerde yaşlı istismarının olduğu belirtilmektedir. Yine de yaşlı istismarı ve ihmali hiçbir şekilde kabul edilemez. Ancak toplumumuzdaki *risk grupları* bilinirse gerekli önlemler alınabilir: Çocuksuz yaşlılar, bağımlı yaşlılar, 80+ yaşta kişiler, yalnız veya huzurevinde yaşayan yaşlılar, sosyal güvenliği olmayan yaşlılar, Alzheimer ve demans hastaları.

Yaşlı kişi evinde, huzurevinde veya bakımevinde istismara uğrayabilir. Yaşlı istismarı ve ihmali konusunda tartışmalar sürmektedir. 1979'da ABD'de Yaşlı İstismarı Yasası çıkarılmıştır. 2011 DSÖ Avrupa Bölgesi Raporu'na göre; Avrupa'da her yıl 4 milyon yaşlı fiziksel, 29 milyon yaşlı duygusal, 6 milyon yaşlı ekonomik ve 1 milyon yaşlı cinsel istismara uğramaktadır (Akdemir, vd. 2008: 68-74; Özmete, 2012: 13-14; Şimşek, 2006: 13-14).

Toplumdaki yaşlılarla ilgili *olumsuz yaklaşım* yaşlı istismarını arttırabilir. Şiddetle ilgili toplumun yaklaşımı ve tepkisi de önemlidir. Yaşlı istismarında çeşitli *risk faktörleri* vardır: Yaşlıya bakanın kişisel özellikleri, stresi, duygusal ve ekonomik sorunları; yaşlandıkça güçsüzleşme, istismarcının ve yaşlının birbirine bağımlılığı, aile içi stres ve sorunlar, çocukluktaki krizler, orta kuşak sıkışması, kültürel sorunlar, öğrenilmiş şiddet ve çaresizlik (Duyan, 2008: 151-169).

Oysa yaşlı istismarı önlenabilir. Yaşlıların ve yaşlı bakımıyla ilgili kişilerin, kurum personelinin eğitilmesi ve bilgilendirilmesi önemlidir. Çünkü yaşlı istismarının bildirim zorunlu olursa, istismar durdurulabilir. Yasal ve etik açıdan istismarı ve şiddeti önleyici düzenlemelere ihtiyaç vardır. Yaşlı istismarının bildirileceği kurumlar oluşturulabilir. Dünyada yaşlı istismarını önleme modelleri geliştirilmiştir: *Eş İstismarı Modeli, Destekleyici Model ve Yetişkin Koruma Modeli*. Ancak bu modeller hem yetersiz kalmakta hem de ülkemizde henüz uygulanmamaktadır.

Yine de yaşlı kişinin ihmali ve istismarını önlemek için *genel, sosyal veya yasal önlemler* alınabilir. Yaşlının şiddet geçmişi olan biriyle birlikte yaşamaması; gönüllülük programları, eski arkadaş ve komşularla ilişkiler, sosyal ilişkiler; yasal açıdan bireyi koruyacak kişilerle iletişim kurma gibi önlemler yaşlının hayatını kolaylaştırabilir. Ayrıca *ailevi ve toplumsal önlemler* de yaşlı istismarını azaltabilir. Yaşlının yaşlılarıyla ve

arkadaşlarıyla ilişkilerini sürdürmesi, yaşlının mahremiyetini ihlal etmeme, sivil toplum desteği, yaşlı bakımını üstlenenlere kamusal ve özel alandan destek, yaşlılarla ilgili kurumlarda çalışanların ve güvenlik görevlilerinin eğitilmesi; suç unsuru olan istismar, kötü davranış ve ihmalin bilinmesi bu önlemlerden bazılarıdır (Kalınkara, 2011:150-154).

Günümüzde yaşlılara yönelik şiddet ve ihmal göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Malesef ki, toplumumuzda da bunun izlerine rastlanmaktadır. 2011 Türkiye’de Yaşlılara Şiddet Araştırması’na göre, yaşlıların çoğu onur kırıcı söz ve tehditle karşılaştığını, %80’i ihmal, %78’i azarlama, %77’si suistimal ve %63’ü şiddete maruz kaldığını belirtmektedir. Ayrıca bedensel saldırıya uğrayanlarda, her 5 yaşlıdan 1’inin kendine zarar verdiği ve her 10 yaşlıdan 1’ine aletli saldırı yapıldığı anlaşılmaktadır. Şiddet gören bakıma muhtaç yaşlılar ailelerinin kendilerine yardım ettiğini ancak %21’i ihtiyaç anında yardım edildiğini ve %40’ı kendisine vaktinde yemek verilmediğini belirtmiştir. Ayrıca 10 yaşlıdan 5’i ev işlerini yapmaya zorunlu tutulduğunu, 10 yaşlıdan 9’u gelirini aileye verdiğini ve miras paylaşımı yapmamış yaşlıların da %57’si ailesinin bu konuda kendisine baskı yaptığını belirtmektedir.

Öte yandan yaşlılara şiddet konusunun gündeme getirilmemesi ve tabulaştırılması yaşlı sorunlarının çözümünü engellemektedir. 2005-2009 Türkiye Geroatlas Araştırması’na göre, 200.000 civarında yaşlı kişi şiddet, ihmal veya suistimal kurbanıdır. Fakat aileler suçlanma korkusundan, yaşlılar bağımlı olduklarından ve utandıklarından gerçeği gizlemektedir. Hem yaşlı kişi hem ailesi çevreye ‘Herşey yolunda’ imajı verir. Çevre ve komşular da şiddetten haberdar olsalar da, bu durum resmi kurumlara pek bildirilmemektedir. 2011 Türkiye’de Yaşlılara Şiddet Araştırması’na göre; şiddete uğrayan 10 yaşlıdan 3’ü komşularının durumu bildiğini, 10 yaşlıdan 1’i şiddet olayının polise bildirildiğini ve yine 10 yaşlıdan 6’sı bedensel şiddetin sürdüğünü belirtmektedir.

Yaşlılara yönelik şiddetin ve çatışmanın temelinde yaşlı taleplerindeki artışın olabileceği belirtilmektedir. Çatışma durumunda yaşlılar rasyonelleştirme, bilinçaltına itme veya inkar etme gibi çeşitli savunma mekanizmalarına başvurmaktadır. Yaşlı ve bakıcısı arasındaki ilişki de önemlidir. Aslında yaşlıya yönelik şiddetin çevreden gizlenmesi önlenemez. Almanya’da çocukları yılda 2 kez doktora götürme zorunluluğu bulunmaktadır. Toplumumuzdaki 90+ yaşta, bakıma muhtaç ve engelli yaşlılar için de benzer bir uygulama yapılabilir. Günümüzde aile içindeki çatışmaların genelde azaldığı

ve kuşaklar arası bağılılığın arttığı belirtilmektedir. Fakat yaşlıya yönelik şiddetin kültürümüzün bir parçası olup olmadığı da sorgulanmaktadır. Şiddete maruz kalan yaşlılar toplumda az sayıda da olsa bu durum önemsenmelidir (Tufan, 2003: 110-116; 2011: 10-19, 25-38, 50-70).

Yaşlı istismarı ve şiddet konusunda dünyada -özellikle ABD, Kanada ve İngiltere'de- çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Ülkemizde bu konudaki çalışmalar ise çok sınırlıdır. İstanbul'da huzurevine başvuran yaşlılarla ve İzmir'de yaşlılarla yapılan araştırmalar buna örnek gösterilebilir. Oysa toplumumuzda da bazı yaşlıların ihmal edildikleri ve istismara uğradıkları anlaşılmaktadır.

Yaşlı istismarını önlemek için yaşlının bağımsızlığını artırıcı hizmetlere ihtiyaç vardır. Ayrıca yaşlıya ve istismarcıya *duygusal, ekonomik ve sosyal destek hizmetleri* sunulabilir. Yaşlı istismarı konusunda toplumsal duyarlılık ve bilinçlenme sağlanabilir. *Yaşlı hizmetlerinin* kapsamı genişletilebilir, yaşlılara *danışmanlık ve geçici bakım hizmetleri* verilebilir. Yaşlı bireylerin yararına yasal düzenlemeler yapılabilir. Yaşlı istismarı şüphesini ilgili otoritelere bildirme zorunluluğu getirilebilir ve şüpheli durumlar belgelendirilebilir. Yaşlının bilgiye ve hizmete kolayca ulaşmasının sağlanması gibi uygulamalar da hayata geçirilebilir (Duyan, 2008: 151-169).

Kısacası yaşlılara şiddet, ihmal ve istismarı önlemeye yönelik yasal düzenleme ihtiyacı ortadadır. *Yaşlı haklarının* korunması, yasal önlemler ve caydırıcılık önemlidir. Ayrıca toplum eğitimi, toplumsal hizmet ve mesleki eğitim çalışmaları da yapılabilir. Şiddetin meşrulaştırılmaması, şiddet ve istismar konusunda konferans ve seminerler düzenlenmesi, yaşlı istismarı telefon hattı, yaşlılarla çalışan uzman personelin eğitimi gibi uygulamalar gerçekleştirilebilir (Kırdı, vd. 2007: 97-102).

Günümüzde yaşlılar ve yaşlıların sorunları ile ilgili toplumsal bilgilenme sağlanabilir; isteyenlere *eğitim, danışmanlık ve sosyal destek hizmetleri* verilebilir. Yaşlılık politikası geliştirilmesinin önemi de giderek artmaktadır. Bu konuda *sağlıklı yaşlanma*, yaşlının topluma kazandırılması ve topluma aktif katılım gibi konular gündeme getirilebilir (Akdemir, vd. 2008: 68-74). Çünkü toplumsal politikalardaki ve hizmetlerdeki eksiklikler nedeniyle yaşlıların toplumsal istismarı sürmekte hatta politikalarda gençlere yönelik hizmetlere öncelik verilmektedir. Kısacası yaşlılara yönelik politika ve hizmetlerin *insan haklarına ve yaşlı haklarına* uygun olması beklenmektedir (Kalınkara, 2011: 150-154).

3.8. YAŞLILIK VE AHLAK

Ahlak kurumu geçmişten günümüze varlığını sürdürmüştür; hem bireyler arasındaki ilişkilerde hem toplumsal açıdan önemini korumuştur. Tezimizde ahlak konusu modern toplumda yaşlılıkla ilgili toplumsal değerler, algılar ve yaşlılıkta ahlak gelişimi açısından ele alınmaktadır.

3.8.1. Modern Toplumda Yaşlılık ve Değerler

Değerler toplumsal olarak neyin doğru olduğu hakkında paylaşılmış düşüncelerdir, soyut ve genelleştirilmiş davranış prensipleridir. Toplumsallaşma sürecinde değerler öğrenilir, içselleştirilir ve kuşaklar arasında karşılıklı etkileşimle aktarılır. *Toplumsal değerler* toplumsal yaşamın sürdürülmesinde etkilidir. Zamanla *kişisel değerler* sistemi de oluşmaktadır (A. Canatan, 2008: 62-64).

Değerler ve normlar davranış ölçütleridir, zamana ve mekana göre, toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Çünkü bir toplumda iyi ve güzel olan, diğer toplumda kötü ve çirkin sayılabilmektedir. Ancak değişmeyen *evrensel değerler ve küresel değerler* de vardır (Örneğin geçmişte ‘bilgelik, ölçülülük ve adalet’; günümüzde ‘insan hakları, eşitlik ve özgürlük’). Bireysel tutum ve davranışlar *ahlaki ve dini değerlerden*, örf ve adetlerden etkilenmektedir (K. Canatan, 2011c: 263-272, 281-289).

Aslında her toplumda iyi kötü, doğru yanlış, yararlı zararlı gibi *ortak değerler ve ahlak ilkeleri* bulunmaktadır. Bu değerler ideal düşünme ve davranma şekillerini, toplumsal rolleri gösterir. Değerlerin toplumsal kontrol ve dayanışma sağladığı belirtilmektedir. Yaşlılıkla ilgili ahlaki değerlerde yaşlılara yardım ve arkadaşlık etmek önerilmektedir (Anıl, 2011: 41-43; Davarcı, 2008: 10-11). *Hukuki normlar* toplumdaki herkesi bağlar, yerel veya evrensel olabilir. *Sosyal normlar* ise kişinin toplumda kabulünü sağlar. Genelde insanın toplumdaki normlara uygun davranması beklenir (Eren, 2007: 133).

Değerler ve normlar zorlayıcılık derecelerine veya ortaklaşa işlevlerine göre birbirinden ayrılmaktadır. Bu konuda bilinçli kabul edilen değerler ve alışkanlıklar, dayanışma ve sevgi veya bireycilik ve ayrımcılık gibi örnekler sıralanabilir. Değerler kurumsal işlevlerine veya kurumsal yapılarına göre de sınıflandırılmaktadır; *siyasal, ekonomik, dini ve toplumsal değerler veya ailevi değerler*. Kültürümüzde *aile değerleri* önemsenir; bunlar da *evlilik değerleri, terbiye, geçim, saygı ve görgü değerleri* şeklinde gruplandırılır. Evlilikte denklik, çocuk yetiştirme, meşru gelir elde etme ve maddi

ihtiyaçların karşılanması, anne baba hakkı, çocuk hakları ve karşılıklı sorumluluklar, yeme içme ve konuşma kuralları, vb. bunlar arasındadır (K. Canatan, 2011c: 263-272, 277-289).

Değerlerin insan davranışlarını etkilediği ve ortak değerler olmaksızın toplumsal hayatın neredeyse mümkün olmadığı bilinmektedir. Özellikle temel *toplumsal değerlerin* toplumsal bütünleşmeyi sağladığı söylenebilir. Fakat insanların ve toplumların değerleri ve inançları zaman içinde değişebilir. 1981-2013 arasında yaklaşık 100 ülkede düzenli yapılan Dünya Değerler Araştırması da, dini ve kültürel gelenekler arasındaki farkları göstermektedir. M. Weber'e göre *dini değerler* ve toplumsal yapı arasındaki ilişki karşılıklıdır, dini değerler toplumsal yapıyı ve yaşam tarzını belirleyebilir (Korkmaz, 2013: 54, 58, 65-69).

İnsanın içinde bulunduğu toplumun *sosyal ve kültürel değerleri* yaşlanma sürecini etkilemektedir. Bu nedenle farklı toplumlardaki insanlar farklı şekillerde yaşlanırlar. Toplumsal değerler *yaşlıya ve yaşlılığa* verilen değeri belirler. Yani toplumun değerler sistemi yaşlılığa veya yaşlılara bakışı oldukça etkiler. Geleneksel toplumda yaşlının *kültür bekciliği rolü* bilinmektedir. Yaşlanma bireysel olsa da, yaşlanmanın toplumsal ve kültürel boyutları da vardır. Sosyal psikolojide değerler ve kişilik, dini bağlılık, tutum ve değer yönelimi konularında araştırmalar yapılmaktadır (Devran, 2004: 10; Kalkan, 2008: 5-7; Mehmedoğlu, 2006: 475-476; Taşcı, 2012: 138; Tufan, 2002: 153-158, 162-174; 2006: 1; 2007: 82, 162-164; 2007b: 15, 124).

İnsan hayatı belli dönemlere ayrılmaktadır. Bu dönemlere uygun tutum ve davranışlar, zorunluluk ve yasaklar genelde kültürel değerlerle belirlenir. Bu durum yaşlılık ve ileri yaşlılık dönemi için de geçerlidir. *Yaşlanma* yaş büyüdükçe insanı etkileyen biyolojik, ruhsal ve toplumsal süreçlerin toplamıdır. Bu süreçler bedeni etkileyen *biyolojik saat*, zihni etkileyen *ruhsal saat*; yaşla ve yaşlılıkla ilgili kültürel normları, değerleri ve beklentileri belirleyen *toplumsal saattir*.

Her yaşın sınırlarını ve sorumluluklarını, toplumda nasıl davranılması gerektiğini ve toplumsal rolleri aslında kültürel değerler belirlemektedir. Kültürel açıdan yaşlılık toplumun yaşa ve yaşlılığa yüklediği anlamla ilgilidir. Oysa günümüzde *yaş dönemleri* arasındaki farklar bulanıklaşmakta, fiziksel ve kültürel yaşlanma birbiriyle örtüşmemektedir. Bu nedenle yaşlıya yönelik davranış ve beklentiler de toplumsal değerlerle birlikte değişmektedir (Bulut, 2012: 395-396, 411-414; Giddens, 2005: 163-

165). Ancak kültürel değerler ve yaşlılara yönelik davranışlar her zaman olumlu değildir. Hatta toplumda yaşlılara yönelik ihmal, şiddet ve suistimal gibi etik dışı davranışlar da görülebilir. Oysa toplumumuzda yaşlılarla ilgili etik değerlerin korunması ve yaşlılık konusundaki araştırmalarda da etik değerlere sahip çıkılması beklenmektedir (Tufan, 2006: 1; 2007: 82, 162-164; 2007b: 74-85, 95, 124).

Toplumun değişik yaşlarda olunacak ve yapılacak şeyleri belirlemesiyle *yaş normları* oluşur; bu konuda ‘en uygun evlenme, okulu bitirme ve emekli olma yaşı’ gibi örnekler verilebilir. Bu normlar gayri resmi de olabilir. Toplumda bazı etkinlikler için ‘çok genç, çok yaşlı veya tam yaşında sayılmak’ buna örnek gösterilebilir. İnsanlar genelde kendi isteklerini toplumun yaş normlarına uydurmaya çalışmaktadır. Çünkü hem geleneksel toplumda hem modern toplumda *yaş sınıflandırmaları* önemsenir. Öyle ki yaşa göre topluluklar ve değerler belirlenir. Kültürümüzde yaşlıları sevindirmenin teşvik edilmesi de bu değerlerden biridir (Güngör, 2012b: 254-255).

Aslında yaşlılık ile ilgili kuşaktan kuşağa aktarılan çok sayıda *değer yargısı* vardır. Yaşlılık durağan bir dönem sayılır ve pek çok olumsuz özellik yaşlılarla ilişkilendirilir. Oysa bu özelliklerin, çoğu yaşlı için geçerli olmadığı bilinmektedir. Yaşlıların üretim dışı ve tüketici, sağlıksız, yatağa bağlı, bağımlı, bitkin ve unutkan, pasif ve toplumdan soyutlanmış, sabırsız, anlayışsız, mutsuz, amaçsız ve dar görüşlü oldukları gibi önyargılar bunlar arasındadır.

Toplumumuzda yaşlıların gençlerle pek anlaşamadıkları, hoşgörülü veya esnek olmadıkları görüşü bilinmektedir. Yine yaşlıların yalnız veya huzurevinde yaşadıkları görüşü de yaygındır. Oysa bunlar hem bireysel hem toplumsal koşullarla alakalıdır; bazen yaşlının kendi tercihidir bazen de zorunluluktan kaynaklanır. Bilgelik ve yerinde kararlar alma ise yaşlılara nadiren atfedilen olumlu özelliklerden bazılarıdır (M. Durak, 2012: 282-285, 295, 300; Ergan, 2006: 6; İlgar, 2008: 68-70; Kalınkara, 2011: 24-26; Kırdı, vd. 2007: 103-105; Koç, 2002b: 288-289; Oğuz, 2007: 34-35; Skinner ve Vaughan, 1996: 118-120; Taştan, 2009: 1; Tufan, 2002: 153-174; 2006: 1; 2007: 82, 162-164; 2007b: 17-19, 74-85, 95, 124; 2010: 125-129; 2010a: 4; 2010c: 3).

3.8.2. Modernleşme Sürecinde Yaş ve Yaşlılık Algısı

İnsanoğlu hem uzun yaşamayı hem genç kalmayı istemektedir. Modern dönemde tıptaki gelişmeler yaşlanma belirtilerini ileri yaşlara kaydırmıştır. Yine de yaşlılıkla ilgili düşünceler ve *yaşlı algısı* genelde olumsuzdur. Bazen yaşlıların damgalandığı veya

kendilerine önyargılı davranıldığı anlaşılmaktadır, ‘tüm yaşlıların bakıma muhtaç oldukları’ önyargısı bunlardan biridir.

Günümüzde gen teknolojisindeki gelişmeler ve insan ömrünün uzaması ihtimali gençleri sevindirmektedir. İnsanın gen haritası çıkarılmış ve ömrün %50 uzaması ihtimali ortaya çıkmıştır. Fakat yaşlılar bu haberlere temkinli yaklaşmaktadır. Öte yandan ömür uzasa da, zaman bolluğunda zamanı olmayan, kendine veya başkasına faydası dokunmayan insanlar görmek de mümkündür. Hatta bu çelişkili durum 21. yüzyılda da sürebilir (Tufan, 2002: 153-157; 2006: 1; 2007b: 74-85; 2010: 125-129; 2010c: 3).

Toplumumuzda sözlü ve yazılı kültürde gençliğin yüceltilen, yaşlılığın istenmeyen bir olgu olduğu anlaşılmaktadır (Örneğin *Koroğlu Destanı*’nda Yusuf ve oğlu karakteri, *Gilgamiş Destanı*). Atasözleri de toplumda yaşlılığa bakışı gösterir; ‘Su küçüğün, söz büyüğün’, ‘Ağaç yaşken eğilir’, ‘Yaş yetmiş, iş bitmiş’, ‘Ununu elemiş, eleğini asmış’, vb. Aslında *yaşlı* kavramının içeriği toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişmektedir (Şimşek, 2006: 2).

Zihinlerdeki yaşlı imajı *genel ve bireysel yaşlı görüntüleri* şeklindedir. Genel yaşlı görüntüleri de kitaplardaki, reklamlardaki ve televizyondaki yaşlı insan görüntüleridir. Ders kitaplarında geleneksel öğeler ve yaşlı saygın erkek imajı belirgindir. Endüstrileşmiş ülkelerde *dinamik yaşlı* imajı ve ölümün dışlanması, eğitici programlar ve hayatın tadını çıkaran *genç yaşlılar* dikkat çekmektedir. Bireysel yaşlı görüntüleri ise kişiye göre değişir (Tufan, 2002: 162-174; 2006: 1; 2007: 82, 162-164; 2007b: 15, 74-76, 85, 95, 124; 2010c: 3).

Toplumda yaşlılığa ilişkin tutumlar ise olumlu, olumsuz veya karmaşık olabilir. Yaşlılara atfedilen *bilgelik* ve yaşlının saygı görmesi toplumdaki olumlu tutumlara örnektir. Yaşlılığın emeklilik, dinlenmek veya hastalık, bakıma muhtaçlık, yaşamın sonu olarak algılanması da mümkündür (M. Durak, 2012: 282-285, 295, 300; Ergan, 2006: 6). Oysa herkes kendine özgü tarzda ve kendi tecrübe birikimiyle yaşlanmaktadır. Genelde yaşlılık yılları gerileme sayılır. Fakat yaşın ilerlemesiyle birlikte bilişsel işlevlerde gerileme de ilerleme de mümkündür. Çünkü yaşlılarda zeka ve öğrenme yeteneği kaybolmaz ancak değişebilir yani akıcı zeka azalabilir ve birikimli zeka artabilir (Barut, 2008: 41-43, 56-59).

Endüstrileşmiş toplumlarda yaşlılara karşı önyargılar vardır. H. Bacanlı’ya göre (2002), toplumumuzda modernleşme sürecinde yaşlılara karşı olumsuz yargılar

gelişmemiştir. Gençlerin yaşlılara değer verdikleri ve onların düşüncelerini önemsedikleri belirtilir. Yaşlılara gerektiğinde kurum bakımı yapılır (Bulut, 2012: 395-396, 411-414). Oysa gençler arasında yaşlılara yönelik önyargıların yaygın olduğunu gösteren araştırmalar da vardır. 2004'te Akdeniz Ü. öğrencileri arasında yapılan bir araştırmaya göre, toplumumuzda yaşlılara karşı hem olumlu hem olumsuz tutumlar görülmektedir.

B. L. Neugarten ve D. A. Neugarten'e göre (1986), modern toplumda *yaş* ile ilgili konularda değişim görülmektedir. Yaş dönemlerine ilişkin algılar, rol geçişleri, toplumsal yeterlikler ve bunların sınırlarını belirten yaşlar değişmektedir. Hatta 70+ yaşta evlenmede ve boşanmada artış görülmektedir. *Yaşam dönemleri* kronolojik yaşla ilgilidir. Sosyolojik açıdan bu dönemler basit toplumda *çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık*; karmaşık toplumda *çocukluk, ergenlik, genç yetişkinlik, orta yaşlılık ve ileri yaşlılık* şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Günümüz toplumlarında yaş ile ilgili kronolojik algılar değişmekte ve yaşam dönemleri arasındaki ayırım bulanıklaşmaktadır. Çünkü sağlıklı, dinç, maddi durumu iyi *genç yaşlı* kişi 55 yaşında da, 85 yaşında da olabilir. Ayrıca 65 yaştan önce emekli olanlar da, 80+ yaşta çalışanlar da vardır (Bulut, 2012: 395-396, 411-414; Onur, 2011: 286-290, 323-327). Dolayısıyla modern toplumda yaşam dönemleri esneklik kazanmaktadır denebilir. Artık insanlar 60 yaş yaşlılığın başlangıcı olarak görmemekte ve yaş ilerledikçe de yaşlılığı bir sonraki kuşağa ait saymaktadır (Tufan, 2006: 1; 2007: 162-164; 2007b: 15, 74-85, 95; 2010c: 3).

Yaş geçişi ritüelleri her toplumda görülür fakat şekilleri değişir; dönem, din ve kültür etkisi belirgindir. Hayatımızdaki dönüm noktaları ise aslında yaşam öykümüzü oluşturmaktadır. Biyografik kronolojimiz buna örnek gösterilebilir; iş ve aile kurma, emekli olma gibi olaylar hayatımızı etkiler. Modern toplumda pek çok şey değişkendir denebilir. Öyle ki insanlar sadece 'anı' yaşamakta, dolayısıyla dönüm noktalarına da hazırlıksız yakalanmaktadır. Bir taraftan da geçmişe özlem duyulur. Artık hem yaşlılar hem toplumdaki diğer kişiler açısından, daha hareketli ve daha esnek bir yaşam, sürekli eğitim veya meslek değiştirme imkanı da mevcuttur (Hofman, 2012: 20-26).

Yetişkinler *yaşam döngüsü* olaylarının geleneksel ritmi ve zamanlaması bütün yaşlar için değişmektedir. Artık kadınlar 35-40+ yaşlarda ilk çocuk sahibi olmaya başlamıştır. Ergenlik ve yetişkinlik arasındaki çizgi de bulanıklaşmaktadır. Öğrenim süresinin uzaması nedeniyle insanlar ancak 30+ yaşta işe girebilmektedir. Ayrıca yaşam

geçişleri için *en iyi yaş* görüşü değişmektedir. Önceden *genç erkek* 18-22 yaş iken, günümüzde bu 18-40 yaşa çıkmıştır. Çocukluk ve yetişkinlik arasındaki çizgi de erimektedir. Öyle ki önceden tabu sayılan cinsellik, alkol ve intihar gibi bazı konularda artık çocuklar da bilgi sahibidir. Dolayısıyla yaşına uygun davranma kuralının ve *yaş normlarının* anlamsızlaştığı, TV etkisinin belirgin olduğu vurgulanmaktadır (Onur, 2011: 286-290, 323-327).

Günümüzde *yaşlının toplumsal konumunun* değiştiği, merhamet ve bağlılık duygusunun azaldığı belirtilmektedir. Buna göre yaşlı eskiden saygı duyulan ve sözüne değer verilen kişidir; günümüzde ise tüketici, edilgen ve atıl konumdadır. Yaşlıya bakış da değişmektedir. Öyle ki kayınvalidenin torun bakımı nedeniyle daha kıymetli olduğu ve kayınbabanın hizmet beklemesi nedeniyle az tercih edildiği görülmektedir. Oysa yaşlıların temel toplumsal işlevi aile değerlerinin, geçmişin olay ve bilgisinin sonrakilere aktarılması yani gelenek aktarımıdır (İlgar, 2008: 68-70; Özmen, 2013: 110-117).

Yine toplumumuzda geleneklerin genç kuşaklara pek aktarılamadığına dikkat çekilmekte ve akraba ilişkileri buna örnek gösterilmektedir. Üstelik bireyselleşme ve kentleşme, eğitim ve gelir seviyesi de insanların dini ve ahlaki değerlere bağlılığını etkilemektedir (Güngör, 2012b: 254-255; S. Yılmaz, 2012: 180-191, 198-208, 224-231). Dolayısıyla toplumumuzda *yaşlılığın işlevi* de değişmektedir denebilir. Bu konuda yetişkin çocukların tüm evlenme ve ev kurma masraflarını yaşlıların yüklenmesi, yaşlıların yetişkin çocuklarına gelir desteği sağlaması, kuşaklar arası bağın zayıflaması, köylerde yalnız ve yoksul yaşlılar gibi örnekler sıralanabilir (Dülger, 2012: 36).

Medya aracılığıyla oluşan yeni bir gündelik yaşam ve kültür yapılanması dikkat çekmektedir. Artık yaşlılar geleneksel değerlerden soyutlanmış, bağımlı ve bakım isteyen yaşlı gibi *olumsuz* bir imajla medyada yer almaktadırlar. Televizyon programlarında ve dizilerde yaşlılar görmezden gelinmekte veya olumsuz imajla gösterilmektedir. Öyle ki ‘dede’ karakteri gibi *olumlu* imaj nadiren yansıtılır. Reklamlardaki yaşlı imajı ise daha olumlu bulunmaktadır; *yaşlı erkek* güven veren kişi, *yaşlı kadın* iyi huylu ve neşeli bir annedir. Bir taraftan da bayramlarda büyükleri ziyaret geleneği gibi bazı olumlu görünümde de arada sırada reklamlara yansır. Gazetelerde ve haberlerde ise yaşlanma *tıbbileşmektedir*. Hatta neredeyse sadece tıbbi açıdan ele alınmaktadır denebilir. Çünkü yaşlıların tıbbi destek ihtiyacı haberleri ve sağlıklı yaşam endüstrisi bu alanda etkilidir (2008: 68-70; Özmen, 2013: 110-117).

Öte yandan yaşlıların çoğunun kendilerini ‘orta yaşlı’ veya ‘genç’ olarak tanımladıkları ve kendilerini yaşlı hissetmedikleri anlaşılmaktadır (Örneğin orta sınıf Amerikalı yaşlılarla yapılan araştırmalar; yaşlılarda ve gençlerde benzer ilgi ve duyguların bulunması). Yaşlıların kendilerini ‘yaşlı’ olarak görmemeleri, yaşlılarla ilgili olumsuz yaklaşımdan uzaklaşmalarını sağlar. Anne babası hayatta olan yaşlı kişilerin ‘ailedeki en yaşlı kuşaktan’ sayılmaması bunun örneğidir (Onur, 2011: 286-290, 323-327). Yine de yaşlı kişi kendisine atfedilen olumsuz özellikleri benimseyebilir. Bu durumda insan kendini yaşlı kabul ettiği andan itibaren toplumun yaşlılarla ilgili görüşüne uygun davranmaya başlar, yaşlıya uygun elbise seçer veya davranışlarını ‘yaşına göre’ sınırlandırır. Ancak temel işlevlerde ve ihtiyaçlarını karşılamada bağımlı olma korkusu, yaşlı kişinin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir.

Toplumumuzda yaşlılarla ilgili kalıplaşmış yargılar aslında yaşlılara yönelik gerçekçi politikalar geliştirilmesini engellemekte ve kuşaklar arası bağ zayıflamaktadır (M. Durak, 2012: 282-285, 295, 300). Günümüzde yaşlılık konusunda bilgilendirme ve bilinçlenmenin hedeflendiği belli gün ve haftalarda yapılan etkinlikler de çok yetersiz kalmaktadır. Bu konuda dünyada BM’nin belirlediği 1 Ekim Dünya Yaşlılar Günü ve Türkiye’de 18-24 Mart Yaşlılar Haftası kutlamaları buna örnek gösterilebilir (Kırdı, vd. 2007: 103-105).

3.8.3. Modernleşme Sürecinde Yaşlılık, Dini ve Ahlaki Değerler

Ahlak insan davranışlarının doğru ve yanlışlığı ile ilgili esaslardan oluşan kural, prensip ve öğretiler dizisidir. Dinde de insanın doğru dürüst yaşaması ve erdemli davranması desteklenmektedir. Bu nedenle *ahlaki hedefler* belirlenir; fedakarlık, özdenetim ve sağduyu sahibi olma; kötü alışkanlıklardan ve kibirden uzak durma gibi bazı olumlu özellikler teşvik edilir. Yasalar ve ahlak kuralları da genelde birbirine benzer çünkü insanlarda benzer davranışların gelişimi hedeflenmektedir.

Modernleşme sürecinde toplumsal ve kültürel değişim gerçekleşmektedir. Sonuçta ahlak ve dinin toplumda kural ve ölçüt koymasının engellendiği hatta *ahlaki davranışın belirsizleştiği* vurgulanmaktadır. Özellikle de kapitalist ekonomi, bireyselleşme, bencil davranışlar, çelişkili ahlaki standartlar ve değerler gibi konular gündeme getirilmekte ve tartışılmaktadır (Geyer, vd. 2013: 241-248, 254-267, 271-287). Modern toplumdaki bireyselleşme ve kentleşme, eğitim ve gelir seviyesi de dini ve ahlaki değerlere bağlılığı etkilemektedir. Ayrıca yaşa bağlı *muhafazakarlaşma ve dindarlaşma*

eğilimi görülebilir. Çünkü din insanlara anlam dünyası ve değerler sunar, yaşam boyu etkinlik hedeflenir. Bu durumda kişide öbür dünya inancı, hataları telafi etme çabası ve merhametli olma gibi özellikler öne çıkabilir (Güngör, 2012b: 254-262; S. Yılmaz, 2012: 180-191, 198-208, 224-231).

Aslında her dinin değerler ve semboller sistemi vardır. Bu dini değerler sistemi insanlar arası ilişkileri, toplumsal yapıyı, kurumları ve süreçleri etkilemektedir (Aydınalp, 2012: 97). Yani *dini öğreti, norm ve değerler* hem bireysel hem toplumsal açıdan etkilidir (Örneğin Avrupa'da dindarlık, mutluluk ve yaşam memnuniyeti araştırmaları; bireysel değerler, gönüllülük, dayanışma ve özgecilik değerleri araştırmaları. Pessi, 2012:531-535).

Din ve maneviyat insana hedefler ve değerler sunmaktadır. Dolayısıyla insanın daha iyi, bilgili, erdemli, sosyal ve fiziksel olarak sağlıklı bireye dönüşmesine katkıda bulunabilir. Dini değerlere bilinçli yaklaşım önemlidir (Shafranske, 2013: 410-419, 430-431). Çünkü dini değerler insanı erdemli davranışa yönlendirebilir. Fakat kişi yaşlılıkta da değer karmaşası, manevi sıkıntı veya krizler yaşayabilir. Hatta ileri yaşta hastalarda manevi mücadele ve intihar düşüncesi görülebilir. Yani manevi yönelme olumlu veya olumsuz yönde olabilir. Bu konuda kötülük ve acıyı anlamlandırma, erdem arayışı ve huzur duygusu, güvensizlik ve öfke duygusu gibi örnekler verilebilir (Exline ve Rose, 2013: 67-70).

Aslında ahlakta da dinde de insanoğluna rehberlik ve mükemmelleşme hedeflenmekte, *olan ve olması gereken* ayrımı yapılmaktadır. Ahlaki normların temelde insani etkileşimlere ve insanlar arası ilişkilere, dini normların da insan hayatıyla ilgili süreçlere odaklandığı belirtilmektedir. Dini normlarda ahlaki ölçütler daha geniş açıdan ele alınmaktadır (Örneğin *esenlik ve iyilik* kavramları). Modern dönemde ahlaki ve dini alanlar, normlar birbirinden ayrılır, *ahlaki özerklik ve dini özerklik* ayrımı yapılır. Sekülerleşme görülür ve insan hakları gündemdedir. Fakat günümüzde insanlar ve topluluklar arasındaki pek çok soruna da dikkat çekilmekte ve farklı gelenekler arasında - en azından- *ahlaki anlaşma* sağlanması beklentisi gündeme getirilmektedir (Reeder, 2012: 61-77, 84-85).

Ahlaki özellikler kişilikle alakalıdır ve insanın davranışlarını etkiler. Kişinin düşünce gelişimi ve affedicilik buna örnek gösterilebilir. Dini anlam sistemlerinde ve büyük dinlerde affetme, merhamet ve empati gibi bazı değerler teşvik edilmektedir. Yaşlılarda ise bazı duygu ve eğilimler belirgin olabilir. Yaşlılarda yüksek affetme eğilimi

ve affedilme beklentisi, ahlaki sorumluluğu kabul edenlerde affedilme arayışı ve suçluluk duygusu, vb. özellikler bunlardan bazılarıdır (Örneğin Amerika'daki yaşlılarda, yaşlılıkta daha dindar ve affedici olma eğilimi. McCullough, vd. 2013: 211-221, 227-234).

Manevi ve dini yaklaşımlar bazı olumsuz duyguların azaltılmasında etkili olabilir. Affediciliğin manevi anlamı ve yetişkinlerde affedicilik araştırmaları bunu göstermektedir. Ahlaki davranışlar insan hayatını olumlu yönde etkiler. Böylece kişinin farkındalık oluşturması ve kendi yaşamını düzenlemesi mümkün olur. Ayrıca özenli davranan kişilerin daha özgün ve mutlu hayat sürdürdükleri belirtilmektedir. Öyle ki nazik davranma eğitimi alan kanser hastalarında streste azalma görülmüştür. Din hem sıradan günlük olaylara hem önemli yaşam olaylarına anlam katmaktadır. Böylece kişide huzur, umut ve minnettarlık gibi olumlu duygular gelişebilir. Yani inançlı kişiler kanser tanısında bile iyilik bulabilirler (Reeder, 2012: 61-77, 84-85).

L. L. Carstensen'in geliştirdiği *Sosyoduygusal Seçicilik Teorisine* göre (1995), insan yaşlandıkça hedefleri gelecek yönelimli değil, şimdi yönelimli olur; bilgi edinmeden çok duygusal tatmin arar. İnsan hayatındaki ilişkiler açısından önceki pek çok kişiyi değerlendirir. Bazı ilişkilerini sürdürmek istemez, daha kaliteli ve değerli bulduğu, arkadaşlık gibi duygusal tatmin sağlayan ilişkilere yönelir. Anlamlı ilişkiler ve etkinlikler, dini etkinlikler önemsenir. Kişiler arası affedicilik ise toplumdaki uyum sorunlarının çözümünü kolaylaştırabilir. Özellikle yakın arkadaşlar ve aile üyeleri arasındaki ilişkileri güçlendirebilir (McCullough, vd. 2013: 211-221, 227-234).

Bazı duygu ve düşünceler, manevi ve dini eğilimler de ahlaki davranışı desteklemektedir. Şükretmenin ahlaki motivasyon ve güç sağlaması, şükretme ile dışsal ve içsel dindarlık ilişkisi, olumlu duygu tecrübeleri ve hayranlık ilişkisi gibi araştırmalar yapılmaktadır (Emmons, 2013: 477-494). Toplumumuzda da şükretme ve yaşam memnuniyeti araştırmaları yapılmaktadır. Ayten ve arkadaşlarının yaptıkları araştırmaya göre (2012), bireylerin şükretme düzeyleri arttıkça, yaşam memnuniyetinin de arttığı anlaşılmaktadır. 'Hayatta çok şükredecek şey bulanların, etrafındaki insanlara minnettarlık duyanların, yaşadıkça insanların ve durumların değerini bilenlerin' yaşam memnuniyetinin de yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Yine olumlu dini başetme yöntemlerinin de yaşam memnuniyetini arttırması mümkündür. Bu konuda kişinin başına gelen herhangi bir sıkıntıyı hayra yorması, içinde bulunduğu zor durumda Allah'a yönelmesi, O'ndan yardım dilemesi ve sabretmesi gibi olumlu dini başetme örnekleri

sıralanabilir (Aytan, vd. 2012, 49, 52, 74-76). Dolayısıyla yaşlıların hayatta karşılaştıkları sorunlar açısından da bu başatme yöntemleri etkili olabilir.

Kısacası temel *ahlaki ve dini değerler* bireysel ve toplumsal davranışları oldukça etkilemekte, kişiye maddi ve manevi destek sağlamaktadır. Dürüstlük, yalan söyleme ve din ilişkisi; gönüllü organizasyonlar, iyilik yapma ve yardım etme ilişkisi konularındaki araştırmalar buna örnek gösterilebilir (Donahue ve Nielsen, 2013: 544-550, 563).

Bilgelik insanın erişebileceği en üst düzeydeki yeterlik olarak kabul edilir; genç veya yaşlı, yaşam deneyiminden yararlanan her yaşta kişi için bu mümkündür. Öyle ki kültürümüzdeki ‘Akıl yaşta değil baştadır’, ‘Hayat okulundan mezun olmuş’, vb. atasözleri bunu çok güzel özetlemektedir (Özmen, 2013: 110-117; Tufan, 2002: 165-167; 2006: 1; 2007: 162-164; 2007b: 75, 95; 2010: 125-129; 2010c: 3).

Tarihte bilgelik genelde yaşlıların ortak özelliği sayılmıştır. Ancak bilgelik anlayışı toplumdan topluma değişmektedir. Batı ve Doğu toplumları farkı belirgindir. Ayrıca iyi düşünme ve bilgece karar alma, sorun çözebilmeye, bilgi ve pratik zeka, olağanüstü anlayış ve iletişim becerisi gibi özellikler bilgelikle ilişkilendirilmektedir. Geleneksel olarak bilgeliğin yaşla arttığı düşünülür. Fakat son zamanlardaki gelişim psikolojisi araştırmalarında bilgelik özelliklerinin yaşla pek değişmediği anlaşılmıştır. Hatta insanı bilgeliğe yönlendiren bazı özelliklerden bahsedilmektedir; sağduyu sahibi, meraklı, zeki ve eğitilmiş olmak; deneyimlerden ders almak, uzmanlık bilgisine sahip olmak, iyi dinlemek ve öğrenmek gibi özellikler bunlardan bazılarıdır.

Toplumumuzdaki yaşlıların ve gençlerin bilgelikle ilgili görüşleri farklılık göstermektedir. Gençlerin yaşlı ve deneyimli olmayı bilgelikle bir tuttuğu fakat yaşlıların kendilerini pek bilge bulmadıkları anlaşılmaktadır. Bilgelik ve kişilik arasındaki ilişki de dikkate değerdir; özellikle *olgun ve bütünleşmiş kişilik* buna örnek gösterilebilir. Ancak toplumlarda bilgelik örneği kişiler az sayıdadır. Yaşlılarda bilgelik benlik gelişiminin en üst seviyesi sayılır. E. Erikson’un *Gelişim Teorisi’nde* (1982), benlik anlayışı ve yaşamda anlam bulma, yaşlılık döneminde ölümün yaklaştığını kabullenme insanın olgunlaşmasıyla alakalıdır (Onur, 2011: 323-336).

Günümüzde yaşlı yetişkinlikte dinin bireysel anlamına ve toplumsal katılıma dikkat çekilmektedir. Çünkü yaşlılıkta dindarlık ve maneviyatın genelde olumlu etkisi görülmektedir. Başarılı yaşlanma da toplumsal ve mesleki rollerde azalma, hastalıklar gibi bazı kayıplara rağmen, yaşama aktif katılımı gerektirir. Dindarlık ve maneviyatın

yaşlılıkta toplumsal etkinliklere veya topluluk çalışmalarına bireysel katılımı artırması konusu da araştırılmaktadır.

Ayrıca geleneksel dini katılımı destekleyen toplumsal bağlılıklardan farklı olarak, Amerikan toplumu gibi modern sayılan toplumlarda *birey merkezli maneviyatın* arttığı belirtilmektedir. Yaşlı yetişkinlikte üretkenlik çok önemlidir. Dindarlık veya maneviyatı yüksek bireyler günlük etkinliklere ve toplumsal hizmet çalışmalarına katılmakta; gelecek kuşakları, aile ve arkadaş toplumsallaşmasını, karşılıklı ilişkileri önemsemektedir. Kısacası din yaşlıların hayatındaki önemini korumakta, hem yaşlı kişinin hayatına anlam katmakta hem anlamlı ve amaçlı yaşlanmayı sağlamaktadır (Dillon ve Wink, 2003: 185-189).

3.8.4. Modernleşme Sürecinde Yaşlılık, Kişilik ve Ahlak Gelişimi

İnsanın hayatı boyunca gelişmesi ve değişmesi mümkündür. *Ahlak gelişimi ve maneviyat* da hayat boyu sürer. Ahlaki olgunluk ve dindarlık araştırmaları bunu göstermektedir. Modern toplumda ise bireyselliğin arttığı, geleneksel ve kültürel normların reddedildiği, kurumsal dinin gerilediği ve bireysel maneviyatın arttığı belirtilmektedir (Zinnbauer ve Pargament, 2013: 70, 73, 84-94).

Yetişkinlik teorilerinde yaşlılık ve yetişkinlik konusunda çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. L. Kohlberg'in geliştirdiği *Ahlak Gelişimi Teorisine* göre (1973), bireylerin ahlak gelişimi evrenseldir ve dönemlere ayrılır: *Gelenek öncesi* (1-2. dönem), *geleneksel* (3-4. dönem), *gelenek sonrası dönem* (5-6. dönem) ve *yaşamın son dönemi* (7. Dönem. Holm, 2003: 216-217; Karaçanta, 2012: 220-225, 231-232; Levenson, vd. 2013: 316-322).

Her dönem kendinden önceki döneme dayanır ve bir sonraki döneme temel oluşturur. Aslında yetişkinlerin çoğu geleneksel dönemdedir. Çünkü çok az yetişkin gelenek sonrası döneme geçer. Bu dönemde kişinin *ahlaki ve dini model* olması, ideal prensipler ve değerler sistemi oluşturması beklenir. Oysa insan bazen bir aşamaya bazen de diğerine uygun davranabilir. *Geleneksel* dönemde toplumsal kural ve yasalar, iyi bir insan olma ve öyle tanınma; *gelenek sonrası* dönemde evrensel ahlak, ilke ve değerler; insan hakları, vicdan ve empati önemsenmektedir (Kılavuz ve Gürses, 2009: 1-17).

Bu teoriye göre yetişkinlikte ahlaki yargılar karmaşıktır. Ancak yine de üst ahlaki seviyeye ve bilişsel farkındalığa ulaşılabilir. Doğru ve adil olma kriterleri tecrübe yoluyla yeniden belirlenir. Ahlaki düşüncenin en üst seviyesine ise pek ulaşılamamakta

ve evrensel ilkeler idealde kalmaktadır. *Gelenek sonrası dönemde* toplumsal haklar ve değerler herkesin yararına olacak şekilde belirlenir. Bireysel haklar ve evrensel adalet ilkeleri de önemlidir. Yaşamın son yıllarında ise ahlaki akıl yürütmenin ötesine geçilir ve aşkınlık önemsenir (Karaçanta, 2012: 220-225, 231-232). Kısacası *yaşlılıkta manevi gelişim* konusu dikkate değerdir. Yaşlılarda ahlaki karar alma araştırmaları yapılmakta, dini katılımın olumlu duygu ve davranışları arttırdığı belirtilmektedir (McFadden, 2013: 347-349).

Yetişkinlerde *kişilik gelişimi* farklı şekillerde açıklanmaktadır. Kişilik özellikleri ve kişilik durumları önemsenir. Araştırmalarda utangaçlık, dürüstlük ve içtenlik; mutluluk ve doyum gibi konulara odaklanılmaktadır. Gelişim dönemleri ve bunlarla ilgili yaşam görevleri vurgulanır; gençlik ve yaşlılık, sorumluluk sahibi olma ve dışadönüklük bunlardan bazılarıdır. Kişilik açısından her insanın tek olduğu belirtilse de, bazı kişilik özellikleri yetişkinlikte ve yaşlılıkta değişmeden kalmaktadır. Yetişkinlerde ve yaşlılarda yüksek seviyede benlik saygısı görülebilir.

Yaşlılıkta kişilik konusu araştırmalarda pek gündeme gelmemiştir. Ancak yaşlılarla ilgili çeşitli kişilik sınıflandırmaları yapılmıştır [Örneğin S. Reichard, F. Livson ve P. G. Peterson'un 55-84 yaş arası kişilerle yaptıkları araştırmaya göre (1962): *Olgun, salıncaklı-sandalyeli, zırlı, kızgın ve kendinden nefret eden kişilikler*. B. L. Neugarten ve D. A. Neugarten'in 70-79 yaştakilerle yaptıkları araştırmaya göre (1986): *Bütünleşmiş, zırlı-savunmacı, edilgen-bağımlı ve bütünleşmemiş kişilikler*. Kalkan, 2008: 13-14].

Aslında yaşlılıkta da *kişilik gelişimi görevleri* vardır. Umutsuzluğa karşı *ego bütünlüğü*; başarılı alışkanlıkların sürdürülmesi, geçmişle bütünleşme, *olgunlaşma ve bilgelik* bunlar arasındadır. Yaşlılıktaki değişim genelde ölüme hazırlanmayla alakalıdır. Yaşlının gücündeki azalmayı, artan bağımlılık ve edilgenliği kabullenmesi beklenir. Bazen de yaşlılar kendilerine özgü savunma mekanizmaları geliştirir, sınırlılıkları kabullenmez veya yaşlılığa zamanından önce teslim olur, fiziksel ve zihinsel açıdan düşüş yaşarlar (Onur, 2011: 323-336).

Modern toplumda görülen kuşaklar arası iletişim eksikliğinin karşılıklı paylaşım ve yardımlaşmayı azaltabileceği belirtilmektedir. Gençlerin yaşlılara yardımında azalma görülebilir. Üstelik toplumlarda hem gençlerle hem yaşlılarla ilgili önyargılar vardır. Oysa ahlak gelişimi ve ahlaki değerlerin kazanılması açısından farklı kuşakların bir arada bulunması ve ortak tecrübe paylaşımı önerilmektedir. Ahlak ilkelerinin ve ahlaki

davranışların öğrenilmesi çeşitli şekillerde olabilir. Ahlak eğitimi, model alma, taklit, pekiştirme ve empati kurma bunlardan bazılarıdır. Aslında insanda bilişsel gelişim ve ahlak gelişimi birlikte gerçekleşmektedir. Fakat içinde yaşanılan topluma göre ahlak gelişimi hızlanabilir veya yavaşlayabilir. Ahlaki bilinç ve ahlaki davranış birey ve toplumun karşılıklı etkileşim sürecinde gerçekleşmekte, böylece toplumsal değerler de içselleştirilmektedir.

Tüm toplumlarda adalet, sevgi ve saygı gibi temel *ahlak kavramları* kullanılır; ahlaki davranışlar, ahlak kuralları ve genel ilkeler belirlenir. Doğru yanlış, iyi kötü kavramları; kanunlar, evrensel değerler ve insan hakları bunlardan bazılarıdır. Fakat *yaş* her zaman gelişim göstergesi değildir. Öyle ki bazı gençler yetişkinlerden daha üst ahlaki seviyeye ulaşabilirler. Çünkü ahlaki duyarlılık ve değerler sistemi gelişimi çeşitli etkenlerle alakalıdır. Eğitim, aile, hukuk, ekonomi, kuşaklar arası iletişim ve insan ilişkileri, arkadaş çevresi ve sosyal gruplar ahlak gelişiminde etkilidir. *Ahlaki olgunluk* gösteren yetişkinlerin genç kuşaklara ve diğer insanlara iyi model ve örnek olması, ahlak eğitimi ve vicdan gelişimi açısından önemlidir. Bu konuda farklı yaş gruplarının birlikte katıldığı eğitim etkinlikleri düzenlenmesi önerilmektedir. Böylece ahlaki karar alma ve ahlaki olgunlaşma da gerçekleşebilir (Kılavuz ve Gürses, 2009: 1-17).

Aslında kişilik gelişiminde hem biyolojik hem çevresel etkenler önemlidir; kalıtsal ve fiziksel etkenler, kültürel ve ailevi etkenler bunlar arasındadır. Ayrıca yaş ve sosyal rol etkisi nedeniyle zamanla kişilikte değişim veya yeniden şekillenme de mümkündür (Karakaya, 2008: 12-13, 69). Yaşlılıkta çevreye ilgisizlik, yaşamdan zevk almama ve sağlık durumunda bozulma görülebilir. Yaşlı kişi kendini dinleme ve yaşlılığı kabullenmeme gibi psikolojik veya psikososyal sorunlar yaşayabilir. Herkes gibi yaşlılarda da olumlu özellikler görülebilir. *Olgun kişilik ve bilgelik*, mantıklı ve doğru düşünme, bilgi birikimi ve deneyim, hoşgörülü ve sabırlı olma bunlardan bazılarıdır. Ancak yaşlılarda bazı olumsuz özelliklere de rastlanabilir; bu konuda da unutkanlık, huysuzluk ve bencillik gibi örnekler sıralanabilir (Ersanlı, 2008: 175).

Hayatta karşılaşılan sorunlarla mücadelede yaşlının kişiliği önemlidir. Çünkü kişilik bozuklukları psikososyal yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir; çekingen kişilik bozukluğu buna örnek gösterilebilir. Üstelik rol değişimi ve yaşamsal krizler gibi çeşitli etkenlerle yaşlılıkta karşılaşılan stres artabilir. Yaşlının yaşama uyumu zorlaşabilir. Bu durumda yaşlının problemlerle başetme becerisi önem kazanmaktadır. Kişinin başetme

yöntemleri ise şöyle sıralanabilir: *Problem odaklı - Duygu odaklı başetme, Sosyal destek arayışı - Dolaylı başetme* (Abduşoğlu, 2012: 85; M. Durak, 2012: 285-292, 300).

Yaşlı kişinin *stresle başetme* yöntemi koruyucu sağlık açısından da önemlidir. Yaşlının denetim duygusu ve gevşeme tepkisi, yaşlıya sosyal destek verilmesi gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır (M. Koç, 2002b: 294). Umut ve iyimserlik yaşlının hayatını kolaylaştırabilir. Çünkü umut duygusunun zihinsel ve fiziksel sağlığa olumlu etkisi görülmektedir. Ayrıca manevi ve dini etkinliklerin gerginlik ve kaygıyı azalttığı, dini uygulamaların stresle başetmeyi ve fiziksel iyileşmeyi olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Emmons, 2013: 477-494). Hayatta sorunlarla, stresle ve yaşlanmayla başetmede dua ve ritüellerin de genelde olumlu etkisi görülmektedir. Yaşamsal krizler, hastalık kuruntusu, emeklilik, aile problemleri ve yaş gruplarında duanın önemi araştırmaları bunu göstermektedir (Spilka, 2013: 167-173).

E. Ş. Durak, M. Durak ve F. Ö. Elagöz'e göre (2011), Türkiye'de bazı başetme yöntemleri sık kullanılır. Bu yöntemler şöyle sıralanabilir: Sosyal destek arayışı, kendine saklama, kaçınma, sorumluluğu kabul etme, planlı problem çözme, doğaüstü güçlere inanma, kadercilik ve batıl inançlar, vb. Ayrıca yaşlılıkta kişiyi koruyucu etkenlere dikkat çekilmektedir; yaşam dengesi, kontrol algısı, iyimser ve dışadönük kişilik, psikolojik dayanıklılık ve duygusal tutarlılık (M. Durak, 2012: 285-292, 300).

Geçmişten günümüze tüm toplumlarda *ahlak kuralları* vardır. Genelde toplum yararına davranış teşvik edilir ve toplum zararına davranış kınanır. Aslında ahlaki düşünce ve davranış insana özgüdür; iyiyi veya kötüyü seçme özelliği, erdemli davranış ve kişisel farkındalık, iyi ahlak ve kötü ahlak özellikleri insanlar için geçerlidir. *Sosyal İşlevsel Yaklaşım*a göre, *ahlaki davranış* toplumsal işlevlerin yerine getirilmesini sağlar. Erdemli davranışlar sağlıklı, uyumlu ve düzenli toplum oluşmasını desteklemektedir. *Ahlaki olmayan davranış* ise çeşitli suçlara, şiddet ve saldırganlık gibi sorunlara neden olmaktadır.

Öte yandan ahlaki davranışlar sürekli tekrarlanırsa iyi ve yararlı alışkanlıklara dönüşebilir. Bireysel ve toplumsal ilgi, istek ve çıkarların birbiriyle çatıştığı durumlarda; kişinin kendi isteklerinden fedakarlık etmesi ve erdemli davranması beklenir. Dini inançlar ahlaki davranışları kolaylaştırabilir çünkü insana doğru yanlış kriterleri ve motivasyon sağlar. Bu konuda çok çeşitli örneklerden bahsedilebilir. Aslında dini amaç ve ödüller, özdenetim uygulamaları, kendi davranışlarını gözleme, ahlaki ve kişisel

sorumluluk duygusu, suçluluk duygusu ve özeleştirici; duyguları, ahlaki olmayan istek ve arzuları kontrol etme gibi çok farklı konularda dini inanç ve bağlılıklar insan davranışlarını düzenlemektedir (Geyer, vd. 2013: 241-248, 254-287).

Ahlaklı olma ve ahlaklı davranış dinde teşvik edilir, başkasına zarar veren davranıştan uzak durmak esastır. Ancak yaşlı veya genç kişi açısından dini güdülenme olumlu veya olumsuz yönde olabilir. Günümüzde gönüllü çalışmalar veya genç yetişkinlerin yaptığı terör saldırılarının genelde daha yaşlılar tarafından tasarlanması buna örnek gösterilmektedir. Modern toplumlarda farklı görüşlerdeki kişilerin bazen *-ahlaki ve dini değerler* etrafında toplanarak- toplumsal sorunların çözülmesi ve sosyal adaletin sağlanması için birlikte çalıştıkları görülmektedir. Sivil toplum çalışmaları ve gönüllülük, barış hareketleri, yoksulluk ve ayrımcılık karşıtı hareketler bunlardan bazılarıdır.

Fakat yine de dini inançlar bazen de insanların başkalarına karşı önyargılarını destekleyebilir (Örneğin din ve önyargı ilişkisi; Avrupalı olmayanlara karşı ve başkalarının dini yönelimleriyle ilgili önyargılar. ABD’de dindarlık, hoşgörü ve önyargı konusundaki araştırmalar. Donahue ve Nielsen, 2013: 544-550, 563; Levenson, vd. 2013: 316-322; Smith ve Woodberry, 2006: 225-232).

Dinde *iyiliğin*, iyi davranışın ve *erdemli* olmanın teşvik edildiği bilinmektedir. Özgecilik ve insanlara yardım etme, iyilikseverlik ve hayırseverlik, merhametli olma gibi olumlu davranışlar önerilmekte, bu konularda rol modeller sunulmaktadır (Örneğin Hristiyanlık ve Budizm; akrabalara yardım ve başkalarına yardım ayrımı). Kültürel ve dini değerler, dini öğretisi ve uygulamalar, dini toplumsallaşma da bunu destekler. Hatta iyilik yapmanın insanı mutlu ettiği, başkasına yardım etme ve memnuniyet duygusu sağladığı belirtilmektedir.

Fakat kişinin iyi ve özgeci davranışlarının çok çeşitli sebepleri olabilir. Bu konuda başkasına yardım etme, empati, sosyal sorumluluk veya sosyal onay, beğenilme ve ‘iyi’ görünme umudu, suçluluk duygusu, vb. sebepler sıralanabilir. Öyle ki dindarlık ile başkasına yardım davranışı ve gönüllü çalışmalar arasındaki ilişkiler de duruma göre değişmektedir. Bu konuda afet sonrasında gönüllü çalışma ve rutin yardım davranışı, dindarlarda dezavantajlı gruplara karşı ilgisizlik örnek gösterilmektedir (Inaba ve Loewenthal, 2012: 425-443).

Dini inanç ve uygulamalar gençleri, yetişkinleri ve yaşlıları hem *suçtan* hem de uyuşturucu kullanımı gibi suç içeren davranışlardan koruyabilir. Böylece normatif ve

olumlu toplumsal davranış gelişimi kolaylaşabilir; *iyi vatandaş* kavramı buna örnektir. Sivil etkinlikler, gönüllü çalışmalar ve hayır işleri de bunlar arasındadır. Bu konuda dindarlık ve olumlu toplumsal davranış araştırmaları yapılmaktadır.

Dini bağlılık insanın hayatını genelde olumlu yönde etkiler. Dini bağlılık ve özsaygı, iyi olma, umut ilişkisi araştırmaları bunu göstermektedir. Hatta dini bağlılıklar insanı hem bazı olumsuz davranışlardan hem de depresyon, suç ve intihar davranışı gibi bunların zararlı sonuçlarından da koruyabilir. Ayrıca empati duygusu, başkalarının iyiliğini isteme gibi nedenlerle kişinin başkalarına zarar vermesini de engelleyebilir. Bazı ülkelerde hapishanelerde inanç temelli programlar uygulanmakta ve sonuçta hapisten çıkanlarda suç işleme ihtimalinde azalma görülmektedir (Johnson, 2012: 412-419).

Psikolojide olumlu veya olumsuz tutum ve davranışlarla ilgili araştırmalar yapılmaktadır. Saldırganlık, hoşgörüsüzlük ve katılık veya affetme, yardımlaşma, sevgi ve hoşgörü araştırmaları bunlar arasındadır. İnsanın kendini, suçlu kişiyi veya hayat koşullarını affetmesi veya affetmemesi mümkündür. Affetmek kişiyi kin, nefret, intikam duyguları gibi olumsuz duygu ve davranışlardan engelleyebilir. Toplumsal, dini ve ahlaki etkenler de bunu kolaylaştırır. İslam'da öfkeyi yenmenin ve affetmenin öğütlenmesi, kin gütmenin ve kibirlenmenin yasaklanması buna örnek gösterilebilir.

Genelde yaşlıların ve kadınların affetme eğiliminin yüksek olduğu belirtilmektedir. 2007'de İngiltere'de yapılan bir araştırma ve 2006'da 60+ yaştakilerle yapılan bir araştırma buna örnek verilebilir. Ancak bu affetme her zaman gerçekleşmeyebilir hatta gençlerin ve yaşlıların affetme eğilimleri arasında pek de fark olmayabilir. 2009'da İstanbul'da 17-70 yaş arasındakilerle yapılan bir araştırma da bunu göstermektedir.

Öte yandan dini ve ahlaki değerlerin insan davranışlarını etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü bu değerleri önemseyen kişilerde alçakgönüllü, affedici ve merhametli olma eğiliminde artış; suçludan öğ alma eğiliminde azalma; suçlunun da bir insan olduğunu, hata yapabileceğini ve hatasını düzeltebileceğini kabullenme görülmektedir. Yine dindarlık da suçluya karşı davranışları etkileyebilir, kişinin suçluya karşı iyimser olmasını ve hatasını düzeltebileceğini düşünmesini sağlayabilir [Ayten, 2009: 112-116, 122-127; Bkz. Karaman, vd. 2005: 63, 158, 178, 342, 476; 545, 209, 270 (Öfkeyi yenme ve affetme: 3/134, 7/154, 9/15, 24/22, 42/40; Kin gütme ve kibirlenme: 59/10, 11/10, 17/37); Yakup, 2003: 640, 21, 494-496].

Kısacası modern toplumlarda *din ve değer* ilişkisi tartişmaları sürmektedir. ‘Dindarlık kişide özgün değerler oluşturur mu, dindar insanlar daha merhametli midir?’ gibi sorular gündemdedir. Dini değerlerin insanların hayatında ve davranışlarında ne kadar etkili olduğu araştırılmaktadır. Dini değerlere bağlılık ve toplumsal merhamet, toplumsal adalet ilişkisi; değerler ve aile, din ilişkisi; entelektüel değerler ve dini değerler araştırmaları bunlardan bazılarıdır (Korkmaz, 2013: 70-73).

3.9. YAŞLILIK VE DİN

Tarihsel süreçte din kurumu varlığını ve toplumsal işlevlerini hep sürdürmüş, insan yaşamına anlam katmıştır. Tezimizde yaşlılık ve din konusu bireysel ve toplumsal açıdan ele alınmaktadır. Ayrıca toplumumuzdaki ve yaşlılardaki çeşitli dini yönelimlere, dindarlık şekillerine dikkat çekilmektedir. Yaşlıların manevi gelişimi, yaşlılıkta karşılaşılan problemlerle başetmede din ve maneviyatın etkisi vurgulanmaktadır. Yaşlılıkta hayatın anlamı ve ölüm konularına da değinilmektedir.

Tezimizde *bireysel ve toplumsal dindarlık, normatif ve popüler dindarlık, iç kaynaklı ve dış kaynaklı dindarlık* sınıflandırmalarına yer verilmektedir. Aslında hem geleneksel toplumlarda hem modern toplumlarda bu dindarlık şekillerinin bir arada bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak buradaki sınıflandırmalarda sosyolojik bakış açısı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu sınıflandırmalar sadece konunun daha açıklayıcı ve anlaşılır olması için kullanılmıştır. Tezimizde kullanılan tüm sınıflandırmalarda *sosyolojik yaklaşım* önceliklidir. Hiçbir kavram veya sınıflandırmanın diğerine üstün tutulmadığı, her birinin faydalı yönleri olduğu kadar, eksik ve yetersiz yönlerinin de olabileceği unutulmamalıdır. Kavramlar ve sınıflandırmalarla ilgili eleştiriler ve tartışmalar tez konusunun sınırlarını aşmaktadır, bu nedenle tezimize dahil edilmemiştir.

3.9.1. Modern Toplumda Din ve Yaşlılar

Günümüzde sosyolojik açıdan *basit toplum ve karmaşık toplum* ayrımı yapılmaktadır. Aslında her toplumda cinsiyet ve yaş, yaş dönemleri ve geçiş ritüelleri önemsenir. Doğum, evlenme ve ölüm konusundaki ritüeller buna örnek gösterilebilir. Modern ve karmaşık toplumlarda *uzmanlaşma ve işbölümü* artmış, yaşın ötesinde toplumsal statü giderek önem kazanmıştır. Toplumsal yaşam tarzı ve dini yaşam genelde birbirine benzer. Bu konuda *köy dindarlığında* bolluk ve bereket duaları, *kent dindarlığında* araştırma ve sorgulama, zenginlerin dini ritüellerde gösterişi tercih etmesi gibi örnekler verilebilir. Ayrıca yaşlandıkça dini eğilimin arttığı ve yaşlıların dini ritüelleri önemsedikleri anlaşılmaktadır (Keskin, 2012: 498-501).

Bütün toplumlarda farklı yaş grupları bir arada bulunmaktadır. Sosyokültürel yapı toplumdaki tüm bireylerin ve yaşlıların durumunu etkiler. Yaşlılara karşı davranışlarda *dini yaklaşımlar* çeşitlilik gösterir; zamana, bölgeye, kültüre, inanca ve topluma göre değişir. Bazı yerlerde yaşlılar *dini otoritedir* ve dini yaşamı yönetirler.

Yaşlıların bu dünya ile öbür dünya arasında arabulucu olduklarına inanılır; Kongo’da Lelelerde ve Avustralya’da Arandalarda bu gibi örneklere rastlanmaktadır. Bazı topluluklarda yaşlılar dini törenlerde görevlidir ve saygı görürler. Bu konuda çok çeşitli örneklere rastlamak mümkündür: Niyerja’da Tivlerde kutsal sayılan yemekleri yaşlı kadınların pişirmesi, yaşlı erkek ve yaşlı kadınların dini törenleri yönetmesi; Sudan’da Zandalarda yaşlıların büyücü sayılması ve Sibiryada Yakutlarda yaşlı şamanlara saygı gibi örnekler bilinmektedir.

Ayrıca bazı öğretilerde *yaşlıya* değer verilir. Konfüçyus düşüncesinde tüm ailenin ‘en yaşlıya’ itaat zorunluluğu bulunmaktadır. Bazen *uzun ömürlülüğe* de değer atfedilir. Mezopotamya’da Asur Babil kültüründe uzun yaşamın Tanrı’nın ödülü ve Çin’de Taoizmde uzun ömürlülüğün erdem sayılması; Mısır’da yaşlıların özel gücüne ve ölümsüzlüğüne inanılması gibi örneklerde uzun ömürlülük çok önemsenir. Bazı kültürlerde ise yaşlılar kurban seçilir. Öyle ki Antik Roma’da yaşlıların ve ağır hastaların ‘nehir tanrılarına’ kurban edildikleri anlaşılmaktadır (Kalınkara, 2011: 55-65). Bazen de yaşlılığın değeri abartılır. Bu konuda ilkel topluluklarda ‘yaşlıların her iki dünyada güçlü, kutsal sırların taşıyıcısı ve ayrıcalıklı oldukları inancı’ örnek gösterilir (Bulut, 2012: 400).

Dini geleneklere göre *yaşlılık* insan yaşamının son dönemidir. İslam’a göre, yaşlılık genelde bedensel özelliklerde ve hareketlerde gerilemeyi gösterir; yaşlılıkta ak saçlılık, bilirken bilmez olma ve acizlik, çocuk sahibi olamama gibi özelliklere dikkat çekilir. Bebeklik ve yaşlılık benzerliği üzerinde durulur. Yine de yaşlılık saygınlık ve olgunluk göstergesi sayılmaktadır. Çünkü yaşanan yılların *bilgelik* öğretmesi, kişinin çeşitli sosyal ve dini görevler üstlenmesi, bu durumun da sonuçta kişiye ahlaki ve manevi avantajlar sağlaması mümkündür.

Dini metinlerde yaşlılık dünya hayatının gelip geçiciliği ve ilahi hesabın yakınlığı gibi bazı konularla birlikte ele alınmaktadır. Yaşlıların toplumdaki rolüne değinilir (Örneğin İsrailoğullarında Zekenim yaşlılar, seçkinler ve ileri gelenler grubu bulunmaktadır.). Yaşlılık döneminde insanların uyarılmasına veya öğütlere dikkat çekilmektedir. Bu konuda İbrahim, Yakup ve Lokman peygamberlerin oğullarına öğüt ve uyarıları örnek gösterilebilir.

Bazı dinlerde -özellikle İslam’da- anne baba hakkından bahsedilir. Yaşlılara saygı ve hürmet, iyilik etmek, güzel söz söylemek, öf bile dememek, merhametli olmak, şükretmek, maddi ve manevi destek olmak; yaşlıları korumak, ihtiyaçlarını karşılamak ve

savaşta dokunmamak tavsiye edilir. Dini akımlarda da yaşlılara ve *yaşlı otoritesine* yer verilmektedir. Bu konuda Hristiyanlarda Protestan Kilisesi, Mennonit ve Amish toplulukları, Anglikanizm gibi örneklerden bahsedilebilir [Dülger, 2012: 36; Erbaş, 2007: 85, 88; Gündüz, 2007: 74-82; Bkz. 3.1.1.1; 3.2.1.4; 3.4.3; 3.5.2.3.2; 3.7.3.2; Bkz. Karaman, vd. 2005: 89, 188, 505; 402, 494 (Savaşta dokunmamak ve kolaylık: 4/102, 9/91, 48/17; Şükretme: 31/14-15, 46/15); Yakup, 2003: 720, 783-784].

Bazı *dini uygulamalarda* yaşlılık özür sayılır ve yaşlılar askeri harekate katılmama ve cizye vermeme gibi bazı toplumsal görevlerden muaf tutulurlar. Yaşlılıkta özel kurallar geçerlidir; İslam'da oruç ve namaz konusundaki kolaylıklar buna örnek gösterilebilir. Bazı dini geleneklerde de yaşlılara özel dini uygulamalar vardır; Hristiyanlık'ta yaşlı ve hastalar için 'güçlendirme ayini' yapılmaktadır. Haklar ve sorumluluklar konusunda yaşlının genel ve özel durumu dikkate alınır. İslam'da hukuki ve mali haklar, hakları kullanma yetkisi, mağdurun hakkının korunması, evlenme hakkı ve nafaka hakkı bunlardan bazılarıdır (Erbaş, 2007: 85, 88; Erdoğan, 2007: 92-101; Gündüz, 2007: 74-82; Bkz. 3.4.3).

Modern toplumlarda *dini hafızanın* aktarılmasında yaşlıların, kadınların ve ailenin rolü belirgindir. Hatta anne baba dini uygulamalarda aktifse, dini aktarımın başarılı olduğu görülmektedir (Davie, 2005: 81-88). Ayrıca kuşakların içinde bulunduğu sosyotarihsel koşullar yani *kohort etkisi* önemlidir. Bu konuda yaşlılığa adım atanların çoğunun dindar veya inançlı olmaması, günümüzde Avrupa'da 70+ yaştakilerde 2. Dünya Savaşı etkisi görülmesi ve dine sarılmanın veya dini inancı reddetmenin belirginleşmesi örnekleri verilebilir. Sosyokültürel etkenler de insanın dini yaklaşımını etkilemektedir. Genç kuşakta dindar veya inançlı olmayanların, orta yaşta dine dönmemeleri buna örnektir. Postmodern dönemde -diğer pek çok şey gibi- yaşlılığın anlam ve değerinin de bilinmezlik içerdiği belirtilmektedir (McFadden, 2013: 333-352).

Günümüzde yaşlının hayattan kopmamasında, toplumla sağlıklı ilişkiler kurmasında ve manevi ihtiyaçların karşılanmasında dinin etkisi belirgindir. Yaşlılıkta dini etkinliklere katılım, yeni ilgi alanları ve serbest zamanı anlamlı şekilde değerlendirme mümkündür. Aslında sosyal hizmetler *İnsan Odaklı Yaklaşımla* ele alınabilir. Bazı ülkelerde yaşlılara hem bakıma muhtaç kişilerin yaşam kalitesinin artırılması gibi *sosyal bakım hizmetleri* hem *manevi bakım ve destek hizmetleri* sunulmaktadır. Bu

konuda yaşlının kişisel gelişimi ve psikososyal eğitimi, hayatın anlamlandırılması, dini ve ahlaki konularda eğitim gibi uygulamalar yapılmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde kurumlarda yaşlının manevi ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır; *yaşlılara danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*, hastanelerde ve yaşlı bakımevlerinde *dini ve manevi hizmetler*, pastoral psikoloji ve psikoterapi uygulamaları kullanılmaktadır. Ayrıca teolojik ve psikolojik etik dikkate alınmaya çalışılır. Ülkemizde ise genelde yaşlılara ölüme yakın ve ölüm sonrası hizmet sunulmaktadır. Öte yandan huzurevindeki yaşlılara ibadethanelerde dini inançlarını serbestçe yaşama imkanı sunulmaktadır. Kısacası dini ve manevi problemlerin çözümünde *yaşlılara rehberlik ve danışmanlık hizmetleri* verilebilir. Böylece yaşlılara insan ilişkileri, dini konularda bilgilenme ve dini sorulara cevap bulma, sabretme ve şükretme bilinci gibi konularda yardımcı olunabilir (Çerik, 2007: 142-151).

3.9.1.1. Geleneksel Toplumda ve Modern Toplumda Din

Sosyolojik açıdan *geleneksel, modern, postmodern toplum ve geçiş toplumu* sınıflandırması yapılmaktadır. Tezimizde bütünlük sağlamak adına genelde geleneksel toplum ve modern toplum ayrımı kullanılmıştır. Yine de toplumumuzun geçiş toplumu modeline uyduğu unutulmamalıdır. Geleneksel toplum *dış kaynaklı dindarlık ve toplumsal din* ile, modern toplum da *iç kaynaklı dindarlık ve bireysel din* ile ilişkilendirilmektedir. *Normatif din ve popüler din* ayrımı da yaygın olarak kullanılır. Bu nedenle tezimizde bu sınıflandırmalara değinilmiştir.

Fakat bu sınıflandırmalar geneldir. Araştırmamızda kullanılan tanımlama ve sınıflandırmalar daha açıklayıcı ve kolay anlaşılır olmak adına tercih edilmiştir. Gerçekte hiçbir toplumun tamamen geleneksel veya modern olmadığı, toplumlarda farklı din veya dindarlık şekillerinin bir arada bulunduğu bilinmektedir. Yine her toplum bireylerden oluştuğundan, bireysel din ve toplumsal din de bir aradadır. Normatif din veya popüler din ise toplumda o dine inananların tercihlerine göre yaygınlık kazanmakta; bazen de aynı toplumda iç içe geçmiş bir şekilde bulunmaktadır.

Geleneksel toplum yapısı basittir; işbölümü ve üretim, demografik yapı ve toplumsal hareketlilik sınırlıdır. Toplumsal organizasyon akrabalık sistemine ve yaş gruplarına dayalıdır. Sosyokültürel ve dini etkinlikler iç içedir. İnsanlar toplum ve din adına belirlenen normlara ve davranış modellerine uymaktadır. *Yaşlıların ve din*

adamlarının toplumsal ve manevi otoritesi vardır. Kültür, ahlak, örf ve adetleri korumak dinin toplumsal işlevi sayılmaktadır.

Modern sanayi toplumunun yapısı karmaşıktır; teknoloji gelişir, işbölümü ve üretim artar. Ailede, akrabalık ve yaş gruplarında eski işlevlerin bazıları ve yeni işlevler sürdürülmektedir. Toplumsal organizasyonlarda akrabalığın yerini ekonomik, siyasi ve hukuki yapılar gibi uzmanlaşmış yapılar alır. Toplumda yatay ve dikey hareketlilik, kitle iletişim, eğitim ve öğretim yaygınlaşır. Dolayısıyla herkes çok sayıda rol üstlenir. Modern toplumda hızlı toplumsal değişim; *kentleşme, bireyselleşme, bürokratikleşme, farklılaşma, yalnızlaşma ve yabancılaşma* görülür. *Sekülerleşme ve demokratikleşme* de belirgindir, *kutsal ve kutsal dışı* ayrımı yapılmaktadır (Günay, 2006: 394-412, 601-609).

Klasik Sekülerleşme Teorisi'ne göre, modern dönemde dinin toplumdaki yeri sorgulanır, *kurumsal ve geleneksel dindarlığa* ilgisizlik olabilir. Hem rasyonelleşme hem dini bağlılık ve dini yaşayışta *çoğulculuk* görülebilir. Farklı eğilimlere rastlamak da mümkündür: Yeniden dine dönüş eğilimleri, bireysel dindarlık gibi *yeni dindarlık* şekilleri, halk dindarlığı (*popüler din* ve mistik eğilimler), Avrupa ve ABD'de eğitimli beyaz *orta sınıf dindarlığı* gibi ideolojik yönelimler ve yeni din anlayışları (*görünmeyen din, etnik din ve resmi din; seküler dindarlık ve yeni dini hareketler*). Ayrıca günümüzde geleneksel toplumlara *hafıza toplumları* denmekte ve kolektif hafıza önemsenmektedir. Modern toplumlar da hafızanın parçalandığı ve yeniden yapılandığı toplumlar şeklinde tanımlanmakta, Avrupa'da *dindarlığın dönüşümünden* bahsedilmektedir (Günay, 2006: 394-412, 601-609; Leger, 2006: 41, 138-154).

G. Davie (2005) de toplumsal hafızanın korunmasında ve aktarılmasında dinin etkisini vurgulamaktadır. Modern toplumlarda *hafıza şekillerinden* bahseder: *Vekil hafıza, istikrarsız hafıza, aracı hafıza, alternatif hafıza ve sembolik hafıza*. Avrupa'da vekil din, dini kimlik ve dini azınlıklar, kültürel ve dini geleneklere bağlılık, dini etkileşim, yeni dini hareketler, dini farklılıklar, yıldönümleri ve milenyum bu dini hafızayı bir şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca *sönük hafıza, kopuk ve yeniden keşfedilen hafıza, çatışan hafıza ve dönüşen hafıza* şekillerinden de bahsetmektedir. Bu konuda bazı dini hafızaların silinmesini, hafıza zincirinin uygun şartlarda yeniden ortaya çıkmasını ve 21. yüzyılda dinlerin yeniden yapılanmasını örnek göstermektedir (Davie, 2005: 46-47, 229-247).

Postmodern toplumda genelde modern sanayi toplumu özellikleri sürdürülür. Toplum yapısı bilime, akla ve mantığa dayalıdır. Bilimsel teknoloji, kaliteli eğitim ve

öğretim, otomasyon sistemleri ve hizmet sektörü yaygınlaşır. Modernizme tepki, belirsizlik ve hoşgörü vurgulanır. Geçmişe yönelme eğilimi de, geleneksel dine ve dini değerlere yeniden yönelmeyi beraberinde getirmektedir.

Türkiye gibi *geçiş toplumlarında* geleneksellikten modernliğe yönelme vardır ancak bu tam gerçekleşmemiştir. Toplumsal değişim, *sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme, küreselleşme ve kültürel çoğulculuk* sürmektedir. Geleneksel modern, eski yeni ikilemleri ve toplumsal krizler de sürebilir. Modernlik ve geleneksellik toplumda uyum veya çatışma içinde olabilir. Geçiş toplumunda din karmaşık yapıdadır. Hem geleneksel dindarlık şekilleri ve dini organizasyonlar hem yeni dini hareketler artabilir.

Toplumumuzda *modernleşme ve sekülerleşme* sürecinde, geleneksel yapıdan modern yapıya geçişte hızlı değişim görülmektedir. Dini alanda canlanma, çeşitli dini gruplar ve farklılıklar dikkat çekmektedir. Dini tutum ve davranışlar toplumsal değişimden oldukça etkilenir; *kent dindarlığı, köy dindarlığı ve geleneksel halk dindarlığı* gibi farklılıklar görülebilir. *Dini toplumsallaşma* çeşitli şekillerde, vakıflar, medya ve dini yayınlar aracılığıyla gerçekleşir. Ayrıca *ilgisiz, geleneksel veya seçkin dindarlık* gibi çeşitli dindarlık şekillerine de rastlanmaktadır (Günay, 2006: 394-412, 601-609).

Küreselleşme dünyanın tek sosyokültürel sistem ve kurumsallaşmış tek dünya düzeni olmasını sağlayan süreçlerdir. Din küreselleşme sürecinden etkilenebilir. Küreselleşmeye karşı dini hareketler, yerel dini kimlikler ve dini geleneklerin küresel yönü üzerinde durulmaktadır. Öte yandan *Akılcı Yaklaşım veya Popüler Yaklaşım* gibi dinin çeşitli şekilleri, dini benzerlik ve farklılıklar toplumda bir arada bulunabilir (Furseth ve Repstad, 2011: 151-154).

Günümüzde din hakkındaki *küresel eğilimler* de çeşitlilik gösterir: Din seküler ülkelerde de varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla bilim din çatışması veya işbirliği görülebilir; teknolojik gelişmeler, ahlaki ve manevi ikilemler, duanın iyileştirme işlevi gibi konular gündeme gelmektedir. Mikro düzeyde dini karışım ve çatışmalar veya yönetim kısıtlamalarının aşılması da mümkündür. Sosyal hizmetler ve medya aracılığıyla propaganda yapılmakta, dini ifade özgürlüğü ve internet kullanımı dikkat çekmektedir. Yine halkların ve inançların karışımı, dini bireyselleşme ve dini kültürlerde artış da görülebilir (Örneğin kendi dinini oluşturma ve farklı inançların birbirine karışması, manevi tecrübe açlığı ve eğitim öğretim eksikliği. Sellers, 2006: 217-227).

3.9.1.2. Yaşlılar ve Bireysel Din - Toplumsal Din

3.9.1.2.1. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar; Bireysel Din ve Toplumsal Din

Din insanın hem bireysel hem sosyal yönü ile ilgilidir. Din sosyolojisinde dinin toplumsal yönü, din psikolojisinde de kişisel yönü vurgulanmaktadır. *Bireysel din* bireyin hayatını dinin nasıl etkilediğini gösterir; doğru ve yanlışlar, hayata anlam katma ve davranış kodları oluşturma bunlardan bazılarıdır. *Toplumsal din* ise özelleşmiş toplumsal grupları ve kurum olarak dini ifade eder; kolektif inanç ve uygulamalar bunu göstermektedir (Kayıklık, 2011: 12-21, 79-80, 90-91, 220-231; Zinnbauer ve Pargament, 2013: 66).

Modern toplumda birey, bireyin özgürlüğü ve kendini geliştirmesi önemsenir. *Bireyselleşme* bireyin toplumu kendi süzgecinden geçirmesi ve toplumsallaşmasıdır. Aslında insanın birey olması için toplumda yaşaması gerekir. *Bireycilikte* her bireyin kendi kararları ve tercihleri önemlidir. *Dinsel bireycilikte* kişi aracı kurumlara ihtiyaç duymaz, dini ve ahlaki kararlarda serbesttir. Ayrıca bireysel özdenetim artar ve kurumsal denetim azalır. Protestanlık buna örnek gösterilebilir.

Dinin Özelleşmesi Teorisine göre, geleneksel dini formlar toplumsal hayattaki etkisini kaybetse de, bireysel alanda hala etkilidir. Yine de ahlaki birlik pek sağlanamamaktadır (Mehmedoğlu, 2006: 473). Günümüzde modern toplumda kurumsal din zayıflasa da, bireysel dinde ve bireysel dindarlıkta artış görülebilir. *Yeni sekülerleşme* denen bu süreç, dinin zayıflamasını ve yok olmasını değil; kurumsal dini otoritenin zayıflamasını ve bireysel dinin güçlenmesini göstermektedir. Kısacası Türkiye’de de yeni sekülerleşmeden bahsedilebilir (Ünal, 2012: 225-233).

İnsan bir yandan özel ve bireysel din ararken, diğer yandan düğün ve cenaze törenleri gibi toplumsal ritüellere katılmak isteyebilir. Bireysel dinde kısa süreli kişisel dini hafıza kullanılır. Toplumsal dinde ise insanın tüm hayatını kapsayan hatta ömrünü aşan, uzun süreli devamlılık duygusu önemsenir. *Bireysel dini bağlılık* ve dini aidiyet duygusu koşullara göre değişmektedir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir; anlam arayışı, iç gerilim ve krizler, din değiştirme, normatif kısıtlamalar, yeni kimlik ve sosyal ilişkiler, vb. Bireysel kimlik de bireysel alanla ilgilidir. Ailenin, dinin ve serbest zaman etkinliklerinin kimlik oluşumuna etkisi belirgindir. Günümüzde Avrupa ve ABD gibi bazı modern toplumlarda bireysel dindarlık daha çok tercih edilmektedir denebilir. Dolayısıyla

dini sorgulama ve bireysel dini tercihler de ön plana çıkabilir (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-236).

Çünkü modern dönemde *din, bireysel tercih* haline gelmektedir. Bireysel dini yönelimde bazı söylemler kullanılır; ‘Bana göre ..., ben şöyle düşünüyorum...’ gibi sözlere sık rastlanır. İnsanın bireysel davranışlarında ahlaki sorumluluk esastır ve kişisel davranış standartları geliştirilir. Dini ifadeler bireyselleşebilir; ki buna örnek de Puritanizm ve Sheilaism’dır. Hatta dinde bireyselleşme eğilimi de görülebilir (Örneğin haklar ve sorumluluklar, inanç özgürlüğü ve Puritanlarda Tanrı’nın huzurunda tek başına durma. Ünal, 2012: 225-233; Wuthnow, 2002: 85-90). Ayrıca yaşlılar geçmişi onarma ve kendini bağışlatma çabasına girebilir, geçmişteki yanlışlar nedeniyle suçluluk duygusu hissedebilirler (Hökelekli, 2005: 287).

A. Vergote (1966) insanı *bireysel dine* yönlendiren etkenlerden bahseder; *ahlak bilinci* ve toplumu koruma isteği, çözüm arayışı ve entelektüel arayış, hayal kırıklıkları ve kaygılar bunlar arasındadır. Bu konuda hayatın anlamını, başlangıcını ve sonunu sorgulama; felaketler ve ölüm korkusu gibi örnekler verilebilir. H. Kayıklık (2011) da din duygusunu, acizlik ve çaresizlik duygusunu, bireysel gereksinimleri ve toplumsal etkenleri vurgulamaktadır. Hem insanın yapısı hem psikolojik ve toplumsal koşullar çok yönlüdür. Bu nedenle insanın dindarlığını pek çok şey etkileyebilir. Duygu, düşünce, davranış, istek, arzu, ümit, korku, kaygı, beklenti ve eğilimler, kişilik özellikleri bunlardan bazılarıdır.

Orta yaşta ve *yaşlılıkta* kişinin yaşamında *dinin rolü* değişebilir. Çünkü orta yaş döneminde insan uyumlu bir yaşam biçimine ve olgunluk düzeyine ulaşmaya çalışır. Hayatta önemli bulunan şeylere odaklanma ve önemsiz bulunanları eleme çabasına girebilir. Yaşlılık döneminde de yaşam memnuniyeti hedeflenir. Gençlikte iyimser, yaşlılıkta ise geriye dönük ve nostaljik bakış açısı dikkat çekmektedir. Genelde orta yaşta dinin sosyal yönü ve yaş ilerledikçe de *iç kaynaklı dindarlık* görülmektedir. Yaşlılığın ilk yıllarında dini uygulamalara ağırlık verilir. İleri yaşlarda ise bireysel dini uygulamalarda artış görülebilir. Dua etme ve toplu ibadetlere katılım gibi toplumsal dini uygulamalarda ise düşüş yaşanabilir.

Bireysel dini yaşamda çeşitli değişimler olabilir: *İçten içe, dinden dine, dıştan içe ve içten dışa değişim*. Bu konuda, dini bütünlüğün bozulması veya kendi dininde dindarlaşma, inanılan dini değerlerde değişim, önceden inanmayan kişinin bir dine

bağlanması veya inanılan değerleri terk etme gibi örneklere rastlanabilir. Dini değişim hızlı, yavaş veya *dini toplumsallaşma* şeklinde de olabilir. Bu konuda duygusal kişilik ve bunalım dinsel değişimi, entelektüel kişilik, yaşam boyu toplumsallaşma ve toplumsal öğrenme gibi örnekler sıralanabilir.

Bireysel yaşamda ve yaşlılıkta çevresel etkenler, yaşlılık dönemi gelişim özellikleri, yoksunluk ve çatışma dini değişime neden olabilir. Dini değişimde aile ve toplum etkisi görülebilir, kişi yeni yaşam biçimini seçebilir, toplumsal ve ahlaki yoksunluktan rahatsızlık da kişiyi etkileyebilir. Kısacası insan hayatının farklı dönemlerinde kişide dini değişim görülebilir. Dini değişim tecrübesinin hem bireysel hem toplumsal yönü bulunmaktadır; insanın iç dünyası veya çevre ile ilişkileri bunda etkilidir. Ayrıca bu değişimin maddi, manevi, kültürel, ahlaki, siyasal ve ekonomik boyutlarından bahsedilebilir (Kayıklık, 2011: 12-21, 79-80, 90-91, 100-126, 220-231).

3.9.1.2.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar: Bireysel Dindarlık ve Toplumsal Dindarlık

Dinin insanın ruh dünyasında oluşturduğu etkiler *bireysel dindarlığı*, içinde yaşadığı toplumdaki ortak duygu ve davranışlar *toplumsal dindarlığı* oluşturur. Bireysel dindarlık kaynakları çok çeşitli olabilir. Din duygusu, acizlik ve çaresizlik duygusu, korkular, bireysel gereksinimler, entelektüel ve toplumsal etkiler bunlar arasındadır (Karakaya, 2008: 25-32). Aslında *bireysel dindarlık ve toplumsal (sosyokültürel) dindarlık* özellikleri de birbirinden farklıdır. Bu konuda dinin tecrübe ve duygu boyutu, dinin uygulama boyutu, dini organizasyonlar ve ritüeller gibi örnekler verilebilir.

Araştırmalarda *kurumsal ve kurumsal olmayan dindarlık* ayrımı da kullanılmaktadır (Örneğin yaşlılarda kurumsal katılım ve yaşlı Afrikalı Amerikalılar araştırması). Yaşlılarda kurumsal olmayan etkinliklerde, dua ve meditasyonda süreklilik görülmektedir. Genelde bireysel dindarlıkta dinin duygu ve tecrübe boyutunun, kurumsal dindarlıkta uygulama boyutunun önem kazandığı anlaşılmaktadır. Yaşlılarda kurumsal dini katılım azalsa da, bireysel dindarlıkta pek azalma olmamaktadır (McFadden, 2013: 338, 343-345; Yapıcı, 2002: 3-5; 2012: 5).

Sekülerleşme de modernleşme, sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak, dini anlayış ve yaşayışta ortaya çıkan farklılaşmadır. Sekülerleşme bireysel bilinç düzeyinden çok, toplumsal ve kültürel alanlarda görülebilir. Toplumsal dini etkinliklere katılım buna örnek gösterilebilir. Günümüz insanı dini yaşayış açısından ya gelenekseli sürdürmekte ya da modern yaşam koşullarına uygun yeni dini yaşam biçimi geliştirmektedir. *Geleneksel*

toplumsal dindarlık veya bireysel dindarlık (Kayıklık, 2011: 79-80, 90-91, 100-103, 111-126, 220-231). Yine de Avrupa ve ABD gibi modern toplumlarda bireysel dindarlık daha yaygındır denebilir (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-225, 229-236).

Toplumsal dindarlıkta din toplumdan öğrenilir, toplumun beklentilerine uygun ve topluma bağlı dini yaşayış biçimi geliştirilir. Toplumumuzda türbe ziyaretleri ve toplu ibadetler buna örnektir. Genelde küçük ve sanayileşmemiş toplumlarda görülen toplumsal dindarlık sayesinde kişi toplumsal statü ve çevre kazanır. Geleneksel toplumsal dindar kişiler *Dış Denetim Odaklı İnsan Modeline* uygundur. Dolayısıyla *dış kaynaklı dindar* kişi; davranışların olumsuz sonuçlarını topluma yükleyebilir.

Sanayileşme ve kentleşme koşullarında yaşayan insanlar ise bireysel anlamda birşeyler yapma derdindedir. Bireysel dindarlıkta kişi inancını kendi dünyasında yaşar. Bu durumda *iç kaynaklı dindar* kişiden bahsedilebilir ve dindarlık kişinin kendi seçimidir. *İç Denetim Odaklı İnsan Modelinde* kişinin inancı iç denetime dayanır. Yani din günümüzde artık *dış denetim odaklı ve dış kaynaklı* olmaktan çıkmış, *iç denetim odaklı ve iç kaynaklı* yaşam biçimine dönüşmüştür denebilir. Dini yaşam da değişmekte, toplumsal baskıdan uzak bireysel tercihler ve bireysel dini yaşayış önem kazanmaktadır (Kayıklık, 2011: 79-80, 90-91, 100-103, 111-126, 220-231).

Bireysel dindarlığın çeşitli boyutları vardır: *Dini tecrübe boyutu ve uygulama boyutu* bulunmaktadır (inanma arzusu, endişe ve güven; dua ve ritüeller). *İnanç-ideoloji boyutu ve bilgi boyutu* da vardır (inanç ilkeleri; temel inanç öğretisi ve dini bilgiler). Günümüzde *etkileme boyutu* da önem kazanmaktadır. Dinde insan-insan ilişkisi, dini bağlılığın bireysel ve toplumsal etkileri, kişinin dini inanç ve uygulamalarının seküler sonuçları gibi bazı etkilerden de bahsedilebilir (Glock, 2007: 251-253, 264-271).

Bireysel dindarlık ve insanların neden dindar oldukları konusu çeşitli teorilerde açıklanmaya çalışılmıştır: *Yoksunluk, Toplumsallaşma, Rasyonel Seçim, Anlam ve Aidiyet Arayışı Teorileri*. *Yoksunluk Teorisine* göre yoksunluklar dini yönelime sebep olur. Dini bağlılık ise bireyin hayatta engellerle karşılaştığı ve alternatif aradığı durumlarda, dini telafi mekanizmasının bir sonucudur. C. Y. Glock'a göre (1965) *ekonomik, sosyal (toplumsal), ahlaki ve psikolojik (ruhsal) yoksunluk, organizma yoksunluğu (bedensel yoksunluk)* şekilleri bulunmaktadır (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-225, 229-236; Kayıklık, 2011: 18-21, 79-80, 90-91, 118-126).

Ekonomik yoksunluk kişinin yoksul olması veya kötü mali kaynağa sahip olmasıdır; *yaşlı yoksulluğu* buna örnek gösterilebilir. Toplumda herkesin arzuladığı özelliklere ve iyiliklere ulaşmada kişi zorluk çekiyorsa *sosyal yoksunluk* görülür. Yaşlılık, yalnızlık ve sosyal dışlanma yoksunluk sebebi olabilir. Örneğin beyaz, genç, erkek ve akademik kariyerli olma bir toplumda başarı sebebiyse; yoksunluk yaşlılar ve kadınlar, kariyerli olmayanlar ve beyaz olmayanlar arasında gerçekleşir.

Organizma yoksunluğu hastalık veya fiziki engeller nedeniyle başkalarından daha kötü durumda olmaktır. Yaşlı hasta ve engelliler buna örnektir. Kişinin kendi değer sistemiyle toplumun değer sistemi arasında çatışma yaşaması ve kendi değerlerinin toplumda kabul görmemesi sonucu *ahlaki yoksunluk* görülür. Medyanın kişinin ahlaki değerlerini tehdit etmesi buna örnektir. *Psikolojik yoksunluk* ise kişiyi dünyayla bütünleştirecek ve hayatını sürdürecekt uygun yorumlama ve değerlendirme sisteminin olmamasıdır. Kişi *varoluşsal yoksunluk* ve anlam arayışı içinde olabilir.

Mutlak (objektif) ve görel (subjektif) yoksunluk ayrımı da yapılır. *Mutlak yoksunlukta* kişi veya grubun yoksunluğu ile ilgili gelir durumu gibi bazı mutlak standartlar belirlenir. Bireyin kendini ve sosyal durumunu başkasıyla karşılaştırınca, kendi durumunu daha kötü bulması *görel yoksunluktur*. Refah toplumunda ortalama yaşam standardına sahip olmama bir çeşit görel yoksunluktur. Hayattaki engeller ve kişisel zorluklar insanı dine yönlendirebilir ve din telafi sağlayabilir. Özellikle yaşlılarda dini organizasyonlara yönelme dikkat çekmektedir. Özellikle *yaşlı kadınların* dini organizasyonlara katılımı ve acıya katlanma gücü yüksektir. Yine herhangi bir dini gruba katılarak yücelme, övgü ve ödül elde etme de mümkündür.

Toplumsallaşma Teorisine göre, uzun süreli eğitim insana dindar olmayı öğretir. Hatta insan nasıl yetiştiriliyorsa öyle düşünür ve davranır denebilir. Toplumsallaşma sürecinde kişi toplumsal rollerine uyum sağlar ve rol beklentilerini yerine getirir. Dini öğrenme bunlardan biridir. Genellikle yetişkinler rol modeldir ve bu rol modeller örnek alınır. *Başarılı toplumsallaşma* sonucunda sorumluluk bilinci ve sosyal kimlik gelişmektedir (Argyle ve Hallahmi, 2004: 258-265, 268-273; Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-225, 229-236).

Ancak toplumda bazen de *başarısız toplumsallaşma* görülür. Bu durumda dine ilgisizlik veya şekilcilik ortaya çıkabilir. Yaşlılık sürecinde din önemli bir yere sahiptir. Toplumumuzda yaşlılar dini etkinliklere katılırlar. Böylece yaşlıların *ikincil*

toplumsallaşması ve dini toplumsallaşma gerçekleşir. Bu dini toplumsallaşma geleneksel dindarlık veya bireysel dindarlık şeklinde olabilir (Arslan, 2009: 114-122; M. Durak, 2012: 293-294; Eren, 2007: 139; Güngör, 2012b: 258-262).

Rasyonel Seçim Teorisine göre, insan içinde bulunduğu durumu rasyonel şekilde değerlendirir ve mümkün olan en iyi alternatifini seçer. En az risk ve en az maliyetle en yüksek kar elde etmeye çalışılır. Rasyonel tercihler hayatın tüm alanlarını kapsar; dini tercihler ve arkadaşlıklar da bunlar arasındadır. R. Stark'a göre (1987), din fayda ve ödül sağladığından insanlar dine yönelirler. Öte yandan dini gruplara girme veya dini bağlılık olmadan ahlaklı yaşama da mümkündür. Aslında insanın tercihleri istikrarlıdır, uzun sürede ve çok zor değişir. Ancak karmaşık duygular içindeyken kişi dini tercihlerini bırakabilir. Bireyselleşmenin ve özgürlüğün yaygın olduğu toplumlarda *Rasyonel Tercih Yaklaşımı* daha geçerlidir. Metropoller ve dini topluluklar arası rekabet buna örnek gösterilmektedir.

Anlam ve Aidiyet Arayışı Teorisine göre, insan anlam ve düzen arayışındadır. İnsanlık tarihi boyunca din önemli bir anlam kaynağı olmuş, dünyanın ve hayatın yorumlanmasını sağlamıştır. İnsan anlam, ait olma, bağlılık ve düzen arayışı içindedir. Bireysel dindarlık da anlam arayışı ile açıklanır çünkü kişi hayatta anlamlı hedefler seçer. M. Weber (1922) anlam arayışının entelektüel ve duygusal yönlerini, P. L. Berger (1967) de günlük yaşamdaki algıları ve yorumları önemsemektedir. Yani anlam ve bağlılık arayışı insanları dine ve dini topluluklara yönlendirebilir.

Modern toplumda ve modern kişilikte özgürlük ve bireysel tercihler önemsenir. Ancak yaşlılarda bu durum pek gerçekleşmeyebilir. Genç kuşağın yaşlı kuşaktan çok daha fazla bireysel tercihleri önemseydiği belirtilmektedir. Dini alanda bireyselleşmede, kişi dış dini otoriteden çok, kendi duygularıyla dine yönelir. *Arayış dindarlığı* buna örnektir. Protestanlık'taki gibi, dini lideri ve otoriteyi eleştirme veya şüphe belirgin olabilir. Yine de bireysel dindarlığın toplumsal temeli de vardır. Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir: Din ve ahlak ilişkisi; sosyal etkileşim, toplumsal deneyim ve gönüllü çalışmalar; toplumsal konum ve dünya görüşü ilişkisi, toplumsal sınıflarda dini çeşitlilik ve rekabet gibi konularda araştırmalar yapılmaktadır.

Kısacası sekülerleşme sonucu dinin kurumsal ve toplumsal açıdan önemi azalabilir fakat bireysel açıdan din önemini korumaktadır; *bireysel dindarlık*, anlam ve maneviyat arayışı buna örnek verilebilir. Toplumsal sekülerleşme bireysel sekülerleşmeye

yol açabilir çünkü toplumsallaşma etkisi görülebilir. Toplumdaki dini çeşitlilik ve çoğulculuk hem sekülerleşmeyi hem dini değişimi beraberinde getirebilir. Bireysel dindarlık buna örnek gösterilmektedir. Bireysel tecrübeler kişinin kendi dünya görüşünü oluşturmasında etkilidir (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-225, 229-236). Günümüzde yaşlılar arasında da dini çeşitlilik dikkat çekmektedir. *Geroaşkınlık Teorisine* göre, yaşlılıkta aşkın hayat önem kazanır (Örneğin Yaşlı Türk sufiler araştırması, Britanyalı Anglikanlar ve Hintli Hindular araştırması. McFadden, 2013: 338, 343-345).

3.9.1.3. Yaşlılar ve Normatif Din - Popüler Din

3.9.1.3.1. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar: Normatif Din ve Popüler Din

Modernleşme sürecinde sosyal, kültürel ve dini alanlarda popülerleşen uygulamalar ve alışkanlıklar dikkat çekmektedir. Özellikle *küreselleşme ve popülerleşme* birbirini destekler denebilir. Çünkü bilgiye erişim, ulaşım ve kitle iletişim kolaylaşmakta; popüler bulunan pek çok şey dünyada hızla yayılmaktadır.

Kültür sosyolojisinde yüksek kültür ve kitle kültürü ayrımı yapılmaktadır. *Yüksek kültür* toplumdaki elit kültürü ve seçkinleri gösterir. Ancak herkes bu kültüre giremez çünkü toplumsallaşma ve *kültürel sermaye* sahibi olmayı gerektirir. Zaten elitler de toplumsal konumlarını, siyasal güçlerini ve ekonomik zenginliklerini korumaya çalışırlar. *Kitle kültürü* ise herkesin girebileceği, seçkin olmayan kültürdür; kitle toplumu kültürü ve medya izleyicisi kültürü şeklindedir. Bu kültür kitle iletişim araçları aracılığıyla yaygınlaşır, kültür endüstrisi ve kültürün küreselleşmesi dikkat çeker.

Halk kültürü, popüler kültür ve sıradan kültür şekilleri de vardır. *Halk kültürü* sanayi öncesi toplumun çoğunluk kültürüdür. Geleneksel inançlar ve sözlü ifadeler, mit, efsane ve dini uygulamalar sürdürülür. Günümüzde el sanatları ve gençlik kültürü buna örnektir. *Popüler kültür* modern toplumun çoğunluk kültürüdür, ortak kültür ve değişime uyum sağlama belirgindir. Toplumda popüler inanç ve değerler yaygınlaşır. *Sıradan kültür* ise modern toplumda demokratikleşme ve zenginliğin artmasıyla gelişir, yeni orta sınıfın kültürüdür. Dolayısıyla yüksek kültür farkındalığı ve tüketimde artış, hem yüksek kültürden hem popüler kültürden dışlanma olabilir (Filmer, 2012: 470-489).

Günümüzde modernleşme ve din birbirini etkilemektedir. Genelde küresel değişim, dini konularda liberal yorumlar, yazılı ve görsel medyada dini yazı ve programlar dikkat çekmektedir. Toplum ve din arasındaki etkileşimler de karşılıklıdır.

Aile değerleri, okulda ve okul dışında din eğitimi talebi, vb. buna örnek gösterilebilir (S. Yılmaz, 2012: 51-56, 91, 118-127, 141-152).

Popüler din sistemsiz inançlardan oluşur ve halk arasında yaygındır; astroloji, ruhçuluk, sihir, büyü, mucize ve hurafelerin önemsenmesi buna örnek gösterilebilir. *Formel dinde* ise sistemleşmiş öğretiler, dini organizasyonlar ve profesyonel din adamları bulunur, ahlaki ilkeler sistematik olarak ele alınır. Popüler din modern toplumda da modern olmayan toplumda da görülür; Ortaçağ'da Avrupa, günümüzde ABD ve Batı Avrupa buna örnektir.

Popüler din kötülükler, hastalıklar ve ölüm gibi bazı beklenmedik olaylar ve geçiş dönemleri ile ilgilidir. Küçük dayanışmacı topluluklarda, akraba ve dostlar arasında daha sık görülür. Sözlü geleneğe, anlatılara ve mucize söylentilerine dayalıdır; atalar aracılığıyla aktarılır. Popüler dinde psikolojik, sosyolojik ve kültürel açıklamalar bir aradadır. Aile toplumsallaşması görülebilir. Bazen önyargılar, bireysel ve toplumsal krizler de bunda etkili olabilir (Wuthnow, 2002: 76-81).

Modernleşme sürecinde eğitimin yaygınlaşmasının *normatif dine* -özellikle İslam'a- ilgiyi arttırdığı söylenebilir. Toplumda eğitimin yaygınlaşmasının halk dini geleneklerine ilgiyi azalttığı ve dini otoritede çoğullaşmaya neden olduğu da öne sürülmektedir. Modern dönemde ulaşım ve iletişimin gelişmesiyle -özellikle Hristiyanlık ve Hinduizm açısından- kıtalar arası ağlar, hac merkezleri ve yerel dini mekanlar oluşmuştur. Fakat günümüzde farklı dini görüşler arasındaki rekabet ve tartışmalar da sürmektedir. Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir. Eğitimli ve eğitimsiz kişilerin dini yaklaşım farkı, kültürel farklar, TV programları, popüler dini kitaplar, internet, evrensel ve ahlaki değerler, dinin evrenselliği veya bireysel tercih olması gibi örnekler bilinmektedir. Yani modernleşmenin *bireysellikle* birlikte, *farklılaşmayı*, çeşitli toplumsal yapılanmaları ve bunlar arasındaki rekabeti arttırdığı anlaşılmaktadır. *Özel alan ve kamusal alan* ayrımı, din ve sekülerleşme, din ve demokrasi, din ve ekonomi tartışmaları da bunu göstermektedir (Hefner, 2012: 259-271).

Öte yandan postmodern toplumda hem sekülerleşmenin hem geleneksel dindarlığın azaldığı belirtilmektedir. Hatta *gerçek sekülerleşme ve görünüşte sekülerleşme* ayrımı yapılmakta, kurumsal ve geleneksel dini katılıma dikkat çekilmektedir. Ancak yeni dini ifade şekilleri de popülerleşmektedir. Ayrıca geleneksel dindarlık ve bireysel dini tercihler ayrımı dikkat çeker. Kurumsal ve sistemli dinden *bireysel dine* yönelme görülür.

Bireysel dindarlık, kendi hayat tarzını belirleme ve farklı dini geleneklerden bir şeyler alma buna örnektir (Wenzel, 2012: 287-291, 295).

Normatif dini yönelim kitabı bilgiye dayalıdır; temel dini, ahlaki bilgi, öğreti ve uygulamalar önemsendir. *Popüler dini yönelim* ise halk arasında yaygın, alışılmış ve itibar gören ritüellere dayalıdır. Mistik ritüeller ve toplumsal alışkanlıklar, nazar, muska, fal, büyü, çaput bağlama ve türbede dilekte bulunma gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır. Toplumsal yaşamda bunlar bir arada bulunur. Kitle iletişim araçları, toplumsal ve demografik etkenler popüler dini yönelimi etkiler. Ayrıca anne, büyükanne ve büyükbaba etkisi; mahalle, komşu ve arkadaş etkisi; radyo ve TV yayınları etkisi de bilinmektedir.

Toplumumuzda halk inanışları hem kadınlar hem erkekler arasında yaygındır. Popüler dini tutum ve uygulamalar toplumda her kesimin ilgisini çekebilir. Öyle ki şehirlerde kahve falına ve el falına bakılan mekanlar bulunmaktadır. Popüler dini mekanlar ise kadınlar özellikle de *yaşlı kadınlar* için dini toplumsallaşma ortamı sağlayabilir. Ayrıca yaşla birlikte popüler dini uygulamalara yönelim artmaktadır, ki özellikle 56+ yaş grubu bunun örneğidir (Coştu, 2009: 125-126, 137; 2011: 1-8).

Gündelik hayatta yaşanan din, geleneksel kurumsal dinden farklı olabilir ancak karşılıklı etkileşim sözkonusudur. Popüler dini kültür ve dini çeşitlilik bir arada olabilir. Popüler din halkın gündelik hayatı içinde gelişmektedir. Fakat *kitabî din ve popüler din* farkı da belirgindir. Bu popüler dinde genelde problemlere çözüm arayışı dikkat çeker. Büyü, falcılık, medyumluk, araçlara dayalı din anlayışı, hastalıktan ve felaketten korunma amacı bunlar arasındadır. Ayrıca evlilik gibi geçiş dönemi ritüelleri, bayram günleri ve *ziyaret dindarlığı* gibi zamanı ve mekanı yüceltme, halk arasında sevilen kişileri yüceltme uygulamaları da görülür.

Modern toplumlarda popüler dini uygulamalar yaygınlaşmaktadır; yarı dini eğilimler, mistik ve büyüsel uygulamalar bunlardan bazılarıdır. Yaşlılarımızın -özellikle 60+ yaş- hem normatif hem geleneksel dini uygulamalara ilgisi vardır. Bu nedenle normatif din ilkeleri ve popüler din uygulamaları bir arada içselleştirilmektedir (Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665).

Kısacası toplumumuzda hem modernleşme süreci hem gelenekselleşmiş ve popüler din uygulamaları sürmektedir. Bu konuda belli günlerde mevlüt okutma, türbe ve kabir ziyaretleri gibi bazı örnekler verilebilir (S. Yılmaz, 2012: 51-56, 118-127, 141-152). Toplumumuz geleneksel toplum modelinden, modern toplum modeline doğru *Geçiş*

Toplumu Modeli sergilemektedir. Hızlı toplumsal değişim ve dönüşüm, sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş görülmektedir. Dolayısıyla *kitabî dindarlık ve halk dindarlığı* uygulamaları da bir aradadır (Günay, 2006: 575-577, 591-601, 607-608).

3.9.1.3.2. Modernleşme Sürecinde Yaşlılar: Normatif Dindarlık ve Popüler Dindarlık

Modernleşme sürecinde toplumumuzdaki sosyokültürel değişim dini hayata yönelik tutumları etkilemiştir. Ayrıca dindarlığın göreceli bir kavram olduğu ve farklı dindarlık sınıflandırmaları olduğu bilinmektedir; *ilgisiz, geleneksel ve modernist dindarlık, halk dindarlığı* şeklinde sınıflandırmalar yapılmaktadır. *Yaşlılarda dindarlık* şekilleri çeşitlilik gösterir. Bu konuda yapılan araştırmalar, yaşlı kadınlarda manevi esneklik araştırmaları; yaşlılarda *içsel, dışsal ve sorgulayıcı dindarlık* araştırmaları da bunu göstermektedir. Yaşlının aile hayatı da dinle ilişkisini etkileyebilir. Özellikle evlilerde ve kadınlarda dini hayata yönelik olumlu tutum ve dindarlık nedeniyle saygınlık kazanma görülebilir (Engin, 2004: 98-99, 115-117, 142-146; Günay, 2006: 575-577, 591-608; McFadden, 2013: 333-352).

Normatif dindarlıkta dinin temel ilkeleri; *popüler dindarlıkta* geleneksel uygulamalar ve kültürler önemsenir. Yaşlılar gelenekselliğe daha çok yatırım yapmışlardır ve dini görüşlerini yeniden incelemeye pek istekli değillerdir. Bu nedenle yaşlılarda popüler dindarlık ve geleneksel dini inançlar, gençlerde din anlayışında değişim daha yaygındır. Yine de yaşlılarımız -özellikle 60+ yaş grubu- hem *normatif* hem *geleneksel* dini uygulamaları önemsemektedir. Toplumsallaşma süreci de gençler ve yaşlılar için farklı olabilir. Hatta aile içi ve kuşaklar arası çatışmalar, toplumsal uyum sorunu ve yabancılaşma, zayıf toplumsallaşma görülebilir. Modern toplumlarda ve toplumumuzda *bireysel dindarlık* da hala etkisini sürdürmektedir (Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665; Güngör, 2012b: 258-262; Kardeşahin, 2012: 242-250).

Popüler din ve popüler dindarlık yerleşik dini gelenekle birlikte varlığını sürdürmektedir. Aslında bireysel dindarlık da yerleşik gelenek ve kurumlarla ilişkili olabilir. İnsanlar merak, inanç arayışı ve yeniliğe açık olma gibi çok farklı nedenlerle alternatif dinlere yönelebilirler. Ritüeller de geniş halk kitlelerine hitap eder, dolayısıyla zamanla popülerleşir, ilahiler buna örnektir. Günümüzde ise dini organizasyonların daha çok evlilik ve cenaze törenleri gibi geçiş törenlerinde kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca insanlara güvenlik, aidiyet ve kimlik duygusu kazandırılmaktadır (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-231, 330-338).

Toplumumuzda *geleneksel din anlayışı* mistiktir hatta kendine özgü halk dindarlığı ve popüler din anlayışı oluşmuştur denebilir. *Kitabi din ve popüler din, halk dindarlığı ve aristokrat dindarlığı* farklılaşması görülür. Günümüzde *halk dindarlığı ve kitabi dindarlık* ayrımı da kullanılır (Yapıcı, 2002: 3-5; 2012: 17-25; S. Yılmaz, 2012: 51, 118-127, 141-152). Halk dindarlığında eski inanç, gelenek ve kültürlere ait öğeler bulunur. Toplumumuzda kentlerde kitabi din ve entelektüel dindarlık, köylerde halk dindarlığı ve popüler dindarlık daha yaygındır. Kırsal alandaki *halk dindarlığı*, gündelik hayat kültürü ve popüler kültür ortamında yeniden şekillenir. Kişilerin ve mekanların kutsallaştırılmasına rastlanır (Günay, 2006: 575-577, 591-608; Karakaya, 2008: 25-33).

Popüler dinde hem eski kültür ve din hem kitabi din bir arada bulunabilir. Halk dini inanç ve uygulamaları veya sistemli inanç, sembol ve öğretiler toplumda bir aradadır. Bazen popüler dindarlık halk arasında yaygınlaşır. Bu durumda resmi kitabi dinin prensipleri halkın anlayacağı şekilde basitleştirilir, gündelik hayatın gereklerine göre şekillenir ve sonuçta *popüler inanışlar* ortaya çıkar (M. Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665).

Toplumumuzda bir tarafta dini öğrenim görmüş kişilerde *kitabi ve entelektüel dindarlık* ile diğer tarafta *halk dindarlığı*, çeşitli halk inançları ve uygulamaları bir arada bulunur. Halk dindarlığı uygulamaları da *ziyaret ve adak dindarlığı*; örf ve adetler, çeşitli yerlere kutsallık atfetme; nazar, fal, büyü ve muska, vb. şekillerde olabilir (Günay, 2006: 575-577, 591-608). Dindar olduğunu belirten kişiler de dindar olmayanlar da bu uygulamaları önemsemektedir. Sadaka verme davranışı, falcıya ve medyuma gitme, muska yazdırma ve büyü yaptırma, yatır ziyareti, yıldız falına ve burçlara inanç bunlardan en bilinenleridir (Acar, vd. 1996: 45-55).

Özellikle kadınların bu geleneksel halk dindarlığını ve popüler dini uygulamaları önemseydiği söylenebilir. Bu konuda türbe ziyareti ve gündelik hayatın sorunlarıyla ilgili beklentiler öne çıkmaktadır. Kadın dindarlığının hem bireysel hem çevresel etkenlerle alakalı olduğu belirtilmektedir; fiziksel ve duygusal etkenler veya sosyokültürel etkenler kişiyi dine yönlendirebilir. Ancak toplumumuzda popüler dindarlıkta kadınlar ve erkekler arasında önemli bir fark olmadığını gösteren araştırmalar da vardır (Yapıcı, 2002: 3-5; 2012: 17-25).

Günümüzde *yaşlıların ve kadınların* dine ilgisi daha yüksek görünmektedir. Fakat bu durum bölgeye göre değişir, Türkiye ve Avrupa birbirinden farklıdır (Davie,

2005: 46-47, 81-88, 229-247; Günay, 2006: 575-577, 591-608). ABD, Latin Amerika, Britanya, Almanya ve Norveç gibi bazı Batı toplumlarında *kadın dindarlığı* belirgindir. Bireysel farklılıklar veya aile değerleri ve çocuk yetiştirme sorumluluğu gibi toplumsal cinsiyet rolleri kadınların dine yönelmelerini kolaylaştırabilir. Günümüzde Batı'da dini metin incelemelerine kadınların ilgisi ve dini katılım araştırmaları buna örnek gösterilmektedir. Türkiye'de de kadın ve erkek dindarlığı farklıdır, evlilerde popüler dindarlık daha yaygındır denebilir (Furseth ve Repstad, 2011: 162-179, 203-231, 330-338; A. Kurt, 2009: 8-13, 19-23).

Toplumumuzda dindarlık, yaş ile birlikte pek çok etkenle de alakalıdır. Cinsiyet, medeni durum, toplumsal statü, toplumsallaşma, kır veya kent hayatı bunlardan bazılarıdır. Kadın ve erkek dindarlığı da çeşitli yönlerden ve dinin farklı boyutları açısından ele alınabilir. İleri yaşlarda duygu ve düşünceler, dini eğilimler netleşir ve sabitlik kazanır. Batı'da 60+ yaşta dua ve dini tutumlarda, Türkiye'de 50+ yaşta dindarlıkta artış görülmektedir. Sosyoekonomik düzey de dini yönelimi etkileyebilir. Toplumumuzda orta gelir grubunda dine olumlu yaklaşımın daha fazla olduğu ve üst gelir grubunda dini bağlılıkta azalma görüldüğü belirtilmektedir. Eğitim ve dindarlık ilişkisi ise olumlu veya olumsuz olabilir hatta biraz da eğitimin içeriğine bağlıdır (A. Kurt, 2009: 3-13, 19-23).

Toplumumuzda *yaş ilerledikçe dindarlığın arttığı*, öğrenim düzeyi ve sosyoekonomik seviye arttıkça da azaldığı belirtilmektedir. Dini inançları yaşlı kişiye bazı faydalar sağlayabilir. Ölüm korkusunu hafifletme, kriz anında destek, duygusal boşluğu giderme ve güven ihtiyacını karşılama bunlar arasındadır. Bazen de toplumsal huzurun sağlanması için dini ilke ve kurallar önemsenir. Yaşlılık döneminde kişinin eski yaşamına göre din daha anlamlı hale gelebilir. Hatta 60+ yaşta dine ilgide ve 90+ yaşta öbür dünya inancında artış görülmektedir (Acar, vd. 1996: 45-55; Argyle ve Hallahmi, 2004: 258-273; Çerik, 2007: 142-151; Engin, 2004: 98-99, 115-117, 126, 142-146; Güngör, 2012b: 258-262; İnce, 2013: 216-228, 235-237; Öztürk, 2010: 36).

2014 Türkiye'de Dini Hayat Araştırması'na göre, toplumumuzda yaşlıların dine ilgisi belirgindir. Hayatını her zaman dine göre şekillendirdiğini söyleyenlerin oranı 18-24 yaşta %57.4 ve 65+ yaşta %81.3'tür. Hatta yaş arttıkça kişiler kendini daha *dindar* bulabilir. Yine 18-24 yaş arasında 'oldukça dindarım' diyenlerin oranı %14.5 ve 65+ yaşta %28.3, 'dindarım' diyenlerin oranı 18-24 yaşta %69.3 ve 65+ yaşta %64.2'dir.

Ancak bazen sağlık sorunları yaşlılarımızın hayatını etkileyebilir. Yine aynı araştırmaya göre, sağlığı elverdikçe Ramazan ayında oruç tutma oranı 18-24 yaş arasında %85.1, 65+ yaşta ise %74.4'tur. Ayrıca 'sağlığım elvermediği için oruç tutamıyorum' diyenler 18-24 yaşta %2.5 ve 65+ yaşta %21.5'tir. Yaşlıların komşu ve akrabalarıyla ilişkilerinde de inançların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 'Komşu ve akrabalarımla ilişkilerimde inançlar hemen her zaman belirleyicidir.' diyenler 18-24 yaşta %53.8 ve 65+ yaşta %68.3'tur. Anne babayı kırmama ve onlara zen gösterme de önemsenmektedir. Anne babayı kırmamaya zen gösterme oranı 18-24 yaşta %89.3 ve 65+ yaşta %93.5'tir.

Bu araştırmaya göre, yaşlılarımızın kitabi bilgiyi onayladığı da söylenebilir. Çünkü 65+ yaşta; "Kuran'da anlatılanların hepsi doğru ve gerçektir" diyenlerin oranı %97.1, öbür dünyaya ve yaptıklarının hesabını vermeye inanma oranı %95.6'dır. Ancak "Kuran'ın Arapçasını her gün okurum" diyenlerin oranı %42.1 ve 'Hiçbir zaman okumam' diyenler %1.6 iken, "Kuran'ın Türkçe tercümesini her gün okurum" diyenler %6.0 ve 'Hiçbir zaman okumam' diyenler %50.5'tir. Popüler dini uygulamalar ise genelde yanlış bulunsa da, bunlara inanma oranı değişmektedir. Yine 65+ yaşta; bir ihtiyaını türbe ve yatırdan dileme oranı %10.3 ve bunu yanlış bulma oranı %82.8, dilek ağacına çaput bağlama oranı %2.3 ve bunu yanlış bulma oranı %92.3, nazardan kurtulmak için kurşun dktrme oranı %13.3 ve bunu yanlış bulma oranı %75.2'dir (Subaşı, 2014: xxix-xxxiv, 17, 26-37, 72, 90, 94, 168-172, 192-199, 239-240).

Genellikle insan önceden sahip olduğu alışkanlıklarını, dini duygu ve inançlarını yaşlanınca da sürdürür. Fakat yaşlılık döneminde ölüm gerçeği hissedilir. Bu nedenle yaşlı kişi hayatına anlam ve amaç katan *dini değerlere* bağlanabilir. Hayata bakışı gelecek yönelimli olmaktan çok, geçmiş yönelimli hale gelebilir. Bu dönemde dini gelişim kronolojik yaştan çok, hayat olayları ve hayat tecrübesini anlamlandırma ile alakalıdır. Dolayısıyla yaşlı kişide suçluluk duygusu ve bağışlanma arzusu, geçmişi onarma ve telafi çabası görülebilir. Yine 70+ yaşta kişilerde dini açıdan bütünleşme ve teslimiyet duygusu; huzur, güven ve esenlik duygusu dikkat çekmektedir (apcıoğlu ve Bilgin, 2012: 2; Hökelekli, 2005: 287-288; 2010: 100-102, 112, 135-139; M. Koç, 2002b: 297).

Dini inanç ve davranış açısından yaşa bağlı değerimleri açıklayan modeller geliştirilmiştir. *Geleneksel Modelde* yaş ilerledikçe dindarlıkta artış olduğu vurgulanır. Özellikle 30+ ve 40+ yaşlarda dini yönelimde artış, yeniden dengelenme ve yapılanma; 60+ yaşta dini ilgide, hem normatif hem popüler dindarlıkta artış olduğu öne

sürülmektedir. *Sabitlik Modelinde* ise yaşlanmayla birlikte dini hayatta değişim olmadığı belirtilir. *İlgisizlik Modelinde* de yaş ilerledikçe dindarlıkta azalma beklenir. Türkiye’de geleneksel modelin daha yaygın olduğu vurgulanmaktadır. Hatta 90+ yaşta ölüm sonrası hayata inanma oranı %100’dür (Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665; A. Kurt, 2009: 10-13, 19-23; Engin, 2004: 98-99, 115, 142-146).

Yaşlandıkça Dindarlığın Artması Tezi eleştirilmiştir. Çünkü din sadece yaşlılık dönemi kurumu değildir. Üstelik yaşlılık döneminde dini duygu ve tecrübeye kendiliğinden artış görülmez, kişi önceki alışkanlıkları sürdürebilir. Zaten yaşlılar arasında da fark vardır. Öyle ki 80+ yaşta dine ilgide artma veya ilgisizlik, dini sorumluluk duygusu veya emeklilik sonrası hacca gitme gibi örneklere rastlanmaktadır. Yani yaşlanan insanın dindarlaşacağı görüşü yaygın olsa da, bu durum her zaman gerçekleşmez (Güngör, 2012b: 258-262; Hökelekli, 2005: 287-288; 2010: 100-102, 112, 135-139; İnce, 2013: 216-228, 235-237).

Hatta *yaşlı dindarlığı* kendine hastır denebilir, şüpheden uzak ve oturmuş dini yaklaşım dikkat çekicidir. Dini konulara şüphe etmeme ve sorgulamadan inanma görülebilir. Yaşlılarda dua etme ve içsel değerlere yönelme artabilir. 2006’da Adana Huzurevi’ndeki yaşlılarda dua etme oranı 65-79 yaş arası %100 ve 80+ yaşta %90’dır (Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665; Şimşek, 2006: 76-86). Kısacası yaşlılıkta kişinin dindarlığında artış da, azalma da veya mevcut durumun değişmemesi de mümkündür. Hatta bazen 20’li yaştakiler ileri yaşta yetişkinlerden daha dindar olabilir (Levenson, vd. 2013: 305).

3.9.1.4. Yaşlılar ve İç Kaynaklı Dindarlık - Dış Kaynaklı Dindarlık

Kişilik ve dindarlık arasında karşılıklı etkileşim olduğu belirtilmektedir. G. W. Allport’un *olgunlaşmış ve olgunlaşmamış kişilik* ayrımı bilinmektedir. Olgunlaşmış veya olgunlaşmamış dini yaşayış ve dindarlık, olgun dini duygu buna örnek gösterilebilir. Aslında herkes kendine özgü dindarlık yaşayabilir. *İyimser veya Kötümser Yaklaşım*, sıkıntı ve mutsuzluk döneminde dine yönelme görülebilir (Altıntop, 2005: 36-43, 55-64, 90-91; Hillo, 2013: 106, 122-123; Karakaya, 2008: vi-vii, 1, 37-38, 50-58, 68-74; Yapıcı, 2002: 9-10; 2011: 295-311; 2012: 7).

Hatta insanın hangi duygusu daha gelişmişse, dini yaşamı da o duygunun belirtilerine uygun olabilir. Öyle ki duygu dünyasında sevgiyi geliştiren kişi *sevecen dindar*, içtenliği geliştiren kişi *samimi dindar*, ümidi geliştiren kişi *ümitvar dindar* ve

saldırıcılığı geliştiren kişi *saldırgan dindar* olabilir. Genelde insan davranışlarının değerlerle ve inançlarla tutarlı olması beklenmektedir (Kayıklık, 2011: 26, 197-209, 223-224). Çünkü değerler ve inançlar insanın kişiliğini ve yaşamını epeyce etkiler; alışkanlıklar, geleneklere ve taklide dayalı davranışlar bunlardan bazılarıdır. Öte yandan kişide çelişkili yaşam da olgun ve dengeli kişilik de görülebilir (Altuntop, 2005: 36-43, 55-64, 90-91).

Dindarlık hem algılama, öğrenme, düşünme ve yorumlama gibi *bilişsel süreçleri*; hem değerlere bağlılık ve teslimiyet gibi *duygusal süreçleri* içerir. Bu süreçler her insanda görülmektedir (Kayıklık, 2011: 197-209, 223-224). Günümüzdeki araştırmalarda dini ve manevi tecrübenin çok boyutlu olduğu anlaşılmıştır. Yaşlılık Çalışma Grubu Fetzer Ulusal Enstitüsü'nün 1999'da geliştirdiği Çokboyutlu Din ve Maneviyat Ölçeği buna örnektir (Hillo, 2013: 106, 122-123).

G. W. Allport ve M. Ross *Denetim Odağı Teorisi* geliştirmiş (1968), *iç kaynaklı ve dış kaynaklı dindarlık* sınıflandırması yapmış, gerçek inanan ve din hayranı farkına değinmişlerdir. İç kaynaklı kişiler kendi dinlerini yaşar. Bu kişilerde dini içselleştirme ve dini değerleri önemseme, samimiyet, niyet, benlik saygısı ve kendini gerçekleştirme belirgindir. Dış kaynaklı insanlar ise dini kullanırlar. Bu kişilerde de statü, güvenlik ve ilgi çekme beklentisi, çıkarıcılık, samimi olmama, gösterişçilik, ihtiyaçlar, bireysel ve toplumsal beklentiler olabilir.

İçkaynaklı veya dışkaynaklı dindarlık seviyesi çeşitli etkenlerle de alakalıdır. Evli yetişkinlerde içkaynaklı dindarlık seviyesinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Bazı kişilerde de *araştırmacı ve sorgulayıcı dindarlık yönelimi* görülür (Donahue ve Nielsen, 2013: 544-545; Hökelekli, 2010: 35-41, 71, 77, 87-88; M. Koç, 2010: 220, 224, 231-235, 241-242; Mehmedoğlu, 2006: 470-471; Şimşek, 2006: 31; Yapıcı, 2002: 9-10; 2011: 299-304; 2012: 7; Zinnbauer ve Pargament, 2013: 66-67, 92-93).

Denetim Odağı Teorisine göre, insanlar iç denetim veya dış denetim odağına sahiptir. Yaşanan olayların sorumluluğunu üstlenen kişiler içten denetimli, sorumluluğu kendisi dışında arayanlar ise dıştan denetimlidir. Yani insan ya iç koşulları ya dış koşulları önemser. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir; zeka, çaba, yetenek ve kapasite veya ortam, tanıdıklar ve ilişkiler, vb. Dini yaşam biçimi de, hem psikolojik ve toplumsal yapıyla hem inanılan dinin özellikleriyle alakalıdır. Aslında kişi dini inancına kendisi

anlam ve yön vermektedir; bilişsel yapı, eğitim ve çevre etkisi belirgindir (Kayıklık, 2011: 26, 197-203, 223-224).

İç kaynaklı kişi dürüst olmayan veya yanlış bir davranışında, suç işlediğinde veya başkasına zarar verdiğinde kendini kötü hisseder. Bu durumda suçluluk duygusu hisseder, problem çözme, hatayı telafi veya affedilme arayışı içine girebilir (McCullough, vd. 2013: 222-224). Bu kişiler genelde daha gerçekçidir ve etkin başetme yöntemleri kullanırlar. Ayrıca topluma uygun sosyal davranışlar sergilerler ve psikolojik iyilik hali de dikkat çeker. Dış kaynaklı kişi ise sosyal onay alma gibi bazı seküler amaçlara yönelir, uygunsuz sosyal davranışlar sergiler. Bu kişilerde psikolojik stres, önyargı ve hoşgörüsüzlük eğilimi görülebilir. Arayış ve sorgulama yönelimindeki kişi ise dünyayı anlama derindedir. *Şüpheli Yaklaşım* dikkat çeker, belirsizlik veya depresyonla da karşılaşılabilir (Miller ve Kelley, 2013: 348-349).

A. Futterman ve H. G. Koenig (1995) araştırmalarda *içsel ve dışsal dindarlık, arayış dindarlığı-sorgulayıcı dindarlık* ayrımının sık kullanıldığını vurgular. Yaşlılarda içsel dindarlık yüksek, kaygı düşük seviyededir; sorgulayıcı dindarlık ise zamana göre değişebilir (Örneğin yaşlı dullarla yapılan araştırmalar, Kanadalı yaşlı Hristiyanlar ve Tai yaşlı Budistler araştırması. McFadden, 2013: 333-352). Yaşlılarda hayatın anlamı duygusu da oldukça güçlüdür, *içsel dindarlıkla pozitif ve dışsal dindarlıkla negatif ilişki* görülebilir. Ayrıca yaşlı kişiler sosyal adaleti, aile ve arkadaş ilişkilerini önemsemektedir (Park, 2013: 40-41).

Kısacası din insanın hayatına anlam katar. Dindarlık ve mutluluk arasındaki ilişki genelde pozitifdir. Bireysel dini tecrübe ve mutluluk duygusu buna örnektir. Yaşlılarda sosyal ve psikolojik destek önemlidir. Bu konuda yaşlı kişinin kendi inancının veya dini grupların etkisi görülebilir. İç kaynaklı dindarların yaşam memnuniyeti yüksektir ve olumlu dini başetme stratejileri kullanırlar; manevi ve sosyal destek, stresin üstesinden gelme, ölümü kabullenme; düşük kaygı, depresyon ve önyargı seviyesi bunu göstermektedir. Dış kaynaklı dindarlarda ise kaygı seviyesi artabilir. Dindarlık ile özsaygı, depresyon ve intihar ilişkisi konularında araştırmalar yapılmaktadır (Göcen, 2013: 107; Hökelekli, 2010: 35-41, 71, 77, 87-88; Yapıcı, 2002: 9-10; 2011: 295-311; 2012: 7).

Günümüzde *yaşlanma korkusu* dikkat çekmektedir. Yine yaşlılarda ölüm, güçsüz düşme, terk edilme ve bunama korkusu da görülebilir. Oysa herkes aynı yaşta yaşlanmaz.

Öyle ki 50 yaşında iş görememe veya 80 yaşında çalışabilme mümkündür. Kişinin kendine yetmesi ve kimseye yük olmaması dinde esas olsa da, bazen başkalarının yardımına da ihtiyaç duyulabilir. Yaşlının çocukları, komşuları, yakın ve uzak akrabalar bu konuda yaşlı kişiye destek olabilir (Beşer, 2010: 2-5).

Yaşlanmanın zorluklarıyla mücadelede dine yönelme görülebilir. Hatta yaşlılığa *mükemmel dini dönem* diyenler de vardır. Yaşlılarda yüksek dindarlık seviyesi ve 60+ yaş kadınlarda maneviyatta artış buna örnek gösterilmektedir. Yaşlılar stres, kriz, hastalık, intihar ve ölüm gibi hayatta karşılaşılan bazı sorunlarla mücadelede çeşitli başetme stratejileri kullanmaktadır. *Dini Başetme Yolları Teorisi* ve dini başetme stratejileri bunlardan bazılarıdır. Bu konuda dua, yardım isteme, sabretme ve şükretme; inanç topluluklarında duygusal bağlar ve sosyal destek gibi örnekler sıralanabilir.

Aslında duygusal yoğunluk yaşla azalmaz. Fakat yaşlılar duygularını düzenlemede ve sosyal ilişkilerinde daha seçicidir (Örneğin *Sosyoduygusal Seçicilik Teorisi* ve yaşlılarda karar alma araştırmaları). Dini etkinliklere katılım ise yaşlılıkta da sürmekte, radyo ve TV’de dini yayınlar izlenmektedir. Hatta engelleri olan yaşlılarda bile dini katılım ve motivasyon sürer. Yaşlılara duygusal destek sağlanması da önemlidir (Altuntop, 2005: 36-43, 55-64, 90-91; McFadden, 2013: 333-352).

Din ve maneviyat konuları yaşlılıkta sağlık ile de ilişkilidir. Sağlığı nedeniyle çevresinden uzaklaşan yaşlı kişi dinle ilgilenebilir. Hatta dini başetme stratejileri hastanın iyileşmesini kolaylaştırabilir. Yaşlanma ve din, *ileri yaş dindarlığı* ve sağlıklı yaşam ilişkisi konularında araştırmalar sürmektedir (Örneğin yaşlı demans hastalarının dini etkinliklere katılım sırasında normalleşmesi. Fiziksel, zihinsel sağlık ve maneviyat araştırmaları; yaşlıların sağlık durumu ve affetme ilişkisi araştırmaları. M. Durak, 2012: 292-294; McFadden, 2013: 333-352).

3.9.2. Hayatın Anlamı ve Ölüm

3.9.2.1. Yaşlılar ve Hayatın Anlamı

İnsan sürekli anlam arayışındadır. Hayatı sorgular ve bazı sorulara cevap arar. *Varoluşçu düşüncede* “Ben kimim?, Hayatın amacı ve anlamı nedir?, İnsanın sorumlulukları nelerdir?, Hangi davranış iyidir veya kötüdür?”, gibi sorular belirgindir. Din ise insan hayatına *anlam* katar, dini inanç ve uygulamalar bunu destekler. Böylece insanın anlam bulma ihtiyacı karşılanır, kişiye yaşam felsefesi ve değerler sunulur. Dindeki ilahi adalet düşüncesi, dinin tören boyutu, düşünme ve akli kullanma gibi

kavramlar da insanın hayatına anlam kazandırır (Göcen, 2013: 107-123; Kartopu, 2006: 6-31, 35-43, 55-58, 63, 68-74, 81, 100-104, 111-118).

Dini anlam sistemleri seküler anlam sistemlerinden daha kapsamlı ve küresel olabilir. Çünkü dinde iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi bazı *değerler* vurgulanır. Ayrıca dinde insanlara genel ve özel hedefler sunulur; dünyada barış ve adalet için çalışma, affedicilik ve fedakarlık bunlardan bazılarıdır. Dünyadaki olaylar da dini açıdan çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. *Bütüncül Yaklaşım* esastır; böylece sıra dışı olaylar, acı, adaletsizlik ve ölüm gibi konular anlamlandırılır (Park, 2013: 37-40, 47-57).

Hayatın anlamı herkese göre farklı olabilir hatta bazen hayat insana anlamsız da gelebilir. Modern insanın anlamsızlık ve umutsuzluktan kurtulmak için çılgınca tüketmesi buna örnek gösterilmektedir. Aslında din sayesinde -sığınma, bağlanma ve korunma gibi- insanın ruhsal ve manevi ihtiyaçları karşılanır. Eksiklik ve yetersizlikler telafi edilebilir, dolayısıyla kriz dönemlerinde dine yönelme görülebilir. Ayrıca dini inançlar insanın yaşam olaylarıyla, zorluklarla ve stresle başetmesini kolaylaştırabilir [Örneğin hastalık ve ölüm; sabretme, umut ve güven duygusu (Kartopu, 2006: 8-17, 22-43, 55-58, 63, 68-74, 78-81, 86-92, 101-104, 111-118). Düşkünler evindeki hastabakıcılarla yapılan araştırmalar ve olgunlaşma raporları; hayattaki zorluklara yeniden anlam yükleme ve olumsuz olayların olumlu yönlerini görme. Park, 2013: 37-40, 47-57].

Yaşlılık döneminde insan psikolojik ve sosyal açıdan değişebilir, kişilik değişimi de mümkündür. Bu dönemde alışkanlıkları bırakamama, hayatın anlamı konusunda derin anlayış kazanma, bireysel özgürlükte artış, emekliliğe ve eş kaybına uyum görülebilir. Ayrıca sosyal ilişkiler ve aile bağları önem kazanır (Köylü, 2007: 209-211). Yaşlı kişi fiziksel, psikolojik ve toplumsal değişimlerle başetmeye çalışır; aile ve çevre ilişkileri de bundan etkilenir. Bu nedenle insan *yaşlandıkça* hayatın anlamı değişebilir. Sosyal ilişkiler, hobiler ve etkinlikler de insanın hayatına anlam katar. Böylece aile, akraba ve arkadaş çevresini genişletme de mümkündür. Yaşlılık dönemini kabullenme veya kabullenmeme durumu ise kişiye göre değişir. Yaşlı kişinin maddi güvence durumu buna örnek gösterilebilir (Barut, 2008: 58-59).

Yaş ilerledikçe hayatın anlamına ve amacına verilen değer artabilir. Öyle ki insan, hayatını derinden etkileyen -evlilik, hastalık, kaza veya ölüm gibi- olayları din sayesinde kabullenir. Dini yaşam ile vicdan, sorumluluk ve fedakarlık gibi psikososyal uyum değerleri arasındaki ilişkiler genelde olumludur. Psikolojik iyi olma ve dini

yönelim arasındaki ilişkiler de genelde olumludur. Özellikle duanın ruh sağlığına olumlu etkisi bilinmektedir (Göcen, 2013: 107-123; Kartopu, 2006: 8-14, 22, 27-43, 55-58, 74, 81-92, 101-104, 111-118).

Emekli olan *genç yaşlı* kişi, kendine yeni bir hayat kurmaya çalışır. Dolayısıyla *iyi ve sağlıklı yaşlanma*, sade yaşam önerileri, beslenme alışkanlıkları, stres yönetimi, bedensel ve ruhsal denge gibi konular önem kazanmaktadır. Yaşlılıkta yaşama sevinci ve mutlu olma arzusu kadar, maneviyat arayışı ve yeniden dine yönelme de görülebilir. Yaşlı kişi toplu yapılan ibadetlere katılabilir. Toplumsal yaşam alanı ise kişiye göre değişir; ev ve mahalle ile sınırlı veya gönüllü çalışmalar, dernek ve kurslar gibi kapsamlı olabilir.

Kısacası insan nasıl yaşadıysa öyle yaşlanır. Fakat değişmek ve yeni bir yaşam tarzı benimsemek de mümkündür. Çünkü yaşlı kişi hayat dolu, aktif ve faydalı da olabilir (Hofman, 2012: 269-275, 284-299, 304-309). Toplumumuzda yaşlıların hayatına anlam katan şeyler çeşitlilik gösterir. 2015'te İstanbul'da yapılan bir araştırmaya göre, şunlar yaşlının hayatına anlam katar: Sağlık, kimseye muhtaç olmama, aile, çocuklar, mutluluk, sevgi, din ve iyi insan olma (Ceylan, vd. 2015: 58).

Toplumdaki farklı yaşam modelleri de insan davranışını yönlendirir ve hayata anlam katar. Yaşlılık döneminde geriden gelen kuşaklara bırakılan bilgi ve beceriler de hayata anlam katabilir. Akrabalar arasındaki 'biz duygusu' buna örnektir. Hatta bu durum bazen ataları ve ölüleri de kapsar, öyle ki bazen ölülerden medet ummaya rastlanmaktadır. Bazen de yaşlı kişi hem yaşamı sürdürme umudu hem ölüm korkusu yaşayabilir. Ancak insan kendine bilgelik ve topluma faydalı olma gibi bazı hedefler belirlerse, yaşlının hayatı anlam kazanabilir. Bu durumda birey değil toplum önceliklidir (Tufan, 2002: 49-51).

Yaşlılık döneminde geçmiş hayat sorgulanır. Geçmiş başarılı veya hatalı bulunur, umutsuzluk veya suçluluk duygusu yaşanabilir. Hayatın ahlaki boyutu ve değerler önem kazanır. Yaşlı kişi hem geçmişi hem geleceği ve ölüm sonrasını düşünür. Yaşlıda *içedönük dindarlık* ve hayatta iz bırakma isteği görülebilir. Ölümünden sonraki hayat düşüncesi de dikkat çeker (Kartopu, 2006: 55-58, 74, 81-86, 91-98, 113-118). Hayattaki kayıplar ve travmatik olaylar sonucunda yaşlı kişi bu dünyadaki durumunu yeniden gözden geçirir. Yeni durumlara ve yeni tecrübeler anlam vermeye çalışır. İnanç sistemine başvurularak yeni bir anlam yapısı oluşturulabilir. Bu nedenle yaşlanma

döneminde ve yaşlılıkta *din eğitimi* kişiye hayatı ve ölümü anlamlandırma imkanı sunar (Kılavuz, 2007: 233-234).

Genelde yaşlılık öncesinde sosyal ilişkileri düzenlemek ve yaşlılığa hazırlanmak, yaşlılık döneminde de hayatı anlamlı kılmak ve yararlı işlerle uğraşmak önerilmektedir. Böylece yaşlı kişi yeni alışkanlıklar edinir ve işe yarama duygusu gelişir. Ayrıca yaşlılığa sosyal açıdan yatırım yapmak, yaşam tarzını düzenlemek ve yaşam kalitesini arttırmak mümkündür (Baran, 2011: 2-5). Torun bakımı ve çocuklara yardım gibi durumlarda da işe yarama duygusu yaşlının yaşam kalitesini artırır. Genelde insanın yaşlılık öncesindeki etkinliklerini yaşlılıkta da sürdürmesi önerilir. Yaşlı kişinin iz bırakma isteği ve hayır işleriyle uğraşması da önemlidir. Çünkü bu durum yaşlının hayata bağlanmasını sağlar ve yaşam memnuniyetini artırır (İlgar, 2008: 67-68, 84-85).

Aslında herkes kendi yetişkinliğini ve yaşlılığını yaşar. Öte yandan modern kültürde yetişkinlik ve yaşlılığın kaçınılması gereken bir durum gibi gösterilmesi eleştirilmektedir. Günümüzde mutluluğun sürekli olarak genç kalmayla ilişkilendirilmesi de oldukça problemlili bulunmaktadır. Yaşlanma karşıtı ürünler ve bunların satışı artmaktadır. Ayrıca yaşam bütünlüğü geliştiremeyen kişilerde *psikolojik yaşlanma* görülebilir (Tanhan, 2012: 534).

3.9.2.2. Yaşlılar ve Ölüm

3.9.2.2.1. Geleneksel Toplumda ve Modern Toplumda Ölüm

Ölüm varlığın olmama durumudur. Ölüm hakkında düşünme ve *ölüm farkındalığı* kişinin kaliteli yaşama gayretini arttırabilir (Onur, 2011: 367-398). A. Schopenhauer (2005) ölümün insanın kaçamayacağı tek gerçeklik olduğunu vurgular. *Ölümün anlamı* biyolojik, psikolojik, sosyal, hukuki ve teolojik açılardan ele alınmaktadır; *biyolojik, psikolojik ve sosyal ölüm* ayrımı yapılıdır (Tanhan, 2012: 521-522).

Ölüm tüm dönemlerde ve kültürlerde hayatın önemli bir olayı sayılmıştır. Genelde hayat ve ölüm bütün olarak algılanır [Örneğin *ruh sağlığı*, sosyal ölümün yaşlanmayı ve fiziksel ölümü hızlandırması (Öztürk, 2010: 1-10, 14-25, 31-34, 49-55). Hayatın ve ölümün anlamı; ölümle ilgili dini ritüeller ve semboller. Hökelekli, 1991a: 153-154, 159-161]. Bir gün öleceğini bilmek insanın hayatına anlam katar (Örneğin ABD'de Amish topluluğu). Ölüm kaçınılmazdır ancak yine de, insanın ölümü kabullenmesi zor olabilir. Kişinin dünyayı ve ölümü anlamlandırması, dini yorumlar ve ölüm sonrası dini ritüeller gibi bazı ritüeller sayesinde kolaylaşır. Böylece insanın kendi

ölümünü kabullenmesi de, ölenin yakınlarının ölümü kabullenmesi de kolaylaşabilir (Eren, 2007: 134; Sezer ve Saya, 2009: 151-162).

R. Kastenbaum ve R. Aisenberg'e göre (1972), ölüm gerçekliğinin kendi içinde anlam bütünlüğü vardır. Ölüm olgusu karşısında insanın takındığı her türlü davranışa *ölüm sistemi* denir. Kişinin 70 yaşından az veya çok yaşam beklentisi, kültür, duygu, düşünce ve davranışları bunu oluşturur. Bu sistem ölümle ve yaşla ilgili her türlü kişisel tavrı şekillendirir, kişiye ölüm bilinci ve olgunluk kazandırır.

Ölüm bilinci yaşam bütünlüğü açısından önemlidir. Çünkü ölüm karşısında herşey yeniden anlamlandırılır ve hayatı anlamlı kılan değerler belirlenir. Yine de ölümü kabullenmek ve ölümle yüzleşmek zor olabilir. Kişi korku veya kaygı yaşayabilir. Özellikle evlat kaybının çok zor olduğu belirtilmektedir. Yaşlı kişinin kendi hayatında anlam bulması aslında biraz da, kişinin gençlik dönemine benzer hatta ölümü olgunlukla kabullenmek de mümkündür. Zaten hem gençlerde hem yaşlılarda ölüm kaygısı düşük seviyededir. Ölüm sistemi ise ölüm gerçeğiyle yüzleşmeyi sağlar. Böylece ölümün kaçınılmazlığı kabullenilir. Hem ölümle ilgili hem ölüm sonrası duygu ve düşüncelerle, ölüm korkusu ve kaygısıyla sağlıklı şekilde başedilebilir. 1960 sonrasında ABD'de ve Avrupa'da isteyenlere Ölüm Eğitimi dersleri vermeye başlamıştır; bu dersler genelde bilgilendirici, dini veya ölüme hazırlayıcı niteliktedir (Tanhan, 2012: 520-536).

Modern toplum hayatı karmaşıktır, yaşam tarzları ve bireysel kimlikler yeniden düzenlenmektedir. Günümüzde biyografiler ve yeni yaşam hikayeleri, insan bedeninin ve modanın çok önemsenmesi buna örnek verilebilir. Dolayısıyla dış görünüşün çok önemsendiği bir ortamda ölüm bilinci ve ölümlü olduğumuz gerçeği insana yıkıcı gelebilir. Bu konuda hastalık nedeniyle vücudun bozulması veya gençlikle ilişkilendirilen AIDS hastalığı nedeniyle ölüm örnek verilebilir. Oysa öte yandan ölüm dünyevi işlerin bir yalan olduğunu hatırlatan, değişmez bir hatırlatıcıdır (Seale, 2012: 447-450, 458-468).

Tarihte toplumların 'ölüye' yaklaşımı çeşitlilik göstermektedir. Japon Şintoizmde ölüye tapma, ilkel toplumlarda atalara tapma ve ölümlere saygı, Eski Mısır'da ölümlerin yaşadığı inancı, ölünün çeşitli yiyeceklerle ve eşyalarla gömülmesi; Eski Yunan'da ölümlerin yüceltilmesi, kahraman sayılması ve mezarları kutsama gibi örnekler dikkat çekicidir. Yaşlıların ölüm konusundaki tutumlarında ise sosyal etki belirgindir. Dolayısıyla toplumda ölümün arzulan bir şey olması veya olmaması, ölümün doğal yaşamın parçası sayılması, vb. bu konuda etkilidir (Kalınkara, 2011: 313-320, 325-330).

Geleneksel toplumda ölüm -bebekler dahil- tüm yaş gruplarında yaygın ve normaldir. Üstelik toplum üyelerinin çoğu yaşlanmadan önce, tanıdıkları kişilerin ölümüne şahit olurlar. Modern toplumda ABD ve Britanya gibi ülkelerde ise yaşam süresinin uzaması nedeniyle, ölüm hem yaşlılarla ilişkilendirilir hem de yaşlılar arasında yaygındır. Dolayısıyla yaşlılar toplumsal katılımdan dışlanırlar, emekliye zorlanma veya *sosyal ölümle* karşılaşılabilir. Ölüm zaten günlük yaşamın ötesinde gerçekleşmekte ve insanlar TV aracılığıyla ölüme şahit olmaktadır.

Modern dönemde *doğal ölüm ve doğal olmayan ölüm* ayrımı yapılır. *Doğal yaşlanma* sonunda ölüm veya zamansız ve şiddetli ölüm buna örnek gösterilebilir. Geç modern dönem toplumsal koşullarında dini ve geleneksel otoritelerin ölüm konusunda etkili açıklamalar yapamadıkları vurgulanmaktadır. Oysa ölüm hayata anlam katar (Onur, 2011: 367-398). Modern toplumdaki *doğal ölüm* kavramı ileri yaşta, sağlıklı veya tıbbi bakım altındayken kişinin ölmesi anlamındadır. Toplumun ölüme tepkisi de ölen kişiye göre değişir. Hatta ölen kişi ‘yaşlı ve kadın’ ise pek önemsememe ancak ‘genç ve erkek’ ise tepki verme gibi durumlarla karşılaşılabilir (Korkmaz, 2012:343; Ünal, 2011:121-131)

20. yüzyılda hem bazı tabular yıkılmış hem yeni tabular üretilmiştir denebilir. Modern toplumda *ölüm tabusu* dikkat çeker. Kırsal ve kentli yaşam tarzında ölüm konusuna yaklaşım birbirinden farklıdır. Kırsal alanda ölüm doğal karşılanır. Çünkü toprakla uğraşan insanın toprağa dönmesi normal bulunur. Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma, cenaze törenine katılım görülür.

Kentte yaşam ise zaten doğaya aykırıdır, doğa bencilce kirletilir. Bir yandan insan bedeni kimyasallarla doldurulurken, diğer yandan ölümsüzlük planları yapılır. Aileden birinin ölümü ise sanki felaket gibi algılanır, cenaze törenlerini de kurumlar üstlenmektedir. Bazen kimsesizlerin yalnız başına ölmesine de rastlanır. Oysa ölümün tabu olmaktan çıkarılması aile ve toplum açısından faydalı olabilir. İnsanlara *ölüm bilinci* kazandırılabilir. Ölümün görmezden gelinmemesi, yaşamı boşa harcamama ve iyi değerlendirme mümkündür.

Modern toplumda *ölümün tıbbi yönetimi* gerçekleşir. Öyle ki hastanın ölümü ‘doktorun başarısızlığı’ sayılmaktadır (Konak ve Çiğdem, 2005: 42; Tufan, 2002: 196-200, 223-227; 2010: 131-133). Hastalık durumunda uzman sistemlere ve tıp kurumuna başvurulur. Artık *ölüm döşeği* kavramı da değişmiştir. Geç modernlikte de ölüm kurumlarda gerçekleşir ve hastanede ölüm sayısı artar. Ancak günümüzde kurumlardaki

ölüm sayısının gizlendiği şekilde eleştiriler yapılmaktadır. Ayrıca yaşlı ölümünün toplumsal etkisinin daha az olduğu, yaşlı hastanın 'umutsuz' diye damgalandığı da öne sürülmektedir. Kısacası çağımızın insanı ölüme yabancıdır (Tanhan, 2012: 527-536).

Modern Toplum Anlayışında ölüm dışlanır. Öyle ki ölümü hatırlatan herşeyden uzak durulur hatta mezarlıklar şehrin dışındadır. Zaten ölüm toplumsal yaşamın görünen bir parçası değildir. Bir yanda çok sayıda kahramanlık miti vardır hatta medyadaki süper kadın ve süper erkekler dikkat çekicidir. Diğer yandan bilim sorgulanır. Çünkü bilimin potansiyel yıkıcı gücü de ortadadır hatta nükleer imha veya ekolojik yıkım gibi konulardan bahsedilmektedir (Onur, 2011: 367-371; Öztürk, 2010: 1-10, 18-24, 49-55).

Zamansız Ölüm Anlayışı dikkat çeker ve yaşlı ölümü normal, genç ölümü ise zamansız bulunur. Yani modern insan sanki ölmemesi gerekiyormuş gibi davranır, ölümü yadsıma ve ölümsüzlük arzusu belirgindir. Oysa *Geleneksel Toplum Anlayışında* ölüm ve hayat iç içedir (Ünal, 2011: 121-131). Toplumumuzda ölü evinde toplanma ve dua etme, cenaze törenine katılma gibi ölümle ilgili dini kültür ve uygulamalar sürdürülmektedir. Fakat modern hayatın ölümü dışlamasına da rastlanır. Özellikle açık sekülerleşme görülen aileler ve cenaze törenine az katılım buna örnek gösterilebilir (Amman, 2010: 15-16). Ayrıca ölümle ilgili tutum ve davranışların, geleneklerin zamanla modernleşme sürecindeki değişimlerden etkilenebileceği belirtilmektedir. Ölümle ilgili tutumlarda Türk kültürü ve Batı kültürü farkı da belirgindir (Karaca, 2008: 1-9).

Tarih boyunca bilim, din ve ahlak açısından genelde *ölüye saygı* esas olsa da; modern toplumda bu görüş değişmektedir. İnsan bedeninin herşeyden çok önemsenir hale gelmesi, *ebedi gençlik ve ölümsüzlük* arayışı, ölüleri kutsama ve ölümü tabulaştırma, vb. bu değişimlerden bazılarıdır. Çünkü modern insan ölümü unutmaya çalışır, ölümü kendinden uzak görür ve bilinçaltına iter. Hatta mümkün olan en uzun süre yaşama isteği belirgindir. Modern insan ölümü seyrederek. Modern dönemde *kitlesel ölümler*, korku ve savaş filmlerinde ölüm veya dünyadaki açlar için kampanyalar dikkat çeker. Öte yandan yaşlılık insana ölümü hatırlatır, özellikle de tanıdıkların ölümü kişiyi etkiler (Tufan, 2002: 196-200, 213-227). Bu nedenle 'yaşlı' sıfatından uzak durmaya çalışılır. Ölüm pek düşünülmez, ertelenmeye çalışılır ve gittikçe geciktirilir. Antik dönemde ortalama yaşam süresi 20 yıldır, günümüzde ise 80 yıla yakındır. 20. yüzyıl başlarında ise Avrupa'da ortalama yaşam süresi 50 yıldır (Kalınkara, 2011: 313-314; Kutsal, 2008: 2; Onur, 2011: 367-371, 382-383, 391-398; Ünal, 2011: 121-131).

Yani modern toplumda sanki ölüm inkar edilir. N. Elias'ın 1939'da geliştirdiği *Ölümün İnkarı Tezi*; ölümün yalnızlığı, ölümün ve ölenin sosyal yaşamdan dışlanması, ölümü bilinçaltına itme ve unutmaya ile alakalıdır. İnsanların ölüm olgusuna karşı tutumları çeşitlilik gösterir. *Ölümü inkar edenler vardır*. Ölümü gözden ve gönülden uzak tutma, mumyalama veya ölenin heykelini yapma, öleni önemsememe veya çok önemseme ve cesedi evde tutma gibi uygulamalara rastlanır. Bazıları da *ölüme meydan okur*. Tehlikeli yarışlar, TV'de Süperman, Rambo, vb. hayali kahramanlar buna örnektir. Modern toplumda intiharda artış görülür yani *ölümü isteme* dikkat çeker. *Ölümü kabullenme ve yas tutma* da ölümle ilgili davranışlardandır. Bu konuda çok çeşitli örnekler verilebilir: Hayatı anlamlandırma ve iyi değerlendirme, ölümü içselleştirme, dini inanç ve uygulamalar, normal yas süreci veya normal dışı yas, karmaşık ve patolojik yas, vb. (Hökelekli, 1991a: 153-154, 159-161; Kalıncara, 2011: 325-330; Karaca, 2008: 1-9; Öztürk, 2010: 1-10, 28, 49-55; Seale, 2012: 447-450, 458-468; Şimşek, 2006: 38-43, 76-87; Tanhan, 2012: 521-524, 530-536, 542-564).

Geç modern dönemde ise ölüm sanki yeniden keşfedilmiştir. Hatta *Tanatoloji* yani ölüm incelemeleri yapılır. Ölüm cezası, klinik ölüm, aktif ve pasif ötenazi gibi ölümle ilgili çeşitli konular gündeme gelmekte ve tartışılmaktadır (Karaca, 2008: 1-9; Onur, 2011: 367-368; Tufan, 2002: 223-233; 2010: 131-133). Bir yandan da sağlıklı ve kaliteli yaşam hedeflenir. Tıpta ve çeşitli bilimsel alanlarda, ölüm konusundaki araştırmalar sürmektedir. Ölümsüzlüğü arama, ölümü yok etme ve acıyı kontrol çabaları görülür. Ölüm farkındalığı ve ölümü kabullenme de önemsenir. Ayrıca ölüm oranları belirlenmekte ve ölüm istatistikleri hazırlanmaktadır. Toplumsal organizasyonlar, yaşam ve ölüm konularında da araştırmalar yapılmaktadır (Seale, 2012: 447-450, 458-468).

Kısacası artık *ölüm* kavramına bakış değişmektedir. Ölüm konusundaki değer yargıları, ölümün ebedi mutluluğa geçiş sayılması, ölüm sırasındaki koşullar, sahip olma davranışı ve ölüm korkusu, yaşam ve ölüm içgüdüleri gibi konular tartışılmaktadır. Aslında ölüm konusundaki düşünceler, biraz da kendini ve dünyayı yorumlamayla alakalıdır. Yaşlılarda zihinsel olgunluk, bireysel deneyimler, ölüm farkındalığı ve hayata anlam katma konusunda farklılıklar görülebilir. Ölüm doğal bulunur veya umutsuzluk dikkat çeker. Yaşlılıkta ölüm yönelimi veya yaşlı hastanın yakınları için uzun süre yas tutması da mümkündür (Kalıncara, 2011: 316-322, 325-335; Öztürk, 2010: 1-10, 49-55; Tanhan, 2012: 520-536, 542-564).

Günümüzde ölüm konusundaki mevcut yaklaşımlar sorgulanmaktadır. Çünkü ölüme karşı *olumlu ve gerçekçi yaklaşım* da mümkündür. Gelişim psikolojisinde insan yaşamı artık doğumdan ölüme kadar bütün olarak ele alınmaktadır. Aslında yaşam sürecindeki kişisel ve kişiler arası beklentiler de ölüme bakışı etkiler. *Ölüm beklentisini* ileri yaşlara kaydırarak ölümlü kendinden uzaklaştırma çabası, ölümlü *yaşlılarla* ilişkilendirerek toplumsal kaynakları gençlere ayırma ve çocuk ölümlü zamansız sayma gibi durumlarla da karşılaşılır. Yaşlılar için belirlenen görevlerde de ölüm dikkate alınır, yaşamı gözden geçirme ve ölüme hazırlanma önerilir. Oysa ölüm -sadece yaşlılıkta değil- her yaşta mümkündür (Onur, 2011: 367-398).

3.9.2.2.2. Modern Toplumda Yaşlılar ve Ölüm Korkusu

İnsanoğlu ölümden, malını mülkünü, bedenini ve sahip olduğu şeyleri, yaşamını yitirmekten, yok olmaktan korkar. Herkes öleceğini bilse de, hastalıkta ve yaşlılıkta yani yaşamın sınırlarına yaklaştıkça *ölüm bilinci* belirginleşir. Günümüzde *sahip olmak anlayışından, olmak anlayışına* geçerek, ölüm korkusunun yenilebileceği belirtilmektedir. Benmerkezcilik ve olgun insan farkı buna örnek gösterilebilir. Genelde insan ölüm bilincini bastırmaya ve ölüm korkusunu azaltmaya çalışır. Ölümsüzlük arzusu da çeşitli uygulamalara yansır. Ölümlü gömmeden önce süsleme ve güzelleştirme çabası buna örnektir. Oysa insan ölümsüz değildir ve zamana bağlıdır. Gece ve gündüz, yetişkinlik ve yaşlılık vardır. İnsanoğlu da zamanı iyi değerlendirir veya zaman öldürür (Yıldırım, 2004: 17, 23-24).

Yüzyıllar önce de ölüm korkusundan bahsedildiği ve buna çareler arandığı bilinmektedir. Öyle ki İbni Sina *Ölüm Korkusundan Kurtuluş* (1942) adlı eserinde ölüm korkusunun nedenlerini açıklamaktadır (Hökelekli, 2005: 287-288; 2010: 100-102, 112, 135-139; Karaca, 2008: 4-5, 8-9). İnsanın yaşı ilerledikçe hayatın sınırlı olduğu bilincinin de artması beklenmektedir. Aslında *ölümün kaçınılmazlığı* her yaşta kavranır, küçük çocuklarla yapılan araştırmalar bile bunu göstermektedir. Yani ileri yaşlara ulaşmadan da insan ölüm ve gelecek arasında bağlantı kurabilir. Bireysel farklar, gelecek duygusu ve çevre ilişkisi bunda etkilidir. Ancak özellikle yaşlılık döneminde hayatın sınırlılığı gerçeğiyle iyice yüzleşilir (Onur, 2011: 367-371, 382-398; Sezer ve Saya, 2009: 151-162; Tufan, 2002: 213-225).

Modern toplumda yaşlılar ölümlü farklı *anlamlar* yüklemektedir. Bedensel yaşamın ve hayatın sonu, yeni bir dünyaya ve yaşama geçiş, ebedi hayata göç ve

sevdiklerine kavuşma bunlardan bazılarıdır. Yaşlı kişi ölümün yakınlığını hisseder ve ölüme hazırlık yapar. Geçmiş hayatını gözden geçirir; endişe, suçluluk, ümitsizlik veya mutluluk hissedebilir (Şimşek, 2006: 38-43, 76-87). Ancak insan ölüm konusunda psikolojik açıdan çelişki de yaşayabilir. Özellikle ölümü kabullenme veya inkar etme arasında bu yaşanır (Hökelekli, 1991a: 152-159, 162-164; 1991b: 84-89).

Öte yandan toplumdaki ölümle ilgili *kalıpyargılar* da yaşlıları etkiler, ölümün yaşlılığa özgü sayılması bunlardan biridir. Yaşlıların yaşam ve ölüm konusundaki yönelimleri çeşitlilik gösterir. Yüksek ölüm kaygısı olan yaşlı erkeklerde hastalıklarını azaltma ve yaşlı kadınlarda zamanın çabuk geçmesini istememe eğilimi görülmektedir. Ayrıca yaşlı kişinin vasiyet hazırlaması, hasta arkadaşını ziyaret etmesi veya etmemesi gibi durumlarla da karşılaşılır (Kalınkara, 2011: 325-335; Onur, 2011: 370, 379-398). Yaşlılardaki ölüm korkusu ve ölüm kaygısı da kişiye göre değişir. Orta seviyede ölüm korkusu veya yüksek seviyede ölüm kaygısı olabilir. Bazen psikolojik hastalıklar veya bunalımlarla da karşılaşılabilir (Ceylan, vd. 2015: 43).

Aslında yaşlılık ve ölüm olgusu genelde uzak bir gelecekte gibi düşünülmektedir. Toplumumuzda yaşlılarda ölüm psikolojisi üzerine araştırmalar sınırlıdır. Yaşlı kişinin dini inançları ölüm konusuna bakışı etkiler. Dini inançlar sayesinde ölüm anlamlandırılır ve ölüm sonsuz hayatın başlangıcı sayılır. Yaşlandıkça ölüm ve ölüm ötesinin daha çok düşünüldüğü ve konuşulduğu, yaşlılıkta -özellikle yaşlı kadınlarda- ölüm düşüncesi sıklığının arttığı belirtilmektedir. Ayrıca toplumumuzda ölüm sonrası dini uygulamalar da önemsenmektedir. İnsanın ölen eşinin veya ölen bir yakınının mezarını ziyaret etmesi buna örnek gösterilebilir (M. Koç, 2003: 118-119, 136-140; 2004, 204-205).

Ölümsüzlük arzusunun ve ölüm korkusunun bütün insanlarda bulunduğu anlaşılmaktadır (Altıntop, 2005: 12-35, 56-70, 77-96). Ölümsüzlük arzusu *maddi, biyolojik ve sosyal ölümsüzlük, ruhun ölümsüzlüğü ve ferdi ölümsüzlük* şeklinde sınıflandırılır (Örneğin insanın maddi özü, biyolojik çerçeve, kendinden sonrakilere faydalı eserler bırakma, ölümden sonra ruhun yaşayacağı inancı ve başka bir dünyada sonsuz hayat inancı. Hökelekli, 1991a: 152-159, 162-164; 1991b: 84-89).

Ölüm düşüncesi insanı yaşama bağlayabilir veya kaygı oluşturabilir. Bazı korkular ise ölüm korkusuna neden olur. Bedeni kaybetme veya kendi denetimini ve kimlik duygusunu kaybetme korkusu buna örnek gösterilebilir. *Ölüm kaygısı* yaşadığımız

tüm korkuların temeli sayılır ve hem yaşa hem de başka etkenlere göre değişir. Cinsiyet, meslek, kişilik özellikleri, yaşam olayları, fiziksel ve ruhsal hastalıklar bu etkenlerden bazılarıdır. Ölüm kaygısı çok boyutludur. Kişi belirsizlik veya yok olma, acı duyma, yakınına kaybetme ve ölümden sonra cezalandırılma korkusu yaşayabilir. Ölüm kaygısına karşı çeşitli savunma mekanizmaları geliştirilmektedir. Bu konuda kültürel ve psikolojik savunma, ruh sağlığını koruma gibi örneklere rastlanmaktadır. Bazı kişiler de dine yönelirler. Ölüm ötesi hayat inancı ve unutulmamak için kalıcı eserler verme de buna örnek gösterilebilir.

Yaşlandıkça *ölüm korkusu* azalabilir veya artabilir. Bu konuda yaşam öyküsü, yaşlanma sürecine uyum, ölüm düşüncesi sıklığı ve yaşlılık depresyonu gibi çeşitli etkenlerden bahsedilmektedir. Fakat bazı araştırmalarda 80+ yaşta ölümden korkmamaya dikkat çekilmektedir. Aslında yaşlılıkta bazı insanlar ölümden korkar, bazıları korkmaz. Çünkü yaşlılar arasında fark vardır. Yaşlı kişide dine ilgide artma veya ilgisizlik, dini sorumluluk duygusunu önemseme veya emeklilik sonrası hacca gitme gibi durumlarla karşılaşılabilir.

Ölüm korkusunu arttıran ve azaltan etkenlerden de bahsedilebilir. Yaşlılıkta yalnızlık korkusu ve ölümden sonra cezalandırılma düşüncesi, yaşamda hedef belirleme ve bu hedefe uygun yaşama gibi durumlar ölüm korkusunda etkili olabilir (Örneğin ölüm korkusu etkenleri, dini yönelim, duygusal durum ve yaş ilişkisi araştırmaları). Fakat insan yaşlandıkça ölüm korkusunun artacağı görüşü yaygın olsa da, bu her zaman geçerli değildir. Aslında ölüm kaygısı yaşlıların ve her yaştan insanın yaşamını ve yaşam kalitesini etkiler. Bu nedenle kişinin ölüm düşüncesinin sınırları -özellikle ruhsal denge açısından- önemsenir. Öte yandan huzurevindeki yaşlılarda ölüm kaygısı ve depresyonun günlük yaşamı olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

Ayrıca her kültürde ölüm kaygısına karşı bazı inanç, tutum ve davranışlar geliştirilmektedir. Özellikle dindar kişilerde ölüme karşı olumlu tutum görülür; ki ölüme anlam yükleme, ölüm kaygısı ve dini yönelim araştırmaları da bunu göstermektedir. Dini inançlar ölüm korkusunu etkileyebilir. Zaten insan zaman zaman ölümü düşünür. Ölümden sonraki hayat inancı da insanın ölüme bakışını ve yas tutma şeklini etkiler [Örneğin Japonya’da yas tutan yaşlılarla yapılan bir araştırma (Güngör, 2012b: 258-262; İnce, 2013: 216-228, 235-237; Kalıncara, 2011: 333-335; M. Koç, 2003: 118-119, 136-140; 2004: 204-205; Öztürk, 2010: 1-34, 49-55; Park, 2013: 48, 57; Şimşek, 2006: 38-43,

76-87; Top, vd. 2010: 15-21). Ölüm ve din ilişkisi konusunda yaşlılarla, gençlerle ve ileri yaştakilerle yapılan araştırmalar. Yaşlılık ve yetişkinlik dönemindeki kaygıların kaynağının ölüm korkusu olduğu görüşü. Hökelekli, 1991a: 152-159, 162-164; 1991b: 84-89].

Öte yandan kişinin inancı ölüm korkusunu azaltabilir. Ölüm ötesi hayat inancı, dini ritüeller, dua ve ibadete yönelme bunda etkili olabilir. Hatta yaşlılık döneminde ölümün daha çok düşünüldüğü ve kabullenildiği belirtilmekte, 80+ yaşta kişilerin ölümden korkmaması buna örnek gösterilmektedir. Ancak bazen yaşlılık ölüm kaygısını pek de etkilemez. Hatta ölüm kaygısının 70+ yaşta daha az olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Çünkü ölüm kaygısı seviyesi kişiye göre değişmektedir. Ölüm kaygısının kurumda kalan yaşlılarda orta seviyede ve kadın yaşlılarda yüksek seviyede olduğu belirtilmektedir. Ölüm korkusuna karşı tepkiler ve ölüm korkusuyla başetme yöntemleri de kişiye göre değişir. *Maskeleye*; kendini tamamen dünya işlerine verme veya *bastırma*; ölümü bilinç dışına itme gibi örneklerle karşılaşılabılır (Altıntop, 2005: 12-35, 56-70, 77-96; Argyle ve Hallahmi, 2004: 264-265; Hökelekli, 2005: 287-288; 2010: 100-102, 112, 135-139; Şimşek, 2006: 38-43, 77, 80-87; M. Koç, 2003: 118-119, 136-140; 2004: 204-205; Öztürk, 2010: 1-25, 33-34, 49-55; Top, vd. 2010: 15-21; Sezer ve Saya, 2009: 151-162).

Toplumumuzda yaşlıların ölüm korkusunun ve kaygısının çeşitli etkenlerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. C. Şenol'un 1989'da Ankara'da iki huzurevinde yaptığı araştırmaya göre; ölüm kaygısı 60-64 yaş grubunda en yüksek, 70+ yaşta daha düşük, kadınlarda ve önemli sağlık sorunu olanlarda yüksek bulunmuştur. Aslında ölümle ilgili tutumlarda yaş farklılıkları çok da belirleyici olmayabilir. H. Hökelekli'nin 1992'de 24-60+ yaşta kişilerle yaptığı araştırmaya göre, dindar kişilerin ölüme karşı olumlu tutum geliştirdikleri görülmektedir. Modern kültürde ölüm ötesi hayat konusunda geleneksel inançlara güvensizlik görülmektedir. Aslında ölüm korkusunun azalmasında ya da artmasında kişilik özellikleri, dini inanç ve değerler gibi çok çeşitli etkenlere dikkat çekilmektedir (Karaca, 2008: 4-5, 8-9).

Özellikle yaşlılarda dini bağlılıklar ölüm korkusunu ve sıkıntısını azaltabilir. Ayrıca ölüm korkusunun iç kaynaklı dindarlarda düşük ve dış kaynaklı dindarlarda yüksek seviyede olduğu belirtilmektedir. Ölümle karşı karşıya kalma durumunda da kişilerin tutum ve davranışlarının çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır; hatalardan

pişmanlık duyma ve dua etme, bilinmezlik, yalnızlık, bedenini ve yakınlarını kaybetme korkusu, vb. bunlar arasındadır (Hökelekli, 1991a: 152-159, 162-164; 1991b: 84-89; 2005: 287-288; 2010: 100-102, 112, 135-139).

3.9.2.2.3. Modern Toplumda Yaşlılar ve Yas Süreci

Modern dönemde Ölüm psikolojisi çalışmaları yapılmaktadır. E. Kubler-Ross'un geliştirdiği *Ölüm Evreleri Teorisi'ne* göre (1969), *ölüm süreci* bazı aşamalara ayrılır: Yadsıma, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme. Yaşlılarda ölümü kabullenme ve duygusal olgunluk ise kişiye göre değişir. İnsanlar ölüme olumlu veya olumsuz anlam yüklemektedir. Öbür dünya inancı ve ölümle ilgili dini inanışlar bu konuda belirleyici olabilir. Mevcut koşullar da yaşlı kişiyi etkiler (Örneğin evde veya hastanede ölme, cenaze işlerini kurumların üstlenmesi. Kalıncara, 2011: 328-330; Şimşek, 2006: 38-43, 80-87; Tanhan, 2012: 530-536, 542-548).

Yas sürecinde de bazı aşamalar görülebilir: Yadsıma ve inanmama, özleme ve hasret çekme, yeni koşullara uyum ve yeniden kimlik geliştirme. Bu süreçte kişiye destek gerekebilir; yas görevleri, *yas danışmanlığı* ve yas terapisi bunlardan bazılarıdır (Onur, 2011: 389-398; Tanhan, 2012: 542-548, 563-564). *Sosyal destek* genelde *duygusal ve araçsal destek* şeklindedir (empati ve teselli, biz duygusu veya tavsiye ve pratik yardım). Bazen de *bilgi desteği* ve bilgi alışverişi gerçekleşir. Ayrıca ölüm sürecindeki kişiye ve ailesine yönelik eğitim programları düzenlenebilir. Bilgi ve tecrübe ağırlıklı veya davranışa yönelik eğitim verilebilir (Tufan, 2002: 213-215, 224-225; 2010: 131-133).

Toplumsal ve kültürel yapı, *aile ve din* kurumu yas sürecini kolaylaştırır. Bu konuda cenaze töreni yapılması ve toplumsal destek sağlanması örnek gösterilebilir. Bu süreçte *dini başatma yöntemleri* kullanılır, dini ve kültürel uygulamalar yas sürecini etkiler. Dinlerde ölümü anlamlandırma ve ölümün sonsuz yaşamın başlangıcı sayılması buna örnektir. Yas sürecindeki kişiye sağlanan sosyal destek de topluma göre değişir. Sosyal destek azlığı ise kişinin ölüm kaygısını arttırabilir. Bu konuda geleneksel toplum ve modern toplum farkına dikkat çekilmektedir (Tanhan, 2012: 530-536, 542-548, 563-564; Top, vd. 2010: 15-21; Özkan, 1998: 27-31).

Modern toplumda ölümle ilgili eserler yazılmaktadır [Örneğin Philippe Aries'in *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları* (1991), Martin Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1994) adlı kitapları. Öztürk, 2010: 13; Tanhan, 2012: 521]. Ölüm ile ilgili hareketler de görülür ve ölüm konusu farklı şekillerde gündeme getirilir. Günümüzde ölüm konusuyla

ilgili tartışmalar sürmektedir. Bu konuda çok çeşitli ve ilginç örnekler sıralanabilir: ABD’de *Onuruyla Ölme Hareketi*, tıbbi bakımın yani yaşamın ne pahasına olursa olsun korunmasının insanları hızlı ve doğal ölümden alıkoyduğu görüşü. Fransa’da *Saygınlık İçinde Ölme Hakkı Derneği*. İngiltere’de *Ölüm Refakat Evi Hareketi*; ölmekte olan insana bakım yapılırken; doktorla birlikte hasta yakınlarının, yardımcı grupların, gönüllülerin, sosyal hizmet ve din hizmeti uzmanlarının desteğini sağlama (Onur, 2011: 389-398; Tufan, 2002: 228-229; 2010: 131-133; Ünal, 2011: 121-131).

3.9.2.3. Yaşlı İntiharı

Modern toplumda intihar konusu dikkat çekmiş ve çeşitli teorilerde açıklanmaya çalışılmıştır. E. Durkheim *İntihar Teorisi’nde* (1994) *intihar* kavramını toplumsal açıdan ele almıştır. Çünkü insanın psikolojik sağlığı açısından bireysel koşullar kadar toplumsal koşullar da önemlidir. Bireycilik ve özgecilik arasında denge sağlanması önerilmektedir. Fakat bireysel özerkliğin artması sonucu toplumsal bağlar zayıflayabilir ve toplumda intihar gibi patolojiler ortaya çıkabilir. Dolayısıyla günümüzde Sosyal psikoloji çalışmalarının önemi giderek artmaktadır (Korkmaz, 2012: 337).

Modern toplumda intihara yaklaşımın *yaşa* göre değiştiği söylenebilir. Günümüzde genç intiharına üzülmeye ve yaşlı intiharının anlayışla karşılanması buna örnek gösterilebilir. Hatta yaşlılar bazen toplumdan dışlanırlar. Bu konuda ‘yaşının zaten yaşamın sonuna geldiği düşüncesi’ dikkat çekmektedir (Tufan, 2002: 200-212). Aslında *toplumsal ve dini değerler* intihar konusunda oldukça etkilidir. İntihar karşısında toplumun tepkisi ve Müslüman topluluklarda düşük intihar oranı buna örnektir. Dinin *intiharı önleme* işlevi ve dinlerde intihar yasağı da bilinmektedir. Günümüzde *intihar girişimi ve intihar sıklığı* toplumdan topluma değişir. İntihar konusundaki araştırmalarda, kişinin yaşı ve cinsiyeti önemsenir. Örneğin genelde erkek kadın oranı intihar sıklığında 1/3 ve intihar girişiminde 1/5’tir. İntihar erkeklerde, intihar girişimi ise kadınlarda daha yaygındır. İntihar kadınlarda daha erken, erkeklerde daha geç yaşlarda görülmektedir ve 75+ yaşta intihar sıklığı 64-75 yaş grubundan daha yüksektir.

Ayrıca kişinin içinde bulunduğu koşullar da intihar davranışını etkiler. Öyle ki işsizlerde, bekarlarda ve dullarda intiharın daha yaygın olduğu belirtilmektedir. Toplumumuzda *intihar nedenleri* çeşitlilik gösterir: Sosyal destek eksikliği, evlilik sorunları, kişiler arası sorunlar, ebeveyn kaybı, fiziksel ve ruhsal hastalıklar, depresyon,

hayatı anlamsız görme, kendini suçlama ve değersiz görme, vb. *İntihar riskleri* de duruma göre değişmektedir. Parçalanmış aile, yalnızlık, karamsarlık ve umutsuzluk duygusu; alkol, madde ve ilacın kötüye kullanımı bunlar arasındadır. Ayrıca alkol kullanan gençlerin %8.1'inde ve madde kullanan gençlerin %24.7'sinde intihar girişimine rastlanmaktadır (Altuntop, 2005: 12-35, 56-70, 77-96).

Günümüzde *yaşlılık ve intihar* konusu giderek önem kazanmaktadır. Çünkü özellikle kurumda kalan yaşlılarda intihar düşüncesinde ve intihar riskinde artış olabilir. Yaşlanmayı korkunç bulma ve depresyon, ölümden sonraki hayata inanmama, vb. de bu konuda etkilidir (Onur, 2011: 393-398). Hatta bazen yaşlılarda *dolaylı intihara* da rastlanır; yemek yememe ve hayati ilaçları kullanmama, alkol ve madde kullanma, patolojik yas ve kronik yas, vb. görülebilir (Aki, 2012a: 326-328, 346-347; 2012b: 34-38). Toplumumuzda en çok intihar yaşlılarda görülmektedir. Türkiye'de 2013 intihar verilerine göre, en çok intihar yaşlılarda ve 75+ yaştaadır (Ceylan, vd. 2015: 43-44).

Toplumdaki yaşlılık algısı ve yaşlıların sosyal yaşama katılımı önemlidir. Yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin sosyal yaşamı birbirinden farklı olabilir. Yaşlı kadınların daha çok yaşam dolu olduğu ancak yaşlı erkeklerde depresyonun daha fazla olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yaşlılığın ilk yılları ile sonrası da birbirinden farklıdır. Genç yaşlılarda arkadaşlık, sosyal ilişkiler ve kişisel gelişim; ileri yaştaki yaşlılarda ise dini konulara odaklanma ve depresyon daha fazla görülmektedir (Öztürk, 2010: 18-19, 31-34, 49-55). Günümüzde yaşlılıkta inanç ve intihar ilişkisi araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Kalınkara, 2011: 321-335).

Yaşlının bireysel yaşamındaki değişim ve geçmişi sorgulama aslında aile yaşamını da toplumsal yaşamı da etkiler. Yaşlı intiharlarından korunmada aile desteği ve dini inanç önemlidir ancak bazı intihar risk faktörleri vardır. Özellikle 65+ ve 85+ yaşta erkeklerde, toplumdaki soyutlanarlarda ve ölümden sonraki hayata inanmayanlarda bu riskten bahsedilmektedir. Yaşlıların *ölüm sürecine* tepkisi de farklı farklıdır; reddetme, öfke, pazarlık, depresyon veya kabullenme şeklinde olabilir (Barut, 2008: 49-60). Patolojik yas gibi bazı tıbbi durumlarda *yas danışmanlığına* ihtiyaç duyulabilir (Tanhan, 2012: 533-550).

Yaşlı intiharının çeşitli nedenleri olabilir: Yaşlılıkta yaşam koşullarının kötülüğü ve yaşam sorunları, sosyal ilişki sorunları, yalnız yaşama, psikolojik ve kronik hastalıklar, geçim sıkıntısı, depresyon, sağlık sorunları; kalp hastalıkları, kanser, bağımlılık, alkol ve

ilaç kötüye kullanımı gibi nedenler sıralanabilir. Genelde yaşla birlikte intihar oranı da artmaktadır. 2005'te ABD'de en fazla intihar 75+ yaşadadır. Türkiye'de intihar oranı ise diğer ülkelere göre daha düşüktür. Sosyal dayanışma, aile bağları, aile bütünlüğü ve dini inançlar intihar davranışını etkiler veya engelleyebilir.

Ancak yine de toplumumuzda *yaşlı intiharları* -özellikle de 65+ yaşta ve 85+ yaşta intihar- her yıl artmaktadır. Günümüzde özellikle *ileri yaşta erkeklerde* intiharda artış görülmektedir. 2006 DİE'ne göre, Türkiye'de yaşlı intiharı en fazla 75+ yaşta erkeklerde görülmektedir. 2007 DİE'ne göre, 65+ yaşta intihar 2000-2007 arasında 2 kat artmıştır. 2009 DİE'ne göre, eğitim seviyesi arttıkça intihar oranı azalmaktadır. 2013 TUIK'na göre, Türkiye'de 2012'de genel intihar oranı %4.26, 65+ yaş intihar oranı %6.71 ve 75+ yaş intihar oranı %8.39'dur (Aydemir, 2014: 67; Altuntop, 2005: 12-35, 56-70, 77-96; Duru ve Özdemir, 2009: 34-39; Kalıncara, 2011: 321-324; Tufan, 2002: 200-212).

Kısacası ülkemizde yaşlı intiharları küçümsenemeyecek orandadır. TUIK'na göre, 2009'da tamamlanmış intiharların %3'ü 15 yaşından küçüktür; %21'i 15-24 yaş, %29'u 25-39 yaş, %35'i 40-64 yaş ve %11'i 65+ yaşadadır. Ancak dini ve ahlaki etkenler özellikle ileri yaşlarda intiharı önleyebilir (Örneğin 17-34 ve 60-95 yaş; 19-25, 39-58 ve 69-88 yaş grubu araştırmaları. Ö. G. Aydın, 2011: 38-39, 71-72). Yaşlılara yönelik hizmetlerin geliştirilmesi intiharların önlenmesine katkı sağlayabilir. Evde bakım hizmetleri, sosyal etkinlikler ve psikososyal destek bunlar arasındadır. Ayrıca intihar veri bankası ve intihar önleme merkezleri de kurulabilir. Böylece yaşlı intiharlarının önlenmesi mümkün olabilir (Duru ve Özdemir, 2009: 34-39).

B. UYGULAMA BÖLÜMÜ

ARAŞTIRMA BULGULARI

1. Araştırmaya Katılanların Sosyal Kimliği

Araştırmamızın örneklem grubunun sosyal kimliği şu şekilde özetlenebilir: Araştırma örneklem grubu İstanbul'da yaşayan 65+ yaşta 22 erkek ve 23 kadın katılımcıdan oluşmaktadır (Bkz. EK 2). Bu katılımcıların *yaş dağılımı* 65-89 yaş arasındadır. Ayrıca şöyle bir gruplandırma yapılabilir; 65-74 yaş arası *genç yaşlı* 30 kişi (13 erkek, 17 kadın), 75-84 yaş arası *yaşlı* 11 kişi (5 erkek, 6 kadın) ve 85+ yaşta yani *ileri yaşlı* da 4 kişidir (4 erkek).

Katılımcıların *mesleki dağılımı* şu şekildedir: Memur 10 kişi (6 erkek, 4 kadın), işçi 8 kişi (3 erkek, 5 kadın), esnaf 4 kişi (3 erkek, 1 kadın), serbest meslek sahibi 15 kişi (10 erkek, 5 kadın) ve ev hanımı 8 kişidir (8 kadın). Bu katılımcılar arasında emekli olanlar 33 kişi (18 erkek, 15 kadın), emekli olmayanlar ise 12 kişidir (4 erkek, 8 kadın). Burada ev hanımı grubuna dahil edilenler daha önce ev dışında herhangi bir işte çalışmamış olanlardır ve bu sadece genel bir sınıflandırmadır. Çünkü kurumda kalan ve önemli sağlık sorunu olanlar hariç, kadın katılımcıların çoğu -burada belirtilen mesleğine ek olarak- ev hanımlığı da yapmakta, bazıları da ev işleri konusunda yardım almaktadır.

Katılımcıların *medeni durumu* şöyle gruplandırılabilir; 6 kişi bekar (3 erkek, 3 kadın), 24 kişi evli (16 erkek, 8 kadın), 3 kişi boşanmıştır (1 erkek, 2 kadın) ve 12 kişinin de eşi ölmüştür (2 erkek, 10 kadın). Ayrıca katılımcılardan biri evli olduğunu ancak eşiyile ayrı yaşadıklarını belirtmiştir (1 kadın).

Katılımcıların *eğitim durumu* şöyledir: Okur yazar olmayan -ancak adını yazan- 1 kişi (1 erkek), sadece okur olan 1 kişi (1 erkek), okur yazar olan 3 kişi (3 kadın), ilkokul mezunu 12 kişi (5 erkek, 7 kadın), ilköğretim mezunu 5 kişi (3 erkek, 2 kadın), lise mezunu 5 kişi (5 kadın) ve üniversite mezunu 18 kişidir (12 erkek, 6 kadın). Araştırmamızda başlangıçtaki sınıflandırmada ilkokul mezunu ve ilköğretim mezunu ayrımı yapılmamıştır. Ancak görüşmeler sırasında bu ayrımın gereği anlaşılmış, sonuçta ilkokul mezunu olanlar ve kaç yıl eğitim aldıkları ayrıca belirtilmiştir (Bkz. EK 2).

Katılımcılarımız *alt, orta ve üst eğitim grubu* şeklinde sınıflandırılabilir. Dolayısıyla okur yazar olan veya ilkokul mezunu olanlara *alt eğitim grubu* denebilir (17 kişi). İlköğretim veya lise mezunu olanlar *orta eğitim grubunu* oluşturmaktadır (10 kişi).

Üniversite mezunları ise *üst eğitim grubudur* (18 kişi). Yani katılımcılarımız arasında orta ve üst eğitim grubu toplamı çoğunluğu oluşturmaktadır (28 kişi).

Bu durum genel değerlendirmede dikkate alınmıştır. Çünkü ülkemizde yaşlıların eğitim durumu genelde bu seviyede değildir (Bkz. 2013 TÜİK İstatistiklerle Yaşlılar). Üstelik eğitim durumunun insanların gelir durumunu, yaşam koşullarını, yaşam kalitesini ve sosyal ilişkilerini önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Ayrıca üst eğitim grubu ve üst gelir grubu katılımcıların *aktif yaşlanma* açısından oldukça avantajlı oldukları araştırmacının dikkatini çeken bir durumdur. Bazı sağlık sorunları hariç, bu katılımcıların hayatının önceki gibi ve aktif bir şekilde devam ettiği gözlenmiştir. Yani yaşlılık veya yaşlanmanın hayatlarında pek bir değişiklik oluşturmadığı anlaşılmaktadır.

Katılımcıların *gelir durumu* şu şekildedir: Geliri olmayan 6 kişi (6 kadın), geliri 1000 TL'den az olan 6 kişi (4 erkek, 2 kadın), geliri 1000-2000 TL arası olan 20 kişi (9 erkek, 11 kadın) ve geliri 2000 TL'den fazla olan 13 kişidir (9 erkek, 4 kadın). Gelir durumu aylık olarak belirlenmiş, emekli maaşları ve katılımcıların gelir durumunu açıklamada isteksiz olabilecekleri düşünülerek bu (alt) sınırlarda gruplandırma yapılmıştır. Buna ek olarak görüşme sırasında katılımcılara kiracı veya ev sahibi olup olmadıkları da sorulmuş, böylece ekonomik anlamda sorunların veya beklentilerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Herhangi bir geliri veya emekli maaşı olmayan 5 kişi ise *yaşlılık maaşı* aldığını belirtmiştir (4 erkek, 1 kadın; 2015'te ayda 135 TL). Öte yandan gelir durumunun iyi olmasının yaşlılarımızın aktif yaşamasını kolaylaştırdığı, sosyal ilişkileri ve sosyal yaşama katılımı arttırdığı gözlenmiştir.

Katılımcılarımızın *çalışma durumu* şöyledir; 2 kişi çalışıyor (2 kadın), 6 kişi çalışmıyor (4 erkek, 2 kadın), 20 kişi emekli (10 erkek, 10 kadın) ve 5 kişi de hiç çalışmamıştır (5 kadın). Emekli olan ve ek iş yapan ise 12 kişidir (8 erkek, 4 kadın). Katılımcılar arasındaki çalışmayan 6 kişi daha önce çalışmış ancak emekli olamamıştır. Emekli olan 20 kişi de şu anda çalışmamakta ancak emekli haklarından ve güvencesinden yararlanmaktadır.

Bunun yanında, emekli olan katılımcılar arasında (32 kişi), çalışmaya devam edenlerin sayısının hiç de az olmadığı görülmektedir (12 kişi). Bu katılımcılar kendi istekleriyle veya ekonomik nedenlerle hala çalıştıklarını belirtmişlerdir. Kendi isteğiyle çalışanlar da 'sağlığı elverdiği sürece ömrünün sonuna kadar çalışmak istediğini, maaşlı

bir işi olmasa da mutlaka aktif yaşayacağını, kendine bir uğraş bulacağını, hareketli yaşamın kendini dinç tuttuğunu ve mutlu olduğunu' vurgulamıştır.

Öte yandan emekli olan ve herhangi bir ek işte çalışmayan katılımcılarımız (20 kişi) ise 'Emekli maaşlarının gerçekte yeterli olmadığını ancak ek gelir, kira geliri veya eşinin maaşı sayesinde yaşamın daha rahat sürdüğünü' özellikle belirtmişlerdir. Bazıları da 'gençlikte çok çalıştığını, yatırım veya birikim yaptığını, böylece yaşlılığını ekonomik anlamda daha rahat geçirdiğini' söylemiştir. Dolayısıyla *ekonomik sermaye* birikiminin yaşlılıkta yaşam kalitesinin artırılması açısından çok önemli olduğu söylenebilir. Zaten 'gençken çok çalıştığını ancak emekli olamadığını, sigortalı veya emekli olmayı gençken önemsemediğini' belirten katılımcılarımız da bu durumdan çok pişmanlık duyduklarını belirtmişlerdir (Kurumda yaşayan 4 kişi).

Katılımcıların *sosyal güvence durumu* şu şekildedir: Sosyal güvencesi olmayan 12 kişidir (4 erkek, 8 kadın). SGK'lı olan 32 kişi (18 erkek, 14 kadın), özel sigortası veya özel emekliliği olan 3 kişidir (3 kadın). Bu özel emekliliği olanlardan 2 kişinin ise SGK güvencesi de vardır (2 kadın). Dolayısıyla katılımcılar *sosyal güvencesi olan* (33 kişi) ve *sosyal güvencesi olmayan* şeklinde ikiye ayrılabilir (12 kişi). Bu durum yaşlılarımızın *yaşam kalitesi* ve sosyal hizmetlerden yararlanma açısından önemlidir.

Katılımcılarımızın *sağlık durumu* şöyle gruplandırılabilir: Sağlığı *kötü* olan 3 kişi (1 erkek, 2 kadın), sağlığı *orta* seviyede olan 18 kişi (7 erkek, 11 kadın) ve sağlığı *iyi* olan 24 kişidir (14 erkek, 10 kadın). Dolayısıyla 'katılımcıların yarıdan fazlasının sağlığı iyidir' (24 kişi) ya da 'katılımcıların çoğunun sağlığı orta veya iyi seviyededir' denebilir (42 kişi).

Bu durum *sağlıklı yaşlanma* ve yaşam memnuniyeti açısından dikkate değerdir. Ancak bazı katılımcılar 'sağlık sorunları olsa bile, kendini iyi hissettiğini ve yaşlılarına göre daha kötü olmadığı için şükrettiğini' özellikle belirtmişlerdir. Dolayısıyla önemli sağlık sorunları olanlar bile, sağlığını 'kötü' demek yerine, 'orta veya iyi' demeyi tercih etmişlerdir. Bu durum araştırmacıda 'bu katılımcıların hayatla barışık ve yaşam memnuniyetinin yüksek olduğu, iyileşmeyi umut ettikleri, hastalıkla birlikte yaşamaya alışkın oldukları veya hastalığı önemsemedikleri' izlenimi bırakmıştır. 'Sağlığım kötü' diyenlerin çok az sayıda olmasının da bunu desteklediği düşünülebilir. Öte yandan toplumumuzda *yaşlılık ve hastalık* ile ilgili önyargılar veya yaşlılığın hastalıkla bir tutulması da, katılımcıların böyle davranmalarında etkili olabilir.

Katılımcıların *çocuk durumu* şöyledir: Çocuğu olmayan 8 kişi (4 erkek, 4 kadın), 1 çocuğu olan 4 kişi (1 erkek, 3 kadın), 2 çocuğu olan 17 kişi (8 erkek, 9 kadın), 3 ve daha fazla çocuğu olan 16 kişidir (9 erkek, 7 kadın). Katılımcıların *torun durumu* ise şöyledir: Torunu olmayan 12 kişi (6 erkek, 6 kadın), 1 torunu olan 5 kişi (2 erkek, 3 kadın), 2 torunu olan 7 kişi (4 erkek, 3 kadın), 3 ve daha fazla torunu olan 21 kişidir (10 erkek, 11 kadın. Bkz. EK 2).

Bazı katılımcılarımızın aile ilişkilerinde çocukların ve torunların önemli bir yer tuttuğu gözlenmiştir. Katılımcıların çoğunda özellikle *torun sevgisi* dikkat çekmektedir. Öyle ki katılımcılardan biri 'kendi özel sigortası olmadığını ancak torununa özel hayat sigortası yaptırdığını' belirtmiştir. Katılımcıların bazıları 'maddi imkanı olsa çocuklarına veya torunlarına ev alacağını' söylemiştir. Yine, torunu olan katılımcılar 'torunlarının isteklerinden, ihtiyaçlarından, kurs ve okul masraflarından' sık sık bahsetmiş; onların üzülmelerini istemediklerini ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını vurgulamışlardır. Çocuğu olmayan bazı katılımcılar da 'kardeşinin çocuklarını kendi çocukları gibi gördüğünü ve sevdiğini' belirtmiştir. Ancak çocuğu olsa da, çocuklarıyla görüşmeyen katılımcılar da vardır. Bazıları 'Herkes kendi ailesini kurdu, herkesin kendi işi gücü var. Çocuklarım iyi ve mutlu olsunlar, bu bana yeter. Kimseden yardım beklemiyorum. Kendi işimi kendim hallediyorum.' demiştir.

Kısacası *aile* kurumunun toplumumuzda önemli bir yer tuttuğu ve önemini koruduğu söylenebilir. Günümüzde geniş aile değil, *çekirdek aile* yaygın olsa da, *ailenin işlevlerinin* yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Modernleşme sürecinde ailede değişim olsa da, toplumumuzda aile hala önemini ve yerini korumaktadır. Yaşlılarımızın geniş aile beklentisi olmadığı ama mevcut koşullarda -gerektiğinde gerektiği kadar ya da ihtiyaç hissedildiğinde- çocukları ve torunları ile ilişkilerini sürdürmek, huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamak istedikleri anlaşılmaktadır.

Bu durumun katılımcıların önemli bir kısmının *orta veya üst eğitim ve gelir grubundan* olmasıyla, arkadaşları ve çevreleriyle *sosyal ilişkilerinin* iyi, sosyal yaşamlarının ve yaşam alanlarının çok yönlü olmasıyla da alakalı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 'her zaman değil, ihtiyaç hissettiklerinde çocuklarının yanlarında olmasını' istemektedirler. Hatta bazıları 'kendine ait yaşamı olduğunu, yalnız (veya eşiyile) yaşamayı tercih ettiğini; akli başında, kendi kararlarını verebilen ve kimseye muhtaç olmayan biri olduğunu; ne çocuklarının kendi yaşamına ne de kendisinin çocuklarının

yaşamına pek karışmadığını, böylece herkesin daha mutlu olduğunu' özellikle vurgulamışlardır.

Katılımcılardan 42 kişi sürekli İstanbul'da ve İstanbul'un farklı ilçelerinde yaşamaktadır (20 erkek, 22 kadın); 3 kişi ise arada sırada İstanbul'a gidip gelmekte ve yılın bir kısmını başka şehirde geçirmektedir (2 erkek, 1 kadın). Katılımcıların İstanbul'un farklı bölgelerinden olması önemsenmiş, böylece yaşlılar arasında benzerlik veya farklılıkların -daha gerçekçi bir şekilde- ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Katılımcılar *birlikte yaşadıkları kişilere* göre şöyle gruplandırılabilir: Yalnız yaşayan 12 kişi (2 erkek, 10 kadın), eşi ile birlikte yaşayan 20 kişi (13 erkek, 7 kadın), çocukları ile birlikte yaşayan 7 kişi (3 erkek, 4 kadın) ve kurumda yaşayan 6 kişidir (4 erkek, 2 kadın). (Bkz. EK 2).

Genel olarak değerlendirildiğinde yaşlılarımızın çocukları ile birlikte yaşamayı değil, *mesafeli yakınlığı* tercih ettikleri söylenebilir. Çocukları ile bir arada yaşayan katılımcımız çok azdır, bunlar da 'çocukları evlenmediği için bir arada yaşadıklarını' belirtmişlerdir. Katılımcıların bazıları çocukları veya akrabaları ile aynı mahallede, aile apartmanında veya aynı şehirde yaşamaktadır. Bir kısmı da çocuklarının başka bir şehirde veya ülkede yaşadığını, arada sırada veya tatillerde görüştiklerini söylemişlerdir. Ancak bu durumdan şikayetçi olan veya çocukları ile birlikte yaşamak istediğini söyleyen bir katılımcı olmamıştır. Sadece kurumda kalan yaşlılarımızdan bazıları 'ailesinin kendini arayıp sormamasından ve sahip çıkmamasından, çocuklarının ziyaret etmemesinden' yakınmışlardır.

2.Araştırmanın Bulguları

2.1. Yaşlılık Algısı

Araştırmamızda *yaşlılık algısına* yönelik sorularda 'katılımcının kendini kaç yaşında hissettiği, yaş ve yaşlılık algısı; yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili genel yaklaşımı ve değerleri; yaşlılık dönemindeki değişimler ve yaşlılığı kabullenme, yaşlılığa ve ileri yaşlılığa hazırlanma, aktif ve sağlıklı yaşlanma durumu' anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcılarımıza '*Kendinizi kaç yaşında hissediyorsunuz, sizce yaş ilerledikçe toplumda saygınlık artar mı?*' (S.1) diye sorulmuştur. Katılımcılar arasında kendini yaşından küçük -*daha genç*- hissedenler 38 kişi (19 erkek, 19 kadın), kendini olduğu yaşta hissedenler 6 kişi (3 erkek, 3 kadın) ve kendini olduğu yaştan büyük -*daha yaşlı*- hisseden de sadece 1 kişidir (1 kadın).

Buna ilaveten yaş dağılımına genel olarak bakıldığında, kendini 65+ yaşta hissedenlerin sayısı (13 kişi), böyle hissetmeyenlerden (32 kişi) çok daha azdır. Dolayısıyla katılımcıların hepsi 65+ yaşta olmasına rağmen, yaşlılarımızın büyük bir kısmının kendini *daha genç veya kendi yaşında* hissetmesi (44 kişi, %97.7) ve çok azının kendini daha yaşlı hissetmesi dikkat çekicidir (1 kişi, %2.2).

Bu bulguların toplumumuzda *yaşlılığın yapısal değişimini* -özellikle de *yaşlılığın gençleşmesini*- gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu durumun hem modernleşme sürecinde yaşlılığın yapısal değişimini vurgulayan Tews'in görüşlerini (1993) hem Şentürk ve Ceylan'ın 2015'te yaptıkları İstanbul'da yaşlıların mevcut durumu araştırmasını desteklemektedir (Ceylan ve Ayar, 2015: 35, 64-65; Şentürk, 2015c: 283-291; Tufan, 2003: 45-58). Yine bu durum 'toplumumuzda yaşlılığa geleneksel bakıştan uzaklaşma görüldüğünü ancak modern bakış açısının da yerleşmediğini, yaşlılık konusunda toplumumuza uygun yeni bir bakış açısı geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu' belirten Abduşoğlu'nun görüşlerini akla getirmektedir (Abduşoğlu, 2012: 108-109). Katılımcılarımızın kendilerini genç hissetmesi ve genelde bir sonraki kuşağın 'yaşlı' sayılması da bunun göstergesi olabilir; ki Tufan da bunu vurgulamaktadır. Yine modern toplumda gençlik kültürünün ve yaşlanma karşıtlığının yaygınlaştığı görüşünü de desteklediği söylenebilir (Tufan, 2007: 116, 162; 2007b: 9-14, 23, 65, 70-76, 95-98; 2010a: 4, 7).

Bu durumun M. Durak ve arkadaşlarının Türkiye'de stresle başetme yöntemleri konusundaki araştırmalarında bahsettikleri, '*iyimser ve dışadönük kişiliğin yaşlılıkta kişiyi koruyucu etkenlerden olduğu*' görüşünü desteklediği de söylenebilir. Çünkü bu iyimser yaklaşımın katılımcılarımızın hayatını oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Yine M. Koç, Abduşoğlu ve Emmons'un da belirttiği gibi; bu durumun katılımcılarımızı hayata *olumlu, iyimser bakış ve yaşam memnuniyeti* açısından etkilemesi mümkündür. Ayrıca Kırdı ve arkadaşlarının vurguladığı *aktif ve sağlıklı yaşam*, Konak ve Çiğdem'in vurguladığı *aktif yaşlanma* ve yaşlılığa hazırlanma açısından da etkilediği söylenebilir (M. Durak, vd. 2012: 285-292, 300; M. Koç, 2002b: 295-300; Abduşoğlu, 2012: 86, 111-113; Emmons, 2013: 477-494; Kırdı, vd. 2007: 31-33, 60-81, 94-96, 104-106; Konak ve Çiğdem, 2005: 32, 60).

Öte yandan günümüzde genelde 65 yaşın *yaşlılığın başlangıcı* sayılmasının sorgulanması gerektiği söylenebilir. Çünkü özellikle aktif ve sağlıklı katılımcılarımız için

bu yaş *resmen emekli* olmanın dışında pek birşey ifade etmemektedir. Zaten katılımcıların çoğu ‘yaşamının önceden olduğu gibi devam ettiğini, arada sırada psikolojik olarak yaşlandığını hissetse de, genelde hayatın normal şekilde sürdüğünü’ vurgulamıştır. Hatta araştırmacı toplumdaki *olumsuz yaşlı imajından* uzaklaşmak ve bazı sorulara cevap alabilmek için sık sık ‘Soruları sadece kendinize göre değil, etrafınızdaki yaşlılara, 80-85 yaşın üzerindeki kişilere göre de cevaplayabilirsiniz.’ demek zorunda kalmıştır.

Yine ‘insanın kendini kaç yaşında hissettiğinin’ *takvim yaşı* ile çok da alakalı olmayabileceği anlaşılmaktadır (Örneğin 89 yaşında bir erkek katılımcı kendini 18 yaşında hissetmekte, fakat 70 yaşında bir kadın katılımcı ise kendini 100 yaşında hissetmektedir.). Bu durumda katılımcıların *yaşam koşulları ve yaşam kalitesi* dikkat çekmektedir. Hayatı zorluklarla geçen ve hala zor koşullarda yaşayan katılımcılarımız ‘artık yaşlandıklarını ve dinlenmek istediklerini’ belirtmişlerdir. Yaşam kalitesi görece daha yüksek olanların ‘kendini epey genç hissetmesi’ dikkat çeken başka bir bulgudur. Dolayısıyla Baran, Kalinkara ve Ceylan’ın da vurguladıkları şekilde, bu durumun yaşlının *toplumsallaşmasının ve kültürel sermayesinin* yaşam kalitesini etkilediği görüşünü desteklediği söylenebilir (Baran, 2008: 87-95; Ceylan, vd. 2015: 55-57; Kalinkara, 2011: 114, 158-162, 254-261).

Öte yandan katılımcıların önemli bir kısmının *genç yaşlı* grubunda olması da (30 kişi), kendilerini ‘yaşlı’ hissetmemelerinin önemli bir nedeni olabilir. Kendisini olduğu yaşta hissedenler (6 kişi) ise ‘kendisi ve yaşı ile barışık olma, içinde bulunduğu *yaşı kabullenme* ve kişilik olarak daha gerçekçi olma’ ihtimalini akla getirmektedir. Yine genç yaşlı grubunun *yaşlılığı kabullenmediği* söylenebilir. *İleri yaşlı* grubun ise kendilerini genç hissetmekle birlikte, yaşlılığı sıradan bir hayat dönemi olarak gördükleri ve *kabullendikleri*, ‘Bu yaştan sonra bize yakışmaz, artık olgunlaştık.’ diyerek hareketlerini ve davranışlarını sınırladıkları gözlenmiştir.

Bulduğum yaştan çok mutluyum. Yaşlanmanın insana saygınlık getirdiğine de inanmıyorum, saygınlık yaşla gelmez. İnsan yaptıklarıyla ve verdikleriyle saygı kazanır. Yoksa olduğun yerde öylece yaşlanmak bir şey ifade etmez. Saygınlığı insan her yaşta kendisi elde eder (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). Kendimi nüfus kağıdına göre kabul etmiyorum. Çocukluğum, gençlik, evlilik ve çocukları yetiştirme derken zaman geçti. Son birkaç senedir 70’i geçtim demeye başladım (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). Kendimi 100 yaşında hissediyorum. Hayatta çok sıkıntı çektim, engelli olmak çok zor. Kendi isteğimle kuruma geldim. Toplumumuzda yaşlılara saygı yok (22, Kadın, 70, Bekar, İlkokul). Kendimi olduğum yaşta hissediyorum, gerçekçiyim. Toplumda saygınlık kişiye göre değişir. Yaşlı kişinin kişiliği iyi ise saygı artar. Toplumumuzda güçlü insanın çok sorunu olmaz ve saygı görür (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim).

Yani genelde katılımcılarımızın kendilerini *yaşlı* olarak görmedikleri ve bu şekilde nitelendirilmek istemedikleri ortadadır. Hem kadın katılımcıların hem de erkek katılımcıların yaşlarını pek söylemek istememeleri de *yaş algısı ve yaşlılık algısı* açısından önemlidir. Toplumumuzda ‘Kadınların yaşı erkeklerin maaşı sorulmaz.’ şeklindeki görüşün kısmen geçerli olduğu hatta aslında erkeklerin de yaşlarını söylemek istemedikleri gözlenmiştir. Belki bu söz şöyle değiştirilebilir; ‘Kadınların da erkeklerin de yaşı sorulmaz’. Çünkü katılımcıların çoğu maaşını rahatça söylemiş, emekli maaşlarının bilindiğini ve yetersizliğini de ayrıca vurgulamışlardır. Bu durumda ‘Eskiden herkes yaşını rahatça söyler miydi (Örneğin 50 - 100 yıl önce), yoksa modernleşme *yaş veya yaşlanma takıntısını* beraberinde mi getirmiştir?’ diye bir soru akla gelmektedir. Ancak bu konuda karşılaştırma yapmak için elimizde bilimsel bir veri bulunmamakta hem de bu konu araştırmamızın sınırlarını aşmaktadır.

Araştırmamızdaki katılımcılar arasında ‘Yaş ilerledikçe toplumda saygınlık artar ve toplumumuzda yaşlıya saygı gösterilir’ diyenler (17 kişi, %37.7) ile ‘Yaş ilerledikçe toplumda saygınlık artmaz, toplumumuzda yaşlıya saygı gösterilmiyor’ diyenlerin sayısı birbirine eşittir (17 kişi, %37.7). Katılımcıların bir kısmı ise toplumumuzda saygınlığın ve saygının kişiye, duruma ve kişinin özelliklerine göre değiştiğini düşünmektedir (11 kişi, %24.4).

Bu durumda *modern toplum ve geleneksel toplum* ayrımı açısından bakılırsa, toplumumuzun Amman ve Günay’ın da vurguladıkları şekilde, *Geçiş Toplumu Modeli* sergilediği yani hem modern hem geleneksel özellikleri bir arada taşıdığı söylenebilir (Amman, 2007: 163-174; Günay, 2006: 394-412, 601-609). Çünkü ‘yaş ilerledikçe toplumda saygınlığın ve değer azalması’ *Modernleşme Teorisine* uymakta, bunun tersine ‘yaşlandıkça toplumsal saygınlığın ve değer artması’ ise geleneksel toplum özelliği sayılmaktadır. Yine katılımcılarının bazılarının ‘toplumumuzda kişiye saygı gösterilmesi’ açısından *yaş dışındaki etkenleri* vurgulaması da önemlidir. Bu katılımcıların aynı zamanda *aktif ve üretken* oldukları, çalışmaya devam ettikleri hatta hayatın bir anını bile boş veya boşa geçirmek istemedikleri, yapacak çok işleri, gelecekle ilgili planları ve amaçları olduğu, bilinçli yaşamaya özen gösterdikleri gözlenmiştir.

Toplumumuzda yaş ilerledikçe saygınlık artar. Ama asıl saygınlık insanın kendisiyle, kişiliğiyle, eğitimiyle ve mesleğiyle alakalıdır. Saygı duyulması kişiye göre ve yaşlıya göre değişir (02, Erkek, 77, Evli, Üniversite). Yaşlandıkça saygınlık artmıyor. Yeni nesil yaşlıları yük olur diye küçümsüyor ve hizmet etmiyor. Çocuklarım üniversite mezunu ama istediğim gibi olmuyor.

Otobüste yaşlıya yer veriyorlar. Dışarıdaki insanlar daha çok değer veriyor, kendi çocuklarını değer vermiyor (03, Erkek, 80, Eşi ölmüş, İlkokul).

Katılımcılara ‘*Yaşınızın ilerlemesi sizin aktif ve sağlıklı olmanızı engelliyor mu, yapmak istediklerinizi yapabiliyor musunuz?*’ (S.2) diye soru yöneltmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı ‘yaşının ilerlemesinin aktif olmasını engellemediğini, kendi işini kendi yaptığını’ (29 kişi, %64.4), bir kısmı da ‘yaşlanmanın kendisini biraz engellediğini ancak yine de işlerini kendisinin yaptığını’ belirtmiştir (8 kişi, %17.7). Bazıları ise yaşının ilerlemesinin hayatını etkilediğini, aktif ve sağlıklı olmasını engellediğini vurgulamıştır (8 kişi, %17.7).

Bu katılımcılara ‘*Yaşınızın ilerlemesi hayatınızı nasıl etkiliyor, aktif olmanızı nasıl engelliyor?*’ diye ek soru yöneltildiğinde ‘yaşlandıkça daha az hareket ettiklerini ve daha az yürüdüklerini, yokuş çıkamadıklarını ve daha çabuk yorulduklarını’ söylemişlerdir (4 kişi). Bu durumda yaşın ilerlemesinin katılımcıların çoğunu aktif yaşamdan pek engellemediği ve yaşlılarımızın -kimseye muhtaç olmadan- kendi işlerini yaparak hayatlarını sürdürdükleri söylenebilir (37 kişi).

Bu katılımcıların hiçbirinin aktif yaşamdan şikayet etmemesi ve çoğunun da ‘kimseden yardım beklemediğini’ vurgulaması dikkat çeken diğer bir durumdur. ‘Yaşım ilerlese de sağlığım iyi, önemli bir sağlık sorunu yok’ diyen katılımcıların bir kısmı da aynı zamanda ‘aktif yaşamı sürdürdüğünü’ belirtmiştir (19 kişi). ‘Yaşlandıkça sağlık sorunu arttı’ diyenler ise daha az sayıdadır (9 kişi).

Bu durumda genelde katılımcıların *sağlık durumunun aktif yaşamı etkilediği* söylenebilir. Abduşoğlu da araştırmasında, sağlık durumunun yaşlılarımızın hayatını oldukça etkilediğini; sağlığı iyi olanların daha aktif, sağlığı kötü olanların ise daha az aktif ve daha yalnız olduklarını, sosyal etkinliklere de pek katılmadıklarını vurgulamaktadır (Abduşoğlu, 2012: 108-109). Zaten bazı katılımcılar sık sık sağlığın öneminden bahsetmiş, ‘yaşın ilerlemesinin değil sağlık sorunlarının aktif yaşamı engellediğini, yaşlanmaktan değil elden ayaktan düşmekten ve başkasının bakımına muhtaç olmaktan korktuklarını’ vurgulamışlardır. Genelde katılımcılarımızın aktif yaşamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Aktif yaşayamayanlar ise asıl başkasına muhtaç olmaktan korkmaktadır. Yani yaşlılığın muhtaç olmakla bir tutulduğu ve böyle algılandığı da söylenebilir. Demez de, çalışmalarında yaşlılıkta bağımsızlığın yitirilmesinin

öneminden bahsetmekte ve modern toplumda yaşlılığın bu yönünün pek önemsenmemesini eleştirmektedir (Demez, 2012: 94-117).

Yaşım ilerledikçe sağlık sorunlarım arttı. Ama yapmak istediklerimi yapıyorum. Kendi başıma idare ediyorum, yalnız yaşıyorum. Kendi işimi ve alışverişimi yaparım. Günde iki saat gezerim, fazla gidemem. Astım hastasıyım, memlekete Erzincan'a gidemiyorum. İstanbul'da tedavi oluyorum (03, Erkek, 80, Eşi ölmüş, İlkokul). Yapmak istediklerimin tamamını yapamıyorum. Caddede karşıdan karşıya geçerken dikkat ediyorum. Bir araba yol verince şaşırıyorum. İnsanlarımızın sosyal yönleri çok zayıf, resim, müzik, vb. uğraşmıyorlar. Trafikte canavarlaşıyorlar. Sağlığında gerileme var. Eskisinden daha yavaş yürüyorum. Ciğerlerim yavaşladı, artık sigarayı ve kolayı bıraktık, eve almıyoruz (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite). Tüm işlerimi kendim yapıyorum. Yaşlandıkça bazı işler insanı yoruyor, yokuş çıkamıyorum ve daha az yürüyorum. Balkonda çiçek yetiştiriyorum. Gezmeyi seviyorum ama maddiyat yetmiyor (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim).

Öte yandan Kutsal, çalışmalarında '*sağlıklı yaşlanmanın sağlıklı yaşamla alakalı olduğunu*' vurgulamaktadır. Ayrıca Şentürk'ün araştırmasındaki gibi, katılımcılarımızın da sağlık konusunu önemsedikleri, sağlık durumu iyi olan yaşlıların daha aktif ve hayata bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Yine A. Canatan ve Taştan'ın da vurguladıkları gibi; insanın iyi bir yaşlılık dönemi geçirebilmesi için gençliğinde *yaşlılığa hazırlanmasının*, dezavantajlı değil *avantajlı birikim* sağlamanın; *bilinçli, aktif, sağlıklı ve iyi yaşlanmayı* önemsemesinin kendi yararına olacağı söylenebilir. Ki katılımcılarımızın önemli bir kısmının bu durumun az çok farkında oldukları, iyi bir yaşlılık dönemi geçirmek istedikleri ve bunun için çabaladıkları gözlenmiştir. (Kutsal, 2005: 39-47; 2007: 22; 2008: 5-6; 2012: 10-14; Şentürk ve Altan, 2015b: 234-235; Şentürk, 2015c: 302-304; A. Canatan, 2012: 366-367, 385-388; Taştan, 2009: 3, 6).

Sağlığım iyi, zaten sürekli aktif biriyim. Çalışan insanın sağlık sorunu da olmuyor. Çok aktif yaşarım, yaşım buna engel değil. Bez bebek yapıyorum, evde ve atölyede sürekli çalışıyorum (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Yaşımın ilerlemesi aktif olmamı engellemiyor. Haftada 7 gün çalışıyorum. Sağlığım iyi olduğu sürece de çalışmaya devam ederim. İdealist bir insanım, en iyisini ve en güzelini yapmaya çalışırım (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Katılımcılara '*Önümüzdeki yılları nasıl geçirmek istersiniz?*' (S.3) diye sorulmuş, böylece gelecekle ilgili planları ve hayalleri olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bazı katılımcılar 'özel bir planı olmadığını ve yaşamını böyle geçirmek istediğini' belirtmiştir (18 kişi, %40). Bazıları 'gelecekle ilgili planları ve hayalleri olduğunu ve boş oturmak istemediğini' (12 kişi, %26.6), bazıları da 'eski işine devam etmek, okuyup yazmak ve dinlenmek istediğini' söylemişlerdir (4 kişi, %8.8). Bazı katılımcılar daha genel cevaplar vermiş 'insana değer verilen bir ortamda, rahat, huzurlu ve sağlıklı bir şekilde ömür geçirmek istediklerini' vurgulamışlardır (11 kişi, %24.4).

Katılımcıların önemli bir kısmının ‘yaşamını şimdi olduğu gibi geçirmek istediğini ve yaşlılıkta farklı bir planı olmadığını’ belirtmesi, Atchley’in (1989) *Süreklilik Teorisi* ile açıklanabilir. Çünkü bu katılımcıların önceki yani gençlikteki hayat şekillerini ve alışkanlıklarını sürdürmek istedikleri anlaşılmaktadır (Kaygusuz, 2008: 237-240; Onur, 2011: 350-351; Şentürk ve Altan, 2015a: 21-24).

Önümdeki yılları yazarak, okuyarak ve dinlenerek geçirmek isterim (02, Erkek, 77, Evli, Üniversite). Önümüzdeki yıllarla ilgili bir planım yok, işimi yapıyorum. Hayat devam ediyor (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Önümüzdeki yılları aynı şekilde yaşamak isterim. Kendime hemen iş bulurum, boş durmam (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Bunlara ek olarak bazı katılımcılar ‘arkadaşları, dostları, çocukları ve torunları ile zaman geçirmek istediğini’ belirtmişlerdir (5 kişi). Gelecek ile ilgili planları ve hayalleri olanların genelde yapmak istedikleri şeyler ‘(İstanbul dışında) belli bir yerde yaşamak, gezmek ve kursa gitmek’ şeklindedir (16 kişi). Boş oturmak istemediğini söyleyenlere ‘Ne yapmak istersiniz?’ diye ek soru yöneltildiğinde ise ‘aktif yaşamak, gezmek, kursa gitmek ve sivil toplum çalışmalarına katılmak’ istediklerini belirtmişlerdir (9 kişi). Bu durumda katılımcıların bazılarının gezmeyi sevdiği, başka şehirde veya köyde yaşamayı planladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mekan değiştirmek isteyenlerin sayısının, aile ve çocuklarla zaman geçirmek isteyenlerden çok daha fazla olması dikkat çekicidir. Aslında ‘İnsan vücudu yaşlansa da, gönül genç, zihin ve hayal dünyası aktif kalıyor.’ denebilir. Bu nedenle katılımcılarımızın hayatın içinde olmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Önümüzdeki yıllarla ilgili hiçbir planım yok, kursa, vb. gitmem. Zaten torunlara bakıyorum. İmkanım olursa gezmeyi seviyorum (08, Kadın, 65, Evli, Üniversite). Gelecek için planım yok. Yalnızlığı severim. İmkanım olsa memlekete, Kırım’a gitmek isterim (20, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim). Önümdeki yılları dostlarımla ve arkadaşlarımla sohbet ederek geçirmek isterim (28, Erkek, 77, Evli, Üniversite).

Kentleşmenin modernleşmeyle alakalı olduğu düşünüldüğünde, modern kent yaşamının yaşlılarımızın hayatını etkilediği ancak yine de ‘ömürlerinin son dönemini daha küçük kentlerde veya memleketlerinde geçirmek istediklerini’ söylemeleri dikkat çekmektedir. Yani kent yaşamının zorlukları olsa da yaşlılıkta tercih edilen yer yine başka bir kent olmaktadır. Bu durum İstanbul’un *metropol* olması ve İstanbul’da yaşlıların diğer kentlere göre görece daha çok sorunla karşılaşması ile alakalı olabilir. Ayrıca metropolde hayat yaşlılarımız için fazla hareketli olabilir. Bu nedenle metropol hayatının yaşlıları dışı ittiği de söylenebilir.

İmkanım olsa Bodrum’da yaşamak isterim. Hayalim var ama olmaz. Hep gezmek ve umreye gitmek isterim. Sanatla pek ilgilenmem. Biraz tembelim. Arapça, İngilizce ve Fransızca öğrenmek isterim ama biraz zor. Torunlara bakıyorum (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise).

Gelecekle ilgili pek planım yok. Ama memlekete gitmek ve yazları orada yaşamak isterim. Çevren olunca küçük yerde yaşamak da güzel olur (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Yine de yaşlılarımızın kentte yaşamanın *avantajlarının* da farkında oldukları ancak daha sakin bir yaşamı ve daha küçük bir kentte yaşamayı hayal ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgular da -Şentürk'ün de araştırmasında belirttiği gibi- yaşlılarımızın İstanbul'da yani metropolde yaşamanın getirdiği avantajların ve dezavantajların farkında olduklarını göstermektedir (Şentürk, 2015c: 283-285). Ayrıca yaşlılarımızın herşeye rağmen kent yaşamını daha çok tercih ettikleri de söylenebilir.

Öte yandan 'kalan ömürlerini çocuklarıyla geçirmek istediğini' söyleyenlerin sayısının azlığı da dikkate değerdir. Bu da *ailedeki değişim* açısından önemlidir çünkü artık *çekirdek ailenin* hatta *yalnız yaşamanın* benimsendiği ve bu konuda başkasından beklenti olmadığı da söylenebilir. Bu bulgu da Şentürk'ün araştırma sonuçlarıyla uyumludur (Şentürk, 2015c: 283-291). Yani yaşlılarımız gelecekte 'kiminle birlikte yaşamak istediklerinden çok, nerede yaşamak istediklerine' öncelik vermektedir. Bu konuda aile sorunlarının veya aile içi ilişkilerde sorunların etkili olduğu söylenebilir. Zaten bazı katılımcılarımız bu konuya kısmen, bazıları da ısrarla değinmiştir. Özellikle gelin ve damat gibi aileye yeni katılan bireyler ile kayınvalide ve kayınpeder arasındaki ilişkilerden ve sorunlardan bahsetmişlerdir. Yine yaşlılarımızın 'Azıcık aşım kaygısız yaşam veya herkes kendi evinde mutlu olsun' şeklinde düşündükleri anlaşılmaktadır.

Kısacası *yaşlılık algısı* açısından genel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların büyük bir kısmının 'kendini yaşlı hissetmediği, olduğu yaşta veya daha genç hissettiği ve *-psikolojik olarak-* yaşlılığı kabullenmediği' anlaşılmaktadır. Ancak öte yandan katılımcıların 'yaşlılığı hayatın sıradan bir dönemi olarak gördükleri ve bu açıdan yani *tarihsel ve kronolojik olarak* yaşlılığı kabullendikleri, kalan ömürlerini kendilerince en iyi şekilde geçirmek istedikleri' söylenebilir.

Ayrıca sosyoekonomik durumu iyi olan katılımcılar hariç, diğer katılımcıların '*yaşlılığa ve ileri yaşlılığa hazırlanmaktan* çok kendilerinin, çocuklarının veya torunlarının mevcut yaşam koşullarını iyileştirmeye ve korumaya çalıştıkları' gözlenmiştir. Bu durum genelde ülkemizin özelde yaşlılarımızın içinde bulunduğu *sosyoekonomik koşullarla ve yaşam kalitesiyle* alakalı olabilir. *Toplumsal olarak* yaşlılığa genel bakış açısından ise katılımcıların kendilerini değil, bir sonraki kuşağı, daha çok 80+ yaştakileri, elden ayaktan düşenleri ve bakıma muhtaç olanları *yaşlı* olarak gördükleri

anlaşmaktadır. Zaten yaşlıların ve yaşlılığın ne kadar çeşitlilik gösterdiği düşünüldüğünde, 65+ yaştaki herkesi ‘yaşlı’ kabul etmenin sorgulanması gerektiği de ortadadır.

Oğlumu evlendirmek istiyorum. Bir de evimiz yıkılıp yeniden yapılacak. Çanakkale ve Sakarya gibi bazı şehirleri gezmek isterdim. Belediyelerin ücretsiz gezi turlarına katılıyorum (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Rahat bir hayat yaşıyorum ve böyle devam etmek istiyorum. Önümdeki yılları böyle geçirmek isterim (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul).

Modern toplum ekonomik ve toplumsal açıdan *kurumsal* düzenlemeleri beraberinde getirmekte, dolayısıyla belli yaşta kişiler -günümüzde 65+ yaşta- ‘yaşlı’ kabul edilmektedir. Ancak geleneksel toplumda insanın elden ayaktan düştükten veya çalışamaz ve bakıma muhtaç hale geldikten sonra *yaşlı* sayılması da geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla modernleşme sürecinin toplumumuzda insanların *emekliliği* bir hak ve sosyal güvence veya bir çeşit garanti olarak benimsemesi ancak *yaşlılığı* veya ‘yaşlı’ denmeyi kabullenmemesi gibi bir durumu ortaya çıkardığı da söylenebilir.

Yaşlılıkla ilgili *değerler* açısından katılımcıların en çok *saygıyı* önemsedikleri, toplumda herkesin birbirine saygı göstermesini bekledikleri ve saygı olursa tüm sorunların çözüleceğine inandıkları anlaşmaktadır. Öte yandan ‘yaş ilerledikçe saygının ve saygınlığın arttığını’ söyleyenler ile ‘toplumumuzda yaşlılara saygının olmadığını ve yaşlıya değer verilmediğini’ söyleyenler eşit sayıdadır. İnsanın saygınlığının yaş ile değil başka etkenlerle alakalı olduğunu düşünenlerin sayısı da az değildir.

Toplumumuzda saygısızlıkla karşılaşmıyorum. Yaşlılara saygı gösteriyor ama gençlere ve genç kadınlara daha farklı, olumlu ve ilgili yaklaşıyorlar (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Toplumda yaşlandıkça saygınlığın artması beklenir ama yine de saygı pek yok (08, Kadın, 65, Evli, Üniversite). Yaşlandıkça yolda yoruluyorum, kendimi yaşlı hissediyorum ve ayaklarım ağrıyor. Yaş ilerleyince saygınlık biraz artıyor ama saygısız insan da genç yaşlı demiyor, saygı göstermiyor (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul).

Bu durumun toplumumuzun *geçiş toplumu* özelliğini öne çıkardığı söylenebilir. Dolayısıyla hem *geleneksel değerlere* bağlılık ve beklentilerin hem *modern yaşam* koşullarının yaşlılarımızın hayatını etkilediği anlaşmaktadır. Yine toplumumuzda tek bir yaşlılık tipi değil, çeşitli yaşlılık şekilleri ve melez desenler olduğu da söylenebilir. Bunun da yaşlılığın yapısal değişimini ve özellikle de Backes’in (1998) vurguladığı şekilde *yaşlılıkta farklılaşmayı, bireyselleşmeyi ve çoğullaşmayı* gösterdiği ortadadır (Tufan, 2003: 30-40, 237-238).

Ayrıca ‘yaş ilerledikçe toplumda saygınlığın ve değer azalması’ görüşü Rostow’un (1960) geliştirdiği *Modernleşme Teorisine* uymakta, bunun tersine

‘yaşlandıkça toplumsal saygınlığın ve değerin artması’ ise geleneksel toplum özelliği sayılmaktadır. Morgan ve Kunkel (1998), modern toplumda yaşlının değişime uyum sağlayamadığını, değerinin ve statüsünün azaldığı vurgulamaktadır (Baran, 2004: 46, 49-50; Kalıncara, 2011: 34-36; Oğuz, 2007: 42; Şentürk ve Altan, 2015a: 19; Tufan, 2002: 146-147; 2007b: 17-18). Yine de araştırmamızın *Modernleşme Teorisini* desteklediği söylenebilir çünkü hem günümüzde yaşlıya saygı gösterildiğini düşünenler hem de bunun tersini düşünen katılımcılar sık sık ‘Eskiden büyüğe saygı vardı.’ şeklinde serzenişte bulunmuşlardır.

Katılımcılar arasında *yaşlılığa hazırlanma, aktif ve sağlıklı yaşlanma bilinci* çok net olmasa da; kendi istediği gibi ve kendi yaşam tarzına uygun şekilde hayatını sürdürme isteği dikkat çekmektedir. Bu durum da -daha önce belirttiğimiz gibi- Atchley’in (1989) *Süreklilik Teorisindeki* ‘insanın gençlikteki yaşam şeklini yaşlılıkta da sürdürmek isteyeceği’ görüşünü desteklemektedir.

Sağlığım iyi ve aktif çalışmaya devam ediyorum. Eklem romatizması var ama idare ediyorum. Her gün, günde 12 saat çalışırım. Kendi işimi kendim yaparım. Sigarayı bıraktım, beslenmem doğaldır. Aktif yaşayan genç kalıyor, gönül yaşlanmıyor (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul). Sağlığım iyi ve aktif yaşıyorum. Araştırmaya, okumaya ve yazmaya devam ediyorum. Yaşım buna engel değil (27, Erkek, 70, Evli, Üniversite).

Öte yandan Dülger’in de belirttiği gibi, toplumumuzda yaşlıların bir kısmında *pasif yaşlanma* diğer bir kısmında *aktif yaşlanma* gözlenmektedir. Bazı kişiler ise sağlıklı yaşlanmaktadır. Aslında gençlikte kendine bakan kişilerin yaşlılıkta da sağlıklı ve aktif oldukları anlaşılmaktadır; ki Kalaycıoğlu da bunu vurgulamaktadır (Dülger, 2012: 31-37; Kalaycıoğlu, 2012: 55-57). Ayrıca hem *Aktif Yaşlanma Yaklaşımında* hem Havighurst (1968) ve arkadaşlarının geliştirdiği *Etkinlik Teorisinde* vurgulanan ‘aktif kişilerin topluma ve yaşlılığa uyum sağlayacağı, daha mutlu olacağı’ görüşünü de desteklemektedir. Yine insanları birbirinden ayıranın yaş farkı değil, etkinlikleri ve yararlılıkları olduğu anlaşılmaktadır (Amman, 2007: 168-169; A. Canatan, 2012: 366; Ergan, 2006: 1-2; Kalıncara, 2011: 27-30; Oğuz, 2007: 38-39; Onur, 2011: 348-349; Şentürk ve Altan, 2015a: 21-22; Tufan, 2002: 139-141; 2003: 157-160, 255).

İnsan yaşadığı sürece ülkesine hizmet etmeli, kendim iyi örnek olmaya çalışırım. Bence hayatı sevmek ve iyimser olmak önemli. Sağlıklı olmak istiyorum çünkü yapacak çok şeyim var. Ayrıca kimseye yük olmadan ölmek isterim (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). Yaşım ilerlese de aktif yaşama devam ediyorum. Kendimi 40-50 yaşında hissediyorum çünkü 40 yaşında nasıl çalışıyorsam yine öyle çalışıyorum. Sağlık sorunum yok. Hafta sonu da çalışırım. Emekli olmak yapılan işi değiştirmek şeklinde olabilir yani ömür boyu emeklilik olmaz. İnsan her yaşta aktif ve çalışkan olmalıdır (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite).

Katılımcıların sık sık sağlığın önemini vurgulamaları da, *Sağlıklı Yaşlanma Yaklaşımını* destekleyen bir durumdur. Ancak sağlıklı, iyi ve aktif bir yaşlılık dönemi için önceki yaşam dönemlerinin nasıl geçirildiğinin, *avantajlı veya dezavantajlı birikimin* önemi de ortaya çıkmaktadır (Kutsal, 2005: 39-47; 2007: 22; 2008: 5-6; 2012: 10-14). Araştırma bulguları Şentürk ve Altan'ın 'Toplumumuzda sağlık durumu iyi olan yaşlıların daha aktif, hayata bağlı ve mutlu oldukları; sağlık sorunu olanların ise bu durumu yaşlılığa bağladıkları' görüşünü de desteklemektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 234-235; Şentürk, 2015c: 302-304).

Yaşımın ilerlemesi beni pek etkilemiyor, aksine daha çok canlanıyorum. Gezmeyi severim. Düzenli yürüyüş yaparım ama bazen ayağım ağrıyor. Sağlık sorunlarım arttı ama yaşam devam ediyor. Gelirim iyi olsa daha aktif olurum (17, Erkek, 82, Bekar, Okur yazar değil). Sağlığım iyi, hiç doktora gitmem, hastalığım da yok. Doğal beslenirim, az yerim ve iyi uyurum. Yaş ilerledikçe yaşamımda pek değişiklik olmadı, iyiyim, önceki yaptıklarımı yine yapabiliyorum (34, Erkek, 68, Evli, İlkokul). Yaşımın ilerlemesi yaşamımı pek engellemiyor. Sağlığımı dikkat ederim. TV az seyredirim. Yürüyüş yaparım. İmkan olursa yüzmeyi severim (20, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim).

Öte yandan Giddens'in (2005) bahsettiği 'modern toplumda yaşlıların *dezavantajlı grup* sayılmasının' toplumumuzdaki her yaşlı için geçerli olmadığı ve bunun bir çeşit önyargı olduğu da anlaşılmaktadır. Zaten *avantajlı birikimli* katılımcılarımızın yaşam kalitesi de yaşam memnuniyeti de yüksek görünmektedir. Ayrıca bu katılımcıların sosyal çevrelerinin geniş ve sosyal ilişkilerinin güçlü olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla bu sosyoekonomik koşulların ve yaşam kalitesinin yaşlılarımızın hayatını oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Ki bu durum da, Gubrium'un (1973) geliştirdiği yaşlıların çevreyle ilişkisini vurgulayan *Sosyal Çevre Teorisini* destekler niteliktedir.

Kendimi genç hissediyorum. Toplumda saygınlık yaşla alakalı değildir. Saygınlık açısından insanın eğitimi, birikimi, geliri, albenisi, kendini ifade etmek ve insan psikolojisini iyi bilmek çok önemlidir. Aydın bir Cumhuriyet kadını örneği olmaya çalışıyorum (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). Sahil kenarında ev almak istiyorum. Avrupa'yı gezdim. Sağlıklı olsam ve imkanım olsa başka ülkelere giderim (19, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise).

Yine bu bulgular Minkler ve Estes'in (1991) geliştirdikleri *Yaşlılığın Politik Ekonomisi Teorisi* ile de uyumludur. Çünkü ülkemizdeki sosyoekonomik politikaların yaşlılarımızın yaşam koşullarını ve toplumsal konumunu oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Bu bulgular Havighurst'un (1961) geliştirdiği *Yaşamdan Geri Çekilme Teorisinde* 'yaşlıların sosyal hayatla ve sosyal çevreyle ilgilenmedikleri' görüşüne ise uymamaktadır. (A. Canatan, 2012: 365, 371-373; Giddens, 2005: 163-165; K. Canatan, 2011b: 38; Konak ve Çiğdem, 2005: 27; Oğuz, 2007: 43; Tufan, 2002: 142-152; 2003: 132-133).

Yaşlılığımı maddi olarak garanti altına aldım. Emekli maaşım, evim, arabam ve kira gelirim var. Yaşlılığımı evde oturarak geçirmek istemiyorum. Elim kolum tuttuğu sürece çalışacağım. Aktif bir insanım ve gezmeyi seviyorum. Emekli olmam buna engel değil. Boş oturunca yaşam boş gibi geliyor, mutlaka bir şeylerle uğraşırım. Sivil toplum kuruluşlarında çalışabilirim (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). Planım yok, umudum ve güvenim yok. Maddi imkanım yok. Zaten imkanım olsa burada (kurumda) durmaz köyüme giderdim (23, Erkek, 87, Bekar, Okur). Önümdeki yıllarda gezmek isterim. Yılda bir yurtdışına çıkarız ve birkaç kez de yurtiçinde eşimle gezeriz (24, Kadın, 65, Evli, Lise).

Çünkü neredeyse tüm katılımcılarımızın bir çeşit ‘hayattan kopmama mücadelesi verdikleri ve sosyal ilişkilerini çok önemsedikleri’ gözlenmiştir. Hem alt ve orta eğitim ve gelir grubundan hem üst eğitim ve gelir grubundan yaşlılarımızın kendilerine göre bir sosyal çevreleri, sosyal ilişkileri olduğu ve bu ilişkileri oldukça önemsedikleri anlaşılmaktadır. Aradaki farkın ise katılımcılarımızın yaşam koşullarından, avantajlı veya dezavantajlı birikimlerinden ve mevcut imkanlarından kaynaklandığı da söylenebilir. Yine bu sosyal ilişkilerde arkadaşlar, komşular ve akrabalar öncelikli görünmektedir.

2.2. Yaşlılık ve Aile

Araştırmamızın bu bölümünde katılımcılarımıza ‘*Yaşınız ilerledikçe aile ilişkileriniz ve aile sorunlarınız arttı mı, manevi değerleriniz aile ilişkilerinizi etkiler mi?*’ (S.4) diye sorulmuştur. Böylece *yaşın ilerlemesinin ve manevi değerlerin aile ilişkilerini etkileyip etkilemediği* anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların bir kısmı ‘yaş ilerledikçe aile sorunlarının arttığını’ (18 kişi, %40), diğer bir kısmı ise ‘yaş ilerlese de aile ilişkilerinin değişmediğini’ (12 kişi, %26.6) ve ‘aile sorunlarının zamanla artmadığını veya ailesiyle herhangi bir sorunu olmadığını’ belirtmiştir (5 kişi, %11). Bazıları da ‘aile ilişkilerinin iyi veya eskiye göre daha iyi olduğunu’ söylemiştir (5 kişi, %11). Kurumda kalan katılımcıların çoğu ise aile ilişkilerinin zamanla azaldığını ve değiştiğini özellikle vurgulamıştır (5 kişi, %11). Bunun yanında, katılımcıların bir kısmı ‘manevi değerlerin aile ilişkilerini etkilediğini’ (16 kişi), diğer bir kısmı da ‘manevi değerlerin insanlarla ilişkilerini etkilemediğini’ belirtmişlerdir (8 kişi). Diğerleri ise bu konuda bilgi vermemiştir.

Katılımcılar arasında ‘yaşlandıkça aile ilişkilerinin değiştiğini ve sorunlarının arttığını’ söyleyenler, bu sorunların genelde aileye giren -gelin ve damat gibi- yeni bireyler ve ailenin genişlemesiyle, *yaşlılıkla değil insan ilişkileriyle* veya maddi sorunlarla alakalı olduğunu vurgulamışlardır. Bu katılımcıların aile sorunlarıyla çeşitli *başetme yöntemleri* buldukları gözlenmiştir. Özellikle ‘Artık kimseye karışmıyorum, böylece herkes daha mutlu oluyor, sorunlar azalıyor’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır.

Ayrıca torunu olan katılımcılar sık sık torunlarından bahsederek, torunlarını çok sevdiklerini ve torunlarıyla vakit geçirmekten zevk aldıklarını söylemişlerdir.

Aile sorunlarım pek olmadı, bazen gelinlerimle oldu ama zamanla düzeldi ve birbirimizi daha iyi tanıdık. Hiç problemim yok. Kayınvalidemle, vb. sorun yaşasam da, kendimi üzmemeye, hoş görmeye çalışırım. Dertler beni düşündürür, ders alırım. Maneviyatla aile ilişkilerimi karıştırmam. Aile ilişkilerimde hiçbir şey beni etkilemez. Ben insanı onu olduğu gibi severim, isterse alkolik olsun fark etmez (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Gençken daha maço idim, şimdi değiştim. Kızlarım olunca değiştim. Aile ilişkilerimde daha farklıyım yani daha merhametliyim. Kadına eziyet edilmesine karşıyım. Genelde toplumumuz böyle, kadınları eziyor. Toplumda kültürel ve dini yapı, dini değerler çok etkili oluyor (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Aile ve akrabalık ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, toplumumuzda *aile kurumunun ve aile ilişkilerinin* önemsendiği anlaşılmaktadır. ‘Aile sorunları olmadığını veya yaşlandıkça aile sorunlarının artmadığını’ söyleyen katılımcılar, bundan gururla bahsetmişlerdir. ‘Yaş ilerledikçe aile sorunlarının arttığını’ söyleyenler de, bu sorunlara bazı çözüm yöntemleri bulmuşlardır. Öte yandan özellikle üst eğitim ve gelir grubundan katılımcılarımız *aile ilişkileri* konusundaki sorunları görece ‘normal’ bulmakta, her ailede sorunlar olduğunu ve bunu abartmamak gerektiğini düşünmektedir. Aile ilişkilerinin azlığından yakınanlar ise ekonomik durumu pek iyi olmayan veya kurumda kalan yaşlılarımızdır. Bu durumda yaşlının *ekonomik sermaye* birikiminin hem *yaşam kalitesini* hem *sosyal ilişkilerini* etkilediği söylenebilir. Çünkü maddi durumu iyi olmayan katılımcıların yaşam alanı da sosyal çevresi de sınırlı kalmaktadır.

Aile çok önemlidir, biz eşimle sorun yaşamadık. Ama çocuklarımdan boşanan oldu. Maddi sıkıntım yok ama çocuklar üzülünce biz de üzülüyoruz. Aile ilişkilerim iyidir. Evlilikte sevgi, saygı ve karakterli olmak önemlidir. Evlendiğin kişinin ailesine bakacaksın, fakir olsun ama çalışkan olsun, kötü alışkanlıkları olmasın. 58 yıllık evliyim. Adam gibi adam olmak önemlidir (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul). Ailede ilişkiler aynı sürüyor, yaşlandıkça sorun artmadı. Çocuklar arasında ayırım yapmam, manevi duyguları gelişsin ister, yol gösteririm. Toplumumuzda evde genelde para konusunda sorun çıkar. Eşimin de maaşı var, biz parayı ortak kullanırız. Böylece herkes ihtiyacı olduğu kadar alır, kimse kimseden para istemez (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Bu durum İmamoğlu ve arkadaşlarının araştırmasındaki, “Türkiye’de yaşlıların en çok evlerini ve çevrelerindeki insanları önemsedikleri” görüşünü destekler niteliktedir. Ayrıca bu bulgular yaşlandıkça aile ilişkilerinin öneminin arttığını vurgulayan Tufan’ın çalışmalarıyla da uyumludur. Açıkça görülmektedir ki, yaşlılıkta aile kişiye sosyal destek ağı sağlamaktadır. Öte yandan Durak, büyükannelik ve büyükbabalık rolünün yaşlı kişiye olumlu enerji verdiğini, Şentürk ise torunların yaşlı kişiyi hayata bağladığını belirtmektedir. Ki torunu olan katılımcılarımızda da bu durum açıkça göze çarpmaktadır [Tufan, 2007b: 7, 57-63; 2011: 16, 25-34, 75-77; M. Durak, 2012: 285-292, 300

(İmamoğlu ve İmamoğlu, 1992: 102-108); Şentürk ve Altan, 2015b: 240-245, 267-281; Şentürk, 2015c: 299-300, 308-309, 329].

Gençken daha kıymetli oluyorsun, yaşlılık zor. İnsanlar mal sahibi olunca kendilerini bir şey sanıyorlar. Hayatta kimseye güvenmemeyi öğrendim, tecrübe kazandım. Para konusu olunca dostluk kalmıyor. Eskiden çevrem çok genişti, maddi sorunlar yaşayınca, hele emekli olunca baktım ki çevremdekiler dağıldı (14, Erkek, 67, Evli, İlkokul). Ailede değişiklik olarak torunlar oldu. Arada çocuklarımda kalıyorum ve torunlarıma bakıyorum. Manevi değerlerim aile ilişkilerimi etkilemez. Yaşanan duruma göre ilişkilerimde karar veririm (08, Kadın, 65, Evli, Üniversite).

Zaten genelde *torun sevgisinin* çok belirgin olduğu gözlenmiştir, ki bunun *kuşaklar arası dayanışma ve destek* açısından da çok önemli olduğu söylenebilir. Çünkü bu katılımcıların çocuklarından çok torunlarını önemsedikleri anlaşılmaktadır. A. Canatan Ceylan ve Hazer'in çalışmalarında da toplumumuzdaki bu torun sevgisine, kuşaklar arası iletişim ve dayanışmanın önemine dikkat çekilmektedir (A. Canatan, 2008: 67-69; 2012: 171; Ceylan, vd. 2015: 47, 96; Hazer, 2012: 125-126, 136-139).

Ayrıca katılımcılarımız açısından değerlendirildiğinde; sadece genç kuşağın yaşlılara desteği değil, *karşılıklı destek ve yardımlaşma* da dikkat çeken başka bir bulgudur. Zaten Kalaycıoğlu ve İçli de toplumumuzda gençler ile yaşlılar arasındaki karşılıklı maddi ve manevi destekten bahsetmektedir (Kalaycıoğlu, 2012: 56; İçli, 2008: 34-37). Çocuğu ve torunu olan katılımcıların çoğunun kendi ihtiyaçlarından çok, çocuklarının ve torunlarının ihtiyaçlarını önemsedikleri ve onların geleceği hakkında endişelendikleri gözlenmiştir. Belli bir yaştaki çocuğun hala evlenmemiş olması veya kursa giden torunun masrafları gibi konularda endişelenme buna örnek gösterilebilir. Kısacası Ceylan ve arkadaşlarının araştırmasında da vurgulandığı gibi; yaşlılık döneminde aile *duygusal, finansal ve fiziksel destek* mekanizması işlevi görmektedir (Ceylan, vd. 2015: 49-52).

Ailede zamanla sorunlar çok arttı. Bazen ölümü düşünüyorum. Çocuklar geride kalır diye, evlenmediler diye üzülüyorum. Miras sorunu, vb. olmadı. Ama evlenmeyen çocuğuma yardım olsun diye burada çalışıyorum. Yoksa eşimden kalan maaş var, bir gecekondü evimiz var, bu bize yeter (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Aile bağlarımız iyidir, saygı ve sevgi vardır. Birbirimize çok bağlıyız, aile sorunumuz olmaz, kendi aramızda konuşur hallederiz. Karşılıklı iyilik olunca sorunlar çözülür, yaşla alakası yok, genç yaşlı herkes kendini bilirse sorunlar azalır. Ben güzellikle söyler, uyarırım, onlar da beni dinler (43, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Okur yazar).

Öte yandan bazı katılımcıların *sosyal ilişkilerinin*, dost ve arkadaş grubu veya *akran ilişkilerinin* çok güçlü olduğu gözlenmiştir. Bu durum Şentürk'ün "İstanbul'daki yaşlılarımızın çocukları, torunları, komşuları ve arkadaşları ile ilişkilerini önemsedikleri"

görüşünü destekler niteliktedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 240-245, 267-281; Şentürk, 2015c: 299-300, 308-309, 329).

Bu katılımcıların hem üst eğitim ve gelir grubundan olmaları hem *yaşam alanlarının ve sosyal çevrelerinin* geniş olması da dikkat çeken bir bulgudur. Sosyal ilişkileri görece iyi olan bu katılımcıların *sosyal destek* konusunda sorun yaşamadıkları ve *sosyal dışlanmaya* da maruz kalmadıkları gözlenmiştir. Bu bulgular yaşlılarda sosyal dışlanmanın dezavantajlarla alakalı olduğunu vurgulayan Gökçearslan ve Dölek'in araştırmasıyla da uyumludur. Yine Kalınkara da yaşlılıkta sosyal dışlanmada yaşam koşulları, gelir durumu, kişisel geçmiş ve sosyal ilişkiler gibi kişisel faktörlerin etkisine dikkat çekmektedir (Gökçearslan ve Dölek, 2006: 396-399; Kalınkara, 2011: 173-188).

Manevi değerler ve aile değerleri açısından bakıldığında ise katılımcıların çoğunun *aile değerlerini*, özellikle de karşılıklı *saygı, sevgi ve yardımlaşmayı* önemsedikleri görülmektedir. Fakat *manevi değerler* ve bu değerlerin aile ilişkilerine etkisi konusunda katılımcıların önemli bir kısmı görüş belirtmek istememiştir. 'Manevi değerlerin aile ilişkilerini etkilediğini' söyleyenler de; *dürüstlük, saygı, yalan söylememe* gibi değerleri ve *dini değerleri* önemsediklerini vurgulamışlardır.

Aile ilişkileri zamanla azalıyor, uzakta olmak etkiliyor. Hayata bakışta, insan ilişkilerinde sevgi ve saygı çok önemlidir. Eşimden boşandım, zor bir süreçti. Artık günümü gün etmeye bakıyorum. İnsan hayatta her gün yeni bir şey öğreniyor (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). Ailede sevgi ve saygı çok önemli. Aile ilişkilerime parayı karıştırmam, sorunlarımı kendim hallederim. Yaşlandıkça aile ilişkilerim değişmedi. Eşim ölünce çocuklarıyla sorunlar yaşadım ama o da zamanla düzeldi. Beni olduğum gibi kabullendiler. Çocuğum ve torunum yok. Diğer akrabalarla görüşürüm, ziyaretime gelirler (19, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Yaş ilerledikçe aileye yeni insanlar katılıyor. İnsanların alışkanlıkları ise değişmiyor. Aslında anlaşmak insanın kendi elinde, bardağın dolu tarafına bakmak gerek. Herkesi olduğu gibi kabul edince sorun azalıyor. Manevi değerleri, dürüstlük, vb. önemserim. Bu değerler aile ilişkilerimi etkiler (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Gücümüz azaldıkça yükümüz arttı. Müdahil olmazsanız sorun yok. Fakat çocuklar ve torunlar ilgi istiyor. Aslında herkes görevini tam yapsa, kimse ezilmez. Manevi inançlarım problem çözüme ilk sıradadır. Çareyi Kuran ve sünnet ile bulurum. Çocukların manevi yapısını oluşturmak zor oluyor. Çevre ve iletişim araçları baskın geliyor (32, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Bazı katılımcılar ise 'İnsanın çocuklarını istediği gibi yetiştiremediğinden, manevi ve dini değerleri çocuklarına aktaramadığından çünkü çocukların yaşamlarını kendi değerlerine göre şekillendirdiklerinden' bahsetmişlerdir. 'Manevi değerlerin aile ilişkilerini veya genelde insanlarla ilişkilerini etkilemediğini' söyleyen katılımcılar da, 'bu konuların insan ilişkileriyle pek alakası olmadığını ve insan ilişkilerini etkilememesi gerektiğini' düşünmektedir. Dolayısıyla bu katılımcıların *manevi ve dini değerler ile insan ilişkilerini* birbirinden ayrı tuttuğu görülmektedir. Bu durum din ve dünya işlerini birbirinden ayrı tutan *Sekülerleşme Teorisini* desteklemektedir. Ayrıca *modernleşme*

sürecinin *sekülerleşme eğilimini* de beraberinde getirdiği söylenebilir. Ki Hefner, Furseth ve Repstad çalışmalarında günümüzdeki sekülerleşme tartışmalarına, modern toplumlar arasındaki sekülerleşme farkına ve eleştirilere değinmektedir (Furseth ve Repstad, 2011: 156-179, 203-236; Hefner, 2012: 269-271).

Manevi değerlerim aile ilişkilerini çok etkiler. 60-70 yaşındaki insan tecrübesini çocuklara aktaramıyor. Aileler çocuklarla iletişim kuramıyor. Çocuklar ödev, sınav ve test gibi şeylerle uğraşiyor. Boş zamanlarında da telefonla oynuyorlar. TV ve internet insan ilişkilerini etkiliyor. Evin sahibi TV oldu, o bizi yönetiyor. Manevi değerler hayata her zaman yansımıyor. Yoksa dindar insanların, yaşlıların en sevecen olmaları gerekirdi, oysa çok hırçın olabiliyorlar (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Yaş ilerledikçe ailede sorunlar artmadı. Eşim de ben de manevi değerleri önemseriz. Ama bu durum aile ilişkilerimizi etkilemez (10, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Yaşın ilerlemesiyle aile sorunları artmadı, sorunlar yaşla alakalı değil. Manevi değerlerim aile ilişkilerimi etkilemez çünkü herkese eşit yaklaşırım (02, Erkek, 77, Evli, Üniversite).

Bu konuda Roof kuşak gruplarının -özellikle yaşlıların- dini ve manevi değerlerin, dini uygulamaların sürdürülmesini sağladığını belirtmektedir. Günümüzde genç ve yaşlı kuşak arasındaki fark -yaş farkının ötesinde- gençlerin karşı kültüre maruz kalmasıyla da açıklanmaktadır. Guest de kuşaklar boyunca kültürel ve dini kimliğin taşınmasının önemini vurgular. Ancak günümüzde kuşaklar arası sürekliliğin sağlanamamasından ve genç kuşaklara dini değerlerin aktarılamamasından bahseder (Roof, 2012: 37-62; Guest, 2012: 98-109). Zaten bazı katılımcılarımız bundan bahsetmiş, çocuklarına ve torunlarına manevi değerleri aktaramadıkları için üzüldükleri gözlenmiştir.

Anıl da tez çalışmasında, toplumumuzda aile değerleri ile sosyal yaşamdaki değerlerin çelişmesi, gençlik kültürü, yaşlının değerlerini benimsememe gibi nedenlerle kuşak çatışması yaşanabildiğini belirtmektedir. Yani kuşak çatışması biraz da değerlerin çatışmasıdır. Özellikle yaşam tarzındaki değişim ve toplumsal değerlerin gençlere aktarılamaması da kuşak çatışmasına neden olmaktadır (Anıl, 2011: 20-24, 29-53, 154-158). Aslında katılımcılara kuşak çatışması konusu açıkça sorulmamış ancak bazı katılımcılar genç kuşakla aralarındaki yaşam tarzı ve değerler farkından sık sık bahsetmişlerdir. ‘Önceden aile ilişkilerinde çok sorunlar yaşadık. Ama şimdi gençler çok rahat, herkes kendi hayatını yaşıyor. Artık kimseye karışmıyorum, böylece herkes daha mutlu oluyor.’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır.

Aile ilişkileri zamanla değişiyor. Evlenince hayat değişiyor. Ben yalnızlığı severdim ama evlenince kalabalık bir aileye gittim, zor oldu, boşandık. Sonra ikinci evliliğimi yaptım. Kalabalık olmak aile ilişkilerini etkiliyor. İnsan gençken yaptıklarından sonra pişman olabilir, yaşlandıkça olgunlaşıyor ve sabırlı oluyor. Aile ilişkilerim, çocuklarım iyidir. Sen iyiysen herkes iyi oluyor. Çocukların ve torunların hiçbir şeylerine karışmıyorum, sorun yaşamıyoruz (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar). Aile ilişkileri, ailede karşılıklı sevgi ve saygı önemlidir. Manevi değerleri önemserim ve çocuklarıma öğretmeye çalışırım (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Ailede herkesin görüşü farklı olabiliyor, çocuklar kendi dünyasını kuruyor. Aileye yeni insanlar

katılıyor ve sorunlar artıyor, kültür farklılığı olabiliyor. Genelde aile sorunu yaşamıyorum. Manevi değerleri çok önemserim. İnsan ilişkileri günümüzde değişti (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Manevi ve dini değerlerin aile ilişkilerini etkilediğini söyleyenlerin ‘bu değerleri çocuklarına aktaramadıklarını, çocukların hayatta kendi yolunu çizdiğini’ ayrıca belirtmeleri ise, toplumumuzda ‘kuşaktan kuşağa değer aktarımının ne kadar gerçekleştiği’ sorusunu akla getirmektedir. Ancak neredeyse tüm katılımcılar *aile kurumunun ve aile değerlerinin* öneminden bahsetmiş ama -kurumda kalanlar hariç- hiçbir katılımcı çocuklarının aileyi önemsemediğinden bahsetmemiştir.

Bu durum *aile değerlerinin* kuşaktan kuşağa aktarıldığının, *manevi ve dini değerlerin* ise kişiye veya kişinin tercihinin bırakıldığına göstergesi olabilir. Ki bu durumun da modernleşme sürecinde dinin bireysel alana çekilmesini veya *bireysel dinin ve bireysel dindarlığın* artması görüşünü desteklediği söylenebilir. Kayıklık da günümüzde insanların geleneksel veya bireysel dindarlık arasında tercih yaptıklarını belirtmektedir (Kayıklık, 2011: 90-91, 100-103, 220-231).

Kısacası genelde yaşlı kuşağın toplumsal, kültürel, dini ve ahlaki değerleri genç kuşağa aktarması beklense de; bunun ne kadar gerçekleştiği ayrı bir araştırma konusudur. Ancak geleneklerin ve dini inançların çocuklarına ve torunlarına aktarılamaması konusunda bazı katılımcıların endişelendikleri gözlenmiştir. İlgar, Özmen ve Kılavuz da yaşlıların gençlere -özellikle torunlara- bilgi ve deneyim aktarımından bahsetmektedir. Yani gelenek ve göreneklerin, dini inançların aktarılmasının önemi ortadadır (İlgar, 2008: 67-71; Özmen, 2013: 110-117; Kılavuz, 2002: 62-71; 2005: 97-106, 111; 2007: 231-234). Öte yandan yaşlı kuşağın toplumsal, kültürel, dini ve ahlaki değerleri genç kuşağa ne kadar aktardığı konusu bu araştırmanın sınırlarını aşsa da; bu konunun başka araştırmalarda ele alınması toplumumuz ve gelecek kuşaklar açısından faydalı olabilir.

Katılımcılara ‘*Toplumumuzda sizin yaşınızda erkek veya kadın olmanın zorlukları nelerdir?*’ (S.5) diye soru yöneltilmiş ve *toplumsal cinsiyet* konusuna yaklaşım anlaşılmasına çalışılmıştır. Katılımcıların yarıya yakını ‘kadın veya erkek fark etmez, özel bir zorluk veya yaşla ilgili bir zorluk yok, hayatın zorlukları var.’ demiştir (20 kişi, %44.4). Katılımcıların bir kısmı ‘kadının ve yaşlı kadının işi zor’ (16 kişi, %35.5), bir kısmı da ‘yaşlı erkeğin işi zor’ demişlerdir (5 kişi, %11). Fakat ‘yaşlı kadın olmak daha kolay’ diyen katılımcılarımız da vardır (4 kişi, %8.8).

Buna ilaveten bazı katılımcılar ‘erkek işi ayrı, kadın işi ayrı, erkek dışarı işini kadın ev işini yapar.’ şeklinde düşünmektedir (4 kişi). ‘Toplumumuzda kadının veya erkeğin işinin zor olduğunu’ düşünen katılımcılara ‘Bu zorluklar nelerdir?’ diye ek soru yöneltildiğinde; ‘*yaşlı erkeğin yalnızlaştığını ve yaşlı yalnız erkeğin ev işleri yapmak zorunda kaldığını, üstelik emekli maaşının da yetmediğini*’ belirtmişlerdir (3 kişi). Ayrıca toplumumuzda ataerkilliğin devam ettiğini, kadına değer verilmediğini, kadının veya *yaşlı kadının* güçlü olması ve kendini koruması gerektiğini, üstelik yaşlı kadının da ev işleri yapmak zorunda kaldığını vurgulamışlardır (8 kişi). Öte yandan ‘yaşlı kadın’ olmanın daha kolay olduğunu düşünen kadın katılımcılara, bunun nedeni sorulduğunda, ‘Yaşlanınca rahatladım, daha özgürüm ve istediğimi yapıyorum.’ demişlerdir (4 kişi).

Toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların önemli bir kısmı *yaşlılıkta kadın veya erkek* olmanın getirdiği zorlukların ötesinde, *hayatın zorluklarıyla* karşılaştıklarını vurgulamışlardır. Bu katılımcılar hayattaki işbölümünden, eş ilişkilerinde hayatın zorluklarını paylaşmaktan bahsetmiş, *ev işi ve dışarı işi* ayrımı yapmışlardır. Ancak ‘yaşlı kadının işi zor’ diyenlerin sayısı da az değildir. Bu katılımcılar da ‘yaşlansa da kadının ev işleri sorumluluğunun bitmemesinden’ yakınmışlardır. ‘Yaşlı erkeğin işi zor’ diyenler ise az sayıdadır. Fakat bu katılımcılar da yalnız erkeğin ev işlerini yapmak zorunda kalmasından yakınmışlardır. Bazıları da maddi sorunların aile ve eş ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Her yaşın güzelliği var. Kadın erkek pek fark etmiyor. Ben ev işleri dahil, her işi kendim yaparım (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim). Kadın erkek fark etmez. Herkes kendi işine bakar, erkekler dışarıdaki işlere, kadınlar evdeki işlere bakarlar (23, Erkek, 87, Bekar, Okur). Toplumda bayan olmak zor, yalnız bir yere gidemiyoruz. Alışverişe giderim ama uzak yerlere gidemem (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim). Günümüzde emekli maaşı çok az, erkek olarak, bu hayat şartlarında çok zor oluyor. Herşey erkeklerden bekleniyor. Bayan çalışınca daha kolay oluyor ama eşimin emekliliği yok. Zamanla ülkemizde imkanlar daha iyi olur umarım (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul).

Kısacası genelde *Geleneksel Aile Modelinin* benimsendiği anlaşılmaktadır. Bazı katılımcılar sık sık ‘Şimdiki ilişkiler farklı, herkes çok rahat davranıyor ama biz ailede böyle gördük, eşler arasında ve aile içi ilişkilerde belli kurallar vardır.’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır. Bazı yaşlı kadın katılımcıların ‘Yaşlanınca rahatladım artık kimse karışmıyor, özgürüm ve istediğimi yapıyorum’ demesi de *geleneksel ataerkil değerlerin* bu ailelerde -özellikle kadınlar açısından- yaşlanıncaya kadar sürdürüldüğünü ancak yine de yaşlı kadınlara bu konuda daha esnek davranıldığını göstermektedir. Öte yandan katılımcıların yaşlılıkta *sosyal dışlanmadan* bahsetmemesi de dikkat çeken bir

durumdur. Tam tersine katılımcılarda arkadaşlar, komşular ve akranlar arasında *sosyal destek*, ailede eşler arasında *karşılıklı yardımlaşma ve destek* olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum toplumumuzda kuşaklar arası dayanışmanın sürdüğünün göstergesi olabilir.

Amman çalışmasında çeşitli toplumlarda kadın ve erkek kimliklerinin, kadın ve erkek rollerinin kültürlere göre değiştiğini vurgulamaktadır. Bulut da toplumsal cinsiyet rollerini kültürel değerlerin belirlediğinden, bu rollerin yerine getirilmesinde yaşlı ilerleyenlere karşı daha hoşgörülü davranıldığından ve yaşlıların kültürel sorumluluğunun azaldığından bahsetmektedir (Amman, 2012: 19; Bulut, 2012: 397-408). Ki katılımcılarımız arasında bazı yaşlı kadınların ‘yaşlandıktan veya eşi öldükten sonra, ailede sözünün dinlendiğini, kendisine karışılmadığını, daha rahat olduğunu ve kendi istediği gibi hayatını düzenlediğini, vb.’ söylemesi de; toplumumuzdaki yaşlı kadınlara toplumsal saygınlığının arttığının ve geleneksel ataerkil değerler açısından kendilerine daha esnek davranıldığına göstergesi olabilir.

Ancak bazı kadın katılımcılarımız toplumumuzda kadın olmanın her yaşta zor olduğunu vurgulamışlardır. Bu konuda ‘dışarı çıkarken veya gezerken hatta çocuğu yaşındaki erkeklerle konuşurken bile dikkatli olduklarını, insanların yanlış anlamasından çekindiklerini’ söylemişlerdir. Bir kadın katılımcımız yalnız yaşayan ve hasta olan yaşlı bir erkek komşusuna yemek götürmekten bile çekindiğini, ancak başka bir erkekle yemek gönderdiğini söylemiştir. Bazı kadın katılımcılarımız da ‘yaşlı bir kadın olmanın en güzel tarafının yolda sokakta özgürce dolaşmak, bazı erkeklerin olumsuz söz ve davranışlarından kurtulmak’ olduğunu söylemişlerdir. Yine bir erkek katılımcımız kendisine ‘Yaşlanınca yapamadığınız şeyler var mı?’ diye sorulduğunda, artık kadınlara karşı daha kibar davrandığını, yolda sokakta onları rahatsız edecek sözler söylemediğini çünkü ‘yaşından utandığını’ söylemiştir. Bu durumda toplumsal kültürel değerlerin kadın erkek herkesi her yaşta etkilediğini söyleyebiliriz.

Bizim toplumda bayan olmak zor. Yanımızda erkek olmayınca akşam, gece dışarı gezmeye çıkamıyoruz. Gündüz her işimi kendim yaparım ama hep dikkatli davranırım. Kadın bizim toplumumuzda güçsüz. Güçlü kadınlar da var ama çok az. Kadınlar kendini yetiştiriyor (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Yaşlanınca erkek kadın fark etmez. İnsan bakıma muhtaç olursa bakım zor. İnsanın sevenleri ve sahip çıkanları olacak, yoksa zor (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Toplumumuzda yaşlı kadınlar yaşlı erkeklere göre daha çok himaye altına alınıyorlar (27, Erkek, 70, Evli, Üniversite).

Katılımcılarımıza ‘İleri yaşlarda yapılan evlilikler konusunda ne düşünüyorsunuz?’ (S.6) diye sorulmuştur. Bu soruda yaşlılıkla ilgili toplumsal değerler,

toplumsal cinsiyet ve sosyal dışlanma anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısı “Yalnızlık zor, şartlar zorunlu ise, ihtiyacı olan ve isteyen evlenir; yalnızlık Allah’a mahsustur.” demiştir (22 kişi, %48.8). ‘Her yaşta evlilik, aşk, sevgi ve mutluluk olur.’ diyenler de vardır (2 kişi, %4.4). Bazı katılımcılar da evliliğin kolay olmadığını ve herkese göre değiştiğini düşünmektedir (2 kişi, %4.4). Fakat ‘İleri yaşta evlilik olmaz, buna olumlu bakmıyorum, bizde evlenilmez.’ diyenler de bulunmaktadır (19 kişi, %42.2). Bunun yanında bu katılımcılara ‘Neden bu yaşta evlenilmesin?’ diye ek soru yöneltildiğinde ise ‘Yalnızlık zor ama kafam dinç, bu yaştan sonra evlilikte uyum olmaz çünkü karakter değişmez.’ şeklinde cevaplamışlardır (5 kişi).

Katılımcılar arasında ileri yaşta evliliğe olumlu bakanlar çoğunluktadır (24 kişi). Ancak bu yaşlarda evliliğe olumsuz yaklaşanların sayısı da az değildir (19 kişi). Bu durumda hem *modern toplum koşullarının* hem *geleneksel toplum değerlerinin* yaşlılarımızın hayatını etkilediği söylenebilir. Yani bu ikisi bir arada insanların hayatını etkilemekte, *geçiş toplumu* özelliği dikkat çekmektedir. Çünkü ileri yaşta evliliğe karşı çıkanlar *gelenekleri*, evliliğe taraftar olanlar ise modernleşmenin getirdiği veya arttırdığı *yalnızlığı* vurgulamışlardır. Bazı katılımcılar ‘Bizde evlenilmez, geleneklerimiz böyle, eşi ölünce evleneni iyi karşılamazlar’ şeklinde ek açıklamalar yapmışlardır. Bunlardan bazıları ise ‘Eskiden -dinimize göre ve geleneklerimizde- yaşlı insanlar yalnız bırakılmaz evlendirilirdi, şimdi kadınlar dul maaşı alıyor ve evlenmiyorlar. Kadınlar yaşlı erkekleri istemiyor. Erkekler de evlenemiyor çünkü maddi imkan yeterli olmuyor.’ şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır.

İleri yaşta da evlilik doğrudur, olabilir. Paranız olsa da, insanın hayat arkadaşına ihtiyacı var. Çocuklar kendi hayatını kuruyor. Başkasıyla yeniden hayatı paylaşmak zor ama olmalı, yalnızlık Allah’a mahsustur. Erkek kadın fark etmez, bu toplumda bekarsanız yandınız. Yaşlı kişiler de toplumda yalnız kalabiliyor (24, Kadın, 65, Evli, Lise). İleri yaşta evlilik kolay değil, insanlar belli yaştan sonra çok seçici oluyor. Bizde boşanma olmaz. İleri yaşta da kolay kolay evlenmezler. Erkekler evlenmek istiyor ama kadınlar pek istemiyor. Evlilik gençlikten çok yaşlılıkta lazım, yaşlı erkekler çok yalnızlaşıyor, kadınlar daha kolay diyalog kuruyor. Hayatı paylaşmak gerekir, evlenmeleri lazım, yalnızlık zor. Çocuklar olsa da, onlar kendi hayatını kuruyor. Çocuklar anne babanın evlenmesini istemiyor, tekrar evlenmek zor. İleri yaşta evlilik yapabilmek için, maddi durumun da iyi olmalıdır (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Kısacası -araştırma sınırları içerisinde ve araştırma bulgularına göre- modernleşmenin getirdiği *kurumsallaşma ve emeklilik* sayesinde, eşi ölen kadınlara maaş bağlanmakta, bu kadınlar pek evlenmek istememektedir. Ki Güler ve arkadaşlarının yaptıkları bir araştırmada da benzer bulgulara rastlanmış; yaşlı erkekler ‘maaşı olan dul

kadınların evlenmeyi kabul etmediğinden ve yalnız yaşamayı tercih ettiğinden, kendilerinin de bu nedenle evlenemediğinden' yakınmışlardır (Güler, vd. 2015). Eşi ölen erkekler ise bu emekli maaşının yetersizliği veya ev sahibi olmama gibi maddi sorunlar nedeniyle tekrar evlenemediklerini söylemektedir. Bu durumda insanın *ekonomik sermaye* birikiminin yaşlılıkta önem kazandığı söylenebilir. Bazı yaşlı erkekler de 'Emekli maaşım olsa bu bana yeter, tek başıma da olsa yaşarım' demiştir.

Ayrıca neredeyse tüm katılımcılar "Yalnızlık Allah'a mahsustur, ihtiyacı olan evlenir ama..." şeklinde sözlerine başlamışlardır. Yani katılımcılar yalnızlığın zorluğunu vurgulamakta ama yine de evlilik konusuna tedbirli yaklaşmaktadır. İleri yaşta evlenilmeyeceğini düşünenler ise 'insanın belli bir yaştan sonra pek değişmediğini, karakterin netleştiğini ve bunun da insanlar ve eşler arası ilişkileri zorlaştırdığını' söylemişlerdir. Bazıları ise 'zengin yaşlı erkeklerin genç kadınlarla evlenmesinden, yaşlı erkeklerin kendine bakacak veya hizmet edecek eş aramasından, kadınların ise evlenmek için erkeklerden maddi anlamda çok şey istemesinden' yakınmışlardır. Bazı kadın katılımcılar da toplumdaki ataerkillikten yakınmışlardır. Sonuçta toplumumuzda bir taraftan *geleneksel toplumsal cinsiyet değerlerine* bağlılık ve *ataerkilliğin*, diğer taraftan *modern toplumsal kurumsal düzenlemelerden* yararlanmanın sürdüğü anlaşılmaktadır.

İleri yaşta evliliklere karşı değilim. Bekar veya dul insanların bir insana ihtiyacı var. Kendi yaşına uygun olduktan sonra evlilik neden olmasın? Ama genç kadın ile yaşlı ve zengin erkeğin evliliği samimi olmuyor, kısa süre sonra ayrılıyorlar. Evlilikte denklik önemlidir. İnsan çok yaşlı da olsa evlilik ihtiyacı olabilir (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Evlilikte sorunlar biraz da düşüncesizlikten oluyor, karşılıklı anlayış önemli. İleri yaşta evlilik hayatta yardımlaşma ve paylaşma açısından gerekli olabilir. Yaşın önemi yok, hayatta eş gerekir (34, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Bu bulguların Tews'in (1993) vurguladığı modernleşme sürecinde *yaşlılığın yapısal değişimini ve yaşlılıkta tekilleşmeyi* gösterdiği de söylenebilir. Tufan, Şentürk, Ceylan ve Ayar da araştırmalarında, toplumumuzdaki bu yapısal değişimden bahsetmektedir. Hem Türkiye genelinde hem İstanbul'da yalnız yaşayan yaşlıların ve özellikle yalnız yaşlı kadınların sayısı artmaktadır (Tufan, 2003: 45-58; Ceylan ve Ayar, 2015: 64-65; Şentürk, 2015c: 283-291). Kısacası toplumumuzda yalnız yaşayanların giderek arttığı zaten bilinmektedir. Ancak yalnız yaşayan katılımcılarımızın bundan pek şikayet etmedikleri ve tüm zorluklarına rağmen -çocuklarıyla birlikte değil- yalnız yaşamayı tercih ettikleri gözlenmiştir. Yine ileri yaşta evlilik konusuna olumlu yaklaşan katılımcılar çoğunlukta olsa da, buna olumlu bakmayanların sayısı hiç de az değildir.

İleri yaşta evliliklerin, birbirlerinden beklentileri olmayan kadın ve erkeklerin evlilikleri zoraki evliliktir. İki tarafta ilk evliliklerin hayalleriyle yaşadığından, birliktelikleri ve ilişkileri yapaydır

(27, Erkek, 70, Evli, Üniversite). İleri yaşlarda herhalde yalnızlıktan kurtulmak için evlenirler (28, Erkek, 77, Evli, Üniversite). İleri yaşlarda yapılan evlilikler çok zor olur (30, Kadın, 65, Bekar, Üniversite).

Kısacası araştırma sınırları içerisinde ve yaşlılarımız açısından ele alındığında, toplumumuzda *aile* kurumunun ve *aile değerlerinin* önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Ancak *manevi değerlerin* aile ilişkilerine etkisinin katılımcıların hayattaki önceliklerine göre değiştiği söylenebilir. Çünkü birkaç katılımcı bunu çok önemsemedi ve manevi değerleri çocuklarına pek aktarmadıklarından yakınsa da, katılımcıların çoğunda genelde aile ilişkilerinin bu konudan ayrı tutulduğu ve manevi değerler konusunun aile bireylerinin tercihlerine bırakıldığı gözlenmiştir.

2.3. Yaşlılık ve Serbest Zaman

Araştırmamızda katılımcılara ‘*Çevremde yaşlılıkla ilgili sorunların paylaşıldığı ve insanlara yardım edilen yerler olsa giderim / gitmem çünkü ...*’ (S.7) diye soru yöneltilmiştir. Katılımcılarımız çeşitli ülkelerdeki *yaşlı hizmet merkezi ve yaşlılık danışmanlığı* uygulamaları konusunda bilgilendirilmiştir. Yaşlılarımızın büyük bir kısmı bu soruya olumlu cevap vermiş, ‘Yaşlı hizmet merkezi ve yaşlı danışmanı olsa giderim, iyi olur, ihtiyacı olan gider. Arkadaşlarla toplanırız.’ demişlerdir (35 kişi, %77.7). Katılımcıların bir kısmı da ‘Yaşlı hizmet merkezine gitmem ama ihtiyacı olan ve yalnız olan gitsin. Ben ailemle ve arkadaşlarımla vakit geçiririm. Yaşlılık danışmanına güvenmem.’ demiştir (10 kişi, %22.2). Buna ek olarak bazı katılımcılarımız ‘Yaşlı merkezi huzurevleri gibi olmasın, konforlu olsun, huzurevine gitmem.’ diye vurgulamıştır (3 kişi). Kurumda kalan bazı yaşlılar ise ‘Kurumda ihtiyaçlarımız karşılanıyor ama yaşlı hizmet merkezi de açılsın, ihtiyacı olan gider.’ şeklinde ek açıklamalar yapmışlardır (3 kişi).

Katılımcıların büyük çoğunluğunun *yaşlı hizmet merkezine ve yaşlılık danışmanlığına* olumlu yaklaştığı görülmektedir. Yaşlılarımızın modernleşmenin ortaya çıkardığı *kurumsal hizmetlere* açık oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü böyle hizmetlerden memnuniyet duyacaklarını ve insana yapılan her türlü hizmeti desteklemek gerektiğini söylemişlerdir. Yaşlı hizmetleri konusunda ihtiyacı olmadığını belirtenler bile bu kurumsal hizmetleri ihtiyacı olanlar ve yalnız yaşlılar için gerekli görmektedir.

Yaşlı hizmet merkezi ve danışmanlık olabilir. Ben ihtiyaç hissetmiyorum. Sorunum olunca arkadaşlarımla veya kardeşimle dertleşiriz, sonra rahatlarım. Başkasına gitmem (40, Kadın, 69, Evli, İlkokul). Yaşlı hizmet merkezi olsa iyi olur, neden olmasın. Almanya’da yaşlılara çok güzel hizmet ediyorlar. Şimdi kendimi idare ediyorum, gitmem. Ama daha sonra ihtiyacım olursa giderim (43, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Okur yazar).

Bu durumda katılımcıların tamamının *yaşlı hizmet merkezleri* açılmasına *olumlu* yaklaştığı söylenebilir. Bazıları da ‘yaşlılar için böyle güvenli ortamlara ihtiyaç olduğunu, buralarda arkadaşlarıyla toplanabileceklerini ve beraber etkinliklere katılabileceklerini’ sözlerine eklemiştir. Ancak birkaç katılımcının ‘bu merkezler huzurevine benzemesin’ demesi, *huzurevleri* konusundaki *olumsuz* yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Benzer bulgulara Ceylan ve Şentürk’ün araştırmasında da rastlanmaktadır. Toplumumuzda yaşam süresinin uzaması, ailenin yapısal ve işlevsel değişimi gibi nedenlerle yaşlılık politikaları ve yaşlı hizmetleri zorunlu hale gelmektedir. Yaşlılarımızın hem ailelerinden hem belediyelerden ve devletten beklentileri olduğu bu araştırmada da vurgulanmaktadır. Şener toplumumuzda yaşlı hizmet merkezlerine duyulan ihtiyacı dile getirmekte; Kırdı da çalışmasında yaşlı dayanışma merkezlerinden, yaşlılara yönelik çalışmalardan ve çeşitli etkinlikler düzenlenebileceğinden bahsetmektedir (Ceylan, vd. 2015: 61-81, 105-106; Şentürk, 2015c: 325-327, 339; Şener, 2009: 1-12; Kırdı, vd. 2007: 27-28).

Yaşlı hizmetleri ve danışmanlık olmalı, iyi olur, gerekirse giderim. Belediyeler toplantılar düzenleyebilir (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim). Yaşlı hizmet merkezi ve yaşlı danışmanlığı olsa iyi olur, giderim. Yaşlıların toplandığı yerler, kafe, vb. olsa giderim, öyle yerleri severim. Arkadaşlarla toplanırım (39, Kadın, 69, Eşi ölmüş, Okur yazar).

Öte yandan yaşlı hizmet merkezlerinin yaşlıların kendi istekleriyle gidip, istedikleri kadar kalıp, istedikleri zaman evlerine dönebilecekleri -sabah gidip akşam eve dönülebilen- yerler olması pek çok yaşlımıza cazip gelebilir. Böylece güvenlik sorunları veya maddi imkansızlık nedeniyle evden pek çıkamayan yaşlılarımıza da alternatif sunulmuş olur. Zaten birkaç katılımcı da ‘Her mahalleye bir yaşlı hizmet merkezi açılabilir’ şeklinde öneride bulunmuş, uzak yerlere bazı yaşlıların gidemeyeceğini belirtmişlerdir.

Katılımcılarımıza ‘*Boş zamanınızı nasıl değerlendiriyorsunuz, sizce boş zamanı iyi değerlendirmek nasıl olur?*’ (S.8) diye sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır: ‘Kitap, dergi ve gazete okurum (26 kişi); yürüyüş yaparım ve gezerim (22 kişi). TV seyredim, haber ve müzik dinlerim (16 kişi). Sinema, tiyatro, sergi ve konsere giderim (10 kişi). Ev işleri ve dışarı işleri, alışveriş yaparım (9 kişi); arkadaş ve akraba ziyaretine giderim (9 kişi). Kuran okurum, dua ve ibadet ederim (9 kişi), camiye ve dini etkinliklere giderim (5 kişi), ilahi dinlerim (2 kişi). Yazı, güzel söz ve şiir yazarım (8 kişi). Spor yaparım (5 kişi),

müzik aleti çalarım (4 kişi; saz, bağlama, ud, keman), elışı yaparım (5 kişi) ve bahçe işleriyle uğraşırım (4 kişi).’.

Bazı katılımcılar ise çalıştığını ve boş zamanı olmadığını (9 kişi), bazıları da torununa baktığını söylemiştir (2 kişi). Katılımcıların bir kısmı da ‘hem çalıştığını hem etkinliklere, kurslara ve gönüllü çalışmalara katıldığını’ belirtmiştir (4 kişi). Bazıları ise hiç spor yapmadığını söylemiştir (9 kişi). Bu durumda katılımcılarımızın serbest zaman etkinlikleri şöyle sınıflandırılabilir: Entelektüel etkinlikler (34 kişi), günlük etkinlikler (29 kişi), spor etkinlikleri (27 kişi), kültürel etkinlikler (19 kişi), dini etkinlikler (16 kişi) ve sosyal etkinlikler (19 kişi).

Serbest zaman etkinlikleri açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğunun bu etkinliklere *olumlu* yaklaştığı, bazı etkinliklerle ilgilendiği ve bunlara zaman ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu durum *Aktif Yaşlanma Yaklaşımı ve Etkinlik Teorisi* açısından önemlidir. Çünkü daha önce vurgulanan *Modernleşme Teorisinin* aksine, çeşitli etkinliklerle uğraşan yaşlılarımızda *yaşam memnuniyetinin, sosyal katılım ve bütünleşmenin* artması, sosyal dışlanmanın azalması mümkündür.

A. Canatan, Okumuş ve Şener de çalışmalarında, serbest zaman etkinliklerine katılımın yaşlının yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini arttırdığını vurgulamaktadır. Yine aktif yaşlanma ve iyi bir yaşlılık dönemi geçirmek için, orta yaştaki etkinliklerin sürdürülmesi veya yaşlılıkta yeni etkinlikler edinilmesi önerilmektedir. Amman ve Ergan da aktif yaşlıların topluma ve yaşlılığa kolay uyum sağladığından bahsetmektedir (A. Canatan, 2012: 366, 385-388; Okumuş, 2012: 668-694, 698-705, 719; Şener, 2009: 1-12; Amman, 2007: 168-169; Ergan, 2006: 1-2).

Boş zamanımda gezmeyi çok severim ama zamanım ve maddi imkanım sınırlı. Elişleri ve makine işleri yaparım, kurslara giderim. Kumaş boyama ve çiçek kursuna gittim. Boş durmayı sevmem. Kitap ve gazete okumayı severim. Belgesel seyretmeyi ve öğrenmeyi severim. Osmanlı tarihine meraklıyım, TV’de tarihi program olunca seyredirim (45, Kadın, 75, Evli, İlkokul). Boş zamanımı kitap okuyarak değerlendiririm. Günlük işlerle uğraşırım, hep yapacak işim vardır. Hayvanları ve tarım işlerini severim. Çiftlik yönetiyorum, sürekli çalışırım, hiç oturmam. Bu da insanı dinç yapıyor, çalışmak çok önemli. İnsan emekli olunca da çalışmalı. Tarihi geziler yapılabilir. Sanatla pek ilgilenmem, enstrümental, vb. çalmam. Ben doğal şeyleri severim. Cep telefonu kullanırım ama interneti sevmem. Makine sistemini sevmiyorum. Çeşitli etkinliklere katılmayı severim, katılırım (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Ayrıca *entelektüel etkinliklerle* ilgilenenlerin çok olması da araştırmamızda *üst eğitim grubu* katılımcıların çok sayıda olmasıyla alakalı olabilir. *Kültürel etkinliklere* katılımın da hem eğitim seviyesi hem ilgi alanı ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bazı katılımcılar mesleki alanda kendini geliştirmek için bu tür etkinlikler

düzenlediklerini ve bunlara katıldıklarını (Örneğin konferans, seminer ve sempozyum); bazıları da kültürel etkinliklere dinleyici veya izleyici olarak katıldıklarını ve kendilerini geliştirdiklerini belirtmişlerdir (Örneğin sergi, festival ve kermes). Yine bazı katılımcılar iyi vakit geçirmek, eğlenmek ve dinlenmek için sosyal ve kültürel etkinliklere katıldığını vurgulamıştır (Örneğin sinema, tiyatro ve konser, arkadaş ziyaretleri).

İlgar ve Barut da eğitici, sosyal ve kültürel etkinliklere katılımın yaşlıların yaşam kalitesini, yaşam memnuniyetini ve sosyal ilişkilerini arttırdığını belirtmektedir. Böylece kişi dinç bir yaşlılık geçirmekte ve sosyal ihtiyaçları karşılanmaktadır. Serbest zaman etkinliklerine katılımın yaşlı kişinin eğitimi ve ilgi alanı gibi bazı etkenlerle alakalı olduğunu vurgulamaktadır (İlgar, 2008: 65-70, 79-93; Barut, 2008: 56). Ki araştırmamızdaki bulguların bunu doğruladığı söylenebilir.

Boş zamanımda resim yaparım ve el sanatlarını severim. Kurs olsa giderim. TV pek seyretmem ama haberlere bakarım. Sinemaya ve tiyatroya giderim. Arkadaşlarla toplanırız, 50 senelik arkadaşlarımız var. Arkadaşlık ilişkilerimiz ve sosyal çevremiz iyidir (44, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Lise). Boş zamanımda, ders, sempozyum, galeri açılışı, sanat sergisi, konsolosluk etkinlikleri, vb. giderim. Sivil toplum çalışmalarına katılırım, yıllarca başkanlık yaptım. Aktif yaşamı ve sporu severim. Tenis, jimnastik, yürüyüş ve yüzmeyi severim. Yurtiçine ve yurtdışına sürekli gider gelirim, gezmeyi severim (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite).

Ayrıca katılımcılarımızın çoğunun sağlık durumunun iyi ve orta seviyede olması da, serbest zaman etkinliklerine katılımında ve aktif yaşamda etkili olabilir. Benzer şekilde, Şentürk ve Altan da araştırmalarında toplumumuzda sağlık durumu iyi olan yaşlıların daha aktif, hayata bağlı ve mutlu olduklarını belirtmektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 234-235; Şentürk, 2015c: 302-304). Öte yandan çok sayıda katılımcı da *günlük etkinliklerle* zaman geçirdiğini, özel bir serbest zaman uğraşı olmadığını, duruma göre o gün ne yapacağına karar verdiğini söylemiştir. Bu durum da bu katılımcılarımızın herhangi bir serbest zaman etkinliğine ihtiyaç hissetmediğini veya böyle bir kültürü, geleneği olmadığını ve günlük işlerle zaman geçirdiğini düşündürmektedir. Yine Kaygusuz ve Onur da çalışmalarında toplumumuzdaki sağlıklı yaşlıların çoğunun etkinlik düzeyinin basit seviye olduğundan bahsetmektedir (Kaygusuz, 2008: 233-235; Onur, 2011: 348-349).

Boş zamanımda alışveriş, fatura ödeme ve evin işleriyle uğraşıyorum. Bazen burada mağazada çalışıyorum. Bazen kitap ve gazete okuyorum. TV seyrediyorum ve haber dinliyorum. Gezmeye ve camiye düzenli gidiyorum. Çiçeklerle ilgilenirim. Hobi bahçelerine gençler gidiyor. Spor aletleriyle spor yapamam ama yürüyüş yaparım (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim). Boş zamanım pek olmuyor. Ev işleri çok vaktimi alıyor, torunlara bakıyorum, yoruluyorum (08, Kadın, 65, Evli, Üniversite).

Amman da toplumumuzda geleneksel, modern ve geçiş sürecindeki kesimde yaşlıların serbest zamana yaklaşımının farklılık gösterdiğini ne sürmektedir. Modern kesimde hem serbest zaman bilincinin hem serbest zaman etkinliklerine ilgi ve katılımın hem de sosyal imkanların arttığını belirtmektedir. Ceylan da araştırmasında geleneksel kesimin serbest zaman etkinlikleriyle pek ilgilenmediğinden ve evde zaman geçirdiğinden bahsetmektedir (Amman, 2007: 163-174; Ceylan, vd. 2015: 53-54). Ki katılımcılarımız arasında da -bu görüşü destekler şekilde- geleneksel kesimin serbest zaman etkinlikleriyle pek ilgilenmediği, modern kesimin ise bu etkinliklere epey zaman ayırdığı söylenebilir. Özellikle st eğitim ve gelir grubundan katılımcılarımızın entelektüel ve kültürel etkinlikler gibi serbest zaman etkinliklerini düzenli ve sürekli yapılan etkinliklere hatta hayat tarzına dönüştürdükleri gözlenmiştir.

Boş zamanımda ev işleri yaparım. Bazen arkadaşlarla toplanırız, gün yaparız. Günlük yryşe çıkarım, günde 1-3 saat yürürüm (43, Kadın, 67, Eşi lmş, Okur yazar). Hem çalışıyorum hem haftada bir gün derneklere ayırdım, vakıflara ve sivil toplum çalışmalarına katılırım. Yıllardır arşamba ğleden sonra atölyede resim yaparım ve sergi aarım. Düzenli kitap okurum. Gerekince dikiş bile dikerim. Çeşitli kurslara gittim. Boş zamanı kendin oluşturursun. Bütün gün aktifim ve koşuşturuyorum. İyi bir kayakı ve yzcym, sporu zevk için yaparım. STK'larda 40 yıldır çalışıyorum. Düzenli yürüyüşü yapmam ama gezmeyi severim (04, Kadın, 67, Bekar, niversite). Boş zamanda gazete ve dergi okurum. Ben yazarım, kitap yazıyorum. Başka ilgilendiğim bir şey yok (10, Erkek, 73, Evli, niversite).

Spor etkinliklerine katılanların sayısı çok görünse de, bu sayı ancak yürüyüşü bir spor etkinliği sayılırsa geçerlidir. Bu katılımcılar 'her gün düzenli yryşe çıktıklarını, günde birkaç saat yürüdüklerini' belirttikleri için yürüyüşü burada günlük etkinliklere değil, spor etkinliğine dahil edilmiştir. Hiç spor yapmayan katılımcılar ise 'spor yapmak istediklerini ama bunun pek mümkün olmadığını ve spora zaman ayıramadıklarını' söylemişlerdir (9 kişi). Dolayısıyla katılımcılarımızın *spor yapmanın öneminin* farkında oldukları ama bunu gerçekleştiremedikleri anlaşılmaktadır. Spor yapanların bazıları gençken de düzenli spor yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda spor etkinliklerinin sonradan pek yapılamadığı veya spor yapma alışkanlığının önemli olduğu ve yaşlılarımızın *yürüyüşçü* tercih ettikleri söylenebilir.

Boş zamanımı kitap okuyarak ve dernek etkinlikleriyle değerlendiriyorum. Zaten çalışıyorum, vaktim kalmıyor. şarkı türkü dinlemeyi severim. Spor yapmayan bir toplumuz. Bisiklet kullanmak gerek ama ben yryerek işe gidip gelirim (07, Erkek, 67, Evli, niversite). Boş zamanımda spora giderim ve yürüyüşü bandında yürürüm. Türk sanat müziği ve enstrüman dinlemeyi severim. TRT radyosuna ve konsere giderim. El işlerini ve örgü rmeyi severim. TV seyredirim ve radyo dinlerim. Gezmeyi, dolaşmayı severim, alışveriş yaparım. Deniz kenarına giderim. Kitap, gazete ve roman okurum. Kuran'ın anlamını okurum (36, Kadın, 65, Evli, İlkokul).

Dini etkinliklere katılan yaşlılarımız arasında da *bireysel dini etkinliklere* (11 kişi) ve *toplumsal dini etkinliklere* katılanlar ayrımı yapılabilir (5 kişi). Bu durumda bireysel dini etkinliklere katılımın daha yüksek olması dikkat çekicidir ve bu da bireysel dindarlık ile alakalı olabilir. Ayrıca bunun modernleşme sürecinde hem *sekülerleşme* hem *bireysel dindarlıkta* artış olduğu görüşünü desteklediği de söylenebilir. Bu durumda sekülerleşme ve dindarlığın bir arada bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Yine bu sekülerleşmenin toplumda herkesi kapsamadığı ve farklı şekillerde görülebileceği de bilinmektedir. Ki Amman da çalışmasında toplumumuzdaki açık ve örtülü sekülerleşmeden bahsetmektedir. Ünal ise modern toplumda kurumsal din zayıflasa da, bireysel din veya bireysel dindarlığın artabileceğini vurgular. *Yeni sekülerleşme* denen bu süreçte kurumsal dini otorite zayıflayabilir ve bireysel din güçlenebilir. Dolayısıyla toplumumuzda da yeni sekülerleşmeden bahsedilebileceğini vurgulamaktadır (Amman, 2010: 1-4, 17-23; Ünal, 2012: 225-233). Öte yandan bazı katılımcıların *dini etkinliklere katılım* konusunda bir şey söylemek istemedikleri gözlenmiştir, ki bu da hem dinin bireysel yönüyle hem de toplumumuzdaki ‘herkesin inancı kendine’ görüşüyle alakalı olabilir.

Spor yapmam ama her yere yürüyerek giderim. Gün boyunca hareketliyim. Kendime pek bakmam. Boş vaktim olmuyor, hep işim var. Her gün Kuran kursuna gidiyorum. Evin bahçesinde çalışıyor ve tavuk hindi besliyorum. Gazete pek okumam. TV seyredirim ve dizi seyredirim. Bazen gezerim ve arkadaşlara giderim, ibadet ederim (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar). Ev işleri, fatura ödeme, alışveriş derken boş zaman kalmıyor, zaten burada çalışıyorum. Her sabah Kuran okurum, dua ederim. Kursa gitmem bu yaştan sonra zor. Vaktim olsa arkadaşlarıma, akrabalara ve kızlarıma giderim. Pazarda elişleri satıyorum (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Boş zamanımı okuyarak ve araştırarak geçiririm. Okuma, araştırma veya sanat alışkanlığı olmayan yaşlılar için hayat çekilmez bir yükür. Dini pratiği olanlar daha avantajlı denebilir. Günlük ibadetlerimi yaparım (27, Erkek, 70, Evli, Üniversite).

Arkadaş ve akraba ziyaretleri bu çalışmada *sosyal etkinlik* sayılmıştır. Çünkü bu katılımcılar ‘arkadaşlarıyla toplanıp gezdiklerini, belli yerlere veya etkinliklere gittiklerini; akrabalar ile de özel günlerde ve kutlamalarda bir araya geldiklerini’ söylemişlerdir. Benzer şekilde, Şener de yaşlılarımızın arkadaşlarıyla zaman geçirmekten hoşlandığını ve toplumumuzda bu konuda hizmet verecek kuruluşlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Kırdı ise yaşlı dayanışma merkezlerinden, buralarda yaşlılara yönelik çalışmalar ve serbest zaman etkinlikleri, kültürel ve eğitici etkinlikler düzenlenebileceğinden bahsetmektedir (Şener, 2009: 1-12; Kırdı, vd. 2007: 27-28). Sonuçta yaşlılarımızın bir araya gelebilecekleri, sosyal ihtiyaçlarını karşılayacakları ve

sosyal ilişkilerini geliştirecekleri güvenli ortamlara ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda hem devletin hem yerel veya özel kuruluşların desteği sağlanabilir.

Öte yandan araştırmamızda sosyal etkinliklere katılanların sayısı diğerlerinden görece azdır. Bu durum yaşlılıkta *sosyal dışlanma* ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca az sayıda katılımcının ‘Gençlerin bulunduğu yerlere, kafeye, vb. gitmeyiz. Kendi yaşitlarımızla toplanır ve gezeriz’ demesinin de; Rostow’un (1965) *Modernleşme Teorisini* ve Rose’un (1965) *Alt Kültür Teorisini* desteklediği söylenebilir (A. Canatan, 2012: 368-369; Baran, 2004: 46, 49-50; Kaygusuz, 2008: 229-230; Oğuz, 2007: 41-42). Çünkü bu durum bazı yaşlıların toplumdan dışlanmasını ve kendi aralarında *alt kültür* oluşturmasını düşündürmektedir. Sonuçta genelleme yapmadan, bu konunun kısmen geçerli olduğunu ve bazı yaşlıların sosyal dışlanmayla karşılaşabileceğini ve alt kültür oluşturabileceğini söylemek mümkündür.

Katılımcılarımıza ‘Çevremde kültürel ve dini etkinlikler düzenlense, imkanım olsa bunlara katılıyorum / katılmam çünkü ...’ (S.10) şeklinde soru yöneltilmiştir. Böylece katılımcıların yaşlılara yönelik *kültürel ve dini etkinlikler* konusundaki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır (S.10-12). Katılımcıların önemli bir kısmı ‘Kültürel etkinlikleri severim, bu etkinliklere katılıyorum.’ demiştir (38 kişi, %84.4). Bu etkinlikler gezi, seminer, kermes, sergi, festival, konser, sinema ve tiyatro şeklindedir. Diğer katılımcılar ise kültürel etkinliklere katılmayacağını ve gitmeyeceğini belirtmiştir (7 kişi, %15.5).

Kültürel etkinliklere ilgi ve katılımın yüksek olmasında, katılımcılarımızın çoğunun İstanbul’un merkezi yerlerinde yaşıyor olması etkili olabilir. İstanbul’un görece merkeze uzak bölgelerinde yaşayanlar da ulaşım imkanlarının çokluğundan ve toplu taşıma araçları ile istedikleri her yere gidebildiklerinden bahsetmişlerdir. Hatta katılımcılarımızın yaklaşık yarısının çevredeki kültürel etkinlikleri düzenli takip ettikleri, arkadaşları veya yakınları ile toplanıp bu etkinliklere katıldıkları gözlenmiştir. Yine bazı aktif katılımcılar bu etkinlikler konusunda medya ve interneti takip ettiklerini, bunlardan yararlandıklarını, bazıları da bu etkinlikleri kendilerinin düzenlediğini belirtmişlerdir.

Şentürk ve Altan’ın araştırmasında da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Sosyokültürel etkinliklere katılımın yaşlının eğitime ve sosyoekonomik düzeyine göre değiştiği anlaşılmaktadır. Özellikle kent merkezinde yaşayan aktif yaşlılar sosyal ilişkileri ve etkinlikleri sürdürmekte, kendilerini ‘yaşlı’ hissetmemekte; evden çıkmayanlar ise kendilerini ‘yaşlı’ hissetmektedir. Bu araştırmada yaşlıların çoğunun cep telefonu

kullandığı ancak internetin nadiren kullanıldığı belirtilmektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 245-252, 279-281; Şentürk, 2015c: 311-313). Bizim araştırmamıza göre de, katılımcıların büyük bir kısmının cep telefonu kullandığı, interneti ise üst eğitim ve gelir grubunun düzenli kullandığı, diğer katılımcıların da arada sırada internet kullandığı söylenebilir.

Kültürel etkinliklere ve sempozyumlara düzenli katılıyorum. Bilgim ve tecrübem artar, yeni şeyler öğrenirim. Ben de orada bilgi ve tecrübemi aktarırım. Hem kültürel hem dini etkinliklere konuşmacı veya dinleyici olarak giderim (02, Erkek, 77, Evli, Üniversite). Kültürel etkinlikleri severim, kurslar açılmalı ve ücretsiz olmalıdır. Anne baba, çocuk yetiştirme kursları olabilir. Sağlıkla ilgili seminer olabilir, katılıyorum (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). Belediyelerin düzenlediği gezilere katılıyorum. Festivale, sergiye ve kermese giderim. Dini etkinliklere de katılıyorum, severim (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise).

Bunlara ek olarak, katılımcılarımızın bir kısmı *dini etkinliklere* katıldığını vurgulamıştır (15 kişi). Bu etkinlikler de dini konularda konferans ve sohbet, dini mekan ziyaretleri şeklindedir. Bir kısmı da 'dini etkinliklere katılmayacağını çünkü dini konuları kendisinin okuyup araştırdığını veya dini konularla ilgilenmediğini' belirtmiştir (7 kişi). Diğer katılımcılarımız bu konuda bir şey söylememiştir (23 kişi).

Şentürk ve Altan'ın araştırmasında, bazı katılımcıların yaşlandıkça dini hayata daha çok önem verdikleri, bunlardan erkek katılımcıların evlerine yakın ibadet yerlerine gittikleri belirtilmektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 246). Toplumumuzda yaşlandıkça dindarlığın arttığı görüşü yani *Geleneksel Model* kabul görmektedir. Ancak araştırma bulgularımız bu görüşü desteklememekte, aksine sonuçlar, yaşlandıkça dini hayatta herhangi bir değişim olmadığı görüşüne yani *Sabitlik Modeline* uygun görünmektedir (Bkz. S.27).

Kültürel etkinliklere katılıyorum ve gezilere giderim. Dini etkinliklere katılıyorum, dini gezilere de giderim. Kendim imkanlarımı oluştururum. 30 yıldır düzenli Konya'ya giderim. 7 umre bir hac yaptım. Gezileri genelde ben düzenlerim, çevrem de benimle gelir. Ramazan'da evliyalara vb. gideriz. Ben hep başkalarına yardım ederim, beraber gideriz, zorluk çekerim ama buna değer (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). İlgilendiğim konu olursa, kültürel ve dini etkinlikler bana bir şey katarsa giderim. Bilge kişilerin sohbetleri olsa dinlerim, giderim (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Kültürel etkinliklere pek gidemiyorum, gezi olsa severim. Feshane'ye giderim. El sanatları severim, sergiye ve kermese giderim. Dini etkinlikleri severim, sohbet dinlerim (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul).

Fakat yine de bizim araştırmamızda dini etkinliklere katılım oranı (1/3) görece az bulunabilir. Bu durum katılımcıların yarıdan fazlasının dini etkinliklere katılım konusunda bir şey söylemek istememesiyle de alakalı olabilir. Bazı katılımcılarımızın da ya dini konularda ihtiyaç hissetmedikleri ve dini konularla ilgilenmedikleri ya da kendilerini bu konuda yetiştirdikleri anlaşılmaktadır. Yine katılımcılarımızın dini görüş, düşünce, bağlılık, grup ve etkinliklere katılım durumlarını açıklamak istememelerinin;

kendilerince haklı gerekçeleri bulunabilir. Bu durum araştırma sınırlarımızı aşmakta ve dolayısıyla araştırma sonuçları da katılımcılarımızın cevaplarıyla sınırlı kalmaktadır.

Kültürel etkinliklere, roman, vb. söyleşilere katılıyorum. Gezmeyi sevmem. Dini etkinliklere katılmam. Çünkü din konusunu kendim araştırırım (10, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Kültürel ve dini etkinliklere katılıyorum, konferans, seminer, vb. severim. Kişi kendi yapısına göre yani sevdiği alanlarda uğraşmalı. Boş oturdukça insan hastalanıyor (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Dini etkinliklere katılmam, bu konularla ilgilenmem (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Kısacası katılımcıların çoğu '*kültürel etkinliklere katılacağı*', az bir kısmı '*kültürel etkinliklere katılmadığını*', bazıları '*dini etkinliklere katıldığını*', az sayıda katılımcı da '*dini etkinliklere katılmadığını*' belirtmişlerdir. Katılımcıların yarıdan fazlası ise *dini etkinlikler* konusunda bir şey söylemek istememiştir. Bu durumun *din* konusunun -özellikle modern dönemde- insanın iç dünyasıyla özdeşleştirilmesiyle de alakası olabilir. Ayrıca dini konulardaki görüşlerin; dini bağlılık, dini grup, dernek, vakıf, vb. açıklanmak istenmemesi de mümkündür. Sonuçta *serbest zaman* kurumunu -özellikle üst eğitim ve gelir grubundan- katılımcıların çok önemseydiği ancak diğer katılımcıların da ilgilendikleri konularda *serbest zaman etkinliklerine* olumlu yaklaştıkları görülmektedir.

2.4. Yaşlılık ve Eğitim

Katılımcılarımıza '*Boş zamanı değerlendirmek için eğitim kurumlarından beklentileriniz nelerdir?*' (S.9) diye sorulmuş, bazı ülkelerdeki yaşlılara yönelik *kurslardan ve yetişkin üniversitesinden* bahsedilmiştir. Böylece katılımcıların yaşlılara yönelik *eğitim etkinlikleri* konusundaki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların yarıdan fazlası '*Eğitim etkinliklerine katılıyorum, kültür merkezi veya kurs olsa giderim.*' demiştir (23 kişi, %51.1). Bazı katılımcılar ise '*Eğitim almak veya kursa gitmek istemem, bu yaştan sonra zor, bizden geçti. Okumanın yaşı olmaz ama ben kursa veya üniversiteye gidemem.*' demiştir (17 kişi, %37.7). Bazıları da eğitim kurumlarından beklentisi olmadığını ve ümitsiz olduğunu belirtmiştir (5 kişi, %11).

Bunlara ilaveten, eğitim almak istediğini belirten katılımcılara '*Hangi alanlarda kursa veya üniversiteye gitmek istersiniz?*' diye ek soru yöneltilmiştir. Bunların bir kısmı '*Yetişkin üniversitesi olsa iyi olur, giderim.*' demiştir (9 kişi). Bu katılımcılarımız *yetişkin üniversitesinde* hukuk, mimarlık, siyaset, uluslar arası ilişkiler ve yabancı dil bölümlerine gitmek istediklerini söylemişlerdir. Diğer katılımcılar da yetişkinlere yönelik *kurslarda* okuma yazma, tiyatro, yazarlık, beslenme ve yemek yapma, modelistlik, mefruşat, ebru,

kuaförlük ve ehliyet kursu gibi çok çeşitli alanlarda eğitim alabileceklerini belirtmişlerdir (14 kişi).

Bu soruda katılımcıların *yaşlı eğitimi, yetişkin üniversitesi, yetişkinlere ve yaşlılara yönelik kurslar* konusundaki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların yarıdan fazlası eğitim etkinliklerine ve kurslara katılacağını belirtmiştir. Ancak ‘Yetişkin üniversitesi olsa giderim.’ diyenlerin sayısı çok daha azdır. Bu durum üniversite eğitiminin düzenli, uzun süreli ve görece daha zor olmasıyla alakalı olabilir. Nitekim *yetişkin ve yaşlı eğitiminde* bu konuya dikkat çeken ve eğitimde bu yaş grubundaki insanlarda ilgi ve motivasyonun önemini vurgulayan çalışmalar vardır. Dohmen çalışmasında yetişkin ve yaşlı eğitiminde karşılaşılan sorunlardan bahsetmekte; ileri yaşlarda eğitime ve yetişkin eğitime pek olumlu bakılmadığını, bu eğitimlere katılımın sınırlı olduğunu ve yaşlıların özellikle aktif performans gerektiren kurslardan uzak durduklarını belirtmektedir (Dohmen, 1999: 1-12).

Bu yaştan sonra okula gitmek zor. Eğitim almak veya öğrenmek istediğim bir şey yok (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim). Kursa, vb. gitmem, ilgilendiğim bir konu yok. Evde oturup dinlenmek isterim (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Kurslara gidiyorum ama daha çok zamanım olsa üniversiteye de giderim. Hukuk okumak isterim. Yetişkin üniversitesi açılrsa iyi olur (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite).

Yine bazı katılımcıların ‘yetişkinlere yönelik kursların *kısa süreli* (3-6 ay, 1 yıl) ve ücretsiz olması gerektiğini; yaşlılıkla ilgili veya farklı konularda seminer ve konferans gibi eğitim etkinliklerine katılabileceklerini’ söylemeleri de bu görüşü desteklemektedir. Öte yandan üst eğitim grubundaki katılımcılar da üniversitelerdeki etkinliklere zaten sürekli katıldıklarını ve ilgilerini çeken konularda eğitim almaya ve vermeye devam edeceklerini söylemişlerdir. Bu durum *eğitim etkinliklerinin* bazı katılımcılar için serbest zaman etkinliğinden çok *yaşam tarzı* şekline dönüştüğünü düşündürmektedir.

Eğitim etkinliklerini severim, yetişkin üniversitesi ve kurs olsa giderim. Artık vaktim ve imkanım var. Önceden torun bakıyordum. Bilgisayar kursuna ve dil kursuna gitmek isterim. Eğitim etkinliklerine mutlaka gitmek isterim. Kısa süreli kurslar olsa daha iyi olur. Modelistlik kursu olabilir (44, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Lise). Ücretsiz kurslara vaktim olsa giderim. Mefruşat kursu olsa gitmek isterim. Üniversite olmaz bu yaştan sonra ama kısa süreli kurslar olsa gitmek isterim (45, Kadın, 75, Evli, İlkokul).

Öte yandan toplumumuzda yaşlıların eğitim durumu pek yüksek değildir (Bkz. 2013 TUIK; Aydemir, 2014: 31). Bu nedenle hayat boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi önemlidir. Tufan ve İlgar da yaşlılarımıza istedikleri ve ihtiyaç duydukları alanlarda eğitim imkanı sunulmasının, eğitimde bireysel farklılıkların önemini vurgulamaktadır (Tufan, 2010: 112-118; İlgar, 2008: 65-70, 79-93).

Eğitim kurumlarında yaşlılara yönelik kurslar aılabılır. Sivil toplum ve vakıf çalışmaları desteklenebilir (16, Erkek, 73, Evli, niversite). Okur yazar değilim. Okuma yazma kursu olsa giderim, başka kurslara gitmem (17, Erkek, 82, Bekar, Okur yazar değil). Kurslara gitmeyi düşünmedim. Zihin olarak yorgun hissediyorum. Kuran ğrenmeye gittim ama başaramadım. Artık bizden geçti diyorum (36, Kadın, 65, Evli, İlkokul).

Aslında katılımcıların neredeyse tamamının ‘ğrenmenin yaşı olmaz ama...’ diyerek sze başlaması ve yine katılımcıların önemli bir kısmının eğitim etkinliklerini sürdürmesi *Hayat Boyu ğrenme Teorisini* desteklemektedir. Dohmen *Hayat Boyu ğrenme Yaklaşımına* göre, eğitimin ve öğrenmenin her yerde ve her yaşta gerçekleşebileceğini ne sürmektedir. Ayrıca yaşlı ve yetişkin eğitimi kuşaklar arası iletişimi de arttırmaktadır. Köylü ve Kılavuz da çalışmalarında günümüzde hayat boyu öğrenmenin ve dolayısıyla yaşlılık döneminde eğitimin -ve din eğitiminin- zorunlu hale geldiğinden bahsetmektedir. Yaşlı eğitimi toplumsallaşma, toplumsal değişime uyum, geleneklerin ve dini inançların kuşaktan kuşağa aktarılması açısından önemlidir (Dohmen, 1999: 1-12; Köylü, 2007: 205-207, 212-229; Kılavuz, 2002: 60-71; 2005: 97-106, 111; 2007: 231-234).

Ev işleri çok zamanımı alıyor. Bazen Patchwork çalışmalarını arkadaşlarıma da ğretirim. Öğretmenlerle düzenli toplanırız. Amerika’da yaşlılara yönelik kültür kursları var. Bizde de böyle olmalı, kuaförlük ilgimi çeker. Yetişkin niversitesi olsa iyi olur, insana psikolojik faydası olur. Öğrenmenin yaşı yok, insanın ufku açılır. Yemek, beslenme, vb. kurslar aılabılır. Her yaşa her kültüre göre kurs olmalı. İnsanın sosyal çevresi olur (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, niversite). Eğitimin yaşı olmaz (31, Kadın, 65, Evli, Lise). Yetişkin niversitesi olsa iyi olur. Öğrenmenin yaşı yok. Önceden okuyamayanlar niversiteye gider, ben de giderim, başka lkede de olsa giderim. Tekstil bölümünde okumak isterim. Amerika veya İngiltere’ye gitmek, orada üniversitede eğitim vermek isterim (25, Erkek, 65, Evli, niversite).

Fakat yine bu katılımcıların önemli bir kısmının ‘eğitim etkinliklerine katılmam’ demesi; *bireysel, çevresel ve toplumsal etkenleri* akla getirmektedir. Özellikle ‘Bu yaştan sonra zor, bizden geçti’ düşüncesi, yaşlılarla ilgili *toplumsal önyargılarla* alakalı olabilir. Çünkü modernleşme sürecinde bir taraftan yaşlılar için yeni imkanlar ve eğitim fırsatları sunulurken, diğer taraftan yaşlılar toplumsal olarak engellenebilmektedir. Yine de bu toplumsal önyargıları aşabilen yaşlılarımızın eğitim fırsatlarını değerlendirmeleri, kendilerini yetiştirmeleri ve yaşam kalitesini arttırmaları mümkün görünmektedir.

Eğitim kurumlarından beklentim yok, bu kurumlarda eğitim verildiğini düşünmüyorum. Eğitim fabrikamız bozuk, ham maddeyi zıyan ediyor. Bu eğitim sistemi kimseyi mutlu etmiyor. Aile Bilgisi dersleri okutulması ve toplumun temelinin sağlamlaşması gerekir (32, Erkek, 67, Evli, niversite). Yetişkin niversitesi aılsa bu yaştan sonra gitmem, okumayı düşünmem. Kurs aılsa belki vakit geçirmek isterim ama yine de gitmem (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim).

Katılımcılara ‘*evremdeki eğitim etkinliklerine ve ilgilendiğim konularda kültürel etkinliklere katılırım / katılmam çünkü ...*’ (S.11) diye soru yöneltilmiştir.

Yaşlılara yönelik eğitim etkinliklerinin kurs ve seminer şeklinde olabileceği açıklanmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmı eğitim etkinliklerine katılacağını belirtmiştir (27 kişi, %60). Katılımcıların bir kısmı ‘Eğitim etkinliklerine katılmam’, ‘Çünkü kendim araştırım, TV’den seyredirim, bu yaştan sonra zor, gerek yok veya sağlığım iyi değil.’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır (13 kişi, %28.8). Bazı yaşlılar da ‘kültürel etkinliklere katılmayacağını çünkü ilgilenmediğini veya vakti olmadığını’ söylemiştir (5 kişi, %11).

Bunun yanında, eğitim alabileceğini belirten katılımcılara ‘Hangi alanda kursa gitmek istersiniz?’ diye sorulmuştur. Bu katılımcılar sanat, ekonomi, siyaset, el sanatları, dokuma, ahşap oyma, tezhip, yabancı dil gibi çeşitli alanlarda yaşlılara *kurs* açılabilceğini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılarımız da *din eğitimi* alanında yaşlılara yönelik kurs açılması gerektiğini söylemişlerdir (2 kişi). Bazıları ise dini etkinliklere katılmayacağını vurgulamıştır (2 kişi). Yine bazı katılımcılarımız kültürel etkinlikleri sevdiğini, gezi ve kermes gibi etkinliklere katılabileceğini belirtmiştir (13 kişi).

Katılımcılarımızın yarısından fazlası *eğitim etkinliklerine* katılmak istediğini belirtmiştir. Bu durum katılımcılar arasında *üst ve orta eğitim grubunun* çoğunlukta olmasıyla alakalı olabilir. Ayrıca modernleşme sürecinde *eğitimin* öneminin artmasını ve *eğitimin kurumsallaşmasını* da göstermektedir. Ancak hiçbir eğitim etkinliğine katılmayacağını söyleyenlerin sayısı da az değildir. Bu katılımcılar ise ya ‘bu yaştan sonra eğitimin zor veya gereksiz olduğunu’ ya da ‘kendisi araştırarak veya medya aracılığıyla istediği konuyu öğrenebileceğini’ düşünmektedir. Bu durumda *kitle iletişim araçlarının* eğitim işlevini de yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu katılımcılar arasında ‘Zaten TV’de programlar var ve internette her şey var’ şeklinde açıklamalar yapanlar olmuştur. Az sayıda katılımcı da yaşlılara yönelik *din eğitiminin* gereğinden bahsetmiş, bu konuda ihtiyacı olanlar için kurs açılabilceğini belirtmiştir.

Eğitim etkinliklerine katılmam, boş zamanımı ailemle ve arkadaşarımla geçiririm (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Eğitimi önemserim. Öğrenmek insanın kendini geliştirmesidir. İnsan hangi yaşta olursa olsun ölünceye kadar kendini geliştirmelidir. Ben okumaya, yazmaya ve öğrenmeye devam ediyorum. Din eğitimi her zaman gerekli, beşikten mezara kadar öğrenmek önemlidir. Kurs ve seminerler olabilir, yaşlılar davet edilebilir. Yaşlılar da öğrendikçe heveslenirler. Bütün yaşlılar değil ama çoğu eğitime katılır. Eskiden medresede her yaştan kişiye, özellikle yetişkinlere eğitim verilirdi (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Çevremdeki etkinlikler beni de bozar diye bu etkinliklere katılmam (29, Erkek, 89, Boşanmış, Üniversite). Eğitim etkinliklerine gitmem, zaman ayırmam. TV’de her şey var, eğitici programlar var (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim).

Ayrıca *eğitim ve kültür etkinliklerinin* pek birbirinden ayrı düşünülmediği anlaşılmaktadır. Çünkü katılımcılar bu konuda ayırım yapmak istememiş, birbirine benzer

cevaplar vermiş veya aynı cevapları tekrarlamışlardır. Katılımcılar arasında daha çok etkinlik konusuna ilgi ve merak ön plana çıkmış, eğitim ve kültür bir arada düşünülmüştür. Bu durumda eğitim ve kültür etkinlikleri birbirinden ayrılmamakta fakat kursların süresi ve konusu öncelik kazanmaktadır.

İlgimi çeken her şeye katılırım. Evde oturmayı sevmem. Dini etkinliklere katılmam ancak bazen mevlüt okunacaksa giderim (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). Kısa süreli kurslar olsa giderim (6 ay). Uzun süreli eğitime katılmam, zamanım olmaz (20, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim). Eğitim etkinliklerini severim. El sanatları ve resim bölümünde okumak isterdim. Tezhip kursuna gittim. Kursları severim, mümkün olsa hepsine giderdim. Ahşap oyma kursuna ve geleneksel dokuma kursuna gidebilirim (24, Kadın, 65, Evli, Lise).

Bazı katılımcılar için *eğitim ve kültür etkinliklerinin* -bazen de *dini etkinliklerin-sosyal etkinlik* gibi işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Çünkü katılımcıların bazıları bunu vurgulamış, bu tür etkinliklerin bilgi edinmenin ötesinde, yeni arkadaş edinme, arkadaşlarla toplanma, birlikte bir yerlere gitme, sosyal ortamlarda bulunma ve hayata anlam katma gibi işlevlerinden bahsetmişlerdir.

Kültürel etkinlik bazen ilgimi çeker. Kermes olunca giderim ve yardım ederim. Belediye gezilerine ve çeşitli etkinliklere arkadaşlar olursa giderim, beraber gideriz (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar). Kültürel etkinlikleri severim, sinemaya ve tiyatroya giderim. Arkadaşlarla veya çocuklarımla toplanır çeşitli etkinliklere giderim, eğlenirsem etkinliklere giderim. Eğitim etkinlikleri de iyi olur, isteyen gider ama ben pek gidemem çünkü sağlığım iyi değil (38, Kadın, 81, Eşi ölmüş, İlkokul).

Dolayısıyla eğitim etkinliklerinin, kültürel ve dini etkinliklerin, sosyal etkinliklerin genelde insanların özelde yaşlılarımızın *yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini* arttırması mümkündür. Ayrıca bu tür etkinliklere katılım yaşlılarımızın *sosyal dışlanmasını* engelleyebilir ve *sosyal bütünleşmeyi* arttırabilir. Sadece akran gruplarıyla değil, aile üyeleri ve akrabalar ile de bu etkinliklere katılım sağlanabilir; ki bu durumda kuşaklar arası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi ve *kuşaklar arası destek ve dayanışma* sağlanması mümkündür.

Katılımcılara '*Dini hayat konusundaki eğitimlere ve dini etkinliklere katılım / katılmam çünkü ...*' (S.12) şeklinde soru yöneltilmiştir. Bu soruda katılımcılarımızın yaşlılara yönelik *din eğitimi ve din hizmetleri* konusundaki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısı dini etkinliklere katılmadığını belirtmiştir (22 kişi, %48.8). Bazı katılımcılar da '*Dini etkinlikleri severim ve bu etkinliklere katılırım.*' demiştir (19 kişi, %42.2; bunlardan 4 kişi camiye, 1 kişi Kuran kursuna düzenli gidiyor). Diğer katılımcılar bu konuda bir şey söylememiştir (4 kişi, %8.8).

Buna ek olarak, bazı katılımcılar *dini etkinliklere* katılmama nedenini açıklamışlardır: ‘Dini etkinliklerle ilgilenmem çünkü din siyaset birbirine karıştı. Dini konuları kendim okur araştırırım ve bildiğim kadarıyla yaparım, TV’den seyrederek veya radyodan dinlerim.’. Ayrıca bu katılımcılardan bir kısmı *din eğitime* ihtiyacı olmadığını vurgulamış; ‘Bildiklerim bana yetiyor, manevi ve dini konular ilgimi çekmez, bu konulara meraklı değilim.’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır (9 kişi).

Dini etkinliklere katılmam. Kendi kafama göre uygulamam. Radyodan dini programları dinlerim (03, Erkek, 80, Eşi ölmüş, İlkokul). Dini etkinliklere katılmam. 62 yaşında Kuran okumayı öğrendim. Dini konularda araştırırım ve sorgularım. Her sabah Kuran’ın anlamını okurum. Ramazan’da TV’de programlar var ama seyretmem, birinin söylediğini diğeri reddediyor. Kurul ve uzman kişiler hazırlamışsa, seminer, konferans, vb. katılırım, yoksa gitmem. Kendi aklımı kullanırım, doğruyu insan kendisi bulur (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). Dini programlara ihtiyaç hissetmiyorum. Gençliğimde birikim oluşturdum, çok vaaz dinledim şimdi bu bildiklerim bana yetiyor. Dini eğitime ihtiyacım yok (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Dini etkinlikler pek ilgimi çekmez. Maneviyat her zaman olmalı, iyiliği de severim. Din hizmetleri olmalı ama yobazlık olmamalı yani sorgularım (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite).

Dini etkinliklere katılanlar ise bunları şöyle açıklamışlardır: ‘Kutlu doğum haftası etkinlikleri, dini konularda konferans ve sohbetler, cami ve dini mekan ziyaretleri, TV’de dini programlar’. Bu katılımcılardan bazıları *din eğitimi* önemseydiğini vurgulamış; ‘Dini konuları okur araştırırım, TV’de dini program seyredirim, dini konularda konferans veya sohbete katılırım.’ şeklinde ek açıklama yapmışlardır (8 kişi).

Kutlu doğum haftası etkinliklerine giderim. Düzenli kursa gitmem. Vaaz dinlerim, bazen camide imama sorarım. Konferans olsa dinlerim. Dini mekanlara ücretsiz geziler olsa giderim, camiye giderim (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim). Dini etkinliklere katılırım. TV’deki dini programları da seyredirim (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Dinin özünü anlatan programlara katılırdım. Şekle takılmayan ve özü önemseyen din anlayışı öğretirlerse, bu programa giderim. Mevlana, Yunus Emre, Bektâşi, vb. olsa, bunlar anlatılsa katılırım (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Dini konularda dua kitabı okurum, bildiklerimi yaparım ama kursa gitmem. Dini konulara ve dini etkinliklere meraklıyım, konferans, vb. olsa giderim. TV’den de seyredirim (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul).

Kısacası araştırmamızdaki katılımcıların *eğitim* kurumunu ve *hayat boyu öğrenmeyi* önemsemekle birlikte, bunun kurs gibi kısa süreli *eğitim etkinlikleri* şeklinde olmasının ancak ihtiyaca ve isteğe göre *din eğitimi* verilmesinin beklendiği söylenebilir.

2.5. Yaşlılık ve Sağlık

Katılımcılarımıza ‘*Hastayken iyileşmek için hemen doktora mı gidersiniz, yoksa alternatif tedavi yöntemleri mi denersiniz?*’ (S.13) diye sorulmuştur. Bu soruda katılımcılar *modern tıp ve geleneksel tıp* ayrımı konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı hastalanınca doktora gittiğini belirtmiştir (22 kişi, %48.8). Birkaç katılımcı ‘Basit bir hastalıkta alternatif tedavi denerim, önemli hastalıkta doktora giderim; kronik hastalıklarda doğal tıp, akut hastalıklarda modern tıp etkilidir.’ şeklinde

açıklama yapmıştır (2 kişi, %4.4). Az sayıda katılımcı ‘Doktora gitmem ve hastalanmamaya çalışırım; ne modern tıp ne alternatif tıp yeterli değil, hiçbirine inanmam.’ demiştir (4 kişi, %8.8). Çok sayıda katılımcı da ‘alternatif tıba veya tedaviye inanmadığını ve bunları denemediğini ancak hastalanınca bitki çayları içtiğini, hastalığı geçmezse doktora gittiğini’ belirtmiştir (17 kişi, %37.7).

Modernleşme sürecinde *tıbbın ve sağlık kurumunun* öneminin arttığı bilinmektedir. Ayrıca *tıpta kurumsallaşma ve uzmanlaşma* sürmektedir. Öte yandan *modern tıp geleneksel tıp* ayrımı da dikkat çekmekte ve modern tıp eleştirilmektedir. Giddens, Bilton ve Bonnett de çalışmalarında bu konuya değinmektedir. Araştırmamızda katılımcıların sağlık konusuna yaklaşımları anlaşılmalı çalışılmıştır (Bkz. S.2). Çünkü toplumumuzdaki nüfus yaşlanması nedeniyle *yaşlı sağlığının ve halk sağlığının* önemi giderek artmaktadır; ki Aslan da bunu vurgulamaktadır (Bkz. 2009 DSÖ; Giddens, 2005: 143-167; Bilton ve Bonnett, 2008: 354-377; D. Aslan, 2009: 1-5; 2012: 42-44).

Katılımcılarımızın yarıya yakını hastalanınca doktora gideceğini, *modern tıba* güvendiğini ve başka hiçbir şeye inanmadığını belirtmiştir. Yine çok sayıda katılımcı *alternatif tıba* inanmadığını söylemiştir. Öte yandan bu katılımcıların bitki çayları içtiklerini ancak diğer alternatif yöntemleri denemeyeceklerini söylemeleri ise bu konuda seçici davrandıklarını göstermektedir. Birkaç katılımcının ne modern tıba ne alternatif tıba güvenmediğini belirtmesi, modern dönemde artan *bilgi birikiminin* çelişki ve güvensizliği de beraberinde getirdiği görüşünü desteklemektedir. Katılımcıların bu yöntemleri destekleyici yan tedavi olarak denedikleri anlaşılmaktadır. *Alternatif tedavi* denediğini belirten katılımcılar ise bunların akupunktur, masaj, sauna, enerji terapi ve sülük tedavisi olduğunu söylemişlerdir.

Hastayken bitki çayları denerim. Hastane evime yakın hemen acile veya doktora giderim. İlaçları düzenli kullanırım (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Hastalanınca doktora giderim ve bilene sorarım. Kendi başıma bir şey yapmam (23, Erkek, 87, Bekar, Okur). Hastalanınca hemen doktora gitmem. Hastalığım nedenini araştırır, kendim geçirmeye çalışırım, hastalık ilerlese aile doktoruna giderim. Soğuk havada evde kitap okurum, dışarı çıkmam. İyi havada hep dışarıdayım, gezer dolaşırım. Düzenli yürüyüş yapmam ama hep koşuştururum. Beslenmeme dikkat ederim, doğal beslenmeyi ve doğal yaşamı önemserim. Yüzmeyi severim (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Sağlığım iyi, kolay kolay doktora gitmem ve ilaç kullanmam. Alternatif tedaviye inanmam, güvenmem. Sadece doktora güvenirim (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Bu durum Giddens, Bilton ve Bonnett’in vurguladığı ‘modern toplumda sağlık hizmetleri ne kadar ilerlese de, insanların çeşitli nedenlerle alternatif tıba da yöneldiği’ görüşünü kısmen haklı çıkarmaktadır. Çünkü bir taraftan modern tıpta uzmanlaşma ve

profesyonelleşme görülmekte, diğer taraftan bazı hastalıkların tedavisinde yetersiz kalınmaktadır. Yine bazı tedavilerle ilgili dini şüpheler gibi nedenlerle de insanlar alternatif tıba yönelmektedir (Giddens, 2005: 143-167; Bilton ve Bonnett, 2008: 354-377).

Hastalanınca hemen doktora gitmem. Bitkisel ilaçları denerim. Alternatif tedavi yöntemleri gördüm. Eskiden sülük tedavi yaparlardı. O zamanki sanki tıp çok daha iyiydi (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim). Hastalanınca bitki çayları içerim. Birkaç gün denerim, hastalığım geçmezse doktora giderim. Alternatif tedavinin bazılarını denerim. Akupunktur, masaj ve saunaya giderim. İlaçlarımı düzenli kullanırım, yan etkisi olursa tekrar doktora gider ve sorarım. Kendime iyi bakarım, sağlıklı beslenirim ve yürüyüş yaparım. Sorunum olursa komşularıma anlatırım, sorunumu içime atmam (39, Kadın, 69, Eşi ölmüş, Okur yazar).

Katılımcılarımıza ‘Çevrenizdeki sağlık kurumlarından beklentileriniz nelerdir, sizin yaşınızdakiler için sağlık ve tedavi merkezi olsa gider misiniz?’ (S.14) şeklinde soru yöneltilmiştir. Ayrıca yaşlı hekimi (*geriatri uzmanı*), *geriatri kliniği*, *yaşlı sağlığı merkezi* ve *evde sağlık hizmetleri* konusunda açıklama yapılmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmı ‘Yaşlı hekimi olmalı, olsa giderim.’ demiştir (34 kişi, %75.5). Birkaç katılımcı ise ‘yaşlı sağlığı merkezine veya geriatri bölümüne gerek olmadığını’ (3 kişi, %6.6) veya ‘sağlık kurumlarına güvenmediğini ve doktora gitmediğini’ belirtmiştir (3 kişi, %6.6). Diğerleri hastalanınca sağlık ocağına, aile hekimine ve hastaneye gittiğini söylemiştir (5 kişi, %11).

Bunlara ilaveten, ‘Yaşlı hekimi olmalı’ diyen katılımcıların çoğu, ‘Yaşlı sağlığı merkezi olsa giderim.’ (22 kişi), bir kısmı da ‘geriatri kliniği açılmalı’ demiştir (12 kişi). Yine bazı katılımcılar yaşlılara evde sağlık hizmeti veya gezici sağlık hizmeti verilmesi gerektiğini ayrıca vurgulamıştır (9 kişi). Katılımcılardan biri ‘*aile hekimi* uygulamasından memnun olduğunu ancak erkek hastaya erkek doktor, kadın hastaya kadın doktor verilmesi, sağlık ocağında her iki doktorun da bulunması gerektiğini çünkü her şeyi doktora söyleyemediklerini’ belirtmiştir (1 kişi). Bir katılımcı da ‘Geriatri bölümüne gitmem çünkü orada herkes yaşlı olunca moralim bozulur.’ şeklinde ek açıklama yapmıştır (1 kişi).

Kısacası katılımcılarımızın *geriatri uzmanı* ve *geriatri kliniği* konusuna, *uzmanlaşma* ve *kurumsallaşmaya* genelde olumlu yaklaşıtları anlaşılmaktadır. Öte yandan bazı katılımcılar *evde sağlık hizmetlerini* ve *mobil hizmetleri* yaşlılar için daha öncelikli görmekte, bu hizmetlerin çok sayıda yaşlının hayatını kolaylaştıracağını düşünmektedir.

Yaşlı hekimi ve sağlık merkezi olsa iyi olur, olsa giderim. Evde sağlık hizmetleri de olsa iyi olur (38, Kadın, 81, Eşi ölmüş, İlkokul). Geriatri bölümü açılmalı ve doktorlar uzmanlaşmalı. Artık ömür beklentisi arttı, hem kadınlar hem erkekler daha uzun yaşıyor. Geriatri kliniği de olmalı, bu

konuda ihtiyaç var (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). Aile hekimi var, randevu alıp gidiyorum. Yaşlı hekimi olmalı. Merkezde oturuyorum, hastalanınca hastaneye giderim. Hastaneler daha iyi olmalı, bize zaman ayırmıyorlar. Erkek hastaya erkek doktor olsa daha iyi olur. Aile hekimi bir kadın bir erkek olmalı (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim). Yaşlı hekimi olsa iyi olur, halimizden anlar. Evde sağlık hizmeti olsa, haftada bir iki kez gelse iyi olur. Kurumda doktor var, ihtiyacımız yok. Ama ihtiyacı olanlara evde sağlık hizmeti verilmeli (23, Erkek, 87, Bekar, Okur).

Şentürk ve Altan İstanbul’da yaptıkları araştırmada, sağlık durumu iyi olan yaşlıların daha aktif ve mutlu olduklarını; sağlık sorunu olanların ise bu durumu yaşlılığa bağladıklarını belirtmektedir (Şentürk ve Altan, 2015b: 234-235; Şentürk, 2015c: 302-304). Katılımcılarımız arasında da sağlık durumu iyi ve orta seviyede olanların aynı zamanda aktif oldukları gözlenmiştir; ki bu bulgular Şentürk ve Altan’ın araştırma bulgularıyla uyumludur. Ayrıca O. Koç ve arkadaşlarının yaptıkları araştırmada da, toplumumuzdaki nüfus yaşlanması nedeniyle sağlık ihtiyaçlarının değiştiği ve evde sağlık hizmetlerinin öneminin arttığı vurgulanmaktadır.

Yaşlı hizmetlerinde belediye çalışmalarını güzel buluyorum. Sağlık ocakları iyi, yaşlılara diyaliz hizmeti bile var. Evde sağlık hizmeti başladı. Bizim bölgede her gün bir doktor dışarıda geziyor, çok iyi bir hizmet, yaygınlaşmalı. Böylece hastanede birikme de önlenir. Sağlık kurumlarında yönetim ve denetim önemli. Yaşlı hekimi ve sağlık yöneticisi yetiştirilmeli (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite). Kronik hastalıklarda tıp merkezleri bir şey yapamıyor. Geriatri kliniğine ihtiyaç var ama yaşlıya verilecek ilk şey sevgi ve saygıdır. Yeni neslin bırakın yaşlılara, hiçbir şeye saygısı yok (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Yaşlı hekimliği ve kliniği olmalı, bunlar desteklenmeli. Hastanelerde yaşlılara öncelik tanınmalı. Yaşlılar çok eziliyor, hastanelerde daha iyi hizmet verilmeli (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite).

Kutsal ise yaşlı sağlığında etik boyutu ve koruyucu sağlık çalışmalarını; hasta ve hekim, hekim ve aile ilişkilerini gündeme getirmektedir. Katılımcılarımızdan bazılarının ‘evde sağlık hizmetlerini ve mobil sağlık hizmetlerini geriatri hastaneleri veya klinikleri açılmasından daha öncelikli bir ihtiyaç olarak görmesi’ de dikkat çekicidir. Zaten O. Koç ve arkadaşları da evde sağlık hizmetlerinin sağlık kurumlarına başvuruyu ve sağlık maliyetlerini azaltacağını belirtmektedir (O. Koç, vd. 2012: 275-282; Kutsal, 2005: 32-40; 2007: 15-22; 2008: 3-6; 2012: 7-9). Bu durumda yaşlı sağlığı açısından özellikle evde sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi öncelikli ve uygulanabilir bir çözüm gibi görünmektedir.

Katılımcılarımıza ‘*Dini bağlılıklarınız sağlıklı yaşamanızı, hastalıkla ve yaşlılıkla mücadelenizi kolaylaştırır mı; manevi duygularınız sayesinde hastayken moraliniz düzelir mi?*’ (S.15) diye sorulmuştur. Katılımcıların önemli bir kısmı ‘Maneviyatı önemseydiğini, dini inancın ve manevi duyguların kendisine huzur ve moral verdiğini; yaşlılıkla ilgili veya başka bir sorun yaşadığında, hastalanınca dua ettiğini, iyileşeceğine inandığını, “Şifa veren Allah’tır” dediğini; ümitli ve iyimser olduğunu,

sabrettiğini ve şükrettiğini’ belirtmiştir (29 kişi, %64.4). Bir katılımcı dini bağlılıkların ve inancın aslında hayatını her konuda etkilediğini, bu nedenle sağlıklı olmaya çalıştığını ve alkol kullanmadığını söylemiştir (1 kişi, %2.2). Birkaç katılımcı da hastalanınca doktora gittiğini ama dua da ettiğini vurgulamıştır (4 kişi, %8.8).

Başka bir katılımcı ise ‘dini bağlılıkların hayatını pek etkilemediğini ama hastalanınca bazen dua ettiğini’ (1 kişi, %2.2), diğerleri de ‘hastalanınca doktora gittiklerini ancak manevi duyguların kendilerini pek etkilemediğini ve dua etmediklerini’ söylemişlerdir (3 kişi, %6.6). Bazı katılımcılar da ‘önemli hastalıklarda ve insanın bir yakını öldüğünde, inançlı olmanın ve dua etmenin çok etkili olduğunu; insanın *ruh ve beden sağlığının* birlikte olması gerektiğini’ belirtmişlerdir (2 kişi, %4.4). Birkaç katılımcı da ‘hayatta bir sorunla karşılaştığında, bu sorunu çözmeye çalıştığını ve doğru bildiğini yaptığını; sorununu yakınlarıyla, eşiyile ve güvendiği kişilerle paylaştığını, sohbet ederek veya dışarıda gezerek rahatladığını; sorunu çözemezse de çok kafaya takmadığını’ söylemiştir (5 kişi, %11).

Manevi duygularım hayatla mücadelemi kolaylaştırır, moralim düzelir (02, Erkek, 77, Evli, Üniversite). Sorun yaşadığımda dua ederim. Kolay kolay moralim bozulmaz, insanları çok severim. Her şeyi sorun etmem, çözülür inşallah derim. Psikolojik olarak dert etmem, ‘Derdi veren Allah dermanı da verir’ derim. Türkü söylerim, kafaya takmam, gezerim. Arkadaşlarımla sohbet ederim, onların sorunlarını dinler ve psikolojik destek veririm. Şükretmeyi bilmek lazım. Maneviyatı güçlü ve dinini bilen insan kendi sorunlarını kolay aşar (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul). Psikolojiyle ilgilenirim, insanları dinlemeyi severim, ihtiyacı olana yardım ederim. Hastalanınca veya sorun yaşadığımda kendi kendime düşünürüm, hatamı kabul eder düzeltmeye çalışırım. Kendimi yönlendirir, psikolojik açıdan sorunu çözerim ve moralimi düzeltirim (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Bu durumda katılımcıların önemli bir kısmının *dini başetme yöntemleri* kullandığı anlaşılmaktadır (34 kişi); bunlar da dua etmek, iyileşeceğine ve şifanın Allah’tan olduğuna inanmak, şükretmek ve sabretmek şeklindedir. Katılımcıların bir kısmı sorunlarla karşılaşınca *hem dini başetme yöntemlerini hem dini olmayan başetme yöntemlerini* kullanmaktadır (6 kişi). Diğer bir kısmı da sadece *dini olmayan başetme yöntemleri* kullandığını ve manevi duyguların hayatını pek etkilemediğini vurgulamıştır (5 kişi).

Hastalanınca dua etmem ama tedbir alırım. Hareket ederim, spor yaparım, koşarım ve terlerim. Sonuçta hastalığımı düzeltirim (03, Erkek, 80, Eşi ölmüş, İlkokul). Maneviyatı yüksek ve dindar bir insanım, harama helale dikkat ederim. Dua benim için çok önemlidir. Hastalıkta inanç ve dua çok önemli, iyileşemeyeceğimi hiç düşünmem. Hastalanınca üzerinde çok durmam, takıntı yapmam. Gerekirse tedaviyi düşünürüm. Enerji dedikleri şey budur (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). Hastalanınca dua ederim ve moralimi düzeltmeye çalışırım. Hastaneye hemen giderim ve iyileşeceğime inanırım. Morali iyi olan daha kolay iyileşir. Hayata olumlu ve iyimser bakarım (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul). Evet dua ederim. Din her yaşta ve her koşulda benim açımdan haz, huzur ve moral kaynağıdır (27, Erkek, 70, Evli, Üniversite).

Genelde katılımcılarımızın *sağlık* kurumunu çok önemsedikleri söylenebilir çünkü sık sık sağlığın öneminden bahsetmişlerdir (Bkz. S.2). Ayrıca katılımcıların hayattaki sorunlarda ve özellikle de hastalık durumunda *maneviyatı* önemsedikleri, hem *dini başetme yöntemlerini* hem *dini olmayan başetme yöntemlerini* kullandıkları anlaşılmaktadır. İnsanların zor zamanlarda, hastalanınca, vb. durumlarda dine yöneldikleri ve dua ettikleri bilinmektedir. Hökelekli ve Aydın araştırmalarında çeşitli dini başetme yöntemlerinden ve yaş ilerledikçe de bunların sık kullanıldığından bahsetmektedir. M. Koç da özellikle olumlu dini başetme yöntemlerinin yaşlılıkta insanı hayata bağladığını belirtmektedir. (Hökelekli, 2010: 73-88, 199; Park, 2013: 54, 59; M. Koç, 2002b: 288, 294-300; Ö. G. Aydın, 2011: 2-10, 20-24, 30, 52-69, 77-90, 106-107, 114, 124-134, 142, 153-155).

Ki katılımcılar arasında bu durum açıkça gözlenmiştir. Katılımcılarımızdan bazıları da “eşlerinin kanser, felç ve beyin tümörü gibi ağır hastalıklara yakalandığını; Allah’tan ümitlerini hiç kesmediklerini, hep dua ettiklerini ve sabrettiklerini” söylemişlerdir. Yine çok sayıda katılımcı da ‘yakınları hastalandığında veya öldüğünde sabretmenin ve inancın öneminden, ölüm sonrasında dini ritüelleri ve gelenekleri yerine getirerek huzur bulduklarından’ bahsetmişlerdir (Bkz. S.29-30). Kısacası araştırmamızdaki katılımcıların tıpta *kurumsallaşmaya ve yaşlı sağlığı hizmetlerine* olumlu yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca din ve sağlık ilişkisi önemsenmekte, *hem dini başetme hem dini olmayan başetme yöntemleri* kullanılmaktadır.

2.6. Yaşlılık ve Ekonomi

Katılımcılara ‘*Emekli maaşınız ihtiyaçlarınızı karşılamaya yetiyor mu, uygun koşullar olsa çalışmak ister misiniz? Maddi yetersizlik nedeniyle yapamadığınız şeyler var mı?*’ (S.16) diye soru yöneltmiştir. Katılımcıların bazıları ‘Emekli maaşı yetersiz ama idare ediyoruz, bu yaştan sonra çalışmam.’ şeklinde cevaplamıştır (17 kişi, %37.7). Katılımcıların bir kısmı ‘Emekli maaşı yetmiyor, çalışmaya devam ediyorum.’ (11 kişi, %24.4), diğer bir kısmı da ‘Uygun koşul olsa çalışırım.’ demiştir (6 kişi, %13.3). Birkaç katılımcı ise emekli maaşının yettiğini belirtmiştir (4 kişi, %8.8). Bazıları da ‘maddi imkanım iyi ama çalışmaya devam ediyorum.’ demiştir (3 kişi, %6.6). Emekli maaşı olmayan ve *yaşlılık maaşı* alan katılımcılardan biri yaşlılık maaşının yetersiz olduğunu (1 kişi, %2.2), diğerleri de ‘yaşlılık maaşı yetersiz olsa da artık çalışmayacaklarını’ belirtmişlerdir (3 kişi, %6.6).

Bunlara ek olarak katılımcılarımıza ‘Maddi imkanınız olsa ne yapmak isterdiniz, maddi imkansızlık nedeniyle yapamadığınız şeyler var mı?’ diye sorulmuş ve çok çeşitli cevaplar alınmıştır: ‘Gezmek ve tatile çıkmak, umreye ve hacca gitmek; kitap almak, konsere, sinemaya ve tiyatroya gitmek; kendine ve çocuklarına ev almak; torunlarına harcamak ve alışveriş yapmak; spor loto oynamak, fabrika kurmak’ (13 kişi). Birkaç katılımcı maddi imkanının iyi olduğunu ve maddi imkansızlık nedeniyle yapamadığı bir şey olmadığını belirtmiştir (5 kişi).

‘Emekli maaşı yetersiz ama idare ediyoruz.’ diyenler de ‘Eşimin de maaşı var, ev sahibiyiz, kira vermiyoruz veya kira gelirimiz, ek gelirimiz var.’ şeklinde ek açıklamalar yapmışlardır (17 kişi). Bir katılımcı ise lüksten, israftan kaçınınca emekli maaşının yettiğini belirtmiştir (1 kişi). Az sayıda katılımcı da şöyle demiştir: ‘Yaşlılara hem vakit geçirebilecekleri hem para kazanabilecekleri imkanlar sunulabilir. Yaşlılar kendi mesleklerinde veya daha basit işlerde haftada 3-4 gün çalışabilir, böylece bir şeyler üreterek daha mutlu olur ve hayata tutunurlar.’ (2 kişi).

Katılımcıların önemli bir kısmı *emekli maaşını* (28 kişi) ve yaşlılık maaşını (4 kişi) *yetersiz* bulmaktadır. Bunlar arasında bazıları çalışmaya devam etmekte (11 kişi), bazıları da uygun koşullar olsa çalışmak istediğini belirtmektedir (6 kişi). Emekli maaşı ile idare edenler ise *ek gelirler* sayesinde ekonomik anlamda sıkıntı çekmediklerini söylemişlerdir. Katılımcıların çoğu sık sık bu yaşta maddi sıkıntı çekmek istemediğini vurgulamıştır. Dolayısıyla *ekonomik sermayenin* katılımcıların *yaşam koşullarını* ve *yaşam kalitesini* oldukça etkilediği anlaşılmaktadır.

Emekli maaşları çok yetersiz, burada çalışıyorum ve eşime yardım ediyorum. Hayatta maddi imkansızlık oluyor. İmkanım olsa ev alırdım, gezerdim ve fakirlere yardım ederdim (45, Kadın, 75, Evli, İlkokul). Emekliyim ama çalışıyorum, emekli maaşı yeterli değil. Maddi imkanım olsa dünya seyahati yapmak isterdim (33, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Emekli maaşı yetmiyor, ek iş yapıyorum, ev kredisi çektim ve borç ödüyorum. Hasta ve çocuk baktım, ev işleri yaparım. Uygun koşul olsa çalışırım. Yaşlılara faturalarda indirim uygulanabilir (36, Kadın, 65, Evli, İlkokul). Emekli maaşı az ama eşimin de maaşı var, kira vermiyoruz ancak yetiyor. Artık çalışmak istemem. İmkanım olsa hacca gitmek isterim. Maaşımdan çocuklarıma ve torunlarıma veriyorum, benden para istiyorlar. ‘Onların masrafı çok, rahat etsinler’ diyorum. Onlar mutluydu ben de mutlu oluyorum (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar).

Ceylan ve arkadaşları da İstanbul’da yaptıkları araştırmada, ekonomik koşulların yaşlılıkta yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini etkilediğini, yaşlılarımızın ekonomik sorunlar yaşadığını, emekli ve yaşlı maaşlarının yetersiz kaldığını vurgulamaktadır (Bkz. 2014 TUIK; Ceylan, vd. 2015: 44-48). Ayrıca bu durum Minkler ve Estes’in (1991) geliştirdikleri *Yaşlılığın Politik Ekonomisi Teorisini* de destekler niteliktedir (A. Canatan,

2012: 371-373; Oğuz, 2007: 43, Tufan, 2002: 149-152). Çünkü *siyasi ve ekonomik kararlar* genelde toplumdaki herkesin özelde yaşlıların yaşam koşullarını ve toplumsal konumunu doğrudan etkilemektedir.

Emekli maaşı olmayanların bazıları ‘Emekli maaşım olsa idare ederdim, kurumda kalmazdım’ demiştir. Bazı katılımcıların ‘Çocukluğumdan beri hep çalıştım, 70-80 yaşına kadar çalıştım ama emekli olamadım’ diyerek üzüldükleri gözlenmiştir. Dolayısıyla *sosyal güvenlik kurumuna* bağlı olarak çalışmanın ve bu konuda insanların bilinçlenmesinin önemi ortadadır. Çünkü maddi sıkıntı çeken yaşlılar arasında gençliğinde çok çalışanlar olduğu gibi, yine gençliğinde maddi durumu çok iyi olduğu halde, emekliliği önemsemeyen veya emekli olamayanlar da vardır. Bazı katılımcılar da günlük yaşadığını ve yarını düşünmediğini söylemiştir.

Maddi durumu iyi olan ve ek geliri olan yaşlılarımız da ‘Su akarken testiği doldurmak gerek’ atasözünden bahsetmiş, gençlikte çok çalıştıklarını ve *maddi birikim* yaptıklarını, artık rahat ettiklerini belirtmişlerdir. Üst eğitim ve gelir grubundan bazı katılımcıların -ihtiyaçları olmadığı halde- çalışmaya devam etmesi ve sağlığı elverdiği sürece çalışmayı düşünmesi de *çalışma hayatının* bu katılımcıların hem *yaşam memnuniyetini* hem *yaşam kalitesini* arttırdığı izlenimi bırakmıştır.

Emekli maaşı yetersiz ama vaktinde ev aldık ve birikim yaptık. Yoksa yaşlılık çok zor olurdu. Uygun koşul olsa da çalışmam, artık ihtiyacım yok, yeterli birikimim var (37, Kadın, 77, Eşi ölmüş, Üniversite). Türkiye’de emekli maaşları yetersiz ancak ek gelirlerle idare ediyoruz. Yapmak istediklerimi yaptım, açgözlülüğe gerek yok, idare ediyorum. Çocuklara, torunlara yardım ediyorum ve destek oluyorum. Onlar mutlu olunca ben de mutlu oluyorum (43, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Okur yazar).

Toplumumuzda yaşlı sayısında artışın sosyal güvenlik, emeklilik ve sağlık sistemlerini etkilemesi beklenmektedir. Kırdı ve Devran da günümüzde modern toplumlardaki makroekonomik politikalarda yaşlıların istedikleri sürece iş hayatında kalmalarının ve erken emekli olmamanın teşvik edildiğini vurgular. Ceylan ve arkadaşları da yaşlılara esnek çalışma saatleri ve evde çalışma imkanları sağlanmasından bahsetmektedir (Kırdı, 2007: 19-22, 43-57; Devran, 2007: 60; Ceylan vd. 2015: 75-77; Dülger, 2012: 37-45; Özmete, 2012: 14; Taluğ, 2012: 9-10).

Oysa yaşlılarımızın çoğunun çalışmadığı bilinmektedir. Ayrıca hem emekli maaşının hem de yaşlılık maaşının yetersizliği ortadadır. Şentürk araştırmasında yaşlılarımızın sosyal güvencesi olsa da, gelirin yetersiz kaldığını; A. Canatan ve Özben ise emekli maaşlarının yetersizliği nedeniyle yaşlılarımızın yeniden iş aradığını

belirtmektedir (Bkz. 2007 TUİK; Danış, 2008: 1-13; Şentürk, 2015c: 294-299, 334; A. Canatan, 2012: 377-384; Özben, 2008: 99-100).

Bourdieu'nun (1994) *ekonomik, toplumsal, kültürel ve sembolik sermaye* sınıflandırması bilinmektedir. Aslında toplumsal, kültürel ve ekonomik sermaye arasında karşılıklı etkileşim vardır. Guest de çalışmasında modern toplumda tüm sermaye şekillerinin -insan sermayesi, toplumsal, kültürel, dini, ekonomik ve sembolik sermayenin- birbirini etkilediğini öne sürmektedir (Baran, 2008: 89; Furseth, 2012: 176-189; Wallace ve Wolf, 2004: 130-133; Guest, 2012: 110-114).

Araştırmamızda da yaşam boyu edinilen -avantajlı veya dezavantajlı- birikimin katılımcılarımızın hayatını oldukça etkilediği gözlenmiştir. Dolayısıyla özellikle ekonomik sermaye etkisi belirgin olsa da, tüm sermaye şekillerinin az ya da çok birbirini karşılıklı etkilediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Aydemir, Kurt ve arkadaşları çalışmalarında; nüfus yaşlanması nedeniyle ülkemizde yaşlı yoksulluğunun artabileceğini vurgulamaktadır (Bkz. 2007 DPT; 2013 TUİK; 2006 Geroatlas; Aydemir, 2014: 4-6, 70-72; G. Kurt, vd. 2010: 38).

Emekli maaşları çok yetersiz ancak kira geliri, vb. ek gelirlerle idare ediyoruz. Ev sahibi olmasak çok zor olurdu. Ek iş yapmayı düşünmüyorum, ihtiyacım olunca çocuklarım yardım ediyor. Her şey çok pahalı, İstanbul çok zor bir şehir, İzmir'e yerleşmek isterim. Daha doğal ortam, köy ortamı iyi olur ve bu kadar pahalı olmaz. Maddi yetersizlik yaşayan yakınlarım var, emekli maaşı bile olmayanlar var. Eşim vefat ettikten sonra maddi imkansızlığım oldu. Ortalama ve iyi bir yaşam için iyi bir maaş gerekli. Bu yaştan sonra çalışmam ancak yarım günlük çalışma olabilir (44, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Lise). Emekli maaşı yetmiyor, çalışıyorum. Eskiden kitapçılara gider, kitap alırdık ama şimdi alamıyoruz. Tiyatroya ve gezmeye gidemiyorum. İnsanların çalışması lazım, kısa süreli çalışabilirler veya haftada 3-4 gün olabilir. Ekonomik ihtiyaçlar var, yaşlıya hem vakit geçireceği hem para kazanacağı imkanlar sunulmalı. Yaşlılar kendi mesleğinde veya basit işlerde çalışabilir. Herkes çalışsın, kimse boş durmamalı. Hiçbir şey yapmayınca insan ölümü bekler hale geliyor. Çalışınca sağlık sorunu azalır. Sağlıklı beslenme de önemli. Günümüzde sürekli tüketiyoruz oysa üretmek önemlidir (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Katılımcılarımıza '*İnsanın hayatında sadece maddi durumu değil manevi durumu, bilgi ve deneyimi de önemlidir.*' görüşüne katılıyorum / katılmıyorum çünkü...' (S.17) şeklinde soru yöneltilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı 'Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemli, denge olmalı, bu görüşe katılıyorum.' demiştir (34 kişi, %75.5). Bazı katılımcılar 'İnsanın birikimi, hem maddi hem manevi birikim, bilgi ve tecrübe birikimi önemli' şeklinde cevaplamıştır (8 kişi, %17.7). Az sayıda katılımcı da 'Paranız yoksa bilgi yetmez çünkü insana kıymet veriliyor.' demiştir (3 kişi, %6.6).

Bunun yanında, katılımcıların bazıları görüşlerini şöyle açıklamışlardır: 'Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemli ama toplum para da para diyor (1 kişi). Oysa sağlık

ve huzur daha önemlidir.’ (3 kişi). Bazı katılımcılar da neden maddiyatın veya maneviyatın önemli olduğunu açıklamaya çalışmışlardır: ‘Hayatta kimseye muhtaç olmayacak kadar maddiyat gereklidir (4 kişi). Sadece maddiyat insanı mutlu etmez (1 kişi). İnsan olmak için maneviyat çok önemli (2 kişi), maneviyat ruhun gıdasıdır, insanı ayakta tutar (2 kişi), maddiyat bir şekilde idare ediliyor (2 kişi).’.

Katılımcıların çoğu *hem maddiyatın hem maneviyatın önemli* olduğunu söyleyerek, bunlardan birini diğerine tercih etmediğini ancak her ikisinin bir arada olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumun toplumumuzda hem geleneksel toplum özelliği sayılan *manevi değerlerin*, hem modern toplum özelliği sayılan *maddi değerlerin* önemsendiğini gösterdiği; dolayısıyla toplumumuzun *geçiş toplumu* özelliği sergilediği söylenebilir (Bkz. S.1, 3, 6, 8). Ki Amman ve Günay da çalışmalarında bundan bahsetmektedir (Amman, 2007: 163-174; Günay, 2006: 394-412, 601-609).

Bazı katılımcıların bu soruyu *birikim* açısından değerlendirmesi, insanın hayattaki *maddi ve manevi birikimini*, bilgi ve tecrübe birikimini vurgulaması da dikkat çekicidir. Bu durum Bourdieu’nun (1994) *Sermaye Yaklaşımını* destekler niteliktedir (Bkz. S.16; Baran, 2008: 89; Furseth, 2012: 176-189; Wallace ve Wolf, 2004: 130-133). Çünkü katılımcıların tüm hayat birikimini kapsayan *insan sermayesinden*, manevi-dini değerlerini kapsayan *dini sermayeden*, maddi durumunu kapsayan *ekonomik sermayeden*, bilgi ve tecrübe birimini etkileyen *toplumsal ve kültürel sermayeden* bahsedilebilir. Guest de çalışmasında modern toplumda tüm sermaye şekillerinin birbirini etkilediğini vurgular (Bkz. S.16; Guest, 2012: 110-114). Fakat araştırmamız sınırlarında değerlendirildiğinde, genelde ekonomik sermaye birikiminin veya bunun eksikliğinin katılımcılarımızın tamamını etkilediği söylenebilir. Diğer sermaye şekillerinin katılımcılarımızın hayatını ne kadar etkilediğinin ise kişiye göre değiştiği gözlenmiştir.

Hayatta hem maddiyat hem maneviyat hem de eğitim ve tecrübe önemlidir (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul). Genelde maddiyat önemli ama maneviyat da önemlidir. Maneviyat ruhun gıdasıdır. Dine tek yönlü bakıp hayatı yaşanmaz hale getiriyorlar (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite). Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemli, ikisi bir arada olmalıdır. Paranız yoksa çok bilgi de yetmiyor. Gençken akılcıca birikim yapmak lazım, su akarken testini doldurmak gerek (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemlidir ama paran olmayınca insana kıymet vermiyorlar. Bakımın bile değişiyor. Bilgi ve deneyim de önemli, etkili olur, insanlar dinler. İnsanlar aynı yaşta olsa da, bilgi birikimi çok önemlidir (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Ayrıca katılımcıların *avantajlı veya dezavantajlı birikiminin* sadece yaşlılık dönemiyle sınırlandırılmayacağı hatta yaşam boyu geçirilen tüm süreçleri ve bu süreçlerde edinilenlerin tümünü kapsadığı söylenebilir. Ki bu durum bir taraftan Estes ve

arkadaşlarının (2003) geliştirdikleri ve insan sermayesinin yaşam boyu biriktiğini öne süren *Yaşam Boyu Sermaye Teorisini* destekler. Çünkü bu teoriye göre sermaye sosyal, psikolojik, fiziksel veya biyolojik olabilir; toplumsal, kurumsal ve ahlaki sermaye de kişinin sahip olduğu insan sermayesini etkiler.

Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemlidir. İnsanın kimseye muhtaç olmayacağı kadar parası olmalı, fazlasına gerek yok (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim). Hayatta bilgi önemli, her şeyi bilmek gerek. Ben okumadım, okusam daha iyi olurdu. Hayatta hem maddiyat hem maneviyat lazımdır (43, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Okur yazar). Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemli, para olmadan da olmuyor. Maddi sorunlar insanın hayatını etkiliyor. Ortalama bir yaşam standardım olsun isterim ama lükse gerek yok, bencil olmamak gerekir, paylaşmak da güzel (45, Kadın, 75, Evli, İlkokul).

Diğer taraftan da bu durum Havighurst ve arkadaşlarının (1952) çalışmalarına dayanan ve insanın gelişiminin yaşam boyu sürdüğünü vurgulayan *Yaşam Boyu Gelişim Teorisini* de destekler niteliktedir. Çünkü bu teoriye göre, yaşlı veya genç her insan hayattaki kayıp ve kazançlardan etkilenir, sadece yaşlılıktaki değil her yaştaki gelişim ve gerileme önemsendir. Amman da çalışmasında bu teorinin yaşlılık konusundaki açıklamalarını daha açıklayıcı bulmaktadır. Öte yandan avantajlı birikimli katılımcılarımızın üst gelir ve eğitim grubundan oldukları, çalışmaya ve üretmeye devam ettikleri gözlenmiştir. Ayrıca bu durum Minkler ve Estes'in (1991) *Yaşlılığın Politik Ekonomisi Teorisini* de desteklemektedir (Bkz. S.16; A. Canatan, 2012: 371-373; Oğuz, 2007: 43, Tufan, 2002: 149-152; Terzi, 2012: 20-29, 45; Amman, 2007: 169-170).

Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemlidir. Kimseye muhtaç olmamak için para lazım. İnsanın tecrübesi de önemlidir. Yaşlandıkça olgunlaştım, artık daha dikkatli ve uyumluyum. Büyüğe büyük, küçüğe küçük gibi davranırım, kötü söz söyleyenden uzak dururum (39, Kadın, 69, Eşi ölmüş, Okur yazar). Gençliğimde de olgundum, zaten çocukken çalışmaya başladım. Hayatta hem maddi hem manevi durum, tecrübe önemlidir. Gençken daha sinirli, hırslı ve kıskançtım. İnsan yaşlanınca sakinleşiyor (17, Erkek, 82, Bekar, Okur yazar değil). İnsanı hayata bağlayan ve yaşama sevinciyle mutlu eden manevi ve ahlaki hazlardır. Varlığı derinden kavrayıp yorumlayacak bilgi ve düşünce gücüne sahip olmayanların hayatı biyolojik olmaktan öteye geçemez. Yani maneviyat çok önemlidir (27, Erkek, 70, Evli, Üniversite). Hayatta hem maddiyat hem maneviyat önemlidir. Hayatta para önemli ama bu insanın yaşam şekliyle alakalıdır. Yaş ilerledikçe olgunluk ve makul düşünce lazım. Çocuklar ve torunlar oluyor, hayat koşulları değişiyor, farklı düşünmek lazım (34, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Yine bu bulgular *Aktif Yaşlanma ve Etkinlik Teorilerini* de haklı çıkarmaktadır. Aktif yaşayan katılımcılarımızın hayata bağlılığı ve yaşam memnuniyeti yüksek görünmektedir; ki bu aktif yaşlılar arasında alt, orta ve üst yani tüm gelir gruplarından kişiler bulunmaktadır (Bkz. S.1, 2, 3; A. Canatan, 2012: 366; Onur, 2011: 348-349; Şentürk ve Altan, 2015a: 21-22). Yani katılımcılarımızın çoğunun aktif ve iyi bir yaşlılık dönemi geçirmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Katılımcılarımıza ‘*Ekonomik ve siyasi açıdan kurumlardan beklentileriniz nelerdir, sizin yaşınızdakiler için neler yapılmasını istersiniz?*’ (S.18) diye sorulmuştur. Katılımcıların bazıları ‘Emekli maaşına zam yapılmalı’ demiştir (18 kişi, %40). Bazıları emeklilere ikramiye, ek ödeme, kira ve gıda yardımı; yiyecek ve ulaşım ücretlerinde, faturalarda indirim yapılması gerektiğini vurgulamıştır (7 kişi, %15.5). Bazıları ise ‘kurumlardan yaşlılıkla ilgili bir beklentisi ve isteği olmadığını’ (5 kişi, %11), bazıları da ‘siyasi kurumlardan beklentisi olmadığını ve ümitsiz olduğunu’ belirtmiştir (13 kişi, %28.8). Bir katılımcı ‘yolların yaşlılara uygun yapılmasını’ (1 kişi, %2.2), diğer bir katılımcı ‘yaşlılara ücretsiz tekerlekli sandalye verilmesini’ talep etmiştir (1 kişi, %2.2).

Bunlara ilaveten, bazı katılımcılar bu konuda detaylı açıklama yapmışlardır: ‘Ekonomide ve siyasette yaşlılara yönelik bir şeyler yapılabilir, ümitliyim’ (5 kişi), ‘Yaşlıların aktif olması ve uygun çalışma ortamı sağlanabilir’ (1 kişi), ‘Yaşlılar geziye götürülebilir’ (1 kişi). ‘Yaşlılara huzurevi ve bakımevi yapılmalı (2 kişi), yaşlı hizmet merkezleri açılmalı’ (2 kişi). ‘Toplumumuzda insana değer verilsin ve insanca yaşanacak imkanlar sunulsun yeter, devletten başka beklentimiz yok.’ (2 kişi).

Genel olarak katılımcıların *ekonomi ve siyaset kurumlarını* önemsedikleri gözlenmiştir. Ayrıca modernleşme sürecinde *kurumsallaşmanın* artmasını ve bunun yaygınlaşmasını benimsedikleri ancak bu kurumlarda *yaşlılara yönelik hizmetleri* ve çalışmaları yeterli bulmadıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmının emekli maaşlarının yetersiz olduğunu ve diğer bir kısmının da ancak ek gelirlerle veya ek iş yaparak maddi anlamda ayakta durduklarını söylemesi ise yaşlılarımızın *maddi sorunlarının* öncelikli olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Ceylan ve arkadaşlarının araştırmasında da, ekonomik koşulların yaşlılıkta yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini etkilediği, yaşlılarımızın ekonomik sorunları ve emekli maaşlarının yetersizliği vurgulanmaktadır (Bkz. S.16; 2014 TUIK; Ceylan, vd. 2015: 44-48).

Emekli maaşları çok az, yaşlılara yönelik pek çaba yok. Avrupa’da hemen herkes çalışınca refah seviyesi yüksek, emeklilikleri de ona göre oluyor. Yunanistan’da emekli maaşı 2400 Avro’nun altına düştü diye ayaklandılar. Bizim insanımızın maneviyatı yüksek, nasibim bu kadarmış diyor, yine mutlu oluyor. Derdini komşu ve arkadaşla paylaşıyor. Avrupa’da ise ancak kuruma gidiyorlar (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). Yaşlı hizmetleri artmalıdır. Ek ödemeler, imkanlar, kira yardımı, vb. olabilir. Benim maddi sorunum yok ama ihtiyacı olanlara yardım edilmeli. Yaşlılara belediye hizmet ediyor, aşevi var ama hizmetlerin artması iyi olur (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Emekli maaşı yetersiz, bu nedenle çalışıyorum. Şehirler arası otobüslerde ve uçak biletlerinde yaşlılara indirim olsa iyi olurdu. Tekerlekli sandalye de ücretsiz verilmeli (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Dolayısıyla *emekli maaşlarının* artırılması ile yaşlılarımızın *yaşam kalitesinin* ve *yaşam memnuniyetinin* artması da sağlanabilir. Öte yandan çok sayıda katılımcının kurumlardan beklentisi olmadığını ve ümitsizliğini vurgulaması da dikkat çekicidir (18 kişi). Ayrıca bu katılımcılar siyasetçilerin sorunlara çözüm üretmemesinden ve ülkeyi yönetenlerin değişmemesinden yakınmışlardır.

Siyasi açıdan hiçbir şey beklemiyorum, ümitsizim. Ekonomik açıdan maaşlar da artmaz. Emeklilere itibar göstermiyorlar, bunamış, kaç günlük ömrü kalmış muamelesi yapıyorlar. Ya da sus payı az bir miktar veriyorlar (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). Siyasi açıdan beklentim yok, çeşitli sözler veriliyor ama gerçekleşmiyor. Bir ara ev hanımlarına maaş vereceğiz dediler, olmadı (08, Kadın, 65, Evli, Üniversite). Siyasetçiler yaşlılara hizmeti geliştirse, emekli maşına zam olsa, doktor imkanı artsa iyi olur. Ama böyle düşünen var mı acaba? Siyasetçi dürüst olmalı, hile yapmasınlar yeter (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar).

Kısacası ekonomi ve siyaset kurumlarının yaşlılarımızın beklentilerini karşılamadığı ve toplumsal değişime uygun gelişim gösteremediği söylenebilir. Araştırmaya katılan yaşlılarımız hayatta *hem maddi hem manevi birikimi* önemsemekte fakat özellikle ekonomik sermaye yaşlıların yaşam koşullarını ve yaşam kalitesini oldukça etkilemektedir.

2.7. Yaşlılık ve Siyaset

Katılımcılara ‘*Çevrenizde size yardımcı olunan ve çeşitli etkinliklerin düzenlendiği yerler olsa gider misiniz?*’ (S.19) diye soru yöneltmiştir. Ayrıca katılımcılar bazı ülkelerdeki *yaşlı hizmet merkezleri ve yaşlı danışmanlığı hizmetleri* konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların çoğu bu soruyu ‘Yaşlı hizmet merkezi olsa iyi olur, giderim, ihtiyacı olanlar da gider.’ şeklinde cevaplamıştır (34 kişi, %75.5). Bazı katılımcılar ise ‘Yaşlı hizmet merkezi olsa gitmem, vaktim yok, ihtiyacım yok, yardım istemeyi sevmem.’ demiştir (6 kişi, %13.3). Bazıları huzurevlerinde böyle yerler açılması gerektiğini (3 kişi, %6.6), bazıları da ‘sivil toplum kuruluşu benzeri yaşlı hizmet merkezleri ve yaşlı tatil merkezleri açılabileceğini’ belirtmişlerdir (2 kişi, %4.4).

Bunlara ek olarak, yaşlı hizmet merkezi olsa gideceğini belirten katılımcılardan bazıları ‘Yaşlı hizmet merkezinde arkadaşlarla toplanır, çay kahve içer, sohbet ederiz ve moralimiz düzelir. Herkes birbirine yardım eder.’ şeklinde açıklama yapmışlardır (5 kişi). Bazı katılımcılar ‘Yaşlı danışmanı da olsa iyi olur, giderim, ihtiyacı olanlar gider.’ demiştir (15 kişi). Bir katılımcı yaşlı danışmanına gitmeyeceğini ve kendi sorununu kendi halledeceğini belirtmiş (1 kişi), bazıları da yaşlılara evde bakım hizmetlerinin çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır (4 kişi).

Genelde katılımcıların çoğunun *yaşlı hizmet merkezine* olumlu yaklaştığı gözlenmiştir. Ancak bunların huzureviden farklı ve konforlu olması gerektiğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla *yaşlı hizmetleri* konusunda *kurumsallaşma ve kaliteli hizmet* beklentisi dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Ceylan ve Şentürk'ün araştırmasında yaşlılarımızın kurumsal beklentilerinden; Şener ve Kırdı'nın çalışmalarında da yaşlı hizmetlerinin öneminden bahsedilmektedir (Ceylan, vd. 2015: 61-81, 105-106; Şentürk, 2015c: 325-327, 339; Şener, 2009: 1-12; Kırdı, vd. 2007: 27-28).

Yaşlı hizmet merkezi olsa giderim, dernek gibi olabilir. Yeni arkadaş edinirim. Arkadaşlarla vakit geçirir, çay kahve içeriz (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim). Böyle yerlere gitmek, insanlara destek olmak ve sıkıntılarını paylaşmak isterim. İlle de resmi olması gerekmez. Huzurevlerinin böyle düzenlemesi olsa giderim (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). Yaşlı hizmet merkezinde faydalı şeyler yapılıyorsa giderim, yoksa gitmem. Eskiden bilgelik vardı, şimdi bilgi var bilgelik yok. Bilgelik yaşayarak öğrenmedir, bilgi sahibi olan ille de bilge değildir. Bilgeliği, bilge insanları kaybettik. Kafe, kıraathane, okuma yeridir, burada okunanlar tartışılır ve insanlar dinlenir (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Yaşlı merkezi olsa iyi olur, Ulus'ta güzel bir yer açılmış. Benim çevrem var, ihtiyacım yok ama ihtiyacı olanlar gider (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite).

Araştırmamızın sınırlarında ele alındığında, *yaşlılık danışmanına* da -belli oranda (1/3)- olumlu yaklaşılmakla birlikte, bu konuda belirsizlik veya isteksizlik olduğu da söylenebilir (Bkz. S.7). Yaşlı danışmanlığına olumlu yaklaşanların görece daha az sayıda olması da toplumumuzdaki psikolog veya danışmana gitme konusundaki kalıpyargılarla alakalı olabilir.

Yaşlı danışmanlığı olsa iyi olur, ihtiyacım olursa giderim. Şehirde mutlaka olmalı, köyde zaten herkes bir bilen kişiyle sorununu halleder (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Kendi sorunumu kendi çevremde halletmeye çalışırım, başka yere veya danışmana gitmem (14, Erkek, 67, Evli, İlkokul).

Kısacası *yaşlı hizmetleri ve yaşlılık danışmanlığının* modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan kurumlar olduğu düşünüldüğünde, bu konuda henüz *geleneksel yapı ve değerlere* bağlı kalınmakla birlikte; yaşlılarımızın yeni toplumsal kurumlara ve *kurumsallaşmaya* açık olduğu, bu tür kurumsallaşmanın *yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini* arttıracığını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Katılımcılara '*Günlük yaşamda eğitilmiş kişilerin size yardım etmesini ister misiniz, hangi konularda yardıma ihtiyacınız olur?*' (S.20) diye soru yöneltilmiştir. Bu soruda katılımcılar *evde bakım hizmetleri, evde sağlık ve gezici sağlık hizmetleri, gündüz bakımevleri* konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı 'Kendi işimi kendim yaparım, kimseden yardım istemem, yardıma ihtiyacım yok.' demiştir (36 kişi, %80). Bazı katılımcılar '*Günlük işlerimi yapamıyorum, yardımcım veya bakıcım var, onlar ve çocuklarım yardım eder.*' demiştir (3 kişi, %6.6). Bazıları da yaşlılara -

huzurevinde değil- kendi evinde yardım edilmesi (3 kişi, %6.6) ve yemek dağıtılması gerektiğini belirtmiştir (3 kişi, %6.6). Bunun yanında, kendi işini kendi yaptığını ve yardıma ihtiyacı olmadığını söyleyen katılımcıların bazıları ise ihtiyacı olan, yalnız ve hasta yaşlılara *evde bakım hizmeti ve temizlik hizmeti* verilmesi gerektiğini, bunun yaşlıların hayatını oldukça kolaylaştıracağını vurgulamıştır (18 kişi).

Genelde katılımcıların çoğunun *evde bakım hizmetlerine ve evde sağlık hizmetlerine olumlu* yaklaştığı, bunların artırılmasını ve yaygınlaşmasını beklediği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu hizmetlerin artması hem hastane, huzurevi ve bakımevlerinde yığılmayı azaltabilir hem de yaşlılarımızın evlerinde -yani alışkın oldukları ortamda- hizmet almalarını sağlayarak, *yaşam kalitesini ve yaşam memnuniyetini* arttırabilir. O. Koç ve arkadaşları da çalışmalarında bu konuyu gündeme getirmekte ve toplumumuzda özellikle yaşlılara yönelik evde sağlık hizmetlerini gerekli bulmaktadır. Yine G. Bahar ve arkadaşları da çalışmalarında, evde bakım hizmetlerinin geliştirilmesiyle hastane ve huzurevlerinde yığılmanın azalacağını öne sürmektedir (O. Koç, vd. 2012: 275-282; G. Bahar, vd. 2009: 85-95).

Kendi işlerimi kendim yaparım, eşim de alışveriş yapar. Çocuklarım yardım eder, başkasına ihtiyacım yok (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar). Kendi işimi kendim yaparım, kimseden yardım istemem. ‘Şu işimi yapar mısın?’ demem. Yaşlılar böylece dinç ve sağlıklı kalır. Yaşlıyım yapamam diye bir şey yok. Alışverişi ve ev işlerini eşim yapar. Başkasının yardımını istemem, buna ihtiyacım yok (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Günlük işlerimi kendim yaparım, benim ihtiyacım yok. Ama evde bakım hizmeti olmalı, ihtiyacı olanlar var. Aşevleri var ama onlarda da yemekler eve dağıtılmalıdır (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Yaşlı hizmeti, evde bakım hizmetleri ve bakımevleri artırılmalıdır. Kimsesi olmayana ve bakımı olmayana hizmet verilmelidir. Huzurevine gidenin morali bozuluyor. Yaşlıya kendi evinde destek verilmelidir (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Zaten neredeyse tüm dünyada insanların kendi evlerinde yaşlanmak ve *yaşlılık dönemini* -huzurevinde veya bakımevinde değil- *kendi evlerinde* geçirmek istedikleri bilinmektedir. Tomanbay, A. Canatan, M. Danış ve arkadaşları da çalışmalarında günümüzde modern toplumlarda yaşlı hizmetlerinde, kurum bakımından evde bakıma yönelmeyi gündeme getirmektedir (Tomanbay, 2012: 325-337; A. Canatan, 2012: 170-173; M. Z. Danış ve Y. Danış, 2006: 307-315). Öte yandan birkaç katılımcımız İstanbul’daki ve İstanbul dışındaki bazı belediyelerin yaşlılara yönelik hizmetlerinden bahsetmiş; özellikle yaşlıların evine yapılan ziyaretler ve ev işlerine yardım edilmesi gibi evde bakım hizmetleri konusunda memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca neredeyse tüm katılımcılar yaşlı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını istemektedir.

Günlük işlerimi ve ev işlerini kendim yaparım. Çamaşırlarım kurumda yıkıyor. Belediyelerde ev hizmetleri ve bakım hizmetleri var. İhtiyacı olana eleman gönderiyorlar, bunlar

yaygınlaşmalıdır (19, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Günlük işlerimi kendim yaparım. Planlarım, o gün neler yapacağım bellidir. Evde bakım hizmetleri ihtiyacı olanlar için iyi olur. Balıkesir’de 70 yaşındakilere belediyenin ayda bir temizlik elemanı göndermesi güzel bir uygulama. Ayrıca yaşlılara ücretsiz ulaşım sağlanabilir ve çeşitli indirimler de yapılabilir (36, Kadın, 65, Evli, İlkokul).

Katılımcılarımıza ‘*Yaşlı sorunlarının çözümünde siyasetçilere güveniyor musunuz, oy verirken siyasetçilerin ve partilerin hangi yönünü önemsersiniz?*’ (S.21) diye sorulmuştur. Katılımcıların yaklaşık yarısı ‘siyasetçilere güvenmediğini, onlardan hiçbir şey beklemediğini çünkü siyasetçilerin sadece kendini düşündüğünü ve yaşlıları düşünmediğini’ söylemiştir (22 kişi, %48.8). Bazı katılımcılar ‘Siyasetçiler isterse yaşlı sorunları çözülür, umutluyum.’ (11 kişi, %24.4), bazıları da ‘siyasetçilere oy verirken önceden yaptığı hizmetlere bakarım; dürüst, çalışkan, vatani ve milleti seven, ideal bir kişi olmasını isterim.’ demiştir (10 kişi, %22.2). Bir katılımcı 65+ yaşta kişilerin milletvekili olmaması gerektiğini (1 kişi, %2.2), başka biri de çalışan herkesin sigortası ve yaşlanınca da emekliliği olması gerektiğini belirtmiştir (1 kişi, %2.2). Buna ilaveten bazı katılımcılar yaşlı hizmetlerinin, huzurevlerinin, yaşlı bakım ve sağlık hizmetlerinin artırılması gerektiğini, siyasetçilerden bunu beklediklerini söylemişlerdir (13 kişi).

Katılımcıların bir kısmının *siyaset kurumunu* önemsemekle birlikte, *siyasetçilere* pek güvenmediği anlaşılmaktadır. Çünkü yaşlılarımızın oy kullandıkları ancak verdikleri partilerin yönetime gelememesinden endişe duydukları gözlenmiştir. Siyasetçiler isterse yaşlı sorunlarının çözüleceğine inanılmakta ancak genelde yaşlıların pek düşünülmediği vurgulanmaktadır. Bu durumda yaşlılıkta *siyasal katılımın* sürdüğü, yaşlıların *siyasi kurumlardan* beklentileri olduğu ancak *yaşlı sorunlarına* yönelik çözümler ve *yaşlı hizmetleri* konusunda pek ümitli olmadıkları söylenebilir. Siyasi açıdan yaşlı sorunlarının çözüleceğine inananların sayısının, buna inanmayanların yarısı kadar olması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Oy kullanırım ve siyaseti takip ederim. Yaşlılara kolaylık sağlanmalı ve öncelik verilmelidir. Bu yaşlı hizmetleri yasal ve zorunlu, kurumsal olmalıdır (06, Kadın, 65, Lise). Siyasetçilerin hepsi aynı, hiçbirine güvenmem. Kendilerini övüyor karşı tarafı aşağılıyorlar. Yaşlılara hizmet akıllarına bile gelmiyor, yaşlıları önemsemiyorlar (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). İktidar partileri emeklileri sevmez, muhalefet sever, o da iktidar olunca emekliyi önemsemez. Yaşlı sorunları pek düşünülmez. Ekonomik ihtiyaç, sağlık, vb. nedenlerle emeklilik yaşı artabilir. Çalışan herkesin sigortası olması gerekir (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite). Yaşlı hizmetleri artmalı ama yaşlı sorunları zor çözülür. Siyasetçilere pek güvenmem, yaşlıların koşulları zor değişir (20, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim). Siyasetçilere güvenmiyorum, şunu yapacağız diyorlar, yapmıyorlar. Yaşlılara hizmet konusunda ancak bütün partiler bir araya gelirse bir şeyler yapılır. Oy verirken kendi gönlüm neyi isterse ona oy veririm. Kendini değil halkını düşünene oy veririm. Şimdiye kadar sorunlar çözülmedi ama belki bundan sonra çözülür, umutluyum (39, Kadın, 69, Eşi ölmüş, Okur yazar).

Öte yandan katılımcıların bazıları da yaşlı hizmetlerinin arttırılmasını siyasetin ötesinde -genel olarak- devletin görevi olarak görmekte ve bu konuda beklentileri olduğunu vurgulamaktadır. Tüm bunların toplumumuza uygun ve genel bir *yaşlılık politikası* geliştirilmesinin önemini gösterdiği ortadadır. Günümüz modern toplum koşullarında, Minkler ve Estes'in (1991) *Yaşlılığın Politik Ekonomik Teorisinde* de belirtildiği gibi yaşlılara yönelik sosyal politikalar geliştirilmesi önemlidir (Bkz. S.3, 16, 17; A. Canatan, 2012: 371-373; Oğuz, 2007: 43, Tufan, 2002: 149-152).

Toplumsal yaşlanma ve ortalama ömür beklentisinde artış da bu çalışmaların önemini arttıracaktır. Araştırmamız sınırlarında değerlendirildiğinde, yaşlılarımızı en çok ekonomik sermayenin etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla siyasi ve ekonomik kararlar yaşlılarımızın hayatını oldukça etkilemektedir. Kısacası toplumumuza uygun *yaşlılık politikası ve yaşlı hizmetleri* geliştirilmesi beklenmektedir.

2.8. Yaşlılık ve Ahlak

Katılımcılarımıza '*Yaşınız ilerledikçe kendinizi daha bilgili, deneyimli ve olgun buluyor musunuz; eksikliklerinizi tamamlamak ve kendinizi geliştirmek ister misiniz?*' (S.22) diye sorulmuştur. Katılımcıların önemli bir kısmı '*Yaşım ilerledikçe olgunlaştım ve tecrübem arttı.*' şeklinde cevap vermiştir (36 kişi, %80). Bazı katılımcılar ise '*Yaşım ilerlese de, hayat tarzım değişmedi.*' (5 kişi, %11), bazıları da '*Hayatta her zaman, çocukken bile olgundum.*' demiştir (4 kişi, %8.8).

Bunun yanında, yaşlandıkça olgunlaştığını söyleyen katılımcılara '*bunun nasıl olduğu*' ayrıca sorulduğunda ise '*Artık tecrübem arttı, düşünerek konuşuyorum; daha sabırlı, sakin ve hoşgörülüyüm; yanlışlarımı düzeltmeye çalışıyorum.*' şeklinde cevaplar alınmıştır. Bazı katılımcılar '*Öğrenmenin yaşı yok, insan her yaşta öğrenir, bilgi birikimi önemli, kendimi geliştirmek isterim.*' derken (17 kişi), bazıları da '*Zamanla kişiliğim ve karakterim değişmedi, aynı kaldım. Önceden önemsediklerimi şimdi de önemsiyorum, kızdıklarım şimdi de kızıyorum.*' şeklinde ek açıklama yapmışlardır (12 kişi). Az sayıda katılımcı yaşlandıkça insanın hayata bakışının ve düşüncelerinin değiştiğini (3 kişi), bir katılımcı dini konularda kendini geliştirmek istediğini (1 kişi), bir başkası '*kişisel gelişim kursu olsa gideceğini*' (1 kişi), biri de '*bildiklerinin kendisine yettiğini ve bu yaştan sonra kursa, vb. gitmeyeceğini*' belirtmiştir (1 kişi).

Katılımcıların çoğunun yaşlandıkça olgunlaştığını, bilgi ve tecrübesinin arttığını söylemesi *kişisel gelişim* açısından önemlidir. Bu bulgunun A. Canatan ve Oğuz'un

çalışmalarında vurguladıkları ‘yaşlılıkta olgun ve bütünleşmiş kişiliği’ gösterdiği söylenebilir (A. Canatan, 2012: 366-367; Oğuz, 2007: 40). Yine bu durum Dohmen’in (1999) vurguladığı, yetişkin ve yaşlı eğitimini önemseyen *Hayat Boyu Öğrenme Teorisini* destekler niteliktedir. Ayrıca Neugarten’in (1970) *Yaşam Boyu Gelişim Teorisini* desteklediği de söylenebilir. İlgar da çalışmasında, bu teoride yaşlılık dönemindeki gelişimsel görevleri, yaşlılarla iyi ilişkilerin ve toplumsal sorumlulukların, yaşlılığa ve emekliliğe uyumun önemini vurgular (Bkz. S.9; Dohmen, 1999: 1-12; İlgar, 2008: 65-70; Özben, 2008: 99; Terzi, 2012: 20-29, 45; Tufan, 2010: 112-118). Zaten neredeyse katılımcıların tamamı ‘Öğrenmenin yaşı olmaz’ diye düşünmekte fakat bunlardan bazıları kurs, vb. eğitim etkinliklerine zaman ayırmamaktadır. Yine de katılımcıların ‘yaşlandıkça olgunlaştığımı’ sık sık tekrar etmesi de dikkat çekicidir ve bu olgunluğun alınan eğitimden çok, hayatta yaşanan tecrübelerle alakalı olabileceğini düşündürmektedir.

Yaşım ilerledikçe olgunlaştım yani duyuyorum ama görmüyorum, daha sabırlıyım. Hayatta sevmek ve saygı göstermek önemlidir (20, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim). Yaş ilerledikçe insan olgunlaşıyor. Bilgi birikimi önemli, kendimi sürekli geliştiririm (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Öğrendikçe ne kadar eksik ve öğrenilecek daha çok şeylerin olduğunu anlıyorum. Bazı konularda tecrübeli olsam da, kendimi yeterli görmüyorum, hep okuyorum (32, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Bazı katılımcıların ‘zamanla kişiliğinin değişmediğini ve aynı kaldığını’ vurgulaması da *Kişilik teorileri* açısından önemlidir. Aynı zamanda Atchley’in (1989) *Süreklilik Teorisini* de akla getirmektedir (Bkz. S.3; Kaygusuz, 2008: 237-240; Onur, 2011: 349-351; Şentürk ve Altan, 2015a: 21-24). Günümüzdeki çalışmalarda kişiliğin zaman içinde hem geliştiği hem kararlılık gösterdiği anlaşılmıştır. İlhan, Kılavuz ve Gürses de çalışmalarında, insanın hayatta çeşitli sorunlar yaşayabileceğini; orta yaş veya yaşlılık dönemi krizini aşmak için bilgelik, sosyal ilişkiler, duygusal ve zihinsel esneklik önerildiğini belirtmektedir (İlhan, 2012: 244-252; Kılavuz ve Gürses, 2009: 1-17).

Kişiliğim zamanla değişmedi, sabit kaldı. Ama yaş ilerledikçe olgunlaştım. İleride daha iyi olacağımı umuyorum. Kişisel gelişim kursu olsa giderim (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim). İnsan yaşlandıkça olgunlaşır. Önceden çok kavga ederdim, şimdi sakınım. Ama karakter değişmiyor (23, Erkek, 87, Bekar, Okur).

Katılımcılarımızın da zamanla olgunlaştıkları, hayatta karşılaştıkları sorunlarda ve sosyal ilişkilerinde kendilerince belli düzenlemeler yaptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü zamanla olgunlaştığını söyleyen katılımcılarımıza bunun nasıl olduğu sorulduğunda, ‘daha sabırlı ve hoşgörülü, ilişkilerinde daha seçici, sözlerinde ve davranışlarında daha dikkatli olduklarını, düşünerek karar verdiklerini ve kendilerini kontrol etmeye çalıştıklarını’ söylemişlerdir. Ancak insanın genel kişiliğinin değişmediğini, sadece

olaylar karşısında daha akıllıca ve dikkatli davranmaya çalıştıklarını da özellikle vurgulamışlardır.

İnsan zamanla olgunlaşıyor, daha sakin oluyor. Sert karakterliyim, konuşmam böyle. Yaş ilerledikçe insan çocuklaşıyor ve duygusallaşiyor. Karşılıklı sevgi ve saygı önemli. Kendimi geliştirmeyi ve öğrenmeyi severim. İnsanın düşünceleri, hayata bakışı, özel hayatı ve insana bakışı zamanla değişiyor. Hata yapınca hemen düzeltmeye çalışıyorum, düşünerek hareket ediyorum. Hayatta her şeyi önemserim, her gün daha iyisini yapmaya çalışırım ve kendimi geliştiririm (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul). İnsan zamanla olgunlaşıyor, düşüncelerim olgunlaştı, şunu niye yaptım diyorum. İleri fikirli oldum, hatalarımı düzeltmeye çalışıyorum. Kendimi geliştirmeye ve yanlışlarımı düzeltmeye çalışırım. Daha sinirli oldum, zamanla sabır azalıyor. Karakter ise pek değişmiyor, aynı kaldım (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim).

Öte yandan insanın yaşlandıkça olgunlaşması ve kendini geliştirmesi aslında Rostow'un (1960) *Modernleşme Teorisine* uymamakta, aksine bu kişilerin toplumda *saygınlığının* arttığı anlaşılmaktadır (Bkz. S.3, 8, 9). Yine Morgan ve Kunkel'in (1998) 'modernleşmenin yaşlının yaşam deneyimine ve bilgeliğine verilen değeri azalttığı' görüşüne de terstir (Slattery, 2007: 310-315; Baran, 2004: 46, 49-50; Kalıncara, 2011: 34-36; Oğuz, 2007: 42; Şentürk ve Altan, 2015a: 19; Tufan, 2002: 146-147; 2007b: 17-18).

Üstelik katılımcılarımız açısından değerlendirildiğinde, insanın olgunluğunun toplumdaki *değerini ve uyumu* arttırdığı, *sosyal dışlanmayı* da azalttığı gözlenmektedir. Kurumda kalan katılımcılarımız hariç -ki onların da kendi aralarında kalabalık bir sosyal çevreleri ve dayanışma ağları olduğu gözlenmiştir- katılımcılarımızın çoğunun sosyal dışlanma gibi bir problemi bulunmamakta, zaten kendi çevrelerini ve sosyal ilişkilerini kendileri düzenlemekte ve herhangi bir sosyal dışlanma hissetmeden yaşamlarını sürdürmektedir. 'Gençlerin bulunduğu yerlere gitmeyiz' diyen birkaç katılımcı da bundan rahatsızlık hissetmemekte, kendi yaşlıları ve akran grubuyla vakit geçirmekten zevk almaktadır.

Katılımcılara '*Deneyimlerinizi ve bilgi birikiminizi başkalarıyla paylaşmak, ihtiyacı olanlara yardım etmek ve hayır işleriyle uğraşmak ister misiniz?*' (S.23) diye soru yöneltilmiştir. Bu soruda katılımcılar *gönüllü çalışmalar* konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı 'Hayır işlerini ve bildiğim kadarıyla insanlara yardım etmeyi, bildiklerimi ve tecrübelerimi başkalarıyla paylaşmayı severim.' demiştir (20 kişi, %44.4). Diğer bir kısmı 'sivil toplum kuruluşlarında aktif olarak çalıştığını, üye olduğunu veya gönüllü çalışmalara katıldığını' belirtmiştir (13 kişi, %28.8). Bazıları ise 'sivil toplum kuruluşlarında çalışmadığını ve çalışmayacağını, bu kuruluşlara güvenmediğini, birikimi veya vakti olmadığını' söylemiştir (9 kişi, %20). Birkaç katılımcı da 'uygun ortam olursa

sürekli değil ama haftada birkaç gün gönüllü çalışmalara katılabileceğini, bilgi birikimini başkalarıyla paylaşabileceğini, yöneticilik ve danışmanlık yapabileceğini’ vurgulamıştır (3 kişi, %6.6).

Bunlara ilaveten, sivil toplum kuruluşlarında çalıştığını söyleyen katılımcılara, ‘hangi kuruluşlarda ve nasıl çalıştıkları’ sorulduğunda şöyle açıklamalar yapmışlardır: ‘Vakıf ve dernek çalışmaları, kuruculuğu ve yöneticiliği; şefkat evlerinde, anaokullarında ve kimsesiz çocuklarla yapılan gönüllü çalışmalar ve etkinlikler; zihinsel engelli çocuklar ve aileleri ile yapılan çalışmalar, huzurevi ziyaretleri, ihtiyacı olan öğrencilerin okutulması ve burs sağlanması’. Bazı katılımcılar bu işleri uzun yıllardır yaptığını, çeşitli sivil toplum kuruluşlarında düzenli olarak çalıştığını ve hayır işlerine mutlaka zaman ayırdığını vurgulamıştır (8 kişi). Birkaç katılımcı ise başkalarına yardımcı olmak istediğini ama bunu düzenli yapamayacağını belirtmiştir (2 kişi).

Katılımcıların önemli bir kısmının *sivil toplum çalışmalarına* olumlu bakması ve bazılarının yıllardır *gönüllü çalışmalara* katılıyor olması, *aktif yaşlanma* açısından önemlidir. Bu durum katılımcılar arasında üst eğitim ve gelir grubundan çok sayıda kişinin olmasıyla da alakalı olabilir. Ayrıca katılımcılarımızın *danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine* de açık oldukları, bazılarının da bunu yaşamın içinde doğal olarak yaptıkları gözlenmiştir. Katılımcılardan bir kısmının *hayır işlerini* sevdiğini, maddi olmasa da manevi anlamda insanlara yardım etmeye çalıştığını belirtmesi de, uygun koşullarda gönüllü çalışmalara katılabilecekleri ve danışmanlık yapabilecekleri izlenimi bırakmıştır. Tüm bunlar daha önce bahsedilen *Yaşam Boyu Gelişim Teorisi ve Etkinlik Teorisi* açısından da dikkate değerdir (Bkz. S.9, 22). Çünkü katılımcıların *aktif yaşam* sürmeleri hem kendi gelişim dönemleri hem de katıldıkları etkinliklerin ve gönüllü çalışmaların *yaşam memnuniyetini* artırması açısından önemlidir.

İnsanlar bana danışsa yardımcı olurum ve faydalı olmaya çalışırım. Sosyal hizmetlerin anaokullarına gidiyoruz, çocuklar boynumuza sarılır. İnsanlara yardım etmeyi çok severim (23, Erkek, 87, Bekar, Okur). STK’larda çalışırım. Kendim dernek kurucusu ve yöneticisiyim. Zihinsel engellilere yardım ediyoruz ve annelerine eğitim veriyoruz. Onları geziye götürüyoruz. Danışmanlık olsa yaparım, haftada birkaç gün olabilir, çalışabilirim. Hayır işlerinde çalışmayı severim (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Bilgilerimi başkalarıyla paylaşırım, danışmanlık olsa, seminer, vb. yapmak isterim. Gönüllü çalışmaları severim. Halk eğitimde çalıştım, çeşitli kursların açılması önemlidir. Sivil toplum çalışmaları, vakıflar, insanların ihtiyaçları ve sorunları neler, bunları önemserim (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Bildiklerimi başkasına anlatmayı, sohbeti ve yardım etmeyi severim. Elimden geldigince anlatırım, öğretirim. Sanatçılıktan, ustalıktan ve muhtarlıktan ödüller aldım. Kültürel değerlerimizi gençlere aktarmaya çalışırım (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Şentürk ve Altan'ın İstanbul'da yaptıkları araştırmada ise, yaşlılarımızın gönüllü çalışmalara pek katılmasalar da, dernek ve vakıfların düzenlediği etkinliklere katılmaya çalıştıklarından; ayrıca yaşlılarımızın hayır işlerini ve bağış yapmayı gönüllü çalışma olarak gördüklerinden bahsedilmektedir. Bu araştırmaya göre, yaşlılarımızın gönüllü etkinlikleri yok denecek kadar azdır (Şentürk ve Altan, 2015b: 250-252, 279-281). Bu durum bu araştırmanın bizim araştırmamızdan daha kapsamlı olması ve daha çok sayıda kişiye ulaşılmasıyla alakası olabilir. Bizim araştırmamızdaki katılımcı sayısı daha sınırlıdır ve daha önce de bahsedildiği gibi, üst ve orta eğitim ve gelir grubundan katılımcılar çoğunluğu oluşturmaktadır. Yani sonuçlar değerlendirilirken, araştırma sınırları önemsenmeli, araştırmamızdaki katılımcıların sosyal kimliğinin ülkemizdeki genel yaşlı profilinden bazı farklılıkları olduğu dikkate alınmalıdır (Bkz. 2013 TÜİK İstatistiklerle Yaşlılar).

Kısacası araştırmamızdaki katılımcıların genelde *kişisel gelişime ve olgunlaşmaya, serbest zaman etkinliklerine, gönüllü çalışmalara ve hayır işlerine* olumlu yaklaştıkları söylenebilir. Bu durum daha önce de bahsedilen *Aktif Yaşlanma Yaklaşımı ve Etkinlik Teorisi* açısından önemlidir (Bkz. S.1-3, 8, 17). Çünkü aktif yaşamın ve serbest zaman etkinliklerine katılımın yaşlılarımızın *yaşam memnuniyetini, sosyal katılım ve bütünleşmeyi* arttırması mümkündür.

2.9. Yaşlılık ve Hukuk

Katılımcılarımıza '*Hukuki açıdan hangi konularda sorun yaşıyorsunuz, ailenizle ilgili hukuki sorunlarınız var mı?*' (S.24) şeklinde soru yöneltilmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası 'Hayatında veya ailesinde herhangi bir hukuki sorun yaşamadığını ve miras sorunu olmadığını' belirtmiştir (28 kişi, %62.2). Bazı katılımcılar geçmişte hukuki sorunları olduğunu (4 kişi, %8.8), bazıları ailesinde miras sorunu olduğunu ve mirasın paylaşamadığını (7 kişi, %15.5), bazıları da 'hukuki sorun yaşarsa hakkını mutlaka arayacağını, sosyal çevresi ve avukat tanıdıkları olduğunu' söylemiştir (6 kişi, %13.3).

Bunlara ek olarak, ailede miras sorunu olmadığını söyleyen katılımcıların çoğu 'Miras yok, mirasımız paylaşılmadı veya hayattayken herşeyimi paylaştırdım.' şeklinde açıklamalar yapmışlardır. 'Ailede miras sorunu yaşandığını veya mirasın yıllar geçse de paylaşamadığını' söyleyenler ise, 'Akrabalarım, kardeşlerim, eşimin çocukları, vb. miras hakkımı vermedi.' şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Az sayıda katılımcı 'Aile sorunları ailede çözülmeli, mahkemelik olursa zaten aile dağılır, boşanma, vb. böyle

oluyor.’ demiştir (2 kişi). Bir katılımcı yaşlılara hukuki danışmanlık yapılması ve ücretsiz avukat verilmesi gerektiğini belirtmiştir (1 kişi). Hayatta bazı hukuki sorunlar yaşadığını söyleyenler ise ‘bu hukuki sorunların SGK ile veya arkadaşları ve komşuları ile olduğunu’ ayrıca vurgulamıştır.

Katılımcıların yarıdan fazlası hayatta hukuki sorunla karşılaşmadığını belirtmiştir. *Ailedeki hukuki sorunları* ise genelde *miras* sorunları ve *boşanma* şeklinde açıklamışlardır. Ayrıca yaşlılara ücretsiz *hukuki danışmanlık* veya avukatlık yapılabileceğini çünkü sorunu olsa da mahkemeye gidemeyen yaşlılar olabileceğini belirtmişlerdir. Ailede miras sorunu olmadığını söyleyen katılımcıların bazıları ‘aslında mirasın paylaşılmadığını, bir veya birkaç kardeşin kendi aralarında mirası kullandığını ancak miras paylaşımı yüzünden akrabalarla kötü olmak istemediğini’ belirtmiştir.

Hukuki sorun yaşamadım. Eşim avukattı. Ailede hukuki sorun olarak miras sorunu yaşadık. Ama maddi durumum iyi olduğu için bunu pek önemsemiyorum (37, Kadın, 77, Eşi ölmüş, Üniversite). Hukuki sorunum olmadı. Ama yaşlılara danışman olsa iyi olur, gerektiğinde sorarım (40, Kadın, 69, Evli, İlkokul). Hukuki açıdan sorun yaşamadık. Sadece yaşlılara değil herkese yardım edilsin ve yasalar herkesi korusun (45, Kadın, 75, Evli, İlkokul). Hukuki açıdan sorun yaşamadım. Kızım boşandı, çok üzüldük. Miras sorunumuz olmadı, zaten hayattayken her şeyimi paylaştırdım ve herkese hakkını verdim (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim).

Ailede miras sorunu olduğunu söyleyenler de, bunun kardeşlerinin veya yakınlarının kendisine miras hakkını vermemesinden kaynaklandığını, ‘araları bozulmasın diye’ konuyu çözemediklerini belirtmişlerdir. Bu durumda ailede *miras* konusunun önemsendiği ancak bu konudaki sorunların bazen çözülemediği ve yıllarca sürdüğü hatta çözümsüz kaldığı anlaşılmaktadır. Bazı katılımcılar da ‘ileride çocukları miras kavgasına düşmesin diye şimdiden herkesin hakkını verdiğini’ belirtmiştir. Bazıları da kendilerinin veya çocuklarının *boşanmasının* aileyi çok etkilediğini söylemişlerdir.

Ailede miras sorunu var ama paylaşmadık, 15 sene oldu miras paylaşılmadı. Hakkımı vermediler, kimse bana haber vermedi, kardeşlerim kendileri paylaşmışlar. Ama mahkemeye gitmek de istemedim (14, Erkek, 67, Evli, İlkokul). Hukuki sorunum olmadı. Miras davası bizde olmaz, başta babamız nasıl paylaştırırsa ona uyarız. Babamız ölmeden bizden imza aldı, ölünce erkek kardeşim paylaştırdı ve hakkımızı verdi, çocuklarımıza da sahip çıktılar. Bizde yani bizim ailede büyük ne derse o olur, karşı çıkmayız (43, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Okur yazar). Hukuki sorunum olmadı. Trafik kazası yapmadım, iyi şofördüm. Miras davası da yok, hayattayken herkesin hakkını verdim, böylece sorun kalmadı. Etraftaki insanlar hep senden faydalanmaya çalışıyorlar (03, Erkek, 80, Eşi ölmüş, İlkokul).

Tufan yaşlılarımızın önemli bir kısmının gelirini aileye verdiğinden ve miras paylaşımı yapmayanların da buna zorlandığından bahsetmektedir. Yine yaşlılarımızın bir kısmı şiddete uğramaktadır (Bkz. 2011 Türkiye’de Yaşlılara Şiddet Araştırması; 2005-2009 Türkiye Geroatlas Araştırması; Tufan, 2003: 110-116; 2011: 10-19, 25-38, 50-70).

Katılımcılarımıza yaşlıya yönelik ihmal, istismar veya şiddet konusunda soru sorulmamıştır. Ancak bazı kadın katılımcılarımız gençlikte eşlerinden şiddet gördüklerini hatta bu nedenle bazı hastalıklara yakalandıklarını, bazıları da emekli veya dul maaşlarını çocuklarına verdiklerini söylemişlerdir. Bunlardan az bir kısmı kendi isteğiyle maaşını verdiğini vurgulamış, diğerleri ise bu konuda açıklama yapmamıştır. Bu durum düşündürücüdür ve yaşlının ekonomik istismarını akla getirmektedir.

Kısacası yaşlıya yönelik ihmal, istismar ve şiddeti önleyici yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır ve belki de bunun pozitif ayrımcılıktan daha öncelikli bir konu olduğu da söylenebilir. Kalıncara, Duyan, Kırdı ve arkadaşları da çalışmalarında; yaşlı istismarını önlemek için yasal düzenlemeleri, yaşlılara danışmanlık ve geçici bakım hizmetlerini, yaşlı hizmetleri ve yaşlılık politikaları geliştirilmesini önermektedir (Kalıncara, 2011: 150-154; Duyan, 2008: 160-169; Kırdı, vd. 2007: 97-102).

Katılımcılarımıza ‘Çevrenizi güvenli buluyor musunuz, bir sorunla karşılaştığınızda size yardım edebilecek kişi ve kurumlar var mı, yoksa nasıl olmasını istersiniz?’ (S.25) diye sorulmuştur. Katılımcıların yarısından fazlası ‘Çevremi güvenli bulmuyorum, İstanbul -özellikle gece- güvenli değil.’ şeklinde cevaplamıştır (26 kişi, %57.7). Bazı katılımcılar ‘İstanbul’da güvenli yerler de var, güvensiz yerler de var.’ (8 kişi, %17.7), bazıları da ‘İstanbul güvenli ama yine de tedbirli olurum, gece geç saatte dışarı çıkmam, çevre daha güvenli olsa daha iyi olurdu.’ demişlerdir (10 kişi, %22.2). Bir katılımcı ise yaşlanınca dışarı çıkmanın zorlaştığını ve artık daha dikkatli olduğunu belirtmiştir (1 kişi, %2.2).

Bunun yanında, çevreyi güvenli bulmadığını söyleyen katılımcılardan bazıları bunun nedenini şöyle açıklamışlardır: ‘Toplumda genel güvensizlik var.’ (2 kişi); ‘İstanbul büyükşehir ve her çeşit insan var.’ (12 kişi); ‘Sokak çocukları ve tinerciler var.’ (4 kişi). İstanbul’da güvenli yerler de, güvensiz yerler de olduğunu söyleyen katılımcılar da, ‘İstanbul’da bildiğim yerlere giderim ve toplu taşıma araçlarını kullanırım.’ şeklinde ek açıklama yapmışlardır. Bazı yaşlılarımız ‘Sorun yaşarsam polisi veya 155’i ararım. Ailemi, kardeşlerimi, arkadaşlarımı, dostlarımı, komşularımı ve yakınlarımı ararım.’ demişlerdir (7 kişi). Bazıları ise ‘Sorun yaşadığımda bana yardım edecek kişi veya kurum yok, kurumlar yardım etmiyor.’ demiştir (10 kişi).

Katılımcıların yarısından fazlasının İstanbul’u *güvenli* bulmadığı, bazı katılımcıların da *kısmen güvenli* bulduğu görülmektedir. İstanbul’u güvenli bulanların da,

dışarı çıkarken tedbirli oldukları ve daha güvenli ortamı özledikleri anlaşılmaktadır. Bazılarının büyükşehirde *güven sorunu* yaşanmasını normal bulduğu gözlenmiştir. Öte yandan ‘sorun yaşadığında kendisine yardım edecek kişi veya kurum olmadığını’ söyleyenlerin sayısının az olmaması da dikkat çekicidir. Yine ‘sorun yaşadığında hemen arayacağı kişi ve kurumları’ söyleyenlerin sayısı da pek fazla değildir. Bu durumda genel olarak yaşlılarımızın çevrelerini pek *güvenli bulmadıklarını* söyleyebiliriz. Ancak İstanbul’un *metropol* olduğunu, dünyadaki pek çok şehirden veya ülkeden kalabalık nüfusu bulunduğunu unutmamak ve bu durumu araştırma sınırları çerçevesinde düşünmek daha gerçekçi olacaktır.

İstanbul güvenli değil, her çeşit insan var. Burada dışarıda çalışıyorum ama zorlanıyorum. Sorunum olunca polisi veya zabıtayı ararım, kendimi korurum. Ailede kimseyi rahatsız etmek istemem, pek söylemem. Etrafta saygısız insanlar çok, dikkat etmek gerekir (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Büyükşehir güvenli olmuyor. Birkaç kez çantam çalındı. Gece yalnız dışarı çıkmam. Bildiğim yerlere giderim ve dikkatli olurum (24, Kadın, 65, Evli, Lise).

Hazer, Kırdı ve Kutsal da çalışmalarında yaşlılık politikalarından ve yaşlılara uygun yaşam alanları oluşturulmasından; ulaşımda, kamu binalarında ve konutlarda yaşlılara uygun düzenlemeler yapılabileceğinden bahsetmektedir. Özcebe de *Güvenli Toplum Yaklaşımına ve Yaşlı Dostu Yaklaşımına* uygun politikaları, çevre ve şehir düzenlemelerini önermektedir (Hazer, 2012: 342-346; Kırdı, vd. 2007: 14-15, 29-41, 85-91, 107; Kutsal, 2005: 41-43; Özcebe, 2007a: 127-132; 2007b: 133).

Güvenli Çevre Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, yaşlılarımızın yaşadıkları çevreyi nasıl buldukları önemlidir. Ancak katılımcıların İstanbul’u genel olarak ele almaları ve sadece bir katılımcının ‘yaşlanınca dışarı çıkmanın zorlaştığından ve daha tedbirli olduğundan’ bahsetmesi, bu güven sorununun yaşlılıktan çok, büyükşehir ile alakalı olduğunu düşündürmektedir. Yine katılımcılarımızın çoğunun yaşlı hizmet merkezlerine olumlu yaklaştığı bilinmektedir. Bu katılımcılarımız ‘yaşlılarımızın bir araya gelebilecekleri, birlikte çay kahve içip sohbet edebilecekleri’ böyle güvenli ortamlara ihtiyaç olduğunu dile getirmişlerdir (Bkz. S.7-8).

Özellikle mahallelerinden pek uzaklaşamayan ve maddi durumu yetersiz veya sağlık durumu gezip dolaşmaya elvermeyen yaşlılarımız bu imkanlardan yararlanabilir. Yine kültür merkezlerinde yaşlılara özel bölümler açılması belki daha pratik bir çözüm olabilir. Böylece yaşlılarımızın sosyal dışlanma hissetmesi de önlenir; yaşlı, genç ve yetişkin kuşak bir arada gönüllerince çeşitli etkinliklere katılabilirler.

İstanbul'da her çeşit insan var, dikkatli olmak gerekir. Gece geç saatte dışarı çıkmam, belli yerler pek güvenli değil, oralara gitmem. Evde ailemle zaman geçirmeyi tercih ederim (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul). İstanbul güvenli değil. Yaşlanınca dışarı çıkmak zorlaştı, gece dışarı çıkmam (19, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). İstanbul'da her yere giderim. Yalnız giderim korkmam. Sorun yaşarsam etrafımdaki kişiler yardım eder. Çevremi güvenli buluyorum ama dikkatli olmak gerek (17, Erkek, 82, Bekar, Okur yazar değil).

Öte yandan üst eğitim ve gelir grubundan olan katılımcıların yaşayacakları bölgeyi kendileri belirledikleri, alt eğitim ve gelir grubundan olanların da görece güvenli yerlerde -kurumda- veya yıllardır *alışkın* oldukları mahallelerde yaşadıkları gözlenmiştir. Ayrıca *yalnız yaşayan* katılımcıların -kendilerine veya yaşlılığa özel- bir güven sorunundan bahsetmemesi ve yalnızlıktan şikayet etmemesi de; katılımcıların uzun yıllar İstanbul'da yaşaması, çevreye ve *yalnız yaşamaya alışkın* olması ile açıklanabilir.

Yine katılımcıların çoğunun 'aile apartmanlarında, sitelerde, tanıdıklara yakın veya kolay ulaşılabilir yerlerde oturma; eve alarm ve pronet taktırma, cep telefonu kullanma, toplu taşıma araçları kullanma ve geç saatlerde dışarı çıkmama gibi' *güvenlik tedbirlerine* başvurdukları gözlenmiştir. Bu durumda İstanbul'da yaşayan yaşlılarımızın ülkemizin diğer bölgelerinde yaşayan yaşlılar ile *yaşam koşulları* açısından, benzerlikleri olduğu kadar *farklılıkları* da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

İstanbul kalabalık, yolda dikkatli olurum. Eve pronet taktırdım. Birkaç kez hırsızlık oldu, güvenlik tedbiri almak gerekir (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). İstanbul güvenli değil. Gezmeyi severim ama bildiğim yerlere giderim ve toplu taşıma araçlarını kullanırım (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim).

Tüm bunların modern toplumlarda *bireyselleşmenin, yalnızlaşmanın ve yalnız yaşayan yaşlıların* artması görüşünü desteklediği de söylenebilir. Bu yaşlıların hiçbirinin yalnız yaşamaktan şikayet etmemesi *geleneksel geniş aile* beklentisi içinde olmadıklarını, *çekirdek ailenin* toplumda benimsendiğini ve kimseye muhtaç olunmadığı sürece *yaşlı yalnızlığının* da sorun olarak görülmediğini gösterebilir (Bkz. S.3, 5-7).

Katılımcılarımıza 'Yasaların sizi korumasını, yaşlılar için yasal düzenleme yapılmasını ve resmi işlemlerde size kolaylık sağlanmasını ister misiniz?' (S.26) diye soru yöneltilmiştir. Bu soruda katılımcılar *yaşlı hakları ve yaşlılara pozitif ayrımcılık* konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı 'Yaşlıların yasal olarak korunması, yaşlılara pozitif ayrımcılık ve kolaylık sağlanması iyi olur, buna ihtiyacı olanlar var.' şeklinde cevap vermiştir (33 kişi, %73.3). Bazı katılımcılar ise 'Yasal kolaylığa gerek yok, sadece ihtiyacı olan yaşlılara kolaylık sağlansın.' demiştir (6 kişi, %13.3). Birkaç katılımcı 'buna ihtiyacı olmadığını, zaten böyle bir şey yapılmayacağını çünkü siyasetçilerin yaşlıları düşünmediğini' belirtmiştir (4 kişi, %8.8). Az sayıda

katılımcı da insanların yaşlıyı koruması gerektiğini, kültürel desteğin önemini ve yasaların yeterli olmayacağını vurgulamıştır (2 kişi, %4.4).

Bunlara ek olarak, yaşlılara yasal kolaylık sağlanması gerektiğini düşünen katılımcılara, ‘bunun nasıl olması gerektiği’ de sorulmuş, ‘yaşlılar bankada, markette ve hastanede sıra beklememeli, otobüste yer verilmeli’ şeklinde cevaplar alınmıştır (6 kişi). Bir katılımcı ‘Yasalar korumasa da insanlar yaşlılara yardım eder, saygı ve terbiye önemli’ (1 kişi), bir başkası da ‘Yaşlılara maddi manevi destek olunması devletin görevidir.’ demiştir (1 kişi). Öte yandan yaşlılara yasal kolaylığa gerek olmadığını düşünen katılımcılardan bazıları, ‘Kişi yaşlı ama sağlıklı ise böyle uygulamalara gerek yok, fakat yaşlı hastalara bakım hizmeti ve yaşlı sağlık hizmeti verilmelidir.’ şeklinde ek açıklama yapmışlardır (3 kişi).

Katılımcıların çoğunun *yaşlılara yasal kolaylık ve pozitif ayrımcılığa* olumlu yaklaştığı, bazılarının da bunun -tüm yaşlılara değil- sadece ihtiyacı olan yaşlılara sağlanması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu durumda yaşlılara yasal kolaylık ve pozitif ayrımcılığın ancak *ihtiyaç* duyulduğunda ve gerektiğinde uygulanmasının beklendiği söylenebilir, ki bu uygulamayı gerekli görenler de ‘ihtiyacı olan yaşlılar var’ şeklinde açıklama yapmışlardır. Ayrıca maddi manevi açıdan önemli bir sorunu olmayan, sağlıklı ve dinç katılımcılarımızın da böyle uygulamaları gereksiz hatta gençlere haksızlık olarak gördükleri gözlenmiştir.

Yasaların yaşlıları koruması iyi olur, isterim. Her yerde yaşlıya kolaylık olsun, sıra beklemek zor. Ramazan’da yemek veriyorlar, kadınlar önde, erkekler sıra bekliyor, buna üzülüyorum. Gençler beklerse yaşlılar öne geçerse de zor olur, başkasının sırasını almak iyi değil. Gençler de yorgun olabilir (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Yasaların yaşlıları korumasını ve yasal düzenlemeler yapılmasını isterim. Ayrıca kadın ve çocukların da yasal açıdan korunmasını isterim (31, Kadın, 65, Evli, Lise). İnsanlar yaşlıları korumalı ve saygı duymalı. Sadece resmi kurumlarda değil, yaşlılar her yerde yaşlıdır. Yaşlılara nasıl davranırsanız siz de yaşlılığımızda onu görürsünüz (32, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Öte yandan hukuki açıdan *yaşlı hakları ve yaşlılara pozitif ayrımcılık* konusunda uzmanlaşmaya, detaylı çalışmalara ve yaşlılarımızın bilgilendirilmesine ihtiyaç olduğu da söylenebilir. Dülger ve Özmete de çalışmalarında, ülkemizde yaşlılara pozitif ayrımcılık ilkesinin kabul edildiğini ancak bunun yeterli olmadığını ve yaşlılara özel birimler oluşturulabileceğini vurgulamaktadır (Dülger, 2012: 42-49; Özmete, 2012: 14).

Kısacası araştırmamızdaki katılımcılar genelde yaşlılara *pozitif ayrımcılık* konusunu onaylamakla birlikte, bazıları bunun ihtiyacı olan yaşlılarla sınırlandırılabilceğini belirtmişlerdir. Ayrıca pozitif ayrımcılık örneği olarak ‘yaşlılar

bankada, markette ve hastanede sıra beklememeli' demişlerdir; ki bu konuda toplumumuzda bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Yine bazı tıp uygulamalarında hastadan veya yakınlarından izin alınmaktadır. Uygur ise çalışmasında, kamu sağlığı açısından genelde toplum sağlığının ve *sağlık hakkının* korunmasının, toplumdaki herkesin sağlık hizmetlerinden yararlanmasının önemini vurgulamaktadır.

Alışveriş merkezi, banka ve hastane gibi yerlerde yaşlılara kolaylık sağlansa iyi olur. Yasal düzenleme yapılmalı (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul). Yasaların yaşlıları koruması iyi, böyle şeyler olmalı. Hastalar, yaşlılar ve engelliler sıra beklememelidir. Hem kültürel olarak bu desteklenmeli hem de yasal olarak bu zorunlu olmalıdır (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul). Yaşlılara kolaylık sağlanmalı ama 65 yaş erken, daha yaşlılar için kolaylık sağlanmalıdır. Hatta yaşlıktan çok ihtiyaca göre kolaylık sağlanmalıdır. Başkasının hakkına girmemeli ve herkese saygı gösterilmelidir. Yaşlı ve sağlıklı ise buna gerek yok. Yaşı genç olup çok yıpranmış kadınlar olabilir, hastanede, vb. acil duruma göre öncelik verilmeli. Alışveriş merkezinde yaşlılara bölüm ayrılrsa kolay değil, uygulanamaz ve maliyeti yüksek olur. İnsanlar kendisi yaşlıyı korumalı ve sırasını vermelidir (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Yaşlılara yasal düzenleme yapılmalı, bu uygulama hastanede var ama bunlar yaygınlaşmalıdır. Otobüslerin bedava olması iyi bir uygulama, yaşlılar istediği yere gidebiliyor. Banka ve alışveriş merkezi gibi yerlerde yaşlıya öncelik olsa, yaşlı kişi sıra beklemese iyi olur (07, Erkek, 67, Evli, Üniversite).

Arda da çalışmasında, sadece yaşlıların değil, toplumda herkesin hakkının korunmasının öneminden ve etik kurullar oluşturulabileceğinden bahsetmektedir (Uygur, 2012: 55-65; Arda, 2012: 93-102). Bu etik kurullar hem yaşlılar hem de ihtiyacı veya sorunu olan herkes için pratik çözüm olabilir. Hatta bu kurullarda eğitimli, birikimli, deneyimli, işinin ehli ancak emekli olan ve gönüllü yaşlılar görev alabilir. Katılımcıların bazıları yaşlılara hukuki danışman sağlanmasından bahsetmiştir ki; bu da etik kurullar aracılığıyla ihtiyacı olanların belirlenmesi veya belli koşullarda ihtiyacı olan her yaşlıya hukuki danışman sağlanması şeklinde olabilir.

2.10. Yaşlılık ve Din

Katılımcılara '*Yaşınız ilerledikçe dini ve manevi konulara ilginiz arttı mı, dini bağlılıklarınız ve inançlarınız sizi mutlu ediyor mu?*' (S.27) diye soru yöneltilmiştir. Katılımcıların bir kısmı '*Eskisi gibi yaşantım devam ediyor, yaşlandıkça hayatımda veya manevi hayatımda bir değişiklik olmadı.*' şeklinde cevap vermiştir (15 kişi, %33.3). Diğer katılımcılar ise '*Manevi ve dini konulara ilgim hep vardı, çocukken bile bu konulara meraklıydım. Maneviyatım güçlüdür, manevi değerleri önemserim ve dini görevlerimi yerine getiririm. Ama yaşlandıkça manevi yatım artmadı, değişmedi.*' demiştir (15 kişi, %33.3).

Bazı katılımcılar ise yaşlandıkça dini bağlılığın, dini ve manevi konulara ilgisinin arttığını belirtmiştir (5 kişi, %11). Birkaç katılımcı da '*Yaşım ilerledikçe*

olgunlaştım ve eksiklerimi gördüm, hayata bakışım değişti. Artık düşünerek karar veriyorum ve daha olgunum.’ demiştir (3 kişi, %6.6). Bazıları ise ‘Dini ve manevi konularla pek ilgilenmem. Yaş ilerledikçe de böyle bir istek oluşmadı, yaşlandıkça dine ilgim artmadı.’ demişlerdir (7 kişi, %15.5).

Bunlara ilaveten, yaşlandıkça dini bağlılıkların arttığını söyleyen katılımcılar, ‘İnsan yaşlandıkça ölüm gerçeğini hatırlıyor, hastalık ve ölüm görüyor, daha bilinçli ve huzurlu oluyor; 30, 40, 50, 60 yaşından sonra dine ilgim arttı.’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır. Dini konulara eskiden beri meraklı olduğunu söyleyenlerden bazıları da, ‘Eskiden beri TV’de dini programları seyredirim, şimdi de dini sohbetlere ve Kuran kursuna gidiyorum. Dini görevlerimi yerine getiririm.’ demiştir (5 kişi). Bazı katılımcılar da ‘dini bağlılıkların kendisini mutlu ettiğini, inanınca insanın daha güçlü olduğunu, iyilik yapınca mutlu olduğunu ve hep dua ettiğini’ belirtmiştir (8 kişi).

Katılımcılar arasında yaşlandıkça *dini ve manevi konulara ilgisinin* arttığını söyleyenlerin sayısı çok azdır (5 kişi). Buna karşılık ‘yaşlandıkça dini ve manevi konulara ilgisinin artmadığını veya dini ve manevi hayatında bir değişiklik olmadığını’ söyleyenler çok sayıdadır (37 kişi). Bunların bir kısmı çocukluktan beri dini konulara ilgisi olduğunu (15 kişi), diğer bir kısmı dini konularla hiç ilgilenmediğini (7 kişi), diğerleri yaşlandıkça manevi hayatında bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır (15 kişi).

Aydınalp, Çapcıoğlu ve Bilgin çalışmalarında, Türkiye’de yaş ilerledikçe dindarlığın arttığını ve yaşlılarda dini katılımın yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Dini hayata yönelik tutumlar da yaşa göre değişebilir. Çünkü insan yaşlandıkça dine yönelebilir (Aydınalp, 2012: 175-177, 213-215; Çapcıoğlu ve Bilgin, 2012: 1). Arslan, Kurt ve Engin de çalışmalarında, dini davranış açısından yaşa bağlı değişimleri açıklayan modellerden bahsetmekte; Türkiye’de *Geleneksel Modelin* daha yaygın olduğunu belirtmektedir (Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665; A. Kurt, 2009: 10-15, 19-23; Engin, 2004: 98-99, 115, 142-146).

Öte yandan Güngör, Hökelekli, İnce ve M. Yılmaz ise çalışmalarında, ‘yaşlanan insanın dindarlaşacağı’ görüşü yaygın olsa da, bunun her zaman gerçekleşmediğinden bahsetmektedir. Çünkü yaşlılar arasında fark vardır ve yaşlılıkta dini ilgide artış da azalma da görülebilir (Güngör, 2012b: 258-262; Hökelekli, 2005: 287-288; 2010: 100-102, 112, 135-139; İnce, 2013: 216-228, 235-237; M. Yılmaz, 2013: 250).

Fakat araştırmamız sınırlarında değerlendirildiğinde, katılımcılarımız arasında ‘yaşlandıkça dini ve manevi konulara ilgisinin arttığını’ söyleyenlerin sayısı çok azdır. Yine de bu az sayıda katılımcının yaşlandıkça dini bağlılığın arttığını söylerken; 30+, 40+, 50+ ve 60+ yaş gruplarından bahsetmesi de dikkat çekicidir. Çünkü bu durum da *dini değişimle* ilgili din psikolojisi araştırmalarıyla ve yukarıda bahsedilen *Geleneksel Modelle* uyumludur (Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665; A. Kurt, 2009: 10-13, 22-23; Engin, 2004: 98-99, 115, 142-146). Ancak bu katılımcıların çok az sayıda olduğu (%11.1), dolayısıyla araştırmamızda geneli temsil etmediği unutulmamalıdır. Yine de bu durum dine yönelme açısından 30+, 40+, 50+ ve 60+ gibi yaş dönemlerinin veya 10 yıllık yaş geçişlerinin vurgulanması açısından önemli olabilir. Bu konuda daha detaylı araştırmalar yapılabilir.

Dini ve manevi konulara çocukluktan beri ilgiliyim ama bu ilgi yaşlandıkça daha da artıyor. Özellikle 40-50 yaştan sonra maneviyata dönüş oluyor (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul). Ölüm gerçeği insanın bütün zamanlarda unutmaması gereken bir olgudur. Yaşlandıkça daha çok hatırlanıyor. Yüce Yaratıcı’ya yaslanma duygusu artıyor. Çünkü aciz ve muhtaç olmayan ve gücü her Şeye yeten sadece O’dur (32, Erkek, 67, Evli, Üniversite). Yaşım ilerledikçe dini bağlılıklarım artmadı. Hatta önceden daha dindardım denebilir. Önceki ilgim devam ediyor, din ve maneviyatı önemserim. 28-30 yaşlarından beri aynıyım. Uzay, gelecek ve zaman yolculuğu gibi konular ilgimi çekiyor (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise).

Öte yandan katılımcıların önemli bir kısmı (%82.2) ‘yaşlandıkça dini ve manevi konulara ilgisinin artmadığını veya dini ve manevi hayatında bir değişiklik olmadığını’ söylemektedir. Dolayısıyla bu durumun dini inanç ve davranış açısından *yaşa bağlı değişimleri* açıklayan görüşlerden, *yaşlandıkça dindarlıkta ve dine ilgide artış* olduğunu vurgulayan *Geleneksel Modeli* değil; yaşlanmayla birlikte dini hayatta değişim olmadığını öne süren *Sabitlik Modelini* desteklediği söylenebilir. Çünkü katılımcıların çoğu önceki *hayat tarzını* veya dini ilgi ve inancını, *dini hayat tarzını* sürdürdüğünü, hayata bakışta veya dindarlıkta bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Yani bu durum genelde *Süreklilik Teorisini* de desteklemektedir (Bkz. S.8, 10). Ayrıca bu durum “İnsan 7’inde ne ise 70’inde de odur.” atasözünü akla getirmektedir. Kısacası araştırma bulguları “yaşa bağlı dini değişim açısından Türkiye’de *Geleneksel Modelin yaygın olduğu*” görüşünü desteklemektedir.

Dini konulara çocukluktan beri meraklıyım ve bildiğim kadarıyla elimden geleni yaparım. İnanınca insan daha güçlü oluyor, denedim. Dua ederim, kabul olur. Allah yardım ediyor (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Çocukluğumdan beri dini ve manevi konulara ilgiliyim, yaşlandıkça artmadı. Ama dini konulara ilgi ve merakım hep devam etti (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Dini konularla pek ilgilenmem. Yaş ilerledikçe de böyle bir istek oluşmadı (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). Manevi konulara pek meraklı değilim. Yaş ilerledikçe de değişmedi. Ama dinimin gereklerini elimden geldikçe yaparım (18, Erkek, 87, Evli, İlkokul).

Dini ve manevi konulara çocukluktan beri ilgiliyim, yaşlanınca değişiklik olmadı. Manevi değerlere bağlıyım ve önemserim. Sıkılınca Allah'a yalvarırım, dua ederim ve sadece O'ndan yardım beklerim (36, Kadın, 65, Evli, İlkokul).

Katılımcılara 'Ülkemizde dini kurumların çalışmalarını yeterli buluyor musunuz, dini kurumlardan beklentileriniz nelerdir?' (S.28) diye sorulmuştur. Bu soruda katılımcıların *dini kurumların çalışmalarına ve din hizmetlerine* yönelik görüşleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmı dini kurumları yeterli bulmadığını (23 kişi, %51.1), bir kısmı da din hizmetlerinin ve manevi konularda hizmetin yeterli olmadığını belirtmiştir (8 kişi, %17.7).

Bazıları da 'Dini kurumlar yanlışlar yapıyor ve dine zarar veriyor. Çünkü din istismar ediliyor ve gösteriş yapılıyor, din ve siyaset birbirine karışıyor.' demiştir (5 kişi, %11). Bazı katılımcılar ise din hizmetlerini yeterli bulduğunu söylemiştir (6 kişi, %13.3). Az sayıda katılımcı dini kurumların çalışmalarının kendisini ilgilendirmediğini ve din hizmetleri konusunda bilgisi olmadığını belirtmiştir (2 kişi, %4.4). Bir katılımcı ise 'Dini kurumların yaşlılara yönelik hizmetleri ve çalışmaları olmadığını, asıl yaşlılara yardımcı olunması gerektiğini' vurgulamıştır (1 kişi, % 2.2).

Bunlara ek olarak, *dini kurumları* yeterli bulmadığını söyleyen katılımcılardan bazıları, bunun nedenini çeşitli şekillerde açıklamışlardır: 'Bu kurumları yeterli bulmuyorum çünkü dinin özünü önemsemiyorlar. Merhamet ve yardımlaşma gibi değerler kalmadı. Dine hurafeler karışmış, her hoca farklı söylüyor ve insanın kafası karışıyor. Kuran'a göre bilgi vermiyorlar. Her söylenene inanmam. TV'de dini programlar yapılıyor ama kimse dinlemiyor. Mahallelerde dini sohbet yapılabilir, yaşlılarla daha çok ilgilenilmeli, aşevleri yapılabilir.' (5 kişi). Bazı katılımcılar ise 'dini kurumlardan beklentisi olmadığını çünkü dini konularda ihtiyaç hissederse kendisinin okuyup araştıracağını ve herkesin özgürce inanması gerektiğini' belirtmiştir (4 kişi). Bazıları da dini kurumların çalışmalarına ihtiyaç hissetmediğini vurgulamıştır (2 kişi).

Dini ve manevi konularda hizmeti yeterli bulmadığını söyleyen katılımcılar da, bunun nedenini şöyle açıklamışlardır: 'Yaşlılara destek olursa iyi olurdu çünkü yaş ilerledikçe insan maddi manevi huzur ve refah içinde yaşamak istiyor. Yaşlılara din eğitimi var ama yetersiz. İnsanın manevi ihtiyaçları var ama toplumda dini gruplar yaygın, bunların da kendilerine göre etkinlikleri var.'

Katılımcıların yarısından fazlasının ülkemizde *dini kurumların çalışmalarını* yeterli bulmadığı (24 kişi), daha az sayıda katılımcının da *din hizmetlerini* yeterli bulmadığı

anlaşılmaktadır (8 kişi). Öte yandan din hizmetlerini yeterli bulanlar da az sayıdadır (6 kişi). Bazı katılımcıların dini kurumlardaki yanlışlıkları dile getirmesi ise dikkate değerdir (5 kişi). Dini kurumları yetersiz bulanlar buna, dini konuları kendisi araştırma gibi *bireysel nedenler* ve dini görüşlerdeki, uygulamalardaki çeşitlilik gibi *kurumsal nedenler* ile açıklama getirmişlerdir. Din hizmetlerini yetersiz bulanlar da yaşlılara *din eğitimi* verilebileceğini, *manevi destek* sağlanabileceğini ve yaşlılara yönelik çalışmalar yapılabileceğini belirtmişlerdir.

Dini kurumların çalışmalarını eksik buluyorum, dini konularda her söylenene inanmam (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim). Ülkemizde Diyanet'in 130.000 kişilik kadrosu var. Köylere kadar uzanan bu kurum malesef halkımızın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalıyor. Topluma yeni bir ruh ve heyecan sağlayacak, iyi yetişmiş nitelikli kişilere ihtiyaç vardır. Halk arasında yaşanan geleneksel İslam anlayışı toplumun gelişip dönüşmesine imkan vermiyor. Bunu gerçekleştirebilmek için İslam ile aşk nikahı kıymış din görevlilerine ihtiyaç vardır (27, Erkek, 70, Evli, Üniversite). Dini kurumlar dine en fazla zarar veren kurumlar haline geldi ve dini istismar ediyorlar. 'Allah ıslah etsin' diyorum (29, Erkek, 89, Boşanmış, Üniversite). Resmi kurumların hurafelere yer vermemesini isterim (31, Kadın, 65, Evli, Lise). Dini kurumlar siyasete karışıyor, bu kurumlardan bir beklentim yok (33, Erkek, 65, Evli, Üniversite).

Dini kurumların çalışmalarını yetersiz bulanların, bu çalışmaların nasıl olması gerektiği konusunda pek görüş belirtmek istemedikleri gözlenmiştir. Bu durum katılımcıların bir kısmının, *kurumsal dinden* farklı bir dini görüşe sahip olabileceklerini akla getirmektedir. *Modernleşme* sürecinde diğer tüm kurumlar gibi din kurumunda da *kurumsallaşma* olduğu bilinmektedir. Bu kurumsal dinin ise *geleneksel toplumsal dini* desteklediği söylenebilir. Ancak diğer taraftan *bireysel din veya dindarlık* da varlığını sürdürmektedir. Bu bireysel dinin toplumsal din ile benzer veya aynı yönleri gibi, farklı yönleri de olabileceği unutulmamalıdır.

Dini kurumların çalışmaları beni ilgilendirmiyor. Dini konuları kendim araştırır ve karar veririm (37, Kadın, 77, Eşi ölmüş, Üniversite). Dini kurumlara veya dini etkinliklere gitmem, ihtiyaç hissetmem, buna gerek yok. Kendim okur ve araştırırım ya da TV'deki programları seyrederim (08, Kadın, 65, Evli, Üniversite). Dini kurumların çalışmaları yeterli değil, eksik, gösteriş yapıyorlar. Yoksa bu kadar kötülük olmazdı. En iyisi kendin okumak, dini konularda bildiğim kadarıyla idare ederim (40, Kadın, 69, Evli, İlkokul).

Dolayısıyla dini kurumları yetersiz bulan katılımcıların önemli bir kısmının bu konuda açıklama yapmak istememesi veya dini kurumlarla ilgili genel eleştiriler yapması da bu bireysel din veya dindarlıktaki artışın göstergesi olabilir. Yine *modernleşmenin sekülerleşme ve bireyselleşmeyi* de beraberinde getirdiği bilinmektedir. Günay da, geçiş toplumu sayılan toplumumuzda hızlı değişimin, modernleşme ve sekülerleşmenin sürdüğünü belirtmektedir. Bu durumda toplumumuzda hem geleneksel dindarlık hem

bireysel dindarlık hem de çeşitli dini hareketler görülmektedir (Günay, 2006: 394-412, 601-609).

Kayıklık da günümüz insanının ya geleneksel toplumsal dindarlığı ya da bireysel dindarlığı tercih ettiğini belirtmektedir. Yapıcı ve McFadden de çalışmalarında, yaşlılarda kurumsal dini katılım azalsa da, bireysel dindarlığın pek azalmadığını öne sürmektedir. Yine Arslan ve Yılmaz da yaşlılarımızın hem normatif dini ilkeleri hem geleneksel popüler dini uygulamaları önemseydiğini vurgulamaktadır. Ki araştırma bulgularımızın da bunu destekler nitelikte olduğu söylenebilir (Kayıklık, 2011: 90-91, 100-103, 220-231; McFadden, 2013: 338, 343-345; Yapıcı, 2002: 3-5; 2012: 5; M. Arslan, 2009: 112-122; 2012: 657-665; S. Yılmaz, 2012: 51, 118-127, 141-152).

Katılımcılarımızın çoğunun *din hizmetlerinde kurumsallaşmaya* olumlu yaklaşmakla birlikte, bu hizmetleri yetersiz bulması ve eleştirmesi dikkate değerdir. Çünkü modernleşme süreci *kurumsallaşmayı* da beraberinde getirmektedir. Ayrıca katılımcılar *yaşlılara yönelik din hizmetlerinin* ve çalışmalarının çok sınırlı olduğunu da vurgulamışlardır. Bu durumda din hizmetlerinde kurumsallaşmanın yetersiz bulunan ve eleştirilen yönleri araştırılabilir. Böylece daha sağlıklı kurumsallaşma sağlanabilir, genelde herkesin özelde yaşlılarımızın ihtiyaç ve beklentilerine göre din hizmetleri verilebilir.

Din hizmetlerini yetersiz buluyorum. İnsanlar şimdi çok zengin ama maneviyat eksik, kimse kimseye yardım etmiyor, merhamet ve yardımlaşma yok (39, Kadın, 69, Eşi ölmüş, Okur yazar). Dini kurumların yaşlılarla ilgili çalışması pek yok. Yaşlılara istedikleri konularda bilgilendirme yapılabilir. Yaşlılara din eğitimi gerekebilir ve isteyene din eğitimi verilebilir. Yaşlılarla daha çok ilgilenilmelidir (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Manevi konularda yeterli hizmet verilmiyor. Yaşlılara destek olsa iyi olurdu (03, Erkek, 80, Eşi ölmüş, İlkokul). Dini kurumların çalışmalarını yeterli bulmuyorum. Din hizmetleri yetersiz, ilkokullardan itibaren din öğretilmeli ve okullarda din dersi saati arttırılmalıdır (26, Erkek, 68, Evli, İlkokul).

Sonuçta tüm bunların '*Modernleşme ve Sekülerleşme Teorilerindeki*, dinin ortadan kalkması ve toplumda etkinliğinin kalmaması' görüşünün aksine, '*kurumsal ve toplumsal dinden uzaklaşma fakat bireysel dine yönelme eğilimini yani yeni sekülerleşme* denen süreci beraberinde getirdiği' görüşünü desteklediği de söylenebilir (Bkz. S.4, 8, 10). Ki Ünal da modernleşme sürecinde toplumumuzda yeni sekülerleşme görüldüğünü, kurumsal dini otoritenin zayıflandığını ve bireysel dinin güçlendiğini vurgulamaktadır (Ünal, 2012: 225-233).

Katılımcılara '*Dini konularla ilgili sorunlarınızda size yardımcı olunmasını ve manevi destek sağlanmasını ister misiniz?*' (S.29) diye sorulmuştur. Bu soruda

katılımcılar *manevi danışmanlık hizmeti, manevi destek ve yas danışmanlığı* uygulamaları konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı ‘Dini ve manevi konularda destek istemem, danışmana gitmem çünkü buna ihtiyacım yok.’ demiştir (28 kişi, %62.2). Diğer bir kısmı ise dini konularda manevi destek, yardım ve danışmanlık olması gerektiğini belirtmiştir (17 kişi, %37.7).

Bunlara ilaveten, ‘dini konularda *manevi destek* olmalı’ diyen katılımcılar, bunun nasıl olması gerektiğini şöyle açıklamışlardır: ‘Manevi danışman olsa giderim, ihtiyacı olan, isteyen gider ama gerçek dindar olmalı. Bu konuda ihtiyaç var, zaten resmi hizmet olmazsa dini gruplara gidiyorlar. Manevi danışmana güvenirse giderim. Dernek çalışmaları yapılabilir. Doktor ve manevi danışman birlikte çalışmalıdır. Hastanelerde ibadet etmek isteyenlere oda ayrılabilir.’

Dini konularda isteyen ve ihtiyacı olana yardımcı olunabilir. Hastanelerde ibadet yeri bulunabilir ve bir oda ayrılabilir (04, Kadın, 67, Bekar, Üniversite). Manevi danışmanlık olabilir, insanlar dinden uzaklaşmış, buna ihtiyaç olabilir. Çünkü resmi olmazsa toplumda dini gruplara ve tarikatlara gidiyorlar. Dinin öğretilmesi önemli, kurslar açılıyor ama yeterli değil (12, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Manevi destek isterim ama önce güvenmem gerekir (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim). Manevi destek isterim ancak hakiki dindar bulursam giderim (29, Erkek, 89, Boşanmış, Üniversite). Manevi konularda destek ihtiyacım yok ama isteyen destek alabilir. Kendi dininde danışmanlık olabilir. Hastanede, vb. insanlara destek gerekebilir (35, Kadın, 69, Evli, İlköğretim).

Öte yandan manevi destek istemediğini söyleyen katılımcılardan bazıları, ‘Resmi yardım istemem çünkü manevi danışmana güvenmem. Sorunlarımı ailemle, arkadaşlarımla ve dostlarımla paylaşıyorum.’ şeklinde açıklamalar yapmışlardır (6 kişi). Bazıları ‘Manevi danışmana gitmem, buna ihtiyacım yok, zaten bu konulara meraklı değilim. Kendi doğru bildiğimi yaparım, doktor var, bunlara gerek yok.’ demiştir (12 kişi). Bazıları da şöyle demiştir: ‘Dini konularda danışmana veya desteğe, böyle uygulamalara gerek yok. Manevi konuları insan kendisi öğrenir, insanın dini inançlarını devlet etkilememeli. TV’de her şey var, Alo fetva hattı var, kütüphaneler var. Dini konularda arayan gerçeği bulur, Allah’ın Kitabı var.’ (10 kişi). Bir katılımcı ise ‘Dini konularda kimseden bir beklentim yok, çocuklarıma hayatımı harcadım, bayramda bile ziyaretime gelmiyorlar.’ diye ek açıklama yapmıştır (1 kişi). (Not: Alo Fetva Hattı Ocak 2016’da kapatılmıştır.).

Manevi danışmana gitmem, buna ihtiyacım yok. Zaten bu kişi ne kadar eğitilmiş veya bana ne verebilir ki? (09, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Dini konularda desteğe gerek yok. TV’de her şey var zaten, yardım istemem. Bildiğim yeter, çok da meraklı değilim (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Sorunum olunca kuruma gitmem, arkadaşlarımla paylaşıyorum, psikolog veya danışmana gerek yok (17, Erkek, 82, Bekar, Okur yazar değil). Manevi destek gerekmez. Ben kendim bildiğim şekilde yaparım, kimseye danışmam. Elimde Allah’ın Kitabı var, ona uysak yeter (23, Erkek, 87, Bekar, Okur).

Manevi sosyal hizmetlerde ihtiyacı olanlara dini danışmanlık ve din eğitimi hizmeti sunulmakta, dini içerikli problemlerin çözümüne yardımcı olunmaktadır. Yaşlılar da çeşitli nedenlerle dini sosyal hizmetlere ihtiyaç duyabilir. Seyyar ve Özdemir çalışmalarında, ülkemizdeki sosyal hizmet ve manevi sosyal hizmet çalışmalarının yetersizliğinden; Ok ise çalışmasında, dini danışmanlık ihtiyacından bahsetmektedir (Seyyar ve Özdemir, 2008: 53-66, 72-77; Özdemir, 2012: 193-208; Ok, 2008: 104-121, 124-127).

Fakat katılımcılarımızın yarısından fazlasının *dini ve manevi konularda destek veya danışmanlık* konusuna olumlu yaklaşmadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni olarak ise bir kısım katılımcılar konuyla ilgilenmeme, ihtiyacı olmama veya danışmana güvensizlik gibi *bireysel nedenleri*; diğer bir kısmı da dini konularda bilgilendirici mevcut uygulamalar gibi *kurumsal nedenleri* göstermişlerdir. Ayrıca bu danışmanlık şeklinin ülkemizde pek bilinmemesi veya yaygın olmaması, herhangi bir sorunda danışmana veya psikoloğa gitmenin pek tercih edilmemesi de bu konuda etkili olabilir.

Öte yandan ‘dini konularda manevi destek ve danışmanlık hizmeti verilebileceğini’ belirten katılımcılar ise bu konudaki ihtiyacı ve resmi hizmet verilmesinin önemini dile getirmişlerdir. *Yas danışmanlığı* konusunda ise katılımcılar genelde tanıdıkları biri ölünce bunu aile üyeleriyle ve yakınlarıyla paylaştıklarını veya dini görevlerini yerine getirdiklerini ancak bu konuda danışmana ihtiyaç hissetmediklerini belirtmişlerdir. Bu danışmanlık konusunda çevremizde pek örneğe rastlanmaması ve bu konunun pek bilinmemesi de katılımcılarımızın cevaplarında etkili olabilir.

Katılımcılarımıza ‘*Sizce hayatın ve ölümün anlamı nedir, zamanla hayata bakışınız değişti mi? Bu konularda kurumsal destek almak ister misiniz?*’ (S.30) diye sorulmuştur. Katılımcıların *hayatın anlamı* konusundaki görüşleri çok çeşitlidir: ‘Hayat boş, anlamsız, hayatın hiçbir anlamı yok, hayat bir enerji topu, tek gerçek var: Ölüm.’ (2 kişi). ‘Hayatın ve ölümün anlamı İslam dini ne diyorsa odur. Hayatın anlamı bu hayatta dirilere faydalı olmaktır.’ (1 kişi). ‘‘Hayatın anlamı Allah’a inanmak ve güvenmektir, iyi yaşamaktır.’’ (2 kişi). ‘‘Hayat ve ölüm Yaratıcı’nın kanunudur.’’ (1 kişi). ‘Hayat gelip geçici bir rüyadır (1 kişi) ve imtihandır.’ (4 kişi).

‘Hayatın anlamı çalışmaktır (2 kişi), ailedir, fedakarlıktır (1 kişi), mutluluktur (3 kişi), iyilik, yardımlaşma ve paylaşmadır (4 kişi). İnsanları ve hayatı sevmektir, saygı ve sevgidir, huzurlu ve sevgi dolu olmaktır. Hayatı sevince yaşamak kolaylaşıyor.’ (7 kişi).

‘Hayatın anlamı insanca yaşamaktır (2 kişi), sağlıklı, güzel ve iyi yaşamaktır (10 kişi). Doğru dürüst ve adaletli olmak, iyi yaşamak, insanlara iyi davranmaktır.’ (5 kişi).

Bunun yanında, bazı katılımcılar *hayat ve hayata bakış* konusunda detaylı açıklamalar yapmışlardır: ‘Hayat çok güzel, yaşamayı ve insanları severim, mutluyum.’ (1 kişi). ‘Hayata anlam vermek insanın kendi elindedir, hayatı güzel geçirmek önemlidir. İyilik yapmak, güler yüzlü olmak, kul hakkı yememek ve helali haramı bilmek önemlidir. Hayatı olduğu gibi kabul eden mutlu olur.’ (3 kişi). ‘Hayat çok yalanmış, hayalle hırsla geçti. Hayata bir baktım, geldi geçti.’ (2 kişi). ‘Hayat aslında sadece size verilen hayatı yaşamaktır, sorunsuz ve rahat yaşamaktır.’ (2 kişi).

Bazı katılımcılar ‘Hayat bakış zamanla değişiyor, insan hayat hiç bitmeyecek sanıyor ama yaşlanınca anlıyorsun ki hayat bitiyor.’ demiştir (8 kişi). Bir katılımcı ‘Herkesin hayatı farklı, yaşım ilerledikçe aileme ve topluma daha faydalı olmaya çalışıyorum.’ şeklinde açıklama yapmıştır (1 kişi). Bazıları da ‘Yaşlandıkça hayata bakışım veya hayat tarzım değişmedi, yaşlandıkça dindarlaşma olmadı.’ demiştir (5 kişi). Diğer katılımcılar ise bu konuda görüş belirtmemişlerdir.

Kısacası katılımcıların *hayatın anlamı* konusuna Yaratıcı’nın kanunu veya imtihan gibi *dini* açıdan (9 kişi, %20); iyilik, dürüstlük, adalet, sevgi ve saygı gibi *değerler* açısından yaklaştıkları anlaşılmaktadır (34 kişi, %75.5). Çok az sayıda katılımcı da hayatı anlamsız bulmaktadır (2 kişi, %4.4).

Kartopu da araştırmasında hayatın anlamının herkese göre değiştiğini ve bazılarının hayatın anlamsız gelebileceğini, oysa din sayesinde insanın manevi ihtiyaçlarının karşılandığını belirtmektedir (Kartopu, 2006: 8-22, 55-58, 67-74, 81-92, 111-118). Araştırmamıza göre de hayatın anlamı kişiye göre değişir, az sayıda katılımcımız ise hayatın anlamsızlığından bahsetmektedir. Park ise çalışmasında dini anlam sistemlerinin seküler anlam sistemlerinden daha kapsamlı olduğunu; dinin insana iyi kötü, doğru yanlış gibi bazı *değerler* sunduğunu, böylece hayata anlam kattığını vurgulamaktadır. Ki katılımcılarımızın önemli bir kısmı hayatı iyilik, dürüstlük, adalet, sevgi ve saygı gibi değerler açısından; diğer bir kısmı da hayatı dini açıdan anlamlandırmaktadır. Ceylan ve arkadaşlarının araştırmasına göre de, yaşlıların hayatına anlam katan şeyler çeşitlilik gösterir: Sağlık, aile, çocuklar, mutluluk, sevgi, din, iyi insan olma, vb. (Park, 2013: 37-40, 47-57; Ceylan, vd. 2015: 58).

Hayatın anlamı Allah’a iman etmek, güvenmek ve iyi yaşamaktır. Bir gün öleceğiz. Ölüm Allah’ın emridir. Yaşam tarzımda zamanla önemli bir değişiklik olmadı. Artık torun sahibi

olduk. Maddi sıkıntı çektim ama hayatta hep mücadele ettim. Allah'tan başkasına güvenmem. Tanımadığım insanın bile cenazesine giderim ve dua ederim. Maneviyatı önemserim ve öbür dünyaya da inanırım (01, Erkek, 70, Evli, İlköğretim). Bu dünyada Yaratan'ın kanunlarına teslimiz. İmtihan dünyasının şartları hiç hoş olur mu? Hayat boş ve manasızdır. Bu dediklerim, düşünenler içindir. Hayata bakışım hiç değişmedi. Manevi desteğe hiç ihtiyacım yok, destek verebileceklerini de zannetmiyorum (28, Erkek, 77, Evli, Üniversite). Hayat ve ölüm Yaratıcı'nın kanunudur. Bu konuda bize yeterli bilgi O'nun tarafından verilmiştir. Öğrenmek de bize düşüyor (02, Erkek, 77, Evli, Üniversite). Hayatın anlamı Allah' bilmektir. Ölüm Allah'a teslim olmaktır. Hayata bakış zamanla değişebiliyor. Hayat hiç bitmeyecek gibi yaşıyor ama şimdi anlıyorum ki bitiyor. Yaşlılara hizmet ve manevi destek verilmeli ama bu nasıl olur bilemem (10, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Hayatın anlamı mutluluk ve paylaşmaktır. Ölüm gerçektir. Ölümün sonrası herhalde daha kötü olmaz, daha iyi olur. Bir tanıdık ölünce çok üzülürüm çünkü ayrılık zor (21, Erkek, 82, Eşi ölmüş, İlköğretim). Hayatın anlamı en güzel şekilde ve insanca yaşamaktır, çalışmak ve üretmektir. Ölümün anlamı hayatın bitişidir. Doğduğumuz gibi öleceğiz de, ölümden korkmuyorum. Doğum da ölüm de bizim elimizde değil. Hayatta geçen zamanı en güzel şekilde geçirmek, iyi şeyler yapmak ve insanlara örnek olmak lazım. Öbür dünya var mı bilmiyorum, gidince göreceğiz (37, Kadın, 77, Eşi ölmüş, Üniversite).

Katılımcılarımız *ölümün anlamı* konusunda şunları söylemişlerdir: 'Ölüm gerçektir, tek gerçektir.' (3 kişi), 'Ölüm gerçektir, her canlı ölümü tadacaktır.' (1 kişi), 'Ölüm yok olmaktır.' (3 kişi), 'Ölüm hayatın sonudur, bitişidir.' (2 kişi), 'Ölüm son değildir.' (1 kişi), 'Ölüm ebedi ıstırahatır.' (2 kişi), "Ölüm kurtuluştur, güzeldir, mükafattır, Rab'bine kavuşmaktır." (3 kişi), "Ölüm Allah'a teslim olmaktır." (2 kişi). "Ölüm Allah'ın emridir, takdiridir, gerçektir ve vakti gelen gider.' (12 kişi). 'Ölüm mekan değişikliğidir, öbür dünyaya gitmektir, ikinci dünyaya geçiştir ve yer değiştirmedir.' (15 kişi). 'Hayatı anlamlı kılan ölümdür.' (1 kişi).

Yani katılımcıların *ölümün anlamı* konusuna "Allah'ın emri ve öbür dünyaya gitmek" gibi *dini açıdan* (35 kişi, %77.7) ve 'Ölüm gerçektir ve hayatın sonudur' gibi *gerçeklik açısından* yaklaştıkları görülmektedir (10 kişi, %22.2). Bu durumda katılımcılarımızın bir kısmı ölümü bir gerçeklik olarak kabullenmekte; çoğunluğu ise ölüme dini anlam yüklemektedir. Eren, Sezer ve Saya çalışmalarında, insanın ölümü anlamlandırmasının ve kabullenmesinin dini yorumlar ve ölüm sonrası dini ritüeller sayesinde kolaylaştığından bahsetmektedir. (Eren, 2007: 134; Sezer ve Saya, 2009: 151-162). Onur da çalışmasında ölüm konusuna gerçekçi yaklaşımın önemini vurgular. Çünkü insan yaşamı doğumdan ölüme bir bütündür. Yaşlılıkta ise yaşamı gözden geçirme, ölüme hazırlanma ve ölümü kabullenme önerilmektedir (Onur, 2011: 367-372, 379-398). Araştırma sınırları içinde değerlendirildiğinde, katılımcılarımızın kendileriyle, hayatla ve ölümlerle barışık oldukları anlaşılmaktadır.

Herkesin hayatı ve yaşam tarzı farklıdır. Yaş ilerledikçe 'Hayatta topluma, aileme ve kendime karşı daha olumlu şeyler yapabilir miyim?' diye düşünüyorum. Ölüm bu dünyadaki süreyi tamamlayarak, ikinci dünyaya geçiştir. Olumlu olumsuz yaptıklarını sırtına yüklenip diğer

dünyaya gidiyorsun (05, Kadın, 75, Eşi ölmüş, Üniversite). Hayatın hiçbir anlamı yok. Tek gerçek var ölüm, hayat çok anlamsız. Bir enerji topu, yuvarlanıp gidiyoruz, ölümden sonra da devam edecek. Bir tek doğmak ve ölmek gerçek. Kurumsal destek gerekmez. Ölümü sürekli düşünürüm. Benden önce ölenlerde de, yakınlarım ölünce de şok yaşamıyorum. Bu konuda yardıma ihtiyaç hissetmem, olgunlukla karşılarım. Hayatta kin, nefret bilmem. Şükretmeyi ve elimdekilerin kıymetini bilirim. Bugünü güzel geçirirsem tamam, hayat şimdi var, geçmişe üzülmem. Hayata böyle bakarım yani iyimserim (06, Kadın, 65, Eşi ölmüş, Lise). Hayat çok boşmuş ve yalanmış, hayalle hırsıyla geçti. Hayatta dürüstlük, yalan söylememek, itibar, saygı ve sevgi çok önemlidir. Kendine yapılmasını istemediğini başkasına da yapmayacaksın. Ölüm hakkında çok şey söylüyorlar ama hangisi doğru? ‘Öldükten sonra dirileceğiz, sevdiğine kavuşursun’ diyorlar, gidince göreceğiz bakalım (14, Erkek, 67, Evli, İlkokul). Hayat çok güzel, yaşamayı, insanları ve yeşillikleri severim, mutluyum. İnsan vakti gelince ölür, ölüm gerçek. Allah kimsenin eline bırakmasın. Yakınlarım ve tanıdıklarım vefat edince cenazesine gideriz, dua ederiz ve evine ziyarete gideriz (19, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim). Hayatın anlamı güzel ve iyi yaşamaktır. Ölüm de hayatın sonudur (38, Kadın, 81, Eşi ölmüş, İlkokul).

Bunlara ek olarak, bazı katılımcılarımız *öbür dünya inancı* konusunda görüşlerini belirtmişlerdir: ‘Ölümden sonrasına, öbür dünyaya inanırım.’ (22 kişi). ‘Ölüm sonrası hayat başka boyutta devam eder.’ (1 kişi). ‘Öbür dünya var mı bilmiyorum, ölümden sonra dirileceğiz diyorlar, gidince göreceğiz. Ruhun ölmemesi mantıklı, reenkarnasyon var mı bilmiyorum.’ (4 kişi). ‘Ölümden sonra hayat yoktur, inanmam, ruh gider.’ (2 kişi). ‘Ölüm diye bir şey yok ama yer değiştirme var, ruhlar yaşıyor. Ölüm kolay, ürkütücü değil.’ (1 kişi). ‘Ölümden sonrasını Allah bilir ama hayatı anlayamadım.’ (1 kişi).

Kılavuz da çalışmasında inanç sisteminin yaşlılıkta kişinin hayatı ve ölümü anlamlandırmasını sağladığını vurgular. Kartopu araştırmasında yaşlılık döneminde insanın hayatı sorguladığını; geçmiş, geleceği, ölüm sonrasını ve ölümden sonraki hayatı düşündüğünü belirtmektedir (Kartopu, 2006: 55-58, 68-74, 97-101, 111-118; Kılavuz, 2007: 233-234). Katılımcılarımızın yarıya yakını öbür dünyaya inandığını söylemektedir. Ancak yine de bu durum görece az bulunabilir. Çünkü toplumumuzda yaşlılıkta dine yönelmeyi ve öbür dünya inancında artışı gösteren araştırmalar da vardır (Bkz. 2014 Türkiye’de Dini Hayat Araştırması; Subaşı, 2014: xxix-xxxiv, 17, 26-37, 72, 90, 94, 192-199). Bu durum araştırmamızdaki katılımcı profiliyle de alakalı olabilir. Çünkü eğitim ve gelir seviyesi arttıkça dini bağlılıkların azalması mümkündür (Engin, 2004: 126; Subaşı, 2014: 194-195, 239-241).

Hayatın anlamı güzel yaşamak ve sağlıklı olmaktır. Ölümün anlamı yok olmaktır. Reenkarnasyon var mı yok mu bilmiyorum. Ruhun ölmemesi mantıklı. Ölümden sonraki hayat var mı bilmiyorum (15, Kadın, 73, Boşanmış, Üniversite). Hayatı anlayamadım. Ölüm yok olup gitmektir, ondan sonrasını da Allah bilir (22, Kadın, 70, Bekar, İlkokul). Hayatın anlamı insana göredir. Yani insan hayatın anlamını kendi verir, iyi yaşarsan öyle kötü görürsen öyle olur. Tatlı dilli ve güler yüzlü olmak, kul hakkı yememek, helale harama dikkat etmek ve hayır yapmak

gerekir. Ölümün anlamı vakti gelen gider. İntihar Allah'a isyandır, ölüm değildir. Ölüm vaktini bekleyerek ölmektir. Ölümünden sonraki hayata inanmam. Ruh gider (23, Erkek, 87, Bekar, Okur). Hayatın anlamı iyi yaşamak, iyi geçinmek, insanlara iyi davranmak ve ibadet etmektir. Ölüm yok olmaktır. Ölüm ötesine inanırım ve ölümü kabullenirim. Bir tanıdık ölünce cenazesine giderim (20, Erkek, 85, Bekar, İlköğretim).

Yine bazı katılımcılarımız *ölümü düşünme ve ölüm korkusu* konusunda ek açıklama yapmışlardır: 'Ölümü pek düşünmem.' (1 kişi), 'Ölümü düşünürüm ve ölümünden korkarım.' (1 kişi). 'Kendimin değil, sevdiğlerimin ölümünden korkarım. 'Allah sevdiğlerimin ölümünü göstermesin' diye dua ederim.'" (1 kişi). 'İnsan kendi ölümünü pek düşünmüyor ve ölmeyecek gibi davranıyor.' (1 kişi). 'Kanser gibi kötü hastalıklara yakalananlarda ölüm korkusu oluyor.' (1 kişi). 'Ölümünden korkmam, herkesin vakti gelecek ve vakti gelen gidecek.' (4 kişi). 'Ölüm korkusu bazen olur, öbür dünyada ne yapacağım derim.' (1 kişi).

Bunlara ilaveten, öbür dünyaya inandığını söyleyen katılımcılardan bazıları, 'yakınları ve tanıdıkları ölünce cenazeye gittiğini, dua ettiğini ve dini görevlerini yerine getirdiğini' belirtmiştir (14 kişi). Birkaç katılımcı ise hayat ve ölüm konusunu şöyle açıklamıştır 'Ölüm hak ama bu dünyada da mücadele etmek, hiç ölmeyecek gibi bu dünya için, yarın ölecek gibi ahiret için çalışmak gerekir.' (2 kişi). Bir katılımcı da öldükten sonra iyi anılmanın, iyi şeyler yapmanın ve kötülükten uzak durmanın önemini vurgulamıştır (1 kişi).

Başka biri 'Hastalığı ve ölümü olgunlukla karşılarım, şükrederim ve iyimserim. Böyle bir durumda yakınlarıma destek olurum.' (1 kişi), diğeri 'Ölüm son değildir, öbür dünyaya inanırım. Dünya, hayat ve ölüm nasıl varsa; ölümünden sonrası da var. Kimseye muhtaç olmadan vakti gelince gitmek isterim.' demiştir (1 kişi). Bir katılımcı şöyle açıklama yapmıştır: 'Ölüm çok zor ama dini inancım beni güçlü kılar, dua ederim. Ağaçlar bile her sene solup yeniden canlanıyor, insanlar neden dirilmesin? Bu dünyada iyilik yapan da kötülük yapan da öbür dünyada karşılığını alır.' (1 kişi).

Hayatta insanın iyi ve huzurlu olması, insanın içinde sevgi olması, herkesi ve her şeyi sevmek lazım. Sevgi varsa her sorun çözülür. Zamanı gelince öleceğiz. Ölüm korkusu olur bazen, 'Ne yaparım orada?' derim. Ölümünden sonraki hayata inanırım. Yakınım veya tanıdığım ölünce üzülürüm, duasına giderim. Kendim nasıl öleceğim, hesap nasıl diye korkarım. Gençken cenaze yıkanmasına yardım ederdim. Hastaya da cenazeye de yardım ederim, korkmam (11, Kadın, 80, Evli, Okur yazar). Hayatın anlamı mutluluktur. Ölüm Allah'ın emridir. Yakınlarım ve arkadaşlarım ölünce cenazeye giderim. Ama ölümü pek düşünmem (17, Erkek, 82, Bekar, Okur yazar). Hayatım zor geçti, gençken çok zorluk yaşadım. Çalışmak güzel ama emeklilikte çalışmak istemezdim. Sağlık çok önemlidir. Ölümünden korkuyor insan, ölüm başka dünyaya gitmektir. Cenazeye, başsağığına giderim ama çok üzülürüm ve dua ederim. Manevi veya psikolojik desteğe gerek yok, sorunlarımı, üzüntümü yakınlarımla ve akrabalarımınla paylaşıyorum. Başkasından yardım istemem (13, Kadın, 71, Eşi ölmüş, İlkokul). Hayatın anlamı doğru dürüst,

düzgün, adaletli ve sosyal bir şekilde yaşamaktır. Kimseyi mağdur etmeden ve mağdur olmadan yaşamaktır. Ölüm kimsenin istemediği bir şey, insan 100 yaşında da olsa yaşamak istiyor. Çok yaşlı kişide ölüm korkusu oluyor. Bu kişi yalnız olmak istemiyor, danışmanlık değil ama yanında refakatçi olmalı. Psikolojik tedavi ve manevi destek gerekebilir, sadece konuşmak yetmez (25, Erkek, 65, Evli, Üniversite). Hayatta sevgi, mutluluk ve sağlık önemlidir. Ölümden korkmam, herkesin vakti gelecek (41, Kadın, 70, Eşi ölmüş, İlkokul).

Bunun yanında, bazı katılımcılarımız *ölüme hazır olma ve ölümü kabullenme* konusundan bahsetmişlerdir: Bir katılımcı psikolojik olarak ölüme hazır olmanın ve dini bağlılığın önemini vurgulamıştır (1 kişi). Bazı katılımcılar ‘Ölüme ve hesap vermeye hazırım, kendimi hazırladım. Hayatta doğru dürüst yaşadım, kimseyi üzmem, kimseye zarar vermedim ve hak yemedim.’ demiştir (2 kişi). Yine bazıları da ‘Ölüme hazırım, mezarımı aldım ve hazırladım.’ şeklinde açıklama yapmışlardır (2 kişi). Bir katılımcı ‘Ölüm kimsenin istemediği bir şey, insan 100 yaşında da olsa yaşamak istiyor.’ (1 kişi), bir başkası ‘Ölümden sonrası herhalde daha kötü olmaz, daha iyi olur. Bir yakınım ölünce üzülürüm çünkü ayrılık zor.’ demiştir (1 kişi). Bazıları da ‘Ölümü kabullenmek kolay değil ama insan zamanla alışıyor, kabulleniyor ve sabrediyor. Yakınlarım öldü ama zamanla kabullendim. Ölümü olgunlukla karşılamak ve sabretmek önemlidir.’ diye ek açıklama yapmışlardır (7 kişi).

Yaşlılıkta ölüme hazırlanmanın ve ölümü kabullenmenin önemi bilinmektedir (Onur, 2011: 385-398). Katılımcılarımızdan bazılarının bunu dile getirmesi ise yaşlılıkta kişisel gelişim ve olgunlaşma göstergesi olabilir. A. Canatan ve Oğuz da çalışmalarında ‘yaşlılıkta olgun ve bütünleşmiş kişiliğe’ dikkat çekmektedir. İlgar da çalışmasında, Neugarten’in (1970) *Yaşam Boyu Gelişim Teorisini* ve yaşlılık dönemindeki gelişimsel görevleri vurgular (Bkz. S.16-17, 22; A. Canatan, 2012: 366-367; Oğuz, 2007: 40; İlgar, 2008: 65-70, 79-93; Özben, 2008: 99; Terzi, 2012: 20-29, 45). Kısacası kendini ölüme hazır hissedenden katılımcılarımızın yaşlılık dönemindeki gelişimsel görevlerini tamamladıkları ve ölümü kabullendikleri söylenebilir.

İnsan üstün bir canlıdır. Hayatın anlamı insanca yaşamaktır. Hayatı boyunca insan değişebilir. İnsanın eski hali ile yeni hali birbirinden farklı hale gelebilir. İnanmak insana güç verir, inanan insan intihar etmez. İnsan inanırsa, ölüm de olgunlukla ve sabırla karşılanır (16, Erkek, 73, Evli, Üniversite). Hayat kişinin elindedir, her şeyiyle bütündür ve kaçınılmazdır, gerçekçiyim. Hayatı olduğu gibi kabul edince mutlu olursun, düzeltmeyeceğin şeyler için üzülmemek gerek. Hayata nasıl baktığınız ve nasıl yaşadığınız sizin elinizdedir. Her canlı ölümü tadacaktır. İnsan doğar, büyür ve ölür. Allah ne zaman emrederse o zaman öleceğiz. Hayatla ve ölümle barışık biriyim. Allah sevdiğilerimin ölümünü göstermesin diye dua ederim. İtalya’da gördüm kadın tek başına eşinin cenazesinin başında oturuyordu, cenazede kimse yoktu (24, Kadın, 65, Evli, Lise). Hayatın anlamı güzel ve sağlıklı yaşamak, her şeyi kendin yapabilmek, insan gibi yaşamak ve kendi ayakların üzerinde durabilmektir. Her canlının ölmesi lazım, gençlere yük olmamak için ölüm şarttır. Ölüm güzel bir şey, ölüm ötesi hayata inanıyorum. Ben ölüme hazırım, çocuklarımı büyüttüm, evlendirdim ve doğru dürüst yaşadım. İnsanlara zulmetmiyorum, kimseyi üzmiyorum

ve kimseye zarar vermiyorum. Hesap vermeye hazırım, kimsenin hakkını yemedim (36, Kadın, 65, Evli, İlkokul). Hayatın anlamı güzel yaşamak ve saygılı olmaktır. Çocuğa bile, herkese saygı göstermek gerekir. Her şeyi, tüm canlıları, hayvanları ve bitkileri sevmek önemlidir. Ölüm son değildir, öbür dünyaya inanırım. Dünya nasıl varsa, doğum varsa ölüm de var, ölümden sonrası da var. Kimseye muhtaç olmadan, vakti gelince gitmek isterim. Hasta veya cenaze olunca mutlaka giderim, yardımcı olmaya çalışırım, destek olurum. Eşim ölünce çok üzuldüm, kabullenmem zor oldu, hiç beklemiyorduk, çok ani oldu. Zamanla çocuklarımla ilgilenmek zorunda kalınca yavaş yavaş kendimi toparladım (44, Kadın, 67, Eşi ölmüş, Lise).

Ayrıca bazı katılımcılar *yaşlılara manevi destek ve danışmanlık, yas danışmanlığı* konusuna tekrar değinmiştir: ‘Yaşlılara psikolojik, manevi danışmanlık ve destek hizmeti verilebilir, ihtiyacı olan kişiler olabilir. Çünkü çok yaşlı kişilerde ölüm korkusu oluyor.’ (3 kişi). Bazıları bu konuya sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşmıştır: ‘Yaşlılara manevi destek verilebilir ama bu desteği kim verecek ve bu nasıl olacak?’ (1 kişi). ‘Manevi desteğe ve kurumsal desteğe gerek yok, ihtiyacım yok. Zaten bu manevi danışmanları kim eğitecek?’ (4 kişi). Diğer katılımcılar bu konuda görüş belirtmemiştir (Bkz. S.29).

Katılımcıların *ölümün anlamı* konusuna gerçeği kabullenme şeklinde yaklaştıkları söylenebilir. Çünkü katılımcıların çoğunda *ölümü kabullenme* açıkça görülmektedir. Bir kısmı da *ölüme hazırlanma* veya hazır olmadan bahsetmektedir. *Ölüm korkusunun* pek belirgin olmadığı gözlenmiştir. Bu durum ölüm gerçeğini kabullenmeyle alakalı olabilir. Katılımcıların önemli bir kısmının *genç yaşlı* olması da bunda etkili olabilir. Ayrıca *öbür dünya inancının* da ölümü kabullenme veya ölüm korkusunu pek hissetmeme konusunda etkili olması mümkündür. Öte yandan katılımcıların bu konularda *manevi danışmanlığa ve yas danışmanlığına* pek olumlu yaklaşmadıkları ve bu konuda görüş belirtmek istemedikleri gözlenmiştir.

Kısacası araştırmamızdaki katılımcıların *hayatı ve ölümü anlamlandırması* çok çeşitlidir. Dini kurumların çalışmaları ve *din hizmetleri* yetersiz bulunmakta, özellikle yaşlılara yönelik hizmetler ve ihtiyacı olan yaşlılara *din eğitimi* verilebileceği vurgulanmaktadır. Fakat katılımcıların *manevi sosyal hizmetler ve manevi danışmanlık hizmetlerine* pek olumlu yaklaşmadıkları görülmektedir. Ayrıca araştırmamızda ‘yaş ilerledikçe dindarlığın artacağı’ görüşünün yani *Geleneksel Modelin* desteklenmediği; aksine ‘insanın önceki yaşam tarzını, dini ilgi, inanç ve bağlılıklarını sürdüreceği’ görüşünün yani *Sabitlik Modelinin* ve genelde *Süreklilik Teorisinin* desteklendiği de söylenebilir.

SONUÇ

Araştırma bulgularımız *yaşlılık algısı* açısından ele alındığında, katılımcıların önemli bir kısmı -özellikle *genç yaşlı* grup- kendini 'yaşlı' hissetmemekte ve olduğundan genç hissetmektedir. Katılımcıların çoğunun kendinden sonraki *ileri yaşlı grubu* denilen kuşağı yaşlı bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda toplumdaki *yaşlı algısının* olumsuz olduğu ve tercih edilen bir tanımlama olmadığı söylenebilir. Ayrıca katılımcılarımızın yaşlılığı *tarihî* açıdan kabullendiklerini ancak *psikolojik* açıdan kabullenmediklerini söylemek de mümkündür. Yine Türk toplumunda *yaşlılığın yapısal değişiminin* sürdüğü söylenebilir; özellikle *yeni yaşlılardan, yaşlılığın farklılaşmasından, yalnızlaşmasından, gençleşmesinden, bireyselleşmesinden ve çoğullaşmasından* bahsedilebilir. Öte yandan *aktif ve sağlıklı yaşlanma* katılımcıların *yaşam kalitesini* oldukça etkilemekte, aktif yaşayan ve çalışan katılımcılar *yaşlılık dönemini* hayatın sıradan bir dönemi olarak ve yaşlanmayla ilgili olumsuzluklardan pek etkilenmeden geçirmektedir.

Aile ve aile ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, toplumumuzda aile kurumunun ve *aile değerlerinin* önemini koruduğu görülmektedir. Ancak *manevi değerlerin* aile ilişkilerine etkisi konusunda katılımcıların pek görüş belirtmek istemedikleri ve manevi değerler konusunun aile bireylerinin tercihlerine bırakıldığı gözlenmiştir. Ayrıca yaşlılarımızın *geniş aile* beklentisi olmadığı, *çekirdek aileye* veya *yalnız yaşamaya* alışkın oldukları fakat aile işlevlerinin de yerine getirildiği ve genelde aile bireyleri ile *mesafeli yakınlığın* tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yine katılımcılarımızın geleneksel ve modern bir arada yaşadığı, hem *modern toplum koşullarının* hem *geleneksel toplum değerlerinin* yaşlılarımızın hayatını etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla araştırma sınırları içinde değerlendirildiğinde, genel Türk toplum yapısındaki dönüşümlere paralel biçimde, yaşlılarımızın da *geçiş toplumu* özelliğine uygun davranış geliştirdikleri dikkat çekmektedir.

Serbest zaman kurumunu -özellikle üst eğitim ve gelir grubundan- katılımcıların çok önemseydiği ancak diğer katılımcıların da ilgilendikleri konularda *serbest zaman faaliyetlerine* olumlu yaklaştıkları görülmektedir. Yaşlılarımızın eğitim kurumunu ve *hayat boyu öğrenmeyi* önemsemekle birlikte, bunun kurs gibi kısa süreli *eğitim etkinlikleri* şeklinde olmasını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca ihtiyaca ve isteğe göre, yaşlılara yönelik *din eğitimi* verilmesi beklenmektedir. Yaşlılarımızın sağlık kurumunu çok önemsedikleri, tıpta *kurumsallaşmaya ve yaşlı sağlığı hizmetlerine* olumlu

yaklaştıkları görülmektedir. Ayrıca din ve sağlık ilişkisi önemsenmekte ve *hem dini başatme yöntemleri hem dini olmayan başatme yöntemleri* kullanılmaktadır. Yaşlılarımız hayatta *hem maddi hem manevi birikimi* önemsemekte fakat *ekonomik sermaye* yaşlıların yaşam koşullarını ve yaşam kalitesini oldukça etkilemektedir. Yaşlılar siyaset kurumunu da önemsemekte ancak ekonomi ve siyaset kurumlarının beklentileri karşılamadığı, toplumsal değişime uygun gelişim gösteremediği düşünülmektedir. Toplumumuza uygun *yaşlılık politikası ve yaşlı hizmetleri* geliştirilmesi beklenmektedir.

Ahlak kurumu açısından ele alındığında, yaşlılarımızın *kişisel gelişim ve olgunlaşmaya, gönüllü çalışmalara ve hayır işlerine* olumlu yaklaştıkları görülmektedir. Serbest zaman etkinliklerine ve gönüllü çalışmalara katılımın yaşlılarımızın *yaşam memnuniyetini, sosyal katılım ve bütünleşmeyi* arttırması mümkündür. Özellikle aktif yaşayan, üst eğitim ve gelir grubundan katılımcılarımızın yıllardır sivil toplum çalışmalarına katıldıkları gözlenmiştir. Hukuk kurumu açısından değerlendirildiğinde, *yaşlılara pozitif ayrımcılık* konusu genelde onaylanmakla birlikte, bunun ihtiyacı olanlarla sınırlandırılması beklenmektedir.

Din kurumu açısından değerlendirildiğinde, yaşlılarımızın *hayatı ve ölümü anlamlandırması* çok çeşitlidir. Ancak yine de katılımcılarımızın hayatın ve ölümün anlamı konusuna genelde *dini açıdan ve değerler açısından veya gerçeklik* olarak yaklaştıkları söylenebilir. Ayrıca dini kurumların çalışmaları ve *din hizmetleri* yetersiz bulunmakta, özellikle *yaşlılara yönelik hizmetler* ve ihtiyacı olan yaşlılara *din eğitimi* verilmesi beklenmektedir. Fakat yaşlılarımız *manevi sosyal hizmetler ve manevi danışmanlık hizmetlerine* pek olumlu yaklaşmamaktadır. Katılımcıların bir kısmı *dini ve manevi değerleri* önemsemekte ancak *yaşlandıkça dindarlaşma veya dini ilgide artış* görülmediği anlaşılmaktadır. Çünkü katılımcıların çoğu yaş ilerledikçe *hayat tarzında veya dini hayatında* değişim olmadığını vurgulamıştır. Bu konuda daha önceki dönemlerde edindikleri bilgi ve tecrübelerin yaşlılıkta da etkili olmaya devam ettiği söylenebilir.

Araştırma sonucuna göre, toplumumuzdaki yaşlılık kurumsallaşmasında ve yaşlılık davranışının yapısal değişiminde maneviyat da etkin olmakla birlikte, ekonomi kurumunun etkisinin diğer kurumlara göre baskın olduğu görülmektedir. Araştırmadaki ana iddiamızın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak şekilde öncelikle *yan iddialar* ile ilgili sonuçlara yer vermek istiyoruz:

Araştırmada ‘yaşlıların *maddi ve manevi ihtiyaçlarının* karşılanmasında ve sorunların çözümünde mevcut *kurumların* yetersiz kaldığı’ öne sürülmüş; özellikle *ekonomi, siyaset ve din kurumlarının çalışmalarının ve hizmetlerinin* yetersiz bulunduğu anlaşılmıştır. Yine ‘modernleşme sürecinden yaşlılarımızın olumsuz yönde etkilendiği’ düşünülmüş ancak yaşlılarımızın bu süreçten *hem olumlu hem olumsuz* yönde etkilendikleri anlaşılmıştır. Ayrıca ‘*geleneksel yaşlı imajının* değiştiği’ ve yaşlılar arasında çeşitlilik olduğu belirlenmiştir. Bu konuda *yaşlılığın yapısal değişimi* dikkat çekmektedir. Özellikle *genç yaşlı ve aktif yaşlı imajının* ortaya çıktığı fakat *geleneksel yaşlı imajının* da toplumda varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. ‘Yaşlıların toplumsal değerinin ve saygınlığının azaldığı’ iddiası ise desteklenmemiştir. Aksine toplumumuzun *geçiş modeli* sergilediği, hem *geleneksel değerlere* bağlılığın, hem de *modern yaşam* koşullarından etkilenmenin sürdüğü görülmüştür.

Günümüzde toplumumuzda çeşitli *yaşlılık şekilleri* görülmektedir. Ayrıca yaşlılarda yalnız yaşamının ve yaşlı kadınların sayısının arttığı da görülmektedir. Ancak araştırmamızda yaşlılarımızın *yalnız yaşamaya alışkın* oldukları ve *geniş aile* beklentilerinin çok da fazla bulunmadığı anlaşılmıştır. Katılımcıların çoğunun aile ilişkilerinde *mesafeli yakınlığı* tercih etmesi de dikkat çekicidir. *Yaşlı yoksulluğu* ise beklenildiği gibi *alt eğitim ve gelir grubunda* belirginleşmekte, üst eğitim ve gelir grubunda ise yüksek *yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti* dikkat çekmektedir.

Yaşlıların bireysel, toplumsal ve manevi sorunlarının çözümü için *kurumsallaşmanın* gerekli olduğu görülmektedir. Zaten yaşlılarımızın çoğu *kurumsallaşmaya* olumlu yaklaşmakta, kurumsallaşma arttıkça yaşlı sorunlarının azalması ve yaşlıların sosyal bütünleşmesinin de kolaylaşması beklenmektedir.

Yaşlandıkça özelde aile ve arkadaş ilişkilerine, genelde sosyal ilişkilere duyulan ihtiyacın arttığı görülmektedir. Katılımcıların çoğunun aile ve arkadaş ilişkilerini önemseydiği ve sık sık onlardan bahsettiği gözlenmiştir. ‘*Yalnız yaşayan* yaşlılara aile ve arkadaşların sosyal desteğinin yetersiz olduğu’ düşünülmüş ancak aksine bu yaşlıların *arkadaş ve akran grubu* ilişkilerinin güçlü, sosyal çevrelerinin geniş olduğu anlaşılmıştır. Fakat yine de toplumda ihtiyacı olanlar için *yaşlı hizmetlerinin ve evde bakım hizmetlerinin* geliştirilmesi beklenmektedir. Yaşlılarımız bu alanlara devletin, belediyelerin ve özel sektörün daha çok yatırım yapmasını ummaktadır.

Yaşlılara yönelik *eğitim hizmetleri* verilmesi yaşlıların *yaşam memnuniyetini* arttırabilir. Öyle ki eğitim seviyesi yükselen bu kişilerin toplumsal konumunun ve saygınlığının da arttığı söylenebilir. Çünkü özellikle üst eğitim ve gelir grubundan katılımcıların *toplumsal saygınlığı* belirgindir, yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti de görece yüksek görünmektedir.

‘Yaşlılıkta sağlık sorunlarının artacağı’ düşünülse de, katılımcıların çoğunun sağlık durumu *orta ve iyi* seviyededir. Ayrıca yaşlılarımızın çok önemli sağlık sorunları dışındaki sorunları pek önemsemedikleri, *hasta davranışı* sergilemedikleri ve mevcut sağlık durumlarına *şükrettikleri* gözlenmiştir. Bu durum toplumdaki *hasta yaşlı* şeklindeki önyargılarla da alakalı olabilir. Ancak yine de genel sağlık sistemi içinde yaşlılara yönelik sağlık kurumsallaşması ihtiyacı belirgindir. Yaşlılara yönelik sağlık hizmetlerinin, evde sağlık ve bakım hizmetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Yaşlılarımız *sağlık hizmetlerinde kurumsallaşmaya* çok olumlu yaklaşmaktadır.

Ancak yaşlılara yönelik özel manevi destek hizmetinin pek gerekli görülmediği yani *manevi destek hizmetine ve manevi danışmanlığa* pek olumlu yaklaşılmadığı anlaşılmaktadır. Toplumumuzda manevi destek ve danışmanlık hizmeti konusundaki uygulamaların pek bilinmemesi ve yaygın olmaması yanında, önyargılar da bu görüşlerde etkili olabilir. Öte yandan yaşlılarımız bu konuda ihtiyaç hissetmeme veya sorunlarına başka başetme yöntemleri bulma gibi tamamen bireysel nedenlerle de manevi danışmanlığı pek önemsemiyor olabilirler. Bu sonuçlarda manevi danışmanlık sisteminin Türkiye’de çok yeni bir tartışma olmasının da etkisi olabilir.

Yaşlı yoksulluğunun yaşam memnuniyetini azalttığı düşünülmektedir. Ayrıca *emekli maaşları* yetersiz bulunmakla birlikte, *ek gelir ve ekonomik birikimin* yaşlıların yaşam koşullarını oldukça etkilediği görülmektedir. Öte yandan ekonomik durumu ve yaşam kalitesi görece düşük bazı yaşlılarımızın yaşam memnuniyetinin görece yüksek olduğu ve hallerine şükrettikleri de gözlenmiştir. Bu durum öncelikle kişinin dini inanç, şükretme ve yaşam memnuniyeti ilişkisini akla getirmekte; bu konuda daha detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine de öte yandan bu durum, yaşlılarımızın yaşam kalitesi beklentisinin pek yüksek olmamasıyla veya toplumdaki mevcut sosyoekonomik koşulları ve yaşam koşullarını olduğu gibi kabullenmekle de alakalı olabilir. Ki bu konuda da daha detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu ortadadır. Yaşlılara esnek çalışma ve isteğe bağlı emeklilik hakkı tanınması gerektiği, böylece

ekonomik tatminin artacağı ve yaşlıların hayattan kopmasının önleneceği düşünülmektedir. Zaten özellikle *aktif ve dinç yaşlılar* çalışmaya devam etmekte hatta ömür boyu çalışmak istediklerini vurgulamaktadır. Bu katılımcılar *resmen emekli* olsa da, *aktif yaşamakta* ve emekliliğin ekonomik açıdan yaşam kalitesini düşürdüğünden yakınmaktadır.

Yaşlandıkça kültürel ve dini etkinliklere ilginin artması beklenmektedir. Yaşlılarımızın çoğu *serbest zaman etkinliklerine, kültürel ve sosyal etkinliklere, eğitim etkinliklerine* olumlu yaklaşmaktadır. *Dini etkinliklere* ilgi ve katılım ise kişiye göre değişmektedir. Katılımcılarımızın *bireysel dini etkinlikleri* daha çok tercih ettikleri ve *toplumsal dini etkinliklere* katılımın nispeten az olduğu söylenebilir. Katılımcıların önemli bir kısmının *dini etkinliklere katılım* konusunda görüş belirtmek istememesi dikkat çekicidir. Yine de genelde yaşlılarımızın kendi ilgi alanlarına göre, çeşitli etkinliklere ve kurumsal hizmetlere açık oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşlıların aktif ve zinde kalmaları için yaşlı hizmetlerinin serbest zaman faaliyetleriyle birlikte geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zaten serbest zaman etkinliklerine ilgi ve katılımı görece yüksek yaşlılarımızın, aynı zamanda daha aktif ve zinde oldukları da gözlenmiştir.

Araştırmada genelde yaşlıları koruyucu hizmetlere, yaşlıların hayatını kolaylaştıran yasal düzenlemelere ve yaşlılık kurumsallaşmasında pozitif ayrımcılığa ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Fakat araştırma sınırlarında değerlendirildiğinde, *yaşlılara pozitif ayrımcılığa* olumlu yaklaşıldığı ancak yasal düzenlemelerin her yaşlı için uygulanmaması ve *ihtiyacı* olanlarla sınırlandırılması beklendiği görülmüştür. Öte yandan yaşlılıkta fiziki ve duygusal açıdan *güçsüzleşmenin* herkes için geçerli olmadığı hatta bunun *ileri yaşlılıkta* gerçekleşmesinin daha muhtemel olduğu, ancak bu yaştaki katılımcıların da sağlıklı ve dinç olabilecekleri gözlenmiştir.

Genelde yaşlılığın bilgelik ve olgunluk hali olduğu düşünülmekte ve yaşlılardan ahlaki olgunluk göstermeleri beklenmektedir. Zaten yaşlılarımızın çoğu *yaşlandıkça olgunlaştığını* ve davranışlarını sınırlandırdığını belirtmiş ancak çok azı gençlere rehberlikten bahsetmiştir. ‘Yaşlılıktaki bilgelik ve ahlaki olgunluğun yetişen nesiller için kurumsal rehberlik sistemine dönüştürülmesi’ üzerinde durulması gereken bir konudur. Araştırma sınırlarında değerlendirildiğinde, genelde yaşlılarımızın *bireysel değerleri ve ilkeleri* olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *toplumsal ve kültürel değerlerin* de önemsendiği, bu değerlerin -kısmen de olsa- kuşaktan kuşağa aktarılmasının beklendiği söylenebilir.

Araştırmamızdaki katılımcılar tarafından *dini ve ahlaki değerler* de önemsenmekte ancak bu değerlerin önemsenme derecesi sosyo-kültürel aidiyetlere göre farklılık arz etmektedir. Katılımcıların küçük bir kısmı ‘insan ilişkilerini ve dini değerleri, *dini hayatı* ve *dünya hayatını* birbirine karıştırmadığını’ söyleyerek daha net bir *sekülerleşme* sinyali vermiştir. Öte yandan din ve dünyayı ayırmadıkları söylenebilecek, dini ve ahlaki değerleri önemseyen yaşlılar açısından da; sekülerleşmenin bir boyutu olarak görülebilecek, *bireysel* ve *iç kaynaklı dindarlıktan* bahsedilebilir. Ayrıca bazı yaşlılarımız dini ve manevi değerlerin genç kuşağa aktarılamamasından yakınmışlardır. Yine bazı yaşlılarımızın gençlere rehberlik etmeyi önemseydiği, çoğunun ise buna pek değinmediği gözlenmiştir. Bu durum ‘gençlerin yetişkinlerin veya yaşlıların sözlerini pek dinlemeyecekleri’ kalıpyargısıyla da alakalı olabilir.

Türk toplumunda genelde yaşlandıkça dini ve manevi konulara ilginin artacağı düşünülmektedir. Oysa katılımcıların önemli bir kısmı *yaşlandıkça dindarlaşma* olmadığını, *dini ve manevi konulara ilgisinin* artmadığını; aksine *gençlikteki yaşam tarzını* sürdürdüğünü belirtmiştir. Dini ve manevi konuları önemseydiğini belirten katılımcılar ise -yine- bunun çocukluktan beri böyle olduğunu ve önceki yaşam tarzını sürdürdüklerini vurgulamışlardır. Araştırmamızda ‘manevi sosyal hizmetler içinde yaşlı dindarlığının kuramsal ve pratik olarak geliştirilmesi gerektiği’ öne sürülmüştür. Fakat yaşlılarımızın önemli bir kısmı *manevi sosyal hizmetlere, manevi danışmanlığa ve yas danışmanlığına* olumlu yaklaşmamakta; aksine bunlara eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşılmaktadır. Öte yandan *yaşlılara yönelik din eğitimi hizmetlerinin* verilmesine, özellikle de ihtiyacı olana ve isteyene bu hizmetlerin sunulmasına olumlu yaklaşılmaktadır. Bu durumda kurumsal açıdan -ileriye dönük olarak yapılacak çalışmalarda- yaşlılara yönelik manevi sosyal hizmetlerin ve din eğitiminin birlikte ele alınması faydalı olabilir.

Ayrıca araştırma sınırları içerisinde değerlendirildiğinde, yaşlılık davranışında ve kurumsallaşmasında *din ve maneviyatın* görece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Sosyolojik açıdan modernleşmeyle birlikte görülen süreçler dikkate alındığında; yaşlılarımızın modernleşmenin diğer süreçlerinin yanında, özellikle de *bireyselleşme* ve *sekülerleşme* süreçlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Yine araştırma bulgularından hareketle, yaşlılık davranışında görülen bu sekülerleşme eğiliminin, *iç kaynaklı ve bireysel dindarlık* ile birlikte gerçekleştiği öne sürülebilir. Çünkü ‘manevi ve

dini değerleri önemsediklerini' belirten katılımcıların, manevi açıdan kendilerini mutlaka bir yerde konumlandıkları; dışa dönük değilse de, kendi iç dünyalarında dine yer verdikleri, içe dönük dindarlık eğilimi gösterdikleri gözlenmektedir. Bu durumda bireylerin kendi anlam dünyalarında, kendi yaşamışlıklarından ve anlayışlarından hareketle din ve dünyayı bütünleştirdikleri anlaşılmaktadır. Yine özellikle üst eğitim ve gelir grubundan katılımcılarımızda, bireyselleşmenin yanında, kısmen *açık* kısmen de *örtük sekülerleşmeden* bahsedilebilir. Örtük sekülerleşmede, insanlar dini hayatlarını bireysel, toplumsal hayatlarını ise varolan sosyal dinamiklere göre şekillendirmektedir. Dolayısıyla maneviyat bir ihtiyaç olsa da, hayatın gerçekleri karşısında insanlar pek çatışma yaşamamakta, bu gerçekleri kabul edip hayatlarına devam etmektedir. Bu konunun araştırma sınırlarını aştığı ancak daha detaylı şekilde araştırılması ve üzerinde durulması gereken bir alan olduğu ortadadır.

Ayrıca dinin bireysel alana çekilmesinden bahsedilebilir; ki bu da *yeni sekülerleşme* ve *bireysel dindarlık* şeklinde kendini göstermektedir. Yine yaşlılarımızın Türkiye'deki genel *sekülerleşme* sürecinden bağımsız düşünölemeyeceği ortadadır. Zaten burada karşımıza çıkan durum, bir taraftan dinin iç kaynaklı dindarlık algısı içinde bireysel hayata çekilmesi ve dindarlığın kişinin kendi dünyasında yaşanması; diğer taraftan da bu bireysel dindarlık yanında, sekülerleşmenin yaşanmasıdır. Kısacası din açısından bakıldığında yaşlılarımızda içe dönük, iç kaynaklı ve bireysel dindarlık eğiliminin olduğu; genel modernleşme sürecine paralel şekilde dini bireyselleşme göröldüğü anlaşılmaktadır. Elbetteki sekülerleşmeye verilen anlama göre yaşlılardaki dini bireyselleşme de kendi anlamını bulacaktır. İçe dönük dindarlık zorunlu olarak sekülerleşme olarak görölebilir mi tartışmalıdır. Fakat modernleşmenin bir uzantısı olan bireyselleşmenin yaşlı dindarlığında da var olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, araştırma bulgularından hareketle, *ana* ve *alt iddiaları* birlikte düşünöldüğünde, tezde ileri sürdüğümüz ana iddianın büyük oranda desteklendiği söylenebilir. Buna göre "modernleşme sürecinde -özellikle sanayileşme, kentleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme ve sekülerleşme süreçlerinin egemen olduğu- çağdaş hayat Türk toplumunda yaşlılık davranışını doğrudan etkilemektedir. Yaşlılık kurumsallaşması modern toplumlarda temel toplumsal kurumların etkisi altında şekillenmektedir. Bu süreçte manevi değerler 'yaşlılığa bakışı ve yaşlıların çevresine bakışını' hala etkileyen temel toplumsal normlar olmakla birlikte; dini ve manevi değerlerin yaşlılık

kurumsallaşmasında, ekonomiyle birlikte ele alınması gerekmektedir. Modern toplumlar ekonomik toplumlardır. Bu durum yaşlılık kurumsallaşmasında da hakim renktir. Ekonomik kurumsallaşmasını olumlu yönde gerçekleştiren *avantaj birikimli* yaşlıların - aile, eğitim, sağlık, serbest zaman hatta din dahil- diğer kurumlarla ilişkileri de olumlu ve görece sorunsuzdur. Ekonomik kurumsallaşmanın eksik olduğu *dezavantaj birikimli* yaşlıların diğer kurumlarla ilişkileri de problemlidir. Kurumsallaşma kurumlar arası denge gerektirmektedir. Yaşlılık kurumsallaşmasında sağlık temel, ekonomi tetikleyici, maneviyat kolaylaştırıcı, aile yapıcı, siyaset yönlendirici ve serbest zaman yatıştırıcı etkiye sahip olmakla birlikte; maddi koşullarla desteklenmeyen yaşlılık kurumsallaşmasında pozitif dengenin bozulduğu söylenebilir.”

ÖNERİLER

Toplumumuza ve kültürel yapımıza uygun yaşlılık politikası geliştirilebilir ve kuşaklar arası dayanışma desteklenebilir. Aktif, sağlıklı, bilinçli ve iyi yaşlanma konusunda toplumsal bilgilenme sağlanabilir ve kamu spotları hazırlanabilir. Ayrıca yaşlı hizmetleri geliştirilebilir ve yaşlı hizmet merkezleri açılabilir.

Yine yaşlılarımızın yaşam kalitesini arttırmaya yönelik düzenlemeler yapılması da beklenmektedir. Emeklilik yaşı 65 yaşta zorunlu değil, 65+ yaştan itibaren isteğe bağlı olabilir. Böylece isteyen istediği yaşta yani -en az- 65 yaşında veya daha sonra emekli olabilir. Emeklilere yarı zamanlı çalışma veya esnek çalışma imkanları sunulabilir, böylece kendilerine ek gelir imkanı sunulabilir. Dolayısıyla sağlıklı ve dinç yaşlıların aktif yaşam sürmesi ve yaşam kalitelerinin düşmemesi de sağlanabilir.

İhtiyacı olan yaşlı hastalara yönelik evde bakım ve sağlık hizmetleri geliştirilmesi ihtiyacı belirgindir. Ayrıca yaşlılara yönelik kültürel ve eğitici kurslar, yetişkin üniversiteleri açılabilir. Yaşlılara yönelik din eğitimi kursları açılabilir ve din hizmetleri geliştirilebilir. Yaşlılara -gerektiğinde- pozitif ayrımcılık ve hukuki danışman sağlanabilir. Yaşlılara yönelik eğitici, kültürel, dini ve sosyal etkinlikler düzenlenebilir. Yaşlılara kendini geliştirme ve gönüllü çalışma imkanı sunulabilir.

EK 1: GÖRÜŞME FORMU

MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAŞLILIK AÇISINDAN KURUMSALLAŞMA VE MANEVİYAT

Sayın Bay / Bayan

Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat adlı araştırmamıza ilgi gösterdiğiniz ve zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz. Araştırmamızda kimliğinizi belirtmeniz gerekmekte ve gizlilik ilkesine dikkat edilmektedir. Sorularımıza vereceğiniz cevaplar bilimsel amaçla kullanılacak ve tez çalışmasının uygulama bölümünde değerlendirilecektir. Amacımız yaşlılarımızın sorunlarını gündeme getirmek, toplumsal farkındalık ve duyarlılık oluşturmak, yaşlılarımıza yardımcı olmaktır. Araştırmamıza katıldığınız için tekrar teşekkür ederiz.

Araştırmacı:

Habibe Gülsüm MÜFTÜLER

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi

GENEL BİLGİ

Tarih:

Cinsiyet: Kadın / Erkek

Yaş:

Meslek: Memur / İşçi / Esnaf / Serbest meslek / Ev hanımı /

İşsiz / Emekli / Diğer

Medeni Durum: Bekar / Evli / Boşanmış / Eşi ölmüş

Eğitim Durumu: Okur-yazar değil / Okur-yazar / İlköğretim / Lise / Üniversite / Diğer

Gelir Durumu (Aylık): Geliri yok / 1000TL'den az / 1000-2000TL arası /
2000TL'den fazla

Çalışma Durumu: Çalışıyor / Çalışmıyor / Emekli / Hiç çalışmamış /
Emekli ve ek iş yapıyor

Sosyal Güvence Durumu: Yok / SGK / Özel Sigorta

Sağlık Durumu: Kötü / Orta / İyi

Çocuk Durumu: Çocuğu yok / Bir çocuğu var / İki çocuğu var /
Üç veya daha çok çocuğu var

Torun Durumu: Torunu yok / Bir torunu var / İki torunu var
Üç veya daha çok torunu var

Yaşadığı Yer: Köy / İlçe / Kent

Birlikte Yaşanan Kişiler: Yalnız yaşayan / Eşiyle birlikte yaşayan /
Çocuklarıyla birlikte yaşayan / Kurumda yaşayan

MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAŞLILIK AÇISINDAN KURUMSALLAŞMA VE MANEVİYAT

a. Yaşlılık Algısı

- ❖ 1. Kendinizi kaç yaşında hissediyorsunuz, sizce yaş ilerledikçe toplumda saygınlık artar mı, açıklayınız.
- ❖ 2. Yaşınızın ilerlemesi sizin aktif ve sağlıklı olmanızı engelliyor mu, yapmak istediklerinizi yapabiliyor musunuz, açıklayınız.
- ❖ 3. Önümüzdeki yılları nasıl geçirmek istersiniz, açıklayınız.

b. Yaşlılık ve Aile, Serbest Zaman, Eğitim

- ❖ 4. Yaşınız ilerledikçe aile ilişkileriniz ve aile sorunlarınız arttı mı, manevi değerleriniz aile ilişkilerinizi etkiler mi, açıklayınız.
- ❖ 5. Toplumumuzda sizin yaşınızda erkek veya kadın olmanın zorlukları nelerdir, açıklayınız.
- ❖ 6. İleri yaşlarda yapılan evlilikler konusunda ne düşünüyorsunuz, açıklayınız.
- ❖ 7. Çevremde yaşlılıkla ilgili sorunların paylaşıldığı ve insanlara yardım edilen yerler olsa giderim / gitmem, çünkü ...
- ❖ 8. Boş zamanınızı nasıl değerlendiriyorsunuz, sizce boş zamanı iyi değerlendirmek nasıl olur, açıklayınız.
- ❖ 9. Boş zamanı değerlendirmek için eğitim kurumlarından beklentileriniz nelerdir, açıklayınız.
- ❖ 10. Çevremde kültürel ve dini etkinlikler düzenlense, imkanım olsa bunlara katılırim / katılmam, çünkü ...
- ❖ 11. Çevremdeki eğitim etkinliklerine ve ilgilendiğim konularda kültürel etkinliklere katılırim / katılmam, çünkü...
- ❖ 12. Dini hayat konusundaki eğitimlere, dini etkinliklere katılırim/katılmam, çünkü

c. Yaşlılık ve Sağlık, Ekonomi, Siyaset

- ❖ 13. Hastayken iyileşmek için hemen doktora mı gidirsiniz yoksa alternatif tedavi yöntemleri mi denersiniz, açıklayınız.
- ❖ 14. Çevrenizdeki sağlık kurumlarından beklentileriniz nelerdir, sizin yaşınızdakiler için sağlık ve tedavi merkezi olsa gider misiniz, açıklayınız.

- ❖ 15. Dini bağılıklarınız sağlıklı yaşamınızı, hastalıkla ve yaşlılıkla mücadelenizi kolaylaştırır mı, manevi duygularınız sayesinde hastayken moraliniz düzeler mi?
- ❖ 16. Emekli maaşınız ihtiyaçlarınızı karşılamanıza yetiyor mu, uygun koşullar olsa çalışmak ister misiniz? Maddi yetersizlik nedeniyle yapamadığınız şeyler ve katılmadığınız etkinlikler var mı, açıklayınız.
- ❖ 17. ‘İnsanın hayatında sadece maddi durumu değil manevi durumu, bilgi ve deneyimi de önemlidir’ görüşüne katılıyorum / katılmıyorum, çünkü ...
- ❖ 18. Ekonomik ve siyasi açıdan kurumlardan beklentileriniz nelerdir, sizin yaşınızdakiler için neler yapılmasını istersiniz, açıklayınız.
- ❖ 19. Çevrenizde size yardımcı olunan ve çeşitli etkinliklerin düzenlendiği yerler olsa gider misiniz, açıklayınız.
- ❖ 20. Günlük yaşamda eğitilmiş kişilerin size yardım etmesini ister misiniz, hangi konularda yardıma ihtiyacınız olur, açıklayınız.
- ❖ 21. Yaşlı sorunlarının çözümünde siyasetçilere güveniyor musunuz, oy verirken siyasetçilerin ve partilerin hangi yönünü önemsersiniz?

d. Yaşlılık ve Ahlak, Hukuk, Din

- ❖ 22. Yaşınız ilerledikçe kendinizi daha bilgili, deneyimli ve olgun buluyor musunuz; eksikliklerinizi tamamlamak ve kendinizi geliştirmek ister misiniz, açıklayınız.
  - ❖ 23. Deneyimlerinizi ve bilgi birikiminizi başkalarıyla paylaşmak, ihtiyacı olanlara yardım etmek ve hayır işleriyle uğraşmak ister misiniz, açıklayınız.
  - ❖ 24. Hukuki açıdan hangi konularda sorun yaşıyorsunuz, ailenizle ilgili hukuki sorunlarınız var mı, açıklayınız.
  - ❖ 25. Çevrenizi güvenli buluyor musunuz, bir sorunla karşılaştığınızda size yardım edebilecek kişi ve kurumlar var mı; yoksa nasıl olmasını istersiniz, açıklayınız.
  - ❖ 26. Yasaların sizi korumasını, yaşlılar için yasal düzenleme yapılmasını ve resmi işlemlerde size kolaylık sağlanmasını ister misiniz, açıklayınız.
  - ❖ 27. Yaşınız ilerledikçe dini ve manevi konulara ilginiz arttı mı, dini bağılıklarınız ve inançlarınız sizi mutlu ediyor mu, açıklayınız.
  - ❖ 28. Ülkemizde dini kurumların çalışmalarını yeterli buluyor musunuz, dini kurumlardan beklentileriniz nelerdir, açıklayınız.
  - ❖ 29. Dini konularla ilgili sorunlarınızda size yardımcı olunmasını ve manevi destek sağlanmasını ister misiniz, açıklayınız.
  - ❖ 30. Sizce hayatın ve ölümün anlamı nedir, zamanla hayata bakışınız değişti mi; bu konularda kurumsal destek almak ister misiniz, açıklayınız.
- Bunların dışında eklemek istediğiniz şeyler varsa lütfen belirtiniz.

EK 2: ÖRNEKLEM GRUBU GENEL BİLGİ TABLOSU

MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAŞLILIK AÇISINDAN KURUMSALLAŞMA VE MANEVİYAT

ÖRNEKLEM GRUBU GENEL BİLGİ TABLOSU

No	Tarih	C	Yaş	Meslek	MD	Eğitim	Gelir	Çalışma	SGK	Sağlık	Ç	T	Yer	Süre	BY Kişi	HY
01	02.09 2015	E	70	Serbest Berber Emekli	Evli	İlköğ- retim	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	4	5	Gün- gören	45 d.	Eşi ile	60
02	04.08 21.08 2015	E	77	Memur Öğr. G Sosyolog Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek İş	SGK	Orta	3	4	Kartal	50 d.	Eşi ile	65
03	31.08 2015	E	80	İşçi Şoför- Emlak Emekli	Eşi Öl- müş	İlkokul	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK Bağ- Kur	Orta	4	2	Kağıt- hane	45 d.	YY	70
04	06.08 09.08 2015	K	67	Serbest Diş Hekimi Emekli	B	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek İş	SGK	Orta	0	0	Bakır- köy	1saat 25 d.	YY	67
05	09.08 2015	K	75	Memur Okul Müd. Emekli	Eşi Öl- müş	Ü	2000 TL üzeri	Emekli	SGK	Orta	2	3	Ata- köy	1saat 25 d.	YY	70
06	11.08 2015	K	65	Ev Hanımı ÖE	Eşi Öl- müş	Lise	1000 2000 TL arası	Hiç Çalış- mamış	SGK Bağ- Kur ÖE	İyi	2	3	Esen- ler	55 d.	YY	58
07	11.08 2015	E	67	Esnaflık Suyu B. Emekli	Evli	Ü	1000 2000 TL arası	Emekli Ek İş	SGK	İyi	2	2	Bay- ram- paşa	1saat 30 d.	Eşi ile	40- 50
08	11.08 2015	K	65	Ev Hanımı	Evli	Ü	Gelir Yok	Çalış- mıyor	Yok	Orta	2	2	Gazios- man- paşa	40 d.	Eşi ile	45- 50
09	12.08 2015	E	65	Serbest Doktor Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek İş	SGK Bağ- Kur	İyi	3	3	Çamlıca	45 d.	Ço- cuk ile	40
10	15.08 2015	E	73	Serbest Yazar Emekli	Evli	Ü	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	0	0	Üsküdar	30 d.	Eşi ile	73
11	16.08 2015	K	80	İşçi Emekli	Evli	Okur Yazar 4 yıl	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	Orta	3	6	Pendik	1saat 30 d.	Eşi ile	30- 40
12	28.08 2015	E	65	Memur Bürokr- at Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek İş	SGK	İyi	3	0	Üsküdar	1saat 35 d.	Ço- cuk ile	35- 40
13	31.08 2015	K	71	İşçi Ev işi Emekli	Eşi Öl- müş	İlkokul	1000 2000 TL arası	Emekli Ek İş	SGK	Orta	4	4	Kağıt- hane	55 d.	Ço- cuk ile	71
14	31.08 2015	E	67	Serbest Terzi Emekli	Evli	İlkokul	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	Orta	2	2	Şişli	45 d.	Eşi ile	40- 50
15	04.09 2015	K	73	Memur Öğr.G Y. Dil Emekli	Bo- şan mış	Ü	2000 TL üzeri	Emekli	SGK	Orta	1	1	Şişli	45 d.	YY	50- 55

16	03.08 04.08 2015	E	73	Memur Öğr. G Hukuk Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek iş	SGK	İyi	2	1	Üsküdar	2saat 50 d.	Eşi ile	40- 50
17	04.09 2015	E	82	Serbest Pazarıcı	B	Okur- Yazar değil	1000 TL'den az (YM)	Çalış- mıyor	Yok	Orta	0	0	Şişli	1 saat 30 d.	KY	15- 20
18	31.08 2015	E	87	Serbest Terzi Emekli	Evli	İlkokul	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	2	4	Şişli	55 d.	Eşi ile	60- 65
19	04.09 2015	K	65	Ev Hanımı	Eşi Öl- müş	Lise	1000 2000 TL arası	Hiç Çalış- mamış	Yok	Orta	0	0	Şişli	1 saat 30 d.	KY	20- 25
20	07.09 2015	E	85	İşçi Gemici	B	İlköğ- retim	1000 TL'den az (YM)	Çalış- mıyor	Yok	Orta	0	0	Şişli	1 saat	KY	40- 50
21	07.09 2015	E	82	Esnaf İşada- mı	Eşi Öl- müş	İlköğ- retim	1000 TL'den az (YM)	Çalış- mıyor	Yok	İyi	6	7	Şişli	1 saat	KY	82
22	07.09 2015	K	70	Ev Hanımı	B	İlkokul 6 yıl	1000 TL'den az (YM)	Hiç Çalış- mamış	Yok	Kötü	0	0	Şişli	50 d.	KY	100
23	08.09 2015	E	87	İşçi İnşaat	B	Okur	1000 TL'den az (YM)	Çalış- mıyor	Yok	İyi	0	0	Şişli	1 saat 10 d.	KY	15
24	09.09 2015	K	65	Serbest Elsanat Öğretici Emekli	Evli	Lise	1000 2000 TL arası	Emekli Ek iş	SGK	İyi	3	3	Beyoğ- lu	1 saat 10 d.	Eşi ile	40- 50
25	09.09 2015	E	65	Esnaf Dokum Sanatçı Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek iş	SGK	İyi	2	0	Beyoğ- lu	1 saat 10 d.	Eşi ile	45- 50
26	09.09 2015	E	68	Serbest Kaşıkçı Oymacı Emekli	Evli	İlkokul 5 yıl	1000 2000 TL arası	Emekli Ek iş	SGK Bağ- Kur	İyi	4	8	Beyoğ- lu	1 saat 50 d.	Eşi ile	18- 20
27	04.08 2015	E	70	Memur Öğr. G. Felsefe Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli	SGK	İyi	2	7	Üsküdar	45 d.	Eşi ile	70
28	28.08 2015	E	77	Serbest Elektrik Müh. Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli	SGK	Orta	3	2	Bahçeli evler	40 d.	Ço- cuk ile	35- 40
29	28.08 2015	E	89	Memur Subay Emekli	Bo- şan- mış	Ü	2000 TL üzeri	Emekli	SGK	Kötü	2	4	Kadı- köy	40 d.	YY	18
30	08.08 2015	K	65	Memur Öğret- men Tarih	B	Ü	2000 TL üzeri	Çalış- ıyor	SGK	İyi	0	0	Kadı- köy	40 d.	YY	25
31	21.08 2015	K	65	Ev Hanımı	Evli	Lise	1000 2000 TL arası	Emekli	ÖE	Orta	3	4	Kartal	40 d.	Eşi ile	50- 60
32	23.07 2015	E	67	Memur Emekli	Evli	Ü	1000 2000 TL Arası	Emekli	SGK	İyi	2	3	Üsküdar	40 d.	Eşi ile	25- 30
33	23.07 2015	E	65	Serbest Emekli	Evli	Ü	2000 TL üzeri	Emekli Ek iş	SGK	Orta	3	3	Üsküdar	40 d.	Eşi ile	30

34	13.09 2015	E	68	Serbest Kuaför TeknikE Emekli	Evli	İlkokul 6 yıl	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	1	1	Adalar	1 saat 15 d.	Eşi ile	40
35	13.09 2015	K	69	Ev Hanımı	Evli	İlkög- retim	Gelir yok	Hiç Çalış- mamış	Yok	İyi	2	3	Adalar	1 saat 25 d.	Eşi ile	50
36	15.09 2015	K	65	İşçi Bulaşık Elemanı Emekli	Evli	İlkokul 5 yıl	1000 2000 TL arası	Emekli Ek iş	SGK ÖE	İyi	2	2	Beyoğ- lu	1 saat	YY	60- 65
37	15.09 2015	K	77	Memur Coğraf- ya Öğr. Emekli	Eşi Öl- müş	Ü	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	2	2	Çengel- köy	1 saat 30 d.	YY	40
38	15.09 2015	K	81	Serbest Ses Sanatçı	Eşi Öl- müş	İlkokul 5 yıl	Gelir yok	Çalış- mıyor	Yok	Orta	2	0	Beyoğ- lu	25 d.	Ço- cuk ile	50- 60
39	06.10 2015	K	69	İşçi Kapıcı Ev işi Emekli	Eşi Öl- müş	Okur yazar	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	4	6	Kağıt- hane	2 saat 15 d.	YY	66
40	12.10 2015	K	69	İşçi Çaycı Emekli	Evli	İlkokul 5 yıl	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	İyi	4	8	Şişli	35 d.	Eşi ile	45- 50
41	12.10 2015	K	70	Ev Hanımı	Eşi Öl- müş	İlkokul 4 yıl	Gelir yok	Hiç Çalış- mamış	Yok	Kötü	1	0	Beşik- taş	30 d.	Ço- cuk ile	60- 65
42	12.10 2015	K	75	Serbest Mode- list Emekli	Bo- şan- mış	İlkög- retim	1000 2000 TL arası	Emekli	SGK	Orta	1	1	Beşik- taş	50 d.	YY	40- 45
43	12.10 2015	K	67	Ev Hanımı	Eşi Öl- müş	Okur- yazar	Gelir yok	Hiç Çalış- mamış	Yok	Orta	4	9 2	Beyoğ- lu	40 d.	YY	50
44	12.10 2015	K	67	Serbest Gelinlik Emekli	Eşi Öl- müş	Lise	1000 TL'den az	Emekli	SGK	İyi	2	3	Kadı- köy	1 saat 20 d.	Ço- cuk ile	50- 55
45	14.10 2015	K	75	Serbest Emlakçı	Evli	İlkokul	Gelir yok	Çalış- yor	Yok	İyi	2	1	Fatih	2 saat 10 d.	Eşi ile	15

Kısaltmalar: C (Cinsiyet), E (Erkek), K (Kadın), MD (Medeni Durum), B (Bekar), Ü (Üniversite), Öğr. G (Öğretim Görevlisi), Öğr. (Öğretmen), YM (Yaşlılık Maaşı), Ç (Çocuk), T (Torun), ÖE (Özel Emeklilik), Süre (Görüşme Süresi), D (Dakika), BY (Birlikte Yaşanan Kişi), YY (Yalnız Yaşayan), KY (Kurumda Yaşayan), HY (Hissedilen Yaş).

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

- AKTAY, YASİN & KÖKTAŞ, M. EMİN, Der. 2007, 'Din Sosyolojisi', Genişletilmiş 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara
- AKYÜZ, NİYZAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, Ed. 2012, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', Grafiker Yayınları, Ankara
- ARSLANTÜRK, ZEKİ & AMMAN, M. TAYFUN, 2011, 'Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler', İlaveli 7. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul
- ASIMGİL, SEVİM & ÇEKMEGİL, AYŞEGÜL, 2010, 'Çocukluk, Gençlik, Yetişkinlik, Yaşlılık: Yaşamın Dört Kritik Dönemi', Çelik Yayınevi, İstanbul
- AYDEMİR, BİROL, Ed. 2014, 'İstatistiklerle Yaşlılar, Elderly Statistics 2013', Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No. 4158, Nisan 2014, s.i-18, 1-91, Ankara (3244745403696055002.pdf, E.T.06.05.2015)
- AYDINALP, HALİL, 2012, "Gerde'de Dini Hayat: Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", Gerde Belediyesi Kültür Yayınları, No. 9, İstanbul.
- AZİZ, AYSEL, 1982, 'Toplumsallaşma ve Kitleleş İletişim', Ankara Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, No.2, Ankara
- BACANLI, HASAN & İŞIK TERZİ, ŞERİFE, Ed. 2012, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', Açılım Kitap, İstanbul
- BAYRAKTAR, MEHMET FARUK, Ed. 2007, 'Yaşlılık Dönemi ve Problemleri', Ensar Neşriyat, İstanbul
- BILTON, TONY; BONNETT, KEVIN; JONES, PIP, vd. 2008, 'Sosyoloji', Çev. Ed. KEMAL İNAL, Siyasal Yayınevi, Ankara
- CANATAN, KADİR & YILDIRIM, ERGÜN, Ed. 2011, 'Aile Sosyolojisi', Genişletilmiş 2. Baskı, Açılım Kitap, İstanbul
- CICERO, MARCUS TULLIUS, 2011, 'Dostluk ve Yaşlılık', (M. Ö. 44), Çev. HACI BERAT, Arya Yayıncılık, İstanbul
- ÇİFTÇİ, ADİL, Der & Çev. 2002, 'Din ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları 1', Ankara Okulu Yayınları, Ankara
- CLARKE, PETER B. Der. 2012, 'Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, C.1, İmge Kitabevi, Ankara
- CLARKE, PETER B. Der. 2012, 'Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, C.2, İmge Kitabevi, Ankara
- CLARKE, PETER B. Der. 2012, 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, C.3, İmge Kitabevi, Ankara
- DAVIE, GRACE, 2005, 'Modern Avrupa'da Din', Çev. AKİF DEMİRCİ, Küre Yayınları, İstanbul
- ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, Ed. 2008, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', Pegem Akademi, Ankara
- FICHTER, JOSEPH, 2006, 'Sosyoloji Nedir?', Çev. NİLGÜN ÇELEBİ, 8. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara

- FURSETH, INGER & REPSTAD, PAL, 2011, 'Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar', Çev. İHSAN ÇAPCIOĞLU & HALİL AYDINALP, Birleşik Yayınevi, Ankara
- GIDDENS, ANTHONY, 2005, 'Sosyoloji', Çev. CEMAL GÜZEL, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara
- GULLETTE, MARGARET MORGANROTH, 2013, 'Kültürle Yaşlanmak', Çev. ILGIN YILDIZ, Babil Yayınları, İstanbul
- GÜNAY, ÜNVER, 2006, 'Din Sosyolojisi', 7. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul
- HOFMAN, PHILIPPE, 2012, 'Yeni Bir Başlangıç: Emeklilik; Keşifler, İmkanlar, Fırsatlar', Çev. ZEYNEP ÖNEN, İletişim Yayınları, İstanbul
- HÖKELEKLİ, HAYATİ, 2005, 'Din Psikolojisi', 6. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- HÖKELEKLİ, HAYATİ, Ed. 2010, 'Din Psikolojisi' (Anadolu Ü. İlahiyat Önlisans Programı), Anadolu Ü. Açıköğretim Fakültesi Yayını, No. 1085, Eskişehir
- JENKS, CHRIS, Ed. 2012, 'Temel Sosyolojik Dikotomiler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, Birleşik Yayınevi, Ankara
- KALINKARA, VELİTTİN, 2011, 'Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi', Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara
- KARACOŞKUN, MUSTAFA DOĞAN, Ed. 2012, 'Din Psikolojisi El Kitabı', Grafiker Yayınları, Ankara
- KARAMAN, HAYRETTİN; ÖZEK, ALİ; DÖNMEZ, İ. K. vd. Haz. 2005, "Kuran'ı Kerim Açıklamalı Meal", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Y.No. 86/F, Ankara
- KAYIKLIK, HASAN, 2011, 'Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine', Karahan Kitabevi, Adana
- KIRMAN, MEHMET ALİ, 2004, 'Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü', Rağbet Yayınları, İstanbul
- MARSHALL, GORDON, 2005, 'Sosyoloji Sözlüğü', Çev. OSMAN AKINHAY & DERYA KÖMÜRCÜ, 2. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. 2012, '18-24 Mart Yaşlılara Saygı Haftası: Kuşaklar Arası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu Bildirileri' (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü; Ankara Ü. Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara)
- ONUR, BEKİR, 2011, 'Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm', 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, İstanbul
- PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. Der. 2013, 'Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU & ALİ AYTEN, C.1, Phoenix Yayınevi, Ankara
- PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. Der. 2013, 'Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU & ALİ AYTEN, C.2, Phoenix Yayınevi, Ankara
- SEYYAR, ALİ, Ed. 2008, 'Manevi Sosyal Hizmetler', Rağbet Yayınları, İstanbul
- SKINNER, BURRHUS FREDERIC & VAUGHAN, MARGARET E. 1996, 'Yaşlılığın Tadını Çıkarın: Aslanan Yaşlanmak Değil, Yaşamaktır', Çev. FİKRET ARIT, E Yayınları, İstanbul

- SLATTERY, MARTIN, 2007, ‘Sosyolojide Temel Fikirler’, Çev. ÜMİT TATLİCAN & GÜLHAN DEMİRİZ, Sentez Yayıncılık, İstanbul
- SOLMAZ, BÜNYAMİN & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, Ed. 2006, ‘Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar 1’, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya
- SUBAŞI, NECDET, Ed. 2014, ‘Türkiye’de Dini Hayat Araştırması’, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara ([dinihayat.pdf](#), 06.05.2015)
- ŞENER, ÖZDEN; GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM & ŞAHPAZ, FİGEN, 2012, ‘Birinci Basamak İçin Temel Geriatri’, Ankara Tabip Odası, Türk Geriatri Derneği & Pratisyen Hekimlik Derneği, Ankara
- ŞENTÜRK, MURAT & CEYLAN, HARUN, Ed. 2015, ‘İstanbul’da Yaşlanmak: İstanbul’da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması’, İstanbul Ü. Edebiyat F. Sosyoloji Araştırma Merkezi & İstanbul Kalkınma Ajansı, Açılım Kitap, İstanbul
- ŞENTÜRK, RECEP, 2004, ‘Yeni Din Sosyolojileri: Batı’da 1960 Sonrası Arayışlar’, Gelenek Yayıncılık, İstanbul
- TUFAN, İSMAİL, 2002, ‘Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık: Sosyolojik Yaşlanma’, s.1-248, İsmail Tufan Gerontoloji Enstitüsü (İTGE), Antalya; 2002, Ed. SEYFİ ÖNGİDER, Aykırı Yayıncılık, İstanbul (http://www.itgevakif.com/pdfs/ANTİK%20ÇAĞDAN%20GÜNÜMÜZE%20YAŞLILI K_sicher.pdf, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2003, ‘Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak: Yaşlanmanın Sosyolojisi’, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul
- TUFAN, İSMAİL, 2010, ‘Gerontolojiye Giriş’, s.1-141, İTGE & Ulusal Sosyal ve Uygulamalı Gerontoloji Derneği (USUGD), Antalya ([http://www.itgevakif.com/pdfs/Gerontolojiye Giri%C5%9F_itufan_sicher.pdf](http://www.itgevakif.com/pdfs/Gerontolojiye_Giri%C5%9F_itufan_sicher.pdf), E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2011, ‘Türkiye’de Yaşlılara Şiddet: 1. Türkiye Gerontoloji Atlası’ndan (GEROATLAS) Bir Kesit’, s.1-80, GeroYay Gerontolojik Yayınlar: Ulusal Sosyal ve Uygulamalı Gerontoloji Derneği (USUGD), Antalya; ‘Yaşlılara Şiddet, İhmal ve Suistimal’, İTGE Arşivi, Antalya (http://www.itgevakif.com/pdfs/YaşlılaraŞiddet_itufan_sicher.pdf, E.T.09.11.2013)
- WALLACE, RUTH A. & WOLF, ALISON, 2004, ‘Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi’, Çev. LEYLA ELBURUZ & M. RAMİ AYAS, Punto Yayıncılık, İzmir
- YAKUP, ADEM, 2003, ‘Kuran-ı Kerim Fihristi’, Güneş Yayıncılık, İstanbul
- YILMAZ, SİNAN, 2012, ‘Türkiye’de Ailenin Dönüşümü’, Divan Kitap, Ankara

B. MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

- ACAR, NİLÜFER VOLTAN; YILDIRIM, İBRAHİM & ERGENE, TUNCAY, 1996, ‘Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi’, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1996, S.12, s.45-56, Ankara
- ACIDUMAN, AHMET & İLGİLİ, ÖNDER, 2010, ‘İbn Sina’nın El-Kanun Fi’t-Tıbb Adlı Eserinde ‘Geriatri’ İle İlgili Bölümler’, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 2010, S.63/2, s.41-47, Ankara

- AKDEMİR, NURAN; ÇINAR, F. İLKNUR & GÖRGÜLÜ, ÜLKÜ, 2007, 'Yaşlılığın Algılanması ve Yaşlı Ayrımcılığı', *Turkish Journal of Geriatrics*, S.10/4, s.215-222
- AKDEMİR, NURAN; GÖRGÜLÜ, ÜLKÜ & ÇINAR, F. İLKNUR, 2008, 'Yaşlı İstismarı ve İhmali', Hacettepe Ü. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 2008, s.68-75, Ankara
- AKGÜL, MEHMET, 2012, 'Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din', s.181-210 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.3, Grafiker Yayınları, Ankara)
- AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 2012, 'Dini Tecrübenin İfade Şekilleri', s.49-56 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.1, Grafiker Yayınları, Ankara)
- AMMAN, MEHMET TAYFUN, 2010, "Türkiye'de Ailenin Açık ve Örtülü Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi", s.1-25 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. 'Aile ve Eğitim', 2010, s.41-70, Ensar Yayınları, İstanbul; <http://www.hazargrubu.org/hazar-akademi/felsefe/117-aile-sekulerlesme-sosyolojik-analiz.html> , E. T. 06.05.2015)
- AMMERMAN, NANCY T. 2012, 'Cemaatler: Yerel, Sosyal ve Dini', Çev. MUZAFFER TAN, s.397-423 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.2, B.6/31, İmge Kitabevi, Ankara)
- ARGYLE, MICHAEL & HALLAHMI, BENJAMIN BEIT, 2004, 'Dini Davranış Teorileri' (ARGYLE, M. & HALLAHMI, B. B. 1975, 'The Social Psychology of Religion', Ch.11, p.178-207), Çev. ALİ KUŞAT, MEHMET KORKMAZ & İSMAİL GÜLLÜ, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2004/1, S.16, s.247-280
- ARPACI, FATMA; ERSOY, ALİ FUAT & ERSOY, YASEMİN, 2012, 'Yaşlı Bakımı ve Yaşlılıkta Sağlıklı Beslenme', s.485-515 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 2012, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', B.3/13, Açılım Kitap, İstanbul)
- ARSLAN, MUSTAFA, 2006, 'Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Geç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma', *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006, S.31, s.61-91
- ARSLAN, MUSTAFA, 2009, 'Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme', *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, S.2009/2, s.112-125
- ARSLAN, MUSTAFA, 2012, 'Gündelik Hayatta Din', s.651-666 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.12, Grafiker Yayınları, Ankara)
- ASLAN, DİLEK; YILMAZ, ORHAN; ÖZMEN, MAHİR; GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM, vd. 2008, 'Onuncu Yılında Türk Geriatri Dergisi: 1998-2007', *Türk Tıp Dizini*, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2008, s.175-181, Ankara
- ASLAN, ELİF, 2010, 'Tersine Toplumsallaşma Hipotezinin Kavramsal Olarak İncelenmesi ve Ergenlerin Ailelerin Teknolojik Ürün Satın Alımı Sürecine Etkileri', *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2010, C.2, S.2, s.1-27
- AYDIN, İ. HAKKI, 2010, 'İbn Sina ve Geriatri: Morfolojik ve Ruhi Açından', *Atatürk Üniversitesi E-Dergileri*, s.287-295 (E.T.09.11.2013); *Atatürk Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 1997, S.13, s.287-295
- AYTEN, ALİ, 2009, 'Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma', *Marmara Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2009/2, S.37, s.111-128, İstanbul

- AYTEN, ALİ; GÖCEN, GÜLÜŞAN; SEVİNÇ, KENAN & ÖZTÜRK, EYYÜP E. 2012, 'Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma', *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, C.12, S.2, s.45-79
- BAHAR, GÜVEN; BAHAR, AYNUR & SAVAŞ, HALUK A. 2009, 'Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetler', *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2009, C.4, S.12, s.85-98
- BARUT, YAŞAR, 'Yaşlılık Dönemi Zihinsel ve Ruhsal Özellikleri', 2008, s.39-62 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.3, Pegem Akademi, Ankara)
- BERGER, PETER L. 2002, 'Din ve Toplumsal Kurumların Değişimi', s.121-174 (Der & Çev. ÇİFTÇİ, ADİL, 2002, 'Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları 1', 2002, Ankara Okulu Yayınları, Ankara)
- BERGER, PETER L. 2006, 'Günümüzde Din Sosyolojisi Üzerine Düşünceler', Çev. İhsan Çapcıoğlu, s.287-305 (Ed. SOLMAZ, BÜNYAMİN & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 2006, 'Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar 1', Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya)
- BEŞER, FARUK, 2010, 'İslam ve Yaşlılık Sorunu', *Özveri Dergisi*, Haziran 2010, s.1-10 (http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2010/06/islam_yaslilik_sorunu.pdf, E.T.09.11.2013)
- BİLİR, NAZMİ, 2008, 'Yaşlılıkta Sağlığın Korunması, Sağlıklı Yaşlanma', *GEBAM Bülteni*, 2008, s.6, Ankara (www.gebam.hacettepe.edu.tr, E.T.09.11.2013)
- BODUR, HÜSNÜ EZBER, 2012, 'Küreselleşme ve Din', s.211-219 (Ed. AKYÜZ, NİYZAZI & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.3, Grafiker Yayınları, Ankara)
- BORG, MEERTEN TER, 2012, 'Din ve İktidar', Çev. MEHMET AKGÜL, s.313-337 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.1, B.1/10, İmge Kitabevi, Ankara)
- BULUT, MERYEM, 2012, 'Kültürel Bağlamda Yetişkinlik ve Yaşlılık', s.391-416 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 2012, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', B.3/10, Açılım Kitap, İstanbul)
- CADGE, WENDY, 2012, 'Din, Maneviyat ve Şifa: Kurumsal Bir Yaklaşım', Çev. NURAN ERDOĞRUCA KORKMAZ, s.369-400 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.3, B.9/46, İmge Kitabevi, Ankara)
- CANAN DEMİRBAĞ, BİRSEL & TİMUR, MEDİNE, 2012, 'Bir Grup Yaşlının İlaç Kullanımı ile İlgili Bilgi, Tutum ve Davranışları', *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2012, C.11, S.1, s.1-8
- CANATAN, AYŞE, 2008, 'Toplumsal Değerler ve Yaşlılar', *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2008, S.1, s.62-71
- CANATAN, AYŞE, 2012, 'Yaşlılar ve Toplum', s.355-390 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 2012, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', B.3/9, Açılım Kitap, İstanbul)
- CANATAN, KADİR, 2011a, 'Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi', s.15-30 (Ed. KADİR CANATAN & ERGUN YILDIRIM, 2011, 'Aile Sosyolojisi', B.1/1, Açılım Kitap, İstanbul)

- CANATAN, KADİR, 2011b, 'Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler', s.31-50 (Ed. KADİR CANATAN & ERGUN YILDIRIM, 2011, 'Aile Sosyolojisi', B.1/2, Açılım Kitap, İstanbul)
- CANATAN, KADİR, 2011c, 'Klasik Türk Düşüncesinde Ailevi Değerler', s.263-290 (Ed. KADİR CANATAN & ERGUN YILDIRIM, 2011, 'Aile Sosyolojisi', B.5/3, Açılım Kitap, İstanbul)
- CANGÖZ, BANU, 2008, 'Avrupa Psikologlar Dernekleri Federasyonu, EFPA, Geropsikoloji Çalışma Grubu Deneyimi', *GEBAM Bülteni*, 2008, s.4, Ankara (www.gebam.hacettepe.edu.tr E.T.09.11.2013)
- CANGÖZ, BANU, 2009, 'Yaşlılığın Psikolojik Boyutu: Yaşlıların Nöropsikolojik ve Psikolojik Açından Değerlendirilmesi', s.1-6, Hacettepe Ü. GEBAM, Ankara (www.gebam.hacettepe.edu.tr E.T.16.04.2013)
- CEYLAN, HARUN; KURTKAPAN, HAMZA & TURAN, BÜŞRA, 2015, "Literatür: Türkiye'de Yaşlıların Yaşam Durumları", s.35-60 (Ed. ŞENTÜRK, MURAT & CEYLAN, HARUN, Ed. 2015, 'İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması', İstanbul Ü. Edebiyat F. Sosyoloji Araştırma Merkezi & İstanbul Kalkınma Ajansı, Açılım Kitap, İstanbul)
- CEYLAN, HARUN; AYAR, MERVE & GÜNEL, ZELAL, 2015, 'Küresel ve Yerel Perspektiften Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar ve Uygulamalar', s.61-106 (Ed. ŞENTÜRK, MURAT & CEYLAN, HARUN, Ed. 2015, a.g.e. Açılım Kitap, İstanbul)
- COŞKUN, ALİ, 2011, 'Toplum Sınıflandırmaları ve Büyük Anlatılar', s.448-482 (ARSLANTÜRK, ZEKİ & AMMAN, TAYFUN, 2011, 'Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler', İlaveli 7. Baskı, B.4, Çamlica Yayınları, İstanbul)
- COŞKUN, ALİ, 2012, 'Geleneksel Toplum ve Din', s.171-180 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.3, Grafiker Yayınları, Ankara)
- COŞTU, YAKUP, 2009, 'Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi', *Hitit Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2009/1, C.8, S.15, s.119-139
- COŞTU, YAKUP, 2012, 'Toplumsallaşma ve Din', s.369-385 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.6, Grafiker Yayınları, Ankara)
- ÇAPCIOĞLU, İHSAN & BİLGİN, ÖNDER, 2012, 'Yaşlılara Yönelik Dini Sosyal Hizmet Uygulamaları Çerçevesinde Yaşlılık ve Dindarlık İlişkisinin Tarihsel Gelişimi ve Ülkemizdeki Durumu Üzerine', *Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2012, S.41/193, s.1-16
- ÇAYIR, KENAN, 2012, 'Yaşçılık, Yaşa Dayalı Ayrımcılık', *Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, Der. KENAN ÇAYIR & M. AYAN CEYHAN, İstanbul Bilgi Ü. Yayınları, s.1-13, İstanbul (İstanbul Bilgi Ü. SEÇBİR, Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi, <http://www.secbir.org/wp-content/uploads/2011/02/ya%C5%9F%C5%9F1.pdf>, E.T.22.04.2013)
- ÇELİKEL, BÜLENT, 2013, 'Dini Danışmanlık: Psikoterapi İle Din Eğitiminin Buluşma Noktası', *Marife*, Kış 2013, Yıl:13, S.3, s.55-68, Konya
- DANIŞ, M. ZAFER, 2008, 'Yaşlılık, Yoksulluk ve Yalnızlık', s.1-16, Hacettepe Ü. GEBAM; H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara (http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaşlılık_yoksuluk_yalnızlık.pdf, E.T.09.11.2013)

- DAVIE, GRACE, 2006, 'Din Sosyolojisinde Yeni Yaklaşımlar: Batılı Bir Bakış', Çev. MEHMET AKGÜL & İHSAN ÇAPCIOĞLU, s.231-248 (Ed. SOLMAZ, BÜNYAMİN & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 2006, 'Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar 1', Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya)
- DEMEZ, GÖNÜL, 2012, 'Gençlik İdeali: Anti Aging Uygulamaları ve Değişen Yaşlılık Algılarının Medyada Temsili', *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Ocak 2012, S.5/1, s.94-120
- DEMİRBILEK, SEVDA, 2007, 'Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi', *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 2007, C.44, S.511, s.12-27
- DILLON, MICHELE & WINK, PAUL, 2003, 'Religiousness and Spirituality, Trajectories and Vital Involvement in Late Adulthood', p.179-189 (Ed. DILLON, MICHELE, 2003, 'Handbook of The Sociology of Religion', Chapter 14, Cambridge University Press, Cambridge).
- DOĞAN, ŞAHİN, 2010, 'Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler', *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2010, S.4/8, s.107-126
- DONAHUE, MICHAEL J. & NIELSEN, MICHAEL E. 2013, 'Din, Tutumlar ve Sosyal Davranış', Çev. SUZAN CEYLAN, s.541-572 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. 'Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU & ALİ AYTEN, 2013, C.1, B.3/15, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- DURAK, MİTHAT, 2012, 'Yaşlılık Döneminde Psikososyal ve Bilişsel Gelişim', s.273-310 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 2012, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', B.2/7, Açılım Kitap, İstanbul)
- DURU, GÜLER & ÖZDEMİR, LEYLA, 2009, 'Yaşlı İntiharları, Nedenleri ve Önleyici Uygulamalar', Hacettepe Ü. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 2009, s.39-41
- DUYAN, GÜLSÜM ÇAMUR, 2008, 'Yaşlı İstismarı', s.151-172 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.7, Pegem Akademi, Ankara)
- EMMONS, ROBERT A. 2013, 'Duygu ve Din', Çev. GÜLÜŞAN GÖCEN, s.469-501 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.1, B.3/13, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- ENTWISTLE, JOANNE, 2012, 'Cinsiyet-Toplumsal Cinsiyet', Çev. İLKAY ŞAHİN, s.216-235 (Ed. JENKS, CHRIS, 2012, 'Temel Sosyolojik Dikotomiler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, Birleşik Yayınevi, Ankara)
- ER, DİLEK, 2009, 'Psikososyal Açından Yaşlılık', *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, C.4, S.11, s.131-144
- ERDEN AKİ, ÖZLEM, 2012a, 'Yetişkinlik ve Yaşlılıkta Ruh Sağlığı', s.311-353 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.3/8, Açılım Kitap, İstanbul)
- EREN, SELİM, 2007, 'İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, S.11/1, s.129-152
- EREN, SELİM, 2012, 'Din, Devlet ve Siyaset', s.615-630 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.11, Grafiker Yayınları, Ankara)

- ERSANLI, ERCÜMEND, 2008, 'Yaşlıya Bakım Hizmetleri', s.173-189 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.8, Pegem Akademi, Ankara)
- ERYILMAZ, ALİ, 2012, 'Bir Yaşam Dönemi Olarak Yetişkinlik: Tanımı, Ölçütleri ve Kuramları', s.49-84 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 2012, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', B.1/2, Açılım Kitap, İstanbul)
- EXLINE, JULIE JUOLA & ROSE, EPHRAIM, 2013, 'Dini ve Manevi Uğraşlar', Çev. MERVE ALTINLI MACIC, s.67-96 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. 'Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU & ALİ AYTEN, 2013, C.2, B.4/17, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- FILMER, PAUL, 2012, 'Yüksek-Kitle', Çev. M. ALİ KIRMAN & TALİP BAYCAR, s.469-491 (Ed. JENKS, CHRIS, 2012, 'Temel Sosyolojik Dikotomiler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, Birleşik Yayınevi, Ankara)
- FURSETH, INGER, 2012, "Habermas, Bourdieu ve Foucault'nun Çalışmalarında Din", Çev. MEHMET CEM ŞAHİN, s.171-196 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.1, B.1/5, İmge Kitabevi, Ankara)
- GEYER, ANNE L. & BAUMEISTER, ROY F. 2013, 'Din, Ahlak ve Özdenetim: Değerler, Erdemler ve Kötü Alışkanlıklar', Çev. METİN GÜVEN, s.241-291 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.4/23, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- GLOCK, CHARLES Y. 2007, 'Dindarlığın Boyutları Üzerine', Çev. M. EMİN KÖKTAŞ, s.250-271 (Der. AKTAY, YASİN & KÖKTAŞ, M. EMİN, 'Din Sosyolojisi', 2007, B.3, Genişletilmiş 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara)
- GÖCEN, GÜLÜŞAN, 2013, 'Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerinde Bir Araştırma', *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak - Haziran 2013, C.7, S.13, s.97-130
- GÖRGÜN BARAN, AYLİN, 2008, 'Yaşlılıkta Sosyalizasyon ve Yaşam Kalitesi', *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, S.2008/2, s.86-97
- GÖRGÜN BARAN, AYLİN, 2011, 'Yaşlılığın Sosyal Boyutu', s.1-5 (Ed. GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM, 2011, 'Yaşlanmak Ayrıcalıktır', GEBAM, Hacettepe Ü. Yayınları, Ankara)
- GÖZÜBÜYÜK TAMER, MİNE, 2014, 'Kuşaklar Arası Dayanışma ve İşbirliği Çerçevesinde Gençlerin Yaşlı ve Yaşlılık Algısının Değerlendirilmesi', *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak - Haziran 2014, C.8, S.15, s.7-28 ([210-379-1-SM.pdf](#), E.T.21.07.2015)
- GUEST, MATHEW, 2012, 'Dinin Yeniden Üretimi ve İletimi', Çev. İLKAY ŞAHİN, s.91-119 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.3, B.7/36, İmge Kitabevi, Ankara)
- GÜNDÜZ, OLGUN, 2012, 'Türk Sosyolojisinin Yeni Çalışma Mecraları', *Sosyoloji Konferansları*, 2012, S.2, No.46, s.75-89
- GÜNGÖR, ÖZCAN, 2012a, '1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S.53/2, s.85-119

- GÜNGÖR, ÖZCAN, 2012b, 'Yaşlılık ve Din', s.253-267 (Ed. AKYÜZ, NİYAZI & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.4, Grafiker Yayınları, Ankara)
- GÜRSES, İBRAHİM & KILAVUZ, M. AKİF, 2011, 'Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklar Arası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi', *Uludağ Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2011, C.20, S.2, s.153-166
- GÜVEN, SEVAL & ŞENER, ARZU, 2010, 'Factors Affecting Life Satisfaction in Old Age', *Turkish Journal of Geriatrics*, 2010, V.14/2, p.179-186
- HAMILTON, MALCOLM, 2012, 'Rasyonel Seçim Kuramı: Bir Eleştiri', Çev. MEHMET ALİ KİRMAN, s.197-222 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.1, B.1/6, İmge Kitabevi, Ankara)
- HAWTHORNE, SIAN, 2012, 'Din ve Toplumsal Cinsiyet', Çev. İHSAN TOKER, s.223-249 (Der. CLARKE, PETER, B. a.g.e. 2012, C.1, B.1/7, İmge Kitabevi, Ankara)
- HAZER, OYA, 2012, 'Büyük Ebeveynlerinin Ergenler Tarafından Algılanan Özelliklerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi', *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2012, C.29, S.1, s.123-141
- HEFNER, ROBERT W. 2012, 'Dünyada Din ve Modernlik', Çev. MEHMET SÜHEYL ÜNAL, s.251-280 (Der. CLARKE, PETER, B. a.g.e. 2012, C.1, B.1/8, İmge Kitabevi, Ankara)
- HERVIEU LEGER, DANIELE, 2006, 'Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler', Çev. HALİL AYDINALP, s.136-154 (Ed. SOLMAZ, BÜNYAMİN & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar 1', 2006, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya)
- HILLO, PETER C. 2013, 'Din Psikolojisi ve Maneviyat Araştırmalarında Ölçme', Çev. ABDULVAHİD SEZEN, s.103-135 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.1, B.1/3, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- HOLM, NILS G. 2004, 'Din ve Gelişim Psikolojisi-1' (HOLMS, NILS G. 1988, 'Einführung in die Religionspsychologie, s.76-91; 'Din Psikolojisine Giriş', Çev. ABDÜLKERİM BAHADIR, 2004, İnsan Yayınları, İstanbul; *Selçuk Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2003, S.15, s.207-219)
- HÖKELEKLİ, HAYATİ, 1991a, 'Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi', *Uludağ Üniversitesi İ. F. Dergisi*, Sayı:3, C:3, s.151-165, Bursa
- HÖKELEKLİ, HAYATİ, 1991b, 'Ölümlle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış', *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, C:5, 2 Nisan 1991, s.83-91
- İNABA, KEISHIN & LOEWENTHAL, KATE, 2012, 'Din ve Özgecilik', Çev. REMZİYE EGE, s.425-446 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.3, B.9/48, İmge Kitabevi, Ankara)
- İŞİK TERZİ, ŞERİFE 2012, 'Yaşam Boyu Gelişim', s.19-48 (Ed. BACANLI, HASAN & İŞİK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.1/1, Açılım Kitap, İstanbul)
- İÇLİ, GÖNÜL, 2008, 'Yaşlılar ve Yetişkin Çocuklar', *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2008, S.1, s.29-38 (Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği Konferansı, Mart 2006, Denizli)
- İÇLİ, GÖNÜL, 2010, 'Yaşlılar ve Yaşlılığın Değerlendirilmesi: Denizli İli Üzerine Niteliksel Bir Araştırma', *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2010, S.1, s.1-13

- İLGAR, LÜTFÜ, 2008, 'Yaşlılık Dönemi Sosyal Özellikleri ve Serbest Zaman Etkinlikleri', s.63-96 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.4, Pegem Akademi, Ankara)
- İLHAN, TAHSİN, 2012, 'Orta Yetişkinlik Döneminde Psikososyal ve Bilişsel Gelişim', s.239-272 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.2/6, Açılım Kitap, İstanbul)
- İNCE, ABDULLAH, 2013, 'Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarında Dini Hayat', *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak - Haziran 2013, C.7, S.13, s.211-238
- JOHNSON, BYRON R. 2012, 'Suç ve Suçluluğa Çözüm Üretmede Dini Kurumların Rolü', Çev. HALİDE ASLAN, s.401-424 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.3, B.9/47, İmge Kitabevi, Ankara)
- KAHRAMAN, SELMA; ZİNCİR, HANDAN; KAYA, ZELİHA & ESEN, FİLİZ, 2011, 'Bir Huzurevinde Yaşlı Kadın ve Erkeğin Ayrı Yaşamalarının Onların Yalnızlık ve Yaşam Doyumuna Etkisi', *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2011, C.14, S.2, s.1-16
- KAHVECİ, GÜL, 2012, 'Fiziksel Gelişim: Genç Yetişkinlik, Yetişkinlik, Yaşlılık', s.137-184 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.2/4, Açılım Kitap, İstanbul)
- KALKAN, MELEK, 2008, 'Yaşlılık: Tanımı, Sınıflandırılması ve Genel Bilgiler', s.1-17 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.1, Pegem Akademi, Ankara)
- KARACA, FARUK, 2008, 'Ölüm Psikolojisi İle İlgili Türkçe Literatür Üzerine', (<http://www.aktuelpsikoloji.com/olum-psikolojisi-ile-ilgili-turkce-literatur-uzerine-2977h.htm>, http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt1/sayi2/Faruk_Karaca_olum_psi.htm, E. T. 21.07.2015)
- KARAÇANTA, HATİCE, 2012, 'Genç Yetişkinlik Döneminde Psikososyal ve Bilişsel Gelişim', s.185-238 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.2/5, Açılım Kitap, İstanbul)
- KARAŞAHİN, HAKKI, 2012, 'Gençlik ve Din', s.237-252 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.4, Grafiker Yayınları, Ankara)
- KAYGUSUZ, CANANİ, 2008, 'Yaşlılık Kuramları', s.215-250 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.10, Pegem Akademi, Ankara)
- KAYGUSUZ, CANANİ & KALKAN, MELEK, 2008, 'Yaşlılık Danışmanlığı', s.251-298 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.11, Pegem Akademi, Ankara)
- KESKİN, YAHYA MUSTAFA, 2012, 'Toplumsal Tabakalaşma ve Din', s.491-504 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.8, Grafiker Yayınları, Ankara)
- KILAVUZ, M. AKİF, 2002, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitiminin Önemi', *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, C.11, S.2, s.59-72
- KILAVUZ, M. AKİF, 2005, 'Yaşlanma Sürecinin Dini Gelişime Etkileri', *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, C.14, S.2, s.97-112; 2006, C.15, S.1, s.97-112

- KILIÇCI, YADİGAR, 1988, 'Yaşlılığın Uyum Sorunları', *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.3, s.41-45
- KING, URSULA, 2010, 'Religion and Gender', p.649-668 (Ed. HINNELLS, JOHN R. "The Penguin Handbook of The World's Living Religions", 2010, Part.2/17, Penguin Books, London)
- KOÇ, MUSTAFA, 2002a, 'Yaşlılık Psikolojisi İle İlgili Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü Üzerine Bir Araştırma', *Cumhuriyet Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2002, C.6, S.2, s.289-308, Sivas
- KOÇ, MUSTAFA, 2002b, 'Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim', *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, S.12, s.287-304
- KOÇ, MUSTAFA, 2003, 'Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi Üzerine Bir Alan Araştırması', *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2003, S.2, s.117-143
- KOÇ, MUSTAFA, 2004, 'Yaşlılık Döneminde Ölüm Ötesi Psikolojisi Üzerine Bir Alan Araştırması', *Cumhuriyet Üniversitesi İ. F. Dergisi*, Haziran 2004, C.8/1, s.203-228, Sivas
- KOÇ, MUSTAFA, 2010, 'Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma', *Uludağ Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2010, C.19, S.2, s.217-248
- KONAK, AKIN & ÇİĞDEM, YASEMİN, 2005, 'Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği', *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2005, C.29, No.1, s.23-63
- KORKMAZ, ARİF, 2012, 'Tıp ve Din', s.307-366 (Ed. AKYÜZ, NİYAZI & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.5, Grafiker Yayınları, Ankara)
- KORKMAZ, ARİF, 2013, 'Değerler Sosyolojisi', *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2013, S.7/14, s.51-78
- KURT, ABDURRAHMAN, 2009, 'Dindarlığı Etkileyen Faktörler', *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, C.18, S.2, s.1-26
- KURT, GÖKHAN; BEYAZTAŞ, F. YÜCEL & ERKOL, ZERRİN, 2010, 'Yaşlıların Sorunları ve Yaşam Memnuniyeti', *Adli Tıp Dergisi*, C.24, S.2, s.32-39 (<http://www.adlitipdergisi.com/jvi.asp?pdire=adlitip&plng=tur&volume=24&issue=2#.U tHB06TtxtYc>, E.T.22.04.2013)
- LEVENSON, MICHAEL R; ALDWIN, CAROLYN M. & DMELLO, MICHELLE, 2013, 'Ergenlikten Orta Yetişkinliğe Dini Gelişim', Çev. UMMUHAN ESRA ÇELİK & SEMA ERYÜCEL, s.299-331 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.1, B.2/8, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- MACİT, MUSTAFA, 2012, 'Yoksulluk ve Din', s.597-611 (Ed. AKYÜZ, NİYAZI & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.10, Grafiker Yayınları, Ankara)
- MCCULLOUGH, MICHAEL E; BONO, GIACOMO & ROOT, LINDSEY, M. 2013, 'Din ve Affedicilik', Çev. ALİ AYTEN, s.211-240 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.4/22, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- MCFADDEN, SUSAN H. 2013, 'Bağlantı Noktaları: Gerontoloji ve Din Psikolojisi', Çev. ECE ERBUĞ, s.333-359 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.1, B.2/9, Phoenix Yayınevi, Ankara)

- MEHMEDOĞLU, A. ULVİ, 2006, 'Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama Üzerine', *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2006, C.19, S.3, s.465-478
- MILLER, LISA & KELLEY, BRIEN S, 2013, 'Dindarlık ve Maneviyetin Ruh Sağlığı ve Psikopatoloji ile İlişkisi', Çev. ÖZLEM GÜLER AYDIN, s.343-376 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.5/25, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- OK, ÜZEYR, 2008, 'İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi', s.103-140 (Ed. SEYYAR, ALİ, 'Manevi Sosyal Hizmetler', 2008, B.2, Rağbet Yayınları, İstanbul)
- OKUMUŞ, EJDER, 2012, 'Boş Zamanlar ve Din', s.667-723 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.12, Grafiker Yayınları, Ankara)
- OMAN, DOUG & THORESEN, CARL E, 2013, 'Din ve Maneviyat Sağlığı Etkiler Mi?', Çev. ÖZER ÇETİN, s.295-341 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.5/24, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- OSUNLUK, HATİCE, 2004, 'Yaşam Seyri Teorisi ve Özürlüler', *Öz-veri Dergisi*, Eylül 2004, C.1,S.1, s.1-10; Sosyal Siyaset Kürsüsü (http://www.sosyalsiyaset.net/documents/yasam_seyri_teorisi.htm, E.T.27.05.2014)
- ÖZBEN, ŞÜHEDA, 2008, 'Yaşlılıkta Gelişimsel Görevler', s.97-120 (Ed. ERSANLI, KURTMAN & KALKAN, MELEK, 'Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık', 2008, B.5, Pegem Akademi, Ankara)
- ÖZDEMİR, SAADETTİN, 2012, 'Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri', *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2012, S.25, s.125-138 / 193-211
- ÖZKAN, MUSTAFA, 1998, 'Orta Yaş Erkeklerde Ebeveyn Ölümü Sonrası Rezidüel Yası Etkileyen Faktörler', *Düşünen Adam*, 1998, S.11/3, s.27-32
- ÖZMEN, ŞULE YÜKSEL, 2013, 'Türk Kültüründe Yaşlılığın Yeri ve Medyayla Yaşlılığın Değişen Konumu', *Milli Folklor*, 2013, Yıl.25, S.100, s.110-119 (<http://www.millifolklor.com>, E.T. 09.11.2013)
- ÖZTOP, HÜLYA; ŞENER, ARZU; GÜVEN, SEVAL & DOĞAN, NURİ, 2009, 'Influences of Intergenerational Support on Life Satisfaction of The Elderly: A Turkish Sample', *Social Behavior and Personality*, 2009, V.37/7, p.957-970
- PARGAMENT, KENNETH I; ANO, GENE G. & WACHHOLTZ, AMY B. 2013, 'Başa Çıkmanın Dini Boyutu: Teori, Araştırma ve Uygulamadaki Gelişmeler', Çev. ÇİĞDEM DAMLA BALABAN, s.377-407 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.5/26, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- PARK, CRYSTAL, L. 2013, 'Din ve Anlam', Çev. İLKER YENEN, s.29-66 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.4/16, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- PESSI, ANNE BIRGITTA, 2012, 'Din ve Sosyal Problemler: Bireysel ve Kurumsal Açıklamalar', Çev. HALİDE ASLAN, s.523-552 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.3, B.9/52, İmge Kitabevi, Ankara)
- REEDER, JOHN, 2012, 'Din ve Ahlak', Çev. ÖNDER BİLGİN & SELÇUK ERİNCİK, s.61-96 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.2, B.3/18, İmge Kitabevi, Ankara)

- ROOF, WADE CLARK, 2012, 'Kuşaklar ve Din', Çev. SİNAN YILMAZ & ALİ FİDAN, s.37-65 (Der. CLARKE, PETER, B. 'Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.3, B.7/34, İmge Kitabevi, Ankara)
- ROSSBERG, EVELYN, 1984, 'Yetişkinler Üniversitesi: Frankfurt Yetişkinler Üniversitesinde 600 Öğrenci', Çev. CEVAT ALKAN, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1984, C.17, S.1, s.289-294 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/517/6454.pdf>, E.T. 09.11.2013)
- SEALE, CLIVE, 2012, 'Yaşam-Ölüm', Çev. RABİYE ÇETİN & AYŞE NUR GÜDEKLİ, s.447-468 (Ed. JENKS, CHRIS, 'Temel Sosyolojik Dikotomiler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, Birleşik Yayınevi, Ankara)
- SELLERS, RON, 2006, 'Din Hakkında Dokuz Küresel Eğilim', Çev. BÜNYAMİN SOLMAZ, s.215-230 (Ed. SOLMAZ, BÜNYAMİN & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar 1', 2006, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya)
- SELMAN, ADNAN & UÇAR, RAMAZAN, 2011, 'Dini Tercihleri Anlama ve Açıklanmaya Farklı Bir Yaklaşım: Rasyonel Seçim Teorisi', *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2011, S.5/10, s.91-110
- SEYYAR, ALİ, 2008, 'İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler', s.13-51 (Ed. SEYYAR, ALİ, 'Manevi Sosyal Hizmetler', 2008, B.1, Rağbet Yayınları, İstanbul)
- SEYYAR, ALİ & ÖZDEMİR, SAADETTİN, 2008, "AB Sürecinde Türkiye'de Dini Sosyal Hizmetlerin Önemi: Türkiye-Almanya Örneği", s.53-81 (Ed. SEYYAR, ALİ, 'Manevi Sosyal Hizmetler', 2008, B.1, Rağbet Yayınları, İstanbul)
- SEZER, SEVGİ & SAYA, PELİN, 2009, 'Gelişimsel Açısından Ölüm Kavramı', *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, S.13, s.151-165
- SHAFRANSKE, EDWARD P. 2013, 'Klinik Psikoloji ve Danışmanlık Psikolojisinde Din Psikolojisi', Çev. ŞEYMA TURAN, s.409-442 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.5/27, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- SHERKAT, DARREN, E. 2003, 'Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency', p.151-163 (Ed. DILLON, MICHELE, 'Handbook of The Sociology of Religion', 2003, P.3/12, Cambridge University Press, Cambridge)
- SHERKAT, DARREN E. & ELLISON, CHRISTOPHER G. 2006, 'Din Sosyolojisinde Sosyal Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar', Çev. İHSAN ÇAPCIOĞLU, s.249-285 (Ed. SOLMAZ, BÜNYAMİN & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar 1', 2006, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya)
- SHERKAT, DARREN E. 2013, 'Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri', Çev. ÖZCAN GÜNGÖR, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2013, V.8/3, p.279-297, Ankara
- SLATER, DON, 2012, 'Çalışma-Boş Zaman', Çev. ŞAHİN KIZILABDULLAH & YILDIZ KIZILABDULLAH, s.528-544 (Ed. JENKS, CHRIS, 'Temel Sosyolojik Dikotomiler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, Birleşik Yayınevi, Ankara)
- SMITH, CHRISTIAN & WOODBERRY, ROBERT D. 2006, 'Din Sosyolojisi', Çev. İHSAN ÇAPCIOĞLU, s.215-235 (*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No.47, S.2006/2)
- SOLMAZ, BÜNYAMİN, 2012, 'Eğitim ve Din', s.401-422 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.6, Grafiker Yayınları, Ankara)

- SPLKA, BERNARD, 2013, 'Dini Pratik, Ritüel ve Dua', Çev. ÖZER ÇETİN, s.157-180 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.2, B.4/20, Phoenix Yayınevi, Ankara)
- ŞAHİN, SEVNAZ & CANKURTARAN, MUSTAFA, 2010, 'Geriatrik Sendromlar', *Ege Tıp Dergisi*, 2010, S.49/3, Ek 1, s.31-37, İzmir
- ŞENER, ARZU, 2009, 'Yaşlılık, Yaşam Doyumu ve Boş Zaman Faaliyetleri', Hacettepe Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, *e-dergi*, 17 Mart 2009, s.1-18, Ankara
(<http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/yasamdoyumu.pdf>,
<http://www.caginpolisi.com.tr/93/13-14-15-16-17.htm>, E.T.09.11.2013)
- ŞENTÜRK, MURAT, 2015c, "Sonuç ve Tartışma: Bir Yaşam Alanı Olarak Kent ve İstanbul'da Yaşlanmak", s.283-341 (Ed. ŞENTÜRK, MURAT & CEYLAN, HARUN, 2015, "İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması", İstanbul Ü. Edebiyat F. Sosyoloji Araştırma Merkezi & İstanbul Kalkınma Ajansı, Açılım Kitap, İstanbul)
- ŞENTÜRK, MURAT & ALTAN, REYYAN BEYZA, 2015a, 'Giriş: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması', s.13-34 (Ed. ŞENTÜRK, MURAT & CEYLAN, HARUN, a.g.e. 2015, Açılım Kitap, İstanbul)
- ŞENTÜRK, MURAT & ALTAN, REYYAN BEYZA, 2015b, 'Nitel Araştırma: Yaşlılar Neler Anlattı?', s.229-282 (Ed. ŞENTÜRK, MURAT & CEYLAN, HARUN, a.g.e. 2015, Açılım Kitap, İstanbul)
- TANHAN, FUAT, 2012, 'Ölüm ve Yas Danışmanlığı', s.517-569 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.3/14, Açılım Kitap, İstanbul)
- TARHAN, SİNEM & KILIÇ, ŞÜKRAN, 2012, 'Genel Gelişim Teorileri', s.85-133 (Ed. BACANLI, HASAN & IŞIK TERZİ, ŞERİFE, 'Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi', 2012, B.1/3, Açılım Kitap, İstanbul)
- TEKİN, MUSTAFA, 2011, 'Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu', s.235-262 (Ed. CANATAN, KADİR & YILDIRIM, ERGUN, 'Aile Sosyolojisi', 2011, B.5/2, Açılım Kitap, İstanbul)
- THOMAS, HELEN & WALSH, DAVID F. 2012, 'Modernlik-Postmodernlik', Çev. MEHMET SÜHEYL ÜNAL, s.492-527 (Ed. JENKS, CHRIS, 'Temel Sosyolojik Dikotomiler', Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, Birleşik Yayınevi, Ankara)
- TOKER, İHSAN, 2012, 'Toplumsal Cinsiyet ve Din', s.727-742 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, 'Din Sosyolojisi El Kitabı', 2012, B.13, Grafiker Yayınları, Ankara)
- TOMANBAY, İLHAN, 2007, 'Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler', GEBAM, N.2108, s.1-5, 21.08.2007, Ankara
(www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yasli_lara_yonelik_sosyal_hizmet.pdf,
E.T.16.04.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2005, 'Yaşlılık ve Toplumun Kaderi', s.1-3
(<http://www.acikradyo.com.tr/default.aspx?mv=a&aid=11781>, E.T.22.04.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2006, 'Gerontoloji ve Etik', Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, s.1, Antalya
(<http://www.gerontolojibolumu.com/pdf/gerontolojiweetik.pdf>, E.T.09.11.2013)

- TUFAN, İSMAİL, 2007a, ‘Yaşlanmak İçin Yaşamıyoruz, Yaşamak için Yaşlanıyoruz’, s.1-2, Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Antalya (<http://www.gerontolojibolumu.com/pdf/yaşlanmakicinayasamıyoruz.pdf>, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2008, “Türkiye Gerontoloji Ajandası 2020: Türkiye’de Bilim İnsanlarının Gözünde Yaşlılık Sorunları; Görüşler, Planlar, Talepler”, s.1-54, Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Antalya; İTGE Arşivi (http://www.itgevakif.com/pdfs/Ajanda2020_itufan_sicher.pdf, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL & YAZICI, SUZAN, 2009, ‘Yaşlılıkta Kuşaklar Arası İlişkiler’, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, S.20/1, s.47-52 (TUFAN, İSMAİL, a.g.e. 2009, s.1-10, <http://www.itgevakif.com/Kusakiliskileri.pdf>, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2010a, “Türkiye’de Gerontoloji”, s.1-11, Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Antalya; İTGE Arşivi (<http://www.itgevakif.com/pdfs/makGerontolojininTürkiyedekigelişimi.pdf>, E.T.09.11.2013)
- USTA, NİYAZİ, 2012, ‘Ekonomi ve Din’, s.577-587 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, ‘Din Sosyolojisi El Kitabı’, 2012, B.10, Grafiker Yayınları, Ankara)
- ÜNAL, M. SÜHEYL, 2011, ‘Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri’, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2011, C.11, S.2, s.121-133
- ÜNAL, M. SÜHEYL, 2012, ‘Bireycilik ve Din’, s.223-235 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, ‘Din Sosyolojisi El Kitabı’, 2012, B.4, Grafiker Yayınları, Ankara)
- ÜNAL, SÜHEYLA, 2002, ‘Zihinsel Haritalar ve Bir Anlatım Tarzı Olarak Bedenselleştirme’, 1 Ocak 2002, s.1-6, İnönü Ü. Tıp F. Psikiyatri, Malatya (http://www.academia.edu/1382663/Bir_anlat%C4%B1m_tarz%C4%B1_olarak_bedenselle%C5%9Firme, E.T.24.11.2014)
- ÜSTÜNER TOP, FADİME; SARAÇ, AYŞE & YAŞAR, GÜLSÜM, 2010, ‘Huzurevinde Yaşayan Bireylerde Depresyon Düzeyi, Ölüm Kaygısı ve Günlük Yaşam İşlevlerinin Belirlenmesi’, *Klinik Psikiyatri*, 2010, S.13,s.14-22
- WALTER, TONY & DAVIE, GRACE, 1998, ‘The Religiosity of Women in The Modern West’, p.640-660 (*The British Journal of Sociology*, Dec. 1998, Vol.49, N.4, by Wiley, The London School of Economics and Political Science; <http://www.jstor.org/stable/591293>; Accessed. 14.01.2015; <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>)
- WENZEL, NIKOLAI, G. 2012, ‘Postmodernizm ve Din’, Çev. ALİ AYTEN, s.281-312 (Der. CLARKE, PETER, B. ‘Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem’, Çev. Ed. İHSAN ÇAPCIOĞLU, 2012, C.1, B.1/9, İmge Kitabevi, Ankara)
- WUTHNOW, ROBERT J. 2002, ‘Din Sosyolojisi’, s.59-119 (Der & Çev. ÇİFTÇİ, ADİL, ‘Din ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları 1’, 2002, Ankara Okulu Yayınları, Ankara)
- YAPICI, ASIM, 2002, ‘Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık’, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2002, C.2, S.2, s.75-119 (1-26)
- YAPICI, ASIM, 2011, ‘Ruh Sağlığı ve Din’, s.283-315 (KAYIKLIK, HASAN, ‘Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine’, 2011, Karahan Kitabevi, Adana)
- YAPICI, ASIM, 2012, ‘Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta Analiz Denemesi’, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S.17/2, s.1-34

- YAVUZ, SUTAY & YÜCEŞAHİN, M. MURAT, 2012, “Türkiye’de Hanehalkı Kompozisyonlarında Değişimler ve Bölgesel Farklılaşmalar”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2012, C.15, S.1, s.76-118 (Sosyoloji Derneği)
- YENEN, İBRAHİM, 2012, ‘Medya ve Din’, s.423-433 (Ed. AKYÜZ, NİYAZİ & ÇAPCIOĞLU, İHSAN, ‘Din Sosyolojisi El Kitabı’, 2012, B.6, Grafiker Yayınları, Ankara)
- YILDIRIM, ERGÜN, 2011a, ‘Aile ve Evlilik Türleri’, s.65-81 (Ed. KADİR CANATAN & ERGUN YILDIRIM, 2011, B.2/2, ‘Aile Sosyolojisi’, Açılım Kitap, İstanbul)
- YILDIRIM, ERGÜN, 2011b, ‘Toplumsal Değişme Sürecinde Aile’, s.121-138 (Ed. KADİR CANATAN & ERGUN YILDIRIM, ‘Aile Sosyolojisi’, 2011, B.3/2, Açılım Kitap, İstanbul)
- YILDIRIM, HALİT, Der. 2004, ‘Sahip Olmak Ya Da Olmak’, s.1-27 (www.altinicizdiklerim.com, 31.08.2004, E.T.09.11.2013)
- YILMAZ, MACİD, 2013, ‘Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi’, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2013, S.39, s.241-264
- ZINNBAUER, BRIAN J. & PARGAMENT, KENNETH I. 2013, ‘Dindarlık ve Maneviyat’, Çev. SEVDENUR DÜZGÜNER, s.61-102 (Der. PALOUTZIAN, RAYMOND F. & PARK, CRYSTAL L. a.g.e. 2013, C.1, B.1/2, Phoenix Yayınevi, Ankara)

C. SUNUM, BİLDİRİ, RAPOR, PROJE VE ARAŞTIRMALAR

- ABDUŞOĞLU, ABDÜLKADİR, 2012, “Türkiye’de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler Araştırması”, s.81-115 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. ’18-24 Mart Yaşlılara Saygı Haftası: Kuşaklar Arası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu Bildirileri’, 2012, Ankara Ü. Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi: YAŞAM, Ankara)
- AKIN, LEVENT, 2012, “Türkiye’de Yaşlı Bakımı İçin Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Değerlendirmeler”, s.149-153 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- ALATAŞ, GAZİ, 2012, “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Yaşlılığa Bakışı ve Yaşlılık Politikaları”, s.25-28 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- AMMAN, MEHMET TAYFUN, 2007, ‘Yaşlılıkta Serbest Zaman Faaliyetleri’, s.161-175 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. ‘Yaşlılık Dönemi ve Problemleri’, 2007, Ensar Neşriyat, 9-10 Aralık 2006, İSAV Tartışmalı ve İlmi Toplantılar Dizisi, N.51, İstanbul)
- AMMAN, MEHMET TAYFUN, 2012, ‘Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet’, s.13-55 (Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, 21-22 Mayıs 2011, Üsküdar Belediyesi Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi, Büyük Çamlıca, Üsküdar, İstanbul, [2012 AMMANM.pdf](#), E.T.21.05.2015)
- ARDA, BERNA, 2012, ‘Etik Kurullar ve Demokratik Kültürdeki Yerleri’, s.93-104 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- ASLAN, DİLEK, 2009, ‘Yaşlılık Döneminde Yaşam Kalitesi Kavramı: Kadın Sağlığı Bakışı’, s.1-6 (1 Ekim 2009, Uluslar Arası Yaşlılar Günü, Yaşlanan Kadın Sempozyumu, Türk Geriatri Derneği & Gazi Ü. Ankara)

- ASLAN, DİLEK, 2012, 'Yaşam Kalitesi: Yaşlılık Dönemine Dair Öne Çıkanlar', *Birinci Basamak İçin Temel Geriatri*, Ankara Tabip Odası, vd. s.42-45 (22-23 Eylül 2012, Birinci Basamak İçin Temel Geriatri Sempozyumu, Ankara Ü. Tıp Fakültesi)
- BABAOĞUL, MÜBERRA, 2007, 'Yaşlı Tüketiciler Pazarı ve Taraflara Öneriler', *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.22, s.138-147 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- BENGTSON, VERN L. & OYAMA, PETRICE S. 2007, 'Intergenerational Solidarity: Strengthening Economic and Social Ties', p.1-20 (Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Expert Group Meeting, Background Paper, 23-25 October 2007, United Nations Headquarters, New York, [egm_unhq_oct07_bengtson.pdf](http://www.unhcr.org/refugees/pdf/egm_unhq_oct07_bengtson.pdf), Acc.21.05.2015)
- BİLİR, NAZMİ, 2007a, 'Yaşlanan Toplum', *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.2, s.10-14 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- BİLİR, NAZMİ, 2007b, 'Sağlığın Korunması', *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.4, s.23-29 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- BİLİR, NAZMİ, 2007c, 'Sigara ve Yaşlanma', *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.7, s.49-54 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- BOZ, HAYAT & TÜRKMEN, NURAY, 2012, 'Kırdan Kente Göç Etmiş Olan Yaşlıların Toplumsal Yaşama Uyumu ve Kuşaklar Arası Dayanışma', s.215-224 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- CANATAN, AYŞE, 2012, 'Yaşlı Bakım Üçgeni: Yabancı Bakıcı Sektörü', s.169-173 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- CANKURTARAN, MUSTAFA & YUSUF, YEŞİL, 2012, "Türkiye'de Geriatri, Güncel Durum", s.243-256 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- COŞTU, YAKUP, 2011, 'Popüler Dini Yönelim: Samsun İl Merkezi Örneğinde Bir Analiz', s.305-318 (s.1-8) (AYDIN, M. vd. Ed. Samsun Sempozyumu, 13-16 Ekim 2011, Samsun Valiliği, Samsun; [553580154_07_Yrd.Doc.Dr.Yakup_Costu.pdf](http://www.samsun.gov.tr/yayinlar/553580154_07_Yrd.Doc.Dr.Yakup_Costu.pdf), E.T.09.11.2013)
- ÇERİK, OĞUZ, 2007, 'Yaşlılıkta Sosyal ve Manevi Bakım', s.141-157 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- ÇİFTÇİ, AYLİN, 2012, 'Açılış Konuşması', s.11-12 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- ÇOHAZ, ABDURRAHMAN, 2005, 'Yaşlılığa Genel Bakış', B.4, s.132-140 (7 Mart 2005, *Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Ü. GEBAM / H. Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi & HÜKSAM / H.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara) (<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)

- DANIŞ, MEHMET ZAFER & DANIŞ, YASEMİN, 2006, ‘Küreselleşme Sürecinde Toplum Temelli Bakım Anlayışı ve Sosyal Hizmet: Türkiye Örneğinde Bir Model Önerisi’, s.307-321 (Nisan 2006, *Sizsiz Olmaz Var Mısınız? Daha Hızlı Değişiyoruz; Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetlerin Konumu: Hedefleri ve Geleceği, Sempozyum Sunum Kitabı*, Poster Bildiriler, Antalya, T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, [ulsoshizsempozyumkitabi.pdf](#). E.T.21.05.2015)
- DEVİRAN, YUSUF, 2007, ‘Gelişmiş Ülkelerde Yaşlı Nüfusun Bakımına Yönelik Çağdaş ve Ekonomik Uygulamalar: Darülaceze Modelinin Rehabilitasyonu’, s.1-179, Yeditepe Ü. İletişim Fakültesi (Proje İstanbul Araştırma Projesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul)
- DOĞAN, CİHANGİR, 2007, “Türkiye’de Yaşlılık ve Huzurevi Olgusu”, s.33-60, 67 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- DOHMEN, GUNTHER, 1999, ‘Lifelong Learning for All: What Can Be Done to Promote Lifelong Learning?’, pp.1-22 (German Institute for Adult Education, Germany, [Conference paper.pdf](#), Acc. 21.05.2015)
- DRAKE, KEITH, 1999, ‘How Adults Learn: Summary of The Conference’, September 1999, pp.1-19 (University of Manchester, United Kingdom, [www.voced.edu.au/content/ngv40330](#), [Conferencepaper.pdf](#), [vital.new.voced.edu.au/vital/.../SOURCE2](#), [http://www.ed.gov/pubs/HowAdultsLearn/summary.html](#), Acc. 21.05.2015)
- DÜLGER, İLHAN, 2012, “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılığın Değişen Görünümü, Değişen Politikaları ve Aktif Yaşlanma Kavramı”, s.31-49 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- ERBAŞ, ALİ, 2007, ‘Müzakere’, s.83-90 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- ERDEN AKİ, ÖZLEM, 2012b, ‘Yaşlıda Psikiyatrik Sorunlar’, *Birinci Basamak İçin Temel Geriatri*, Ankara Tabip Odası, vd. s.34-38 (22-23 Eylül 2012, Birinci Basamak İçin Temel Geriatri Sempozyumu, Ankara Ü. Tıp Fakültesi, Ankara)
- ERDİL, FETHİYE & ÇELİK, SEVİLAY ŞENOL, 2007a, ‘Yaşlının Kişisel Bakımı’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.17, s.109-116 ([http://turkgeriatri.org/pdfler/YaslananToplum.pdf](#), [http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf](#), E.T.09.11.2013)
- ERDİL, FETHİYE & ÇELİK, SEVİLAY ŞENOL, 2007b, ‘Yaşlının Evde Bakımı’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.18, s.116-120 ([http://turkgeriatri.org/pdfler/YaslananToplum.pdf](#), [http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf](#), E.T.09.11.2013)
- ERDOĞAN, MEHMET, 2007, ‘Yaşlıların Fikhi Yükümlülükleri’, s.91-97, 101 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- GÖKÇEARSLAN, ELİF & DÖLEK, BİLGE ÖNAL, 2006, ‘Huzurevinde Kalan Yaşlıların Cinsiyet Farklılıklarına Bağlı Sosyal Dışlanma Süreçleri’, s.396-399 (Nisan 2006, *Sizsiz Olmaz Var Mısınız? Daha Hızlı Değişiyoruz; Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetlerin Konumu: Hedefleri ve Geleceği, Sempozyum Sunum Kitabı*, Poster Bildiriler, Antalya, T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, [ulsoshizsempozyumkitabi.pdf](#). E.T.21.05.2015)
- GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM, 2005, ‘Yaşlanan Kadının Sağlık Sorunları’, B.3, s.30-49 (7 Mart 2005, *Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Ü. GEBAM / H. Ü. Geriatrik

Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi & HÜKSAM / H.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara)
(<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)

- GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM, 2007, ‘Yaşlılık Döneminde Sık Görülen Sağlık Sorunları’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi, GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.3, s.15-22
(<http://turkgeriatri.org/pdfler/YaslananToplum.pdf>,
http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM, 2008, ‘Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.1, s.1-6
(http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013);
(2006, ‘65 Yaş Üzeri Yaşam Rehberi’, Meditime Ltd. Şti. Yayınları, s.36-42, İstanbul;
2008, ‘Temel Geriatri’, Geriatri Derneği Yayını, s.9-15, Ankara; 2008, “Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Çalıştayı”, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Ankara)
- GÖKÇE KUTSAL, YEŞİM, 2012, ‘Yaşlanan Dünya ve Yaşlanan İnsan’, Birinci Basamak İçin Temel Geriatri, Ankara Tabip Odası, vd. s.7-15 (22-23 Eylül 2012, Birinci Basamak İçin Temel Geriatri Sempozyumu, Ankara Ü. Tıp Fakültesi, Ankara; 2007, ‘Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.1, s.4-10, E.T.09.11.2013)
- GÖKYAY, BİRTEN, 2005, ‘Yaşlanan Kadın ve Sivil Toplum Örgütleri’, B.4, s.121-131 (7 Mart 2005, Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Ü. GEBAM & HÜKSAM, Ankara) (<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)
- GÖRGÜN BARAN, AYLİN; KALINKARA, VELİTTİN; ARAS, NERİMAN, vd. 2005, ‘Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Yaşlılarda Aile İçi Kararlara Katılım’, B.2. s.7-28, (7 Mart 2005, Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Ü. GEBAM & HÜKSAM, Ankara) (<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)
- GÖRGÜN BARAN, AYLİN & ÇOBAN, SEVGİ, 2012, ‘Kuramsal Açından Kuşaklar Arası Dayanışma: Yaşlı-Genç İlişkileri’, s.189-204 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- GÜLER, ZUHAL; ÖZSEL, DOĞANCAN & GÜLER, NURAN, 2015, ‘Arafta Kalan Yaşlılar: Kırdan Kente Göçün Yaşlılara Etkisi’, s.32 (*Yaşlılık Atölyesi Bildiri Özetleri*, 20-21 Ekim 2015 İstanbul, İstanbul Ü. Sosyoloji Araştırma Merkezi, Yayınlanmamış bildiri notları)
- GÜNDÜZ, ŞİNASI, 2007, ‘İslam ve Diğer Dinlerin Yaşlılığa Bakışı’, s.69-82 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- GÜNGÖR ERGAN, NEVİN, (2006), 2007, ‘Yaşlılıkta Sosyal Uyum’, s.57-65 (s.1-7) (01.10.2007, 1. Ulusal Yaşlılık Konseyi Kongresi, İstanbul TÜRYAK & Hacettepe Ü. www.yaslilikrehberi.org/media/13356/497_yaslilikta_sosyal_uyum.doc, E.T.22.04.2013)
- GÜRSU, GÜLER, 2005, ‘Yaşlılıkta Estetik-Güzellik Kavramları ve Estetik Plastik Cerrahi’, B.3, s.88-109 (7 Mart 2005, Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Ü. GEBAM & HÜKSAM Ankara; <http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)

- HABLEMİTOĞLU, ŞENGÜL, 2012, ‘Yaşlıların Evde Bakımı İçin Toplumsal Destek Sistemi Oluşturmada Gençlerin Katılımı: Kuşaklar Arası Dayanışmada Bir Model Önerisi’, s.205-214 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- HAZER, OYA, 2012, ‘Yaşlılar İçin Evde Bakım ve Evde Ergonomi: Geronteknolojik Yaklaşımlar’, s.339-347 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- HOTAR, NÜKHET, 2012, ‘Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanma’, s.19-24 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- IKEBE, ORIO, 2012, ‘Bölgede Kamu Biyoetik Politikalarının Oluşturulmasında UNESCO Çalışmaları’, s.119-123 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- İNANICI, FATMA, 2007, ‘Yaşlılık Döneminde Fiziksel Aktivite’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.19, s.121-126 (<http://turkgeriatri.org/pdfler/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- KALAYCIOĞLU, SİBEL, 2012, ‘Kuşaklar Arası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma’, s.51-58 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- KARADUMAN, AYŞEN, 2007, ‘Deri Sorunları ve Deri Bakımı’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.8, s.54-58 (<http://turkgeriatri.org/pdfler/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- KARALI, TAYFUN, 2006, ‘Asırlık Tecrübesiyle Darülaceze’de Yaşlı Bakımı’, s.103-112 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- KARAN, MEHMET AKİF, 2006, ‘Biyolojik, Psikolojik ve Sosyal Açından Yaşlanma’, s.17-30 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- KAYA ERCİL, İFFET, 2012, ‘Yaşlılıkta İkinci Kariyer: Yaşlılık Ekonomik Bir Sektör Mü?’, s.181-186 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- KILAVUZ, M. AKİF, 2007, ‘Müzakere’, s.230-236 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- KILAVUZ, M. AKİF & GÜRSES, İBRAHİM, 2009, ‘Kuşakların Ahlaki Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlaki Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme’, s.1-19, Uludağ Ü. International Davraz Congress, Isparta
- KIRDI, NURAY; CAN, FİLİZ; KARADUMAN, AYŞE; BAYRAMLAR, KEZBAN, vd. Ed. ‘Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı’, 2007, s.1-113, DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara
- KOÇ, ORHAN; KURTLUK, EMİNE & BAYRAKTAR, GÜLTEKİN, 2012, ‘Evde Sağlık Hizmetleri’, s.275-283 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- KOYUNER, AYLİN, 2012, ‘Evde Bakım Hizmetleri: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği’, s.303-318 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)

- KÖYLÜ, MUSTAFA, 2007, ‘Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitimini Gerekli Kılan Nedenler’, s.204-229 (M. FARUK BAYRAKTAR, Ed. a.g.e. 2007, Ensar Neşriyat, İstanbul)
- KUMAZ, ŞEBNEM AVŞAR & YAVUZKANAT, PINAR, 2012, “Türkiye’de Yaşlılık, Yoksulluk ve Sosyal İçerme Ekseninde Sosyal Yardımlar”, s.123-135 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi: YAŞAM, Ankara)
- KUMTEPE, HALİT & AKAY, SEÇİL, 2012, “Yaşlanan Toplum: Türkiye’de Demografik Geçiş ve Yaşlanma Olgusu”, s.61-79 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- KUNT, MEHMET MAHİR, 2012, ‘Yaşlılık Döneminde Acil Sorunlar’, *Birinci Basamak İçin Temel Geriatri*, Ankara Tabip Odası, vd. s.66-73 (22-23 Eylül 2012, Birinci Basamak İçin Temel Geriatri Sempozyumu, Ankara Ü. Tıp Fakültesi, Ankara)
- MEMLÜK, YALÇIN & YILMAZ, TAHSİN, 2005, ‘Yaşlılık ve Yerel Yönetimler’, 2005, B.4, s.111-120 (7 Mart 2005, *Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Ü. GEBAM / H. Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi & HÜKSAM / H.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara) (<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)
- ÖCAL, JÜLİDE YILDIRIM, 2012, “Türkiye’de Şartlı Nakit Transferleri: Nitel Analiz”, s.31-42 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- ÖNDEROĞLU, LÜTFÜ S. & ÖZYÜNCÜ, ÖZGÜR, 2005, ‘İleri Yaş ve Kadın Sağlığı’, B.3, s.50-76 (7 Mart 2005, *Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Ü. GEBAM / H. Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi & HÜKSAM / H. Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara) (<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)
- ÖZCEBE, HİLAL, 2007a, ‘Yaşlılar ve Güvenli Toplumlar’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.20, s.127-132 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- ÖZCEBE, HİLAL, 2007b, ‘Yaşlılar İçin Ev ve Çevre Düzenlemeleri’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.21, s.133-138 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- ÖZDEMİR, SÜLEYMAN, 2012, ‘Yaşlılık, Çalışma Yaşamı ve İşgücü Olarak Yaşlılar’, s.117-119 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- ÖZER, SUZAN, 2007, ‘Sık Rastlanan Psikiyatrik Sorunlar’, *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.9, s.58-65 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- ÖZGÜÇ, MERAL, 2012, ‘Sosyal ve Beşeri Bilimler Komiteleri Adına Son Söz’, s.125-127 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- ÖZMETE, EMİNE, 2012, ‘Açılış Konuşması’, s.13-16 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)

- SAVAŞ, SUMRU, 2010, 'Avrupa ve Dünyada Gündüz Bakım Evleri', s.132-136 (*Akademik Geriatri 2010*, 26-30 Mayıs 2010, Gazimagusa, KKTC)
- SELEKLER, KAYNAK & KARAKOÇ, EBRU, 2005, 'Yaşlıda Zihinsel Sağlık', B.3, s.77-87 (7 Mart 2005, *Yaşlanan Kadın Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Ü. GEBAM / H. Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi & HÜKSAM / H.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara) (<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayinlar/yaslanankadin.pdf>, E.T.22.04.2013)
- SEMPlici, STEFANO, 2012, 'Toplumun Kamu Politikalarına Katılımı / Kamunun Politika Belirlenmesine Katkısı', s.79-90 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- SEYYAR, ALİ, 2005, 'Yaşlılığa Bağlı Bakım Sorunlarına Çözüm Olarak Sosyal Politikalar', s.1-16 (02-04.12.2005, 'Aile Hayatı', Milletler Arası Tartışmalı İlimi Toplantı, İstanbul, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve İSAV; www.sosyalsiyaset.net/documents/yaslilik_bagli_bakim_s.htm, http://www.huzurevleri.org.tr/docs/yaslilik_bagli_bakim_sorunlarına_cozum_olarak_sosyal_politikalar.pdf, E.T.22.04.2013)
- SUCU, AYŞE, 2006, 'Aile ve Türkiye Diyanet Vakfı, Kadın Faaliyetleri Merkezi', s.110-113 (Nisan 2006, *Sizsiz Olmaz Var Mısınız? Daha Hızlı Değişiyoruz; Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetlerin Konumu: Hedefleri ve Geleceği*, Sempozyum Sunum Kitabı, Antalya, T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, [ulsoshizsempozyumkitabi.pdf](http://www.ulsoshizsempozyumkitabi.pdf), E.T.21.05.2015)
- ŞAHİN, GÖNÜL & BAYDAR, TERKEN, 2007, 'Bilinçli İlaç Kullanımı', *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam*, Hacettepe Ü. GEBAM, Halk Eğitimi Etkinlikleri, B.14,s.90-94 (<http://turkgeriatri.org/pdf/YaslananToplum.pdf>, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf, E.T.09.11.2013)
- TALUĞ, CEMAL, 2012, 'Açılış Konuşması', s.9-10 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- TAŞCI, FARUK, 2012, "Türkiye'de Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım Algısı Üzerine Değerlendirmeler", s.137-148 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- TAŞTAN, NURHAN, 2009, 'Yaşlılıkta Üretmek: Kendini Sürekli Yeniden Yaratmak', s.1-7 (5 Nisan 2007, Yaşlılıkta Verimlilik Paneli, İzzet Baysal Ü. Fizik Tedavi Yüksek Okulu, Bolu)
- TEZCAN, MAHMUT, 1982, 'Yaşlılıkta Boş Zamanların Değerlendirilmesi', s.179-191 (29-30 Nisan 1982, Yaşlılık ve Sorunları Toplantısı', A.Ü. Eğitim Fakültesi & Üniversiteli Kadınlar Derneği, Ankara)
- TOKSÖZ, GÜLAY, 2012, 'Toplumda Kadın: İş Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İçin Politikalar', s.5-14 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara) (*3İ Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2012, İŞKUR; Gülay Toksöz, 'Kalkınmada Kadın Emegi', 2012, Varlık Yayınları, İstanbul)
- TOMANBAY, İLHAN, 2012, 'Yaşlı Bakımında Teknolojinin Kullanılmasına İlişkin Bir Model Denemesi: Tele Sosyal Hizmet', s.325-337 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)

- TUFAN, İSMAİL, 2007, 'Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu', Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Geroyay, s.1-177, Antalya (1-3 Şubat 2007, Birinci Türkiye Yaşlılık Çalıştayı: Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlılığın Geleceği, Akdeniz Ü. http://www.itgevakif.com/pdfs/I.TürkiyeYaşlılıkRaporu_itufan_sicher.pdf, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2007b, "Modernleşme Hareketi Bağlamında Türkiye'de Kuşaklar Arası İlişkiler: Modernleşme Hareketi Genç ve Yaşlı Kuşakların İlişkilerine Nasıl Bir Etki Yapıyor?", s.1-158, Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Antalya; İTGE Arşivi (http://www.itgevakif.com/pdfs/GençlikAraştırması_itufan_sicher.pdf, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2007c, 'Bağımsız Yaşam ve Sınırları: Bakıma Muhtaç Yaşlılar ve Yaşam Olanakları, Antalya ve Çevresinde Yaşayan Bakıma Muhtaç Yaşlılar Üzerine Ampirik Araştırma', s.1-59, İTGE Arşivi (http://www.itgevakif.com/pdfs/BağımsızYaşam_itufan_sicher.pdf, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2007d, 'Birinci Ulusal Yaşlılık Çalıştayı Sonuç Bildirgesi', (1-3 Şubat 2007), Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Antalya, s.1-4
- TUFAN, İSMAİL, 2010b, 'Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam', s.1-15, Akdeniz Ü. Gerontoloji B. Antalya (<http://www.gerontolojibolumu.com/pdf/yaşlılıkdakaliteliyasam.pdf>, E.T.09.11.2013)
- TUFAN, İSMAİL, 2010c, 'Hoş Geldiniz', *Gerobülten*, 1 Eylül 2010, Yıl.1, S.1, s.1-4, Akdeniz Ü. Gerontoloji Bölümü, Antalya (<http://icerik.akdeniz.edu.tr/dinamik/1/933.pdf>, E.T.24.11.2014)
- TUFAN, İSMAİL, 2012, "Türkiye'de Demografik Değişimlerin Yaratacağı Yaşlanma ve Yaşlılık Olgusu ve Gelecek İçin Öneriler", s.15-29 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- UÇAK, HATİCE, 2012, "İyi Uygulama Modeli Olarak Londra'da Evde Bakım Örneği", s.319-324 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)
- UYGUR, GÜLRİZ, 2012, 'Kamu Sağlığı Bağlamında Hukuk ve Biyoetik İlişkisi', s.55-65 (12-13 Nisan 2012, *Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı*, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Türkiye Milli Komisyonu, Ankara)
- UZUN, SELDA, 2012, 'Yaşlanma Sürecinde Egzersiz ve Doğru Spor İlkeleri', s.285-299 (METİN, AYHAN; ÖZMETE, EMİNE, vd. Der. a.g.e. 2012, Ankara Ü. YAŞAM, Ankara)

D. TEZLER

- ACABOĞA, ASİYE, 2007, 'Din-Mutluluk İlişkisi', Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-62, Kahramanmaraş
- ALTUNTOP, HALİL, 2005, 'Dindarlık-İntihar İlişkisi', Y. Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-105, Isparta
- ANIL, HATİCE ALEV, 2011, 'Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma: Aşkan ve Dumlupınar Mahallesi Örneği', Y. Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Sosyoloji ABD, s.1-175, Isparta
- CERİT, GÜLAY, 2000, 'Yaşlıların Satın Alma Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar ve Beklentilerinin İncelenmesi', Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi ABD, Ev Ekonomisi ve Aile Ekonomisi, s.1-2, Ankara

- DAVARCI, MEHMET, 2008, 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Sosyalleşmesine Etkisi', Y. Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-114, Adana
- ENGİN, RAMAZAN, 2004, "Tarsus'ta Dini Hayat", Y. Lisans Tezi, Ankara Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD (Din Sosyolojisi), s.1-157, Ankara
- GİTMEZ, ŞENGÜL KAÇAR, 2000, 'Yaşlıların Farklı Kentsel Koşullarda Yaşam Uyumları, Eğilimleri, Tutum ve Davranışları: Sosyal Antropolojik Açısından Değerlendirme', Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Sosyal Antropoloji ve Etnoloji ABD, Sosyal Antropoloji, s.1-2, Ankara
- GÜLER AYDIN, ÖZLEM, 2011, 'Yaşamı Sürdürmede Dini İnançın Rolü', Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD (Din Psikolojisi), s.1-194, Ankara
- HOLDSWORTH, JASON KEITH, 2013, 'Burden of Care Impacting Family Caregivers of Dependent Community-Dwelling Older Adults in Rural and Urban Settings of Southern Turkey: A Mosaic of Caregiver Issues and Recommendations', Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy, Technical University of Dortmund, Social Sciences and Theology, p.i-245, Germany (dissertation.pdf, Acc.24.05.2014)
- KAHVECİOĞLU KARACA, FEYZA, 2010, 'Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik', Y. Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-92, Isparta
- KALAOĞLU ÖZTÜRK, ZEHRA, 2010, 'Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı', Uzmanlık Tezi, Çukurova Ü. Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları ABD, s.1-75, Adana
- KARAKAYA, SEMRA, 2008, "Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi", Y. Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-82, Adana
- KARTOPU, SAFFET, 2006, 'Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama', Y. Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-129, Adana
- OĞUZ, M. TARIK, 2007, 'Yaşlılarda Görülen Biyolojik ve Sosyal Değişimler', Y. Lisans Tezi, Ankara Ü. SBE, Antropoloji ABD, Fizik Antropoloji Bilim Dalı, s.1-72, Ankara
- ŞİMŞEK, ADEVIYE, 2006, 'Huzurevi Sakinlerinde Dini Yaşayış', Y. Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, s.1-94, Adana

E. İNTERNET

<http://www.google.com/>

http://books.google.com.tr/books/about/Successful_Aging.html?id=0oEJaiK30wUC&redir_esc=y

http://en.wikipedia.org/wiki/Carl_Jung

<http://tr.wikipedia.org/wiki>

http://www.itgevakif.com/arsiv_liste.html

<http://www.itgevakif.com/arastirma.html>

<http://geriatri.dergisi.org/index.php3>

<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/>

<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yayin.shtml>

<http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/arastirmalar.shtml>

http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut.html
<http://gerontoloji.edebiyat.akdeniz.edu.tr/tr>
<http://gerontoloji.edebiyat.akdeniz.edu.tr/yararli-linkler>
<http://websitem.gazi.edu.tr/site/canatan/academic>
<http://web.karabuk.edu.tr/yaslilik/?page=1>
<http://www.itf.istanbul.edu.tr/geriatri/>
<http://www.akademikgeriatri.org/>
<http://www.yaslilikrehberi.org/>
<http://www.yaslilikrehberi.org/gerontoloji-ve-geriatri-siteleri.aspx>
<http://www.e-psikiyatri.com/tag/yaslilik-korkusu>
<http://yasam.ankara.edu.tr/?p=244>
<http://www.tumkongreler.com/kongre/vii-ulusal-yaslilik-kongresi-%E2%80%9Caktif-ve-saglikli-yaslanma%E2%80%9D>
<http://www.geroatlas.com/index.html>
<http://www.geroatlas.com/services.html>
<http://www.gerontolojibolumu.com/yaslilik.htm>

ÖZGEÇMİŞ

‘Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat’ adlı bu tezi hazırlayan araştırmacı İstanbul doğumludur. 1992’de Marmara Ü. Dış Protez Bölümü’nden ve 1999’da Marmara Ü. İngiliz Dili Eğitimi Bölümü’nden mezun olmuştur. 2011’de Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, Din Sosyolojisi alanında yüksek lisansını tamamlamış ve doktora çalışmasına başlamıştır. Bu tarihten itibaren aynı üniversitede doktora çalışmasını sürdürmüştür. Sosyoloji, psikoloji, din, eğitim, kişisel gelişim, toplum ve birey ilişkileri, toplum ve din ilişkileri, toplumsal sorunlar gibi konularla ilgilenmektedir.

hgmuftuler@yahoo.com